This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,578,847

ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

839.36
T57
N37

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

83936
T57
N37

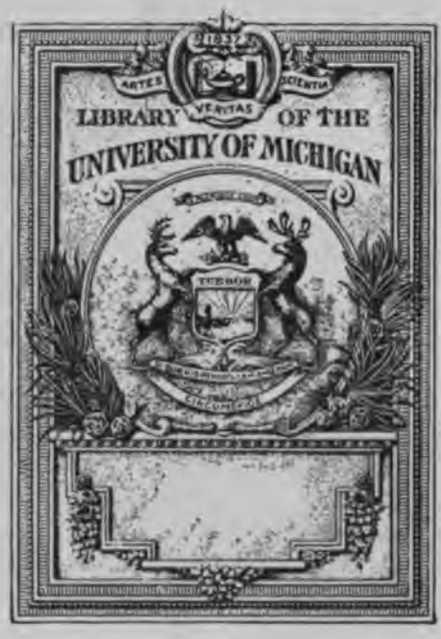
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

839.36
T57
N37

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1892.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

J. TE WINKEL.

INHOUD.

Bladz.

G. J. BOEKENOOGEN, Van Als (I, Erenberge, blz. 1; II. Collatie van den Reinaert I, blz. 6; III. Eenige plaatsen uit den Rein. II, blz. 9; IV. Lorr. V, 297, blz. 12; V. Huwelijk, blz. 14; VI. Gevel, blz. 19; VII. Het hazenpad kiezen, blz. 20). . . 1.
A. KLUYVER, Kokkerd . . . . . 24.
R. FRUYN, Alva's bril . . . . . 25.
J. W. MULLER, Seck (sick)! . . . . . 31.
A. BEETS, Verstek . . . . . 33.
J. TE WINKEL, Het Vijgeboomken te Amsterdam . . . . . 41.
F. A. STOETT, Builen met oorkussens slaan. . . . . 45.
J. VERDAM, Verklaring van Nederlandsche woorden (V. Kling, blz. 47; VI. Kinnetje, blz. 52; VII. Klakkeloos, blz. 58) . . 47.
WILLEM DE VREESE, Middelnederlandsche fragmenten . . . . 63.
A. BEETS, Verstek=Forclusie. . . . . 71.
A. KLUYVER, Sjamberloek . . . . . 72.
G. KALFF, Lateinsche Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts. . . . . 74.
A. BEETS, Een brief van Jacob Grimm aan J. H. Bormans . . 78.
C. C. U., Ansjovis 81
H. J. EYMAEL, Kokerellen . . . . . 82.
E. SPANOGHE, Seghelijn van Iherusalem, vs. 5844 en vlgg. . . 92.
F. VAN VEERDEGHEM, De Mensch-wordingh. Een Mysteriespel van 1686 . . . . . 93.
W. DE VREESE, Een nieuw fragment van Valentijn en Nameloos . . . . . 140.
W. L. VAN HELTEN, Bijdragen tot de Dietsche grammatica (XXVI. Over een eigenaardige woordschikking in het tweede bestanddeel van een tweeledigen voorwaardelijken bijzin, blz. 163; XXVII. Over het gebruik van den infinitief als subject, object of in verbinding met dan, blz. 165; XXVIII. Over het gebruik van een infinitief in plaats van 't partic. perf. ter omschrijving van een verleden tijd, blz. 168; XXIX. Over de woordschikking in zinnen met zitten enz. en een verbum finitum, blz. 177; XXX. Over 't gebruik van het partic. praes. bij sijn, werden enz., blz. 178; XXXI. Over de praedicaatsdeelwoorden met het karakter van een infinitief, blz. 180; XXXII. Over verbale adjectiva, als dronken, gereden (= rijdende), bedrogen (= bedriegelijk). enz., blz. 187) 163

403252

Bladz.
W. L. VAN HELTEN, Addendum bij xx (zie *Jaarg.* 10, blz. 215). 197.
H. KERN, Germaansche verwanten van Slawisch žrêbŭ . . . 198.
P. J. COSIJN, Wêttu Irmingot . . . . . 200.
C. C. UHLENBECK, Konijn . . . . . 201.
R. FRUIN, Over cliven en clawen in onze oude rechtstaal. . 202.
J. W. M., Boeget. . . . . 209.
F. A. STOETT, Van Begrijpe . . . . . 210.
J. H. KERN, Collatie van de Limburgsche Aiol-fragmenten. . . 213.
W. D. V., Bladvulling (*Brab.* Y. 2, 1039; 3, 392; 5, 1358) . 224.
C. C. UHLENBECK, Kabeljauw. . . . . 225.
A. K., Bladvulling (*Iamberluck* : *Sjamberloek*) . . . . . 228.
J. TE WINKEL, Valentijn en Nameloos . . . . . 229.
E. SPANOGHE, In den nap liggen . . . . . 236.
J. VERDAM, Lijfcoop . . . . . 237.
A. BEETS, Rijmkalenders . . . . . 243.
J. W. MULLER, Sek, sekgras . . . . . 244.
H. E. MOLTZER, De Ogier-sage . . . . . 245.
G. A. NAUTA, Toirt, toert . . . . . 256.
A. BEETS, Toerewever-tortwevel . . . . . 257.
» » Zetpil . . . . . 257.
C. C. UHLENBECK, Etymologica (1. *Gat;* 2. *Ontberen,* blz. 259; 3. *Stekan,* blz. 260) . . . . . 259.
G. KALFF, Een nieuw handschrift van Hooft en een onuitgegeven tooneelstuk van Spieghel . . . . . 261.
F. BUITENRUST HETTEMA, Fresiska (*Effen* = *iuxta,* blz. 277; *Gabbat, gabbia,* blz. 279; *Holla,* blz. 282; *Tynje,* blz. 283). . . . 277.
B. H., Treght . . . . . 284.
J. VERDAM, Kleine Middelnederlandsche overblijfselen (1. Eene onbekende monorime, blz. 285; 2. Niemen en mach twee heeren dienen, blz. 289; 3. Swighen brinct vele rusten in, blz. 293; 4. Van twaalf poenten van eren, blz. 296; 5. Van dingen, die selden gediën, blz. 297; 6. Een onbekend gedicht over de hemelteekenen, blz. 299) . . . . . 285.
H. PIRENNE, Ham . . . . . 306.
R. FRUIN, Clawen en clawenden. . . . . 308.
W. VAN HELTEN, Clawende . . . . . 312.
A. K., Bladvulling (*Kitte sol.*: sp. *quitasol*) . . . . . 313.
F. VAN VEERDEGHEM, Naschrift op »De Menschwordingh" . . . 314.
A. KLUYVER, Boekaankondiging (*J. H. Kern, Limb. Sermoenen*) 316.

VAN ALS.

I. Erenberge.

Dit zeldzame woord is tot nog toe niet voldoende verklaard. In het *Mnl. Wdb.* II 691 toch lezen wij: »Erenberch, znw. m. *Gewaad*, *Diut*, 2, 229: erenberge, suppara, d. z. *kielen*, *overkleederen*. De oorsprong van het woord is niet duidelijk; misschien is het (als *eeronthout* uit *heraut*) door volksetymologie onkenbaar geworden". En Franck zegt in het *Glossar* achter zijne *Mnl. Grammatik*, 232: »*Erenberghe* f. was Ehre birgt (?)".

Slechts éénmaal wordt het woord in een Mnl. tekst gevonden, nl. in den roman van den *Ridder metter mouwen*, ons in de *Lanceloot*-compilatie van Velthem bewaard. Daar wordt verhaald, hoe een »cnape" tot Artur gaat om ridder te worden en, den vorst onderweg ontmoetende, door hem naar Kardoel gezonden wordt, om daar zijne terugkomst te verbeiden. De jonge held rijdt naar den koningshof en begroet de koningin en hare jonkvrouwen, maar terwijl zij nog spreken komt een ridder voorbij met eene jonkvrouw, die hij bitter slaat. Op den zieken Keye na zijn alle ridders met Artur uitgereden en niemand kan de arme mishandelde dus beschermen. De koningin vraagt nu den vreemdeling, of hij de jonkvrouwe bevrijden wil. Hij neemt dit aan, mits hij ridder wordt gemaakt en paard en wapenrusting krijgt, en de koningin doet hem wapenen, laat een zwarten wapenrok brengen, Keye's paard wordt

opgetuigd en gezadeld, en zijzelve gordt hem het zwaard aan, zeggende:

Lanc. III 14754 »Nu vaerd! God maec u goet man!"
Doe quam Clarette gegaen
Ute ere cameren ende gaf hem saen
Ene witte mouwe, ende seide: »Here,
God gesterke u in die ere!
Pijnt om die ere vroech ende spade
14760 Ende dient Gode in alle uwe dade,
Ende sire moder, onser vrouwe;
Ende sijt hovesch ende getrouwe;
Hord messe gerne in elker stede;
Dien gi hort prisen van goder sede,
Daerna werct, dat radic u wel.
Van nane, van roden, van die sijn fel
Wacht u daer af in allen tide.
In u herberge soe sijt blide,
Ende gelt oec gerne uwe scout.
14770 Weduwen ende wesen sijt altoes hout
Daermense wilt veronrechten iet.
Dese erenberge, here, nu siet,
Die gevic u hier te desen
Dat gi altoes min ridder selt wesen
Ende min vrient, waer gi sijt.
Nu volget den riddere, het es tijt."
— »Joncfrouwe, God lone u! Ende tuwen
Sprac hi, »benic lude ende stille". [wille",
Die coninginne sprac doe saen:
14780 »Clarette, dit was wel gedaen."

Daarop rijdt de ridder metter mouwen weg en is natuurlijk zoo gelukkig den belager der jonkvrouw te verslaan.

Het was in de middeleeuwen een gewoon gebruik, dat de uittrekkende ridder zich tooide met de kleuren zijner vrouwe, of dat hij een harer kleedingstukken op helm of schild bevestigde en zoo ten strijde voerde. Zoo droeg hij hoofdband,

sluier of gordel zijner geliefde, zoo droeg hij soms ook een harer mouwen. Wij lezen b.v. van Lanceloot, dat hij eens op verzoek eener jonkvrouw met hare rechter mouwe op den helm deel nam aan een tornooi [1]). Ja, Seghelijn van Jherusalem bevestigde zelfs drie mouwen tegelijk aan zijn schild en droeg nog daarenboven twee sluiers, een hoofdkleed en een wimpel, altegader liefdeblijken, die hem waren vereerd [2]). En zoo zien wij in den roman van den *Ridder metter mouwen*, hoe deze zijnen naam ontvangt naar de mouwe, die hij in elken strijd van zijnen helm laat wapperen.

Uit de bovenaangehaalde plaats blijkt dus, dat Clarette, door den jongen held hare erenberge te schenken, hem tot haren ridder maakt, en verder, dat het woord erenberge niet anders beteekenen kan dan mouwe. Men vergelijke slechts vs. 14756 vlg. met 14772 vlg.

Dat deze beteekenis de ware is, wordt bevestigd door het eenige Glossarium, waarin het woord is opgeteekend, dat van Bern. Het dient daar nl. ter vertaling van *suppara* [3]) en dit is de bedekking van den bovenarm, of mouw. Vgl. Ducange VI 437c »*suparum*, lineum brachiale puellarum" en *ald.* I 755b »*brachiale*, manica, parsilla vestis seu tunicae quae ab humero usque ad manum brachia operit, vulgo, *manche*". Van der Schueren vertaalt dan ook in het 2de deel der *Teuthonista* (aangehaald *Bern. Gloss.* 20) *suppara* door »eyn muwe oener die ander vmb tzierheit wille". De andere daar opgegeven beteekenis van het woord is hier voor ons van geen belang, evenmin als de overige beteekenissen van *suparum* bij Ducange.

De mouwe, die Clarette aan haren ridder schonk, was ongetwijfeld een dier wijde, laag neerhangende bovenmouwen, zooals die in de 12de eeuw over het engsluitende onderkleed werden gedragen. »Diese Oberärmel gehörten nicht eigentlich

1) Zie *Lanc.* IV 661—666, 678—686, 868, 972, 1171—1178, 1402—1404.
2) *Seyh.* 4897—5026.
3) *Bern. gloss.* 20: »*erenberge*, suppara". Ook aangeteekend bij Graff, *Diut* 2, 239.

zu dem Kleide, sondern bestunden für sich und wurden bei dem jedesmaligen Gebrauche erst an den Rock angeschnürt oder angeheftet" [1]). Zoo wordt het duidelijk, hoe eene jonkvrouwe een harer mouwen kon wegschenken. Afbeeldingen van aldus gekleede dames vindt men o. a. bij Schultz, *Höfisches Leben*, I 253 vlgg., Köhler, *die Trachten der Völker in Bild u. Schnitt*, II 98 en Henne am Rhyn, *Kulturgesch. d. D. Volkes*, I 171, 200, 215, 223.

Zijn wij dus over de beteekenis van het woord *erenberge* niet meer in het onzekere, wij moeten nu zien te verklaren, hoe het aan die beteekenis van mouw gekomen kan zijn. En dan ligt het dunkt mij voor de hand te meenen, dat het woord vervormd is uit *eremberge*, d. i. het kleedingstuk, dat den arm (arem, erm) beschut (bergt), dus de mouw. Dat het woord in de ME. reeds aan het uitsterven was, bewijst de zeldzaamheid. Men zal den oorsprong dus niet meer gevoeld hebben en volksetymologie heeft het wellicht met *ere* in verband gebracht. Overigens vinden wij er meer voorbeelden van, dat voor eene *b* de *m* door eene *n* vervangen wordt. Ik wijs op den vorm *arenborst*, die dikwijls voorkomt in plaats van *aremborst*, *armborst* [2]), op *duunbarden* voor *duumbarden* (*Invent. v. Brugge* 4, 173) en op *Medenblik* voor *Medemblik* (oudste bekende vorm *Medemolaca*).

De teekenachtige namen van kleedingstukken op *-berch* of *-berge* (beschutting) schijnen vroeg in onbruik te zijn geraakt. Uit het Mnl. ken ik er, behalve *erenberge*, slechts twee, nl. het zeer gewone *halsberch* (pantser) en *keelberch* (halsband). Halsberch komt in de meeste Germaansche talen voor en ging

1) Weinhold, *die Frauen in dem Mittelalter*, (1ste druk) 443. Zie verder vooral Schultz, *Höfisches Leben*, I 253 vlgg. en 604.

2) Door deze schrijfwijze is Hamaker op het dwaalspoor gebracht, toen hij in de door hem uitgegevene *Rek. d Graf. v. Holl.* 1, 54 liet afdrukken: „Item an sharen borstiers camer 9 voete ouds glaes 3 sc." en „Item an sharen borstiers stove van 18 voete nuwes glaes, die voet 10 d., dat doet 15 sc." Men leze „sharenborstiers", vgl. *ald.* 57: „Item van des armborstiers camer". Uit het *Mnl. Wdb.* moet dus het artikel *borstier* wegvallen.

zelfs in het Romaansch over (zie *Mnl. Wdb.* III 55). Het is de hals en bovenlijf beschuttende wapenrusting, de malienkolder (kolder, collarium met denzelfden overgang van beteekenis). Keelberch vond ik in het *Wapenboeck van Gelre*, bl. 113. Het wijst daar den halsband van een tot helmteeken dienenden hondekop aan.

Graff, *Sprachschatz*, III 174 vermeldt Ohd. *beinberga* en Ags. *bân-bēorgas* (mv.). *Beinbërge* komt ook nog in het Mhd. voor (Benecke, I 159b). De beteekenis is beenbeschutting, d. i. scheenplaat [1]).

Uit Grimm, *Grammatik*, II 486 is hierbij nog te voegen Ags. *cin-bërge* (tegmen genarum), dat twijfelachtig is, en, al is het geen kleedingstuk in den eigenlijken zin, *lic-bēorg*, doodkist.

De overige woorden, waarin de eindlettergreep *-berg* beschutting beteekent (*herberg*, *hooiberg*, Wvla. *windberg*, enz.), laat ik onvermeld. Men kan er vele vinden op de aangehaalde plaatsen.

Al deze analoge vormingen maken het zeer waarschijnlijk, dat het woord *erenberge* als **armberge* verklaard moet worden. Dit woord is wel niet van elders bekend, maar kan evengoed bestaan hebben als b.v. *keelberch*, dat wij ook alleen uit het Mnl. kennen, of als Mhd. *beinbërge*, dat niet in het Mnl. en Mnd. wordt aangetroffen.

Wat eindelijk den uitgang *-berge* betreft, dit is de sterke vrouwelijke vorm, terwijl *-berch* de mannelijke is. Toevallig komen *halsberch* en *keelberch* in het Mnl. alleen mannelijk voor, maar het Mhd. heeft b.v. naast elkander *halsbërc*, st. m., en *halsbërge*, st. vr. (Benecke, I 159b). *Erenberge* heeft dus denzelfden uitgang als *herberge* en de vrouwennamen Idisberga, Gerberga, enz.

---

1) Vgl. Schultz, *Höfisches Leben*, II 37.

II. Collatie van den Rein. I.

Toen in December van het vorige jaar het Comburgsche Hs. zich te Amsterdam bevond, heb ik het, met goedvinden van Dr. Stoett, te wiens gebruike het was overgezonden, met Van Helten's *Reinaert*-uitgave vergeleken. Natuurlijk leverde deze collatie geen belangrijke uitkomsten op, doch daar het voor de tekstcritiek wenschelijk is de lezing van het hs. zoo nauwkeurig mogelijk te kennen, wil ik hier toch de toen ontdekte verschilpunten opgeven.

Welke afkortingen in het hs. gebruikelijk zijn deelt Martin mede in zijne uitgave, *Einl.* IX. Daarbij moet nog gevoegd worden: ꝓwe = vrauwe M. 242 e. e., ꝑuēde = provende M. 2715, spc̄ = sprac M. 2736 e. e., lieū = liever M. 3471. Het is onnoodig alle plaatsen, waar het hs. eene afkorting heeft, te vermelden. Alleen daar, waar het twijfelachtig kan zijn, of ' opgelost moet worden in *ar*, *aer*, *eer*, *er* of *r*, geef ik de lezing van het hs. (*w't*, *he'e*, *ze'e h're*, enz.). Staat dus bij Van Helten *heere* of *here*, zonder dat ik de lezing van *a* vermeld, dan komt de schrijfwijze met die van het hs. overeen. Slechts de afkorting *Tyb 't* en *Grimb 't*, die b.v. staat in vs. 1347 en 1339, vermeld ik niet.

Van de overige afwijkingen tusschen hs. en druk worden alleen *niet* opgegeven de plaatsen, waar *ij* staat voor *y* of *y* voor *ij* (vs. 1705, 2375, 2833, 2959, 3065 e. e.), en die, waar gescheiden geschreven deelen van een woord aaneengevoegd zijn (vs. 37 over al, 67 staer blent, 109 molen man, enz.). Voor keel- en lipletters heeft het hs. steeds *ou* i. p. v. *oe*, met uitzondering alleen van vs. 804 vlg., waar *hoever*: *droever* staat. Deze plaatsen blijven dus ook onvermeld. Verder worden de telwoorden overal door *kleine* letters uitgedrukt, dus .ij., .iij., .vj., .xij^c., enz. (Van Helten geeft groote Romeinsche cijfers) en beginnen alle eigennamen met eene kleine letter, bijzonderheden, die evenmin hieronder opgegeven behoeven te worden.

De cijfers verwijzen naar van Helten's uitgave; *a* is het Comb. Hs.

Collatie: Vs. 27, 409 eren, *a* eeren. — 28 keren, *a* keeren. — 60 *der*, *a* miere. — 76, 461, 2275, 3151 here, *a* heere. — 89 op, *a* up. — 116 mordenere, *a* mordene'e. — 119, 151, 168, 175, 181, 229, 716 ϑ, 856, 925, 941, 1179, 1242, 1429 *noot* vs. 2, 1623, 1661, 1663, 1667, 1673, 1714, 1721, 1757, 1769, 1770, 1827 *noot* vs. 3, 1831 (2 *maal*), 1850, 1972, 2048, 2111, 2129, 2261, 2272, 2292, 2314, 2325, 2334, 2339, 2350, 2366, 2410, 2444, 2461, 2482, 2507 γ, 2545 γ, 2663, 2675, 2804, 2828 (2 *maal*), 2946, 2987, 2992, 2994, 3006 ϑ, 3015 γ, 3046, 3057, 3110, 3116, 3123 (2 *maal*), 3144, 3168 here, *a* he'e. — 122, 163, 167, 917, 1469, 1527, 1655, 2912, 2991 ere, *a* e'e. — 160 waer . . . waer, *a* waer . . . w' — 213 sac, *a* zac. — 276 wide, *a* wijde. — 287, 1188 *s*, 1978 haerre, *a* h're. — 349, 1569 sonden, *a* zonden. — 381 giereghen, *a* ghiereghen. — 405 langer, *a* langher. — 426 vygelye, *a* vygelyen. — 465 si, *a* zi. — 473 woestine, *a* wostine. — 525 wise, *a* wijse. — 552 waric, *a* waer ic. — 580 vergave, *a* verghave. — 591, 741, 1647, 2027, 2387 γ sijn, *a* zijn. — 594, 818 *noot* vs. 2 sat, *a* zat. — 612 ontwe, *a* ontwee. — 613, 1468 twe, *a* twee. — 625 dinket, *a* dincket. 647 ghere, *a* ghe'e. — 665 scinken, *a* scijnken. — 666 drinken, *a* drincken. — 670, 675, 822 *e*, 842 *noot* vs. 2, 2056, 2199, 3054, 3128 bere, *a* be'e. — 716 *e*, 2112 sere, *a* zeere. — 721, 1469 groot, *a* groet. — 728 verboorden, *a* verboerden. — 742 Abstale, *a* abscale. — 758, 1185 sere, *a* ze'e. — 759 ender, *a* enter. — 769 ghinder, *a* ghindre. — 834 rouwe, *a* rauwe. — 848 bere, *a* beere. — 859 abt, *a* abd. — 866, 886, 2062, 2466, 2561, 2562, 3105 waert, *a* w't. — 874 sant, *a* zant. — 894, 1216, 1838 waert, *a* wart. — 904, 2326 ere, *a* eere. — 928 heeren, *a* he'en. — 993 niemen, *a* niement. — 1035 huse, *a* huuse. — 1075 enen, *a* eenen. — 1087 *n*, 1857 *e* keren, *a* ke'en. — 1177 swighet, *a* swijghet. — 1180 γ achter, *a* achtre. — 1201, 1275 coninx,

a conincx. — 1255, 1348, 1359, 1422, 1506, 1571, 1602, 2470, 2548 *α*, 2728, 2779, 2926, 3125, 3152 zere, *a* ze'e. — 1256 sijt, *a* zijt. — 1299 een, *a* eñ. — 1314 hoort, *a* hoert. — 1316 Grimberte, *a* grimbeerte. — 1327, 1967, 2587 siele, *a* ziele. — 1334 *β* come, *a* comme.. — 1374, 1523, 2775 ghedinken, *a* ghedincken. — 1376 zwaerde, *a* zw'de. — 1400 hongherich, *a* ongherich. — 1410, 1425, 1442, 1659, 1827 *noot* vs. 2, 1909, 2108 *noot* vs. 14, 2147, 2174, 2356 *noot* vs. 1 en 5, 2391, 2406 *noot* vs. 1, 2568, 2718, 2928, 2989, 3013, 3044, 3081, 3149 daer, *a* d'. — 1457 *noot* vs. 1 grote, *a* groete. — 1462 verwarvic, *a* verwervic. — 1512 *ε* waerwaert, *a* waer w't. — 1544, 1785, 3149 heren, *a* he'en. — 1548 zwarten, *a* zw'ten. — 1560, 1910, 1926 wart, *a* w't. — 1565 de, *a* die. — 1576 sie, *a* si. — 1581 seden, *a* zeden. — 1598 achterwaert, *a* achter w't. — 1600 *noot* vs. 3 ten, *a* te. — 1608 niemene, *a* niemene ne. — 1614 Grimbeert, *a* grimb'te. — 1626 cnecht, *a* knecht. — 1641 hoven, *a* hove. — 1647 loon, *a* loen. — 1654, 2345, 2384, 2847 waer, *a* w'. — 1655 sake, *a* saken. — 1683 herberghede, *a* herb'ghede. — 1728 pijnlijc, *a* pijnlic. — 1762 sine, *a* sinen. — 1770 Ysengrijn, *a* ysingrijn. — 1786 line, *a* lijne. — 1789 * *θ* pine, *a* pijne. — 1808 gawi, *a* ghawi. — 1821 ende, *a* ende *ontbreekt*. — 1826 *noot* vs. 3 doet, *a* doot. — 1843 hinderwaert, *a* hinderw't. — 1852, 2007 zwaer, *a* zw'. — 1895 mammen, *a* mannen. — 1919 ene, *a* eene. — 1926 beiagheden, *a* beiaechden. — 1933 daermet, *a* d'met. — 1968, 2350 *δ*, 2908 waerheit, *a* w'heit. — 1970 enen, *a* eenen. — 1976 bewerven, *a* bew'ven. — 1994 is, *a* es. — 1999 liden, *a* lieden. — 2015 eene, *a* eeene. — 2023 zo, *a* so. — 2038 maghen, *a* maghen lieghen. — 2049 conincs, *a* coninx. — 2065 wisen, *a* wysen. — 2068 tenen, *a* teenen. — 2069 Ghent, *a* ghend. — 2092 Hermelinen, *a* h'melinen. — 2108 *noot* vs. 2 beclaeghden, *a* beclaechden. — 2123 sake, *a* zake. — 2130 wareltere, *a* warelt eere. — 2148 varen, *a* vare. — 2150 begheerde, *a* begh'de. — 2157 *noot* vs. 1 hole, *a* holle. — 2221 quam, *a* quame. —

2235, 3157 shere, *a* she'e. — 2235 maghen, *a* maghe. — 2258 bleeef, *a* bleef. — 2300 arghentieren, *a* argentieren. — 2346 oestende, *a* oesthende. 2350 ꝯ ghewaerlike, *a* ghew'like. — 2404 coomt, *a* comt. — 2408 Cuwaert, *a* tuw't. — 2435 waerdi, *a* w'di. — 2437 waers, *a* w's. — 2444 thuwaert, *a* thuw't. — 2518 *noot* vs. 2 anderwaerf, *a* anderw'f. — 2526 roeckeloos, *a* rouckeloes. — 2532 hier, *a* dan. — 2536 danen, *a* danen dat. — 2563 Ysingrijne, *a* ysingrine. — 2564 also, *a* alsoe. — 2568 bede, *a* beede. — 2579 versche, *a* verssche. — 2597 omberen, *a* ombe'en. — 2600 berghe, *a* b'ghe. — 2602 *noot* vs. 2, 2866 gherne, *a* gh'ne. — 2642 nu, *a* mi [1]), — 2669 den, *a* de. — 2684 daeraf, *a* d'af. — 2709 daer bi, *a* d'bi.— 2715 herte, *a* h'te. — 2737 huutwaert, *a* huutw't. — 2750 ghemakelic, *a* ghemackelic. — 2764 u, *a* hu. — 2778 droevelijc, *a* drouvelic — 2829 zijn, *a* sijn. — 2860 goet, *a* goets. 2902 en, *a* ne. — 2918 daer toe, *a* d'toe. — 2921 come, *a* comme. — 2963 el, *a* hel. — 2993 willecome, *a* willecomme. — 3088 werden, *a* w'den. — 3089 die, *a* de. — 3092 hi sprac, *a* hi sprac *ontbreekt*. — 3103 werpen, *a* w'pen. — 3104 vreselicste, *a* vreeselicste. — 3161 zweert, *a* zw't.

Verder komen de verbeteringen, door van Helten in de Corrigenda aangewezen, met de lezing van *a* overeen; alleen moet vs. 2958 *niet* veranderd worden, want *a* heeft daar »alse" en niet »also".

III. Eenige plaatsen uit den Rein. II.

Indertijd vergeleek ik den *proza-Reinaert* (herdruk van Suhl in 1783) met *Rein.* II en teekende daarbij de voornaamste afwijkingen aan. Bij vergelijking dier plaatsen met *Rein.* I en den Mnd. *Reinke* vond ik een en ander, dat voor de critiek van den *Rein.* II niet zonder belang is, en waarop, voor zoo-

1) *Mi* is de ware lezing, die ook bij Jonckbl. vs. 2900 en Martin vs. 2922 moet worden hersteld; *a* heeft vier rechtopstaande streepjes, wat ook *nu* zou kunnen beduiden, indien niet boven het laatste nog een schrapje zweefde.

ver ik kan nagaan [1]), nog niet elders gewezen is. Voor *Rein.* I (*a*) citeer ik de lezing van het Comb. Hs., maar met de versnummers der uitgave van Jonckbloet, voor *Rein.* II (*b*) die van Martin en voor den Reinke (*r*) die van Schröder. De *proza-Rein.* wordt aangeduid door *p*.

b 176 men en selt uwen kinderen niet prisen. — *a* 168 men saelt huwen kindren mesprijsen, *p* men salt over mennich iaer uwen kinderen misprisen. Vgl. *r* 139.

190 sprect. — *a* 170 seit, *p* seit.

732 trac. — *lees* met *a* 680, *p* en *r* 635 brac.

908 oren. — *lees* met *p* ogen. Vgl. Muller, *O. en j. bewerk. v. d. Rein.* 36 op vs. 799; *p* leest ook daar ogen (niet: oghen).

972 ghehapt (: abt). — *lees* ghehabt. Vgl. *Mnl. Wdb.* III, 1 habben en III 145 happen (waar echter deze plaats niet wordt vermeld), en Kil. 208 »habben ende snabben." Men zou echter even goed kunnen lezen: ghesnabt, in overeenstemming met *r* 854 gesnabbet (: abbet); *p* heeft: die u die crune gescoren heeft die heeft u vaste bi den oeren ghenoept.

Moet in ditzelfde vers *al* vervangen worden door *u*, zooals *a* 946, *p* en *r* 854 lezen?

1222 huufde. — Dit woord is hier op zijne plaats. Het zal dus wel toeval zijn, dat *a* 1204 en *p* beide hoende lezen; *r* 1066 heeft schendede.

1707 aelmissen seldi gheven. — *p* ende u aelmissen suldi geven, *r* 1617 jûwe almisse schole gî gêrne geven.

2267 mit sijnre groter hoveerde. — *p* met sijnre ghecker hoverdien, *r* 2144 mit sîner geklîken hôchfârdicheit.

2288 des vijants (hs. viant). — *lees* des duvels, in overeenstemming met *a* 2272 sduvels, *p* des duvels, *r* 2166 des dûvels.

3408 hi... heeft. — Dit is mij onverstaanbaar; *lees* ic...

---

1) Het boek van Knorr, *Reinaert de Vos und Reinke Vos*, heb ik niet kunnen raadplegen.

hebbe, wat een goeden zin geeft. *p* heeft: dat ic mijn vriende verwrocht hebbe, *r* 3156 dat ik mîne vrunde hebbe vorwracht. Vgl. Kil. 736 ver-wercken sijnen vriendt, *Lsp.* Gloss. en de daar aangehaalde plaatsen.

3708 Moet dit vers soms gelezen worden: »heer Firapeel, des volghen wi mede"? Vgl. *p*: Ysegrym die sprac heer firapel. des volghen wi alle gader. Zie ook *b* 3404 e. e.

3793 hebdi iet van mi vernomen? — *lees* iet niewes. Vgl. *p* hebdi yet nyewes vernomen, *r* 3555 wat hebbe gî nies vernomen?

5828 daer en staet. — *lees* met *p*: daer en steeckt.

6036 hondert. — *p*. twintich, *r* 5376 twintich.

6170 ooc gheburen (hs. gebueren: aventueren). — *lees* so hooghe vueren. Vgl. *p* ende dat rat van aventueren dat mocht mi noch so hoeghe vueren dat mijn recht ende mijn woerde...

6298 hs. en Willems lijdsen. Martin wil *lordsen* lezen; ik weet niet op welken grond. Men leze met *p*: *lutsen* (of *ludsen*). Op vs. 6362 heeft *p* (en ook *b*?) *ludse*; lees *ludsede*? Vgl. de Bo: *lutsen* o. w. Wiggelen, zwanken, zachtjes schokken.... *Lutsen aan iets*, er aan wiggelen. Aan een staak lutsen om ze uit den grond te lossen...." Het woord wordt ook vermeld door Kil. en Oudemans i. v.

6303 op. — *lees* met *p*: af.

6396 *p* heeft niet: ergens an, maar: erghent an.

6452 hoe wel seilt hi met alle winde. — *p* hoe can hi met alle wijnden waeyen. Vgl. *Lsp.* Gloss. 674 met scepen in die zee wayen, te scheep varen. Ik weet niet wat in den tekst behoort te staan: seilt of wayt.

In overeenstemming met hetgeen Muller, *O. en j. bew. v. d. Rein* 10, *n.* 5 zegt over den oorsprong van *p* en *r* uit éénzelfde hs. afwijkende van *b*, vind ik verscheidene plaatsen, waar *p* met *r* overeenkomt, doch waar die lezing onmogelijk in *b* kan hebben gestaan. Zoo b.v. *b* 4570 »ende haer suster ende mijn kinde", waar *p* heeft: »ende hoer twee susterren ende ij mijnre kinder" en *r* 4149 vlg. »dâr sint bi er ere sustere twei / unde

ôk dâr tô mîne kindere drei", en *b* 857 verspranc (gelijk *a* 819), waar *p* ontspranc leest en *r* 749 entsprank. Elders weêr kan *b* wel in overeenstemming gebracht worden met *pr*, maar is dit onnoodig, daar de lezing een goeden zin geeft en op grond van het voorgaande verandering dus niet wenschelijk is. Zulke plaatsen zijn *b* 846 van der afterpoorten, *p* van cafpoerten, *r* 736 vor der kafpôrten, en *b* 4449 botter, *p* soete boter, *r* 4381 sœte botter. Hieruit volgt, dat ook bij de bovenaangehaalde vss. 1707, 2267 en 6036 de overeenstemming van *p* en *r* alleen niet voldoende is om eene wijziging van *b* te rechtvaardigen. Ik heb daar dan ook niet durven voorslaan de lezing volgens *pr* te veranderen.

IV. Lorr. V, 297.

In het *Mnl. Wdb.* III 183 vlg. staat: »Have.... 3) *Haven;* lat. portus. Zie de Aanm.

Aanm. —... Slechts op eene plaats komt de vorm have voor in de bet. van ndl. *haven*, nl. *Lorr.* V, 293: »die wint... die mi heeft gedregen in ene havene..., daer Agulant es havehere". Of haven met have verwant is, is niet zeker (zie Haven[1]) en Kluge op hafen), doch have in de bet. *haven* is hetzelfde woord als het boven behandelde. Ook mnd. *have* naast *havene* en mhd. *habe* en *hap* naast *habene* hebben de bet. *haven*; vgl. Kluge op hafen en haff....

Havehere, znw. m. Van have, in de bet. *haven. Havenmeester.* Zie de plaats bij Have, Aanm."

Wanneer *havehere* werkelijk de opgegeven beteekenis had, zou er t. a. p. sprake moeten zijn van eenen Agulant, die *havenmeester* was. Dit kan echter niet de bedoeling van den dichter der *Lorreinen* zijn geweest.

---

1) T. a. p. 186 »Havene.... Eene enkele maal komt ook have in den zin van *haven* voor; zie de Aanm. bij Have, en vgl. Havehere, doch het is niet zeker, dat dit woord van denzelfden stam is. Zie Kluge op haff."

De aangehaalde plaats, deel uitmakende van een verhaal, dat Gelloen aan Keizer Karel doet, luidt in haar geheel:

Ic gelovede hem weder daer
Te comene (nl. in der Goten lant), weet vor waer;
Maer die wint was mi tegen,
Die mi in Afrike heeft gedregen
295 In ene havene, God weet,
Die ave [1]) die stat van Benu steet,
Daer Agulant es havehere.
Daer wasic in anxste sere,

en geen wonder, want Agulant werd indertijd door Gelloen om den tuin geleid en het is hem dus allesbehalve aangenaam juist in diens rijk aan te landen [2]).

Agulant nu is in dezen roman [3]) een bekend persoon, die meermalen handelend optreedt, ook in de ons bewaard gebleven fragmenten. Wij vinden melding gemaakt van eenen strijd tusschen hem en Desrames, waarin Gelloen den verrader speelt en Agulant in 's vijands handen levert (II 72 vlgg.), en verder het uitvoerig verhaal van eenen inval, dien Agulant uit woede over Gelloen's verraad in het rijk van Karel doet.

Het blijkt ons daaruit, dat hij een machtig Sarracenenvorst was, die »here was van groten lande" (II 96). Hij brengt »een starc ende een machtech here" (II 151) op de been en valt daarmee in Spanje: niet minder dan vier koningen hebben zich onder zijne bevelen geschaard (II 613). En het moet wel een groot leger zijn geweest, dat hij had, want in een hevigen veldslag verliest Karel op éénen dag 40.000 man, terwijl het

1) Jonckbloet, bl. 268, slaat voor: *ane* te lezen.

2) Gelloen ontkomt, maar hoe hem dit gelukt blijkt niet uit de ons bewaarde fragmenten. Ook nog op eene andere plaats wordt op deze gebeurtenis gezinspeeld, nl. *Lorr. XII b* 21 vlgg (*Tijdschr* III, 50).

3) Ook elders komt hij voor; zie Jonckbloet, *Karel d. Gr. en zijn XII pairs*, bl. XXI vlg.

aantal der gesneuvelde Sarracenen nog veel grooter was. (II 1011 vlgg.).

Wanneer nu van zulk een man sprake is, zal de dichter der *Lorreinen* Gelloen toch niet laten vertellen, dat hij door tegenwind moest binnenvallen in eene havenstad, waar zijn doodsvijand Agulant *havenmeester* was.

Wij zullen vs. 297 dan ook wel moeten lezen:

Daer Agulant es ave here;

de *h* als onorganisch beschouwende. De zin is dan duidelijk. Gelloen verhaalt eenvoudig, dat hij, in Afrika belandende, tot zijnen schrik in eene stad komt, waar koning Agulant heer van was.

Is deze gissing juist, dan moet natuurlijk het artikel have-here en wat daarmee samenhangt uit het *Mnl. Wdb.* wegvallen. Dit neemt echter niet weg dat *have* in den zin van *haven* zeer goed in het Mnl. kan bestaan hebben; men vergelijke de Mnd. en Mhd. vormen. Alleen kan men zich daarvoor niet meer beroepen op deze plaats uit de *Lorreinen.*

V. Huwelijk.

Wij weten, dat de vorm *huwelijk* reeds in de middeleeuwen het oudere *huweleic* begon te verdringen, en dat dit eene samenstelling is van het grondwoord van *huwen* met een Ogerm. woord voor dans, spel, verwant met Got. *laiks* m. dans en *laikan* springen, Ags. *lâc* spel, Ohd. *leich* m. onz. spel, zang en Mhd. *leichen* opspringen, Ono. *leikr*, enz. (zie Franck, Vercoullie, Verdam, i. v.). Franck zegt daarom: »huwelijk moet dus oorspronkelijk 'feestelijkheid bij het huwen' hebben beteekend."

Wellicht moet deze oorspronkelijke beteekenis nog meer worden beperkt en is onder »huweleic" eigenlijk te verstaan de dans, waaronder bij onze Germaansche voorouders het huwelijk voltrokken werd.

Het is slechts weinig wat ik tot staving dezer meening kan mededeelen, maar juist in de hoop, dat anderen meerdere be-

wijzen zullen vinden, wil ik op deze zaak hier de aandacht vestigen.

In zijne *Volkstänze im deutschen Mittelalter* [1]), bl. 13, zegt Angerstein, na juist gesproken te hebben over eenen fakkeldans, die bij bruiloften werd uitgevoerd: »Solche feierliche Tänze gerade bei Hochzeiten scheinen übrigens uralt, ja man könnte zu der Annahme geneigt sein, dass während derselben die Trauung vollzogen worden, wenigstens sprechen dafür zwei Thatsachen. In Neapel befindet sich in der kleinen Kirche der Incoronata, zu deren Eingang man von der Strasse (Strada Medina) wie in einen Keller hinabsteigen muss, eine Reihe von acht Deckengemälden, die der Maler Giotto (geb. 1276. gest. 1336) gemalt hat. Eins dieser Bilder stellt eine Trauung dar: Im Hintergrunde in der Mitte steht ein fürstliches Paar, der Bräutigam ist im Begriffe, der Braut den Ring anzustecken, ein Priester nähert ihre Hände einander; hinter der Fürstin steht ein Gefolge von Frauen, hinter dem Fürsten mehrere Kapelläne und andere, hinter diesen einige Posaunisten, die mit gewaltsamer Anstrengung ihre Instrumente blasen; im Vordergrunde sieht man einen Geiger und einen lustigen Hautboisten, daneben Ritter und Frauen, die mit zierlichen Bewegungen, indem sie sich sehr zart an den Fingerspitzen halten, einen Reigentanz aufführen. Einen zweiten Beweis für dieselbe Annahme dürfte eine Stelle geben aus dem romantischen Epos des Minnesingers Gottfried von Strassburg »Tristan und Isolde." Hier wird ein Reihentanz getanzt, den Tristan und Isolde als Brautpaar führen; während des Tanzes tritt der Bischof in vollem Ornate ein, es wird ein Kreis gebildet und in dessen Mitte die Trauung vollzogen."

Deze plaats staat echter niet in den *Tristan* van Godfried van Straatsburg, maar in het vervolg daarop van Hendrik van Freiberg. Ook Weinhold, *die Frauen in dem Mittelalter* (1ste druk) 260, gewaagt er van, als hij spreekt over het in gebruik

1) Sammlung gemeinverst. wissensch. Vorträge, III Serie, Heft 58.

komen der priesterlijke inzegening van het huwelijk. Hij toont aan, dat deze eerst sedert de 12de eeuw gewoonte werd, nadat men er eenen waarborg voor eer en geluk in begon te vinden. »Nicht immer geschah jedoch diese Einsegnung an heiliger Stätte, sondern öfters im Hochzeitshause und mitten unter weltlicher Lust. So erzält Heinrich von Freiberg in seinem Tristan, wie der Bischof bei der Vermählung Tristans und Isote blansche manis mitten unter den Lärm und den Tanz der Hochzeitgesellschaft tritt und die kirchliche Handlung vornimmt (633). Die Koncilien sahen sich daher genötigt gegen solchen Unfug einzuschreiten, obschon sie vergeblich gepredigt zu haben scheinen [1]."

Dit alles wijst dus nog op het oude gebruik, dat moeilijk uit te roeien viel. Of er tegenwoordig nog sporen van te vinden zijn?

In onze kinderspelen is veel ouds bewaard. Er zijn er onder, die voor eenige eeuwen nog door volwassenen werden gespeeld, bij enkele geeft ons de loop van het spel eene afspiegeling van reeds lang vergeten gebruiken, ja sommige bewaren nog de herinnering aan heidensche ceremoniën en formules uit den vóór-Christelijken tijd. De oorspronkelijk ter eere der godheid uitgevoerde reidans, waaraan ook de voornaamste deelnam, daalde af tot een middel ter vervroolijking op bruiloften en boerenkermissen, om nu, geheel door de volwassenen geminacht, alleen aan de kinderen te worden overgelaten. En zoo vinden wij dan in de kinderspelen en kinderrijmen veel, dat ons omtrent de denkbeelden en gebruiken onzer voorouders kan inlichten.

Spiegelt zich nu ook het gebruik der Germanen, om het sluiten van een huwelijk onder zingen en dansen te doen plaats hebben, in een kinderspel af? Inderdaad hebben wij eenen rei-

1) »Concil. Trevir. c. 5 (1227) *matrimonium cum honore et reverentia et in facie (non enim risu et jocose nec contemnatu) ecclesiae celebretur.* — Concil. Salisburg. 1420 c. 13 *si commode fieri potest in ecclesia, aliquando in alio loco honesto sine strepitu cum honestate debita fiant matrimoniorum copulationes.*"

dans, waarbij, onder het in de rondte dansen van den kring, gezongen wordt:

'k Heb mijn geld
Op hoopen gesteld,
Gestapeld op alle kanten. (*var.* op elkander)
'k Heb mijn liefje trouw beloofd,
Een trouw van diamanten.
Ziedaar, schoone jonkheer,
Daar heb je mijn hand van eer.
Ziedaar, schoone jonkvrouw,
Daar heb je mijn hand van trouw,
En daarop zoen ik jou. [1])

Dat dit spel werkelijk nog eene herinnering aan het Oudgermaansche gebruik bewaart, is volstrekt niet onmogelijk.

Overigens moest het gebruik zelf wel uitslijten, toen men de huwelijksplechtigheid *in* het kerkgebouw deed plaats hebben, want daar kon men toch geen reidans uitvoeren. Men schijnt de gewoonte toen in zooverre gewijzigd te hebben, dat men het bruidspaar onder muziek, gedans en gejuich tot aan de kerk begeleidde, en dan, nadat de dienst was geeindigd, weder op dezelfde wijze terugvoerde naar de plaats waar de verdere feestelijkheden zouden zijn [2]). Dit gebruik heeft nog tot in onze dagen hier en daar stand gehouden. In de boeken, die over de huwelijksgebruiken in ons land handelen, vind ik er

1) Deze lezing hoorde ik te Wormerveer Het spel schijnt er thans in onbruik te zijn. Die in van Vloten's *Baker- en Kinderrijmen* (uitg. der *Algem. Bibl.* dl. 2, 7) is minder volledig. Zij luidt:

Ik heb mijn geld op hoopen gesteld,
Gestapeld op zijn kanten.
Ik heb mijn liefjen trouw beloofd,
Een trouw van diamanten.
Ziedaar, schoone jonkvrouw!
Heb jij der mijn hand van trouw,
En daarop zoo zoen ik jou.

2) Vgl. Weinhold, *l. c. p.* 263.

niets van opgeteekend, en ik weet dus niet, of men het bij ons nog kent. De gewoonte bestaat echter nog in Zwaben en Stiermarken, en waarschijnlijk ook wel elders. In de beschrijving eener bruiloft te Bettingen bij Gmünd lezen wij [1]: »Nach eingenommenen Imbiss bewegt sich der ganze Zug der Kirche zu, die Spielleute voran. Am Schiessen, Jauchzen, Schnallen mit der Zunge etc. fehlt es niemals. Die Spielleute lassen auf den Wege Marsche, Tänze etc. hören; vor der Kirchthüre machen dieselben rechtsumkehrt und begeben sich meistens — anstatt in die Kirche — in das Wirtshaus.

Früher war es Sitte, dass der ganze Zug sich zuerst in das Wirtshaus begab, dort Wein trank und tanzte. . . .

Kommt der Hochzeitszug in die Kirche, so beginnt der Organist mit einem lustigen Marsch. . . . . .

Wie sich der Zug in die Kirche bewegte, eben so geht er in das Wirtshaus zurück. . . . . — Die Musikanten stehen schon vor der Kirchthüre und spielen Märsche bis auf den Tanzboden. Diesmal begleitet aber den Zug Alt und Jung und Jauchzen und Schiessen, Hüte schwingen, Schnalzen mit der Zunge und den Fingern, halb tanzend etc., kurz, Alles ist voller Leben" [2]).

Men moet dezen optocht wel onderscheiden van dien, waarbij de bruid met haren inboedel naar de woning des bruidegoms wordt gevoerd, en die nog in zeer vele streken wordt gehouden [3]). Het is nog niet uitgemaakt, of dit gebruik samenhangt met den »bruidloop", waarvan het woord bruiloft afkomstig is. O. a. zijn Weigand (*Wtb.* i. v. Brautlauf) en Weinhold (*t. a. p.* 248) van dit gevoelen. Grimm (*Wtb.* II 336) en Simrock (*Myth.*

---

1) Birlinger, *Volksthümliches aus Schwaben* II 346 vlg.

2) Een dergelijke beschrijving uit Stiermarken vindt men: Schlossar, *Cultur- und Sittenbilder aus Steiermark*, 162 vlg.

3) Zie b. v. Scheltema, *Volksgebruiken der Nederl. bij het vrijen en trouwen*, 126 vlg. en 275, de Roever, *Van vrijen en trouwen* 201 vlg., Leopold, *Van de Schelde tot de Weichsel*, 1, 545 vlg., Weinhold, *t. a. p.* 248 vlgg., Birlinger, *t. a. p.* II 337 vlgg. en 357 vlgg., Hartmann, *Bilder aus Westfalen*, 42 vlgg.

598 vlg.) daarentegen leiden bruiloft af van den wedloop, die de bruidegom met zijne bruid houden moest, en waarvan nog sporen in bruiloftsgebruiken over zijn. Bij de door Simrock *t. a. p.* genoemde kan nog gevoegd worden de wedren, die eertijds te Hümmlingen tusschen de jonggehuwden plaats had [1]).

VI. Gevel.

»Gevel is... volgens zijne afleiding: het bovenste stuk van een muur, dat in een driehoek uitloopt, ongeveer fr. *pignon*. Het wordt echter in 't bijzonder toegepast op den geheelen voorkant van het gebouw, in den zin van fr. *frontispice*" (*Ned. Wdb.* IV 1922). Dit zijn de thans gewone beteekenissen van het woord. Vroeger moet *gevel* echter ook nog eene andere gehad hebben. Kil. 184 vermeldt dan ook, behalve »gheeuel, veur-gheevel. Frontispicium: frons aedificii etc. Facies", nog »gheeuel, ghęuel. Fastigium, cacumen, supercilium, iugum, apex" [2]) en Verdam zegt op grond daarvan *Mnl. Wdb.* II 1792: »Ook de bet. *nok van het huis* schijnt aan het woord eigen geweest te zijn." Bewijsplaatsen uit het Mnl. zijn echter niet bekend.

Kluge schrijft *Etym. Wtb.*[4] 115 over den oorsprong van het woord: »Giebel m. aus gleichbed. mhd. *gibel*, ahd. *gibil* m.; entsprechend ndl. *gevel*, anord. *gafl* 'Giebel', got. *gibla* m 'Zinne'. Das ahd. Wort bedeutet 'Vorderseite' (z. B. der Stiftshütte) sowie 'die Pole', so dass 'äusserstes Ende' als Grundbedeutung wahrscheinlich ist."

Dat *gevel* werkelijk oorspronkelijk »top, uiteinde" beduidde wordt bevestigd door eene merkwaardige beteekenis van het woord in de Zaansche gouwspraak, die zooveel belangrijks bevat [3]).

---

1) Strackerjan, *Aberglaube u. Sagen aus Oldenburg*, II 125, N°. 440.

2) Of bedoelt Kil. hiermee niet anders dan het spitstoeloopend bovendeel van gevel, de bet., die het woord nog bij ons heeft?

3) Daar ik aan het verzamelen ben van bouwstoffen voor een Zaansch Idioticon kan ieder, die mij grootere of kleinere lijsten van Zaansche uitdrukkingen wil mede-

De oude Zaansche puntgevels dragen eene eigenaardige versiering, nl. eene spits van omtrent 1 M. lang, in den vorm van een puntig toeloopenden kurketrekker, die op een bol is geplaatst. Deze houten figuur nu, die tegenwoordig meestal in vereenvoudigden vorm voorkomt en met het bouwen van nieuwerwetsche huizen begint te verdwijnen, heet (althans te Krommenie, Wormerveer, Koog en Westzaan) *gevel*. Ik zelf heb het woord meermalen in dien zin gebruikt en hooren gebruiken. Te Wormerveer staat ook nog een kaaspakhuis, dat »de Roode Gevel" heet, omdat daar zulk een gevel op stond en deze roodgeverwd was. Ofschoon die gevel voorlang is weggenomen, draagt het pakhuis nog altijd den ouden naam.

Dergelijke gevelspitsen heeten elders *makelaar*; volgens van Geuns, *Beschr. van Zaandam* 408, ook te Zaandam. Men vgl. van Dale en de Bo i. v. makelaar en de *Teuth.* en Lübben op: mekeler.

VII. Het hazenpad kiezen.

Van Dale 577 vermeldt: »*Hazenpad*, o. gmv. (jachtt.) weg, dien de haas heeft ingeslagen; (fig.) *het — kiezen*, aan den haal-, op de vlucht gaan."

De uitdrukking is duidelijk. Reeds zeer vroeg gold de haas als het lafhartige dier bij uitnemendheid en was haas als schimpnaam in gebruik. De *Lex Salica* reeds bepaalt: »Si quis alterum leporem clamaverit, ccxl. den. qui faciunt solid. vi. culpabilis iudicetur" [1]). Maerlant noemt in de *Nat. Bl.* 2, 2567 de hazen »sere blood ende snel ter vlucht" en de lafheid dezer dieren vindt meermalen in Mnl. geschriften uitdrukking, b.v. *Sp.* IV[1], 53, 16 »Blodere was hi dan een hase", *Esop.* XXXII, 9 vlg., *Merl.* 14699 (aangeh. *Mnl. Wdb.* III 171 op *hase*). Ook de snelle vlucht der hazen doet den dichters eene vergelijking aan de hand om de overhaaste vlucht van krijgers in een veldslag

deelen, mij daardoor zeer van dienst zijn. Wat er over het Zaansch is gedrukt (nog meer dan Petit's *Bibliographie* in *Onze Volkst.* 1, 75 vlg. vermeldt) is mij natuurlijk bekend.

1) Uitg. v. Holder, bl. 60 (Hs. van Joh. Herold XXXIII, 4).

te kenschetsen, en wij lezen b.v. (*Lanc.* 2, 14479 vlg.) »Ende si vlouwen vor hem tier stont alse die hase doet vor den hont", of (20586 vlg.) »Want ic sachse vor hem vlien alse die hasen vor die honde plien". Vandaar dat men »op de vlucht gaan" en »ervan door gaan" begon uit te drukken door *haasje gaan* (»Een dochter zonder geld, daar hij me haasje ging", Angelkot, *Don Cesar* 2, aangeh. bij Oudemans III 12), en van eenen voortvluchtige zeide, dat hij *haasje was* (»Hij voorsichtig wesen? dat loof ik niet, want had hij kunnen voorsien, dat hij en sijn Broeder Sagelis bij sijn levendige lijf soo in de klem souden loopen, 'k meen niet of hij had al haesje geweest", *Brillen voor alderhande gezigten* (1672), van Johan de Witt, aangeh. *Navorscher* 4, 288). Of wel, dat men sprak van *het hazenpad kiezen* (»waar door vele gequest, de andere 't hasepad kosen", Soeteboom, *Ned. Beroerten*, 69 (1658)) en *op het hazenpad zijn* (»hij is op 't hazepadt", *Ned. kluchtsp.*[2] 3, 2 (1662)).

Het is der vermelding waard, dat wij in het *Dagverhaal van Jan van Riebeek* [1]), den eersten commandeur aan de Kaap de Goede Hoop, een paar uitdrukkingen vinden, die ongetwijfeld naar het voorbeeld van *het hazenpad kiezen* zijn gevormd.

Vooreerst vinden wij éénmaal deze uitdrukking zelf (bl. 198): »[Maer soo als de schuldigen] geroepen wierden om voor ons te comen, scheenen de snoff in de neus te hebben..., alsoo, in plaets van bij ons te comen, het hasepat coosen."

Wij lezen dan verder op bl. 176 vlg.: »[Hij hield den corporael off opsiender voor, bysonder acht te nemen, dat de robbenvangers niet] in plaats van de robben doot te slaen, dat wijt ende breet geschieden moet, se bedecktelijck naer zee te jagen, dat de vilders mede gaerne zien soude, want dan occasie soude hebben, weynigh te doen, ende dan met een buytelaers praetjen seggen: »wat duyvel corporael 't en is niet mogelijck dat men der veel slaen kan, want se worden al den

1) *Werken Hist. Gen* N. S. 39. Tot nog toe is alleen het (1ste) deel, loopende van 1652—1655, verschenen.

bruy seer schuw ende kiesen 't robbenpat over de clippen in zee" ". En bl. 263 vlg. staat: »den genoemde Frans capiteyn, die ons (ende wij hem) weynich sijn vertrouwende, alsoo 4 van sijn volck [die naar ons waren overgeloopen] quyt is, derft niet bestaen, soo langh wij met 't galjot hier leggen, sijn volck om water of hout te stieren, omdat vreest, dat mede (gelijck d'andere) 't reynosters padt te sullen kiesen".

De uitgever van het *Dagverhaal* teekent bij »reynosters padt" aan: »De beteekenis dezer uitdrukking is duidelijk, de oorsprong duister."

De oorsprong is echter op te helderen uit het *Dagverhaal* zelf. Immers bl. 67 staat: »Den 25 dito (Sept. 1652) — Des avonds gemarcheerd zeven mijlen; zagen twee renosters, die tegen ons aankwamen en meenden ons te vernielen... Namen des nagts onze rust bij een waterbeek in Godes naam; zagen ook twee struisvogelen. Moesten denzelven dito daar weder van daan wegens twee renosters, die op ons aankwamen, en kozen als toen het strand." Welke dieren hier bedoeld zijn blijkt uit vergelijking met bl. 265: »Veele oliphanten, renoscheros, elanden, herten, hinden, ende meer ander wilt wasser ontmoet, eens een trop van 7 ende nochmael een trop van 8en oliphanten, daer all eenichsints voor beducht waren, alsoo deselve, gelijck oock de renoscheros vast voor haer bleven staen, moetende ons volck de beesten selfs wijcken". Wanneer wij bedenken, dat de vormen »reynosters" en »renosters" juist voorkomen in rapporten van onderhoorigen van den commandeur, dan zullen wij moeten aannemen, dat zij voor »renoscheros", zooals Riebeek zelf schreef, zeiden, en derhalve ook schreven, »renosters". [1])

---

1) Het is merkwaardig, dat deze verbastering, die, zooals bleek, reeds terstond na de vestiging der Hollanders aan de Kaap is ontstaan, daar de gewone benaming voor het neushoorndier gebleven is. Mansvelt, *Kaapsch-Hollandsch Idioticon* 132 vermeldt: „*Renoster*, rhinoceros. Reeds bij Nieuhof komt de vorm rinoster voor." — „*Renosterbossi*, wilde heester of struik, geliefkoosd voedsel van het vee." En de Heer W. J. Viljoen uit Kaapstad, thans te Leiden, vertelde mij verder, dat, evengoed als andere diernamen, ook renoster tot vorming van aardrijkskundige benamingen

Het volk schuift meer in vreemde woorden eene *t* na *s* in, vandaar b. v. stroop en astrant (*str* voor *sr*), profester (voor professor) en stollesteeren [1]) (voor solliciteeren). En merkwaardig genoeg verklaart Mansvelt in zijn *Idioticon* 25, op *boste*, mv. van bos(si): »Meer nog dan in 't Hollandsch dient in 't Kaapsch de *t* tot dissimilatie" en noemt dan nog als voorbeelden: frister (voor frisscher) en kamaste (van het Fra. camaches). De renosters zijn dus rhinocerossen en »'t reynosters padt kiesen" is derhalve de evenknie van »het robbenpad—" en »het hazenpad kiezen."

Eene andere uitdrukking voor hetzelfde begrip is nog *het hazenvel aantrekken*. (»Den Denschen admirael schoot den eersten schoote, ende weert geantwoort met een coegel van zes pondt dattet clapte recht in hem ende soo begost het speel harder en harder. In voegen dat den vyandt naer langh en groot canoneerens op den anderen de lust scheen te verliesen en het hasevell begon aan te trekken want alsoo het doen weer watt coelden sette ick furieuselick op hen aen en kregen se in volle vlucht," *Brief van* 1644, aangehaald bij G. W. Kernkamp, *De Sleutels van de Sont*, 300). Voorts vinden wij ook nog *den hazenwimpel opsteken* (bij Kil. 219 »hasen-wimpel. Cauda leporina q. d. velamen sive vexillum leporinum. Hasen-wimpel opsteken. *adag.* Terga dare, conjicere se in fugam" en ook door Harrebomee vermeld (*Spreekwdb.* 1, 272)). Men vergelijke hiermede Lübben, *Mnd. Wtb.* III 213 (dat hasenbanner nemen, -annemen, -upsteken, up dat hasenvenneken dryven), Grimm, *Wtb.* IV 2, 539 vlg.: Hasenpanier, en Borchardt, *Sprichwörtl. Redensarten* 210: das Hasenpanier ergreifen.

Wormerveer, Aug. 1891. G. J. BOEKENOOGEN.

---

wordt gebezigd. Hij noemde mij de hoeve Renosterfontein (district Colesberg), den Renosterkop (bij Nels Poort; ook vermeld in S. J. du Toit, *Afrikaans ons Volkstaal* 61) en den Renosterberg, alles in de Middellandsche provincie gelegen

1) Neder-Betuwsch, *Onze Volkst.* 2, 107.

KOKKERD.

In het 9e deel van dit *Tijdschrift* heeft Prof. Verdam eene verklaring voorgesteld van het woord *kokkerd*: dit zou eene verminking zijn van een der talrijke vormen van het woord *krokodil*. Mij is eene andere gissing ingevallen, waarvan, zoo ik mij niet bedrieg, althans de waarschijnlijkheid kan worden bewezen. Ik zou meenen, dat *kokkerd* een naam is geweest voor de kokosnoot, dat is eene noot die in vergelijking met onze gewone noot stellig een *kokkerd* mag heeten.

Rumphius geeft in zijn *Amboinsch Kruidboek* (I, 7) eene lijst van benamingen die in verschillende streken aan den klapperboom en aan zijne vrucht werden gegeven; daaronder ook *kookernoot*, een term die volgens hem inheemsch was in West-Indië [1]). Ook de Engelsche volkstaal kent *cokernut*: zie Yule-Burnell, *Glossary etc.* 176. In dit werk wordt verder medegedeeld, dat de noten nog heden *cokers* worden genoemd: »a form that still holds its ground among London stall-keepers and costermongers". Evengoed als de volkstaal bij ons van *okernoot* heeft gemaakt *okkernoot*, kon dunkt mij *kokernoot* tot *kokkernoot* worden [2]); en evenals het Engelsch *coker* had nevens *cokernut*, zal ook wel bij de Hollanders, die op West-Indië voeren, een kortere vorm in gebruik zijn geweest. Tot dusverre is mij daarvan geen voorbeeld bekend, wel echter van eene andere benaming waarin de heldere *o* van *coco* onvolkomen is geworden: bij J. Huyghen van Linschoten, in zijne vertaling der *Historia natural y moral de las Indias* van Joseph de Acosta, worden de noten genoemd *cocken*, en die van eene kleiner soort (*coquillo*) noemt hij *cocsken* (IV, 26). Rumphius zegt dat de Latijnsche naam is *Nux Indica* of *Cocus*, en bij sommigen, »qualyk", *Coccus*. Ook hieruit zal men mogen afleiden, dat de volkstaal geneigd was tot de onvolkomen *o*. Waarschijnlijk zal een kenner van oude reisverhalen kunnen aantoonen, dat de kokosnoten bij ons niet alleen *kokken* maar ook *kokkers* werden genoemd. A. KLUYVER.

1) Nog thans is *Kookernoot* een familienaam.
2) Verg. hd. *Kockernuss* (*D. Wtb.* 5, 1568.)

ALVA'S BRIL.

In de jongste aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal, door De Vries zelven bewerkt en tot ons aller vreugde van zijn voortdurende werkkracht en van zijn onverzwakte scherpzinnigheid opnieuw getuigende, zag ik op het woord April »het oude rijmpje" aangehaald: *Op den Eersten April Verloor Alva zijn Bril.* Dat citaat riep mij een opmerking in de gedachte, die ik niet lang geleden ter loops had gemaakt, en wekte den lust bij mij op om die thans uit te werken en in dit Tijdschrift mee te deelen.

Wel mag De Vries het rijmpje oud noemen. Bor gewaagt er van reeds in de eerste uitgaaf van dit gedeelte zijner Nederlandsche Oorlogen, die in 1601 het licht zag. Waar hij den indruk beschrijft, door de inneming van Den Briel op het volk gemaakt, zegt hij, f. 119: »Ja, men hoorde vast onder de Borgeren hier en daer tot sijn [Alva's] spot aldus rijmen: Den eersten Dach van April Verloor Duc d'Alve sijnen Bril." Bor was, toen Den Briel in handen der Geuzen viel, een knaap van twaalf of dertien jaar: op zijn geheugen kunnen wij dus vertrouwen en aannemen dat het rijmpje, in den vorm waarin hij het overlevert, haast zoo oud is als het feit waarop het slaat.

Dat zouden wij anders niet vermoed hebben. Het lijkt veel meer een tijd-versje te zijn van later vinding en zonder bijbedoeling, waarin Briel in Bril wordt veranderd, eenvoudig omdat het (gelijk Mr. Jochem zegt) zoo in het rijm te pas komt. Dat het daarentegen aanstonds werd gedicht en met het doel om den Hertog te bespotten, moet ons verwonderen. Want als spotternij opgevat treft het geen doel, omdat het lijnrecht in strijd is met de waarheid. Immers het zal dan willen zeggen dat Alva, toen hij Den Briel verloor, meteen zijn bril verloren heeft, dat hij in het vervolg niet zoo scherp meer heeft gezien als hij placht en dat hij *bévue* op *bévue* heeft gemaakt. Ware dit werkelijk zoo geweest, of, wat in dit geval op hetzelfde neerkomt, had

het volk gewaand dat het zoo was, de woordspeling zou geestig genoeg zijn. Maar het tegendeel is waar. Nooit heeft Alva een zoo scherpen veldheersblik getoond als in datzelfde jaar '72. Van alle kanten verrast en besprongen, concentreert hij zonder weifelen zijn krachten eerst tegen het punt, van waar het grootste gevaar dreigt, Bergen in Henegouwen, waar de Hugenoten de hand reiken aan de Geuzen; dan, zoodra Bergen gekapituleerd heeft en van Frankrijk niet meer te vreezen is, drijft hij de benden van den Prins van Oranje uiteen en over de grenzen, en overrompelt bliksemsnel en schrik en vertwijfeling aanjagend Brabant, Gelderland en het Sticht, totdat zijn leger onverwachts voor Haarlem tot staan wordt gebracht door de kloekheid van de burgerij en de bezetting, maar vooral ook door het ongunstige saisoen en de bezwaren van het terrein. Van dan af begint voor hem de tegenspoed, echter niet omdat hij minder goed ziet dan voorheen, maar omdat hij met nieuwe, hem en zijn Spanjaards volstrekt onbekende, omstandigheden te doen krijgt. Te zeggen dat hij op den eersten April zijn bril had verloren is ongerijmd, en, als er bespotting mee bedoeld wordt, een volstrekt mislukte aardigheid.

Dat heeft ook Bilderdijk gevoeld en daarom heeft hij in zijn Koekeloer of de Eerste April (Gedichten, I blz. 448) het oude rijmpje zoo gedraaid en aangevuld, dat er waarlijk een grap uit geworden is:

Een booze dag, gelijk de lieden weten:
Duc d'Alva werd zijn bril toen afgesmeten,
Zoodat hij met een lange neus bleef staan.

Maar die lange neus is van des dichters vinding en aan het rijmpje vreemd. Dat is en blijft een spelen met klanken, waarbij wij liefst maar verder niets denken moeten.

Doch behalve dit rijmpje is er stellig even vroeg, en waarschijnlijk reeds vroeger, nog een onberijmd gezegde in omloop geweest, dat wezenlijk snedig is en met den Hertog den spot drijft zonder aan de waarheid te kort te doen. Ik meen dit in

zijn oorspronkelijken vorm aan te treffen in een geschiedverhaal, dat meer dan twintig jaren nader bij de gebeurtenis staat dan zelfs de eerste uitgaaf van Bor, te weten in de Chronijk, Historie der Nederlandscher Oorlogen, door zekeren Theophilus samengesteld en te Norwich (zoo het adres juist is) in het jaar 1579 gedrukt. Daar lezen wij bij de beschrijving van het innemen van Den Briel, blz. 103, op den kant aangeteekend: »De Hertog krijget een Bril op die Neuze".

Gij ziet, iets geheel anders dan wat het rijmpje zegt. In plaats van zijn bril te verliezen, als Den Briel hem ontnomen wordt, krijgt Alva er integendeel bij die gelegenheid een op zijn neus. Het komt er nu maar op aan te weten wat voor een bril het is, die hem dus wordt opgezet. Daarin schuilt natuurlijk de aardigheid.

Onze woordenboeken, voor zoo ver ik ze heb kunnen inzien, laten ons in den steek. Van Dale, dien ik gewoon ben bij voorkeur te raadplegen, zou ons zelfs van den wal in de sloot helpen. Volgens hem beteekent *eenen bril op den neus zetten* iemand misleiden, bedriegen, teleurstellen, zooveel als *iemand brillen verkoopen*. Inderdaad, in dien zin komt ons het woord *brillen*, dat blijkbaar een verkorte uitdrukking is voor het meer graphische *een bril op den neus zetten*, bij de kluchtschrijvers der zeventiende eeuw op een aantal plaatsen voor. Maar is die beteekenis de eenige en hebben wij de kantteekening van Theophilus in dien zin te verstaan, dan moeten wij daarvan alweer hetzelfde getuigen als van het rijmpje, dat zij namelijk onwaar en om die reden ongepast en onaardig is. De Hertog is door de inneming van Den Briel noch bedrogen noch teleurgesteld. Maar zijn macht werd er door gefnuikt, zijn heerschappij ten val gebracht. Zooals een gelijktijdig Geuzenliedje (bij Van Vloten, II, blz. 7) jubelt: *Duc d'Alvens rijcke heeft een ent!* Dat moet ook het gezegde bij Theophilus beteekenen, zal het met de waarheid overeenkomen. Dan, maar dan ook alleen, is zijn woordspeling snedig en zijn spot treffend te noemen.

Inderdaad, zoo ik mij niet zeer bedrieg, is deze beteekenis

de juiste en de oorspronkelijke. Kilian helpt ons, naar ik meen, op den goeden weg, al verkeert hij zelf ook in dwaling. Volgens hem is »*Brillen* iemanden breydelen. Comprimere, refrenare aliquem. *vulgo* brigliare. *Briglia*, *Ital.* i. habena, frenum". Dus, als ik hem wel versta, onderscheidt hij tweeërlei *bril* (en *brillen*): het eene het gewone kijkglas, naar het middeneeuwsche *beril*, *glas*, dus genoemd, en het andere hetzelfde als breidel, van welk woord het een samentrekking is. Ook Dr. Franck, in zijn Etymologisch Woordenboek schijnt tot die meening over te hellen. Maar mij komt het voor dat de zaak eenvoudiger is en dat wij in beide beteekenissen, hoever zij uiteenloopen, met één en hetzelfde woord te doen hebben.

Onlangs zag ik op het Mauritshuis in Den Haag het fraaie schilderij van Paulus Potter, door den Hertog van Westminster aldaar tijdelijk ten toon gesteld, en daarop een liggenden stier afgebeeld met een klem op den neus, die hem waarlijk als gebrild doet voorkomen. De klem is van hout, in den vorm van een hoefijzer of juk, aan de kin met een sluitbalkje en om het achterhoofd met een leeren riem bevestigd. Welken naam de boeren aan zulk een klem geven (of gaven, als misschien het gebruik verouderd is) weet ik niet, maar als zij het *een bril* noemden, zou het mij zeker niet verwonderen, want het heeft daar alles van. En wat deze onderstelling te waarschijnlijker maakt, de hoefsmeden gebruiken het woord *bril* voor een tang, of praam »waarmee zij onhandelbare paarden bij den neus vasthouden"; hetgeen mij bleek uit een aanteekening van wijlen Dr. Te Winkel, in het apparaat van het *Woordenboek* berustende en volgens mijn vriend De Vries waarschijnlijk ontleend aan het geschrift van Gijswijt Van der Netten *Het Paard*, dat ik voor het oogenblik niet bij de hand heb.

Is dit mijn vermoeden juist, dan schikken zich de verschillende beteekenissen van *bril* en *brillen* als van zelf onder elkander. De klem op den neus van den stier ontleent zijn naam van *bril* aan het kijkglas, waaraan zijn gedaante en zijn

plaats, op den neus, doen denken. Het afgeleide werkwoord *brillen* beteekent vooreerst breidelen, bedwingen, kwellen, maar ook beetnemen, bedotten, omdat het door den bril in zijn moedwil gefnuikte dier er inderdaad verlegen en bedrogen uitziet. De overeenkomst in klank met het Italiaansche *briglia* is, volgens deze opvatting, enkel toevallig en kan buiten verdere aanmerking blijven.

Hoezeer de beteekenis van bedwingen en beetnemen in elkander vloeien kan het best blijken uit een paar plaatsen, waar ik althans aarzel welke van de twee te kiezen. Aan een lichtekooi wordt van haar minnaar gezegd:

En dat hij 't fielen wars is, en geirn waer ontlast
Van 't jock, daer g' hem dagelijcks me comt brillen.
(Ogier, de seven Hooft-sonden, blz. 104, uitg. Amst. 1682)

En Van der Venne, Sinnemal, 107, vraagt:

Is dan yemant niet gebrilt
Die niet doen mach wat hij wilt.

Hoe dit zij, wij verstaan thans volkomen wat Theophilus zeggen wil met zijn: »de Hertog krijget een Bril op die Neuze". En zijn zeggen is even juist als zijn woordspeling grappig. Want na den eersten April is Alva's rijk waarlijk ten einde; zijn hooge sprongen hebben uit, als een gebrilde booze stier staat hij daar. Het is vreemd dat Bor dit gezegde niet gekend schijnt te hebben, en nog vreemder, zoo hij het misschien gekend heeft, dat hij aan het zoutelooze rijmpje de voorkeur en een plaats in zijn geschiedboek heeft gegeven. Soeteboom, in zijn Saanlants Arcadia (uitg. Amst. 1658, blz. 535) toont beide te kennen; hij verhaalt hoe de Geuzen op den eersten April Den Briel bemachtigden, »daer Duc d'Alba (zoo gaat hij voort) ghenoegh mede *gebrilt* wierdt. Men voerde daer een spreekwoort: »Op den eersten dach van April Verloor Duc d'Alve sijnen Bril". Vermoedelijk ontleende hij het rijmpje aan Bor en het proza-gezegde aan een mondelinge overlevering. Dat dit laatste, gelijk ik boven beweerde, even oud, zoo nog niet ouder, is dan het eerste, kan ik met een gelijktijdig

Geuzenlied, in het midden van het jaar '72 gedicht en langs de straten gezongen, afdoende bewijzen. »Duck d'Alve", heet het daar (Van Vloten, Geschiedzangen, II blz. 6)

Duck d'Alve mocht verdraegen niet
Den Bril op zijnder Neuse.
Wt Utrecht hij doen trecken liet
Thien vaendels Spaengiaerts,

om Den Briel te hernemen. Maar te vergeefs; hij kon zich den bril, dien hem de Geuzen hadden opgezet, maar niet van den neus rukken; hij bleef gebrild.

Het bovenstaande kan verder nog dienen tot verklaring eener plaats in de Historia Martyrum Batavicorum van Opmeer, waarmee de Hollandsche vertaler blijkbaar geen weg heeft geweten en die hij daarom maar onvertaald heeft gelaten. Als inleiding tot zijn verhaal van de gruwelen, door de wilde Geuzen in den zomer van 1572 te Leiden bedreven, beschrijft Opmeer, hoe, den laatsten Juli, Lumey de stad binnentrok, omstuwd door zijn lijfwacht van Luikerwalen, »qui", zegt hij, »sub signo, quod conspicilio notabatur, merebant", d. i. die onder een vaandel, hetwelk met een bril geteekend was, dienden. Niemand behalve Opmeer heeft ons deze bijzonderheid, dat Lumey een bril in zijn vaandel voerde, overgeleverd. Maar wel weten wij uit een brief van Morillon aan den Kardinaal Granvelle (Corresp. de Gr. IV. p. 278), dat de Geuzen tot bespotting van den Hertog op hun vaandels de Spaansche woorden geschreven hadden, die hij gezegd werd op het hooren van de tijding, dat Den Briel verloren was, in zijn overmoed te hebben gesproken: *No es nada:* dat is niets. Voegen wij het een bij het ander, en verbeelden wij ons die woorden onder den gebrilden neus van Alva op het vaandel der veroveraars van Den Briel geschreven. Welk een snedige kwinkslag dan, welk een kostelijke grap, den baldadigen Geuzen waardig!

Maar een grap, die op zich zelf, en zonder verklaring, voor den grooten hoop niet duidelijk was en allicht misverstaan

kon worden. Voor hen die niet verder dachten dan zij zagen en onder den bril, die stond afgebeeld, den klem, waarop gezinspeeld werd, niet begrepen, had de Hertog waarlijk op den eersten April geen bril op zijn neus gekregen, integendeel hij had toen zijn bril, Den Briel, verloren: wat het rijmpje zeide was voor wie dus redeneerden de ware lezing.

Zoo heeft het kunnen gebeuren dat dit laffe rijmpje tot op heden in omloop gebleven en het snediger proza vergeten is geraakt. Misschien zouden wij nog een stap verder mogen gaan en beweren dat het rijmpje, hoe oud het mag wezen, niet meer is dan een verbastering van het oorspronkelijke gezegde, uit enkel misverstand ontstaan. Ik voor mij ben tot die onderstelling wel geneigd, maar wil er toch niet voor strijden.

R. PRUIN.

SECK (SICK)!

Als Kackerlack de Hal te Amsterdam binnentreedt, wordt hij door »de Vleyschouwers ghelijck van overal" aangeroepen: »hy sick! hem sick! hou sick, myn Heer selje wat koopen? *enz.*"; de plaats is overbekend [1]). Omtrent de beteekenis van dit *sick* bestaat verschil van gevoelen. Oudemans en Prof. Moltzer laten er zich niet over uit. De Heer Eymael beschouwt het als eene zuivere interjectie, gelijkstaande met ons *pss! psst!*, waarin de *k* een aanhangsel zou zijn, te vergelijken met de *t* in *het* op eene andere plaats van hetzelfde stuk [2]). Dr. Te Winkel ziet in (*hem*) *sick!* den ouden imper. *sich* van *zien* [3]). En volgens den Heer Spanoghe is *sick* hetzelfde als *zek*, in Zuid-Nederland nog heden een zeer gewone uitroep, b. v. om een trekdier te

1) Bredero II, 38 (Moortje, r. 641).

2) T a. p. II, 85 (Moortje, r. 2066); zie Tijdschr. VI, 90.

3) Zie Grundr d germ. Phil. I, 670. Dit *sich* komt trouwens ook voor (Bredero I, 21: Roddr. r. 145), en zal daar inderdaad aldus, als de oude imperatief van *sien*, opgevat moeten worden.

doen stilstaan: »*hou zek*, d. i. houd, zeg ik!" [1]) De laatstgenoemde opvatting en verklaring behoeft nog eene kleine wijziging. Om de *k* te verklaren, behoeft men geene samentrekking uit *zeg ik* aan te nemen. M. i. is *sek* (want ook dit komt bij Bredero voor [2]) of *sik* namelijk de tot een tusschenwerpsel geworden oude imperatief *sec* van *seggen*, dat in het Mnl. en nog lang daarna, o. a. blijkens de spelling *secgen*, in vele tongvallen met de oude dubbele (of liever lange) media (fri., fra., hd. *g*), niet met onze Nnl. spirans *g*(*h*) is uitgesproken [3]). De wisselvorm *sik* naast *sek* pleit hier niet tegen; althans indien men naar het hedendaagsch Amsterdamsch mag oordeelen, waarin eene gesloten *è* veelal tot *ɨ* verhoogd wordt; bovendien stond het woord, toen het eenmaal een tusschenwerpsel was geworden, welks verband met *seggen* niet meer gevoeld werd, bloot aan allerlei willekeurige wijzigingen.

Zijdelings wordt deze verklaring bevestigd door de analogie van de twee woorden, die meestal met dit *sek* verbonden worden: *hou* (behalve bij Bredero nog op eene plaats bij Verdam II, 181, en in het hedendaagsche Vlaamsch) en *hort* (in de Noordnederlandsche volkstaal: *hort sek* tot een trekdier); deze zijn evenmin vanouds interjecties, maar de versteende imperatieven onderscheidenlijk van *houden*, stilstaan (Mnl. *hout*, hd-.nnl. *halt*) en van *horten*, (voort)rijden.

Leiden, Mei 1891. J. W. MULLER.

---

1) Tijdschr. IX, 80.

2) I, 27 (Roddr. r. 379).

3) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 85; V. Helten, Mnl. Spraakk. § 91, *d*; en vooral Tijdschr. IX, 297. Dat deze uitspraak van inl. *gg* (of bij apocope ausl. *g*) als explosiva te Amsterdam op het eind der 16de eeuw nog de gewone was, blijkt uit de Twespraack d. Ned. Lett. (ed. 1584) 52—53, waar de klank der *g* in *eg*, *egge*, *dag*, *vlag*, *leg*, *weg*, *zeg*, *rug*, *brug*, *rog*, *kog*, *wig*, *wiggen*, *diggelen*, *troggelen* met dien der Fransche *gue* gelijk gesteld, en scherp van de *gh* in *gheld*, *ghod* enz. onderscheiden wordt: het eerste is „een dicker gheluyd dat met 't gheklanck van de *k* wat ghelyckheids heeft". (Met *dag*, *weg* en *rog* zullen hier de vrouw. woorden *dagge*, *wegge*, *rogge* bedoeld zijn).

VERSTEK.

In zijn werk *Het Nederlandsche Burgerlijke Procesrecht* [1]) geeft Prof. Van Boneval Faure de volgende verklaring van verstek: »Verstek verleenen is verklaren en alzoo constateeren dat de eischer [2]) wegblijft of zich versteekt." Versteking dus, in den zin van »verschuiling" of »verberging", schijnt de beteekenis te zijn, die onze hedendaagsche rechtsgeleerden aan het woord verstek hechten. Ik wil trachten in dit opstel voor die meening eene andere in de plaats te stellen.

Men zal moeten toegeven dat »verschuiling" slechts een van de vele wijzen is, waarop gedaagde of eischer zich aan zijne verplichting om voor den rechter te verschijnen kan onttrekken; wat alreeds dadelijk tegen de vermelde opvatting van verstek moet pleiten; en bovendien onderstelt »verschuiling" altijd een opzettelijk wegblijven, terwijl er toch tal van gevallen mogelijk zijn, waarbij geen opzet hoegenaamd in 't spel is. De term is dus, zóó verstaan, op zijn zachtst gebrekkig, zoo niet onjuist, en althans veel minder ruim dan het voorheen ook hier te lande gebruikelijke *défaut*, waarvan het in onze Wetboeken schijnbaar, maar niet in werkelijkheid. de vertaling is. Gebrek, ontbrek, of mangel [3]) zou het rechte woord geweest zijn, als men *défaut* had willen verdietschen.

Men kan het trouwens ten overvloede bij Merula in zijne *Manier van Procederen* lezen [4]), hoe het »zich versteken" slechts

1) De tweede druk, Deel 2, 158.

2) Ik mag er wel bijvoegen: »of de gedaagde"; maar de aangehaalde plaats handelt alleen over 't wegblijven van den eischer.

3) In onze dagen zou men waarschijnlijk ontstentenis gekozen hebben.

4) »De Gedaagde wordt Defaillant, Ongehoorzaam, Contumax en des Gerechts verachter geacht, als hij driemaal... geciteerd... is, ende niet en verschynt, *Item* als hij hem versteekt of verbergt, en te wege brengt dat de Dagvaardinge niet en komme tot zijner kennisse;... *Item* als de Gedaagde verschynende hem den Juge niet en vertoond, nog antwoord en geeft; *Item* als hij *ens.*", Merula, *M. v. Proc.* 400

een van vijf gevallen was in welke men den gedaagde voor »moedwillig halssterk" (*verus contumax*) had te houden, alle mogelijkheden van *praesumtieve* en *fictieve* weerspannigheid nog daargelaten.

Het is dan ook mijne overtuiging dat wij bij den rechtsterm »verstek" [1]) geenszins moeten denken aan het wederkeekeerige »zich versteken", maar veeleer te doen hebben met een afleidsel van het bedrijvende ww. »iemand (van iets) versteken", dat is: hem (van iets) berooven of uitsluiten, aan hem iets ontzeggen of onthouden. Zoodat »verstek" moet beteekenen: uitsluiting, berooving, ontzegging, onthouding. Om dit te bewijzen behoef ik slechts de oude wijze van procedeeren in geval van niet-verschijnen van den gedaagde (terloops ook van den eischer) na te gaan, zooals die ons door schrijvers als De Damhouder [2]), Merula [3]), Simon van Leeuwen [4]), wordt medegedeeld of b. v. in de *Ordonnantie op 't stuk van de Jus-*

---

1) Den rechtsterm. Want zoo groot de verscheidenheid der beteekenissen van „versteken" is, even talrijk kunnen de beteekenissen zijn van „verstek". *Versteken* is mij bekend:

A) als bedr. ww. in den zin van: *a*) iets of iemand verbergen, gestolen goed helen, gelden bedrieglijk achterhouden, (zich) verschuilen; *b*) iemand of iets verstooten, verwerpen; *c*) iemand van iets berooven; *d*) iets op andere wijze of op eene andere plaats steken, b. v.: bakens verzetten (Cats), of: de pennen of noten op de speelton van een klokkenspel verplaatsen; *e*) touwwerk (aan boord) „ververschen" door het anders te doen „varen" om de slijtage te verminderen; *f*) ruilen, „omsteken", „gelijk oversteken." Buitendien moet het, blijkens eene der beteekenissen van *verstek*, nog: *g*) uitstellen kunnen beduiden.

B) als onz. ww.: van elkaar afraken, elkander kwijt raken (van schepen).

En *verstek* komt voor als: berooving (ontneming, uitsluiting) en: uitstel.

Voorts kan het, hoewel ik alsnog niet durf bepalen welke beteekenis dan aan „versteken" moet worden toegekend, beduiden: een hoek van 45°, of althans geen rechte hoek (bij timmerlieden; verg. *in verstek* (*werken*), *verstekwerk*, *verstekhaak*). Voeg hier nog bij de samenst. *versteklat*, of *-regel*: gereedschap van den carillonneur bij 't „versteken".

2) De Damhouder, *Praktycke in Civile Saken*, Rotterdam, Van Waesberghe, 1660, blz. 160—176.

3) Merula, Manier van Procederen, Leiden, 1741, Boek 4, Tit. 31, cap. 1: blz. 399 vlg.

4) S. van Leeuwen, Rooms-Hollants-Regt, 11e druk, Amsterdam, 1744, blz. 578 vlg.

titie [1]) is vervat. Ik doe dit in hedendaagsche taal, maar natuurlijk met behoud van de oude termen.

Wanneer de Gedaagde, behoorlijk driemaal, en bij sommige gerechten nog »ten overvloede" een vierde maal gedagvaard zijnde, op den beteekenden dag niet in persoon of bij gemachtigde verscheen, verzocht de Aanlegger het eerste *Défault* [2]), en werd dit door den Rechter »verleend" dan was 't gevolg daarvan voor Gedaagde, tevens het »profijt" voor den Aanlegger, dat de eerstgenoemde *verstoken* werd van alle *exceptiën déclinatoir*, wat Van Leeuwen vertaalt door: verzet tot afwijking van den rechter. Den Aanlegger wordt eene tweede daging van den »gebrekige" vergund en verschijnt deze nu wederom niet dan wordt het tweede *Défault* verzocht en, indien verleend, de Gedaagde alsnu *verstoken* van alle *exceptiën dilatoir*, of van »dag-van-beraad-en uitstel-recht" (v. L.). Eene derde dagvaarding wordt vervolgens toegestaan, en blijft de Gedaagde ook dan nog weg, zoo wordt hij, bij derde *Défault*, *verstoken* van alle *exceptiën peremtoir* of, als Van Leeuwen het gelieft over te zetten: »alle uiteindig of oordeel-uitig verzet". Het »profijt" van dit derde *Défault* voor den Aanlegger is, dat deze nu zijn *Intendit* kan »dienen", dat is den Rechter zijnen eisch tegen Gedaagde met de stukken en bescheiden overleggen, opdat hem daarop naar behooren worde recht gedaan. Waar de vierde daging »*ex superabundanti*" bestond, was de daarbij beteekende dag bestemd voor dit »dienen" van het *intendit*. [3]) Zoo was de gang van zaken waar Gedaagde in gebreke bleef. Verscheen de Aanlegger ten dienenden dage niet, dan kon de Gedaagde *comparuit* (de constateering dat hij verschenen was) verzoeken [4]) en het »profijt" voor hem was, dat hij van de aangevangen zaak werd ont-

1) *Ordonn. o. h. St. v. d. Just. in de Steden en op het Platte Land* in *Groot Placaatb.* 2, 696, ald art. III

2) Van Leeuwen noemt dit: *verzuim-recht* van het standpunt van den aanlegger (dus: het recht om te laten verklaren, dat de tegenpartij in verzuim is); *verzuim-gebrek* van het standpunt van den gedaagde.

3) »Regts-inbreng" (v. Leeuwen).

4) Bij V. L. met »oorlof" (verlof om heen te gaan) weergegeven.

slagen; uit den aard der zaak kon in dit geval van geen »versteken" sprake zijn. Al wat het verhaal van kosten betreft en de mogelijkheid om zich van het eerste en tweede *défault* te »purgeeren" heb ik, als voor mijn doel geheel zonder belang, achterwege gelaten.

Tot dusverre het geding, dat men zeer wel »geding bij verstek" zou kunnen betitelen, maar waarvan de loop voor de uitdrukking »vonnis bij verstek" nog niets bewijst. Maar ook daarvan zou men met volle recht mogen spreken, aangezien bij de uitspraak de herhaalde *verstekingen* (of *verstekken*) nog eenmaal werden opgesomd. Een enkel voorbeeld, in den oorspronkelijken vorm, moge dit bewijzen. Het is het slot eener *Sententie* [1]) *van de Weth der Stede van Schoonhoven, jegens eenen Frans van Nes, gebannen*, gedateerd den 25en October 1567, en aldus luidende:

Alzoe (*volgt de omschrijving van de misdrijven*) . . . .
Soe concludeerde die voirsz. Baillu dat Frans van Nesch voirsz. uyt saicke als voren . . . ende uyt crachte van de voirsz. vier deffaulten tegens hem — overmits zyn non comparitie — gegeven, by Schepenen Vonnisse versteecken zal worden van alle zyne exceptien declinatoire, dilatoire ende peremtoire, weeren ende deffencien die hy in deese saicke hadde mogen doen ende proponeeren; ende voirts gebannen te wordene uyte Jurisdictie van Schoenhoven (*enz.*) ende alle zyne goederen verclaert te wordene geconfisqueert tot prouffyte van de Co. Ma^t^.
Schepenen gesien 't Intendit, mitsgaeders de informacie, andere stukken ende munimenten tot verificatie van dien, by den voirsz. Bailliu overgeleyt ende in rechte geëxhibeert, . . . hebben den voorsz. Frans van Nesch, gedaechde ende gecontumaceerde [2]), uyt zaicke als voren versteecken, ende versteecken hem mits deesen van alle

1) Te vinden bij Marcus, Sententien en Indagingen van den Hertog van Alba (*enz.*); Amsterdam 1735, blz. 281 vlg. Voor het medegedeelde stuk zie blz. 283-'4.

2) Iemand *contumaceeren* is in 't oude recht: hem wegens contumacia (weerspannigheid, niet-verschijnen) van weren en defensien versteken, *défault* tegen hem verleenen.

zyne exceptien declinatoire, dilatoire ende peremtoire, weeren ende deffensien die hy in deese saicke hadde moegen doen ende proponeeren; Ende bannen voorts den voorsz. defaillant *(alles als boven)*.

Gedaen by (*volgen de namen der schepenen enz.*).

Men zal mij mogelijk tegenwerpen, dat in al het aangehaalde nu wel van »versteken" in den door mij begeerden zin sprake is, maar dat het woord »verstek" er toch eigenlijk niet in voorkomt. Toch behoeft dit mijn beweren nog niet omver te werpen. Want in de wetten en vonnissen moge dat woord al niet letterlijk te lezen staan, zoo vaak de rechtsgeleerden *over* deze zaak handelen, bezigen zij het wel degelijk. Zoo verwijst Merula, waar hij de *défaulten* behandelt, ergens naar Paponius, *Des Defaults*, »*ubi de differentia inter Versteck et Default*" [1]), en leest men b. v. bij Van Leeuwen: »So den Eisser of Gedaagde... in gebreke blijft in de sake voort te gaan werd daar jegens verstek versogt, daar by hy werd versteken van het geen daar toe den dag diend" [2]). En indien het mijn voor-

1) *Manier v. Proced.* 406, noot. Al kan ik er niet voor instaan, omdat Merula geen nadere aanwijzing geeft, ik vermoed dat hij de volgende plaats bedoelt uit Jean Papon, *Trias Judicial du Second Notaire*, 4ième ed., Lyon, p. 696: *Défaut-congé* [dat is: niet-verschijnen van den eischer] *et forclusion en quoy sont differents*... Le defaut-congé n'emporte autre profit, qu'un simple delaissement de l'instance et non de l'action: et la forclusion [obtenue par le... defendeur contre son demandeur] de faire ce que dessus [*te weten*: de rapporter sa preuve, de produire ou de remettre] emporte absolution non seulement de l'instance, mais de l'action.

Forclore, schoon men er nu iets anders, en wel „niet-ontvankelijk verklaren" onder verstaat, is het rechte equivalent van ons: versteken, *forclusion* van: verstek. Dit blijkt alsmede uit de strafbepaling: *op versteken* (in oude Keuren en Ordonnantien zoo vaak aangetroffen met de beteekenis: op straffe van berooving van de rechten die men zoude kunnen doen gelden), welke in de Fransche overzetting van art. 41 van Kap. VI der *Kostum. v. Antwerpen* 1545 wordt vertaald met: *sous peine de forclusion*. Deze laatste mededeeling dank ik aan den heer K. Stallaert (uitgever van het *Glossarium v. veroud. Rechtstermen* (enz.), dat thans tot *Lepel* is verschenen), door wiens welwillendheid ik mij tevens reeds bij voorbaat heb kunnen overtuigen dat *versteken* oudtijds voorkomt als synoniem van *contumaceeren* of *vercontumaceeren* (d. i. wegens wederspannigheid exceptien en weren ontzeggen), en: *priseeren*, gelijk *verstekking* in den zin van *contumacie* en *déchéance*. Alles geheel overeenkomstig het in mijn betoog verlangde.

2) *Rooms-Holl.-R.* 581. Zie ook Boey's *Woordenlolk* op de woorden Default en

nemen niet was mij tot de juristen te beperken, ik zou uit schrijvers en woordenboeken de voorbeelden kunnen vermeerderen. [1])

Indien ik mij dus nu vleien mag met de stukken te hebben aangetoond dat »versteking van het recht om exceptiën op te werpen of zich anderszins te verdedigen" de eigenlijke beteekenis is geweest die verstek onder een oudere rechtspraak heeft gehad, en dat dus »vonnis bij verstek" niet kan beteekenen »vonnis in geval van verschuiling of afwezigheid" maar veeleer: »vonnis met uitsluiting van alle exceptiën, weren en defensiën gepaard" zeggen wil, dan volgt daaruit vanzelf dat — nu onder eene nieuwere rechtsbedeeling dit »versteken" van weren enz. geen plaats meer heeft [2]) — ook het woord verstek tot eene doode letter is geworden. Ik durf echter verder gaan en beweren dat verstek ook zelfs in de uitdrukking »vonnis bij verstek" nooit in eigenlijken zin gebruikelijk is geweest, omdat ik deze uitdrukking van jongen datum acht en het woord verstek hierin zoo goed als in verstek verzoeken, [3]) verstek verleenen, verstek laten gaan, kosten van verstek enz. [4]) eenvoudig voor den *plaatsvervanger* houd van het voormalige *défaut*. Immers *défaut* verzoeken, *défaut* verleenen [5])

Verstek. „Verstek is een middel van regten waardoor aan iemand belet of ontnomen werd een regt dat hij anders had (*enz.*)", *Ald.*

1) Bij voorbeeld: Hooft, *Ned. Hist.* 270: „De uitgeweekenen (*worden opgeroepen*) om, binnen 14 dagen, hunne goederen weeder t'ontfanghen, op verstek van de vruchten"; Marin, Groot Nederl. e. Fr. Wdb. (4e dr., 1768): „Verstek, versteeking van regt: *action d'être debouté*, Terme de palais: *déchu*; op paene van verstek: *sous peine d'être débouté, déchu de (son) droict*"; Weiland: „Verstek: versteking van regt."

2) Ik bedoel namelijk: niet woordelijk of letterlijk. Feitelijk wordt de défaillant natuurlijk ook nu nog „verstoken" van 't een of ander voorrecht, daar de niet-verschijnende *gedaagde* zonder tegenspraak kan veroordeeld worden, en de niet-verschijnende *eischer*, om het zoo eens te noemen, de instantie verliest.

3) Thans, geloof ik, niet meer in gebruik, maar bij oudere schrijvers wel te vinden. Zie boven de plaats uit v. Leeuwen (blz. 37).

4) Verg. ook: verstek lichten, Huber, Hedendaagse Regtsgel uitg. 1726, blz. 771.

5) Defaut geven, De Damhouder, *Pr. civ.* 174; defaut verleenen, *ald.* 175; default laten gaan, Merula, *Man. v. Proc.* 404, noot. Verg. de volgende blz., noot 1).

enz. waren de formulen die onder eene vroegere bedeeling golden, maar omdat ieder *défaut* telkens een verstek met zich bracht kon het licht gebeuren dat oorzaak en gevolg verwisseld werden en dat verstek gebezigd werd voor *défaut*.

Uit vroeger tijden bestaan daarvan reeds voorbeelden, maar in de vertaling der Napoléontische Wetboeken heeft de vervanging van *défaut* door verstek blijkbaar stelselmatig plaats gehad. [1]) En dewijl nu juist de uitdrukking *vonnis bij verstek* niet eerder dan in die wetboeken en de daarop gegronde rechtspraak gebezigd wordt, houd ik haar wel terecht voor eene navolging van 't Fr. *jugement par défaut*. [2]) Deze opvatting heeft tevens het voordeel dat men de altijd eenigszins gewrongen verklaring van *bij* als »gepaard gaande met" mag laten varen en dat eveneens: vonnis op verstek en: geding bij verstek geen bijzonderen uitleg meer behoeven, zoodra men ook deze beschouwt als min of meer goed geslaagde navolgingen van het Fransch.

Zal ik dus mijn gevoelen kortelijk samenvatten, dan luidt het aldus. Het woord verstek heeft in den tijd, toen er metterdaad nog »verstoken" werd, beteekend: beneming van het recht om zich te verdedigen; het werd echter door onze oude rechtsgeleerden, in allerlei verbindingen, gesubstitueerd voor den officieelen term défaut, hoewel dit eigenlijk iets anders beteekent; om ten slotte, onder eene geheel nieuwe wetgeving in de ten behoeve daarvan vertaalde wetboeken, overal voor dat uitheemsche woord te worden in de plaats gesteld, óók in uitdrukkingen die te voren niet bekend of gebruikelijk waren geweest, als met name: vonnis bij, op, van verstek, enz.

Maar is dit werkelijk de gang van zaken geweest, en heeft verstek reeds betrekkelijk vroeg; en sedert de invoering der vertaalde Fransche *Codes* voorgoed; zijn eigen etymologische beteekenis moeten laten varen om de zuiver formeele functiën

1) Verg. b. v. *donner défaut* in *Cod. proceed. civ.*, art. 149; *prendre défaut*, ald. 154.
2) *Cod. proceed. civ.*, art. 155, 156; verg. *Cod. instr. crim.*, art. 149, 151.

over te nemen van het uitheemsche *défaut*, dan mag men ook niet trachten het woord door uitleg of omschrijving in onze hedendaagsche rechtstaal nog eenigermate met zijnen oorsprong in verband te brengen. Men beschouwe het als een vorm, een klank, die, al naar het verband, verschillend moet verstaan worden, maar waaraan in hoofdzaak het begrip: afwezigheid, of: non-comparitie moet worden gehecht, gelijk trouwens *défaut* eigenlijk »het wegblijven" van eene partij te kennen geeft, maar voorkomt in allerlei combinaties (boven opgesomd) waarin het niet altijd meer eene logische gedachte uitdrukt. [1])

In rechtsgeleerde handboeken, en — mettertijd — in het *Woordenboek* is de plaats waar al die beteekenissen en verbindingen historisch behooren te worden uiteengezet. Genoeg zoo hier de oorsprong, de eigenlijke beteekenis, het aanvankelijk gebruik en de latere »versteening" van het woord niet geheel onduidelijk zijn behandeld.

Misschien treft mij van de zijde der juristen het verwijt dat ik het burgerlijk en het strafrecht niet streng heb uiteen gehouden; dat ik te veel van het *défault* in civiele en niet dan terloops van de *contumacia* in crimineele zaken heb gesproken [2]). Ik ben mij daarvan wèl bewust, maar geloof dat het aan de strekking van mijn betoog niet heeft kunnen schaden. Van 't een zoowel als van het ander, van *défault* zoowel als van *contumacia*, was verstek het gevolg, en ik heb niet anders willen doen dan dáárover het een en ander mededeelen.

Leiden, 24 November, 1891. A. BEETS.

---

1) Verg. b. v. ook Boey, *Woordenlolk*: »*Default* is een onduitsch woord...; men verstaat 'er door in de Praktyk een geregtelyk verzuim, ook wel het oordeel van den Regter die van dat verzuim acte of blyk geeft, en daarvoor iets aan de Party toevoegt (*enz.*)".

2) Ter vergoeding diene: contumacie verleenen (hetzelfde als défault verleenen in civiele zaken), De Damhouder, a. w. 159. Zie ook Boey, *Wdt.* op Contumacie: »Int Crimineele werd imant by Contumacie zooals in 't Civiele by Defaut gecondemneert".

HET VIJGEBOOMKEN TE AMSTERDAM.

Onder de letterkundige mythen, die, alleen bij overlevering voortgeplant, telkens weer herhaald worden zonder dat de historische grondslag kan worden aangewezen, waarop zij rusten, behoort ook deze, dat er in Amsterdam op het eind van de zestiende of in het begin van de zeventiende eeuw naast de bekende Brabantsche kamer *'t Wit Lavendel* nog eene tweede Brabantsche (of Vlaamsche) kamer zou hebben bestaan, *het Vijgeboomken* met de spreuk *het zoet vergaaren.*

't Laatst vond ik dat in 1882 herhaald door Alex. Baumgartner [1]), zoodat het nu ook al tot Duitschland is doorgedrongen; maar verder werd het ook medegedeeld in 1881 door Jonckbloet [2]), in 1873 door N. C. Wybrands [3]), in 1871 door Dr. G. D. J. Schotel [4]) en in 1869 door Dr. Jan ten Brink [5]). Ook in de achttiende eeuw wordt het Vijgeboomken vermeld: in 1783 door Lieve van Ollefen [6]), in 1774 door W. Kops [7]) en in 1772 door J. Fokke of wie anders de schrijver mag zijn van de *Historie van den Amsterdamschen Schouwburg* (aldaar bl. 7).

Dr. Jonckbloet oppert het vermoeden, dat het *Vijgeboomken* in 1613 met *'t Wit Lavendel* zal zijn samengesmolten, omdat hij een blazoen van de laatste kamer kent met het jaar 1613; doch dat jaartal wijst op eenen dichtwedstrijd, in dat jaar door die kamer uitgeschreven.

Geen van alle bovengenoemde schrijvers geeft de bron op,

1) Alex. Baumgartner, *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke*, Freiburg 1882, p. 14.

2) Dr. Jonckbloet, *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 3de dr. III. (Gron 1881), bl. 23.

3) C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche toneel van* 1617—1772, Utrecht 1873, bl. 14.

4) Dr. G. D. J. Schotel, *Geschiedenis der rederijkers in Nederland*, Rott. 1871. II. bl. 230

5) Dr. Jan ten Brink, *Schets eener geschiedenis der Ned. Letterkunde*, Leeuw. 1869, bl 270.

6) L. van Ollefen, *Het leven van Joost van den Vondel*, 2de dr. Amst. 1783, bl. 33.

7) W. Kops, *Schets eener geschiedenisse der Rederijkeren* in Werken v. d. M. der Ned. Lett. te Leyden II. (1774) bl. 277, 317.

waaraan zij de mededeeling ontleenen, dat zulk eene kamer te Amsterdam gevestigd zou geweest zijn, behalve Dr. Schotel, die naar Wagenaar verwijst. In diens *Amsterdam* II (1765) fol. 393 nu lezen wij: „De tweede Brabantsche kamer, die, nogtans, niet lang stand hieldt, hadt het *Vygeboomken*, met de byspreuk *Het zoet vergaaren*, tot een blazoen. De oude kamer, en veelligt ook eene der twee anderen, hieldt toen haare byeenkomsten in de Nes, boven de kleine Vleeschhal."

Wagenaar, die in zijn belangrijk werk, ook voor de geschiedenis van het tooneel, uit officiëele stukken putte, schijnt voor deze kamer daarin niets gevonden te hebben, althans hij geeft ze bij zijne mededeeling niet als bronnen op. Toch was hij nauwkeurig genoeg om niets te vertellen, wat hij niet door zegslieden wist te staven, en als zijnen zegsman noemt hij in dit geval Gerard Brandt.

Wat nu vinden wij bij dezen? In zijn *Leeven van Vondel* zegt hij: „T' Amsterdam waaren verscheide oeffenkamers der dichtkunste: Twee Brabantsche, met de Brabanders naa 't overgaan van Antwerpen overgekomen: d'eene, *de Lavendelbloem* genoemt, met haar spreuke alreede gemeldt: d'andere, *het Vygeboomken*, schryvende tot een zinspreuk, *Het zoet vergaaren*, en houdende haar vergaderplaats in de Nes" [1]).

Men ziet, Wagenaar heeft Brandt's mededeeling over de vergaderplaats niet goed begrepen of niet recht geloofd, en er een „veelligt" bijgevoegd.

Brandt nu is voor ons de oudste bron van het verhaal, althans voor mij, die te vergeefs oudere bronnen heb gezocht; maar Brandt schreef het in 1682 en zijne geboorte valt na den tijd, waarin wij het bestaan van *het Vijgeboomken* zullen moeten zoeken. Hij is dus geen tijdgenoot en laat ons naar zijne zegslieden slechts gissen. Van Vondel heeft hij desnoods zijne inlichtingen kunnen ontvangen, maar officiëele bewijzen heeft hij wel evenmin gekend als Wagenaar. Wèl toont hij reeds in

1) G. Brandt, *Leven van Vondel*, uitg. door Dr. E. Verwijs, Leeuw. 1866, bl. 17.

1649 voor de geschiedenis der Amsterdamsche rederijkers „een oudt geschreven Reekenboek des Kamers" geraadpleegd te hebben [1]), maar daaruit put hij alleen het een en ander voor de geschiedenis van de kamer *In Liefd' bloeyende*. Het *Vijgeboomken* schijnt hij destijds nog niet gekend te hebben.

Wij zijn dus wel verplicht, Brandt eenvoudig op zijn woord te gelooven; en komt het vermoeden, dat hij zich zou hebben kunnen vergissen, zooals menschelijk is, bij ons op, dan hebben wij geen enkelen grond om het te bestrijden. Integendeel, dat wij geen spoor van een *Vijgeboomken* in Amsterdam vinden, geen enkel gedicht met de spreuk van die kamer geteekend, voedt onzen twijfel, vooral ook omdat de andere Brabantsche kamer zoovele sporen heeft nagelaten. En waarom zouden er ook twee Zuidnederlandsche kamers in Amsterdam geweest zijn? De band der ballingschap was hecht genoeg, om onder de Brabanders scheiding te verhoeden.

Bij dat alles komt nu nog, dat Brandt zich zeer goed heeft kunnen vergissen, daar er in een anderen *dam* dan Amsterdam, namelijk in Schiedam, inderdaad eene rederijkerskamer *de Vygheboom* bestond met de zinspreuk *'t Soet vergaren*. Wij vinden blazoen en devies van die kamer in *Vlaerdings Redenrijckbergh*, Amst. 1617, en leeren daaruit tevens, dat de jonge Schiedamsche kamer *de Vygheboom* op den dichtwedstrijd, in Juli 1616 te Vlaardingen gehouden, den doop ontving, d. i. als vrije kamer erkend werd, blijkens de volgende rijmregels door de Vlaardingsche kamer *de Aackeren-boom* tot haar gericht:

„Komt *Vygheboomkens*, die het *soete* wilt *vergaren*,
'T is u Ov'rheyts belief, ghy sult u Doop ontfaan,
Indien gh'u kamer-merck hier laat en komt verklaren,
Dattet niemant en raackt, neem ick u voor vry aan".

In 1616 bestond er dus stellig geene andere kamer, die het *vijgeboomken* tot blazoen en *'t soet vergaren* tot devies had.

1) G. Brandt, *Gedichten*, Amst 1649, bl. 261.

Maar zou er zoo eene dan misschien vroeger in Amsterdam bestaan hebben? Volstrekt onmogelijk is dat natuurlijk niet, maar ik moet toch opmerken, dat de Schiedamsche kamer wel eerst in 1616 gedoopt is, maar daarom niet eerst toen gesticht behoeft te zijn. Dat zij reeds vroeger bestond, schijnt te volgen uit eenen rijmbrief van Bredero, in het midden van 1613 geschreven aan den Schiedamschen rederijker Jacob Barthout, waarin hij dezen o. a. noemt de „glory van Schiedam, op Camers wijd vermaert." Daar er nu behalve *de Vygheboom* te Schiedam nog maar ééne kamer, *De roo Rosen*, bestaan heeft, wijst het meervoud *camers* reeds op 't bestaan van *de Vygheboom* in 1613. Hoevele jaren de kamer nu telde, toen zij gedoopt werd, weten wij niet, maar dat zij reeds eenige jaren voor haren doop bestond, is nu wel waarschijnlijk.

Zagen wij Bredero in vriendschapsbetrekking met een Schiedamsch rederijker, die mogelijk lid van *de Vygheboom* was, hij was ook bevriend met een ander rederijker, die stellig tot de leden van *'t Soet vergaren* behoorde, namelijk met Gerrit Martens. Deze schreef met zijnen naam en zijne zinspreuk „'k Betrouw in een" een sonnet voor Bredero's *Rodd'rick ende Alphonsus* in 1616, evenals hij ook in zes vierregelige coupletten een „Eerdicht oft Liedt" maakte op het treurspel *Achab* van Abraham de Koning, te vinden achter den druk van dat stuk in 1618. Dat nu deze Martens lid van de Schiedamsche *Vygheboom* was, zien wij ook weer uit *Vlaerdings-Redenrijck-bergh*, waarin, op de laatste bladzijden, een referein van vier strophen van die kamer voorkomt met den stokregel:

„Dus baert onvrede vree, en vrede weer onvree",

en onderteekend „G. M. 'k Betrou in een".

Misschien is in deze gedichten de sleutel der verwarring te vinden. In den tijd toen men zich nog moeielijk kon voorstellen, dat er tusschen de kunstbroeders van verschillende steden reeds in het begin der zeventiende eeuw betrekkingen werden aangeknoopt, kon iemand als Brandt er licht toe komen,

de lofdichters van Amsterdamsche poëten voor Amsterdammers te houden, en trof hij zulk eenen dichter als lid der kamer *het Vygeboomken* aan, die kamer maar voor eene Amsterdamsche te houden en, slordig lezende, Schiedam voor Amsterdam aan te zien.

Moge mijne laatste gissing misschien wat stout zijn, zij dient ook alleen om de verwarring te verklaren; maar men zal mij wel willen toestemmen, dat verwarring zelf hier zeer waarschijnlijk is, en dat er in elk geval geene reden bestaat om Brandt eenvoudig op zijn woord te gelooven, wanneer hij aan Amsterdam eene kamer *het Vygeboomken* toekent, waarvan verder niemand iets weet.

Groningen. J. TE WINKEL.

BUILEN MET OORKUSSENS SLAAN.

Dat de in den vorigen jaargang (Dl. 10, 293) vermelde beteekenis van *se vanter de grande chose; parturire montes*, inderdaad die van bovenstaande uitdrukking is, blijkt op eene plaats uit Ludolph Smids': *De Geschaakte Cinthia*, *kluchtspel*, *getrokken uit de verwaande krygsman van Plautus*, t'Amsterdam, by d'Erg: van *J. Lescailje*, 1688 [1]).

Don Alcides Polimacheroplacides, ridder van de zeven zwaarden, is een groote bluffer, die hoog opgeeft van zijne daden. Zijn knecht Kapitano houdt hem voor den gek, haalt een lange rol papier uit zijn zak en begint te lezen:

1) Het stuk is uitvoerig medegedeeld door Dr. J. A. Worp in het *Tijdschrift* VIII, bl. 119—132

Alcides. Hou Kapitano! wat lees je daar?
Kapitano. Ik vind hier in het journaal van uw daden, wyd en breed,
Het duël beschreven, waarin je de reus Pultifagonides hebt overwonnen.
Alcides. Daar leesje licht van 't geen ik uitvoerde in Bisnagar,
Drie spaansche mylen van Malabar.
Kapitano. Ja; daar de hond de byl op at: van den rinoceros wilje spreeken,
Op wiens schubben en schilden men u die zeven zwaarden in stukken zag breeken.
Alcides. Daar draag ik myn naam af: Polimacheroplacides.
Kapitano. 't Is waar, gy brakt hem de voorste poot.
En had gy uw best gedaan, gy had hem met een vuistslag gedood:
Ja was uw voet niet uitgeschooten,
Gy had het beest, door de ribben, en dwars door zyn darmen heen gestooten.
Alcides. Wat noch al?
Kapitano. »Wel, *dat je builen met oorkussens slaat.*
Alcides. Hoe zeg je?
Kapitano. Dat ik zeer verwonderd ben over het geen hier aangeteekend staat.

F. A. STOETT.

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

V. Kling.

Ik bedoel het door Bilderdijk tot nieuw leven gewekte woord, dat ons vooral uit *heuvelkling* bekend is, doch waarvan de eigenlijke beteekenis niemand recht duidelijk meer voor den geest staat. En dit kan ook niet, omdat het, evenals b. v. *trans* en *beemd*, feitelijk gestorven was, en alleen in de taal der dichters, waaruit Bilderdijk het heeft opgerakeld, nog leefde als eene herinnering aan eenen vroegeren tijd. Het woord beteekent *heuvel*, en wel bepaaldelijk *een niet begroeiden heuvel*. Bij Halma, Marin en Weiland wordt het woord, dat vooral in het mv. voorkomt, omschreven door *dorre duinen*, bij Van Dale door *zandduinen*, en bij schrijvers wordt het voornamelijk verbonden met bnw., waardoor het begrip *naakt*, *kaal*, wordt uitgedrukt. Zoo gebruikt Bilderdijk de uitdr. »afgeschaafde *klingen*" en »schrale *klingen*", alsmede de samenstelling *heideklingen*. terwijl Staring het woord verbindt met *bar* [1]). Doch oorspronkelijk beteekende het woord niets anders dan *heuvel*. Kiliaen vertaalt het woord, dat hij als *Germ.* (d. i. aan het Hd. ontleend) kenschetst, door lat. *clivus*. Westerbaen verbindt *heuvelen en klingen* [2]), en De Marre (1696—1763) gebruikt het o. a. in een bij Weiland (2,518) aangehaalden versregel: »vergast het gansche dorp en zet zich op de *klingen*". De dichters na Bilderdijk zijn het woord weder in de bet. *heuvel* gaan gebruiken: zelfs is het denkbeeld *liefelijk*, *bekoorlijk* niet uitgesloten. Zoo zegt Van Lennep in de beschrijving van eene liefelijke landstreek, *Poët. Werk.*, dl. 1, bl. 291 *a*:

Zie, hoe de koeien, uit de weiden,
Gekeerd langs *heuvelkling* en heiden,
Zich spoeden naar de muffe stal,

1) Zie De Jager, *Bilderdijks Invloed*, blz. 146.
2) Aangehaald bij Van Haeselt op Kil. bl. 299.

en De Génestet (1, 185), in zijn gedicht »Dagelijksch brood" al zijne genietingen opsommende:

'tIs dolen langs de *heuvelklingen*
En droomen op het krakend mos,
En dwepen met de erinneringen,
Die fluistren in het donker bosch.

Het woord *heuvelkling* is dus, blijkens hetgeen wij gezien hebben, eene tautologische samenstelling. Doch vanwaar is nu het woord *kling*, en wat zeggen ons de etymologen er van? Dit laatste is al zeer weinig. Franck bepaalt zich tot de mededeeling: »een nndl. woord van onzekeren oorsprong", en Vercoullie drukt zich nog iets korter en bepaalder uit: »oorsprong onbekend". Mij dunkt, hiertoe hadden de etymologen zich niet behoeven te beperken, en des te minder, daar Weiland althans iets uitvoeriger was geweest, en o. a. de aandacht gevestigd had op het eng. ww. *cling*. Indien wij in deze richting zoeken, zullen wij, ik houd er mij van overtuigd, eene bevredigende verklaring vinden.

Het spreekt vanzelf, dat het ndl. *kling* in den zin van *het blanke lemmer van een degen*, ookal een woord, waarvan de eigenlijke beteekenis niet meer door ons wordt gevoeld, hier niet in aanmerking komt. Dit is een geheel ander woord, waarvan tot heden evenmin de verklaring vaststaat. Het wordt door Kil. opgegeven als aan het Hd. ontleend (*Germ. Sax. Sicamb.*) en Franck sluit zich hierin bij hem aan. In het Mnl. is dan ook het woord tot heden niet gevonden. Zie Franck 459; Kluge 175 op klinge, 1); Grimm, *Wtb.* 5, 1171. Doch er is een ander woord, dat wel in aanmerking verdient te komen, nl. hd. *klinge*, in de beteekenis *beek*; mhd. *klinge*; ohd. *chlingo*; vgl. hd. *klingelbach* en ndl. *klingelbeek*, benaming van een buitengoed bij Arnhem. Voor de eenheid van dit woord *kling* met het ndl. *kling* valt te zeggen, dat het woord in het Hd. ook de bet. van *nauw dal*, *dalengte* heeft aangenomen, hd. *thalschlucht*, zoodat het begrip *water* daarbij geheel op den achtergrond is gedrongen.

Verder kan men wijzen op de herhaalde malen voorkomende verwarring van woorden, die *gracht* en *wal* beteekenen. Eene Amsterdamsche dienstmeid laat niet iets vallen van den wal in de gracht, maar van de gracht in den wal, en het hd. *teich*, d. i. *moeras*, is hetzelfde woord als ndl. *dijk*. *Burgel* (eig. *burgwal*) is te Kampen zoowel de naam van het water als van de straat (B. Vinckers 1, 54 noot). Dit is volkomen juist, maar men moet niet vergeten, dat deze overgang van beteekenis alleen voorkomt bij zulke woorden, die eene *uitgegraven* diepte en eene *opgeworpen* hoogte aanduiden, doch dat een woord, hetwelk *beek* beteekent, den zin van *heuvel* zou aannemen, is in hooge mate onwaarschijnlijk [1]). En ook in het Hd., waar het woord eene vrij rijke ontwikkeling van beteekenissen heeft gehad, heeft het de opvatting *heuvel* niet aangenomen. Daarom mag deze poging om het woord te verklaren niet als afdoende worden beschouwd.

Wenden wij ons thans tot het Mnl. en zien wij, of dát ons ook licht kan geven. Ongelukkig komt daar het woord *clingen* slechts op ééne plaats voor, en wel *Rek. d. Gr.* 1, 30: »(Ontfaen) van den *clinghen* opten Verskenwael". Dezelfde post komt voor, bl. 93. De beteekenis blijkt niet duidelijk uit den samenhang, doch daar de volgende post op de rekening luidt: »van der ghershure opten Verskenwael", ligt het vermoeden voor de hand, dat hier met *clingen* bedoeld zijn »hoogten, waarop geen gras groeide", en die b. v. voor het telen van veldvruchten werden verpacht. Hierdoor wordt dus de oorsprong van het woord niet duidelijker. Doch er is ook een ww. *clingen*, en dit kan ons, evenals eng. *cling*, voor de verklaring goede diensten

1) Een geval, niet geheel hiermede te vergelijken, is dit, dat *rivier*, eigenlijk *oeverstreek* (van lat. *riparia*; vgl. de mnl. uitdr. *in rivieren varen*, op de valkenjacht gaan), de beteekenis van *stroom*, lat. *flumen*, heeft aangenomen. De overgang der beteekenis van het eene begrip op het andere is hier veroorzaakt door de herhaaldelijk werkende oorzaak, dat nl. de twee begrippen vlak naast elkander liggen, en daardoor onmerkbaar in elkander overgaan. Zoo spreekt een Hollander van *koude beenen* in plaats van *voeten*; zoo is een *canapé* eigenlijk een *vliegen-* of *moskietennet*, vervolgens een *rustbank met zulk een moskietennet*, eindelijk *iedere rustbank*.

bewijzen. Er is nl. een mnl. ww. clingen in de bet. *kleven*, *zich hechten aan*, *blijven vastzitten*. Dezelfde beteekenis heeft eng. *to cling*, en het de. *klynge sig*. Een duidelijk voorbeeld hiervan geeft *Hs.* Yp. 147 *a*: »Alle die been, die tebroken siin, die siin sculdech deen jegen dander te liggene....; hierbi prijst Actor dwitte van den eye boven al den andren; so meer dbeen verhit, so meer dwitte verdroget ende *clinget* an dbeen..., so dat deen been rechte jegen dander blijft staende". Deze beteekenis komt nog duidelijk uit in het bij Vercoullie opgegeven *klinge*, d. i. *kleefkruid*, hetzelfde als ndl. *klijf* (Franck 458), terwijl *kling*, heuvel, gelijk ons straks blijken zal, te vergelijken is met *klif* en *kleef* (Franck 457).

Eene andere beteekenis, die na aan deze verwant is, nl. die van *verschrompelen*, *verdrogen*, *verdorren*, is insgelijks uit het Eng. en Mnl. bekend. Vgl. Halliw. 1, 255: »*cling*, to shrink up"; de trans. opvatting bij Shakespeare, *Macbeth* 5, 5:

If thou speak'st false,
Upon the next tree shalt thou hang alive
Till Famine cling thee,

of in de vertaling bij Burgersdijk (8, 276):

Indien gij liegt,
Hang ik u levend op aan de' eersten boom,
Tot honger u *verschrompelt*,

en E. Müller op cling. In het Mnl. wijzigt zich deze opvatting tot de nauw verwante *verouderen*, *afnemen*, *verminderen*, eig. *uitdrogen*; zoo b. v. Matthijsz. 38: »Cum omnia in homine senescunt, ipsa sola avaritia iuvenescit", dats te segghen: »als alle saken in den mensche *clinghen*, verdorren ende te niete gaen, so bloeyt die ghiricheit alleen ende ryset ende meerret", en *Barth.* 705[b]: Dat si (*de dieren*) beter ende ghesonder teten zyn, alsoo lange als si wassen, dan als si weder *clinghen* of afterwaert gaen" (lat. *post declinationem ad senium*). Een merkwaardig bewijs, dat het woord in deze beteekenis ook in de duitsche talen bekend is geweest, is het mnd. *klinksucht*, d. i.

tering, hetzelfde als hd. *schwindsucht*, en *klinksuchtich*, d. i. *teringachtig*. Zie Lübben 2, 484, en Diefenb. *Gloss.* op tisicus.

Deze beteekenissen van mnl. *clingen* zijn op zich zelve merkwaardig genoeg om er kennis van te nemen, maar zij verklaren nog niet de opvatting *heuvel*, eigen aan het znw. *kling*. Indien wij dit konden omschrijven als een voorwerp, dat *stijgt*, *klimt* of *de hoogte in gaat*, of ook als iets, *waarop men klimt*, m. a. w. indien wij *clingen* slechts vinden in de beteekenis *klimmen*, dan hebben wij eene opvatting, die voor de verklaring van *kling* geheel voldoet. Werkelijk is deze in verschillende germ. talen aan te wijzen. E. Müller vermeldt een dial. hd. *klingen*, in den zin van *klimmen*; en het zwe. *klänga* en de. *klynge sig* beteekenen hetzelfde. Verscheidene woorden voor *klimmen* ontwikkelen dit begrip uit dat van *kleven*, *zich hechten aan*. Het zoo even genoemde deensche woord vereenigt de beide opvattingen; het ndl. *klimmen* is nauw verwant met *klemmen* (vgl. ndl. *zich vastklemmen*); de mnl. ww. cliven en cleven vertoonen denzelfden overgang van beteekenis (vgl. ndl. *beklijven* met *klif*, d. i. *heuvel*, hetwelk dus met *kling* te vergelijken is; en ndl. *kleven* met *kleef*, dat ook *heuvel* beteekent). Uit de artikelen cliven en cleven in het Mnl. Wdb. zal dit alles nog duidelijker blijken, doch ook nu reeds is, vertrouw ik, overtuigend aangetoond, dat de bet. van ndl. *kling*, d. i. *heuvel*, eene afleiding is van het germ. ww. *klingen*, in de bet. *klimmen*.

Nog ééne opvatting van *klingen* wil ik hier even ter sprake brengen, nl. de beteekenis *vastklinken*, *vastklampen*, aan het woord eigen in het Vlaamsch (Vercoullie 130). Deze bet. is de causatieve opvatting van *kleven*; *vastklampen* of *klinken* is gelijk aan *maken dat iets kleeft*, *hecht* of *vast blijft zitten*.[1]) Deze verklaring van *klingen* zal ook wel op het in dezelfde beteekenis bekende *klinken* (eng. *to clinch*) van toepassing zijn; zij voldoet

1) Vgl. ndl. *beklinken*, vastmaken, in „de zaak is *beklonken*", waarin men tegenwoordig een nieuwen vorm van „wijnkoop" zou willen zien, alsof de beslissing onder een glas wijn had plaats gehad. Dit is echter slechts eene volksetymologie.

beter dan de beschouwingswijze, volgens welke *klinken* in deze beteekenis één zou zijn met *klinken*, geluid geven, en vervolgens *slaan met een zeker geluid* of *gedruisch*. Franck heeft op klink (bl. 459) een beteren weg ingeslagen en ook aan eng. *cling* en vla. *klinke* herinnerd. Ongetwijfeld zouden, als men de verschillende opvattingen van *klink* met die van *kling* vergelijkt, de punten van overeenkomst tusschen de beide stammen nog grooter worden, maar zeker zou men ook komen tot dezelfde uitkomst als Franck, wiens woorden ik tot de mijne maak; »Over de oudere geschiedenis van dezen stam *kling*, *klink* is nog geen licht verspreid". Vgl. over *kling* en *klink* en hunne onderlinge verhouding, alsmede over verschillende daarmede verwante woorden, Gallée, *Etudes Archéologiques et Historiques dédiées à Mr. le Dr. C. Leemans*, p. 279. Over de plaatsnamen, waarin *kling* en *klink* voorkomt, vergelijke men een uitvoerig en leerzaam artikel van denzelfde in *Nomina Geographica Neerlandica*, dl. 2, bl. 84—88, waar men nog andere bijzonderheden van het woord vermeld vindt, doch waar, in tegenstelling met de hier voorgedragen meening, het woord *kling* in de bet. *heuvel* en in die van *beek* voor hetzelfde verklaard wordt. Vgl. eindelijk *inklinken* of *beklinken* in de beteekenis *indrogen* of *wegzakken* (van den bodem in eene droogmakerij gezegd); Van Dalen op inklinking; en hd. *einlinken*, ndd. *inklingen* (Franck, *Etym. Wdb.* op slinken).

VI. Kinnetje.

In de meeste woordenboeken, van Kiliaen af tot die van den tegenwoordigen tijd toe, kan men het bovenstaande woord vinden in de beteekenis *vaatje* of *ton*. En niet alleen in dezen vorm treft men het woord aan, maar ook in den vorm kindekijn, zoodat de vraag naar den oorsprong noodwendig gepaard gaat met de beantwoording eener andere, nl. welke der beide vormen de oudste is.

Laten wij beginnen met te zien, wat het Mnl. en de andere germaansche talen ons leeren aangaande het woord, en wat

woordenboekschrijvers en woordvorschers ons er van hebben mede te deelen.

De oudste vermelding in de ndl. woordenboeken is te vinden bij Kiliaen (de Teuthonista en Plantijn geven het woord niet op), bij wien wij lezen: »kindeken, kinneken, vasculum; octava pars cadi; *ang. kylderkin.*" Een *cadus* nu is de latijnsche benaming van een ton, waarvan de onderdeelen genoemd werden *congius* en *sextarius.* In het Wdb. van Binnaert wordt de mededeeling van Kiliaen vertaald met de woorden: »kinneken, 't achtendeel van een tonne, cadiscus." Halma omschrijft kinnetje als »'t vierdedeel van een vat, *quartaud*, *la quatrième partie d'un tonneau*," en geeft als voorbeelden »een *kinnetje* boter; een *kinnetje* bier." In het Wdb. van Marin vinden wij ongeveer hetzelfde. Bij Weiland leest men: »*Kinnetje*, een agtste deel van een vat, ook een *agtendeel* genoemd." En ook bij hem worden als voorbeelden »een *kinnetje* bier; een *kinnetje* boter" opgegeven. Van Dale is in zijne opgave iets uitvoeriger en nauwkeuriger: »kinnetje, zekere maat; $^1/_4$ gedeelte van eene ton, inz. van bier (ongeveer 39 liters); $^1/_8$ gedeelte van eene kalkton (= 15,17 liters)," en hij voegt er bij: »oudtijds schreef men kindeken." Met deze laatste mededeeling is het mnl. spraakgebruik geheel in overeenstemming. Laat ik het met eenige voorbeelden mogen ophelderen. *ZVl. Bijdr.* 5, 37: »een tonne of eene (men lette op het vr. geslacht) *kindekijn* of een quartroenkijn harinx." *Ald.* 64: »een tonne harinx of *kindekijn.*" *Keurb. v. Brielle* 57, 16: »alle *kyndekijn* botter sal hoir (ook hier is het woord vr.) gewichte hebben van 28 loot off dair boven." *R. v. Utr.* 1, 355, 12: »Vanden *kyndekijn* aels ofte herinx daer en zel die ofslager niet van hebben." *Geld. Maandwerk* (uitg. door Van Hasselt) 1, 104: »item opten zolder $1^1/_2$ herynckton haickencruyt ind III *kyntken* knipcruyt (*twee soorten van buskruit*) met ewenich zwevell ind salpeter." *Oude Vaderl. R.* (*Versl. en Meded.*) 2, 317: »soo en sal voirtan (niemant) mogen inleggen ter haryngbe *kinnekens* oft halfvaten, dan op de gerechte brantmate, up de verbeurte van die *kinne-*

kens en halfvaten." *D. War.* 3, 84: »so geeft sy also vele roods waters over ten monde, dat het ter wele (*l.* wile) wail beloopt een *kyndekijn* van een vate vul waters."

Uit al deze plaatsen uit schrijvers en woordenboeken blijkt, dat een *kindekijn* (of *kindeken*, *kinnekijn*, *kinneken*, *kintken*) evenals ndl. *ton* of *tonnetje*, gebruikt werd voor natte en droge waren beide en dat *kindekijn* nu eens met $^1/_8$, dan weder met $^1/_4$ ton gelijk staat[1]). Laten wij nu zien, hoe de etymologen het merkwaardige woord hebben trachten te verklaren. Kiliaen, anders op het punt van etymologiseeren niet voor een klein geruchtje vervaard, bewaart hier het stilzwijgen. De eerste der ndl. woordvorschers, die zich aan eene verklaring heeft gewaagd, is Weiland, die, evenwel nog schuchter, de meening uit, dat *kinneken* uit *kindeken* is geassimileerd, en dat het den oneigenlijken naam van *kindeken* zal dragen om de kleinheid van het tonnetje. Blijkbaar meent hij dus, dat het woord het overdrachtelijk gebruikte verkleinwoord is van ndl. *kind*. Dezelfde meening wordt door anderen te berde gebracht, zoo b.v. door Van Dale, *ZVl. Bijdr.* 5, 88 noot, en door Schuermans, *Vlaamsch Idiot.* 241.

Franck heeft het woord in zijn Etym. Wdb. niet opgenomen, doch in dat van Vercoullie vindt men de genoemde afleiding opnieuw: »*Kinnetje*, o., vroeger *kindeken* en *kinderkijn*, waaruit Eng. *kilderkin*, dus dimin. van *kind*; »maar waarom?" voegt de bewerker van het nieuwste afleidkundig ndl. wdb. er aan toe. En werkelijk moet het bevreemden, dat eene inhoudsmaat, die een deel van eene grootere maat uitmaakt, genoemd zou zijn met den naam van een klein of onvolwassen mensch. Intusschen, hoe onwaarschijnlijk ook, deze afleiding is betrekkelijk al oud. Ik meen haar reeds te vinden in de mnl. schrijfwijze *kinderkin*, waarop Vercoullie doelde, en die o. a. voorkomt

1) Vgl. nog de aanteekening van Van Dale, *ZVl. Bijdr.* 5, 88: »In Amsterdamsche maat is een kinnetje fruit ruim 30 koppen Ned., het $\frac{1}{8}$ van eene ton; eekinnetje haring het $\frac{1}{8}$ eener ton, ruim 30.5 kop; een kinnetje kalk, het $\frac{1}{8}$ van eene ton, het $\frac{1}{32}$ van een hoed, ruim 15 kop; een kinnetje bikksteen, nagenoeg 8 kop."

Invent. v. Br. 5, 263: »Een courtou (*kartouw*)... met III cameren ende twee *kinderkins* derby up wielen"; vgl. 264, waar de juister vorm *kindekijn* staat: »een *kindekin* van den zelven poedre". En dezelfde meening wordt ook hier en daar gevonden aangaande den oorsprong van eng. *kylderkin*; zoo b. v. in het eng. wdb. van Stormonth (1884): »kilderkin [O. Dut. *kindeken*, a little child, a measure of varying size], a small barrel containing 18 gallons."

Ik geloof, dat wij niet lang behoeven stil te staan bij deze afleiding, welke in hooge mate onwaarschijnlijk is en, zoover mij bekend, door geene etymologieën bevestigd wordt. Vercoullie zelf gelooft er blijkbaar niet aan, want nadat hij de bovengenoemde afleiding voorop heeft gesteld, zegt hij: »of staan we voor een volksetymologische vervorming?" Laten wij trachten deze verstandige vraag te beantwoorden. Doch eerst moet nog eene andere meening worden medegedeeld, welke door Beckering Vinckers is te berde gebracht in zijne bewerking van Whitney's *Language and the Study of Language*. In eene noot op dl. 1 bl. 55 laat hij zich over het woord aldus uit: »Bedenkt men, dat *kinnetje* en *kaak* beide »vat" beduiden, dat het hoofd ook *kop* en hersen*pan*, in 't hd. hirn*schale* heet, ... dan heeft een menschenhoofd met dat *kop*, *kin*, *kaak*, *schaal*, *bak* en *pan* veel van een pottekast." De Heer Vinckers heeft zich hier door allerlei uiterlijke gelijkheden laten verlokken tot het zoeken van identiteit, waar die niet bestaat. *Bak*, nl. het keukengereedschap is een geheel ander woord dan *bak* in *kinnebak* of *-bakken*; *kaak*, het lichaamsdeel, heeft niets te maken met *kaak*, ton, en evenmin is er eenig verband tusschen *kinnetje*, verklw. van het lichaamsdeel, en *kinnetje*, vaatje of tonnetje. Hoe zou, indien dit zoo ware, de bijvorm *kindetje* te verklaren zijn? Ook deze poging, om de verwanten van het woord op te sporen, moet als mislukt worden beschouwd, en een andere weg worden ingeslagen. En dan trekt allereerst onze aandacht een bijvorm *kimmekijn*, welke voorkomt in eene ordonnantie op de Makelaardij van 1652 (aangeh. *Invent. v. Br.* Gloss. 141): »van

elcke tonne zeepe, daervan vier *kimmekins* maecken een tonne". Men zal misschien de opmerking maken, dat een betrekkelijk zoo jonge vorm weinig gewicht in de schaal legt, en de gegrondheid hiervan kan niet worden ontkend, doch het gezag van den vorm kan gesteund worden door duitsche tongvallen. Vooreerst komt ook in het Mnd. het woord *kimke* voor. Zie Lübben 2, 461: »*kimke*, ein hölzernes gefäss mit einem boden", waarbij gevoegd wordt de mededeeling: »Einige hss. haben *kinneken*; in einer ist darüber corrigiert *tunneken*." Daarnaast kent het Mnd. *kimker*, »der solche gefäsze macht", *kimwerk* en *kimmer*, *kimer*, kuiper; en het Hd. *kimmer*, böttcher, en *kimmen*, het inzetten van den bodem in een vat. Zie Grimm 5, 706. Het aan dit alles ten grondslag liggende woord zal wel zijn ndl. *kimme*, *kim*, dat, gelijk bekend is, in eig. zin beteekent *rand van een vat* (Kil. kimme j. kieme, margo vasis), en bij uitbreiding *rand van den gezichteinder, de horizon*. Vgl. Franck 445 op kim, De Bo 509 en vooral Grimm, *Wtb.* 5, 705. Dat *kinnekijn* oorspronkelijk *kimmekijn* geweest was, zou in elk geval veel waarschijnlijker zijn, dan eene der boven voorgedragen verklaringswijzen, doch er blijven nog een paar vragen. Vooreerst: hoe komt *kimmekijn* te worden *kinnekijn*? De overgang van eene *m* in *n* is op zichzelf een niet ongewoon verschijnsel; vgl. ndl. *ik ben* uit mnl. *ic bem*; den uitgang *-ěne* uit *-ěme* in mnl. *blixene*, *anxene*, *alsene*; fr. *natte* uit *matte*; *nèfle* uit lat. *mespilum*; *mine* uit lat.-gr. *mimus*; *nous aimons* uit *amamus* enz. Doch voor eene dubbele *m* geldt dit verschijnsel niet. En zelfs al was het te bewijzen, dat mnl. *vinne* eigenlijk *vimme* is geweest, hetgeen niet mogelijk is, daar *vimme* in het Ogerm. nergens gevonden wordt [1]), dan zou nog de tweede vraag van kracht blijven, nl. deze: »Hoe komt het, dat de vorm *kimmekijn* in het Mnl. nergens is aangetroffen?" Daar hierop geen bevredigend antwoord te geven is, moeten *kinnekijn* en *kimmekijn* voor etymologisch verschillende

1) Zie vooral Versl. en Meded. Kon. Acad. 1885, bl. 9 vlg.; V. Helten, *Mnl. Gramm.* bl. 164; Vercoullie, *Etym. Wdb.* op vin.

woorden worden gehouden. En dit des te eer, daar ook in hd. dialecten een woordvorm voorkomt, welke met het ndl. *kindeken* groote overeenkomst vertoont, en die evenmin door eene verwijzing naar *kimmekijn* kan worden verklaard. Het Mhd. heeft nl. als benaming van eene maat het onz. znw. *kindel*, vooral van zout gebruikt, zooals nog heden het beiersche *kindel*; zie Schmeller 1, 1262, waar de beide vormen *kindel* en *kindlein* in dezelfde beteekenis voorkomen. Bij Schmeller wordt tevens melding gemaakt van het zwits. *chindli* (*kindli*, Stalder 2, 103), met de beteekenis ¼ *centenaar*. Vgl. Grimm, *Wtb.* 5, 768 op kindlein, waar tevens de waarschijnlijkste, tot heden onopgemerkte, etymologie wordt gegeven; zij is ons een nieuw leerrijk voorbeeld van »de volksverbeelding in het rijk der taal", die het aan het Romaansch ontleende woord wist om te vormen op zulk eene wijze, dat meer dan één etymoloog dupe er van is geworden. Volgens het Wdb. van Grimm is kindlein eig. *quintlein*, gelijk *kindel* (eigenlijk *kintel*) hetzelfde als *quintel* (vgl. hd. dial. *kärtlein* voor *quärtlein*, en ndl. dial. *kertier* voor *kwartier*); »so bezeichnet *quentchen* jetzt den vierten theil eines loths (zie Kluge 269), mit alter verwechselung der vier- und fünfzahl". Het woord beantwoordt aan mlat. *quintale*, dat in de beteekenis van ¼ *eener maat* bestaan heeft evengoed als *quartale*, d. i. ¼ *eener maat*, *vierendeel* (vgl. Duc². 6, 598, *quartale vini*), welk woord nog heden in het ndl. *kwartaal* (Duc. *quartale anni*) voortleeft. Duc. geeft een mlat. *quintale* in eene andere beteekenis, nl. in die van *centenaar*. Vgl. (boven) zwits. *kindli* en fra. eng. sp. port. prov. *quintal*; it. *quintale*, dat, volgens Littré, afkomt van arab. *quintár*, poids de cent. Maar ook in den zin van »het ⅕ deel van iets" heeft het bestaan. Vgl. het Wdb. van Grimm op fünftheil, waar wordt aangehaald uit een vocabularium van 1482: »quintale, *das funftheile*" en uit een ander: »*funffteil*, quintale dicitur esse quinta pars alicuius rei". De beteekenis van ⅕ moet zich tot die van ¼ hebben gewijzigd. Vgl. daarvoor, behalve het bovengenoemde hd. *quentchen*, ook het zwits. *quinteln* (Stalder 2, 252), gezegd van eene klok, die ieder *kwartier* slaat.

Het mlat. *quintale* heeft zich in den vorm *kintale*, *kintal* (Duc². 4, 489; vgl. *cartarium* naast *quartarium*) al vroeg over West-Europa verspreid; heeft door het verplaatsen van zijn klemtoon een inheemsch voorkomen gekregen; is in zijn vorm *kintel* in het Hd. en Mnl. met *kint* in verband gebracht, en toen men den uitgang *el* voor den germaanschen verkleinuitgang ging houden, kwam er een vorm op met een anderen verkleiningsuitgang, die den oorsprong nog meer onkenbaar maakte, nl. in het Hd. *kindlein* en in het Mnl. *kindekijn*, waaruit door assimilatie *kinnekijn* ontstond. Er zijn ten slotte twee feiten op te merken, die ons het recht geven te beweren, dat men reeds in de middeleeuwen niet alles met dit woord in den haak vond, en niet onvoorwaardelijk geloofde, dat het een gewoon germaansch verkleinwoord was: vooreerst dat men ook den vorm kintkijn aantreft, die als verkleinvorm van het mnl. *kint* niet kan gevonden worden; en ten tweede, dat op twee der bovengenoemde plaatsen het woord *kindekijn* als vrouwelijk voorkomt, nl. *ZVl. Bijdr.* 5, 37: »*eene* kindekijn", en *Keurb. v. Brielle* 57, 16: »alle kyndekyn sal *hoir* gewichte hebben".

VII. Klakkeloos.

Een eenigszins vreemd woord voor ons, die het, gelijk vanzelf spreekt, willen verklaren als *zonder klak*, doch zonder dat ons dit veel verder brengt, daar een znw. *klak* ons slechts bekend is in beteekenissen, die het begrip, dat wij aan *klakkeloos* hechten, volstrekt niet verklaren. *Klak* nl. heeft behalve de bet. *een klakkend geluid*, (ml.), slechts die van *pet* (Zndl.) of *hoed dien men kan ineenslaan*, *galahoed*, en *vlak* of *vlek*, inzonderheid een *inktvlek* (vr.). En *klakkeloos* staat bij Van Dale vermeld met de beteekenissen *zonder reden*; *zwak*, *nietig*; *onbeduidend*, *nietswaardig*; *onbedachtzaam*. In sommige der hier genoemde beteekenissen is het woord ongetwijfeld als verouderd te beschouwen. De gewone opvattingen van het woord, dat thans vooral of uitsluitend bijwoord is, zijn die van *onverwachts* of *onvoorziens*, en *zonder reden*, *zonder behoorlijken grond*.

Bij Hooft komt het woord meermalen voor in deze beteeke-

nis; zie voorbeelden in het *Uitlegk. Wdb.* 2, 158; vervolgens ook als bnw. in de beteekenis *redeloos*, of hetgeen wij met een fransch woord noemen *ongemotiveerd*; zie Weiland 2, 502: (uit Hooft): »om zijn *klakkeloos* vertoeven te vrijen van arger achterdocht", en *Uitlegk. Wdb.* 2, 158: »dit *klakkeloos* scheyden uit Woude nam de Prins van Parma zeer quaalijk." Verder wordt het in de 17de eeuw gebruikt als bnw. in de bet. *onverwacht*, b. v.: »uw hoofdt is vry van onheyls *klackloos* treffen", aangeh. uit Camphuyzen bij Weiland, en als bnw. en bijw. in den zin van *slap*, *krachteloos*, *zonder aanwending van de noodige kracht;* zoo b. v. Hooft: »hoe dit volk kouwlyk vervolght werd en *klakkelooze* weere bood, zonder dat yemandt van hun viel," en: »den uitval *klakkeloos* wederstaan te hebben" (*Uitlegk. Wdb.* t. a. p.; Weiland t. a. p.).

Wij zien het woord hier in de meeste der bij Van Dale opgegeven beteekenissen gebruikt, en krijgen al dadelijk de overtuiging, dat het slechts een schaduw van zijn vroeger bestaan heeft overgehouden; tevens bemerken wij min of meer tot onze verwondering, dat het veel ouder is dan wij gedacht hadden. Wij zouden wellicht geneigd zijn, er eene jongere vorming in te zien: wij bedriegen ons; het is bekend in het Mnl., Ndd., Ags. en Oudnoorsch, en in allerlei beteekenissen, die hier nog niet zijn genoemd. In het Ndd. beteekent het als bijw. *onvoorziens*, als bnw. *onschuldig* en *onzeker*, *niet vast* (in de Wdbb. van Dähnert, Richey, Tiling, Schütze en Strodtman, aangeh. bij De Jager, *Freq.* 2, 232); het ags. *clæcleás* beduidt »sine querela, sine lite", d. i. *onberispelijk* (hetzelfde als mnl. *sonder claginge*); het onr. *klaklaus(t)* heeft den zin van *ongedeerd*; en het mnl. woord die van *onvoorwaardelijk*, *geheel en al*. Voorbeelden van het laatste vindt men *Publ. Limb.* 17, 166: »*claclois* op die momburschap vertiën". *Ald.* 171 (Nijh. 2, 59): »*claclois* ind zomoile (mnl. *te male*) vertiën". Nijh. 2, 166 en 176: »luterliken ende *claclois* vertiën." *Bisd. Haarl.* 16, 36 en 61: »*clackeloos* bliven aen enen." Racer 5, 305: »*klacloos* ghene (*in het geheel geene*) garven." *St. Anth. Gasth.* 1, 170: »aelinge en al *clacklos*."

Hoe is deze rijke ontwikkeling van beteekenissen te verklaren, en van welk grondbegrip dient men bij de verklaring uit te gaan? Onze etymologen laten ons al weder in den steek; Vercoullie zegt alleen: »ontleding onzeker". Franck is iets uitvoeriger, doch komt niet veel verder; bij hem lezen wij: »'t is dus een oud noordgerm. compositum; om de ontwikkeling der bet. nauwkeurig te kunnen nagaan, ontbreken genoegzame gegevens." Weiland laat zich aldus uit: »Het woord zal eigenlijk misschien aanduiden *stil*, *zonder klak*, d. i. *zonder eenig geluid*, van hier *plotseling*, *onverwacht.*" Voor een deel der beteekenissen is dit ongetwijfeld juist — en het strekt Weiland tot eer, dat zijn werkelijk verdienstelijke arbeid nog thans naast dien der hedendaagsche ndl. taalkundigen moet worden geraadpleegd — maar een ander deel wordt er niet door verklaard. Het *Uitlegk. Wdb.* geeft deze verklaring: »*zonder klak*, d. i. *zonder eenig geluid*, van hier *zonder het geven van reden*, *zonder reden*, fr. *sans rime ni raison.* Bij eene andere overdragt is *klakkeloos* hetgeen niets zegt, niets beteekent, zwak en onbeduidend is." De bewijsvoering is misschien niet onjuist, maar vereischt nog nadere toelichting. Het uitvoerigst is De Jager, *Freq.* 2, 232 vlg., en werkelijk bevatten zijne opmerkingen den sleutel tot eene logische verklaring, maar er stond hem niet genoeg feitenkennis uit de oudere germ. talen ten dienste, en zoo is hij niet tot vaste en zekere uitkomsten geraakt. Laten wij zien, of wij thans, nu er door de etymologen meer feiten zijn bijeengebracht, daarin slagen kunnen.

Wij moeten beginnen met twee woorden *klakkeloos* te onderscheiden, nl. den uitgang *-loos* ons te denken achter twee geheel verschillende woorden *klak*; het eene in de bet. *smet*, *klad*, *vlek*; het andere in de opvatting *slag*, *klap*. De bet. *klad* is in verschillende germ. talen eigen aan het znw. *klak*. Het Ags., het Eng., het Schotsch, het Mhd., het Hd., het Ndd., het De., het Zwe., het Vla., het WVla. kennen alle het woord in deze beteekenis. Kil. geeft voor klack, *Fland.* j. kladde, macula luti; Van Dale de bet. *vlak*, vooral *inktvlak*; het Hd.

en het De. kennen *klackpapier* in den zin van *kladpapier*, het hd. *klecks* beteekent *inktvlak*, *inktmop*, en eindelijk is in verschillende duitsche talen een ww. *klacken*, *klecken* bekend in de bet. *kladden*, *smeren*, en een daarvan afgeleid znw. *klacker* met een nieuw ww. *klackern*. Zie vooral de Wdbb. van Grimm en Lübben. Uit het Mnl. zijn weinig voorbeelden van *clac* opgeteekend. Doch er is althans ééne plaats, waaruit het woord in de bovengenoemde beteekenis blijkt, nl. *Rein*. II, 6654: »Des duvels dochter Moedecac, ende die jonghen met spisen *beclat*", waarvoor het hs. heeft: »een dinc met spisel stont daer *geclac*". Hieruit volgt met vrij groote zekerheid, dat de oorspr. lezing zal geweest zijn: »Moedecact: mit spisen *geclact* of (nog liever) *beclact*", d. i. *beklad*, *bevuild*. Vgl. hd. *beklecken* en wvla. *beklakken*, bevlekken, bevuilen. Nog heden is in het WVla. *klak* (een *klik*, ndl. *kliekje*) eene kleine hoeveelheid overgebleven drank. Het Vla. gebruikt het van modder, mest, aarde en van overgeschoten eten; vgl. nog andere voorbeelden uit germ. dialecten bij Grimm 5, 890.

Wij hebben dus het volle recht een bnw. *klakkeloos* aan te nemen in de bet. *onbesmet*, *onbevlekt*, *smetteloos*. Deze opvatting vinden wij duidelijk terug in het ags. *clæcleás*, d. i. *onberispelijk* en in het ndd. *klaklos*, d. i. *onschuldig*. Het begrip *smet*, *vlek* gaat geleidelijk over in dat van *gebrek*. Het onr., het ags. en het oeng. woord hebben deze beteekenis ontwikkeld (zie E. Müller 1, 228 op clack): hierdoor wordt de opvatting opgehelderd van onr. *klaklaust*, d. i. *ongedeerd*, eig. *zonder gebrek*, *zonder iets te mankeeren*. Vervolgens wordt ons duidelijk de bet. van het mnl. woord, nl. *onvoorwaardelijk*, *geheel en al*, eig. *zonder mankeeren*, *pront* [1]).

De overige beteekenissen laten zich voldoende verklaren uit een bnw. *klakkeloos*, waarin *klak* de bet. heeft van *slag*, *een*

---

1) De bij Racer 5, 305 gevoegde aanteekening aan den voet der bladzijde geeft voor het woord aldaar (zie boven) de verklaring *onbeschuldigd*, *onschuldig*, *onberispelijk*, en hoewel deze aan het woord volstrekt niet vreemd is geweest, schijnt zij toch in dit verband de ware niet.

zeker klakkend geluid. Kil. klack, fissura, fragor; *et* sonus verberis, ictus resonans: plausus, sonora percussio. Ook deze beteekenis is in verschillende der genoemde vroegere en hedendaagsche germ. dialecten overbekend; zij ging zelfs in het fr. *claque*, *claquer* en *claqueur* over. Vgl. mnl. *clacmerse* naast *clatermerse*, d. i. *klatergoud*, en zie vooral de Wdbb. van Schuermans en De Bo voor het gebruik in de germ. dialecten. Uit die bet. van *klakkeloos*, d. i. *zonder klak* (of *geraas*) *te maken*, ontwikkelt zich vooreerst de uit het ndd. en de 17de eeuw bekende bet. *onverwacht*, als bnw., en *onverwachts*, *plotseling*, *onverziens*, als bijw. Het begrip *onverwacht* ontwikkelt zich tot dat van *onverklaarbaar*, *waarvoor men geen reden weet te geven*, en dus (volgens den spreker) *ongemotiveerd*, *redenloos*; ook *zonder dat er een reden voor iets is*, d. i. *los weg*, *zoo maar*, *onbedachtzaam*: het lat. *temere*, als bijw., en als bnw. *temerarius*. Eindelijk ontwikkelt zich het begrip *niet door eene reden bestuurd*, *zonder reden* tot dat van *zonder rede*, *waar het hoofd niet bij is*. In dezen zin wordt de bet. tot *onbeduidend*, *zwak*, *nietig*, *wat geen naam mag hebben*, in de uit Hooft aangehaalde uitdr. »*klaklooze* weere", en »*klakkeloos* tegenstand bieden". Het begrip *zonder rede* heeft zich hier feitelijk uitgebreid tot dat van *zonder kracht* of *moed*. Op deze wijze meen ik dat zich de ontwikkeling der beteekenissen kan hebben toegedragen bij het (bnw. en) bijw. *klakkeloos*, dat, op deze wijze beschouwd, ongetwijfeld meer tot ons zegt, dan vroeger het geval was, en duidelijker leeft voor onzen geest.

Ten slotte merk ik nog op, dat naast *klackeloos* ook *klackelick* voorkomt in de bet. *onverwacht*, *zonder genoegzamen grond*, b. v. in eene plaats uit het *Goudtsch Kron.*, aangeh. bij Oudem. 3, 394: »dat het een grouwell soude wesen, dien heyligen bandt so *clackelick* te breken". Met dezen vorm is te vergelijken ndl. *plotselijk* van *plots* (= onverwachte slag, Vercoullie). Vgl. ook De Jager, *Freq.* 2, 231.

J. VERDAM.

MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

Op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 19571, berusten de hieronder medegedeelde fragmenten van een Middelnederlandsch leerdicht, dat, zoover er kan over geoordeeld worden, over den mensch handelt, zoowel physiologisch als psychologisch.

Het zijn vier kleine bladen perkament, 13½ op 9 centimeter, en strookjes van twee zulke bladen. Op elke bladzijde staan 20 verzen. Het schrift, klein, maar duidelijk, wijst op de tweede helft, wellicht het laatste vierde der 14e eeuw.

Op de binnenzijde van het omslag staat geschreven: *MS de M. Willems*, *n°*. 17, en daaronder: *fr.* 10-00.

Ik heb echter niets van dien aard in den catalogus van Willems kunnen ontdekken.

Volgen vier witte blaadjes. Op het eerste, recto, staat deze aanteekening:

Trois fragments d'un
physiologus flamand.

Dit is in zooverre onnauwkeurig, dat er hier aan geene vertaling van den bekenden *Physiologus* kan gedacht worden, want daarin is geene spraak van de physiologie van den mensch [1]).

Op het 4e witte blad, recto, staat deze aanteekening:

Natuerkunde.

Over den mensch

Aan het handschrift zijn geene andere versieringen aangebracht, dan drie groote roode hoofdletters, bij vs. 8, 71 en 137. Ook de paragraafteekens zijn in 't rood, terwijl de eerste letter van elk vers rood doorstreept is.

De fragmenten zijn in verkeerde volgorde en verkeerd gevouwen ingebonden; als 1e blad, dat met vs. 82—101 recto en

---

1) Zie het voortreffelijke werk van Dr. Friedrich Lauchert, *Geschichte des Physiologus* (Strassburg 1889).

102—121 verso; als 2e blad, dat met 162—181 recto en 182—201 verso; als 3e blad, het strookje perkament met vs. 25—34 recto en 35—41 verso; als 4e blad, het andere strookje, met vs. 1—12 recto en 13—24 verso; als 5e blad, dat met vs. 42—61 recto en 62—81 verso; eindelijk als 6e blad, dat met vs. 122—141 recto en 142—161 verso.

Het is nog zichtbaar, dat de fragmenten bij het inbinden van boeken dienst gedaan hebben: aan de eene zijde der blaadjes kleeft nog een dikke laag lijm.

De fragmenten komen me belangrijk genoeg voor om uitgegeven te worden. Ze leveren eenige goede voorbeelden op van *b*-epenthesis tusschen *m* en *r*, en *p*-epenthesis tusschen *m* en *t*: vs. 93 *nimbermee*; vs. 174 *genoemp*; vs. 197 *genaemp*; van niet geassimileerde vormen als vs. 140, 168, 197 *ombe*, vs. 193 *ombegaen*; bewijsplaatsen voor eenige zelden voorkomende woorden: vs. 35 *geruren*, 61 *bedalle*, 63 *gewontheit*, 157 *bli*, 179 *heme*. Merkwaardig is de *ij* voor *ĕ* in *dijs* vs. 3; evenzoo *dijsi*, met *ij* voor *ē*, waar daarenboven de doffe *e* van den uitgang door *i* vervangen is. Van Helten (§ 350*b*) kent alleen een genitiefvorm *dis* in het rijm. Verder hebben we een voorbeeld van umlaut van *ā* in *gestedelike* vs. 192. De tweeklank *ie* wordt voorgesteld door *i* in *scire* vs. 26, 76, 82, 161; *virwerf* 51; *liver* 67, 132; *di* 90, *dinen* 133; *nine* 186; door *y* in *hyr* 33; door *ij* in *hijrna* 169, 183; *dijs* 183. Misschien is de *i* in *scire* eene voorstelling voor de oorspronkelijke *î*. Op grond van deze verschijnselen is het niet te gewaagd aan te nemen, dat deze fragmenten uit (oostelijk?) Brabant afkomstig zijn. Slechts drie maal komt de spelling *gh* voor. Misschien is *binen* vs. 42 eene schrijffout.

Doch het is niet mijn plan hier een volledig overzicht der taalkundige vormen te leveren. Ik geef hier een getrouwen afdruk, zonder andere veranderingen dan een viertal blijkbaar noodige verbeteringen, met oplossing der weinig talrijke verkortingen, vervanging der *u* door *v*, *i* door *j*, en toevoeging der leesteekens. Het pronomen *u*, *v* geschreven, staat altdij

tusschen twee stipjes; in *twewerf* vs. 44, 110; *dwincse* 63; *twee* 120; *verswegen* 171, stelt het hs. de *w* door *u* voor.

Wildi der waerheit volgen ende els niet,
So mogedi nu oec dat verstaen,
Dat dijs minschen been sijn dus gedaen,
Ende geliken [1]) der erden die leegt an den gront.
5 Also sijn oec talre stont
Des minschen been ende voete op den gron*de*,
So dat nieman en conde
So groet gewassen noch so lanc,
Sie en onthildentene sonder wanc.
10 Dit en loech noit ane gesonden.
Dat mogedi merken hier...
Dat die voete der er*den*....
. . . . . .
Des willic die waerheit van desen
Volseggen u in corter stont.
15 Maer die mijn herte heeft gewont,
Dier willic eer bidden genade.
Ay, ioncvrouwe, en dunke u niet te spade.
Ic wille gerne al mine mesdade
Betren na uwes selves rade.
20 Dat ic eer hadde aen gevaen,
Daertoe willic nu weder gaen,
*E*nde wille u doen verstaen
...et dysi minschen live es gedaen.
..... *mins*che sal werden geboren
. . . . . .
25 Dat kindre van ses (*maende*?)
Scire sterven ende le...
Des moete sijn . . . . . .
Die dese natur*e* . . . . . .
Also wel so u ... .

1) Hs.: *geliket*.

30 Die seven m*aende* . . . . . .
Van neg*en maende* . . . . . .
Doch l.. . . . . .
Hyr . . . . . .
W. . . . . .
. . . . . .
35 . . . . . n geruren connen
. . . . . *t*alve maent
. . . . . ongewaent
. . . . . ter naturen
. . . . . moeten ruren
40 . . . . . er
. . . . . s meer
. . . . . .
Ochte buten vleesche ocht der binen
Dat seggen die boke int latijn.
Dan als tuewerfseven maende comen sijn,
45 So saelt kint sitten volcomelike;
Ende na driwarfseven maende sekerlike,
So saelt spreken menech wort,
So dat mense versteet, ende hort
Aen den lude, dadt wort sijn.
50 Dats u dicke worden scijn.
Ende na virwerfseven maende, sonder waen,
Saelt sitten wel ende gaen,
Ende spreken sulke wort volcomen.
Daer na sal hem luttel vromen
55 Der moeder melc vorwart meer.
Nochtan begeven sise onder wilen eer.
Dats de waerheit ongeloghen
Die ons selden heeft bedrogen.
Alse dan sevenwarfseven maende sijn leden [1]),

---

1) Hs. *Alse dan dan sen dage maen le s. l.* Het 2e *dan* en *dage* geschrapt, met stipjes eronder.

60 Dan hebben [1]) die kindre dat van seden
Datse bedalle versmaden beginnen
Dmelc dat si van ammen borsten gewinnen.
Men [2]) dwincse dan met gewontheit.
So es hen dan der ammen melc leit
65 Van dage te dage ilanc soe mee.
Oec es mi tallen stonden wee
Dat ic so verre van der livere bin,
Die mine herte ende minen sin
Al heeft benomen, ende niet min
70 Daer toe dat daer besloten es in.
Ic vrese dadt te lanc soude wesen,
Ochtic van allen dien tide soude lesen
Dien die minsche leven sal.
Daer om so willic corten over al
75 Daer ic mach met redenliken dingen,
Ende wilt scire ten inde bringhen.
Alset kint es comen te vier jaren,
Die tande die hem gewassen waren
Ende gnoech vast waren daer te voren,
80 Die werden dan som uerloren,
Ende vallen dan uten monde.
Daer scire na in corten stonde
Wassen hem vastre dan die eirste waren
Ende grotre; want na den vier jaren
85 Eten [3]) die kindre harder spisen meer
Dan si daden tevoren eer.
Dan vort inden selven tide,
Eer des tides iet vele lide,
So wert der tongen bant ontbonden;
90 Also, dat di tevoren niet en conden

1) Hs. *Dan hebben hebben d. k.* Het 2e *hebben* geschrapt, met stipjes eronder.
2) Hs. *me.*
3) Hs. *Ete.*

Gespreken menech wort volcomelike,
Die spreken si dan, ochte sekerlike
Sine spreken nimbermee volcomen.
Dit hebdi dicke wel vernomen.
95 Noch heden sijn in menger stad
Sulke liede die weten dat
Dat si volcomelike en spreken niet
Sulc wort, des es vele gesciet,
Ende nog vele gescien sal,
100 In dese werelt over al.
Het es noch beide jonc ende out
Die niet en hevet die ghewout
Inder tongen, noch noit en gewan
Dat hi terechte spreken can
105 Volcomen mengerande wort.
Dat hebdi dicke wel gehort.
Den genen, dien dat gesciet,
En es die tonge ontbonden niet.
¶ Noch vort seggic u verwaer,
110 Als comen twewarfseven iaer,
So begint die kinscheit ave gaen.
Dan mach hi manlike werke bestaen
Bat dan daer te voren eer.
Wie selden so oec dat gescie,
115 Die minsche mach dan kindre winnen,
Ende mach plegen der minnen,
Die daer es dan een man.
(Met orlove sprekic nochtan)
So mach die ioncvrouwe bat
120 Twee iaer min; in menger stat
So es dicke dit vernomen.
. . . . . .
Een ander hi mint sijn lijf
Vor alle [1]) die in die werelt sijn,

1) Te lezen: *Vor alle dinc*?

Een mint spel, een ander wijn.
125 Waer af dat dit moge wesen,
Also als ict hebbe gelesen,
Dat so willic u te hant
Seggen als ic gescreven vant.
¶ Het spreket een heiden man —
130 Die wille, hi geloves dan,
Ende die en wille, hi laet sijn.
Doch willic gerne der liver ioncvrouwen mijn
Hier ave dinen [2]), ende over al.
God, die berge ende dal
135 Makede ende ontmaken sal,
Hi moet hare geven goet geval.
¶ Als ic in een boec hadde vernomen,
Seder ic nu daertoe ben comen,
Soe willic u segghen dan
140 Waer ombe soe dat een man
Stridet gerne; een ander minnet;
Een ander hem in wijsheden versinnet.
Als ic seide daer te voren,
Die willet, hi maget horen.
145 God die alles dinges gewout hevet,
Ende elker creaturen hare nature gevet,
Die altoes ane hem moet sijn,
Hi hevet ons gemaket scijn
In menegen dingen sine grote cracht,
150 Ende getoent sine mengerande macht,
Ende sine grote wonderlijcheit.
¶ Doch merket metter waerheit,
Dat een dat meeste woude sijn.
Aen die sterren es [1]) wale in scijn,
155 Want groet ende menechfout
Ende starc es hare gewout.

1) Ha. *dine*. 2) Te lezen: *est*?

Si maken silver, gout ende bli,
Loet, coper, mettal, ende daer bi
En mach oec des niet werden
160 Sonder hare cracht inder erden.
Ende dat die sieke scire genesen,
Ocht lange siec moeten wesen,
Dit connen si algader maken.
¶ Noch sijn vele andre saken
165 Ane die sterren, die ic seggen wille,
Openbaer ende oec stille —
Alse mi die stade werden can,
Waer ombe ic dese redene began,
Als gi hijrna solt horen —
170 Want hare nature en sal verloren
Niet sijn, noch versuegen bliven.
Ic salse u gerne al bescriven,
Ende nomen met namen, wie si heten.
Si sijn genoemp planeten,
175 Die sterren daer ic af wille sagen.
¶ Maer wilt nu ieman vraghen
Wat dat planeten sijn,
Dat es wel die wille mijn,
Dat ict heme make cont.
180 Inne wille nu te derre stont
Van dien vragene mi niet uerlichten,
Ende wilse also gerne berichten
Nu, dijs nine weten; alse hijr na
Ic wille dat elc minsche versta.
185 ¶ Seven sterren sijn al so gedaen
Dat si bi dandre nine staen,
Want si staen nedere vele bat,
Ende steet elc in sine sunderlinge stat.
Die ene steet boven die andre ho;
190 Die andre sterren en staen niet so,
Want sie staen alle gelike

Inden hemel gestedelike,
Sonder enech ombegaen.
Maer dese sevene sijn so gedaen,
195 Dat elc hevet ene stat,
Ende altoes omgaet als een rat.
Daer ombe sijn si planeten genaemp.
Want als ic gescreven vant,
Planeta, dat spreket ongestadecheit.
200 ¶ Nu willic u met groter waerheit
Elkes name saen bescriven.

. . . . . .

Gent 1891. WILLEM DE VREESE.

VERSTEK = FORCLUSIE.

»Forclusie, verstek, is waar by iemant, die een volmag-»tigde of gedingbesorger [*procureur*] in regten heeft, niet en »voldoet hetgeen waartoe den regtdag is dienende, ende sulks »daarvan werd versteeken. Forclusie, uytsluytiug, ver-»stooting".

Aldus lees ik in: *Een Bloemhof van allerley lieflijkheyd sonder verdriet geplant door Vreederijk Waarmond..... Of Een vertaaling en uytlegging van.... vreemde bastaart-woorden...*, *gedaen door* Mr. Adr. Koerbagh, *regtsgel. en geneesmr.*; Amsterdam, 1668, blz. 313.

Verg. hierbij boven blz. 37, noot 1.

30 December, 1891. A. BEETS.

SJAMBERLOEK.

Dat het woord *sjamberloek* reeds in 1653 voorkomt bij den dichter Lauremberg, en ook bij Lessing, is mij bekend geworden door eene mededeeling van Prof. Land. Bij Lauremberg staat in het meervoud *chambrelouquen*, en Lessing gebruikt (*Nathan der Weise*, IV, 4) den vorm *jamerlonk* ter aanduiding van een kleedingstuk der Muzelmannen. Dat de vorm *chambercloak* in het Engelsch niet bestaat, is reeds meermalen opgemerkt; het is niets dan eene proeve van Engelsche volksetymologie bij de Hollanders.

De afkomst van *sjamberloek* is nog niet opgehelderd; het volgende is daartoe eene poging.

In het Engelsch, Fransch en Italiaansch zoekt men tevergeefs naar een daarop gelijkend woord; men vindt niets, noch in de gewone lexica, noch bij Diez of Körting. In het woordenboek der Spaansche Academie (a°. 1869) staat echter *chamerluco* [1]), dat aldus wordt verklaard: »vestido de que usaban las mujeres, ajustado al cuerpo, bastante cerrado por el pecho, y con una especie de collarin." Hier is dus sprake van een kleedingstuk voor vrouwen, doch dat *chamerluco* hetzelfde woord is als *sjamberloek*, daaraan valt niet te twijfelen. Woordelijk hetzelfde leest men in de editie van 1803, maar in eene veel oudere, van 1729, luidt de verklaring eenigszins anders. Volgens deze is het: »trage de que usan en Europa, en particular los Polacos y Hungaros; el qual es en forma de una casaca ceñida al cuerpo." Daarna komt nog eene uitvoerige beschrijving [2]).

Volgens dit bericht was de naam derhalve in West-Europa

1) Het is overbodig te zeggen dat sp. *ch* ongeveer klinkt als *tsj*.

2) Lo mas comun es ser de paño mui fino de todos generos de colores, con un cuellecito que abriga la garganta..... Su aforro es siempre de pieles, como de martas, armiños, y otras de inferior calidad.

weinig of niet bekend, en gesteld dat de term afkomstig is uit het Oosten, dan kan hij niet door de Muzelmannen in Spanje of door de kooplieden aan de Middellandsche Zee naar Europa zijn overgebracht, maar hij moet over het vaste land in Oost-Europa zijn gekomen. Uit den bij Lessing voorkomenden vorm mag men opmaken, dat het woord oorspronkelijk begon met eene *j*, die later is overgegaan in *zj*, *sj* en *tsj*. Het omgekeerde, dat *tsj* of *sj* tot *j* zou geworden zijn, is zeer onwaarschijnlijk. Dit in aanmerking genomen, is het, dunkt mij, mogelijk *sjamberloek* af te leiden uit het Turksch. Daarin bestaat het woord *jagmur*, vulgo *jamur*, dat *regen* beteekent, en hiervan is afgeleid *jamurlyk*, d. i. regenmantel (Zenker 952). Dit woord is overgegaan in verschillende Oost-Europeesche talen. Volgens Miklosich (*Die türkischen Elemente* etc.) is het in het Bulgaarsch *jamurluk*, d. i. eene jas voor een stalknecht, in het Rumeensch *imurluk*, in het Russisch *jemurluk*, in het Poolsch *jarmuluk*. Dit laatste wordt ook gebruikt als stofnaam, t. w. »doppelter Barcan", en *barcan* is hetzelfde als fr. *bouracan* (zie Devic), eene soort van wollen of harige stof. Vanouds beteekende het woord dus eene jas of een mantel, hetzij dan van wol, van laken of iets anders, en *jamerlonk* bij Lessing verschilt van de bovengenoemde vormen te weinig om het er niet mede te vereenzelvigen. De vraag die ik niet kan beantwoorden, is deze: in de taal van welk volk is de *j* overgegaan in *zj* en *sj*? Dit zal wel moeilijk zijn uit te maken. Onzeker blijft het ook, langs welken weg het woord in het Nederlandsch is gekomen; zoolang dit niet volledig is verklaard, blijft m. i. de spelling *sjamberloek*, op den klank af, te verkiezen boven elke andere.

A. KLUYVER.

LATEINISCHE LITTERATURDENKMÄLER DES XV. UND XVI. JAHRHUNDERTS

HERAUSGEGEBEN VON

MAX HERMANN UND SIEGFRIED SZAMATOLSKI.

In Duitschland is weder een nieuw wetenschappelijk werk op touw gezet, dat onze aandacht wel verdient.

Uitgaande van het denkbeeld, dat de Latijnsche literatuur der XV^de^ en XVI^de^ eeuw eene rijkelijk vloeiende bron is voor al wie zich bezig houdt met de studie van het godsdienstig en literair leven dier tijden, hebben Max Herrmann en Siegfried Szamatólski het plan opgevat eene reeks van belangrijke »Literaturdenkmäler" op nieuw uit te geven. Reeds zijn zij begonnen dat plan uit te voeren; een drietal werken der XVI^de^ eeuw: twee van Duitsche schrijvers, één van een Nederlander, zijn gepubliceerd. Het zijn Gnapheus' *Acolastus*, uitgegeven door Joh. Bolte; *Eckius Dedolatus* door Siegfried Szamatólski en Naogeorgus' *Pammachius* door Johannes Bolte en Erich Schmidt. Dat die uitgaven voldoen aan de eischen, welke men zulken werken mag stellen, kan reeds vermoed worden door wie let op de gunstig bekende namen der uitgevers; neemt men nader kennis van deze werkjes, dan ziet men spoedig hoe nauwgezet de uitgevers hunne taak hebben volbracht.

N° 2 *Eckius Dedolatus* en n° 3 *Pammachius* verplaatsen ons in den strijd, dien de aanhangers der Hervorming in Duitschland voerden tegen het Katholicisme en de Katholieken; beide behooren tot de zoo omvangrijke *littérature militante* dier dagen. Het eerste werk (1520) is, zooals de uitgever zegt: »ein Hieb des Humanismus auf den Scholasticismus in Form einer persönlichen Satire, die sich gegen dessen Hauptkämpen, den »praesultor Dominicastrorum", Johann Eck richtet, der als Verkörperung aller geistigen und moralischen Verkommenheit der derzeitigen Geistlichkeit erscheint". De tot nog toe onbe-

kende schrijver (dat het een Duitscher is, wordt niet betwijfeld) heeft zich bediend van een, vooral toen geliefden, vorm: den dialoog. In eene reeks van onderling samenhangende gesprekken wordt Eck te midden zijner vrienden geschetst en belachelijk gemaakt. Daar hij zich onwel gevoelt, wordt er een Chirurgus uit Leipzig ontboden om den voorvechter der Katholieken te genezen. De Chirurgus doet zijn patient verschillende kunstbewerkingen ondergaan en slaagt er eindelijk in hem te genezen na hem op verschillende plaatsen beschaafd, behouwen (dedolatus) en gevild te hebben.

Naar Szamatólski ons mededeelt, stelde Ranke dit werk nog boven de *Epistolae Obscurorum Virorum*. Al buigt men eerbiedig voor het gezag van den naam Ranke, men mag toch vragen of hier niet overvraagd wordt.

N° 3 *Pammachius* (1538) is een omvangrijk (bijna 4000 verzen tellend) drama in vier bedrijven, waarin Naogeorgus (Kirchmeyer) het Katholicisme en de Katholieke geestelijkheid op felle wijze bestrijdt, bespot en beschimpt.

In bisschop Pammachius en diens vriend Porphyrius heeft de Schrijver de hebzucht, den overmoed en alle gebreken der pauselijke curia samengevat en belichaamd. Tegenover deze twee geestelijken, die een verbond sluiten met Satan en zijne handlangers, heeft de Schrijver den zwakken keizer Julianus en zijn verstandigen raadsman Nestor geplaatst, terwijl Christus met zijne apostelen Petrus en Paulus en de allegorische personen Veritas en hare dienstmaagd Parrhesia het Christendom vertegenwoordigen.

Ondanks sommige lange gesprekken is het stuk niet zonder dramatische waarde; het werd o. a. in 1545 door de studenten van Cambridge vertoond. Zijne groote verdienste echter is, dat het ons, evenals *Eckius Dedolatus*, geheel verplaatst in den fellen strijd der toenmalige meeningen; ons in staat stelt een blik te slaan in het gemoedsleven van de aanhangers der Hervorming.

Gewichtiger nog dan deze twee, hier kort besproken, werken is het eerste nommer dezer reeks: *Acolastus* van Gulielmus Gna-

pheus, uitgegeven door Dr. Joh. Bolte, die aan de studie onzer taal- en letterkunde reeds zoo menigen gewichtigen dienst heeft bewezen. Wij hebben hier een der dramatische werken van een Nederlander, van Willem de Volder, den man dien Guicciardini in zijne *Descrittione* noemde: »il primo poeta comico, che havesse la Germania inferiore".

Acolastus (1529) is eene dramatische bewerking der bijbelsche gelijkenis van den Verloren Zoon. Daar dit stuk eene nieuwe richting aangeeft in de ontwikkeling van het Nieuwlatijnsche drama en daarom in hooge mate belangrijk is voor wie de geschiedenis van het tooneel bestudeert, verdient het wel meer bekend en gelezen te worden. Gnapheus is er in geslaagd de bijbelsche stof zoo te verwerken, dat zijn stuk soms oorspronkelijk zou kunnen schijnen, indien de hier en daar verspreide bijbelwoorden ons niet den oorsprong van het stuk herinnerden. Een wapen in den strijd tegen de Katholieken was *Acolastus* niet, al blijkt wel dat de Schrijver niet aan hunne zijde stond. Daarentegen heeft dit stuk, gelijk zoovele andere Nieuwlatijnsche drama's, eene paedagogische strekking, die het bijzonder geschikt maakte als schooldrama dienst te doen. Door dat streven van den Schrijver wordt de kunstwaarde van zijn werk verminderd, maar er blijft toch genoeg te waardeeren over. In eene voortreffelijke Inleiding heeft Dr. Bolte de beteekenis van dit stuk en het leven des Schrijvers geschetst; in een bibliografisch overzicht getoond, hoe algemeen verbreid en bekend het was en in een *Exkurs* aangewezen, welke klassieke auteurs en werken door Gnapheus gebruikt zijn bij het samenstellen van zijn stuk. Eene enkele opmerking over het door Dr. B. medegedeelde moge hier een plaatsje vinden.

Dr. B. schrijft: »Noch nicht aufgeklärt ist die Frage, wie die neulateinischen Dramatiker zu der Einführung eines Chorliedes am Aktschlusse kamen. Wahrscheinlich schwebte ihnen der Gedanke einer Wiedergeburt der griechischen Tragödie in lateinischer Sprache mit entsprechender musikalischer Begleitung vor, und man meinte Terenz und Plautus auf solche Weise

übertreffen zu können." Naar het mij voorkomt, houdt Dr. B. hier geene rekening met den sterken invloed van Seneca's tragediën; daar immers vindt men steeds een koorlied aan het eind van Actus I, II, III en IV.

Voor ons Nederlanders is dit tooneelstuk van beteekenis, ook daar het ten voorbeeld gestrekt heeft aan het Fransche tooneelstuk, dat in de 16de eeuw hier te lande vertaald is onder den titel *Van den Verloren Zoon* [1]).

Een blik op de lijst van werken, die in deze reeks zullen volgen, zal spoedig duidelijk maken, hoe wenschelijk het is deze onderneming te steunen. Van die werken noem ik: *Euryalus und Lucretia*; Bebels *Facetiae*; Morus' *Utopia*; *Epistolae Obscurorum Virorum*; Erasmus' *Carmina* en *Pädagogische Schriften*; Gyraldus *Dialogi duo de poetis nostrorum temporum*; Poggio's *Facetiae*; Eobanus Hessus' *Heroïdes* en *Satirische Dialoge*. Vooral vestig ik de aandacht op de tooneelstukken *Joseph* van Cornelius Crocus; op Macropedius' *Rebelles* en *Aluta*, welke alle drie door Dr. Bolte zullen worden uitgegeven.

De geschiedenis van het Nieuwlatijnsche drama te onzent is een veld, dat schaars door Nederlanders betreden en bewerkt is. Behalve in het verdienstelijke werkje van Dr. A. H. Garrer over *Schonaeus* (Haarlem, Erven Bohn, 1889) wordt dit deel onzer tooneelgeschiedenis slechts hier en daar onderzocht en besproken. Ook hier zijn het weer vreemden, die ons opmerkzaam moeten maken op het belangwekkende in de geschiedenis van ons verleden: de Engelsche geleerde Herford, de Duitschers Goedeke, Bolte, Spengler en Jacob Minor hebben reeds lang getoond, hoe gewichtig de kennis van het Nieuwlatijnsche drama is voor onderzoekers der moderne literatuur. Moge men dan nu te onzent eenige belangstelling toonen in de onderneming der Duitsche geleerden en die zooveel mogelijk steunen. Het handig formaat, het fraaie papier en de gansche verdere uitvoering dezer uitgaven zijn eene reden te meer om ze te koopen.

24 Sept. 1891. G. KALFF.

1) Vgl. mijne Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw I, 222 en II, 371—372.

EEN BRIEF VAN JACOB GRIMM AAN J. H. BORMANS.

De Heer S. Bormans, Inspecteur-Directeur der Universiteit te Luik, die in 1880 het handschrift van Veldeke's *Sint Servatius Legende* uit de nalatenschap van zijnen vader, Professor J. H. Bormans, aan onze regeering — met bepaalde bestemming voor de Bibliotheek der Universiteit van Leiden — ten geschenke gaf, voegde in 1889 aan die kostbare gave den brief toe, dien Jacob Grimm indertijd, kort na de ontdekking van dat handschrift, aan Prof. Bormans schreef, in antwoord blijkbaar op dezes mededeeling over dien vondst [1]).

Reeds op zichzelf als autograaf van Jacob Grimm merkwaardig en voor de Leidsche Bibliotheek een bezit van groote waarde, is deze brief nog daarenboven in hooge mate belangrijk omdat er uit blijkt hoe Grimm terstond na kennisneming van de nieuwe ontdekking zijn vroeger uitgesproken gevoelen over Veldeke wijzigde en terugnam niet alleen [2]), maar ook het thans als juist erkende standpunt tegenover dien dichter wist in te nemen. Jammer dat niet Prof. Bormans zelf, eerst in zijn verslag over het toen onlangs gevonden hs. op 6 April 1857 in de Belgische Academie voorgedragen [3]) en ook later niet in zijne inleiding op de uitgaaf van den tekst der Servatius-legende [4]), met enkele woorden van dien brief heeft melding gemaakt en het merkwaardigste daaruit medegedeeld — het gezag van Grimm had mogelijk veel en veler geschrijf voorkomen of teruggehouden [5]) —, de afdruk er van te dezer plaatse doe thans den schrijver volle recht wedervaren en tevens den schenker de eere geschieden die hem toekomt.

Januari, 1892. A. BEETS.

1) In dien brief van Bormans aan Gr. heeft ongetwijfeld hetzelfde gestaan als wat B. bij de eerste openlijke bekendmaking van zijne ontdekking in de *Dietsche Warande* van 1857 (dl. III), blz. 39—40—41—42, noot, heeft medegedeeld. Men behoeft dit slechts doorloopend met Grimm's brief te vergelijken.

2) *Grammatik*, I, 2te Ausg. (1822), blz. XIII en 453—455.

3) *Bulletins de l'Ac. Royale de Belgique* XXVI, *Sér.* 2, *T.* I, 501.

4) In de *Annales de la Soc. Hist. et Archéol. à Maestricht*, T. II, 1856—1857—1858, p. 182—183; in de afzonderlijke uitgaaf (Maestricht, Leiter-Nypels, 1858), blz. 6—7.

5) Zie Te Winkel, Geschied. d. Ned. Letterk. I, 75, noot. 1).

Berlin 7 fevr. 1857.

Monsieur

je vous reponds sur le champ. voila une belle decouverte, que vous venez de faire, et la legende de S. Servais, composée par Henri de Veldeken, que nous avons cherchée si longtemps. personne ne vous contestera que ce poète, qui appartient à tant de raisons à notre ancienne literature, ne soit sorti du pais de Liège et de l'endroit que vous citez, près de Hasselt.

Mais ce poëte doit avoir vecu et composé entre 1150 et 1180, ce qui s'accorde parfaitement avec l'époque de la vie de la comtesse de Loz, sa protrectrice et épouse du comte Louis mort en 1171. le Henricus de Veldeke, mentionné dans plusieurs diplômes des années de 1236, 1248, 1251, 1253 et 1264 ne peut être que le fils ou parent homonyme de notre Henri, tout ainsi qu'un Arnold de Veldeke figurant dans un diplome de 1218.

A cette epoque l'idiome flamand ou nederdutsch du pais de Liège, du Limburg et de la Geldre voguait encore et participait en plusieurs pointes des formes grammaticales du bas-allemand, c'est à dire du dialecte du bas Rhin et de la Westphalie. cela suit non seulement du voisinage de ces provinces mais aussi de leur liaison avec l'empire, l'évêché de Liège faisant partie jusqu'à notre epoque de l'ancien cercle de Westphalie et il faut bien que les nobles, [et *doorgehaald*] les vassaux et les personnes ecclesiastiques de tous ces états se soient souvent mêlés et confondus. Nous trouvons Henri de Veldeke à la cour de Clèves et de Thuringue et il paraît que les deux dialectes de l'allemand lui furent également familiers. il se peut qu'il ait composé en l'un ou l'autre et flotté entre les proprietés de tous les deux.

Dans son Eneide il y a des rimes inexactes qu'il faut traduire du haut en bas allemand ou du bas en haut allemand. la publication de son Servais nous eclaircira d'avantage sur tout cela.

Nous avons un poème de la legende de Servais composé en *pur* hautallemand du 12 siècle par un auteur inconnu, qui ne peut pas avoir eté Henri de Veldek, mais qui doit à peu

près être son contemporain. Haupt l'a publié dans son journal, tome 5 page 75—192 en 1845. ce poème mutilé à la fin ne contient que 3547 vers et est travaillé sur les gesta pontificum Tungrensium et Leodiensium, qui se trouvent dans l'ouvrage de Chapeaville. voici le commencement:

Herre Adonâî
mache mîn herze vrî
von aller übermüete
und von unkiuscher glüete,
und gib mir die kunst dar zuo,
das ich diu wunder ûf tuo
von sante Servâtîô,
der in sîner jugende vrô,
dir begunde gehôrsamen.

et vers 39: des *leben* wolt ich twingen,
möht ichz immer bringen
zuo der tiuschen zungen.

à la fin il manque trois ou quatre feuilles et les derniers vers du fragment ne contiennent rien de remarquable. tout ceci, comme vous voyez, n'est pas le stile de Henri de Veldeke, ni de son traducteur, mais d'un clerc, qui n'était point sans talent et qui savait assez bien manier la langue et les vers; je ne crois pas qu'il ait eu connaissance de l'ouvrage de son contemporain, dont la versification sans doute est plus coulante et interessante.

Ne vous souciez point, Monsieur, de ce que j'ai ecrit en 1822, il y a 35 ans. l'un des manuscrits de l'Eneide portant Veltkirchen au lieu de Veldecken cela me fit penser à un endroit du bas Rhin du même nom, et les rimes du poème indiquaient clairement un melange ou une confusion du langage, qui pouvait s'expliquer par la supposition d'un tel lieu de naissance. mais la leçon de Veltkirchen ou Veltkilchen est apparemment vicieuse et le poète originaire du pais de Liège ou de Loz, mais sejournant à Clèves et en autres parties de la basse et haute Allemagne nous fera suffisamment connaître l'état de confusion du dialecte que nous voyons regner dans ses productions. j'en ai dejà mieux jugé dans la *troisième* ed. de ma grammaire 1840 page 251—263. Nous en saurons d'avantage lorsque le Servais, heureusement trouvé, sera publié par vos soins.

Publiez-le, Monsieur le professeur, le plutôt possible, et n'ajoutez des notes ou des éclaircissements que celles, qui se

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA.

XXVI. OVER EEN EIGENAARDIGE WOORDSCHIKKING IN HET TWEEDE BESTANDDEEL VAN EEN TWEELEDIGEN VOORWAARDELIJKEN BIJZIN.

Wanneer in 't Mnl. twee gecoördineerde voorwaardelijke bijzinnen met een inleidend *al* of zonder een conditioneele partikel worden gebezigd, nemen we in den regel deze eigenaardige woordschikking waar: terwijl het eerste lid inversie heeft, vertoont zich in het tweede de volgorde, welke in de andere voorwaardelijke bijzinnen (met *opdat*, *of*, *indien* enz.) thuis hoort. Z. b. v.:

»Mach ic die viande daer af slaen Ende ic die wapene ghecryghe... Laet se my", Tro. 7292; »Verneemt hi wiser lieden raet Ende hi hare wort verstaet... Hi houtse al over bedect", Sp. 1[e], 34, 146; »Waer yemen so coene nu... Ende int wout dan wilde varen, Hem souder enz." Velth. 3, 31, 55; »Gave men hem prijs... Ende hi der doghet dan wilde begheven, So waert enz." Sto. 10, 104; »Sie ic u dan ten wapinen dogen Ende gi den prijs moget gewinnen, Ic sal enz." La. 2, 37155; »Waer mijn here Lanceloet in dit lant Ende Claudas wiste, hi rumet thant", La. 2, 34436; »Onthouden si den volke Gods woert Ende sijt hem niet en seggen voert, Si sullen hebben enz." Luc. 2866; »Want ware hem davonture fel Ende hem tghebluc niet en dient, Hine sal enz." Bm. 6, 209; »Wildise den coninc wederseggen Ende gise wilt houden iegen hem, Ic segge u enz." R. v. Mont. 515; »Al waric nu int paradijs Ende die soete daer buten ware... Sine mochte enz." Parth. 4025; »dadijt dat ic u verboot Ende daer mede scede onse minne, So waer ic doot", Parth. 1823; »Es die lucht lanc ende smal Ende ieghen ene sterre al Comt, so schinet enz." Nhl. 699; »Verliest een mensche vrient oft goet Ende daerom laet droeven moet, Soe machem enz." Dd. 3, 1374;

»Ende en sidi niet eendrachtech Ende u sceedt in partien, Soe en moghdi enz." Lksp. 3, 4, 381; »Soecti oec raet ane eneghen man... Ende hem ontdect al uwen sin, Daer leghet enz." Mel. 1612; »Haddic oec... over een ghedraghen Ende... ghi namaels wort gheware... Ghi mochtene enz." Mel. 2026; »Doen ics niet ende hi daerin sterft, Sijn dootslach enz." Nd. 1788; »hevet hi dies nie een twint Ende hi stervet sonder kint, So hevet enz." BvS. 1036; »Want liet een mensche een conincrike... ende hem selven behelde, soe en hevet hi enz." Ruusbr. 3, 47; »Hebdi ghenoechte in uwe sonden ende ghi int ende daer in wort vonden, uwe ziele sal enz." Praet 1053; »heefti smette ende hise of dwaet, so es het vrome enz." ib. 1389; »Es hi der ordinen recht subdijt Ende onderhorich daer in lijt, So leeft hi enz." Rog. 724; »Dunct hi u dan soe guederhande... Ende hi oec wijslic doet sijn dinck, Twaren dat is enz." Mlp. 1, 1767; »Quame nu een valcke van hogher aert... Ende ene bloeme daer af haelde... Soudi den boem enz." Lans. v. Den. 498; »Gaefdy uwen man wel tetene Ende ghy hem niet en waert so fel, De man zoude enz." Play. 245; »Ende blijft die here... in sinen quaden propoist ende hy sijn wederpartye mit onrecht overvallen wil... so sullen sy enz." Mat. 31; »es sijn meester onghesont Ende hi yet gheert in sinen mont... Die cnecht enz." Kslp. 97; »Ende proufdi hu met vromer daet Ende ghi ter eeren wort verheven, Ghi wert gheloent", Kslp. 163; »al had een mensche alre menschen sonden gedaen ende hij in wanhopen gheweest hadde... God most enz." Lhi. 94 v.; »Verwin ic ende ic weder coem, ic sel enz." Ot. 95 v.; »Maer is die man sulck niet... ende dat kint gaet simpel... soe mach die priester enz.", Shs. 38 v.; »Waer een man mit voertrou belovet ende buytens lants waer seven iaren, dat wijf soude enz." Shs. 78 v.; en vgl. voorts nog BvS. 420, Luc. 2662, 3179, 4425, La. 2, 16415, 23218; 4, 126, 925, 1914, 5295, Velth., 1, 25, 45, Am. 1, 1170, Beatr. 373, Mlp. 1, 3013; 2, 1739, 2551, 2556, Praet 2371, 2503, 4816, 4906, Grb. 1, 1749, 1818, 2264, Parth. 1760, 2004, 7692,

Ovl. G. 3, 129, 148, Rog. 1025, Ruusbr. 4, 189, Kslp. 213, Shs. 36 v., 73 v., Mat. 129, 140, 178, 192, enz. enz.

De verklaring van dit zonderling verschijnsel is niet ver te zoeken: achter de conditioneele partikel *ende* was de inversie niet in zwang (z. *Vondel-gr.* § 242 met bijbehoorend Add.); en naar 't voorbeeld van dit gebruik begon men diezelfde woordschikking ook in voorwaardelijke zinnen, die met het verbindend *ende* aanvingen, in plaats van de oorspronkelijke inversie te bezigen.

XXVII. OVER HET GEBRUIK VAN DEN INFINITIEF ALS SUBJECT, OBJECT OF IN VERBINDING MET *dan*.

De infinit., welke met behoud van zijn verbaal karakter als subject, object of in verbinding met *dan* wordt gebezigd, vertoont in 't Mnl. tweeërlei constructie, zonder en met *te*:

»beter eist een acker *eren* Ende also *winnen* goet ter teren", Sp. 1[2], 42, 39 en 40; »Den onnoselen *doen* geen quaet Dats eene zeghe", Sp. 1[3], 42, 27; »Hets beter *leren* dan *worden* rike", Sp. 1[3], 47, 37; »Ghelt *verliesen*... Es somwile wasdoem", Sp. 1[5], 51, 35; »Hets beter *sterven*... Dan men ere met scanden ende", Sp. 1[6], 53, 24; »lettel *weten* es mesprijs", Sp. 1[6], 25, 19; »Oec eist swaer verdriet *ghedogen*", Sp. 1[6], 9, 23; »Een seere edel dinc es *geven*", Sp. 1[6], 52, 42; »Daer eist goet *sijn* met begrepen", Sp. 1[6], 56, 76; »Hets di swaer *stunen* jegen den gaert", Sp. 1[7], 46, 46; »Hets beter *wesen* ongevaen", Sp. 3[7], 51, 65; »Dat goet kerken *maken* doet", Sp. 4[1], 33, 48; »daert so goet in *wesen* doet", Al. 7, 1740; »Dits wonder boven alle saken Dat aenschijn aldus *maken*", Teest. 2697; »Het ware beter *geven* ten beginne", Ferg. 4627; »hets nu scande *wesen* goet", Sp. 2[3], 27, 70; »hets hier *wesen* goed", Rb. 23963; »Het es sware vonnesse *gheven*", Dd. 2, 1517; »Het ware zwaerre altoes *leven*", Dd. 2, 3280; »Hoe quaet dat es droeve *wesen*", Dd. bl. 28; »het waer noch also scone Coninghe *dwinghen*", Sto. 1, 215; »Dat quaet doet *storen* kerken", Bj.

4, 536; »het doet goet *varen*", Ovlg. 368, 1577; »Est goet in goeden geruchte *wesen*", Reyn. Bijl. 3, 72; »Het is een doecht tragelijke *spreken*", Kslp. 15 r.; »Men heet nu meest wijsheit Rijcheit *hopen* tsamen", Dd. 3, 689; »Wat sijn ongeraecter saken Dan onsekerheit seker *maken*?" Sp. 1[6], 10, 24; »Niet aergers dame goet *bejagen*", Sp. 1[6], 8, 65; »Wat es soeter dan *hebben* eenen..?" ib. 9, 15; »Dus es beter ene aventure Dan *leven* altoos indat sure", Sp. 1[8], 61, 6; »Hiertoe en es geen meerre bate Dan aerm *wesen*", Sp. 1[8], 62, 36; »Wats beter dan ten ende *tiden*?" Sp. 1[8], 63, 3; »Dat si no gichte... Niene begerden... Meer dan *stuerten* kerstene bloet", Sp. 3[1], 2, 32; »Hi en wilde ander dinc verwerven Dan met Agapitus *sterven*", Sp. 2[3], 41, 38;

»Hets meerre pine Tusscen II vrienden keersman *te sine*", Sp. 1[8], 49, 54; »Wive *te wachtene* dats verloren", Sp. 1[5], 2, 75; »Ennes dit niet ongeval... *Te gevene* enen anderen raet", Sp. 1[5], 51, 26; »Al *te kenne* dat nu es Dats onmogelijc", Sp. 1[6], 25, 17; »Hier omme eist grote nuttelicheden Kinderen *te leerne*", Sp. 1[6], 7, 26; »Eene maniere es van der doot *Te levene* in rouwen groot", Sp. 1[6], 56, 58; »Want mij swaer *tonberne* Dat geselscap es van di", Sp. 1[7], 66, 30; »Het es dalre crachtechste wrake... *Te verghevene* eenen toren", Sp. 1[8], 35, 28; »di wert ongereet In Gods weelde *te comene* vort", Sp. 3[7], 61, 85; »al *te secgen* werd te swaer", Ve. 1, 20, 8; »Hoe pinlec saelt denghenen syn... *te comene* in hemelrike", LvJ. 129; »Al te onzeker es hier *te zine*", Ovlg. 39, 282; »*tzine* bi lieve... can elken minre voeden wel", ib. 430, 102; »Het dunct meneghen man spel Een wijf *te nemene*", Teest. 2748; »Veel *te loven*... doet den gecken mit vrouwden leven", Mspr. 40; »Het is goet in Jesus taverne *te gaen*", Gd. 100, 1; »beter waert *te ontsinnen*", ib. 93, 12; »Veel beter waert ellendich *te sijn*", ib. 50, 2; »wat waest yesum *te verliesen*", Brugm. Bijl. 269; »tis dan oerbaerlic tribulacie *te hebben*", ib.; »daer omme *te sterven* dat is hi mi wel weert", Gd. 92, 2; »sonder hulpe yet *te bestaen* Dat mocht wel misselic vergaen", Hl. 15,

99; »Tis een anxtelic ontsien Mitten zonden hene *te varen*", ib. 20, 39; »blyde *te sijn*... Dat quam..." ib. 56, 9; »Bloetheit *te vliene*... Sit den goeden man wel", D. Cat. 416; »het is heiliger stom *te sijn*", Kslp. 7 r; »die lippen *te biten*... is leelic", ib. 14 r.; »dat hovet *te connen* dragen is die conste", ib.; »Beter es hoede dan *tsine* in vare", Sp. 1[3], 29, 2; »mi beter es die doot Dan *te levene* in scanden", Sp. 1[7], 74, 52; »Si hadden liever vlien enweghe Dan *te vechtene*", Al. 5, 317; »Si hebben liever beesten ghedane Dan menschelicheit *te draghene*", Snell. Ged. 278, 74;

en met beiderlei woordvoeging naast elkaar:

»Tswaerste point dat es van maten Dats smekers *scuwen* ende *haten* Ende (haren) prijs van hem *te stekene*", Sp. 1[8], 36, 114 en '5; »*Gevroeden* es naden zinne mijn Niet dinghen... *Te bekenne*..." Sp. 1[5], 51. 37—39; »Wats meerre dompheit dan... Scoen *te lappene* met stale Ende vele broeds *draghen*?" Lp. 1[8], 32, 37—38; »beter eist een acker *eren*... Dan *te hebbene*", Sp. 1[2], 42, 41.

Gelijk vanzelf spreekt, is hier aan de onbep. wijs zonder *te* het praedicaat van oorspronkelijkheid toe te kennen. Het gerundium kan niet anders zijn dan het product eener navolging, als wier hoofdzakelijke factor zonder twijfel mag worden aangemerkt de bekende neiging der Germ. dialecten om in verloop van tijd steeds meer en meer den oorspronk. enkelen infin. door dien met *te* te vervangen. Hoofdzakelijke, zei ik; want in een bepaald geval is de wijziging der woordvoeging langs een anderen weg en reeds tamelijk vroeg tot stand gekomen, t. w. in zinnen, welke een adject. met een begrip »(niet) geschikt, nuttig, gemakkelijk" als gezegde bevatten: bij verbinding van zulk een bijv. nw. met een nomen als subject was natuurlijk het gebruik van een gerundium als bepaling van 't adject. de van rechtswege vereischte constructie, als b. v. in 't Ohd. »sîn gisiuni ist uns *zi sehanne* urgilo *swâr*", O. 4, 24, 16; »hwedar ist *gazelira za quedanna*?" Frg. th. 3, 14; »wedar ist *ôdira zi quedanne*?" Tat. 54, 6; »dhazs izs *widharzuomi*...

ist eomanne *zi chilaubanne*", Is. cap. 3, § 3; bij koppeling van 't bijv. nw. met een infin. als onderwerp was daarentegen oorspr. alleen de onbep. w. zonder praepositie op haar plaats, als in 't Ohd. »*guot* ist thir zi lîbe *ingangen* wanaheilan odo halzan", Tat. 95, 4; »mir ist *guot* ze gote *haften*", N. Ps. 72, 28; »wieo *guot* ist sament *pûen*", ib. 132, 1; door verwarring der beide constructies, d. i. ten gevolge van den invloed, door de eerste op de laatste uitgeoefend, had zich intusschen een woordvoeging ontwikkeld, gelijk we waarnemen in: »*guot* ist uns hir *zi wesanne*", Tat. 91, 2; »ist *kuot ze sagênne* dîna gnada", N. Ps. 91, 3; »*unôdi* ist iz harto ... thia kleinî al *zi sagênne*", O. 5, 14, 3; »iu ist *unnuzze* fore tage ûf *ze stânne*", N. Ps. 126, 2; »nist *biderbi zi gihîwenne*", Tat. 100, 5; enz.; vgl. ook Os. »*gôd* is it hêr *te wesanne*", Hêl. 3138.

Voor een zelfde dubbel gebruik in de 16de eeuw vgl. men voorts o. a.:

»Den bekenden duecht *doen* is een goet vermaen", V. Ghist. Ter. Com. 3 v.; »Hem selven te vele *vermoeyen* zijn quade costuymen", ib. 114 r.; »Tes quaet *versteken* der Goden mandaten", Conste v. Rhet. 4; »Tis quaet vander merct *commen* met idelen paendere", ib. 53; »Tis schande ledich *zijn*", Het leenhof der Gilden door J. v. Diest 2;

»haer *te beminnen* is my een bitter pille", Ter. Com. 225 r.; »Hier langhe *te blijven* en is gheen profijt", ib. 190 v.; »op strate ledich *te stane* ... is groote oneere", ib. 100 r.; »vrouwen *te houden* is mijn beste neyringhe", ib. 173 v.; »De liefste *te derven* is een hinderlijck grief", ib. 129 r.; »Op strate veel woorden *te maken* sou qualijc betamen", ib. 129 v.; »Het en es niet goet versteld *te syne*", Conste v. Rhet. 63.

Voor de onderhavige constructies bij Vondel z. de *Vondel-gr.* §§ 195 en 196.

XXVIII. OVER HET GEBRUIK VAN EEN INFINITIEF IN PLAATS VAN 'T PARTIC. PERF. TER OMSCHRIJVING VAN EEN VERLEDEN TIJD.

Van een infinitief pro participio ter omschrijving van een

verleden tijd, gelijk in het hedendaagsche »hij heeft hem *hooren* spelen", enz., wordt in het Oudgerm. geen spoor aangetroffen. In het Dietsch daarentegen was dit eigenaardige gebruik niet onbekend; evenwel in minderen omvang dan in het Nnl. en nagenoeg immer in afwisseling met de oorspronkelijke (in de oudere bronnen ten deele meer gebruikelijke) participiale constructie. Ten bewijze daarvan volge hier een opgave der door mij waargenomen Mnl. gevallen.

Bij *dorren*, *mogen*, *connen*, *willen* en *moeten:* »Sine *hadden* niet u *dorren* Bestaen", La. 2, 2637; »Die *hadde dorren* bestaen te doene... dese daet", Mor. 3004; »Dat hi *hadde dorren* bestaen te doene", La. 4, 10216; »In *hads* niet ghewaghen *dorren*", Tro. 3319; »Dat ic niet en *hebbe dorren* spreken", Som. e. Wint. 325; »Noch vore sijn ooghen... *Hebben dorren* comen groot noch smal", Bj. 7, 10451; — waarnaast ook »*Addic gedorren*... steken", Ro. 1606 var.; »*Haddi gedurren* der ane comen", Ro. 11722; »En soudic niet *hebben ghedorst*... hulpe doen", Al. 8, 662; »Want hine *hadde* niet *geduerst* iet doen weder des paues wille", Sp. 3[8], 51, 76;

»*Hadden* wijt *moghen* doen iet", Sp. 1[7], 83, 17; »*Hadde* her Hector tot nu *moghen* leven", Tro. 6702; »Ic *hadt* doe wale *moghen* bestaen", Al. 8, 660; »In *hadde* mi niet *mogen* verrechten", La. 2, 4572; »Soe dat si niet en *hadden mogen* Dat assaut... gedogen", La. 4, 10304; »Al *hadt* hem vele *moghen* vromen", Wal. 6094; »*Hadt* hem *mogen* also duren", Fl. e. Bl. 3172; »Ende dat een puer mensche niet *hadde moghen* Alsulke doet noch wonder toghen", Te. 3595; »En *hadse* anders *moghen* trouwen niet", Lksp. 2, 1, 56; »*Had* hen also *mogen* gescien", Floov. 309; »Soe *haddic* in vrouden *moghen* sijn", Esmor. 558, »*haddet moghen* baten", Reyn. 2, 3757 (z. ook ib. 4989); »*Haddy mogen* verbeyden dontfanc", Blisc v. M. 724; »Hi *hadse* daer wel *mueghen* leeren", Ovlg. 333. 516; — waarnaast ook »Dat enech man *hadde gemogen* Jegen hem in stride gedogen", La. 2, 24828; »geen man *hadde gemogen* Die slage... gedogen", La. 2, 2241; »*Hads gemogen*

wesen raet", La. 3, 22554; »Die soe vele *hadde gemogen*... gedogen", La. 4, 12841; »*hadd*ic *gemogen* leven", Mor. 97; »*Hadde* hi iet *gemoghen* doen", Ovl. Ged. 1, 33, 2768; »*Hadd*ic *gemogen*... steken", Ro. 1606; »En *hadde* hi niet *ghemoghen*... Tbesdom... ane striden", Heelu 1001; »*Hadde* Twifel daer *ghemoghen* comen", Ovlg. 284, 1508; »daer wi die stat... mede... *hadden gemocht* occoisoneeren", Bj. I bl. 732;

»Ende her Aernt en *heeft connen* Rechte ghecrigen", Bj. 6, 8516; — waarnaast ook »In *hadde* mi niet... verrechten... *geconnen*", La. 2, 4573; »Ende *hadde* Walewein hem *geconnen* Houden", La. 4, 9605; »men niet en soude *hebben gheconnen* Vinden man", Am. 2, 2350;

»Hi *hadde willen* hebben gehat", La. 2, 3689; »*Hadd*ic mi *willen* daertoe keren", Al. 9, 96; »Ende *had*se *willen* steenen dan", Lksp. 2, 8, 70; »Die daer *hadden willen* winnen", Ferg. 3964; »*had* hi hier *willen* comen", Reyn. 2, 3735 (z. o. ib. 6355); »*Had* sijt u *willen* consenteren", Mlp. 2, 495; »De viant hine *hadde* zijn tempteeren Nemmermeer *willen* consenteeren", Ovlg. 516, 648; »So en *hadd*ic niet *willen* verliesen", Ovlg. 305, 2106; — waarnaast ook »*Hadde* Flandrijs *gewillen* plegen Mijns raets", Flandr. 3, 27 (vgl. voor dit onoorspr. part. de overeenkomstige vormen *gemogen*, *gedorren*, *geconnen*); »*Hadde* de coninc *ghewilt* gheven Half dat Conincrike", Sto. 5, 1243; »*hadden* si *gewilt*... over zee sijn", Heelu 7212; »die hy heeft *gewilt* ordineeren", D. Bijb. Paral. 2, 9; »Josias en *heeft* niet *ghewilt* weder keren", ib. 35;

»hi *had* hier om lachen *moeten*", Reyn. 2, 3022.

Bij *horen*, *sien* en *weten*: »Die si *hadden horen* singen", Sp. 2[3], 16, 54; »Nu *hebd*i mi *horen* ghewaghen", Te. 778; »Ic *heb*t di selven zegghen *horen*", Lksp. 2, 48, 410; »In *hebbe horen* secgen hier te voren", La. 3, 18114; »also ghi nu mi *Hebt horen* tellen", Mel. 1961; »En *hadd*i mi niet *hoeren* spreken", Esmor. 984; »Si *hadde* oec wel segghen *horen*", Vm. 2, 381, 78; »Als ghi wel voer *hebt horen* waghen", Mlp. 4, 222; z. voorts La. 2, 5460, Ferg. 9, 351, 2263, Te. 2836, Am. 1, 582,

Reyn. 2, 3699. 4177, 5991, Hl. 110, 8; 112, 72, Mlp. 4, 2247, Bj. 7, 10658, Liedw. 434, enz. enz.; — waarnaast ook »Hoe dat hijt hadde verloren, *Hebdi ghehoert* segghen", Sto. 8, 1047; »Alse Perchevael *heeft gehort* nomen Hem bi sire namen", La. 2, 4087; »*Hebben* si ene stimme ropen *gehort*", La. 3, 1852; »Doe *hadde* Walewein *verhort* Secgen Dat..." La. 3, 22817; »alsoe alse ghi Nu *hebt ghehort* segghen mi", Mel. 1961 var.; z. voorts Reyn. 1, 2610, Vdl. 656, La. 2, 4087, Tro. 9615, 9810, Esmor. 616, Ve. 1, 27, Vdl. 2322, Aubri de Borg. 328, Ovlg. 364, 1446, Mlp. 1, 1627, enz., en, in passief gebruik, »Daer *was* van meer dan viven *Gehoert* den ingel bliscap driven", Cl. v. d. Bibl. 492; »Nu *worden* hierna dese woert Van enen man roepen *gehoert*", Sp. 2[1], 85, 122; »Sone *was* onder theere *ghehort* Peert neyen" Rkr. 7151; »Ende mettien *wert* daer *ghehoort* Eene stemme spreken dese woort", Am. 2, 5854; »dese materie soete, Dewelke niet en *es ghehoort* Lesen vele in dietsche woort", Am. 1, 4938;

»Daer mochtmen *hebben sien* baleren", Ferg. 5433; »Tfolc dat... Jhesum *hadden sien* in gaen", Lksp. 2, 28, 40; »ic *heb* di *sien* gaen", Lijd. o. H. 27; »als hi *had sien* doen den hont", Reyn. 2, 5726; — waarnaast ook »Ne *hadden* die heidine niet *gesien* Den groten viant selve vlien", Sp. 3[3], 48, 45; »ic *hebbe gesien* Hier harde groet wonder gescien", La. 2, 2762; »*Heeft* hine opwert varen *gesien*", Sp. 2[1], 13, 48; »Ochte hi iet den grave vri Daer vore *hadde* liden *gesien*", Lorr. Mat. 1, 258; »die... *gesien heeft*... Die scepe comen", Tschr. 3, 33, 175; z. voorts Cass. 814, La. 2, 32173, Ovlg. 464, 241, Vl. 1, 71, Goede boerd. bl. 39, enz. enz., en, in pass. gebruik, »*ware* yemen ter Kerke *ghesien* gaen", Sp. 4[6], 37, 88;

»*Hadden* sijs *weten* hoe beghinnen", Heelu 6361 en Tro. 8199; »Men *heeft* wel luden *weten* dwalen", Hl. 109, 238; »Men *heeft* wel vrienscap *weten* ryzen", Hl. 110, 7; — waarnaast »*hadden* si *gheweten* daer aen comen", Reyn. 2, 6218.

Bij *doen*, *laten* en *heeten*: »Die al mine ridders *heft doen* sneven", Ferg. 5537; »Vele liede *Heeft* hi verrisen *doen*

met hem", Lksp. 2, 36, 1281; »*Hadde* die philosophe... Alt volc gebieden *doen*", Ybl. 894; »Daer an so *had* hi vast *doen* haken", Mlp. 3, 286; »si *heeft* mijn rijsgen wel *doen* bloeien", Reyn. 2, 5251; »die coninc *had* so veel *doen* reiden", ib. 3488; »Parijs... *heeft* die schepen *doen* bereyden", Mlp. 1, 2043; »Die menich herte *heeft doen* breken", Mlp. 1, 492; »Alsic u *hebbe doen* verstaen", Mor. 2347 en Nhl. 1224; »hi *heeft* hem allen... *doen* verstaen", Reyn. 2, 6251; »Isegrijn *heeft* hem *doen* verstaen", Reyn. 2, 3808; en, in passief gebruik (vgl. boven »*worden*... roepen *gehoert*"), »deten *was doen* ghereden", Limb. 1, 1205; »Die tafelen *waren* oec *doen* maken", Limb. 10, 133; »Om dat hem *was doen* verstaen", Tro. 10373; »Het *was* hem gisteren *doen* verstaen", Mor. 2715; »Als der vrouwen *was doen* verstaen", Parth. 2988; »het hem *was doen* weten", Sp. 1[5], 44, 15 (z. nog meer vbb. in 't *Mnl. Wb.* 2, 242); — waarnaast ook »hi *hadde gedaen* maken Eene brugge", Sp. 1[3], 21, 45; »Diene *hadde gedaen* bannen", Sp. 1[3], 35, 37; »Hyldebrecht... *Hevet ghedaen* doen dat gone", Sp. 3[7], 4, 58; »dat Trayaen... *hadde gedaen* maken", Sp. 3[7], 16, 4; »Dese begonde sine kinder tontsiene Ende *had*se gerne *gedaen* vuren", Sp. 4[1], 5, 75; »Die *heeft*ene *ghedaen* ontfaen Metten coninc Adelwaen", Sp. 4[2], 12, 65; »Ende *heeft*ene in *gedaen* gaen", Sp. 3[3], 36, 40; »Ende *hevet* die Hunen *gedaen* comen", Sp. 3[6], 41, 52; »Ende *hevet*... Onse vorders *gedaen* verdomen", Mart. 3, 278; »Daer *hadde*ne Saul *ghedaen* vaen", Rb. 9410; »Nu *heeft* Adonias *ghedaen* Hem coninc heten", Rb. 10916; »Daer Josephus... *Hadde ghedaen* maken sulke mure", Rb. 28575; »Men *had*se niet *gedaen* ontwaken", Sp. 2[3], 44, 63; »*Heb* ic u *gedaen* weten", Nhl. 416; »Dat ic *hebbe gedaen* houden daer toe", La 3, 12347; »*hadde*ne... *Ghedaen* tumen vanden orse", Wal. 2380; »Die bisscop *heeft*se zaen Beide ondertrouwen *ghedaen*", Lksp. 2, 5, 96; »*hebben* wi... onsen seghele *ghedaen* hanghen", Bj. II bl. 540; »*hadde* engiene *Ghedaen* maken Seghelijn", Seghel. 10071; enz. enz. (z. ook *Mnl. Wb.* 2, 243); en, in pass. gebruik, »*was* hi... *gedaen* messe... aneslaen", Sp. 1[7], 68, 43; »Over

waer *es* (mi) *ghedaen* verstaen", Parth. 2980; »doe *was* die poert *Ghedaen* sluten", Seghel. 11071; »Sy *waren*... *ghedaen* staen op de grote taeffele", Vl. 1, 42; »Tcomuyn *was ghedaen* trecken thnuswaert", ib. 2, 28;

»Daer omme *hebbicse* noch *laten* staen", Ovlg. 431, 131; »Maer in des coninx Karles tiden *Hadden* sijt so *laten* liden", (gecit. in Stoett's Synt. § 400); »Diegheene... *Hevet* sijn suster *laten* varen", Sp. 1[6], 49, 19; »Hi *hadde* hem... Eer *laten* slepen", La. 2, 5426; en, in passief gebruik, »Daer mi nu *es* af *laten* verstaen", La. 2, 37384; »Enten hertoge *was laten* verstaen", Limb. 12, 1300; »doen hem dit *was laten* verstaen", Ve. 5, 14 slot; »Dese redene en *es* u Niet te rechte geseit nu Noch die waerheit *laten* verstaen", Grb. O. 1, 1281; »Coninc Willem *wart* desen homoet *laten* weten", Cl. v. d. l. l. 106; »Ende alst al *was laten* varen", La. 4, 8452; »Daer op *was* hi *laten* gaen", Seghel. 6730; »doe hy *was laten* gaen", Ps. 113 r. en Lg. 120 r.; »doe si *waren laten* gaen", Ap. 9 v.; »die reden heeft oerlof ende *is* wech *laten* gaen", GR. 174 r.; »doe si *laten* gaen *waren*", Ep. 134 r.; »*is* hi *laten* vliegen", BE. 211 r.; »*was*... alle tvolc verslagen... ende *laten* vergaen", Thr. 108 r.; »Dat werc *ware* beter *laten* staen", Kslp. 96; — waarnaast ook »Dat men Rome... So lange *hadde gelaten* staen", Sp. 2[1], 8, 73; »ghi... *hat ghelaten* uwen wijn Ontvoeren", Taalb. 6, 131, 566; »Ende *hevetse* alle slapen *ghelaten*", Sto. 8, 1294; »Ende *hevet* den ionghen Grave *ghelaten* In de poert bliven allene", Sto. 8, 816; »nu *hebbict ghelaten* staen", Wal. 1470; »Dien *hevet* hi *ghelaten* leven", Wal. 4539; »si over die ondersaten... *heeft ghelaten* Recht... gheschien", Bj. 6, 10028; »Nu *hebbic* hu *ghelaten* weten", Ovlg. 487, 250; en, in passief gebruik, »Die Bisscop... *was* seder *ghelaten* gaen", Sto. 2, 28; »die... *was* al daer *ghelaten* staen", Rb. 29786; »den vierden wart gracie ghedaen ende *was gelaten* gaen", Vl. 2, 151;

»Dat hem God *hadde heten* laten staen", Lucid. 1305; »Ende hi *hadde* tlant *heeten* bewaren Alchimus", Sp. 1[5], 50, 30; »Die hertoge *hadde heeten* blasen", Heelu 5668; en, in passief ge-

bruik, »Dair hi... *wort hieten* weder thuus varen", Oorl. v. Albr. 80; — waarnaast »Die gheene, die hi *hadde* gevaen ende *geheeten* oec verslaen", Sp. 1[6], 49, 16; »dat hem Ihc. it *hadde gheëten* copen", LvJ. 203.

Bij *helpen*, *hulpen*: »Hi *had* hem coenlijc *hulpen* weren", La. 2, 15741; »Ic *hadt helpen* weder staen", Sto. 5, 1272; »Menegen man *hebbic helpen* slaen", Ferg. 2920; »Hy *hadde*... Die poerters kinder *helpen* leren", Hl. 8, 64; »die... den man gherne *hadden helpen* villen", Reyn. 2, 4988; »Dat men der hertoghinnen... *Heeft helpen* raden", Bj. 7, 10567; »om dat Claeus ende Rutgheer met *Hebben helpen* dichten", Bj. 7, 10661.

Bij *gaen* en *varen*: »Hi... *es* hem begeven *gaen*", Sp. 3[8], 43, 72; »In sijn wout *was* hi spelen *gaen*", Ferg. 5101; »Daer di herde *was* af *gaen* eten", Reyn. Bijl. 2, 17; »Als hi *was* slapen *gaen* ghesont", Sto. 2,884; — waarnaast ook »Ende *es* te hant rusten *gegaen*", Sp. 3[2], 14,62; »Als *waren* slapen *ghegaen*", Tro. 9850; »als hi... *Was gegaen* wandren", Franc. 542; »Die met hem *waren gegaen* mergen", La. 3, 5410; »na den etene *es* men *gegaen* Daer slapen", La. 3, 20342; »*Es*men daer scire slapen *gegaen*", La. 3, 19136; »*Es* hi met sermoene *ghegaen* Den volcke castien", Am. 2, 1084; »hi... *is* rusten daer *ghegaen*", Bj. 1, 1545; »Dat si *ware gegaen* bloemen lesen", Goede boerd. bl. 15;

»Dat u kinder *sijn varen* jagen", Cass. 714; »Philip *was* ten selven tiden Verre enwech *varen* striden", Alex. 1, 170; »*Was* Naristus *varen* jagen", Ro. 1366 var.; »*hebbic* om hare *varen* dolen", Fl. e. Bl. 2817; — waarnaast »Ende *es* mit Cycile *gevaren* Vechten", Sp. 1[5], 29, 5; »Ende soe *es* danen *ghevaren* Ghenesen die lasers waren", Sp. 1[7], 65, 261; »Alle... *Sijn* enen ridder soeken *gevaren*", Ferg. 4378; »*Was* Narcissus *gevaren* jagen", Ro. 1366; »Dandre *waren* wt*ghevaren* In dat wout hem gheneren", Limb. 1, 2611.

Bij *bliven*, *sitten* en *liggen*: »*Hadde* de galeide *bliven* legghen", Sto. 9, 821; »Hi *had* licht langer *bliven* staen", Hl. 59, 68 var.; — waarnaast »Hij *waer* wel lichte *bleven* staen", Hl. 59, 68;

»of soe *hadde zitten* beiden", Ovlg. 245, 353; — waarnaast »Alsi lange *hadden geseten* Ter taflen drinken ende eten", La. 3, 7380;

»Daer ic *hebbe liggen* beiden", V. d. d. Ed. 814; »Dat ic dus na *heb liggen* verbiten", Blisc. v. M. 435; — waarnaast »Alsi... *hadden gelegen* Onder hen II haerre minnen plegen", La. 3, 5434.

Van *staen* is mij alleen een constructie met het part. bekend: »Twine *had*stu stille *ghestaen* beden", Es. 44, 9; »Als die *ghestaen heeft* den dach al duere Sachtelike werken", Am. 2, 4323.

Bij *wanen*, *dencken* (dunken), *leren*, *beginnen* en *plegen:* »Al *hadd*icker omme *wanen* sterven saen", La. 2, 237; — waarnaast »*Hadd*i hu niet *ghewaent* vergramen", Ovlg. 429, 92;

»dat hem eerst swaer *heeft denken* wesen", Thak. 29 v.;

»Pratique *heeft* mi *leren* kinnen", Ro. 11820; — waarnaast bij *leren* discere »*hebd*i *gheleert* an uwen oem dus lieghen apeert", Reyn. 1, 204; »die wel *geleert hadde* overgaen", La. 3, 1499;

»*hadde* al daer *beghinnen* te vasten", fgl. 84 r.; »nu *is* dese vierichcit... *beginnen* te verwandelen", fgs. 78 v.; »(si) *hadden* tliet *beghinnen* zingen", Ovlg. 274, 1230; — waarnaast »dat Constantijn Keyser *hadde begonnen* sijn", Sp. 3[e], 68, 50; »Ende alsi *hadden begonnen* torniren", La. 2, 5677; »die *hebs begonnen* te rechtene", Ovlg. 420, 203; »dat ic *hadde begonnen* zien", Ovlg. 244, 331;

»*had pleghen* te wonen", D. Bijb. Hesth. c. 1; — waarnaast »ghelijc zi... *gheploghen hadden* te ghebrukene", Vl. 2, 263.

Vanwaar deze woordvoeging, die, gelijk uit de gegeven voorbeelden blijkt, 1°. alleen wordt aangetroffen, wanneer het praedicaatsww. van een onbep. w. vergezeld is, 2°. uitsluitend beperkt is tot de verba, welke steeds of regelmatig dien afhankelijken infin. zonder *te* bij zich hadden (vgl. *Tschr.* 10, 222 vlgg.)? Grimm vermeldt in zijn *Gramm.* 4, 168, een

overeenkomstige Nhd. constructie (b.v. »ich *habe* es thun *können*", enz.), waarvan in 't Mhd. haast nog geen sporen zijn aan te wijzen (»ich *hân* des jehen *hoeren*", »er *hât* es *türren* wagen"), en meent hier den volgenden ontwikkelingsgang te mogen aannemen: participia, die in hun wortelklinker met het praesens overeenstemden en alzoo bij 't bezigen der deelwoorden zonder het praefix *ge* denzelfden vorm als de infin. vertoonden, werden met laatstgenoemden modus verward en gelijkgesteld; op die wijze ontstond het gebruik van een werkelijke onbep. w. ook daar, waar gemelde gelijkvormigheid niet aanwezig was. Ongelukkig evenwel ontbreekt in het Hgd., evenals in 't Ndl., de voor zulk eene verklaring onmisbare voorwaarde, nam. het bewijs, dat participia als de boven bedoelde bij het in zwang komen van den infin. in niet al te geringen getale gangbaar zijn geweest: van de Mhd. regelmatig zonder *ge*-gebezigde deelwoorden (z. Gr. *Gramm.* 2, 847) zou hier slechts *lâzen* (*lân*) in aanmerking komen; van het Mnl. alleen het hoogst zeldzame *comen* c. infin. (vgl. »Dat hi selve soeken *es comen*", La, 2, 24252), 'twelk intusschen voor het Mnl. taalgevoel nog zeer goed als p. p. kan hebben gegolden. M. i. verdient het daarom de voorkeur, met inachtneming van de eigenaardige beperking der heerschappij onzer woordvoeging, den standvastigen begeleider van 't oorspr. partic. voor de vervanging van dit laatste door een infin. aansprakelijk te stellen, m. a. w. in »gi hebt *horen* segghen", enz. den vorm *horen* enz., voor *gehoert* enz., op te vatten als een navolging van het daarnaast staande *segghen* enz.?

Dat het Nnl. gebruik van deze onbep. w. bij andere verba dan de bovenstaande het product is van analogische ontwikkeling, behoeft nauwlijks te worden opgemerkt: »hij *heeft* dat niet *gelieven* te doen", naar »hij heeft dat niet *willen* doen", »hij had dit *behooren* te weten", naar »hij had dit *moeten* weten", enz. Omtrent den juisten tijd van 't ontstaan dezer nieuwe constructies moet evenwel nog een onderzoek worden ingesteld. Voorloopig wijs ik slechts op een zestiendeëeuwsch

behooren in »Wy *hadden behooren* De secreten t' ontdecken", Houw. Hand. d. Amourensh. 4, 75; »*hadde* ghy *behooren* te simuleeren", Peg. pl. 1, 178, naast een reeds in 't Mnl. gangbaar *doen*, *blijven* enz. in »die ic hem *hebbe doen* verwerven", V. Ghist. Ter. Com. 101.; »*hadde* de wint *blijven* waeyen", Peg. pl. 1, 234; »*Hadde* hy... niet *blijven* concubijnen", Peg. pl. 1, 215; »Ick *heb*'t noch al dickwils *weten* ghebeuren", Hand. der Amour. 4, 75; »dwelc ick noyt en *hebbe weten* gheschien", Ter. Com. 102 v.; »dat hy *hadd' helpen* stellen", Polit. Ball. (ed. Vl. Biblioph. 2 Ser., n°. 17) 29; »die den onnooselen in 't verstranghen *Heeft helpen* bringhen", ib. 251; »ic *ben gaen* sien", Ter. Com. 269 r.; »die *heeft (hebben) ligghen* dolen", Hand. d. Amour. 1, 4 en 8, enz. enz.

Opmerk. Als navolgingen van bovenstaand *bliven* + infin. ontmoette ik voorts een evenzoo gebezigd *bliven* + part. in: »die *sijn bliven staende*", Lic. 78 v., 177 r.; »al dat volc *is bliven staende*", ib. 104 v.; »*is* hi selver niet *bliven rustende*", ib. 90 v.; »*hadt* alsoe *bliven gaende*", Bj. 5, 4991.

XXIX. OVER DE WOORDSCHIKKING IN ZINNEN MET *zitten* ENZ. EN EEN VERBUM FINITUM.

Bij het bezigen van *hij* enz. *zit*, *staet*, *ligt* met een tempus finitum, ter uitdrukking eener gelijktijdige handeling, werden in de taal der 16de en 17de eeuw de bepalingen van het tweede ww. niet zelden vóór het verbindende *ende* geplaatst, m. a. w. ten opzichte der woordschikking behandeld, alsof de beide verba een eenheid vormden en bedoelde bepalingen mitsdien bij de koppeling in haar geheel behoorden. Zie voor bewijsplaatsen *Vondel-gr.* § 194 opm. 2 en *N. en Z.* 3, 138 vlgg. Als getuigenissen voor een dergelijk gebruik in 't Mnl. zijn aldaar slechts een paar citaten uit den *Lans. v. Den.* vermeld. Ter aanvulling dezer leemte diene thans het volgende:

»Die keyser stont *daer omme* ende suerde", Rkr. 818; »Want

ic *mi* ligge ende aisiere", Ro. 10971; »Die *op die maisiere* lach ende vacht", Ro. 14271; »Dus lag ic *iegen mi selven* ende sprac", Ve. 8, 33; »Hi stoet *van vruchten* ende beeft", Vdl. 936; »Daer hi *van vruchte* staet ende beeft", ib. 2722; »daer hi eens nachts lach *Gode* ende bat", Lutg. 2, 1510; »ende stont *so sotte maniere* ende dreef", Ovlg. 358, 1273; »Ghi sit *so zeere der up* ende ziet", ib. 432, 148; »die wijl dat apollonius *dit* stont ende vertelde", GR. 197 v.; »doe hi *dit* stont ende seyde", Ps. 84 v.; »daer al tvolc *na* leit en wacht", Ps. 10; z. ook nog een paar vbb. in STOETT's *Synt.* § 412 aanm. 1.

Dezelfde eigenaardigheid ontmoeten we ook een paar maal bij de verbinding van *gaen* en *loopen* met een tempus finitum, ter uitdrukking der op de beweging volgende handeling:

»*Dit* gaet ende secgt hem", Ve. 1, 27, 34; »*Dit* liep hi ende dede den coninc cont", Ve. 3, 34, 38; »*dat* ghinc hij dan ende vercoft in den naesten dorpe", Vb. 41 v.

XXX. OVER 'T GEBRUIK VAN HET PARTIC. PRAES. BIJ *sijn*, *werden* ENZ.

Na de verschillende bijdragen, in BORMANS' aanteek. op *st. Christ.*, VERDAM's *Tekstcrit.*, de *Taalk. Bijdr.* 2, 75 vlgg., en ons *Tschr.* 2, 33 vlgg., 176 vlg. geleverd als getuigen voor een opmerkelijk Mnl. gebruik van het part. praes., is een schifting der zich voordoende gevallen en een daaraan vast te knoopen beoordeeling van het karakter der woordvoeging zeker niet zonder nut te achten.

We vinden het deelw.:

a. behoorende bij 't subject en daarmede verbonden door *sijn*, *werden* (= »beginnen te z."), *bliven* (= »bij voortduring z."), b. v. in »hi *was wonende*", »*wart* hi hem *wroegende*", »hi *bleef staende*", enz. (z. BORM. op *Christ.* bl. 240, 335, 454, VERD. *Tcrt.* 82 en 108, *Taalk.* B. 2, 75);

b. hoogst zelden en kennelijk als navolging van het met *werden* en *bliven* verbonden p. p. bij *beginnen*, *gewone sijn* en *ghefinen*, in »dat

Carel *slapende begonde*", »Die... quaet *doende was gewone*", enz. (z. *Tlk. B.* 2, 73 vlgg., *Tschr.* 2, 33 en 35);

c. behoorende bij 't subj. en daarmee verbonden door *duncken*, *bliken* en *scinen*, b. v. in »et *dunct* haer *sijnde* noch guet coep", enz. (z. Borm. bl. 454, *Tlk. B.* 2, 34, *Tschr.* 2, 76 en 177);

d. evenzoo behoorende bij 't subj. en, in verbinding met *gaen* of *comen*, een gelijktijdige handeling uitdrukkende, b. v. in »(hi) *ginc... proevende*", »(hi) *quam... predickende*", enz. (z. Borm. bl. 240, 454, Verd. *Tcrt.* 81, *Tlk. B.* 2, 76);

e. behoorende bij 't object of passieve subj. en daarmee verbonden door een ww. met een causatief begrip »doen *sijn* of *werden*, *bliven*, *bliken*, *scinen*" (vgl. boven *a* en *c*), als *doen* (= »maken"), *bringen* (= »maken", vgl. het Ags. »mæg hine *flêonde gebrengan*", Grein i. v.), *laten*, *houden*, *heeten* (= »zeggen"), *segghen*, *gewagen*, *bedragen* (= »beschuldigen"), *betooghen*, *wisen*, *hem veynsen*, b. v in »hi *dede*... blinde *siende*", »hi se wilde *bringhen gheloevende*", »men *laetse levende*", »*staende houden*" (z. *Mnl. Wb.* 3, 631), »men *heet* dien wijs *sijnde*", »hij *zecht* mij dijn moeder *wesende*", enz. (z. Verd. *Tcrt.* 82, *Tlk. B.* 2, 76 en 77, *Tschr.* 2, 34, 35, 176 en 177);

f. behoorende bij 't obj. of passieve subj. en daarmee verbonden door een ww. met een begrip »waarnemen" of »waargenomen hebben", als *(be)vinden*, *vernemen*, *(ver)sien*, *verhooren*, *verstaen*, *beseffen*, *weten*, *kennen*, *houden* (= »achten, hebben leeren kennen"), b. v. in »*bevonden* si eeneghe verdient *hebbende* der scande", »*heeft*ene *roepende vernomen*", »want hine *comende heeft versien*", »die zij *verhoorden* prouffytelic *wesende*", enz. (z. Borm. bl. 240, 454, *Tlk. B.* 2, 76 en 77, *Tschr.* 2, 34, 176 en 177).

In al deze gevallen vertoont het part. duidelijk en klaar het karakter van een praedicaatsnaamw. en is alzoo de gedachte aan een ontwikkeling van 't deelw. uit een infin. onvoorwaardelijk te verwerpen (z. *Tlk. B.* 2, 79 vlg., *Tschr.* 2, 176 en 35), ook daar, waar onze constructie een woordvoeging met een onbep. w. naast zich heeft: in »hi *was wonende*", »*wart*

hi hem *wroegende*", »hi *bleef staende*", enz. en »hi *was jagen*", »tfolc... *wort*... *claghen*", »*bleeff* dair *legghen*", enz. (*Tschr.* 10, 232, 233, 228),

in »*slapende begonde*", »*doende was gewone*", enz. en »hi *began slapen*", enz. (*Tschr.* 10, 225), »die *te sine was gewone* wit", enz. (z. *Mnl. Wb.* 2, 1925),

in »et *dunct* haer *sijnde*", enz. en »dat *dunct* mi *wesen* goet", »si *scheen*... *liden*", enz. (z. *Tschr.* 10, 225),

in »*ginc*... *proevende*", enz. en »*ginc*... *toghen*", »*quam*... *castien*", enz. (z. *Tschr.* 10, 230),

in »*dede*... blinde *siende*", »*laet*se *levende*", enz. en »*doen sien*", »*leven laten*", enz.,

in »*heeft*ene *roepende vernomen*", enz. en »*heefti vernomen* een vogelkijn tiere stont *comen*", »hi *sachene gaen*", *vinden*, *hooren*, *beseffen* enz. cum infinitivo (z. *Tschr.* 10, 237 vlgg.), zijn beiderlei constructies, hoezeer wat de hoofdgedachte aangaat onderling overeenstemmende, in herkomst en zinsbouw volstrekt van elkaar onderscheiden.

XXXI. OVER DE PRAEDICAATSDEELWOORDEN, MET HET KARAKTER VAN EEN INFINITIEF.

In §§ 247 en 249 der *Vondel-gramm.* is gehandeld over het Dietsche gebruik van een part. perf. als oorspronkelijk praedicaatsdeelw. in verbinding met *baten*, *doen*, *dogen*, *dieden*, *helpen*, *te stade staen*, *sullen*, *goet*, *nutte sijn* = »nut stichten, voordeel aanbrengen" (negatief = »geen nut stichten" of ook »nadeel aanbrengen"), *goet duncken* = »nuttig voorkomen", *schaden*, *quaet*, *onnutte sijn* = »nadeel aanbrengen", *onnutte*, *verloren sijn* = »nutteloos zijn". Aan de aldaar aangehaalde bewijsplaatsen voeg ik hier met inachtneming der vroeger gemaakte onderscheiding nog eenige toe [1]), terwijl ik tevens de

1) Sommige dezer citaten zijn alreede vermeld in 't *Mnl. Wb.* in de artikels *doen* (2, 249), *dogen* (2, 261), *goet* (2, 2040), *helpen* (3, 314); dat ik ze nogmaals aanvoer, geschiedt alleen ter wille van bedoelde onderscheiding.

in § 247*b* gegeven verklaring door een andere, meer juiste zal trachten te vervangen.

a. Zinnen, waarin het oorspr. karakter der woordvoeging nog duidelijk is te herkennen, in zooverre hun p. p. als praedicaat een bijkomend begrip uitdrukt ter verklaring der aan 't subject toegekende werking:

naast de in § 247*a* vermelde citaten, »wat *dede* dat woort *gheseit?*" Ovlg. 476, 585; »Wat *doet* u dat *ghesaecht?*" Bm. 8, 97; »Si *en doghen niet* te verre *betrout*", Vm. 1, 371, 17 (= te zeer vertrouwd schaden zij); »Si *en doghen*... *geset* in sulken regement", Hl. 2, 28; »Twee dinghe(n)... die *verborghen en doghen* twint", Dd. 2, 971 en 2940; »Mine *es* niet so *goet ghedaen* (= geen maatregel is uitgevoerd zijnde zoo heilzaam), als (d. i. als dat) ic te nacht mi henen make", Sto. 6, 739; »wat *donct* u *goet gedaen?*" La. 2, 13524 en 21518; »wat mi *best es gedaen*", Tor. 3099; »Wat *dincti* dan *best gedaen?*" Fr. 5811; »Het*s goet gedaen*" Floov. 361; »Daer bi *es goet* respijt *ghenomen*", Salad. 56; »Wat profitelec *es* eenen ende *goet ghehoort*, salmen billic setten voort", Vm. 2, 190, 397; »Die *is guet* te hulpe *ghenomen*", Mnlp. 4, 1874; »Dit capittele *ware* onderwijlen *goet ghelesen*", Boeth. 229*d*; »si en *sijn* alle menschen niet gelijck *goet ghehoert*", Ab. 13 v.; »het *ware quaet gedaen*", Tor. 2213; »dat*s verloren geseit*", Blisc. v. Mar. 1273; »dingen, die niet *nutte* en *sijn geweten*", Bi. 320 r.; »die seer *orbaerlijcken* ende *nut is ghelesen*", Cb. 44 r. (vgl. voor een praedic. op *-lijcken* mijn *Mnl. Spr.* § 319*a*).

Natuurlijk is het evenwel met het oog op de gelijktijdig gebezigde onoorspronkelijke constructies niet zeer waarschijnlijk, dat de aangetogen auteurs bij 't neerschrijven der bovenstaande plaatsen nog een meer of min klare voorstelling van het eigenlijk wezen onzer woordvoeging hebben gehad.

b. Zinnen op navolging der bovenstaande berustende, in zooverre daarin, niettegenstaande het door 't p. p. uitgedrukte begrip niet als verklarend element, maar als hoofdbestanddeel der gedachte optrad, de oude woordvoeging

behouden was gebleven en het partic. dientengevolge gaandeweg in de voorstelling was gaan gelden hetzij als een passieve infinitief, hetzij als een actieve subjectsinfinitief, waarbij het finale ww. als praedicaatsverb. en het begeleidend oorspr. onderwerp als voorwerp behoorde [1]); (men lette voorts op de verandering van begrip, bij enkele der hier gebezigde praedicaatsverba door de gewijzigde opvatting der constructie te voorschijn geroepen: een negatief *doghen* = »nadeelig kunnen zijn", »niet behooren"; *goet*, *nutte sijn* = »raadzaam, verkieselijk wezen"):

naast de in § 247*b* vermelde citaten, »Sivaert de Bisscop moest oec weten Van Coelne, *en dochte vergheten*", Sto. 5, 254 (= het behoorde niet verzuimd te worden); »Dat die hoecheit der hoger namen Te verre *niet en doech gesocht*", Mart. 3, 58; »*En dochte niet ghespaert*", Hadew. 1, 68, 59; »Daer *ne dochte* ooc nemmeer (d. i. niets meer) toe *gheseit*", Parth. 4714; »dat ic mettem niet en vacht, Da*n dooch* ter bloetheit *niet geacht*", Sp. 1[6], 23, 20; »Die werlt *en dooch niet* al *vercoren*", Hl. 115, 93; »Loghene *en dochte niet gheseit*", Ovl. G. 3, 129, 74; »Haer feeste *en dochte niet vertoghen*", Vergi 539; »*En dochte* oec gheen dinc *begonnen*, Dat men niet volherden en wille", Glor. v. Br. 1138; »(tcampspel) op te nemen *en dooch niet ghelaten*", Reyn. 2, 6753; »Dine *diet* ghene hulpe an hem *ghesocht*", Esop. 19, 12; »Voer Gode *diet* geen mantel *gemaect*", Sp. 1[4], 61, 25; »Wat *holpt ontsaect?*" Rb. 4816; »Wat *holpt verholen?*" Heim. 752; »Wat *sal* die boverije *ghedaen?*" Mnlp. 1, 2748; »Wat *schaet* goede woerden *ghegheven?*" Mnlp. 4, 1267 (met het verb. in singulari ten gevolge der opvatting van »woerden *ghegheven*" als »woerden *gheven*"); »Weldaet *gheleert* ende niet *ghedaen* En mach niet *te staden staen*", Ovl. G. 3, 114, 132; »Haerre geen *es goet versmaet*", Disp. 553; »die wille wachts hem: het*s best ontboren*", Nd. 1988 var.; »Die vriende *sijn* altoos *best besocht*", Reyn. 2, 4577; »Dese *waren*

1) Constructies, als »wat holpe vele hier af spreken" (*V.-gr.* § 247*b*) waren niet in zwang.

goet verloost", D. War. 9, 148, 203; »Saleghe werken *sijn goet gemint*", Vm. 2, 183, 197; »Hoe ghine leedt, *es goet verdacht*", Vm. 2, 187, 306; »Den besten wijn *es goet besocht* ende onder die ghesellen *brocht*", Dm. 3, 222, 21; »Wat hem aen sijn ere mesquame, Dat *waer beter af ghespleten*", Salad. 218; »bedi *ware* soe *goet wederstaen*", Praet. 1938; »Dese hoeftsonde *waer goet omboren*", Nd. 1154; »dat *beter is* die doghet niet *ghedaen* dan vander doghet te verhoverdighen", Ruusbr. 3, 2; »Nochtan *waer beter* tlijff *ghespaert*", Mnlp. 2, 404; »Oirloff *ghenomen* dat *wair goet*", ib. 2, 1504; »Die *sijn* doch *beter toe ghesproken*", ib. 2, 3065; »List ende const *sijn goet gheleert*", ib. 2, 3147; »Al hadt *beter sijn ghelaten*", ib. 4, 497; »si *is* nochtan *best ghescuwet*", ib. 3, 633; »dat een bestant *Goet ware* oft *af gheleit* Tgheschille", Bj. 6, 10165; »Dat veel *nutter waer ontboren*", Mnlp. 1, 2748; »Sijn raet *is nutteliken te broken*", Sto. 2, 768 (vgl. mijn *Mnl. S.* § 319*a*).

c. Zinnen, waarin de wijziging van 't oorspr. karakter der constructie nog verder gegaan is en het partic., kortweg met een actieven subjectsinfinitief gelijkgesteld, alsof 't een werkelijke onbep. wijs ware, werd gebezigd

van een transit. verb., zonder begeleiding van 't oorspronk. subject,

van een transitivum., met gelijktijdige begeleiding van 't oorspr. subj. en *het* of *t* als voorlooper van een subjectsinfin.,

of ook van een intransitivum:

naast de in § 247*c* vermelde citaten, »Te maten *gheten* dat *es goet*", Dd. 3, 1052; »Wat *baedt ghezonghen* of *gheseit?*" Ovlg. 160, 6; »*Beter is ongeloeft* dan qualiken *gehouden*", St. 17 v.; »Te verre *betrauwt es* dickent *quaet*", Ovlg. 179, 5; »Hier of en *doet gheen noot gheseit*", Ovlg. 298, 1916 (met *gheen n. doen* = »nutteloos zijn");

»*hets beter die doot ontfaen* Dan des gheloefs *are ghegaen*", Dd. 2, 3216 (z. ook Mel. 3148); »Bedi *eist beter* stille *ghezweghen* dan *dreegherien* groot *ghedaen*", Praet 1363; »*Het es beter* stille *gheseten* Dan *scade*... *begaen*", Mel. 1933;

»ten *baet gepopelt* noch *ghelesen*", Nyeuwerv. 710; »Haerre doghet *en doech* niet *vergheten*", Hadew. 29, 101; »Hier *en doech gheseten*", ib 19, 36; »Ons *en doech* niet langer *gelet*", La. 4, 528; »ten *doech gesermoent*", Blisc. v. M. 160; »Wat *diet* omme niet *gesorghet*"? Sp. 1[7], 56, 81; »Segt jonfrouwe, *holps* iet *verdient*, dat ghi mi tselve weder waert?" Limb. 1, 2412; »Wat *holps verscoont?*" Parth. 6281; »Wat *helpt*er om *ghestreden?*" Salad. 90; »Wat *holpt gecluecht?*" Mart. 1, 462; »Wat *saelt gheclaecht?*" Ovlg. 201, 10; »Hets *goet gheclaecht* om troost ontfaen", Ovlg. 468, 371; »*Beter es* wel wech *ghegaen* Dan qualike ten stride *ghestaen*", Db. v. Sed. 190; »Desen coninc *waest goet ghedient*", Bj. 2, 675; »Hem *waer beter swegen* stille", Sto. 5, 1223; »Derre *es goet* nu *ontbroken*", Sp. 1[6], 56, 90; »*Ist goet* ten wijnghen *ghegaen*", Lksp. 1, 47, 102; »Hets *beter* in tijts *wederstaen* Dan namaels ter wraken *ghegaen*", Mel. 3233; »hem *waer beter ghevlucht*", Gd. 19, 3; »Veel *beter ist* in den wereltliken staet *ghebleven* ende daerin wel *gheleeft*", Lic. 189 r.; »Dus *ist beter gestorven* ... dan te sien", Thr. 121 v.; »het *is* di *beter* scheluwe ten leven *ingegaen*", BE. 122 v.

d. Zinnen, welke getuigen voor een ander verloop der oorspr. woordvoeging, in zooverre daarin het met *sijn* verbonden oorspr. praedicaatsadject. als adv. en *sijn* met het oorspr. praedicaatsdeelw. verbonden als gezegde optreedt (z. *V.-gr.* § 249):

»Die claghe ware *bet* verholen", Reyn. 1, 255; »wy waren dan *nutter* thuis gebleven", Cl. v. l. l. 140; »Desen raet dunct mi *goet* ghevisiert", Esmor. 922; »Wat men valschen vrienden claghet, Dat bleve *beter* onghesaghet", Bm. 6, 186, 52.

Opmerk. 1. Eenige overeenkomst met de behandelde constructies vertoont het gebruik van het deelw. in zinnen, als »Langhe *ghelevet* ende wel Dats een edel spel", Sp. 1[6], 10, 7; »dits sottelike *gesocht*", La. 2, 12752 (= dit is dwaas zoeken); »Dits qualike *gedanct* onsen Here", Sp. 3[2], 4, 75; »dats om niet *ghepijnt*", Teest. 2623; »Dat es na der doecht *geleeft*", Sp. 2[6], 74, 112; d. z. navolgingen van »*Vele wijns ghedroncken* ... Crenct des menschen ziel ende lijf", Dd. 3, 1026; »*Spise* te

vele *ghenomen* Doet dicke wile siecheit comen", Dd. 3, 1042; »Gheen dinc mach bet wederstaen Den duvel dan decwile *biechte ghedaen*", Nd. 2124; »Dats *vonnesse* over hem selven *gegeven*", Sp. 3[5], 47, 6; enz., met een part. pass. (+ subj.) opgevat als een act. infin. (+ obj.).

Opmerk. 2. Als vbb. voor het gebruik der besproken constructies in de taal der 16[de] eeuw vermeld ik:

(vgl. bov. *a*) »sulcx en *dient niet ghedaen*", V. Ghist. Ter. Com. 92 r. (met een negat. *dienen* = een negat. *doghen*); »ten *dient niet begonnen*", ib. 131 r.; »sulcx *en docht* ooc *begonnen* niet", ib. 176 v.; »wat *best waer ghedaen*", ib. 17 v.; »dat *waer goet ghevraecht*", ib. 223 r.; »Ti*s* al *verloren gheleert*", Com. v. d. bekeerden Coopman 121;

(vgl. bov. *b*) »*ten dient niet ghesweghen*", V. Ghist. Ter. Com. 17 r. (waarnaast ook »dat *en dient niet gheseyt te sine*", ib. 120 r.); »wat *bat*et *ghesweghen?*" ib. 194 v.; »Het *waer* veel *beter ghesweghen*", ib. 186 r.; »'t *Waer goet gheblust*", Houw. Hand. d. Amoureush. 4, 45; »Hij *waer* ter feesten *quaet vergheten*", Polit. Ball. 42; »Dese gast *waer noot* in de molen *gheiaecht*", V. Gh. Ter. Com. 134 v.; »(Hy) *ware* meer dan *tijdt* in 't graf gheleydt", De Roovere Rhet. W. 190 (vgl. over *ware tijdt* § 248 opm. der *V.-gr.*);

(vgl. bov. *c*) »'t *Es verloren ghebeden*", Hand. d. Amour. 4, 94; »'t *Is beter 't Meysken ghenaeyt* dan *'t hemde ghescheurt*", ib. 4, 45; »'t en *baet* niet *ghekreten*", ib. 3, 99; »'t *Is beter* in de witte armkens *ghespeelt*", ib. 2, 83; »Thi*s best* hier aen deen side *geweken*", V. Gh. Ter. Com. 200 v.; »Ten *dient* nu niet langhere *ghetoeft*", ib. 78 r.; »Ti*s quaet* (= niet raadzaam) in haerlieder stock *ghebeten*", De Roov. Rhet. W. 63; »Ten *baet* my niet *ghepijnt*, *ghesloeft*", ib. 120; »ten *helpt ghehuppelt*, *gheklaecht*", Hand. d. Amour. 1, 48;

(vgl. bov. opm. 1) »this met my *gheghect*", Ter Com. 12 r.; »This al qualijck *ghetiert*", ib. 157 r.; »En is dit niet zottelijck *ghemint*", Hand. d. Amour. 2, 129; »wat ghy ghedaen hebt is al *ghegeckt*", Com. v. d. Coopm. 47; »De stoel en maeckt

gheen salichede Noch thuys *ghepreeckt* gheen verdoemen", Dn Roov. Rhet. W. 165; »'t Es al *ghegaept* voor eenen ydelen hoven", Polit. Ball. 282; »'t Esser al *ghespeelt* bezyden", ib. 283; waarnaast ook »het waer *Godt ghequelt*", Com. v. d. bek. Coopm. 90.

Daarenboven lette men op:

»*dat* is al *ghenoech ghepresen*", Ter. Com. 77 r., als het gevolg eener vermenging der laatstgemelde woordvoeging met de constructie van »*This ghenoech* hier *ghepraet*", ib. 76 v. (= er is h. gen. gepr.); »tes *ghenoch* nu *gheslaghen*", Pegas. pl. 1, 41; »*'t* Is *ghenoech ghedraelt*", Hand. der Amour. 2, 66; enz. (vgl. Mnl. »*hets ghenoech Ghesproken*", Esmor. 378, enz. enz.);

en *Het is* veel *beter benijdt* dan *beclaecht*", Com. v. d. bek. Coopm. 18, onder invloed van constructies, als »*'t Is beter... ghespeelt*", enz., in de plaats getreden van »*Men is* enz."

Opmerk. 3. In verband met hetgeen in de *V.-gr.* omtrent het gebruik onzer woordvoeging bij VONDEL is opgemerkt nog het volgende:

het positieve *dienen* = »behooren" (§ 248*a*) is natuurlijk het product eener navolging van 't negat. *dienen* = »niet behooren" (z. bov. opm. 2);

blijkens »*Dien* aenslagh dient *gespoeit*" (§ 248*e*) werd in V.'s tijd het part. bij *dienen* ook wel in actieven zin opgevat (vgl. daartegenover het bov. in opm. 2 geciteerde »dat *en dient niet gheseyt te sine*");

voor »'t Is beter zoo *benijt* dan droef *beklaeght*" (§ 248*c*) moet thans het boven in opm. 2 gezegde gelden;

de constructie »haer liefde, *waert vergouden*", enz. (§ 248 opm.), die ook reeds in de 16de eeuw wordt aangetroffen (vgl. »sy waren *weert* uyten Lande *ghebannen*", Hand. d. Amour. 3, 95), is kennelijk ontwikkeld naar analogie van *dienen* = »behooren" + part. en moet alzoo als een tegenhanger worden aangemerkt van de in § 250 behandelde woordvoeging.

XXXII. OVER VERBALE ADJECTIVA, ALS *droncken*, *gereden* (= »RIJDENDE"), *bedrogen* (= »BEDRIEGELIJK"), ENZ.

De verled. deelwoorden, met een passief begrip of een beteekenis »in een anderen stand of toestand gekomen zijnde", konden in 't Mnl., evenals trouwens in 't oudere en jongere Germaansch, ook zonder hun hulpww. *(zijn)* worden gebezigd. Bij de participia perfecta, met een opvatting »gedaan hebbende" of »in een stand of toestand verkeerd hebbende", was zulks niet het geval; alzoo geen *gedoot*, *gestaen*, *geslapen* enz. = »gedood hebbend, gest., gesl. hebbend, enz." Uitzonderingen van dezen regel zijn uit den aard der zaak niet te verwachten. Weliswaar kent het Dietsch een aantal oorspronkelijke deelwoorden, gelijk b. v. *droncken*, *gereden* (= »rijdende"), *bedrogen* (= »bedriegelijk") enz., die, als verbale adjectiva in zwang, het karakter van een actief praeteritum of ook praesens schijnen te vertoonen; in werkelijkheid echter hebben we hier niet aan afwijkingen van bovengenoemde norm te denken, maar:

a. aan participia van een verbum, waaraan behalve de beteekenis »doen" of »in een stand, toestand verkeeren" ook die van »in een anderen stand, toestand komen" eigen was;

b. aan participia, die bij een wederkeerig, met het pronomen als object gebezigd werkw. behoorden en, in verband met het dubbele d. i. passieve en actieve karakter van zulk een verbum, in den lijdenden vorm dienden ter uitdrukking van een praeteritaal reflexief begrip;

c. aan participia, die bij een wederkeerig ww., welks pron. niet als object stond, behoorende hun pass. vorm naar analogie der in *b* bedoelde deelwoorden hadden ontwikkeld;

d. aan participia, wier oorspr. pass. beteekenis ten gevolge eener bijzondere begripsontwikkeling in een niet-passieve was overgegaan.

aa. Oorspr. deelwoorden der eerstgemelde categorie:

gelegen liggende, *geseten* zittende, *gestaen* staande [1]), eig. = »zijnde gaan liggen enz." en behoorende bij een vroeger *liggian* enz. »gaan liggen enz.", met een inchoatieve beteekenis, die o. a. nog uitkomt in het Dietsche *geliggen* gaan liggen, *aveliggen* gaan nederliggen, *gesitten* gaan zitten, *opsitten* te paard gaan zitten, *avestaen* zich verwijderen, *opstaen*, *ontstaen* ontkomen, enz. (vgl. voor een zelfde Ogerm. gebruik van 't p. p. Os. *gisetan* wonend, Ohd. *gilegan* situs, *gasezzan* sedens, en voor de inchoatieve opvatting dezer verba Os. *geligi* decumbe Prudgl. 652, Ohd. *geligent* gaan liggen, *kiligent* deficiunt, delabunt (z. Graff 2, 84), Got. *gasat* ging zitten Marc. 11, 7, Joh. 12, 14, *ussat* ging opzitten Luc. 7, 14, Ohd. *gisaz* resedit, discumbebat, recubuit (z. 't gloss. op *Tat.*), *kisaz* occumberet (sol) (z. Gr. 6, 287), Got. *usstandan* zich verheffen, *afstandan* afvallen, Ohd. *irstân*, *arstantan* resurgere, *ûfstân*, *ûfstantan* resurgere (z. Gr. i. v.), Os. *âstân* surgere);

droncken (Got. *drugkans*, Ohd. *trunchan*, Os. *drunkan*, Ags. *drunken*), *ongheeten* nuchter Sp. 1[7], 98, 58, behoorende bij *drinkan*, *etan*, als neutrum zonder object of gen. part. opgevat in de beteekenis »zich met dr. laven, met eten voeden"; (vgl. voor nog andere sporen van zulk een neutr. de Mnl. constructies *sat*, *droncken drincken*, *sat eten* in »Ic wane sijn swaert *sat dranc* van bloede", »Nu werschapt men weder... ende *drincket droncken*", »Min dan *zat et*", enz.; en z. voorts ook Mhd. *getrunken* en »er was mit wîne vol *getrunken*", bij Lex. 1, 949 en 2, 1515, *ungetrunken*, *ungezzen*, ib. 2, 1877 en 1893);

gebloeit bloeiende, eig. = »zijnde gaan bloeien", van *blôian* in de beteek. »ontspruiten" (vgl. bij Graff 3, 240, *kapluoit* germinat);

verhoopt hopende Lksp. 2, 36, 1428, en *onthoopt* wanhopig, niet hopende Fr. 8651, Lksp. 2, 36, 17, Bj. 5, 2608, eig. = »zijnde beginnen te hopen, wanhopen", van *verhopen* begin-

1) De in 't *Mnl. Wb.* voorkomende woorden vermeld ik hier en in 't volgende zonder bewijsplaatsen.

nen te hopen (vgl. *versien*, *verhooren*, *verweten* enz., beginnen te zien enz.), en *onthopen* wanhopig worden, o. a. La. 2, 371, Heelu 7575.

bb. De gewezen participia der categorie *b* vertoonen naast de oorspr. beteekenis »een reflexieve handeling verricht hebbende" ook de hieruit ontwikkelde »geschikt- of geneigdheid hebbende tot het verrichten eener reflexieve handeling" (vgl. den Gr. aoristus, gebezigd ter uitdrukking van »plegen, gewoon zijn"):

begeven in een klooster gegaan zijnde, eig. = »zich zelf afgestaan hebbende", van *hem begheven*;

behoet voorzichtig, d. i. plegende z. in acht te nemen, oorspr. = »z. in acht genomen hebbende", van *hem behoeden*;

onghehoet niet op zijn hoede zijnde (b.v. in »Daer die moeder es onghesont Ende *onghehoet* in sulke saken", Vrouw. heim. 288), oorspr. = »z. niet in acht genomen hebbende", van *h. hoeden*;

gerast, *gerest*, *gerust* uitgerust, versch, flink enz., eig. = »z. van vermoeienis hersteld hebbende", van *hem rasten*, *resten*, *rusten*, o. a. Ferg. 148, 231, Wal. 6328, Lksp. 2, 8, 56, La. 3, 19377, 20966, Reyn. 2, 5671 (Ags. *hine restan*);

gelaten zelfverloochenend, eig. = »z. z. verloochend hebbende", van *hem gelaten* z. verloochenen;

gescaemt Stemm. 32, *bescaemt* Bj. 6, 10913, oorspr. = »z. gesch. hebbend", van *hem (be)scamen*;

gevenst veinzend, bedrieglijk, eig. = »z. anders dan men is voorgedaan hebbende", van *hem (ge)vensen*;

verheven hoogmoedig Rb. 17281, 27195, eig. = »z. verheven hebbende", van *hem verheffen*;

vermeten laatdunkend, trotsch, fier enz. oorspr. = »z. te hoog geschat hebbende", van *hem vermeten*;

onversien zich niet (van 't noodige) voorzien hebbende Grb. O. 1, 3127, onvoorzichtig, niet op zijn hoede Dd. 1, 200, Rkr. 6402, enz., d. i. oorspr. = »z. niet in acht genomen hebbende", van *h. versien* z. voorzien, z. in acht nemen, o. a. Lksp. 2, 8, 4; 3, 26, 105 var., Al. 2, 530, Mnlp. 1, 805, 2373, 3233;

vernoyeert van zijn geloof afvallig, z. o. a. 't gloss. op Lksp. en Rb., eig. = »z. (als geloovige) verloochend hebbende", van *h. vernoyeren* z. (als geloovige) verloochenen, o. a. Lorr. 2, 75, Sto. 2, 889;

verwaent overmoedig, trotsch, eig. = »z. te hoog geschat hebbende", van *h. verwanen*;

het bekende *versworen* meineedig, eig. = »z. door te zweren in 't verderf gestort hebbende", van *h. versweren* Mor. 935; enz. enz.

cc. Tot de categorie *c* zijn te rekenen, met een begrip »gedaan hebbende" of ook »geschiktheid, neiging vertoonende om te doen":

bedacht overleg hebbende, van plan zijnde enz., *bekent* kennende, verstandig enz., *bepenst* van plan zijnde, begrijpende, *beraden* verstandig, gedachtig enz., *besonnen* overleg hebbend, eig. = »z. bedacht hebbende", »(bij zich zelf) hebbende leeren kennen, begrepen hebbende", »z. bepeinsd enz. hebbende", van *hem bedenken*, *h. bekennen* enz., met een door de praepos. *be*-geregeerd reflexief; (als navolging van dit *bedacht* is op te vatten *verdacht* bedacht Mnlp. 2, 2147, van *verdencken* bedenken Mnlp. 2, 1683);

versonnen bedacht Mnlp. 2, 4140, Hl. 77, 194, op de hoogte van Sto. 3, 911, van *hem versinnen* z. bedenken Lksp. 3, 3, 446, Mnlp. 1, 118, Hl. 2, 69; 32, 141; 60, 41, enz., met het reflex. in navolging van *h. besinnen* (voor de ontwikkeling der opvatting »op de hoogte van" vgl. *bedacht* met gel. beteek., *Mnl. Wb.* 1, 607, *β*);

geducht vreezend, *gevreest* m. gel. beteek., *verzaghet*, *versaecht*, o. a. Nb. 2, 1531, Ve. 2, 24, 45; 54, 40, *vervaert*, van *hem duchten*, *h. vreesen* Br. 2145, Am. 1, 1308, Hs. 219, 189, *h. versaghen* Wal. 3615, Ve. 1, 14, 27, *h. vervaren* ps., met een oorspr. in dativo staand reflexief (vgl. Os. *andrîdan* vreezen, met het wederkeerige *imu*, *im*, in den *Hêl.* 116, 396, 2942, 3157, 3495, 5818), en waarschijnlijk ook *besorghet*, *bevrucht* vreezende, van een totnogtoe niet aangewezen, doch als mogelijk aan te nemen *h. besorghen*, *h. bevruchten*;

beleeft en *geleeft* veel beleefd hebbende, ondervinding opgedaan hebbende, van een oorspr. met een reflexieven datief gebezigd verb. (vgl. Os. *libbean*, met het wederkeerige *im*, *imu*, Hêl. 81, 4113);

gewoont woonachtig, *bewandelt*, *-ert*, gereisd hebbende, ervaring opgedaan hebbende, *bevaren* ervaring verkregen hebbende, *ongewandelt* niet plegende te verkeeren (vgl. »Op hoghe berghe wandelet twaren Ende in die woestine nochtan, Daer *onghewandelt* sijn die man", Nb. 2, 3713), *gereden* te paard zittend (Mhd. *geriten* m. dez. bet.), van gelijke ontwikkeling als *be-*, *geleeft* (vgl. voor de te vermoeden constructie met den reflexieven 3den nv. een zoodanig gebruik van 't Os. *wonon*, b. v. Hêl. 989, 3959, 4186, en der Os. verba movendi, als *gangan*, *faran*, *giuîtan*, b. v. Hêl. 102, 356, 424, 429, 458, 531, 650, 1127, 1136, 1150 enz. enz., alsmede het Mhd. *sich rîten*) [1]).

dd. Het grootste gedeelte van de verbale adjectiva der categorie *d* bestaat

ten deele uit negatieve, met *on-* samengestelde gewezen deelwoorden, die, oorspr. als passief praedicaat bij een object of bepaling behoorende, gaandeweg met het subj. van den zin in nauw verband gebracht werden en ten gevolge daarvan een actieve beteek. verkregen,

ten deele uit navolgingen van zulke onjuist opgevatte participia.

Als voorbeelden der eerste lette men op:

ongepeinst in »Een onscout es saen gheveinst, Een kind vindet al *ongepeinst*", Sp. 3[1], 40, 40,

onghesien in »Ende als hi hoorde eneghe dinc, Die scoot hi al *ongeshien*", Rb. 1021 [2]),

---

1) Een andere verklaring vereischt het Hgd. *bewandert*: het adj. wordt eerst in 't Nhd. aangetroffen en een eertijds gebruikelijk *sich bewarn*, 'twelk aan zijn ontwikkeling zou ten grondslag hebben gelegen, is noch aan te wijzen noch ook waarschijnlijk te maken. Vermoedelijk is het woord wat zijn genesis betreft op ééne lijn te stellen met *bethränt*, *besegelt* enz. (vgl. *Deutsch. Wtb.* 1, 1204).

2) Deze en de volgende plaats werden mij welwillend meegedeeld door coll. Verdam.

onghestolen in »Ende gaf hem lievelike ende *ongestolen* Vanden crude ende van den colen", Sp. 3^7, 22, 49,

ongespaert in »ende si dedent *ongespaert*", Sto. 3, 1036, »Ende hi sprac al *onghespaert*: Twi...", Es. 12, 19, »God Here, dore u drievuldicheit Moetiis mi onnen *ongespaert*", Limb. 2, 93, »Die ridder antwerde *onghespaert*: Here..." ib. 10, 1152,

ongewonnen in »Luzerne... Ne consti niet ghewinnen wel... Ende laghere vier maende voren Al *ongewonnen*", Sp. 4^1, 11, 98,

d. i. »zonder er over te hebben gepeinsd, zonder ze te hebben gezien, gestolen, zonder het te hebben uitgesteld, veroverd", oorspr. = »niet overdacht, gezien, gestolen, uitgesteld, veroverd zijnde", als praedic. van *et*, *die* enz.

Als voorbeelden der analogische ontwikkeling moeten daarentegen gelden de zonder object of bepaling gebezigde of van intransitiva afgeleide verbalia (ten deele ook met een uit de beteekenis »zonder te + act. infin. perf." voortgekomen opvatting »zonder te + act. infin. praes.):

ongedaen in »Dat si sullen discorderen Ende *onghedaen* weder keren", Lksp. 4, 1, 68; »Jan, Diere vore (voor de stad) lach nochtan Elf weken... Ende keerder af al *onghedaen*", Bj. 5, 200; »Doen die vransche coninc wart gheware, Dat Brabant niet te winnen ware... Ende alle die heren... *Onghedaen* ghekeert waren", Bj. 5, 2528;

ongecocht in »Die op anders belof tiet Ter merct om te copene yet, Moet dicke keren *onghecocht*", Lksp. 3, 3, 233;

ongestreden in »Neemt die borghen... Van ytale al *ongestreden*", Sp. 3^c, 41, 48; »Quamic dus int here geveren Ongeproeft ende *ongestreden*, Hoe mocht ic mi van manliichede Beroemen?" Limb. 5, 59; »Dat dese grote here... Alsoe trocken achterwaert *Onghestreden*... Ende lieten haren maech... Onghewroken", Bj. 5, 4495;

ongevochten in »Dat hi hem int Roemsche rike Stede doch gave al *ongevochten*", Sp. 3^1, 17, 39; »Dat si blide waren dat si mochten In hant gaen *onghevochten*", Bj. 4, 266;

ongespaert zonder te toeven, zonder op te houden, in »Herte,

ogen *onghespaert* Adde hi altoos te hemel waert", Fr. 1739, »Die liebaert vinc die muus... Ende woudse doden *onghespaert*", Es. 18, 4; »Dat een steen... viel recht neder waert Nacht ende dach *onghespaert*", Lksp. 1, 3, 40; »tgheruchte... Dat op hem quam *onghespaert*", Lksp. 2, 20, 59; »Doe ghinghen si al *onghespaert*", Sto. 7, 770; »dandere trecten al *ongespaert* Vore Rode", Heelu 1936; »Doen keerde 't volc *ongespaert* Weder te Grimsbergen waert", Grb. O. 1, 5116; z. v. Reyn. 2, 2016, Esm. 111, gloss. op Limb., op Hl., enz.;

ongeviert zonder te vieren, d. i. op te houden of te toeven, in »Toter hoger primetijt Dat si streden *ongeviert*", V. d. d. Ed. 1263; »Dattie van Brugge... hebben al *ongeviert* De fransoyse gescoffiert", ib. 1531; »sunderlinghe... Moet men rechten... Scarpelec ende *ongheviert*", Dd. 2, 3719; »Dus sullen sise jaghen Tote Baldach *ongheviert*", Lksp. 4, 2, 29; »Die vianden seldi *ongeviert* Haestelic sien gescoffiert", Grb. O. 1, 4052; enz.;

onghelet met gel. opvatt. als *ongespaert* en *ongeviert*, in »So nam oorlof Maria... Ende trac henen al *onghelet*", Lksp. 2, 5, 107; »Of ghi des te mi wert nu Bliven wilt *onghelet*", Mel. 3504; »Die Gods vrese *onghelet* In allen sinen werken set", Dd. 1, 377; »Des volghdic hen al *onghelet*", ib. 3, 1479; »Men sal altehant daer met Voert gaen al *onghelet*", ib. 1566; »Waer sidi, dochter Damiet? Comt tot mi *onghelet*", Esm. 258; »Wat mach ic bet Dan mede te sterven *onghelet*", Mnlp. 2, 1116; »Die tijt die gaet al *onghelet*", Hl. 32, 213; enz.;

ongheduert zonder te toeven (voor *duren* toeven z. *Mnl. Wb.* i. v.), in »Drie slagen slouch hi *ongheduert*", Sp. 4[1], 26, 35;

onghefaelt zonder te falen, d. i. zonder mankeeren, in »Ende wes dat kint mochte vertaren Dat soude hi loven *onghefaelt*", Mnlp. 1, 1935; »Die scande... most hi houden *onghefaelt*", ib. 2600.

Verg. voor evenzoo gevormde adjectiva in 't Mhd. *ungesehen*, *ungewunnen*, *ungetân*, *ungeköufet*, *ungestriten*, *ungevohten*, zonder gezien, veroverd, iets uitgericht, gekocht, gestreden, gevochten

te hebben, en *ungedoenet*, *ungewegen*, *ungeslâfen*, *ungedienet*, zonder gezongen, gewogen, geslapen, gediend te hebben, *ungearbeitet*, *ungeaetemt*, *ungehoeret*, *ungesungen*, zonder te werken, ademen, hooren, zingen, enz. enz.

Een actieven zin »bedriegelijk" vertoont voorts *bedrogen* in »Droeme dat sijn *bedroghen* dinghe", Tro. 5730, en »*bedroghen* lerers", geciteerd in 't *Mnl. Wb.* i. v. onder 1; waarnaast alreede in 't Ohd. *pitroganêr* fallax (z. Graff 5, 507). Voor de ontwikkeling dezer beteekenis biedt ons het Lat. *falsus* een parallel aan: »zich bedrogen, vergist hebbend, in een dwaalspoor verkeerend", b. v. in »nec *falsus* vates fuit", Liv. 4, 46, »*falsus* es" (gij vergist u), Ter. Andr. 4, 1, 23; — »onbetrouwbaar, oneerlijk, bedriegelijk" (bij overdracht ook van zaken), b. v. in »*falsi* testes", Cic. Div. 2, 11, 27, »*falsus* nuncius", Cic. De or. 1, 38, 175, »*falsum* somnium", Plaut. Mil. gl. 2, 4, 39, »lingua *falsa*", Ov. Met. 2, 6, 31, etc. Vgl. nog Mnl. *bedrogen* = »in een dwaalspoor verkeerend, waanwijs", in »Als die *bedroghen* Joeden plaghen die Heydene honden te hieten", gecit. in 't *Mnl. Wb.* i. v. onder 1, en in de beide aldaar onder 2 vermelde plaatsen; en = »onbetrouwbaar", in »(U geloef) en sal oec niet twivelachtig noch *bedroghen* sijn", Gt. 32 r.; alsmede Mhd. *betrogen* = »verblind, ingebeeld", en »onbetrouwbaar, bedriegelijk" (in »ein *betrog.* êre", »*betrog.* freude", »er ist valsch und *betrogen*", Lex. i. v.).

Voor *geslagen*, in »*geslagen* viant" (z. *Mnl. Wb.* 2, 1655), zij verwezen naar het *Ned. Wb.* i. v. Een tegenhanger hiervan mogen we waarschijnlijk herkennen in *gebeten*, dat weliswaar in 't *Mnl. Wb.* niet vermeld wordt, doch, in verband met een Ohd. *gebizeno* mordaciter en het uit zestiendeëeuwsche bronnen bekende *gebeten* vijandig gezind Hand. d. Amoreush. 4, 33, hartstochtelijk geneigd Van Ghist. Ter Com. 277 r., ook aan den Dietschen woordenschat is toe te kennen; natuurlijk moet in dat geval het woord oorspronkelijk zijn toegepast op dieren, welke een ontvangen beet gaarne met een gelijke bejegening willen beantwoorden.

Opmerking 1. In *gesworen* is m. e. niet anders te zien dan een navolging van het Lat. *juratus* (van *jurari* PLAUTUS Pers. 3, 2, 2, en CIC. Inv. 2, 43, 126, en 45, 131).

Beweent, in »met *beweende(n)* ogen", »Maria stont... sere *beweent*... biden cruce", en *bescreyet*, in »die dochter... seer drovich ende int aensicht *bescreyet*", GR. 181 v., zijn zuivere passiva, gevormd naar analogie van *bereinet*, *bespuwen*, *bespoghen*, *besprayt* enz., en = »door weenen, schreien bevochtigd".

Bewandelt (met) »door verkeer in betrekking staande (met)" is een denominatief adjectivum, afgeleid van *wandel* en te vergelijken met *besibbet*, *beveet* »door verwantschap, door veete in betrekking staande tot". En een gelijksoortige herkomst ware misschien ook aannemelijk voor *beraest* »woedend, redeloos, verlegen", als parallel van *beëvelt*, *beswendelt*, *beseert;* intusschen bestaat hier het bezwaar, dat een grondwoord *raes* »woede" totnogtoe niet is aangewezen en we alleen op grond van het zeventiende-eëuwsche *raes* dwaasheid (z. OUD. i. v.) de mogelijkheid van een zoodanig Mnl. subst. mogen onderstellen.

Geloofd, in »Ay qualike *geloefde* man, wanen comt di dit cranc gelove an?" La. 3, 9797, beantwoordt aan het Ags. *gelŷfed* geloovig, denominat. van *geléafa* (vgl. KLUGE *Stammbild.* § 226). Als tegenhangers daarvan zijn te beschouwen *gehat* hatend (Mhd. *gehaz*) en *gewilt* den wil hebbende (Mhd. *gewillet*), van *hate*, *wille* (Mhd. *haz*, *wille*).

Doetslagen, in »*doetslagen* viant", wordt begrijpelijk bij een opvatting van 't woord als een door verwarring met het p. p. *geslagen* ontwikkelden vorm, voor een oorspr. subst. **doetslage* (vgl. Ohd. *manslaga* homicida, Ags. *slaga* occisor, *manslaga* homicida, *fæderslaga* patricida, *mǣgslaga* parricida), dat, evenals *leek*, *scalc*, *dorper*, *knapelijn*, *-ing* (z. mijn *Mnl. Sprk.* § 324 opm. 4), het karakter van een adject. = »doodslaande" had aangenomen.

Opmerk. 2. Een behandeling der verbale adjectiva met een actief begrip, wier ontwikkeling in het Nnl. tijdvak valt, behoort thans niet tot mijn bestek. Ik volsta hier daarom voorloopig met er op te wijzen:

dat enkele dezer naamwoorden van gelijke vorming zijn als de boven onder *bb* en *cc* vermelde; vgl. b. v. *bedaart* M. Kraamer's *Wb.* i. v. (van *z. bedaren*, z. *Vondel-gr.* § 163 opm., bl. 6, en Kraamer i. v.), *bezopen*, *verontwaardigd*, *bedanckt* tevreden, z. Oud. *Wb.* (van *z. bedanken* tevreden zijn, eig. bij z. zelf danken, z. ib.), *ingebeeld*, *beducht* Plant. en Kil. (van *h. beduchten*, z. *V.-gr.* § 163 a), *bevreest* Pl. en Kil. (van een naar *h. (ver)vreesen*, z. *V.-gr.* § 163 a, bl. 2, te vermoeden *hem bevreesen*);

dat voor andere aan analogische ontwikkeling naar reeds bestaande participiale adjectiva te denken is; vgl. b. v. *ongeschromet*, *onbeschromet* Pl. (naar *ongevreest*, *onbevreest* Pl. en Kil.), *bereisd* (naar een nog in de 17de eeuw gebruikelijk *bewandelt*, z. *Uitl. Wb.*), *bereden* (van *berijden*, naar *gereden* Pl.), *onghefaelgeert* V. Ghist. Ter. Com. 140 r., 198 v., *onghedraelt* ib. 41 v., 140 v., Conste v. Rhet. 15, Houw. Hand. d. Amoureush. 2, 97, Polit. Ball. 107, *ongecesseert* Conste v. Rhet. 4 en 48, Polit. Ball. 4 en 262, *onghetreurt* Pl. en Hand. der Am. 2, 84 en 130, De Roov. Rhet. W. 7 (naar *onghefaelt* Ter. Com. 138 v., 175 v., 199 v., 213 r., Hand. d. Amour. 2, 85, Com. v. d. bekeerd. Coopman 141, *onghelet* Hand. der Amour. 4, 7), enz.;

dat weer andere, ten deele eerst in een jongere periode in zwang gekomen en op geen der te voren gemelde wijzen te verklaren, wegens hun overeenkomst met Hgd. vormen onder de verdenking staan van uit den vreemde ontleend te zijn, t. w. *ervaren* Plant., *belezen* [1]) (Nhd. *belesen*, navolging van *bewandert*, vgl. de uitdrukking »er ist in dem buche *bewandert*", *D. Wtb.*), *gediende* (Nhd. *gedienter*, een als subst. gebezigd *gedient* = 't Mhd. *gedien(e)t* gediend hebbende, dat gevormd is naar *ungedienet* niet ged. hebbende, vgl. boven *cc* aan 't einde), *onbeholpen* (Nhd. *unbeholfen* niet behulpzaam, onhandig, van *beholfen* behulpzaam = 't Mhd. *beholfen* m. gel. beteek., dat geenszins als een oorspr. part. van *behelfen* kan gelden, maar als een met *besiten*, *behal-*

1) De omstandigheid, dat *beleesen* en *bediende* in M. Kraamer's *Wb.* 2, 33, en 1, 31, worden vermeld, bewijst natuurlijk nog niets voor de gangbaarheid dezer woorden in 't Ndl. uit het begin der 18de eeuw.

ben enz. te vergelijken koppeling moet worden beschouwd, bestaande uit *be*, voor *bi*, en *helfen*, *hulfen*, dat. s. van 't subst. *helfe*, *hulfe*, en onder invloed van 't part. des werkwoords tot *beholfen* verbasterd [1]); getuigen een in het *D. Wtb.* naast *beholfen* geciteerd Mhd. *behulfin* en een bij FORER aangetroffen, eveneens in 't *Wtb.* aangehaald *behülfen*, alsook de hiermee overeenstemmende bij SCHILL.-LÜBB. te vinden vormen *behelpen*, *bihelpen* en *behulpen*, *beholpen*), *bediende* (Nhd. *bedienter*, een gesubstantiveerd bijv. nw. *bedient* behulpzaam, dat als navolging van *beholfen* is op te vatten), *gevat* (z. 't *Ned. Wb.*), *onverwijld* (Nhd. *unverweilt*).

Bevaren, in »een *bevaren* matroos" enz., is het oude bovengemelde *bevaren* bekwaam, dat onder invloed van *varen* zijn beteekenis heeft gewijzigd. Voor *gestudeerd* z. 't *Ned. Wb.* In *bekreten* en *behuild* hebben we navolgingen te zien van *beschreid* (z. boven bl. 195).

W. L. VAN HELTEN.

ADDENDUM BIJ XX.

(zie *Jaarg.* 10, bl. 215).

Aan de aldaar aangehaalde bewijsplaatsen voege men o. a. nog de volgende toe, uit den Sp. H. opgeteekend:

»Drie maerc selvers was hem bleven, *Die* hem geleent waren, *die* hi .... Den aermen gaf", 3^{8}, 31, 80; »dat hi Was die goedertierste man, *Daer*men af ghelesen can, *Die* menegen ... Lant ende goet dede wedergeven", 4^{1}, 34, 53; »Ende liet sinen sone Ingelram, *Die* tlant te berechtene nam, *Die* niet lange naden vader Lijf ende lant hilt", 4^{1}, 37, 71; »Dat lantscap, *dat* Neustren hiet, *Daer* die Seine dore vliet", 4^{1}, 40, 32; »jongen ende ouden, *Dies* hem ane die kerke houden, *Die* nu sijn ende sullen sijn mede", 4^{1}, 45, 37; »Hadde enen broeder, *die* hiet Walgeer, *Die* wert was ende sere geheer", 4^{1}, 46, 28; »Enen sone, *die* Diederic hiet, *Dien* hi tlant van Hollant liet", ib. 68; »eenen sone .... *Die* Arnout bi namen hiet, *Die*men tlant van Hollant liet", ib. 84; »sente Morile, *Die* wilen bisscop was tAngiers, *Die* seide", 4^{1}, 47, 10.

W. L. VAN HELTEN.

1) Naar dit *beholfen* ontwikkelde zich het Mhd. *geholfen* behulpzaam.

GERMAANSCHE VERWANTEN VAN SLAWISCH ŽRÊBŬ.

Het bekende Oudbulgaarsche *žrêbŭ*, *žrêbij*, Kleinrussisch *žereb*, lot, ook in andere Slawische talen met dezelfde of eenigszins gewijzigde beteekenis voorkomende, wordt door Miklosich, Etym. Wtb. 410, behandeld, zonder dat hij den oorsprong van 't woord tracht op te helderen. Hij merkt alleen op: »Man vergleicht preuss. *gīrbin* sing. acc. zahl". Het blijkt niet of Miklosich zelf van de juistheid dier vergelijking overtuigd is, en inderdaad als men de meer oorspronkelijke beteekenis van *žrêbŭ* niet kent, schijnt het verband tusschen de begrippen »lot" en »getal" niet geheel duidelijk.

Uit welk begrip zich in *žrêbu*, *žrêbij* dat van »lot" ontwikkeld heeft, kan men, dunkt mij, opmaken o. a. uit de volgende verzen eener oude Russische Bylina [1]):

A jaryžki wy, ljudi najemnyje!
A najemny ljudi podnačal'nyje!
A w mjesto wy wsje sobirajte-sja,
A i *rjež'te žereb'ja* wy walženy,
A i wsjak to piši na imena,
I brosajte wy jich na sinje morje.

Aangezien *rjezatj* beteekent snijden, kerven, moet *žerebej* iets wezen wat men snijdt, dus eigenlijk hetzij een kerf of kerfsel. De geheele uitdrukking *rjezatj žereb'ja* laat zich vergelijken met Oudnoorsch *skera hluti*, of *skera af hlut*. Een Slawisch *žerb* beantwoordt aan ons *kerv-*, Hoogduitsch *kerb-*, Ags. *ceorf-*, zoodat wij als oudere beteekenis van 't Slawische woord voor »lot" mogen vaststellen die van *kerf*, Hoogd. *kerbe*, of wel *kerfsel*.

Van 't Hoogd. *kerben* merkt Hildebrand in Grimm's Wtb. 5, 561 te recht op: »object ist sowol das was man einschneidet als das worein geschnitten wird". *Kerbe*, alsook ons *kerf* en *kerfsel*, als passief opgevat, kan dus zoowel op het ingekorvene, het merk doelen, als op het stuk dat ter inkerving dient. In de

1) Aangehaald volgens den tekst in Dr. Mandelkern's Historische Chrestomathie er Russischen Litteratur, p. 81.

voorstelling gaat beide te zamen, zoodat ons *lootje*, en Engelsch *ticket* feitelijk hetzelfde uitdrukken als het Hoogduitsch *marke* of *schein*.

Het wordt ons nu duidelijk, welk verband er tusschen het Oudpruisische *girbin*, getal, en de begrippen kerf en lot bestaat. Immers wij weten dat bij alle minder beschaafde volken, zoowel voorheen als thans, het rekenen geschiedt door middel van kerven en kerfstokken. Van daar nog onze bekende zegswijze: hij heeft veel op zijn kerfstok, d. i. hij heeft veel op zijn rekening [1]).

De eigenlijke beteekenis van *žrêbij* komt in 't Russisch *žérebej* nog duidelijk genoeg uit. In 't woordenboek van Dal vindt men gezegd woord omschreven met *kusoček*, *otruboček*, *otrjezok*, een afgesneden stukje; verder *otrjezok s mjetkoju*, *dlja mjetan'ja i rješan'ja sudboju*, *sčast'jem čego libo spornago*, d. i. zulk »een afgesneden stukje met een merk, om te kenmerken en door 't lot iets waarover geschil is te beslissen".

Evenals volgens de opvatting van Dal met het Russische woord in de eerste plaats niet het ingekorven teeken, maar het afgesneden stukje hout bedoeld is, zoo wordt ook wat bij de Engelschen *ticket*, bij ons *lootje* heet, in het Sanskrit der Buddhisten genoemd *çalākā*, Pâli *salākā*, d. i. eigenlijk »een stukje hout, een spaantje, een staafje". Zulk een lootje was wel gemerkt, doch de naam *çalākā* op zich zelf drukt deze bijzonderheid niet uit. Omgekeerd wordt in 't Hoogd. *marke* het voorwerp genoemd naar hetgeen op het stukje hout, papier, enz. ingegrift, enz. is.

Het Poolsche *źrzeb'* beteekent »hoeve" en vertoont dus denzelfden overgang van begrip, of liever dezelfde bijzondere toepassing der beteekenis »lot", als het Grieksche κλῆρος. Het Oudn. *hluts* laat zich in 't Engelsch in veel gevallen weergeven met *share*; vgl. Ohd. *scara*, portio, en Ondl. *scara*, aandeel in een bosch.

H. KERN.

1) Ook het Oudpruisische *gerbt*, spreken, houd ik voor een woord van denzelfden stam, daar de begrippen tellen en taal bij volken van allerlei ras door hetzelfde woord plegen uitgedrukt te worden. Ons tal, tellen zelve is etymologisch verwant met Skr. *dala*, afgebroken stuk, deel; zoodat de begripsontwikkeling dezelfde is als bij *žérebej* en *gerbt*.

WÊTTU IRMINGOT.

De woorden *wêttu Irmingot* in het Hildebrandslied zijn, voor zoover ik weet, tot nog toe niet verklaard, afgezien van de pogingen tot verklaring, den »einfall" van Lachmann, te vinden in MSD. pg. 262 en Lachm. *Kleinere Schriften* I, pag. 429, en Grimm's *Wittu* als »Name eines altsächsischen Gottes" (*ibid.* I, pg. 446), die geen van beide plausibel zijn. *Wêt Tiu* = *weizgot* gevolgd door *Irmingot* is een ondraaglijk pleonasme, dat door de Latijnsche inscriptie *Marti Thingso* niet gesteund wordt. Al moge ons Widukind meedeelen, dat *Irmin Mars dicitur*, dan blijft nog geheel duister, waarom dan *Tiu*, Mars, daaraan zou kunnen voorafgaan. Voorts is de contractie *Tû* zoo onwaarschijnlijk mogelijk. Eindelijk verbieden de woorden *obana ab hevane* een dergelijke interpretatie: zulke adverbia worden alleen gebezigd bij verba *sentiendi et declarandi*, wanneer de waarnemer van zijn standpunt uit iets bemerkt (vgl. nl. *iets van nabij*, *van verre zien*, *beschouwen* enz.) of iemand iets van de plaats, waar hij zich bevindt, aan anderen toeroept, zegt enz. *Desuper aliquid scire* is wantaal. Vanzelf komen we dus tot het vermoeden, dat Otfried's *weizen* »zeigen, beweisen, bezeugen" door Müllenhoff ten onrechte is afgewezen. Juist dit causatief in laatstgenoemden zin hebben we hier noodig, indien een verbale vorm mag worden aangenomen, waarvan *Irmingot* het subject is. Ik meen dat het Gotisch ons hier uitmuntend van dienst kan zijn met de preciosa *lausjadau*, *atsteigadau*, *liugandau*. Van een indogerm. stam *voidéje-* moet de 3 sg. imperativi oorspronklijk *voidéjetôd* geluid hebben: in het Gotisch is de *-a-* uit den pluralis, en de *-au* evenals in den optatief te verklaren. Een oorgermaansch *waitíjiðôt* moest, streng phonetisch, tot een later westgerm. *waitidu*, osaks. *wêtidu*, samengetrokken *wêttu*, verloopen. De zin der woorden is dan deze: »Irmingot getuige van boven uit den hemel, dat —". Helaas

komt een osaks. *wêtean* niet voor, maar dit bewijst weinig: vooreerst is de woordenschat dier taal ons niet genoegzaam bekend; maar ook, indien het woord circa 800 verouderd ware, niets belet ons aan te nemen, dat het eens bestaan heeft en alleen in *wêttu* is overgebleven. Van zelf komen we dan tot de vraag, of ons *Wetekerst* wel uitsluitend het Duitsche *Wizze Krist* ist. Alleen een volledig overzicht van de plaatsen kan daarop antwoord geven. Ik eindig met de opmerking, dat het verlies van de *i* vóór de *j*, blijkens Got. *lausjadau*, eerst *na* Verner's wet kan zijn geleden, ten ware de zwakke verba hunne *d* aan de sterke verba verschuldigd zouden zijn.

Leiden, 9 Maart '92. P. J. COSIJN.

KONIJN.

Het is algemeen bekend dat ons woord *konijn* van lat. *cuniculus* afkomstig is, welks oorsprong evenwel niet is aangetoond. Men vermoedt, dat wij met een Iberisch woord te maken hebben, daar de Romeinen het dier uit Spanje leerden kennen. In het hedendaagsche Guipuzcoaansch heet het konijn *unchi*, welke vorm een diminutivum van een woord **un* of **uni* is. Dit **un*, **uni* kan zeer wel uit **kuni* ontstaan zijn, daar de *k* aan het begin van een Baskisch woord vaak in het Labourdain tot *h* is geworden en in de Spaansche dialecten geheel verdwenen. Het is derhalve niet onwaarschijnlijk, dat wij in guip. *un-chi* een overblijfsel aantreffen van het woord, waaruit *cuniculus* werd ontleend.

C. C. UHLENBECK.

OVER CLIVEN EN CLAWEN IN ONZE OUDE RECHTSTAAL.

Onze oude rechtsbronnen dagteekenen grootendeels uit de XVe eeuw; betrekkelijk weinige zijn ouder dan het jaar 1400; zij spreken dan ook doorgaans de taal dier eeuw. Maar zij zijn, om het zoo eens uit te drukken, ingelegd met woorden en spreuken van veel ouder herkomst, die het bewijs van hun ouderdom in zich zelf dragen en afsteken tegen hun omgeving. Over zulk een reliek uit den voortijd, die de rechtsbronnen der XVe eeuw ons overleveren, wensch ik een woord te zeggen.

In de letterkunde der Middeneeuwen komen de werkwoorden *cliven* en *cleven*, in de beteekenis van klimmen, vaak genoeg voor. Maar *claven* of *clawen* of *clauwen*, in gelijke beteekenis [1]), zoo ver mij althans bekend is, niet. Dat een dergelijk woord heeft bestaan, blijkt echter uit het frequentativum *klaveren*, dat nog bij Vondel voorkomt [2]), en *klauteren*, dat wij nog dagelijks gebruiken.

Dit *clawen* nu is in een oude rechtspreuk bewaard gebleven en het eerst te voorschijn gekomen in een Amsterdamsche dingtaal, door de zorg van Mr. C. Pijnacker Hordijk in 1879 gedrukt in de N. Bijdr. voor Rechtsgeleerdheid, N. R., dl. V. In die dingtaal lezen wij namelijk, blz. 402: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende ende het over middaghe droeghe", enz. In andere handschriften, dan dat hetwelk hij bij voorkeur volgde, had de heer Pijnacker Hordijk als varianten aangetroffen: *clauwende*, *claeuwende*, *clauwede*. Nog een vierde variant vermoed ik dat Antonius Matthaeus indertijd gevonden had in het handschrift, waarnaar hij (De

1) Ik handel alleen over de beteekenis, niet over de etymologie, en laat in het midden of *clawen* al dan niet van dezelfde afkomst met *cliven* en *cleven* is. Dat mogen anderen uitmaken.

2) In zijn *Hierusalem verwoest*, vs. 1818, uitg. Van Lennep, I blz 735.

jure gladii, p. 637) een dingtaal van Diemer heeft afgedrukt, die bijna letterlijk met onze Amsterdamsche overeenkomt, doch waarin de aangehaalde zinsnede aldus luidt: »of die sonne worde sinckende en de dach *haer wende* en het over middach ginck". Wel hebben wij hoogst waarschijnlijk in deze lezing, die ook in de spelling gemoderniseerd is, een vermeende emendatie van den uitgever te erkennen, doch als deze uit *clawende* »haer wende" had gemaakt, zou zoo groote verandering mij toch van hem verwonderen. Ik vermoed veeleer dat hij in zijn handschrift *claerwende* heeft gelezen; en dat vermoeden hoop ik zoo straks met goede reden te staven.

Het opmerkelijkste in de spreuk, zooals zij ons wordt overgeleverd, is zeker wel, dat *clawen* hier onmogelijk opklimmen kan beteekenen, maar integendeel in den zin van dalen moet worden opgevat. Om dit buiten allen twijfel te stellen zij mij een korte uitweiding geoorloofd.

Van ouds werd de rechtsdag voor den middag gehouden: »goets tijts voor middage" zeggen de dingtalen van Westfriesland en van Delft uit de XVe eeuw; maar voorheen had men zeker algemeen gezegd, wat later hier en daar nog voorkomt: »goets tijts by risender sonne" [1]), of »by climmender sonne" [2]), of — waar ik vooral de aandacht op gevestigd wil hebben — »by *clivender* sonne" [3]). Bij het spannen van de vierschaar is het dan ook een van de zaken, die vooraf uitgemaakt moeten worden, dat de rechter bij klimmende zonne is gaan zitten. Zoo laat in onze dingtaal van Amsterdam de rechter al dadelijk door schepenen uitwijzen: »dattet soe hoech upten dagh is, dattet dinghetijt is van sulcken recht als hier te doen is".

Eigenlijk behoort de rechtshandeling ook af te loopen voor den middag. En in den vroegsten tijd, toen de procedure

1) Jan Matthijssen Rechtsboek, blz. 197.

2) Handv. van Waterland bij v Mieris, IV blz. 564.

3) Kenningboek van Leiden van omstreeks 1480, uitg. van Dr. Blok, blz. 172, en Handv. van Monnikendam, afgedrukt achter de Handvesten van Amsterdam, 1624.

hoogst eenvoudig was en meestal bestond in »lyen of verzaken", in bekennen of ontkennen, (bekrachtigd in het laatste geval met één of meer eeden van den beklaagde alleen of van hem en zijn eedhelpers) in dien tijd behoefde de rechtzaak ook niet langer te duren. Doch sedert het proces ingewikkelder was geworden, toen getuigen gehoord en oorkonden bezien, toen beraad en achting aan partijen en aan schepenen toegestaan dienden te worden, schoot vaak de tijd voor den middag te kort. Daarom vond de aanklager het noodig zich vooraf door een vonnis van schepenen te verzekeren, dat, zoo hij meer tijd behoefde, hem die ook ingewilligd zou worden. Een goed voorbeeld hiervan geven ons de Delftsche dingtalen, waar de eischer een vonnis van schepenen begeert in dezen vorm: »al vertoecht mit vonnis, mit dadinghe, mit achtinge of mit berade, dat die zonne haer hoechste geleden hadde van desen daghe, dat hem dit niet scaden en soude an zijnen recht" (blz. 50, 57 van den overdruk). Merk in het voorbijgaan op, hoe hier in de oude geijkte formule de middag wordt aangeduid als het oogenblik waarop de zon haar hoogste geleden, haar toppunt bereikt heeft, het oogenblik dus waarop zij zinkende wordt [1]), gelijk zich de Amsterdamsche dingtaal uitdrukt, op de plaats die wij behandelen en waartoe ik thans terugkeer.

Ook bij haar toont zich de eischer bezorgd dat hem de voormiddag te kort zal schieten, en vraagt hij van schepenen een geruststellend vonnis. Zij zijn hem te wille en wijzen uit: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende ende het over middaghe droeghe, [de laatste zinsnede is blijkbaar een ophelderend bijvoegsel van later tijd] dattet u,

1) In de dingtaal van het leenrecht van St. Paul te Utrecht (bij Matthaeus Fundationes p. 201): »of trecht vertoech tot dalender sonne".

»Bi sittender sonne" (Rechtsbronnen van Zutfen blz. 115) en »by staender sonne" (Groote Keur van Zeeland I, 10) is hetzelfde als »bi schijnender sonne" (Versl. en Meded. van het Genootschap II bl. 145), en beantwoordt aan het Latijnsche »non ante solis ortum vel post occasum solis" van de Keur van Zeeland van Floris den voogd, § 72.

Heer Rechter, van mijns Heren [des Graven] weghen, ende den clagher niet scaden en mach tot uwen rechte, alsoe ghijs beyden ter goeder tijt bewaert hebt".

Mij dunkt, het behoeft geen verder betoog, dat in dit verband *clawende* onmogelijk in den zin van klimmende bedoeld kan zijn, in den zelfden zin waarin wij b.v. zoo even van de *clivende* zon hoorden gewagen. Die clivende zon scheen voor den middag; thans wordt ons gezegd dat het over middag draagt en dat de zon zinkende is: onmogelijk kan hierbij gevoegd wezen dat ter zelfder tijd de dag klimmen gaat. Zon en dag worden in de rechtstaal, als van gelijke beteekenis, met elkander verwisseld. Beiden klimmen te zamen op den hoogste, om van daar weer te zamen te gaan dalen.

Wat hebben wij dan wel van dit *clawende* te denken? Schuilt er in den tekst misschien een bedorven lezing, of hebben wij veeleer bij den steller der dingtaal een verwarring van begrippen en woorden te vermoeden? Zoolang de plaats alleen stond scheen de eene gissing even mogelijk als de andere. Thans, nu er meer soortgelijke plaatsen aan den dag zijn gekomen, zijn beide gissingen gebleken onaannemelijk te zijn: de lezing is stellig gezond, en aan een misverstand van geheel den zelfden aard bij verschillende personen op ver uiteen gelegen plaatsen is niet langer te denken. Wij moeten dus naar een verklaring van de zonderlinge zegswijze omzien; en ik meen er een gevonden te hebben, die althans gehoord mag worden, al is zij ook voor tegenspraak vatbaar.

Ik ga uit van een algemeene stelling. Klimmen en al de aan klimmen verwante woorden duiden een eigenaardige beweging aan, maar laten zich over de richting dier beweging eigenlijk niet uit. Om dit te doen moeten zij zich van een voorzetsel voorzien. Klimmen kan even goed afklimmen als opklimmen wezen; stijgen af- of opstijgen, enz. Het gebruik alleen kan na lange jaren aan het woord op zich zelf de bijbeteekenis van op of af verbinden. Klimmen, zonder meer, beteekent zoolang ons heugt, opklimmen: het gebruik heeft dat nu eens

gewild. Als dit zoo is, spreekt het van zelf dat *cliven* en *clawen*, beide evenzeer, oorspronkelijk niet meer dan den aard der beweging te kennen gaven; in welke richting de beweging geschiedde moest of door aanhechting van een voorzetsel of door het verband, waarin het woord geplaatst werd, worden aangeduid. Namelijk zoolang het gebruik nog niet onderscheiden en aan het eene woord de eene bijbeteekenis, en aan het andere de tegenovergestelde toegekend had. Nu schijnt waarlijk het gebruik allengs ingevoerd en ten laatste vastgesteld te hebben, dat, althans met betrekking tot zon en dag, *cliven* slechts van een opgaande, en *clawen* van een dalende beweging zou worden gezegd.

Op deze wijs zou ik de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen *clawen* en *cliven* willen verklaren. En wat mij daartoe te meer moed geeft is de toestemming van mijn ambtgenoot en vriend Cosijn, wiens hooggeacht oordeel ik heb ingewonnen. Niet alleen dat hij mij ten opzichte der beweging in tweeerlei richting, welke ik beweerde dat het werkwoord in het onzekere laat, gelijk gaf: hij wees mij ter bevestiging van mijn gevoelen vooral op *rijzen*, dat van ouds en tot in de XVIIIe eeuw toe nu eens een beweging naar boven, dan weer integendeel een beweging naar beneden, al naar het verband waarin het voorkwam, beteekenen kon. Dit schijnt mij inderdaad een leerzaam voorbeeld bij uitnemendheid. Vader Cats zegt van de boombladeren, dat zij in den herfst rijzen, zooals wij tegenwoordig zeggen dat zij vallen [1]). Sedert Cats dichtte heeft echter in dezen het gebruik, althans voor Noord-Nederland, beslist, en voor goed verboden een neergaande beweging onder *rijzen* te verstaan. Evenzoo, als ik mij niet bedrieg, had het gebruik in langverleden eeuwen aan *clivende zonne* de beteekenis eener opwaartsche, aan *clawende dag* die eener neerwaartsche beweging willekeurig maar voor altijd gehecht.

---

1) Ik vond de plaats van Cats aangehaald in het woordenboek van Oudemans i. v. *rijzen*. — De titel van een der laatste bundels van Van Beers, „Rijzende Blâren" is voldoende om aan te toonen, dat in Zuid-Nederland die beteekenis van *rijzen* nog altijd voortleeft.

Wij willen thans nog eenige andere plaatsen, waarin ons woord wordt aangetroffen, in beschouwing nemen. Leerzaam vooral is de plaats in een (voor ons ook in andere opzichten merkwaardig) Weisthum van een dorp in het Paderbornsche en van het jaar 1480, door Jacob Grimm in zijn bekende verzameling, III S. 85, uitgegeven. Het betreft een geschil over de grenzen tusschen grondbezittingen van meerdere eigenaars. Op last van den Gorechter hebben zeven buren naar hun beste weten de grenslijnen getrokken, en dien overeenkomstig is ook reeds uitgewezen, dat de winnende partij in het bezit van den haar toegekenden grond zal worden gesteld. Nu vraagt die partij verder, bij monde van haar taalman, onverwijld in het bezit te worden gesteld, om reden dat de tegenpartij den tijd heeft laten verstrijken, waarbinnen zij in verzet had mogen komen: »na dem de dach verklart unde de sunne uppe dem hogesten gewest clawendich were, des also tostundt", d i. nadat de dag verklaard en de zon op den hoogste geweest (zijnde) *clawendig* ware, derhalve nu terstond [1]). In een zoo ver van Amstelland af gelegen streek en binnen een verschillend taalgebied vinden wij ons woord dus in de rechtstaal met volkomen dezelfde beteekenis terug. Na den hoogste van den dag bereikt te hebben is de zon zinkende geworden; zoo wordt hier de middag geschilderd. Hier is het de zon die clawendich is; van den dag wordt gezegd dat hij verklaard is. Wat dit laatste beteekenen moet is wegens het verband niet twijfelachtig, maar bij gebrek aan meer voorbeelden kan ik voor het oogenblik niet zeggen, hoe het moet worden uitgelegd. Het doet ook weinig tot de zaak, waarmee wij ons thans bezig houden. Daarvoor is opmerkelijker, dat het deelwoord een bijvoegelijk naamwoord geworden is: even als van *lebend lebendig*, in ons Nederlandsch van *levend levendig*, zien wij van *clawende clawendig* maken. Naar dezelfde analogie zou ik meenen

1) Schiller en Lübben halen in hun woordenboek in voce *clawendich* deze plaats, maar onnauwkeurig, aan en verklaren haar ook onjuist.

dat ook de klemtoon in het Duitsch versprongen zal zijn, en dat wij *clawēndig* moeten uitspreken. Het zou mij zelfs niet verwonderen als men bij ons in de XVe eeuw, zoo al niet vroeger, insgelijks den klemtoon op de voorlaatste lettergreep gelegd en *clawēnde* gezeid had.

Wat mij dit doet vermoeden is een werkwoord, dat, zeker in een tijd toen men het oude woord niet meer verstond, van het deelwoord gevormd is. Het komt tot nog toe, zoover ik weet, alleen voor in de Stichtsche dingtaal, die de heer archivaris Muller in het aan zijn zorg toevertrouwde Rijksarchief van Utrecht gevonden en in het vorige jaar, in het IIe deel der Verslagen en Mededeelingen van het Genootschap voor het uitgeven van oud-vaderlandsche rechtsbronnen, bekend gemaakt heeft. Het is alweer een dingtaal van doodslag. Er wordt vonnis gevraagd, hoe lang de klager zal moeten wachten (naar het schijnt op den voor het gerecht geroepen beklaagde), en het antwoord luidt: »Thent die sonne *claerweent*", totdat de zon haar hoogste bereikt hebbende gaat zinken. Dat dit inderdaad de bedoeling is, valt niet te betwijfelen. Op een soortgelijke vraag, maar in dat geval van den schout, wordt in een Leidsche dingtaal van doodslag [1]) door schepenen geantwoord: »dat ghij beyden sult went de sonne haer hoogste gedaen heeft van den dage". Dat zelfde wordt nu in de Stichtsche dingtaal met één woord *claerweenden* genoemd. Een verbastering, buiten twijfel, van het niet langer verstane *claewēnde* afgeleid, of liever van *claerwēnde*, dat naar mijn, thans zeer waarschijnlijk geworden, gissing door Matthaeus in zijn handschrift van de Diemer dingtaal gevonden en in *haer wende* geëmendeerd zal zijn. In plaats van *clawet*, dat hij stellig bedoelde, heeft de steller der dingtaal goed gevonden *claerweent* te zeggen, niet weinig trotsch, verbeeld ik mij, op zijn kennis aan een zoo prachtig en naar zijn meening overoud rechtswoord.

Even vermakelijk als zijn pedanterie is die van een anderen

1) Bij Orlers, Beschr. v. L., 1e uitg. blz. 25.

onbekende in een rechtsboek van Putten op de Veluwe, van het midden der XVIe eeuw, mij door mijn hooggeachten ambtgenoot Fockema Andreae uit het handschrift, dat hij bezig is te bestudeeren, welwillend meegedeeld. Het is daar avond geworden, de zon gaat onder, en het wordt tijd om de rechtszitting te staken. Dat wordt door den schrijver aldus uitgedrukt: »soet nu clauweyndt geworden ind die sonne ondergegaen wass, soe hefft der volmechtige richter vurschr. opgeklopt ind dat gerichte geeyndiget". Hier is uit *clauwēnde* een *clauweyndt*, denkelijk als substantivum op te vatten, vervaardigd, en in plaats van op den aanvangenden namiddag op den gevallen avond toegepast. Maar het is dan ook het midden der XVIe eeuw, als men den ouden vorm en de oorspronkelijke beteekenis van het woord zoo volkomen vergeten is.

R. FRUIN.

BOEGET.

Het is misschien de moeite waard hier even op te teekenen, dat *boesjet* (Coster 538; zie de plaats bij Oudem. aangehaald [1]) niets dan eene andere spelling is van *boeget*, *boegiet* (Kil.), fr. *bougette*, eng. *budget*, het verkleinw. van mnl. *boege*, ofr. *bouge*, reiszak; zie verder Verdam, op *Boege* en *Bolge*.

1) Bij Schotel, O. Holl. Huiss. 139, waar dezelfde plaats wordt aangehaald, staat *boesset ten*; of dit citaat aan eene andere ed. van Tijsken v. d. Sch. ontleend, dan wel onjuist is, kan ik niet nagaan: in allen gevallen schijnt het een wanvorm: een fr. *bousset(te)* heb ik althans niet kunnen vinden.

Leiden, Mei 1892. J. W. M.

VAN BEGRIJPE.

Het beroemde Comburger handschrift te Stuttgart bevat twee middelnederlandsche gedichten, die tot nu toe niet zijn uitgegeven, nl. die, waar boven staat *van zeden* en *van begrijpe*, beslaande fol. 161—165. Kausler en Mone meenden beiden, dat deze twee gedichten behoorden tot den *Leekenspieghel*, waarvan een uitvoerig fragment voorafgaat [1]), dat door Dr. M. de Vries niet is gebruikt voor zijne uitgave, doch dat thans gecollationeerd is door Dr. J. Verdam.

Van bovengenoemde kleine gedichten bevat het eerste 528 versregels. Het tweede komt zelfs twee maal voor in het Comb. hs. en wel eens op fol. 85 *v* en nogmaals op fol. 265 *r*. Dat op fol. 85 *v* is zeer slordig geschreven en bevat eenige varianten van het op fol. 265 *r* voorkomende.

Het is mij onmogelijk te zeggen of dit gedicht oorspronkelijk is, dan wel vertaald en of het een op zich zelf staand geheel vormt of tot een ander werk behoort. Mijne onderzoekingen hiernaar zijn vruchteloos gebleven. Ik zal het hier mededeelen, volgens den tekst van fol. 265 en tevens de voornaamste varianten van den anderen tekst opgeven; ieder, die er lust toe gevoelt, kan dan naar het mij onbekende zoeken.

Comb. hs. fol. 265 *r*.

VAN BEGRIJPE.

1 Die met begrijpe quetst zine ghebueren **kol. *a***
Ende scent [2]), dat si van scaemten trueren,
Sye selve wel, hoe tgheval es bi:
Wel werden mach, dat niet en zij.

5 Christus sprac ten fariseen ghemeen:
Die zuver es, werpe den eersten steen.
Als zij verstonden ons heren woort,
Niemen en trac om werpen voort.

1) Zie Dr. M. de Vries, Inleiding op den *Leekenspieghel*, bl. CXXXII.
2) *var.* Wie met begripe scent sine ghebueren ende quest,

Noch sprac god: pieter stec in dijn zwert [1]);
10 Wie metten zwerde den anderen deert [2])
Metten zwerde wert hi ghesleghen.
Waert ons niet zalich, god hadt verzweghen [3]).

Ten snijt gheen zwert so grievelijc zeere
Als tonghe, die rovet des menschen eere [4]).
15 Van goede so vercouvert men wel,
Maer eere verliesen [5]) es al te fel.

Mijns selfs [6]) ghebrec cleeft an mi vast.
Dat anderen weecht, es mi gheen last.
Ic hebbe te draghene ghenouch an tmijn
20 Twi soudic yemens begripere zijn?

Ne vonnest niement [7]), gods raet es best,
Sone werdi niet ghevonnest in 't lest.
Al dinct hu eens anders faeute zwaer,
Hu faeute weecht hu niet te min [8]) een haer.

25 Ghepeins doet wanen, waen doet mesmerken.
Mesmerken doet dolen ende liecht den werken.
Bi wanen es menich zin ghehoent,
Maer die wel weeret, wert wel gheloent.

Die noint mesviel [9]) no vallen mochte, — kol. *b*
30 Het heeft sulc vonden, die noint en zochte [10]).
Elc zye voer hem, hoe vaste hi sta:
Meskief scijnt verre, hets dicwile na.

So wie dat spreken wille up mi,
Bezye hem selven, wie hi zy.
35 Es hi goet ende al de zine,
So eist mi te mindre pine [11]).

Menich up den andren spreect.
Wiste hi selve wies hem ghebreect
Ende hoe hem danne ware ghesciet [12]),
40 Hi zweghe ende sprake up niemen [13]) niet.

1) dijn sweert 2) Wie metten zwerde andren deert. 3) god adt verzweghen. 4) Als tonghen, die nemen des menschen heere. 5) Maer heere verliesen. 6) Mijns selves 7) niemen. 8) weecht niet te min. 9) Die noit mesvel 10) diet n. e. sochte. 11) Sine smade ne es mi gheene pine. 12) Ende wies hem veeren (?) ware ghesciet. 13) bij niemen.

Ic woude, de sulke zaghe up hem
Ende liete mi bliven, dat ic bem.
Of seide niet meer dan hi saghe,
Elder in een vremt ghelaghe.

45 Maer quade tonghen moeten clappen,
Al soude mense te sticken cappen.
Daer omme sone lieten zijs niet
Daer menich ongheval af es ghesciet.

En begrijp dinen evenkerstin niet.
50 Bepeinse wat die [1]) selven es ghesciet.
Ende wiltu goeden loen ontfaen,
Sone gaet niet voer wel ghedaen

Paeusen, keyseren, lantsheren verheven [2])
Ende alle, die nu ter weerelt [3]) leven
55 Die moetent hier met allen laten
Ende varen al naect haerre straten.

Die dan naer duecht heeft ghestaen,
Die sal goeden loen ontfaen.
Kindre nu laet ons wel leven [4]),
60 So werden wi met gode verheven.

Dies ionne ons die vader ende die zone [5])
Ende dheleghe gheest, drie personen,
Als een god al te zamen
64 Eewelic ende overal, amen, amen [6]).

---

1) di. 2) Paeus, keyser, hertoghen, greeven. 3) die ter weerelt. 4) Daer-omme so laet ons wel leven. 5) de vader ende sone 6) Eewelike ende overal amen.

F. A. STOETT.

COLLATIE VAN DE LIMBURGSCHE AIOL-FRAGMENTEN.

Dr. Verdam heeft in zijn laatste uitgave van de Middelnederlandsche fragmenten van den Aiol (Leiden, 1883; uit Tijdschrift II, blz. 209 vlgg.) duidelijk aangetoond (blz. 2 vlgg.) dat er in 't Dietsch tenminste twee bewerkingen van dien roman hebben bestaan. Met de fragmenten der vroegst bekende bewerking, ontstaan in Limburg, willen we ons hier bezighouden.

De beste uitgave hiervan wat den tekst betreft, is die van bovengenoemden geleerde in Dr. Wendelin Förster's Aiol et Mirabel u. s. w.; Heilbronn 1876—1882, s. 522 ff. [1]) De latere, boven vermelde, editie is voor taalkundig onderzoek niet te gebruiken, aangezien de uitgever de spelling van 't handschrift willekeurig heeft veranderd en eenige foutjes in den tekst zijn geslopen. De veranderingen zijn wel meestal vermeld, maar het is toch uit de uitgave niet altijd te zien welke lezing 't handschrift heeft.

Dit had mij, voordat ik de vroegere editie had gezien, aangespoord tot een volledige vergelijking van den gedrukten tekst met de in de Leidsche Universiteitsbibliotheek aanwezige fragmenten en doen besluiten tot de uitgave mijner collatie. Later veranderde ik mijn plan en besloot de collatie op de eerste uitgave te baseeren. Voor 't gemak zijn beneden álle verschillen tusschen 't handschrift en den in Förster's Aiol gedrukten tekst opgegeven, tenzij in den laatste door cursieve letters duidelijk blijkt dat de uitgever iets heeft bijgevoegd. Cursieve letters wijzen beneden aan dat de lezing onzeker is; onder aan de bladzijden vindt men dan nadere bijzonderheden. : beteekent een onleesbare of weggesneden letter. Natuurlijk is 't aantal

1) Ook afzonderlijk verschenen als J. Verdam, Die Fragmente des mittelniederländischen Aiol; Altenburg 1881.

afgesneden letters meestal niet precies te bepalen. Indien een geheel onbekend aantal weg is, duid ik dat aan met..... Een liggende streep — wil zeggen dat tusschen twee woorden een paar andere zijn weggelaten die bij Förster goed staan. De nommers der regels verwijzen naar de versregels aldaar. In de noten is ook Verdam's latere uitgave in aanmerking genomen. De fragmenten III, IV en VII*ab* zijn geheel afgedrukt, ter wille der duidelijkheid.

In 't handschrift worden geen hoofdletters gebruikt, behalve in *Gi* r. 100, *Geraimes* r. 213, *Aiol* r. 391, en aan 't begin eener alinea, in 't laatste geval een groote, in roode verf. De afkortingen, die bijzonder zeldzaam zijn, heb ik opgelost. Tusschen lange en korte *s* is door mij geen onderscheid gemaakt. 't Handschrift heeft zonder uitzondering na elken versregel een punt. Een heel enkelen keer staat ook elders een punt; de gevallen zijn hier opgegeven.

Men beschouwe deze collatie als een poging om de uitgave van Dr. Verdam, welke zoo verdienstelijk is door de bepaling der verhouding van den Nederlandschen tot den Franschen tekst, nog bruikbaarder te maken. In een latere aflevering hoop ik de taal der fragmenten te bespreken.

Fragment I (Förster, s. 526 ff.)

Blad 1. Hier is 't voorste deel afgesneden en wel zóó dat aan elken regel ongeveer 12 letters ontbreken (*r*°. vooraan, *v*°. achteraan).

f. 1*r*. 1. ..... *n* dor 3. ..... *e*ide hort 5. ..... n feien 6. wemet 7. ..... ecgen 8. iunchere 9. .....*i* des — uragen. 11. .....we gegaderet 14. em un-| 15. .....

---

1. *Van de* n *of* m *is alleen de laatste neerhaal en een deel der vorige over.* 3. *e*ide. *Eerste* e *onzeker, bijna geheel weg, evenzoo de* e *in* pie *r.* 42. 6. so wemet. *D. i.* so weme-et (*cuicunque id*). 7. eegen. *Eerste* e *half over, maar zeker. Zoo ook:* w *r.* 11, h *in* here *r.* 15, r *r.* 31, 36, d *r.* 39, *de eerste* o *r.* 48, *de laatste* h *r.* 52, g *r.* 60, d *in* god *r.* 75, c *r.* 77, *de laatste* e *r.* 79. 9. *i.* i *of* u (*één neerhaal*), *zeker geen* e.

f. 1r. here 16. uan al | : : : : : : : : : : : : *ne*. 18. . . . . *m*insten uellet. 20. . . . . l is — ú 23. do-| 24. . . . . uûrwar 26. die — ú 29. . . . . t began te uarne. 30. gere-| 31. . . . . r hi — uleischouwer 32. end | : : : : : : : : : : : : lach. 34. iungen. 35. aio-| 36. . . . . rûgen 38. uort

f. 1v. 39. . . . . dar — hienc. 40. dar hi die || 1 *v*. || wurpe met untfienc. 42. geuader pi*e* . . . . . 44. w*i* . . . . . 45. sijn cutel. 48. so : : : : : : : : : : : solde 49. uûrne

50. Gi — bliuen. 51. b: : : : : : : : : : : : |uen. 52. ú uleisch — h . . . . . 53. ouerlopet. 56. tehant 58. uan danne rie. . . . . 59. uol. 60. sine g: : : : : : : : : : : : 63. geuader. 66. die he: : : : : : : : : : : : | walde. 68. ic : : : : : : : : : : : : : : |rûne. 71. iet uers: : : : 72. : : : : : : : : ende urie. 73. ú — sto*u* . . . . . 74. uerslaen. 75. is god . . . . . 77. lelic . . . . . 78. | bet uenine 79. die . . . . . 81. hine w. : : : : : : : : : : : : :

Blad 2. Dit sluit onmiddellijk aan bij 't vorige. Regel 81—93 ontbreken in 't hs. telkens op zijn hoogst vijf letters.

f. 2 r. 81. . . . . nt. 82. ú uader. 84. uan úwer 85. noch : : : : : : omplie

86. :ů reit — uort — unuerre. 87. des herte rouwech | was end erre. 88. uolgeden 89. geli-| : : : (: :)e men dien sotte. 90. uolc 91. . . . . *n* bûke 92. uiel — trip| : : : (: :)e. 93. wiue uiere.

16. *ne*. *Van de* n *één haal over. Eenzoo van* m *r*. 18. 23. do- *is de eerste lettergreep van een woord en mag dus niet met Verdam in* dat *worden veranderd*. 39. *Lees misschien:* sijn scilt dar entgegen hienc 41. *Deze regel vervalt*. 44. *De letter na* i (*of 't begin van* u?) *was geen* a (*Verdam*). 45. cutel. *Zeker. Men schrappe dus 't artikel* cittel *in 't Mndl Wdb*. 50. *Nieuwe alinea in 't hs*. 53. *Lees:* hopet. 73. *Van* u *in* stou *is alleen de eerste haal over*. 81, 91. *Van* n *alleen de laatste haal over*. 85. *Eerste* o *half weggesneden, maar zeker. Eenzoo tweede* w *r*. 87. *laatste* e *r*. 92, *eerste* a *r*. 104, d *r* 107, k *r*. 109. 86. *Nieuwe alinea*. — ů *of* u *Alleen de laatste haal der* u *is zichtbaar*. 87. *De plaats vóór* was *werd in 't hs. ingenomen door de hoofdletter der nieuwe alinea*. 89. *Voor* gelikerwise (*Verdam*) *is geen plaats, bovendien komt alleen* gelikerwis *voor*. *Misschien*: gelike dede (*opt. pt.*) men dien sotte. 92 *vlg*. *Verdam:* — tripiere, Ende *ons*. Ende *is overbodig*.

Regel 94—119 ontbreekt ten hoogste één letter, aangezien een bijbehoorend strookje de overige bevat.

f. 2r. 94. haeste | :uam. 97. :et torne 99. uassael 100. Gi — uorwert | *m*eer uan 101. *u* 102. | *u*mbe — *ú* 103. geuen 104. andolihe uan 105. uor ú 106. iseren uan úwen 107. dat is 108. uorwert meer 109. be|kennen 110. sůlt | :in wesen. 111. uortmeer. — uan 112. e|:el 113. aln 114. uro|*w*e 116. *ú* 118. sinn*e*. 119. *u* — uligen

Regel 120—135 ontbreken weer ten hoogste vijf letters.

f. 2v. 120. ú — uersta. 121. rote uolgen

122. Uan — uerbolgen. 123. uierhundert — uolgen. 124. uele 127. so w : : : : : | hene 131. uele. 132. ú — uergeu : : : : : 133. nesal. 134. uorwert — *u*

Van r. 136 tot 158 ontbreekt omstreeks één letter.

136. wach arme seit hi : : : : | uader. 137. allet gader. 138. and*e*: | land 141. untfarmenesse sent.

142. Nu — uort 143. su*n*|der uorte. 145. ter ander of : : | wesen solde. 147. hin*e* — uerdrunken 148. uant — stá:| 149. uan 150. wagde : : | sach 151. up genomen. 152. gi s*u*: : | seit 153. uassael ic geue ú mi geu: : 155. uan e: : | uernam. 156. urient 157. bliuen d: : | u got 159. d: . . . . .

---

100. *meer. Zichtbaar is:* neer. 101. *u. Of* ú? 102. *De eerste haal der eerste* u *is weggesneden. — ú. 't Accent onzeker.* 105. ú. *De eerste haal der* u *weg, maar 't accent is zichtbaar.* 106 iseren. *Zoo terecht 't hs.* 112. *Lees:* edel. 113. aln. *Sic.* 116. *Boven* u *schijnt een accent te staan, maar de twee onderste regels zijn zeer verbleekt. Boven* u *in r.* 119 *is niets te zien.* 118. *Er kan ook* sinnē *hebben gestaan.* 122, 142. *Nieuwe alinea.* 134. u *als in regel* 119. 136. *Na* hi *twee of drie letters onleesbaar.* (sic?) 138. e *bijna weg.* 143. sunder. *Van de* n *alleen nog de eerste haal.* uorte *staat niet voor mndl.* vorste (*Verdam*) — *dat zou* verste *zijn — maar vóór* vorgte, *vrese. Vgl.* uorten (*metuebant*) 366, uoerten (*metu*) 500, uorte (*metum*) 530, *uoerte* (metus) 565; bedorten 365 *uit* bedorften. *Zie verder mijn Limb. Serm., Inleiding* § 88 *en* 103. 147. hin*e*. e *half weg.* — uerdrunken. *Door Verdam terecht vertaald met „besoffen", „smoordronken". Ik geloof echter niet dat men er dezelfde beteekenis aan mag toekennen in gevallen als* verdronken in sonden (*Ruusbroec e. a.*): *daar beduidt 't woord eenvoudig: submersus, verzonken.* 148. *Lees:* stán. 150. *Misschien heeft er gestaan* wagde ům, *misschien ook alleen* wagde (*praeteritum van* wagten). 152. su *of* sů; *'t schrift is wat uitgevlakt.* 159. *Na* d *een* i *of 't begin eener* u.

Fragment II (Förster, s. 530 ff.).

Aan 't begin ontbreekt *recto* gewoonlijk één letter, aan 't einde *verso* twee letters, in 't midden zijn aan weerszijden gapingen.

r. 160. *i*chte — uerclagen. 161. slůgen dů :: g:::: 162. die uiere — uader. 164. uader 165. *m*ordenere 166. gedra|gen. 167. geliic 168. a|:ol 169. tehant. 170. | sine 172. secgen ::h. 173. die ::::: | :::: si dů geuiengen. 174. bet haesten :::::::::::::|::: 175. :: g:der 176. ůn 177. al|:e 179. hús — was uerwůstet 182. had|:en 183. uan — hús — aue | :amen 185. bóm | :::::::: bunden. 186. enbouen

v 189. *dat si die dilde* mordenere. 190. ni(::)|wet

191. Die burchgreue tehant begunde. 192. a:: | hi wale. cunde. 193. uernemet — iunchere. 194. ic bi :(:) | dur ú 195. ú uragen 196. d:: | secget 197. ú — benedi(::)|en. 199. uppe :: | :(::) die daet. 201. dar :: : | ::::::::::::arheit af. 202. d:(:) | gaf. 203. suldi - uerdragen. 204. ine sa:::::: | dar 205. urům: | 206. ér 207. coning: | uercunde. 209. ú uorwaer gelouen. 210. wůnet — en|bouen. 212. *m*: | haten 213. Geraimes — leuen. 214. ine (::) | sal ú — begeuen. 215. tůrl .....

161. slůgen dů *of* slugen du. *'t Bovenste is afgesneden. Van de volgende* g *ziet men 't onderste; daarvóór misschien* tu *of* tů *of* al (*niet:* te). 162. *Eerste* d *half weg, maar zeker. Eenzoo tweede* g *in* gedragen *r.* 166, s *r.* 170, l *r.* 215. 165. *De twee laatste halen der* m *nog over.* 172. *Vóór* h *drie letters uitgevlakt.* 176. ůn *of* un. *'t Bovenste is afgesneden.* 179. *De eerste* w *is grootendeels weggesneden.* 189. *De cursieve letters zijn bijna geheel weggesneden, maar er is genoeg over om te zien* 1° *dat de drie eerste woorden waren:* dat si (*niet:* se) die, 2°. *dat van 't vierde woord de eerste en de vierde letter* d's *waren, zoodat zoowel* oude, *of liever* alde, *als* felle (*Verdam*) *onmogelijk zijn. Voor* dilde *vergelijke men r.* 600. 190. *Waarschijnlijk stond er:* ni-|wet. 191. *Nieuwe alinea.* 199. die *of* de. *Alleen 't bovenste van de* d *en* e *is zichtbaar.* 203. suldi *of* sůldi. *'t Bovenste is weggesneden.* — uerdragen. *Sic, maar* d *onduidelijk.* 209. uorwaer. o *niet geheel zeker, door een gat* 212. *De twee eerste halen der* m *zijn over.*

Fragment III (Förster, s. 532).

Er ontbreken aan elken regel ongeveer 25 letters. Ik druk 't fragment af zooals het in 't hs. staat. Niet de onderhelft (Verdam, Tijdschr.) maar de bovenhelft is afgesneden.

r. 216 vlg. uernam. dat hi t.....
218. secgen wat hi ded.....
219. ant heilich cruce.....
220 vlg. hi gebat. aiol sijn.....
222. minnentlike grů.....
223 vlg. sůte sůn. gi hebbet.....
224 » ere. gelouet si got.....
226 » wieder důt. mij*n*.....
228. hi seide sůte here....

v. 231. .....*r*ouweden so men
232. .....*t*en coninc mere.
233. .....siekerheit die
234 vlg. .....en untuaen. die
236. .....nc seide sem mijn
238 vlg. .....edan. si quamen al-
240 » .....heit tehant. also
241 » .....coninc. eer hi dan-
243 » .....e liede. die barune

Fragment IV (Förster, s. 532 f.)

Ook dit fragment druk ik geheel af. Er ontbreken telkens omstreeks 21 letters.

r. 245 vlg. ane. die was makaris.....
247 » . ter erden lach. des wa*s*.....

---

225. *Vul aan*: gelouet si got die here. 227. mij*n*. *Van* n *alleen de laatste haal ichtbaar*. 231. r *onzeker*. 232. t *niet geheel zeker*. 243. *Vóór de eerste* e *misschien een* g. 248. *Laatste* s *niet geheel zeker*.

249. stolte brûder manasi.....
251. hi seide wilt hi mijn *u*.....
252 vlg. hene scheiden. hi slûch.....
254. riet hi steken iocerant.....
255 vlg. end dore. dat spere qu.....
257. derhalf uan blûde roe.....
258. Manasier slûch echt.....
259. ende harde toren.....
260 vlg. uerlois. dar riet hi sta.....
262. die wapen niene doch.....
v. 264. .....die rike coninc uan
265 vlg. .....ant karlun. hi stac ûden
267 (») .....en schilt dien hi dar
269 » .....uûch. dat em dat spere
271 » .....it mochte langen. dur
273. .....end dur dien lijf alto
274 vlg. .....am geulogen. doet uter
276. .....*r*t harde gram garijn.
277 vlg. .....sijn. sijn ors hi dû bet spo-
279 » .....n quam. sijn spere uûr
281 » .....*u*ppen schilt. sijn halsberg
283. .....dar up wieder stût.

Fragment IV*a*.

Zoo noem ik 't door Verdam bij Förster, s. 533, onderaan medegedeelde stukje. Er ontbreken ongeveer 19 letters. Ik geef de afwijkingen van 't hs.

r. 263*a*. da*t* 263*b*. | greue uan senlijs. *dat* edel..... 263*f*. hijn — war 263*h*. hant. *d*.....

---

251. *Van de* u *alleen de eerste haal over, dus misschien* i. 258. *Niemoe alinea.* 261. *Laatste* a *onzeker, evenzoo eerste* g r 276 277. *Eerste* s *bijna geheel weg, maar zeker.* 279. *Eerste* n *zeker, dus Verdam's aanvulling* ten coninc *onmogelijk; misschien* gereden? 281. *Van de* u *alleen de laatste haal over.* 263*a*. dat *of* dar. 263*b*. dat *onzeker. Evenzoo* d *r.* 263*h*, n. *r.* 283*a*.

v. 283*a*. ..... wa*n*. da: : : die appel wa' | 283*b*. ..... m weren 283*c*. sinen 283*d*. dót | 283*f*. alshi 283*h*. ors |

Fragment V.

De afwijkingen van 't handschrift zijn deze:

f. 1*r*. 285. ouel 286. ungeual tů sende. 288. hůde

289. Hellewijn — uersach. 292. ungeual 295. uernam 296. tů sprac 297. ia. 298. hellewijn — uan 299. slůch. 300. ungeůug. 301. uan 304. uleisch uan 305. uan 307. geuaen. 308. haen. 309. alte 313. uor — lijf uan 314. sijn euenwech 315. du tehant. 316. út 317. untuiengen 319. schacht — sijn croken. ||

f. 1*v*. 320. || menegen — dur gebroken. 324. uergaderde rikelike. 325. út uermeten. 328. uermetenlike. 330. uan 334. uan

335. Bertram 337. sijn 339. uan 340. důre brac. 342. altůder 344. ane sach. 347. uan plasence 348. schilt —

f. 2*r*. a diuise. 355. got — uermaledien. 356. sůken || 2*r*. || dar 357. die was uient an dien doet. 358. elie 361. schilde 365. bedorten. 366. si sich — uorten. 368. vp — enbouen 369. dat ům — geuallen. 373. uleisch — uan 375. ulo 376. terdoet.

377. Makaris ulo 379. uluen burgunihůne. 380. důne. 383. uelde 386. uiere. 387. dúrde uijf iaer 391. Aiol 392.

f. 2*v*. die || 2*v*. || sich geurouwen 394. iamer 396. winach 397. urouwe 398. uan — steruen 400. mijn — alte 401.

289, 335, 377. *Nieuwe alinea.* 303. *Daar de lippen uit twee gelijke helften bestaan, dunkt mij* die winster lippe *voor „'t linker deel der lip(pen)" niet zoo heel vreemd. Vgl. bovendien 't Fransch, r.* 9015: *Son doit li a fichie en son destre grenon, waar van een „rechterbaard" sprake is. Met* luchter vingher *Alex. X,* 1424 *schijnt de ringvinger der linkerhand te zijn bedoeld.* 308. *De koning zond Gwincot naar Soissons om gehangen te worden.* 328. *Lees:* uermetenlike, 329. *Lees*: riden. 362. *Is* tů der hant *hier niet: tot aan de hand?* 365. bedorten. *Sic. f.* 2*r*. *Onderaan:* Altare SS. Mariæ et Nicolai Nro 15to *en rechts hiervan*: Register van den altaer tot Boukum 1580. 395. wan eer so *beteekent m. i. „quandocunque"; vgl.* wie so *of* so wie *en dgl.*

f. 2v. urie. 402. urowe 404. uernoiet 405. ungeual 406. dusentuolt.

407. Mirabel — urouwe 408. uan 409. uerre 410. beuaen. 411. urouwe. 412. driuen 414. uromen. 415. út — uader. 417. uan urancrike. 419. uan 420. alt went — uerradenere. 421. geuaen

425. Mirabel 426. tegane. 428. te-||

f. 3r. 429. || dat houet 430. ungeuûch. 431. urouwen 433. dat si si ûme nien untsachten. 435. uûden. 436. urûmen 437. urouwen 438. uan — alten uûten

439. Die urouwen 445. urouwe 446. lijf. 448. makaris — sijn 451. hús 452. ûr (*beide keeren*) 453. coulten — uan 456. auunt 459. uant. 460. tehant. 461. uan 463. under | der

f. 3v. der brucgen 464. dien ic genûmen || 3v. || wale can. 465. uisched 467. ulieten 468. uûr 472. uûr 473. uernam. 474. uan

475. Tierri 479. urouwe 480. urou — uan 483. uergaen tenacht. 484. uische 485. laet di 487. uische 488. geuûch. 489. uan 491. gelouen 493. tehant. 495. uûte 496. urouwe 497. erueret — uan 498. ne|dorste 499. uiel 500. uan uoerten 501. bi des godes

Op blad 4 ontbreken telkens ongeveer 27 letters De afwijkingen zijn:

f. 4r. 504. | uorwaer 505. sand..... 506. tehant..... 507. duuel..... 509. mag..... 511. | geuen. 514. uerstaet. g..... 515. in i..... 516. harde red..... 517. aio ..... 518. tierri hi s..... 519. | urancrike. 521. |uen. 523. |be lange

f. 4v. 525. kers-| 526. ..... t lant. al tû | 527. ..... an turnebrie. | 529. kin-| 530. uorte

407, 435, 439, 475. *Nieuwe alinea.* 433. *De regel is volmaakt in orde en beteekent: dat zij haar hem niet (voor goed) ontnamen. Voor de beteekenis -ontnemen" zyl men mhd entsagen De* 3. *sg. opt. pt. van* untfechten *zou zijn:* untfochte. 477. te gegen. *Eerste* g *dadelijk uit* i. *f.* 3v. *Onderaan:* Register van t' benefitie Tot Boukhout (*volgens Verdam hand der* 18*e eeuw*) 505. d *half weg, maar zeker Zoo ook laatste* g *r.* 509, g 514, *laatste* d 516, s 518, a 527, *eerste* s 532, *eerste* e 540, 541, 542

531. .....*m*be | 532. ..... s — ne- 533. geurûme. | 534. .....prac — wi-| 535. ..... *d*i ne geine 536. ..... *r*auen. 539.....at. — uijf-| 540. .....eder uaren. 541. ..... er wi 542. ..... ere. uan 544. ..... urouwe 545. *u* wal. want it ||

Fragment VI (Förster, s. 540 f.)

In Verdam's eerste uitgave is de titel »Fragment VI" bij ongeluk vergeten. 't Onderste van 't blad is over. De afwijkingen zijn:

r. 546. g:|daen 547. altehant. 550. eren si beste 551. coninc|inne. 552. urientscap 553. hûuen — fiere. 556. al|

v. 558. aue. 559. uerlorn. 560. uijf iaer — teuorn. 561. gehalden. loe|wijs. 562. uan 563. wán. 564. geuaen. 565. uoerte 566. uan — uolc

Fragment VII (Förster, s. 541.)

r. 569. *r*iet also 570. uerwûdet 572. geuienc. 574. mûder sûn uerradenere. 576. uollencomen. 577. uan 578. duuel 580. heuet ||

v. 581. ..... *gewalt lei*|den die urouwe. 587. urilike 588. uor 589. uan 590. ane beden

Fragment VII*a* (Förster, s. 542).

Dr. Verdam heeft de regels van dit fragmentje, dat uit twee stukjes bestaat, in verkeerde volgorde geplaatst. Dit blijkt daaruit dat 't bovenste van eenige letters van 't eene stukje past aan 't onderste van eenige van 't andere. De

531. *Nieuwe alinea. Van de* m *alleen de laatste haal over.* 539. uijf-. *De volgende regel begon waarschijnlijk met* talf *of soo; vgl. 't Fransch v.* 9277: *.IIII. mars et demi.* 545. *De laatste haal der* u *over.* 546 *'t Onderste der* g *zichtbaar; één of twee letters vroeger:* h; *ongeveer zes letters hiervóór:* g. 553. fiere. *Misschien:* siere. 569 *vlg. 't Bovenste weggesneden.* — riet *of* liet. — uerwûdet, uerwudet *of* uerwudet. *Waarschijnlijk 't eerste: vgl. 't Fransch v.* 9687: *a poi d'ire ne deruo.* 578. *De duivel hielp u aan zulk een geluk!* heel *voor* heil. 581. *De cursieve letters grootendeels weg en onzeker.*

beide stukken zijn tegenwoordig dan ook in de goede volgorde aan elkaar geplakt. Wien de eer van de ontdekking der juiste opeenvolging toekomt, kan ik niet zeggen. Ik druk 't geheele fragment af. Aan elken regel ontbreken 15 tot 20 letters (tezamen voor- en achteraan), 't meeste aan den derden regel.

r. 602. .....*c*rachte uaren int pungiant.....
603 vlgg. .....ke. siet edel coninc ende rike. w.....
592. .....dit is ein wiederloen dar a.....
593 vlg. .....er die dieue. dur dat so geuic *u*.....
595 » .....uan salanice. nu seide gratien.....
v. 606 » .....*e* wilde swijn. nase ende m*u*.....
608 » .....n gesune si tereten. sent was si*j*.....
597. .....crechtich dû sijn got uerg*e*.....
598 vlg. .....*u*ernomen. hi was na út dien.....
600 » .....t hi scalc dilde frantsois. eer w.....

Deze schikking komt ook geheel uit met 't Fransch. In 602 leze men: *bet crachte*. In 603 zal hebben gestaan: Aiol zeide vriendelijk, of zoo iets (*Aiols l'en apela par mout grans amisties* 10076). 605 ging waarschijnlijk uit op *gaf*: wat uw hand mij gaf, of iets dergelijks (*De chou que m'acutastes* 10078). 't Rijmwoord in 607 (of 609?) zal *gespleten* zijn geweest. 598 moet ongeveer dezen inhoud hebben gehad: toen de heiden dat merkte (*heft uernomen*): *Quant l'entent li paiens* 10095. 599 luidde vrij zeker: *hi was na út dien sinnen comen:* Fransch *le sens quide cangier* 10095.

Fragment VII*b* (Förster, s. 542, [1])).

Er ontbreken telkens ± 32 letters.

r. | uan ura ..... | cûninc *l* ..... | sinen la ..... | ic

602. c *nagenoeg geheel weg* 605. w *half weggesneden*. 593. *Eerste* e *bijna geheel weg, maar zeker*. 594. *Van de laatste* u *alleen de eerste haal over*. 606. *Eerste* e *onzeker*. 607. *Daar 't bovenste weg is gesneden, kan de laatste letter ook* û *zijn geweest*. 609. j *onzeker; evenzoo laatste* e r. 597. 598. *Alleen een stukje der eerste* u *over*.

wan ..... | uan si ..... | *u*iere g ..... | ioiant ..... | de bra ..... | den. t ..... | eren s ..... | in *un* .....| wal b ..... | wal .....

v. ..... is mijn | ..... doet. mi | ..... eftûde | ..... en co-| ..... *m*ût uns | ..... en uaen | ..... chter | ..... uwer | ..... bet dien. | ..... aren | ..... *e.* wel | ..... hafte-| ..... r inne |.

De cursieve letters zijn gedeeltelijk weggesneden of althans onzeker.

Een paar andere strookjes, wier regels op zijn hoogst vier letters bevatten, zijn in geen enkel opzicht 't meedeelen waard.

Leiden. J. H. KERN.

BLADVULLING.

Prof. de Vries heeft indertijd het Middelnederlandsch gezuiverd (*Taalzuivering* p. 21) van het monstrum *bewanc*, prijkende in de *Brabantsche Yeesten*, II 1039, en daarvoor *bedwanc* in de plaats gesteld. Het is mij gebleken dat handschrift A (niet het teksths.) de goede lezing heeft. Willems heeft ze echter onder de varianten niet opgenomen. Vs. 392 van het 3e, en vs. 1358 van het 5e boek, door Prof. de Vries ook in zijne *Taalverzuivering* verbeterd, staan foutief in hs. A.

W. D. V.

KABELJAUW.

Reeds in de Middeleeuwen komt het woord *kabeljauw* in het Nederlandsch en het Nederduitsch voor. Verdam (Mnl. Wdb. III, 1091) geeft de vormen *cabeliau*, *cabbeliau*, *cabaliau*, *cabelliau*, *cabbelau* en *cablau* en bij Schiller-Lübben (Mnd. Wtb. II, 414) vinden wij *kabelow*, *kabbelouw*, *kaplawe*. Dat *kabeljauw* in het midden der veertiende eeuw een partijnaam werd, bewijst overtuigend, dat dit woord reeds toen in Holland algemeen bekend was. Ook later bleef *kabeljauw* de gewone benaming van den Asellus; zoo lezen wij bij Le Maire (Spieghel der Australische Navigatie, in Nieuwe Werelt, Amsterdam 1622) op blz. 19: »t' Savonts quamen de Boots weder van de rotsighe Eylandekens, brengende de zoode van diversche Visschen: als Cabeljau, Gullekens, en Schelvisch" en op blz. 26: »Onsen Opper-Stierman heeft voor de passagie een Cabbeljau gevangen." Ook Zorgdrager (Groenlandsche Visschery, 's Gravenhage 1727, blz. 118, 119, 124 enz.) gebruikt *kabbeljau*, *kabeljau* als den gewonen naam van dezen visch. Uit het Nederduitsch kwam *kabeljauw* eerst in jongeren tijd in 't Hoogduitsch, waar men het in de vormen *kabliau*, *kabeljau*, *kabelau* aantreft (Grimm, Wtb. V, 10), nadat het reeds in de Middeleeuwen van de Nederlanden uit zijn weg naar Frankrijk had gevonden (*cabliau*, *cabillaud* bij Darmesteter-Hatzfeld; zie ook Godefroy I, 764). Thans vindt men het woord ook in het Zweedsch en Deensch (Kluge, Etym. Wtb.).

Al deze feiten heb ik alleen om deze reden hier bijeen geplaatst om duidelijk te toonen, dat het woord *kabeljauw* reeds lang aan de Noordzee bekend was eer onze voorvaderen zich met de vaart op Groenland begonnen bezig te houden. De eersten, die de kabeljauwvisscherij tot een belangrijken tak van bestaan hebben gemaakt, waren de Basken, hetzij die van Bayonne en Capbreton, zooals Cleirac (Us et coustumes de la mer, 1661, p. 140, 141, 147, aangeh. bij Michel, Le Pays

Basque, p. 188) ons mededeelt, hetzij die van Vizcaya, zooals men wellicht uit eene plaats bij Zorgdrager (blz. 384) mag opmaken. Wij lezen daar namelijk: »De voornaamste en bequaamste die met deeze Bakkeljaau Visschery weeten om te gaan, zijn de Biskajers", waar men echter in »Biskajers" wel eerder een algemeene benaming voor de Basken moet zoeken. Reeds omstreeks 1400 bereikten de Baskische visschers het verre Groenland (Michel, p. 188) en in de zestiende en zeventiende eeuw voorzagen zij een groot deel van Europa van walvischtraan, balein en stokvisch. Of de Basken een eigen woord voor »kabeljauw", »stokvisch" hebben gehad, is mij niet bekend, daar hunne taal eerst sedert het midden der zestiende eeuw en dan nog gebrekkig is overgeleverd, doch bij Larramendi vinden wij als zoodanig *bacallaua*, d. i. *bakallao* + het lidwoord *a*. Dit *bakallao*, dat door de Spanjaarden (als *bacalao*, *bacallao;* zie Diez [5], 536) en de Italianen (als *bachalaio*, zie Franck, Etym. Wdb. 408) werd overgenomen, is buiten twijfel ook in het Baskisch niet inheemsch en, ware het niet, dat het vroegtijdig voorkomen van *kabeljauw* in de Nederduitsche tongvallen ons dit verbood, zoo zoude men geneigd zijn te meenen, dat de Basken het woord uit eene taal van het verre Westen (in het Eskimoosch b.v. is *kakluk* een woord voor »visch"; zie Petitot, Vocabulaire Français-Esquimau, Paris 1876, p. 55) hadden ontleend. Nemen wij echter in aanmerking dat *kabeljauw* reeds in de veertiende eeuw een gewoon woord was, zoowel ten onzent als in Oost-Friesland, en dat de Franschen het *zeker* van ons leerden kennen, zoo wordt het waarschijnlijk, dat ook de Basken hun *bakallao*, hetzij onmiddellijk van Nederlanders of Nederduitschers, hetzij door bemiddeling van 't Fransch, hebben overgenomen. Dat zij van **kaballao* met metathesis *bakallao* maakten, kan ons in een vreemd woord niet verwonderen, vooral daar eene dergelijke omzetting ook bij echt-Baskische woorden veelvuldig voorkomt: »Les exemples de transposition de lettres sont très-fréquents en basque: *gabe* et *bage; igaro* et *irago; irudi* et

iduri; *eriden* et *ediren*, etc." (Van Eys, Gramm. Comp. 21).

Prof. De Vries heeft in De Taal- en Letterbode (I, 274 vv.) in het licht gesteld, dat de Basken de leermeesters der Nederlanders in de kabeljauwvisscherij zijn geweest en dat het daaraan moet worden toegeschreven, dat de Baskische naam *bakallao* ook bij onze Groenlandvaarders in gebruik kwam. Dat het woord *kabeljauw* echter reeds lang ten onzent bekend was, heb ik hierboven reeds aangetoond. Ten overvloede blijkt dit uit het getuigenis van Zorgdrager (blz. 378): »Wat de Bakkeljaau-Visch aangaat, dezelve heeft deezen naam van de Basques ontfangen, doordien men die anders Kabbeljau noemen zoude." *Kabeljauw* was dus ook voor Zorgdrager het van ouds bekende woord, dat onder de Groenlandvaarders door den Baskischen vorm *bakkeljaau* was verdrongen. Een weinig ouder nog is 't getuigenis van Winschooten (Seeman, p. 98) uit het jaar 1681; »Kabbelauw, of Kabbeljaauw op sijn Amsterdams, een bekende Vis alhier: en is bij naa de selve, als die op de Terraneufse banken werd gevangen, en Bakkelauw genaamd werd."

Vatten wij het voorgaande kortelijk samen, zoo komen wij tot de volgende conclusies:

1°. *Kabeljauw* was reeds in de veertiende eeuw over de Noordzeekusten verspreid.

2°. De Franschen namen het woord in dien tijd van de Nederlanders over.

3°. De Basken namen het eveneens over, doch vervormden het tot *bakallao*.

4°. Het Baskische *bakallao* werd in later tijd door onze Groenlandvaarders als *bakkeljauw* ontleend.

Thans hebben wij dus een vasten grondslag om den oorsprong van *kabeljauw* te kunnen opsporen. Men brengt het, zekerlijk niet ten onrechte, met *kablen* in verband, dat o. a. ook dezelfde beteekenis heeft als *bolch* (Grimm, Wtb. V, 10; zie ook II, 229), en ook ons *kibbeling* mag men wel met Grimm aan *kabeljauw* verwant achten. Dat *kabeljauw* (mnd.

kabelow), hd. *kablen* (waaruit poolsch *kablion*) en nl. *kibbeling* geen Germaansche woorden kunnen zijn, spreekt van zelf en de vorm *kabelow* maakt het waarschijnlijk, dat wij met eene Slavische maagschap te maken hebben. Werkelijk meen ik eene zoodanige te kunnen aanwijzen, waaruit de Nederduitsche groep zich in vorm en beteekenis ongedwongen laat verklaren. In het Russisch namelijk zijn *kobél*, *kobl*, *kobljúch* gewone woorden voor »staak", »paal", waarbij het adjectief *koblóvyj* (in vrouwelijken vorm *koblóvaja*) behoort. Denken wij nu aan ons woord *stokvisch* en nemen wij in aanmerking, dat het Russische *treská* zoowel »stok" als »kabeljauw" beteekent, dan wordt het zeer aannemelijk, dat men dezen visch ook *kobl* of *koblóvaja* (nl. *ryba*, visch) noemde, waaruit dan *kablen* en *kabeljauw* door de Nederduitschers werden ontleend. De geschiedenis pleit eerder vóór dan tegen deze meening, daar de Russen van Groot-Novgorod in de Middeleeuwen een levendigen handel met West-Europa dreven en de naam van een handelsartikel dus licht van het Ilmenmeer naar Nederduitschland kon worden overgebracht.

Leiden. C. C. UHLENBECK.

BLADVULLING.

Dat het Turksche woord *jamurlyk* (zie *Tijdschr.* XI, 72) ook reeds in zijn vaderland met de ingeschoven *b* werd uitgesproken die in ons *sjamberloek* voorkomt, kan blijken uit eene woordenlijst achter Jooste, *Gr. Wonderl. Wereldt* (a°. 1659), bl. 73; onder andere namen van Turksche kleedingstukken geeft hij op: Iamberluck, *Mantel.*

A. K.

VALENTIJN EN NAMELOOS.

Het nieuwe fragment van den *Valentijn en Nameloos*, ons naar het HS. op het Rijksarchief te Gent door de goede zorg van Dr. W. de Vreese nauwkeurig meegedeeld in dit Tijdschrift, XI, 140—162, geeft mij aanleiding tot eenige opmerkingen over de verhouding, waarin het staat tot de beide andere reeds bekende fragmenten. De uitgever geeft m. i. zeer terecht te kennen, dat hij het houdt voor een gedeelte van eene andere bewerking derzelfde stof, dan die, welke ons in de Middelnederduitsche vertaling bewaard gebleven is, maar vermoedt tevens, »dat we hier wellicht te doen hebben met eene andere bewerking, dan die, waartoe de twee andere fragmenten, of in elk geval het tweede (en *dus* ook de Middelnederduitsche roman en de Hoogduitsche en Zweedsche prozabewerkingen) behooren."

Tegen dat *dus* heb ik bezwaar, omdat juist de nauwe verwantschap der beide vroeger uitgegeven fragmenten met het Middelnederduitsch hoogst twijfelachtig, ja ik durf wel zeggen stellig te loochenen is. Het eerste Mnl. fragment toch behandelt in 175 verzen hetzelfde, wat de Mnd. *Valentîn*, vs. 1480—1555 in slechts 76 verzen afdoet, zonder dat het ons mogelijk valt, eenigen steun te vinden voor de, overigens voor de hand liggende, gissing, dat de Mnd. dichter juist de redactie, die wij in fragment I vóór ons hebben, zou hebben bekort. Terwijl toch in fragment I het eerste vers de tweede helft van eenen zin vormt, waarvan de eerste helft ontbreekt, en vs. 2—6 in inhoud overeenkomen met *Valentîn* vs. 1480—85, schilderen vs. 7—56 eene scène (de door Phyla met eenen kaakslag beantwoorde kus van Glutes), die in den Mnd. *Valentîn* te vergeefs wordt gezocht. Met vs. 57—85 stemt *Valentîn* vs. 1486—1505 vrij wel overeen, maar vs. 86—101 verschilt van *Valentîn* vs. 1506—1517 in zoover als in het Mnl.

de koning een onheilspellenden droom aangaande zijne dochter heeft en in het Mnd. de boosdoener voorwendt zulk eenen droom zelf gehad te hebben: eene voorstelling, die zeer goed op rekening van den Mnd. dichter of zijn Mnl. voorbeeld kan gesteld worden en wel niet tot den oorspronkelijken roman zal behoord hebben. Vs. 102—176 en *Valentîn* vs. 1518—1555 daarentegen wijken in niets wezenlijks van elkaar af, behalve in uitvoerigheid van behandeling. Verder heet de snoodaard, die Phyla eerst met zijne liefde en daarna met zijn bloedigen haat vervolgt, bij den Mnd. dichter *Gawîn* (een naam, die zeker voor zulk een gemeenen schurk al zeer ongepast is), maar bij den Mnl. dichter *Glutes*. Bovendien heeft Phyla's gastheer in het Mnd. gedicht geen anderen naam dan dien van koning van Arabi (vs. 492 en vs. 1475), terwijl ook zijne dochter daar niet onder een bepaalden naam voorkomt. In het Mnl. daarentegen heet de koning Saluber en zijne dochter Lica.

Ook het tweede fragment komt slechts in zóóver met den Mnd. roman overeen, dat de hoofdinhoud er van dezelfde is: in voorstelling en omvang wijkt het van den Mnd. roman te veel af om ook dáár aan bekorting van deze Mnl. redactie door den Mnd. dichter te denken. Vs. 1—47 zijn zóó gebrekkig overgeleverd, dat iedere poging tot vergelijking met het Mnd. schipbreuk lijdt: het waarschijnlijkst is het, dat zij daar geheel ontbreken, maar tusschen vs. 2540 en 2541 moeten gedacht worden. Vs. 48—176 behandelt daarop zeer uitvoerig, wat wij in *Valentîn* vs. 2541—2574 beknopt en zelfs eenigszins anders vinden, zoodat eigenlijk eerst van vs. 150 en vs. 2561 de inhoud eene vergelijking toelaat.

In mijne *Geschiedenis der Ned. Lett.* I bl. 209 wees ik daarom reeds op het bestaan van twee zeer verschillende bewerkingen dezer stof, zooals ook reeds de uitgever van den Mnd. *Valentîn und Namelos*, W. Seelmann had gedaan (Einl. XII), die daarom zelfs bij zijne verwantschapsbepaling der verschillende Valentijnromans de Mnl. fragmenten geheel uitsloot, terwijl

ook Dr. Kalff bij zijne hernieuwde uitgave der beide fragmenten (*Mnl. Epische fragmenten*, bl. 204—220) bijzonderen nadruk legde op de veel grootere uitvoerigheid van den Mnl. tekst. Dat de beide reeds bekende Mnl. fragmenten tot eene andere bewerking behooren, dan de Mnd. roman, behoeft, dunkt me, geen verder betoog. 't Is nu slechts de vraag, of het nieuwe fragment weder tot eene derde bewerking behoort, dan wel deel heeft uitgemaakt van denzelfden roman, als waarvan wij de beide andere fragmenten bezitten. Het laatste nu schijnt mij op verschillende gronden aannemelijk, bijna zeker zelfs.

Vooreerst komen eenige eigenaardigheden van taal en versbouw in het derde fragment overeen met dergelijke eigenaardigheden in de beide andere fragmenten. De Vreese wees op tien gevallen van assoneerend rijm en op twaalf van slepende *e* : *en*-rijmen in het derde fragment. In de andere fragmenten is het aantal wel niet zoo groot, maar men vindt toch: I 53/54 *ghelove*: *toghen*, I 101/102 *goed*: *scoyet*, I 143/144 *ontfanghe*: *valande* (HS. *valanghe*), I 153/154 *coninc*: *brinct*, II 109/110 *quam*: *dan*, II 139/140 *bequam*: *man*. Ik reken er maar niet toe een rijm als *gescien*: *mien* (I vs. 25 vlg.), omdat de vorm *mien* voor *mijn*, en deze weer voor *mi* (acc. sing.) ook elders genoegzaam voorkomt om hem als een gebruikelijken analogievorm te beschouwen. Als *e* : *en*-rijmen vindt men: I 35/36 *lande*: *tanden*, I 71/72 *vare*: *sparen*, I 139/140 *ghecrighen*; *zwighe*, I 175/176 *smaken*: *zake*, II 9/10 *inne*: *minnen*, II 145/146 *joncvrouwen*: *rouwe*.

Verder wees De Vreese op vormen met *ei* voor gerekte *e*, zooals o. a. *meide*. Welnu, datzelfde *meide* voor *mede* vinden wij ook I 147 (althans in de uitgave van Seelmann, niet in die van Kalff) en II 105 (in beide uitgaven), en verder II 88 *gheselneide*. Onder de vormen met *ê* in fragment III geeft De Vreese ook *clene*, *eghin* en *leden* op : in de andere fragmenten vinden wij *clene* I 164 en II 131, *eghiin* II 119 en *leden* I 168.

Door De Vreese is niet gewezen op de Westvlaamsche schrijfwijze van *ou* in plaats van *oe* vóór gutturalen en labialen, die

toch in fragment III geregeld voorkomt, namelijk vóór *ch* of *g*: III 9 vlg., 19, 37, 51 vlg., 102 vlg., 112, 168 vlg., 187, 254 vlg., vóór *k* III 330, vóór *v* III 59. In de andere fragmenten vinden wij hetzelfde, nam. *ou* vóór *ch* of *g*: I 13, II 91 vlg., 99 vlg., vóór *v*: I 120, 156, 170.

Men vergelijke verder III 89 vlg. *genas*: *palas* met I 155 vlg.: *palus*: *was* voor de niet zeer gewone korte *a* van *palus*.

Voorbeelden van verwarring met de *h*, die in fragment III niet ontbreken (vs. 107 *handen* voor *anden*, vs. 371 *Ongerien* tegenover vs. 158 *Hongeri*; misschien ook het meermalen voorkomend *toverhere*, dat echter ook volksetymologie van *toverere* kan zijn) leveren de andere fragmenten in groot aantal, nam. I 52 *haerbeid* voor *aerbeid*, I 54 *haert* voor *aert*, I 109 en II 165 *hoghen* voor *oghen*, I 143 *hu* voor *u*, II 162 *ghehanevaerd* voor *gheanevaerd*; I 7 *gheeten* voor *gheheten*, I 106, 119, II 114 *adde* voor *hadde*, I 108, 115, 121 *arde* voor *harde* en I 129 *als* voor *hals*.

Al deze punten van overeenstemming maken het hoogst waarschijnlijk, dat wij hier te doen hebben met fragmenten van éénen en denzelfden roman, ja, wij zouden op grond daarvan zelfs aan fragmenten van één en hetzelfde handschrift mogen denken, indien De Vreese niet verklaard had, dat fragment III twee kolommen, ieder van 50 verzen heeft, en Seelmann had meegedeeld, dat het Berlijnsche HS. der andere fragmenten 44 verzen in elk der beide kolommen eener bladzijde bevat.

Ook komen de drie fragmenten met elkaar overeen in den aard hunner afwijking van den Mnd. roman, nam. in de grootere uitvoerigheid, waarmee zij behandelen wat beknopt in den Mnd. roman te vinden is, en in de toevoeging van geheele episoden, die in den Mnd. roman ontbreken.

Het is m. i. eene dwaling van De Vreese, dat fragment III eene andere redactie zou wezen van het slot des Mnd. romans. Alles toch, wat fragment III vs. 1—145 te lezen geeft, is in den *Valentîn* samengedrongen tot vs 2415—2438, dus tot 24 verzen, terwijl vs. 146—242 geheel en al in den *Valentîn* ont-

breken en vs. 243—254 slechts in hoofdzaak met *Valentîn* vs. 2439—2449 te vergelijken zijn. Verder moet men zich vs. 255—395 denken tusschen 2449 en 2450 van den Mnd. roman. De fragmentarisch overgeleverde episode van Nameloos' tocht om Rozemont bij te staan, die om zijnentwil in gevaar verkeert, schijnt in den Mnd. roman overgeslagen te zijn, maar in de oorspronkelijke redactie geplaatst te moeten worden vóór de »hochtît" van Valentijn en zijne schoone bruid, waarvan *Valentîn* vs. 2450—2452 sprake is, en dus vooral vóór den tocht der beide broeders naar »Ungerlant", waarvan het verhaal met vs. 2453 begint.

Met de uiterst korte redactie van den Mnd. roman stemt, zooals reeds Seelmann opmerkte, de Middelduitsche prozabewerking bijna woordelijk overeen. Van belang is het daarom, er even op te wijzen, dat die prozabewerking juist bij dit gedeelte eene kleinigheid meer heeft, dan de Mnd. roman, en wel de volgende woorden: »her Valentyn kaufte der muter eyn czelderpferd und hirren Blandemir eynen schonen hengist", die wij op deze wijze in ons derde fragment terugvinden:

»(Hi) deide ziere moeder, sonder wanc,
Up .i. pert hem riden bi.
Valentijn, die degen vri,
Reet up sijn ors Rachevael,
Boven allen orssen principael,
Ende Blandemer .i. ander bescreet."

Eigenaardig is het ook, dat wij hier eenen naam voor Valentijn's paard vinden, die in den Mnd. roman geheel ontbreekt, evenals ook de naam van Valentijn's zwaard Scaerdelijn (vs. 34) en van des reuzen zwaard Fausaert (vs. 30, 36, 95). Evenals de beide andere fragmenten verschilt ook dit derde van den Mnd. roman door de afwijkende namen, die er in voorkomen. De reus heet er niet Magros, zooals in den *Valentîn*, maar Madageer, en Rosilia wordt er Dalfadiane genoemd. Vindt men er, vs. 207 vlg., gesproken van de »goddinne, die men Dalfadiane nomt", dan denkt men onwillekeurig aan het

tweede fragment, waar vs. 41 te lezen staat: »Van Dalfubie die godinne". Men moet, dunkt mij, wel erg sceptisch zijn, om in Dalfubie (dat zeer goed verminkt kon wezen in het zeer verminkte en moeielijk leesbare gedeelte van het fragment waar het voorkomt) niet de Dalfadiane van het derde fragment te herkennen, waardoor dan opnieuw de oorspronkelijke samenhang van deze fragmenten bewezen wordt.

De slotsom, waartoe wij geraakt zijn, is dus: wij bezitten drie fragmenten van een zeer uitgebreiden Mnl. roman van *Valentijn en Nameloos* (A) naast den beknopten Mnd. *Valentin und Namelos* (B).

Tegenover Seelmann, die den Mnd. roman rechtstreeks uit het Fransch vertaald acht door een te Brugge tijdelijk woonachtig Nederduitscher, betoogde ik indertijd (*Geschied. der Ned. Lett.* I bl. 209), dat die vertaling geschied zou zijn door bemiddeling van eenen Mnl. roman. Dat betoog behoef ik hier wel niet te herhalen. Wij hebben dus twee Mnl. romans over hetzelfde onderwerp gehad. Hoe moeten wij ons nu hunne verhouding tot elkaar voorstellen? Dat B niets wezenlijks bevat, wat ook niet in A voorkomt (voor zoover de Mnl. fragmenten ons ten minste in staat stellen daarover te oordeelen) en in elk geval niets wat met den inhoud van A strijdt, geeft ons, zooal niet het recht, dan toch aanleiding om aan beide bewerkingen een zelfden oorsprong toe te kennen. De eerste vraag moet nu zijn: is A uitbreiding of B inkorting van dat oorspronkelijke, en waarin zijn de oorspronkelijke namen bewaard, waarin zijn ze gedeeltelijk door andere vervangen? Dat het volksboek van *Valentin et Orson* uit het eind der 15de eeuw de geschiedenis van Valentijn zoo ontzettend heeft uitgebreid door allerlei andere romans te plunderen, wijst ons op de mogelijkheid van uitbreiding, waartoe deze stof aanleiding scheen te geven. Zelfs zou men kunnen denken aan eene omwerking der Lica-episode in A naar den *Roman de la violette ou de Gérard de Nevers*, ofschoon evengoed reeds in de oorspronkelijke redactie die episode daaraan ontleend zou kunnen zijn.

Ongelukkig zijn ook in dien roman de namen weder geheel andere; stemden zij met een van onze beide redacties overeen, dan zou dat voor prioriteit van die redactie kunnen pleiten. Nu blijf ik het er voor houden, dat de uitvoerige redactie (A) de oudste is, omdat B in haar beknopten vorm zoovele onduidelijkheden en ongemotiveerde of onverklaarbare verhalen en toespelingen bevat, dat wij althans aan eenige verminking van den oorspronkelijken tekst daar niet kunnen twijfelen.

De tweede vraag is: heeft de Mnd. dichter misschien de verminking op zijn geweten, of de Mnl. dichter, wiens werk hij vertaalde? Op die vraag is, bij algeheele ontstentenis van den tweeden Mnl. tekst, geen beslissend antwoord te geven; doch de plaats, die wij boven uit de Middelduitsche prozabewerking aanhaalden, wekt in verband tot de groote overeenkomst van die bewerking met den Mnd. roman het vermoeden, dat die prozabewerking en de Mnd. roman beide vertaald zullen zijn naar een origineel, dat iets uitvoeriger zal geweest zijn dan de Mnd. roman, maar toch veel beknopter dan onze bewerking A. Alles noopt ons dus, de bekorting grootendeels toe te schrijven aan een ander dan den Mnd. dichter, bv. aan den bewerker van den Mnl. tekst van B.

Dan kan B eenvoudig een uittreksel uit A wezen, of A kan eene getrouwe, B eene zeer bekortende vertaling van hetzelfde Fransche origineel zijn. Het eerste geval is onwaarschijnlijk, omdat de overeenkomst tusschen beide teksten zich dan zeker wel wat verder zou uitstrekken dan tot den inhoud en zich ook door grootere overeenstemming in woordenkeus en verhaaltrant zou verraden. Alleen het tweede geval blijft derhalve over, waarbij de mogelijkheid natuurlijk ook niet uitgesloten is, dat de bekorting reeds in 't Fransch zelf heeft plaats gehad, en er dus reeds in 't Fransch zelf eene bewerking A en B van den oorspronkelijken roman zal geweest zijn.

Met deze uitkomst moeten wij ons voorloopig tevreden stellen totdat eene gewenschte ontdekking van nieuwe fragmenten, van een zuiver Middelnederlandschen B-tekst of van een

Fransch origineel in dezen meer licht zal verspreiden. Toch scheen het mij niet nutteloos, ook nu reeds vast te stellen, hoe wij ons de verhouding der bestaande bewerkingen mogen denken, en hoe wij ons die *niet* mogen voorstellen.

Amsterdam, 16 Juni 1892. J. TE WINKEL.

IN DEN NAP LIGGEN.

Tijdschrift I, 256.

»Eene andere spreekwijze waarin *nap* voorkomt, vindt men Limborch X, 6:

Al mine joie ende mijn deliit
Leit in de scotele ende in den nap,

d. i. is verschaald, voorbij. Zij is, als het grondsop van den wijn, in den nap blijven liggen, en daarom niets, zelf het aankijken niet meer waard."

Vergelijkt men den context, dan is de bedoeling van den dichter niet zoo ascetisch, wel eerder gansch het omgekeerde daarvan.

In het vorige voorbeeld: in nap ontfaen, d. i. in volle mate, met volle bekers, staat het woord nap zonder lidwoord en heeft het bijwoordelijke kracht; hier kon men het van scotele niet afscheiden, en beide woorden hebben het lidwoord. »Nu ik aan den ouden dag ben, zegt de dichter, is mijn eenig genot een goede teug wijn bij een lekkere schotel" een zin die door de tegenstelling gestaafd wordt:

Van minnen en hebbic maar den clap,
Anders en dogicker niet toe.

Wij zien ons aldus van de Stoa in Epicurus' hof verplaatst, en worden door de klacht van den Cortebeekschen pastoor aan het Horatiaansche „dilapsam in cinerem flammam" herinnerd.

Antwerpen. EM. SPANOGHE.

LIJFCOOP.

Een merkwaardig, tot heden weinig bekend, voorbeeld van volksetymologie geeft ons het woord l ij f c o o p, waarvan ik eerst de beteekenis door het aanhalen van eenige voorbeelden zal trachten duidelijk te maken. Doch daar die niet overal even goed zal uitkomen, doe ik de omschrijving van Kil. voorafgaan: »l ij f k o o p, l i e f k o o p, epulum emptionis causa, emptio genialis, comessatio emptionis ergo, arra epularis." Het is dus hetzelfde als w ij n c o o p, d. i. eigenlijk de wijn, die als bewijs van eene gesloten overeenkomst en ter bekrachtiging er van (als *arra confirmatoria*) door kooper, verkooper en getuigen gedronken werd; het gelag, waaraan bij het sluiten van een handel (vooral bij eigendomsoverdracht door koop) de er bij betrokken personen en eenige getuigen deelnamen. Dat werkelijk *lijfkoop* hetzelfde is als *wijnkoop* blijkt uit Kil., die bij het laatstgenoemde woord naar het eerste verwijst.

Uitvoerig en duidelijk wordt het germaansche gebruik van den wijnkoop toegelicht en beschreven in Grimm, *RA.* 191; Maurer, *Gesch. des Städtewesens* 3, 568; Noordewier *RO.* 52 vlg.; *Pro Excol.* 1, 222; Alkemade, *Ned. Dischplegt.* dl. 2, cap. 1 § 12 vlgg. en dl. 3, cap. 13 en 14, en Lübben, 5,728 vlg., waar nog andere schrijvers over dit onderwerp worden aangehaald. Hoe oud dit symbolische gebruik is, blijkt uit een bij den laatste aangehaald voorbeeld van het jaar 1272 »presentes fuerunt testes, qui ob evidentiam premissorum biberunt winum, quod vulgaliter dicitur *winkop*", en hoe algemeen het is verspreid geweest, blijkt uit de veelvuldige voorbeelden, die er van het woord uit het Mnd., Mhd. en Mhd. zijn opgeteekend, alsmede uit het feit, dat het woord *wijnkoop* ook in het Ofri. en het Deensch bekend is. Zie Richth. 1151.

De wijn kon ook door andere dranken, b.v. door bier, worden vervangen; vandaar dat men in het Mnd. ook *bêrkop* vindt gebruikt, en bovendien de merkwaardige samenstelling *win-*

kopesbêr, bier als wijnkoop gedronken. Met dit woord is, wat de er in gelegen contradictio in terminis betreft, te vergelijken het hd. *barfuszhaupts*, blootshoofds, en de voorbeelden, aangeh. in mijne *Gesch. d. Ndl. Taal*, bl. 152 vlg.

Eindelijk werd ook het drinken van bier vervangen door eene nog eenvoudiger formaliteit, nl. door het geven van geld in de plaats van den drank zelven. Zoo werd de beteekenis van het woord *wijnkoop* langzamerhand gewijzigd tot die van *handgeld*, dus tot een synoniem van *goodspenning* of ndl. *drinkgeld*, over welks beteekenis door deze beschouwingen een helderder licht opgaat. Zie de voorbeelden bij Lübben 5,729. Op dezelfde wijze ontwikkelde zich bij het ndl. *fooi* uit de beteekenis *afscheidsmaal*, die van *geschenken*, *aan gastheer en gastvrouw gegeven*, en eindelijk de thans gewone opvatting *geld gegeven aan de dienstboden van een gastheer of gastvrouw* [1]). In de laatstgenoemde beteekenis, nl. die van *handgeld* of *goodspenning bij het huren van dienstboden*, is het woord *wijnkoop* nog heden in Westerwolde in gebruik [2]). Van eene andere uitbreiding der beteekenis is nog in een ander dialect een spoor over; in tongvallen van Drente en Westerwolde beteekent het nog heden *bruiloft* [3]), eene beteekenis, die het woord reeds betrekkelijk vroeg heeft aangenomen; vgl. de plaats bij Lübben: „so wanner eyn bruytlofft verramet wert, en sal men nymande to *wynkope* an wyne vorder vorsetten dan itlichem eyn mengelen."

Eene volkomen hiermede overeenkomende ontwikkeling vertoont het mnl. lijfcoop, waarvan nu eenige plaatsen volgen.

Belg. Mus. 1,66 in een hoofdstuk over „ervenesse ende ontervenesse van leene" leest men o. a. deze woorden: „Comt yemen, die naerhede heescht (*naasting begeert*), die moet presenteren goud ende selver, ende meer ghelts, godspennync, *lijfcoop*, roucoop (of hire ware) ende den principalen coop."

Gesch. v. Antw. 2,542: „Van enen stucke wijns, dat jeghen

1) Vgl *Mnl Wdb.* op *foy*. Ik vind geene aanleiding, om tot de meening van Franck over te gaan, die *fooi* beschouwt als eene afleiding van lat. *fides*.

2) Noordewier *RO.* 53. 3) t. a. p. 52.

W. ghecocht was,.. in pay XLIII ℔ .. ende van lijfcoope, IX sc.; ook 538. *Rek v. Zeel.* 2,61: „Ontfanghen van P. van eenen cleenen moerdijxkenne .., dat ghehaten (*l* gheheeten) is Welhil ..., daerof van *lijfcoope* ontfanghen anno 39° .. van elken mete 10 sc.". 73: „Van mijns heren tsgraven *lijfcoope* van den ghedarijd lande 10 sc. tor. van den mete" (zoo ald. bl. 72, 73 en elders nog meermalen). Mieris 2,344: „Ende si (*de koopers van een moerdijk*) zullen (*aan den graaf*) gheven van elken mete tien scellinghe zwarte te *lijfcope* teerste jaer". *Rek. v. Gent* 1,235: „Van al desen lijnwade te metene, ende van *lijfcope*, van vorne ende upslane, 4 sc. 8 d. gr." *O. K. v. Dordr.* 44, *art.* 149: „So wie zout Tordrecht vercoopt, die sal den makelaers van zout gheven van elken hondert zouts X groot payments .., ende diet coopt IIII groot, ende daermede allen anderen oncost offgheset van eten, van drincken ende van *lijfcoop*, op III pont." *Rek. d. Gr.* 1,62: „(Aan) W., de leynaglen van Utrecht in den Haghe te bringhene ende te *lijfcope* 4 sc. 8 d. (*hier dus reeds geheel in de bet. van ndl.* fooi, drinkgeld)"; Item 38 achtendelen tarwen ghecoft ten Sande, costen met *lijfcope* ende van coste 15 ℔." *O Vl. Lied. e. G.* 359, 1308: „Daerna bi sinen vryen dancke so maecti *lijfcoop* jeghen hem tween ende huerde Duchte, mir vrouwen, leen." *Rek. v. Middelb.* 44: „Van *lijfcope*, ghegheven, doe dese steene ghecocht waren XXIII s.[1]); Matthijsz. 116: „So wanneer yemant lant of erve vercoft heeft ende een godspenninck dairof ghegeven is ende *lijfcoop* ghedroncken, so is die vercoper die vortste van der erven"; *enz.*[2]).

De personen, die als getuigen bij de formaliteit tegenwoordig

1) Misschien is hierin de verklaring te zoeken van de Mnl. uitdr. *eerstcoops*, omdat er *bij den eersten koop* emolumenten moesten worden betaald (b. v. *lijfkoop*), die bij een lateren wederverkoop niet verschuldigd waren. Vgl. *Mnl. Wdb.* op eerstcoops, waar het woord, wellicht niet juist, als *in het geheel, alles te samen* wordt verklaard. Zie vooral de plaats uit *Rek. d Gr.* 2,47: „van *hiecoop* van den eren coop."

2) In de 17de eeuw begon het woord in ongebruik te raken. Men vindt het nog in het Wdb. van Binnaert (1688 „epulum arrhale"). Doch Mr. Thymon Bosy heeft in zijn „Woordentolk" of verklaring van onduitsche en andere rechtswoorden (1773) noch *lijfkoop* noch *wijnkoop* opgenomen.

waren heetten wijncoopsliede (Noordewier *RO.* 53; *Leid. Keurb.* Gloss. 611; Lübben 5,729) of ook lijfcoopsliede (Mieris 2,157*a*; Matthijsz. 150; 136; 145 *driemaal*; *O. K. v. Brielle* 14,20; *Priv. v. Brielle* 2,18; 26).

Vanwaar is nu dit vreemde woord, en welke beteekenis heeft hier het woord *lijf*? Wij hebben opgemerkt dat Kiliaan naast den vorm *lijfkoop* ook opgeeft *liefkoop*; kan deze ons ook op den rechten weg brengen? Wanneer wij dit woord met het onmiddellijk er aan voorafgaande vergelijken: „lijfkoeck j. liefkoeck", zien wij, dat de lexicograaf, geen raad wetende met het woord *lijf* in deze samenstelling, alleen eene poging heeft willen doen, om het woord te verklaren, door het met de spelling van *lijfkoek* of *liefkoek* [1]) in overeenstemming te brengen; op deze wijze werd althans het begrip *eten* of *smullen* in het woord gebracht, en dit was in elk geval van het (ook bij Kiliaen) bekende niet al te veel verschillend; dit blijkt ook hieruit, dat terwijl *liefkoeck* (met *ie*) uitvoerig door hem wordt verklaard, *liefkoop* (met *ie*) daar ter plaatse niet eens door hem is opgenomen. Deze poging blijkt dus mislukt, en op op dezen weg zullen wij Kiliaen niet volgen. Meer nut zal ons de opmerking doen, dat het woord *lijfkoop* in het Mnl. ook nog in andere vormen voorkomt. Ik wijs vooreerst op de schrijfwijze licoop, welke men vindt *N. Doct.* 1719, in den volgenden samenhang (vs. 1716 vlgg.): „met coopen ende met vercoopen, hoe si bedrieghen ende beloopen elc andren met looser spraken, opdat si sconen *licoop* maken" (waarvoor de *var.*, bl. 153, heeft *lijfcoop*). Ten tweede op de spelling liccoop, waarvan men voorbeelden aantreft, *Rek. d. Gr.* 2,47: „Van *liccoop* van den eren (*den vroegeren*, *den eersten*) coop [2]), datten die duynhoeders vercoft hadden, 2 sc." 58: „Van *liccoop* van hoy, dat verdinghet was te Delf jeghens der feeste...

1) Zie *Tijdschr.* 9, 281, en het daar aangehaalde artikel van Kluyver.

2) Vgl. de eerste noot op bl. 239: het daar geuite vermoeden wordt door deze plaats bevestigd.

2 sc." 70: „om gley mede te binden 5 sc.; van *liccoep* 6 d." Doch noch de schrijfwijze *licoop* noch *liccoop* geven voldoende verklaring aangaande den oorsprong, want zoowel de eene als de andere vorm kan uit *lijfcoop* geassimileerd zijn; evenwel, dit moet worden erkend, *licoop* beter dan *liccoop*. Vgl. het 17deeeuwsche *diezak* voor *diefzak* en *snoeshaan* voor *snoefshaan*. Gelukkig is er nog een derde vorm, die ons verder zal brengen, nl. *litcoop* [1]): dezen vinden wij *Rek. d. Gr.* 2,166: „Van goodspenninc ende van *litcoop* bi Florekijn 4 sc." en *Rek. Bissc. v. Utr.* 370: »Te cost van goodsgelde, van *litcoop* ende teeringhe in drien daghen, dat ic tAmersfoort was over dese provancie vanden bier ende vanden runderen te seinden tot Renen." Dit, of nog juister *lijtcoop*(*lijdcoop*) is de oorspronkelijke vorm, dien wij ook buiten het Mnl. aantreffen en die ons den sleutel ter verklaring in de hand geeft. In het Mnd. vinden wij *lítkôp*, *líkôp*; in het Mhd. *litkouf*, *leitkouf*, *leichauf*, *leikauf;* in hd. dial. *leitkauf*, *leikauf* en *leutkauf;* beiersch *leikaf*; tirol. *laikaff*; zwab. *leikauf*, *leukauf* en *lidkauf*. Zie de Wdbb. van Grimm (op leitkauf en leutkauf), Lexer en Lübben, en vgl. Diefenb. 328*b* het gelatiniseerde *licopium* met de verklaring *wîn-kauf*, en vgl. Noordew. *RO.* 52. Het woord is nl. samengesteld met een oudgerm. woord voor *wijn* en wel voor *vruchtenwijn*, in tegenstelling met *wijn*, *die uit druiven verkregen wordt*, bij Noordewier *RO.* 52 niet onjuist, maar ik weet niet op welken grond, *litdrank* genoemd. Het komt in het Got. ééns voor, in den vorm *leipus* (*Luc.* 1,15), ter vertaling van gri. *sikera* (lat. *sicera*, waarvan fr. *cidre*), en verder in alle ogerm. talen. Zie Diefenb. 2,133. In het Mhd. is het nog als zelfstandig woord (m. en o.) bekend (Lexer 1, 1939); in het Hd. Wdb. wordt leit nog afzonderlijk genoemd, ter verklaring van de samenstellingen *leitgebe* (mhd. *lítgebe*, tapper, zooals nog heden in oostenrijksche dialecten gezegd wordt, Grimm 6,736), *leit-*

1) Misschien is de vorm *licoop*, hoewel op zich zelve niet onmogelijk, alleen een gevolg van het onduidelijk schrijven van *litcoop* in de hss.

haus (mhd. *lîthûs*, herberg, Grimm t. a. p.) en *leitkauf*, »wenn auch", aldus wordt er bijgevoegd, »ohne verständnis für die eigentliche bedeutung" van het woord *leit* zelf. Het woord is ook in ndl. tongvallen nog heden bekend: in Limburg in den vorm *liefkoop*; in het Drentsch als *lijfkoop*, gelijk wij boven zagen, nog bekend in de bet. *bruiloft*; in het Haspengouwsch, een Zuid-nederl. dialect in Belgisch Limburg, als *lijkop*; in het Haspeng. Idiot. van Rutten leest men: »*Lijkop drinken*, *geven*, te drinken betalen na eene publieke verkooping. Er is 10 fr. *lijkop* te drinken. Als ik dat huis koop, geef ik vijf fr. *lijkop*". Bij Schuermans staat zoowel *liefkoop* als *lijfkoop* opgeteekend in soortgelijke beteekenissen; zie bij hem bl. 337 en 339. Hoeufft eindelijk vermeldt het woord in het Aanhangsel op zijne *Proeve van Bred. Taaleig.* bl. 24; hij verklaart *lijf* verkeerd, doch wijst terecht op *wijnkoop*, en herinnert aan het fr. *pot de vin*, dat »bij de Franschen thans doorgaans gebezigd wordt voor eene fooi, welke aan den bemiddelaar van eenen koop als makelarij wordt toegelegd".

Met een paar opmerkingen, eene aangaande den vorm en eene aangaande de bet. van het woord besluit ik dit artikel, waarboven met meer recht dan vroeger boven de artikelen over *oogtale* [1]) en *kil* [2]) zou kunnen staan: »Een oude kennis uit het Gotisch in het Ndl. wedergevonden." Als het woord nog heden bestond, zou het luiden *lijd*, in overeenstemming met den vorm van het ogerm. woord, die een *þ* vertoont. Het mnl. woord zou dus eigenlijk *lijdcoop* moeten gespeld zijn, als de wet der sluitconsonanten (vooral bij een woord, dat niet meer verbogen werd) daarin geene verandering had gebracht. En wat de beteekenis betreft, moet opgemerkt worden, dat het woord misschien nog juister kan worden weergegeven door *brandewijn*, d. i. *gebrande wijn* (hd. *(ge)brantwein* [3]), of *gedistilleerd*, d. i.

---

1) *T. en Lettb.* 1, 252. 2) *Tijdschr.* 1, 30.

3) In het Mnl. Wdb. staat geen voorbeeld hiervan, doch eene later gevonden plaats bewijst, dat ook reeds in de middeleeuwen *brandewijn* bekend was. Zij komt

sterke drank, *drank door overhaling verkregen*. Deze beteekenis zien wij vooral in het Mhd. *lît* en in de samenstellingen in het Hd. op den voorgrond komen: het woord *leitgebe* b.v. wordt bij Grimm vertaald door »der geistige getränke ausschenkt". In het N. T. komt dan ook op de plaats, waar *leipus* staat in het *Gotisch* en *sikera* in het Grieksch, de zeer juiste vertaling voor *sterke drank*.

J. VERDAM.

RIJMKALENDERS.

Bij wijze van bladvulling acht ik het geoorloofd hier de aandacht te vestigen op een paar soortgelijke rijmwerken als het door den heer Van Veerdeghem in *Tijdschr.* 10, 290—293 medegedeelde, dat thans (zie de noot hieronder) blijkt eene toen niet vermoede beteekenis te hebben als historisch bewijsstuk. Het eene — naar drie hss. afgedrukt bij Clarisse, *Natuurk. r. h. Geheel-al*, blz. 63—74 aan den voet — is eene weinig afwijkende redactie van het kreupelrijm: *Pratique om den kalendier up de hant te wetene* (zie *Belg. Mus.* 6, 319—322); de inhoud heeft waarschijnlijk alleen belang ten opzichte van *Grasmaand* als naam voor Juni (zie *Mnl. Wdb.* en *Wdb. d. Ned. T.*). Van vorm ten minste vloeiend is het andere gedichtje, als *Een »vieze" almanak* uitgegeven in *Ons Volksleven* (Brecht 1891), 3, 138—139 en dagteekenende uit de eerste helft der 16. eeuw. Het begint: »Januarius. Djaer is nieuw als die Coninghen gaen // Offeren, sprack Pontiaen; // Anthonis heeft Agneet gheeert; // Paulus wordt van God bekeert". Verder is het niet minder zonderling en ook al even familiaar van toon als de andere tot heden bekende rijmkalenders. Een *Rijm-almanak* is te vinden *Belg. Mus.* 6, 307—319.

St.-Laureynsdag, 1892. A. BEETS.

voor in eene *Rek. d. Buurkerk*, van 1495, en luidt (bl. 207): »Heyl, die gebrant wijn plach te vercoopen". Vgl. ook eene plaats uit een kalender der 14de eeuw medegedeeld in *Tijdschr* 10, 292: »Maria, drinct di *brantwijn*", en eene Hoornsche »keur van den brandwijn" van 1536, in *Wfri. Stadr.* dl. 2, bl. 128.

SEK, SEKGRAS.

De hierboven, blz. 31, gegeven verklaring van *seck*, *sick* [1]) wordt bevestigd door een ander woord *sek* (*sekgras*), een der namen van de plant, die in de algemeene taal *zegge* [2]) heet. Deze bijvorm wordt reeds bij Kiliaan gevonden (»Seck. Zeland. *Carex*"); in overeenstemming hiermede komt het ook voor bij den Zeeuw Cats (II, 8: »taye seck)," en verder in de Kantt. op Job 8, 11, n°. 18: (»rietgras, anders seck, ofte flag, ofte meyrgras"); vandaar *seckich*, bij Coster 401 (»het seckich gras, Dat pas zijn rosse tip steeckt wt de gore plas"); zie ook beneden, de noot. Thans is *sek* in Noord- en Zuid-Holland nog de gewone volksnaam; zie ook V. Hall, Landh. Flora, 236. Daar de identiteit der woorden *zegge* en *sek*, twee namen voor dezelfde plant, geen twijfel lijdt, is dus ook hier in sommige tongvallen de dubbele (of liever lange) zachte slagconsonant *g*(*g*) als zoodanig bewaard, en bij den afval der *e* als slotletter tot *k* verscherpt, evenals in het volkomen homonieme *sec* uit *secge*, imperatief van het ww. *secgen*.

Leiden, April 1892. J. W. MULLER.

---

1) Zie nog: C. Everaert, Esb. v. d. Vigelie, in: V. Vloten, Ned. Kluchtsp.[2] I, 100.

2) Eene soort van rietgras, *Carex*, thans als onkruid ook onder den naam *bent* of *bund* bekend, zie V. Hall, t. a. p. en V. Dale i. v.; reeds bij Kil. („Segghe. Fland. *Gramen palustre maius*"). Zonder twijfel is dit hetzelfde *segghe*, dat wij terugvinden in eenige namen: 1° de *Zegbloem*, het blazoen der oude Rederijkerskamer te Zegwaard; 2° evengenoemde plaatsnaam *Zegwaard* in Zuid-Holland (in de Rek. d. Grafel. v. Holl. II, 154 *Zecwaert* gespeld; verg. boven, en ook de oude spelling *Haecmunde*, *'t Iegemonde* voor *Egmond*); de woordspelende vernoeming der Rederijkerskamer was dus meer dan eene volksetymologie; 3° de geslachtsnaam *Segboer* (Winkler 304), verg spottende benamingen als wvl. *brom-*, *ginst-*, *peem-*, *schaapsulkerboer* bij De Bo. — Ook buiten het Nederlandsch is het woord bekend: mnd. nnd. *segge* (Lübben-Walther; De Jager, Lat. Versch. 347; Korrespbl. d Ver. f. niederd. Sprachf. XV, 91), ags. *secg*, eng. *sedge* (Johnson ook: *sag*, *seg*, Nares: *segs*, *segges*). Volgens Skeat is dit hetzelfde woord als ags. *secg* vr., zwaard, en beteekent de naam dus zooveel als: zwaardgras, om den vorm der bladen, gelijk het in Oudengelsche glossaria dan ook veelal met *gladiolus* vertaald wordt (zie Bosworth-Toller); dat met dezen laatsten naam thans eene andere plant wordt aangeduid doet natuurlijk niets toe of af.

presenteront à votre esprit tout de suite, en laissant à côté de tout ce qui sera altioris indaginis et curarum secundarum. Vous avez si bien mérité de notre ancienne literature, que votre nouvelle decouverte sera recue partout avec empressement; je m'imagine que le poème de Servais contiendra seulement quelque mille vers, attendu que la legende est pauvre en elle même et que Henri se sera abstenu de l'abondance ou de la diffusion de notre clerc hautallemand.

Excusez la hâte et l'impatience avec lesquelles je vous écris, je suis enfoncé dans bien d'autres travaux, mais je prends un vif interêt à votre talent et à votre assiduité, qui nous préparent une excellente publication. Agréez l'assurance de ma haute considération.

Jacob Grimm.

Jai lieu de m'étonner, que ni Grandgagnage ni Liebrecht, qui sont à votre portée, aient l'ouvrage de Haupt, qu'il vous a fallu consulter, la meilleure edition des poèmes de Heinrich von Veldeke, qui nous restent, est celle de *Ludvig Ettmüller*, Leipz. 1852. il connaît le diplome parlant de Spalbeke et met l'Eneide entre 1155—1175, c'est à dire la première partie.

ANSJOVIS.

In de baskische vischnamen *panchu* en *paneka* vinden wij een element *pan-*, dat, met wegvalling van de *p*, *an-* zoude luiden. De *p* verdwijnt nl. vaak als beginletter in 't baskisch, zooals ik in de Versl. en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetensch., 3de Reeks, VIII, bl. 203, heb trachten aan te toonen. Zoo werd 't lat. *pastor* tot *eztor*, *placere* tot *lake-tu*.

Dit *an-* komt werkelijk in den vischnaam *anch-* voor (zie Aizquibel, Dicc. bilingue, op *ancharrain)*, dat evenals *panchu* een verkleinwoord is. Spaansch *anchoa*, fransch *anchois*, nederl. *ansjovis* enz. schijnen op een baskisch **anchu* (uit *panch-u)* terug te gaan.

C. C. U.

KOKERELLEN.

In de *Boere-klucht van Teewis de Boer en Men Juffer van Grevelinckhuyzen*, Dl. IV, 2de Uitkomst, vs. 1179, vlgg., zegt Beely de dienstmeid:

Wel wat moghen dit toch wesen voor ghesellen,
't Schijnen wel Luycker Walen die nou loopen *kokerellen*,
Die hier met ien Krydt Ben comen in 't Landt, enz.

Raadplegen we Oudemans, *Woordenb.* ten opzichte van het onderstreepte woord, dan vinden wij Dl. III, bl. 459: *Kokerellen*, *cokerellen*, *kokerillen*, *coquerellen*: Zingen, vroolijk zijn, feestvieren. Kil. Meyer.

Bij Kiliaen treffen we aan:

Kockerillen, Holl. i. kopperen, en *kokerillen*, celebrare hilaria.

Daarnaast echter ook *kokerol*, *kokeloer:* cochlea et Homo cochleae vitam agens. Hisp. *cacarol. Kokeroliën*, *kokeloeren*, Cochleae vitam agere: domi latitare.

Het woord *cacarol* heb ik in geen enkel spaansch woordenboek kunnen vinden; dat *cacarol* echter in het Romaansch bestaan heeft kan blijken uit den Dictionnaire de la langue romane ou du vieux langage français, Paris, 1778, alwaar wij bl. 93 lezen:

caquerole, un escargot, limax (dus: limace, limaçon).

Naast dit woord bestaat echter in het Fransch en Spaansch een ander *caracole*, *caracol*, dat blijkbaar hetzelfde woord is, in gewijzigden vorm.

Littré, Dict. Etym. zegt dienaangaande: »*caracole*, de l'espagnol *caracol*, limaçon, coquille de mer faite en forme de vis, et par suite espèce de danse où les danseurs font différents mouvements les uns derrière les autres, et dans le manége *caracole:* tous sens dérivés des contours de la coquille; de l'arabe *karkara* tourner." Inderdaad geven dan ook de

Spaansche woordenboeken dit woord in gelijkluidende beteekenissen met het Fransch op, b. v. C. A. Schmid (Leipzig, 1795): *caracol*, eine schnecke, muschelschale, wendeltreppe, ein gewisser Tanz, eine Schwenkung der Pferde.

Naar Prof. de Goeje mij mededeelt, bestaat er een arabisch ww. *karra*, dat met fr. *caracole* en *caracoler* eene treffende overeenkomst aanbiedt en waarvan de infinitief *karkara* beduidt het *draaien* (actief en passief).

Met dit woord zullen dus het spaansche *caracol*, het ital. *caragollo* en het port. *caracol* samenhangen. Is dit zoo, dan zal de vorm *cacarol*, *caquerole*, wel de oorspronkelijke zijn (met syncope der *r*) en heeft zich *caracol* door methathesis daaruit ontwikkeld. Eene dergelijke plaatsverwisseling van twee medeklinkers, die door eenen klinker van elkander gescheiden zijn, moge zeldzaam wezen, zij komt in vele talen, ook in de onze voor. Zie J. te Winkel, *Gramm. fig.* bl. 319: mhd. *biever* voor 't gewone *fieber* (koorts, Lat. *febris*); *aalt* voor *aald* uit *adel* (urina); *naald* voor *nadel;* het achtervoegsel *les* voor *sel* in de Middeleeuwen en de 17de eeuw: *stremmeles* en *sageles* voor *stremsel* en *zaagsel*, enz. Zie ook Kluge, *Etym. Wtb.* op *essig* (akeits), en *erle*.

Uit de straks opgenoemde beteekenissen van *caracol-cacarol* zijn er voor onze taal twee bijzonder merkwaardig. Het zijn die van: 1° *slak*, 2° *dans*. Deze zullen wij hier eenigszins uitvoerig gaan beschouwen.

Behalve bij Kiliaen heb ik het woord in de beteekenis van *slak* nog slechts ontmoet in het Zuid-Limb. dialect, waar het *karkol* luidt en de naam is, evenals in het Spaansch en Fransch van eene soort slak met spiraalvormig, spits toeloopend huisje, die gegeten wordt [1]).

Aan de beteekenis *slak* of *slakkenhuisje* zal echter wel ont-

---

1) Zie echter ook bij Verceullie, *Etym. Wdb.* op *karkool*. Dr. A. Beets deelt mij mede, dat *karakol* nog eene algemeene Nederlandsche benaming is voor zeker soort slakken.

leend zijn het bij de Bo, *Westvl. Idiot.* voorkomende *kokerulle:* »hut, kleen huisje. In een *kokerulleken* wonen. Gemeenzaam gesprek, ook Koutertje genaamd. Een *kokkerulletje* doen rond eene koffikan." Met dit laatste hangt dan weer samen het onmiddellijk daarna opgegeven werkw. *Kokerullen:* »Ergens met twee'n of drie'n aan 't praten zijn, vertrouwelijk te samen spreken met een halfluide stem om van de anderen niet verstaen te worden. Laet ze maer van politieke spreken; wij gaen ons gevieren in den hoek daer wat *kokerullen.*"

Eene tweede aan de beteekenis *slak* ontleende vorming is het bij Hooft voorkomende *kokerol.* In diens *Historiën*, Dl. II, bl. 153. (Uitg. Siegenbeek) leest men: »Ook leed hij (Don Carlos) niemandt in zijne kaamer; maar te bed geholpen zijnde, deed al zijn luiden vertrekken; weetende zonder opstaan uit den bedde, de deure te sluiten, ende, als hij dienst behoefde, weeder te openen bij middel van zeekere *kokerrollen.* Dr. Verwijs [1ste editie van *Hoofts Historiën*, (Nederl. Klass.) bl. 62] zegt dienaangaande in de noot aan den voet der bladzijde: »*kookerolle.* Zoo noemt Hooft het toestel met den windas, waardoor Carlos de deur kon openen en sluiten." Het lijdt geen twijfel, of hier is sprake, niet van eene *windas*, maar van zeker kegelvormig lichaam met naar den top afnemende windingen, dat bij ons ook *snek* (Hgd. *schnecke* = slak) heet; zie Van Dale, Wdb.: »*Snek*, *snekrad* (horl.) een slakvormig rad, gelijk een afgeknotten kegel, waarop men den ketting van een afgeloopen horloge windt." Huygens bezigt dan ook *snecke* in den zelfden zin als Hooft *kookerrol*: *Hofw.* vs. 1627: Van al dat uerwerk zijn de veeren ons bekent, en rad en ronsselen en ketingen en *snecken.* (Zie Dr. Stoett, 3de uitg. v. Hoofts *Historiën* bl. 89). Hooft heeft waarschijnlijk het oorspronkelijke spaansche woord *caracol* of *cacarol* tot *kookerrolle* verhollandscht, gelijk dat zijne gewoonte was, wanneer hij het niet vertaalde.

Van geheel anderen aard is een in Limburg en Brabant bestaand *kokerel* en *kokerellen* (ww.) dat echter ook weer met de beteekenis *slak* ten nauwste samenhangt. *Kokerel* noemt

men aldaar den *drijftol*, wel te onderscheiden van den *werptol*, die daar *dop* of *iesdop* genoemd wordt.

De beteekenis *drijftol* heb ik, noch bij het door Kiliaen opgegeven *kokerol*, noch bij het fransche *caracole*, noch bij het spaansche *caracol* kunnen opsporen; opmerkelijker wijze citeert echter Dozy in zijn *Supplément* II, 335[b] uit een Spaansch-Arabisch auteur het woord *gargara* in den zin van *toupie* (»à ce qu'il semble") en dit schijnt, naar het citaat te oordeelen, een *drijftol* te zijn, daar er van het slaan van de *gargara* gesproken wordt. Door dit woord, dat wel weer met het bovengenoemde Arabische *karkara* zal samenhangen, wordt het waarschijnlijk, dat wij het woord *kokerel*, drijftol, van de Arabieren hebben ontleend door tusschenkomst van de Spanjaarden. In den *Nouveau Diction. Encycl.* van J. Trousset, V, bl. 494[a], wordt dit soort van tol dan ook bepaaldelijk *toupie espagnole* genoemd.

Het spelen met den drijftol nu dagteekent uit de hoogste oudheid en, hoogst merkwaardig, wordt dit speeltuig bij Grieken, Romeinen, Spanjaarden en Duitschers steeds met eene soort *slak* of *slakkenhuis* in verband gebracht, al hebben die benamingen onderling niets met elkaar, noch met het woord *caracol* te maken. In de *Ilias*, B. XIV, vs. 412, vlgg. lezen wij:

τῶν ἓν ἀείρας,
στῆθος βεβλήκειν ὑπερ ἄντυφος, ἀγχόθι δειρῆς·
στρόμβον δ' ὡς ἔσσευε βαλών, περὶ δ' ἔθραμε πάντη.[1])

De στρόμβος is niets anders dan onze *tol*, die in het Grieksch ook wel ῥόμβος en στρόβιλος genoemdt wordt; het eerste woord beteekent echter ook *slakkenhuisje;* zie Pape, *Griech. Wörterb.* bl. 904[b]: στρόμβος, 1° kreisel, 2° wirbelwind, 3° ein gewundenes, nach oben spitzig zugehendes *Schneckengehäuse* (Theocr. 9, 25). In 't latijn komt de drijftol bij vele schrijvers voor, o. a. Virg. Aen. VII, 376—383.

1) Daarvan (van die keisteenen) greep hij er eenen en raakte hem over den schildrand,
Tegen de borst bij den nek, dat hij gansch als een tol in het rond vloog.
Vosmaer, *Ilias*, bl. 296.

ceu quondam torto volitans sub verbere *turbo*,
quem pueri magno in gyro vacua atria circum,
intenti ludo exercent; ille actus habena
curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
impubesque manus, mirata volubile *buxum* [1])
dant animos plagae, non cursu segnior illo
per medias urbes agitur populosque ferocis [2]).

Zie ook Tibullus I, 5, 3.

Dat de *turbo*, drijftol, ook hier weer in verband gebracht wordt met een *slakkenhuis* of *kinkhoorn* blijkt uit Plinius, *Hist. Nat.* IX, 36: *conchae* genus clavatum ad *turbinem* usque.

In het Spaansch, waar het woord *caracol* niet voor drijftol in gebruik schijnt te zijn, heet dit speeltuig *peon*, *peonca*; doch ook *trompo* (Booch-Arkossy, *Span. Deutsch. Wtb.* I, 1037[a]) en *trompa marina* wordt aldaar weergegeven door: *Seetrompete*, *trompetenschnecke*, *kinkhorn*.

In het Duitsch eindelijk, waar de tol *kreisel* heet (oudere en betere vorm: *kräusel*) wordt hij ook (zie Grimm i. v.) in Fabri *Thes. rädlein* (*treib* h ö r n l e i n) genoemd [3]). Wijst dit *hörnlein* reeds op *slakkenhuis* of *kinkhoorn*, ook het nieuwere Duitsch kent de *Kreiselschnecke*, welke ik bij Brockhaus, *Conversationslexicon*, i.

---

1) *buxus*, of buxum, eig. bosboom, wordt ook de *tol* genoemd, wijl hij uit dat hout gemaakt werd. Opmerkelijker wijze heet de drijftol niet overal in Limburg *kokerel*, maar in het dialect van Heerlen *konkernol*, terwijl het *kornoeljo-hout*, waaruit hij daar vaak vervaardigd wordt, *konkernollen-hout* heet. Vgl. Kiliaen *kokernelle*, kornoelje.

2) Eveneens gelijk gedraaide tollen
Van 't speelziek kind, die snel omzwindelen en rollen,
Voor 't klitsen van de zweep, door al de ruime zaal
Gedreven heen en weer, zoo dik en 't elkemaal
De slag hun vaart geeft, daar onnoozle en jonge knapen
Zich aan 't omloopen van boschboomenhout vergapen.
Vondel (v. Vloten) II, 518b.

3) Het Rijnlandsche *kuckerall* = tol, dat men wel eens van *kucker-all* of *albekijker* (*kucken* = zien, kijken) heeft afgeleid, omdat op het oppergedeelte van den tol soms een komische figuur of kop was afgebeeld, die onder het ronddraaien overal heenkeek, is niets anders dan eene verbastering van ons *kokerel*.

v. beschreven vond: *Kreiselschnecke* (Trochidae) heisst eine familie der schildkiemigen Mollusken mit spiraligen kreisel-oder turmförmigen schalen.

Grimm geeft ook nog als beteekenis van *krausel* op: ein *tanz*, welzabend, B 3a (lausitz) en voegt erbij: vgl. gr. *στρόβιλος*, kreisel, wirbel, ist auch ein tanz.

Tot die beteekenis van *dans*, welke, gelijk uit bovenstaande aanhalingen uit Littré en Schmid blijkt, ook *caracol* heeft, wensch ik thans over te gaan.

In de eerste plaats vestig ik dan de aandacht op het woord *karkol* voorkomende in den Moetwillighen Bootsghesel (1697) bl. 21:

Wat al *karkollen* zel je maken, hoe zel je met je voeten,
Springen en wringen, ja wijf, je zoud' er aen moeten.

Het is duidelijk, dat we hier denken moeten aan eene *draaiende beweging*, *kromme* of *bokkesprongen*. Helderder reeds treedt de beteekenis van *dans* of *spel* op den voorgrond in de bij Oudemans, *Wdb.* Dl. III, bl. 459, aangehaalde citaten uit Dr. Verwijs, *Oorl. van Hert. Albr.* bl. 161: Item den scoelkinderen van Leiden, die aen minen here *cokerelden* gegeven, enz. en *ibid.* bl. 306: Item den scoelkinderen van Leyden, die aen mynen here *cokerelden* gegeven ij ny gulden. Eene soortgelijke plaats kan ik nog bijbrengen uit v. Hasselt, *Bijdr.* tot de oude Geldersche maaltijden (Rek. v. h. Landschap Gelre over 1408, 1409: den scoelren tot dye *kokerelden* gegeven 24 gr.

C. W. Ackersdijck, die in De Jagers Taalk. Mag. III, 75, over dit woord handelt, vermoedt dat het een kinderspel zal geweest zijn, wat ik beaam, terwijl ik er aan toevoeg: waarschijnlijk een *rondedans* of *slingerdeslang*, die met gezang gepaard ging. In eene Ordonnantie toch van de Staten van Utrecht, Placaetb. I, 354, wordt het »*singhen* ende *coquerellen*, soe op Kors (kerstmis) nieuwe jaer en driekoningen als andere avonden ende daghen", geinterdiceerd en verboden. Hoeufft (Proeve, 316) houdt het ook voor een *spel* of *gezang* van kinderen,

zooals er in zijn tijd nog te Breda en in de Baronie op oudejaars-avond, vasten-avond, enz. plaats hadden. In de Baronie was zelfs het slotwoord of referein dier gezangen nog steeds *kokerelle.*

Dat intusschen vroeger ook oudere personen aan het *kokerellen* deel namen, kan blijken uit Dodt v. Flensburg, *Ordin. van Utrecht*, Archief voor Kerk. en Wereldl. Geschied. V, 107: Noch verbiet die raet dat niemant en *kokerelle*, hi sy *jonck ofte out*, by 't verboeren van een pont, enz. *Ibid.* bl. 113: Voert verbiet die raet enen yegelicke, *jonc ende out*, dat niemant en *cokerelle* binnen onser stat.

Dit en de overweging, dat de *kokerelders*, waarvan Beely spreekt in het boven aangehaalde citaat, voor *Luyker Waelen* gehouden worden, heeft mij op het denkbeeld gebracht, dat de *kokerellen* niets anders zijn, dan de van oudsher in het land van Luik gebruikelijke *cramions*, of daarmede nauwe verwantschap hebben. Aangaande deze schrijft mij de heer Mr. Franquinet te Maastricht, een uitstekend kenner van alles wat op het Walen-kwartier betrekking heeft: »*Cramions* of *cramignons* zijn dansen op straat, uitgevoerd door een aantal personen (jongens en meisjes, mannen en vrouwen) die elkander hand aan hand houden en slangsgewijze spring- en stapbewegingen maken, zooals deze aangegeven worden door den eersten danser, den *chef de file*, op de maat van een lied, waarvan ieder couplet door hem gezongen, onmiddellijk door alle dansers herhaald wordt. Het is niet altijd hetzelfde lied, dat zij zingen. De volksdichters, en die zijn nog al menigvuldig te Luik, zorgen voor altijd nieuwe. Ik heb er menigmaal hooren zingen; zij zijn niet altijd even kiesch, en ik ben wel eens verontwaardigd geweest over de vuiligheden, die men zoo maar, soms door jonge kinderen, op straat hoort uitgalmen. Gelijk het met de meeste oude gewoonten en gebruiken gaat, is de *cramignon* thans nog alleen een dans van 't gemeene volk. In de Middel-eeuwen, toen de burgerij niet zoo preutsch was als in de nieuwere tijden, schaamde zij zich niet den

cramignon op straat te dansen; later en nog in de vorige eeuw, werd hij ook in de burgerhuizen en in de tuinen van voorname woningen gedanst bij gelegenheid van 't een of ander familiefeest, natuurlijk familiemaal en -brasserij".

Al het hier gezegde kan ook voor het *kokerellen* gelden en dan is tevens verklaard, waarom de overheid later zoo tegen dit spel gekant was en er soms zelfs betrekkelijk hooge boeten op stelde. Maakt men de opwerping, dat de twee bedelaars in den Teeuwis toch moeilijk een dergelijken *rondedans* kunnen uitgevoerd hebben, dan antwoord ik, dat dit ook niet hoeft, daar het bij den dans gezongen *lied* zeer goed daaraan zijnen naam kan ontleend hebben, evenals het fr. *ronde*, dat zoowel een *lied*, *beurtzang*, als een *rondedans* beteekent. Hierdoor zou dan tevens verklaard zijn, hoe M. de Casteleyn in zijn *Konst van Rhetoriken* (Rotterdam, 1612) bl. 189, kan getuigen:

Simple Beusel dicht heedt men *cocorullen*.

De staaltjes, die hij er, bl. 183, van geeft, bevestigen dit gezegde; zij staven van den anderen kant echter ook, dat zij op een spel betrekking hebben, daar hij ze noemt: *Cocorullen*, op alle kinderen (Onnoozele kinderen) dach. Zie hier een staaltje.

Dat men u versmaedde, 't ware emmers bot wat,
Als (al?) is dyn ghesichte afgriselick en gruwelick:
Ghy hebt eenen langen neuse ende een breet snotgat,
Buuck ende den eers, ghelijc eenen pot plat,
Van handelijnghe valdy straf, ende ruwelick,
Ghy wert om daghen een propre huwelick.

In *de Tafel* (inhoudsopgave) citeert hij echter n°. 224 zijner *Baladen* ook als *Cocarul*. Dat het *kokerellen* ook met bras- of smulpartijen gepaard ging, kan daaruit blijken, dat *Ackersdijck* bovengenoemd artikel in het *Taalk. Mag.* inleidt met de opmerking, dat door Hoeufft, *Proeve*, enz. bl. 315, *kokerellen* weergegeven wordt door: *lekkernijen*, *veelvuldige spijzen*. Hieruit zou dan tevens verklaard zijn, waartoe het *kokerels-*

geldt, dienen moest, waarvan sprake is in de *Ordin. v. Utrecht* (Dodt v. Flensburgh V, 90): »Dat er gheen kynderen met bannieren en lopen bi der straten, of di luden en houden om *kokerelsgeldt*, bi eenen koer van X st. ende die ouderen selmen panden voer die koeren." En daarmede stemt dan weer de inhoud van het lied, dat de twee bedelaars in den *Teeuwis* zingen en dat wij natuurlijk voor een *kokerel* moeten houden (wegens het gezegde van Beely) uitnemend overeen. Het 2de couplet begint aldus:

Backt Wafels en Pancoecken vet, oock IJser Koecken mede,
Die men opt lest op Tafel sedt, mit ander Leckerhede.

terwijl Couplet 8 en 9 luiden:

U hoeden rondom dight bekleedt, met lekker hoender bouten,
De varkens billen niet vergeet, al zijnse wat ghesouten,
En an u halsen kransen maeckt
Van worsten en sausysen veel, ghepepert eel,
Daer wel een dronck op smaeckt.

De maeghdekens met rankjes loont, van pancoecken en vladen
Waer me men haer verdiensten loont, schaf op ghesoen gebraden,
En viert de Vastelavonts dach,
Want daer nae comt met druck belaen, de Vasten aen,
Die gheen wit sien en mach.

Hoogst waarschijnlijk kreeg men de hier opgesomde „leckerheden" aan de huizen, waar men kokerelde, daar er op vooravonden van zulke feestdagen, als Vastenavond, Kerstmis, Nieuwejaar, Driekoningen, enz. overal lustig gebakken en gebraden werd. Geld, om dergelijke snoeperijtjes te koopen, was echter ook welkom. Zoo althans was het in mijne jeugd in Limburg op Vastenavond en de daaraan voorafgaande „Vette donderdagen". Het zou zelfs mogelijk kunnen zijn, dat men aan een op die feestdagen vervaardigd gebak den naam van *kokerelle* gegeven heeft; in ieder geval heeft men het woord met *koken* in verband gebracht; want Junius (aangehaald door

Hoeufft t. a. p.) houdt het voor een frequentatief van *koken*, coquere, omdat men op de feestavonden van Oudejaar, Vastenavond enz. in de keukens eene bijzondere drukte kon waarnemen van diegenen, die er zich op toelegden lekkere spijzen en toespijzen te bereiden. Naar Hoeuffts meening wordt in Noord-Holland het ww. *kokerellen* nog voor het aanrechten van eene meer dan gewone kokerij gebezigd.

Het is mogelijk, dat dit gebruik oorspronkelijk slechts bij het vieren van den laatstgenoemden feestavond in zwang was; althans Mellema [1]), *Schat der Duytscher Tale*, vertaalt *kokerellen* door *célébrer quaresmaux*, welk laatste woord, doch *quarremaux* gespeld, hij in zijn *Dictionn. franç. flam.* door *vasten-avond* weergeeft. Roquefort, *Dict. de la Langue Romane*, Suppl. 62, zegt dienaangaande: *caresmaux*, *quares miaux* (le jour des): le *mardi-gras*, que nos pères appelaient aussi *caresme-entrant*. Het is dus de Dinsdag voor de Vasten, die met Asch-Woensdag begint, de eigenlijke *Vasten*-avond.

Ten einde zoo volledig mogelijk te zijn, wil ik nu nog ten slotte de aandacht er op vestigen, dat Kiliaen naast de woorden *kokerol* en *kokeroliën* ook opgeeft *kokeloer* en *kokeloeren*, met gelijke beteekenis. Ook vermeldt hij nog een werkwoord *kokelirren*, dat hij door metathesis van *r* en *l*, als uit *kokerillen* ontstaan, verklaart.

Merkwaardig is verder nog, dat er zelfs, te Yperen, een oproer heeft plaats gehad, dat den naam van *De Kokerulle* gekregen heeft. In het begin van het jaar 1280 heerschte in die stad ontevredenheid over sommige keuren, door de overheid ingesteld, welke naar het schijnt de gilden, inzonderheid het lakenweversgild, benadeelden. Het volk eischte hare afschaffing en toen hieraan niet voldaan werd, barstte een oproer uit, onder den kreet van *cokerulle*, *cokerulle!* Zie *Annales de la Société d'Emulation de la Flandre Occidentale*, XV, 144; en Ypriana, *Notices*, *Etudes etc. sur Ypres*, IV, 40.

---

1) Aangehaald door Ackersdijck in bovengenoemd artikel.

Daar in deze werken het woord *cokerulle* le »cri de ralliement" van de muitelingen genoemd wordt en het oproer in het *begin* van het jaar plaats had, ligt het voor de hand te vermoeden, dat men gebruik gemaakt heeft van de vasten-avonddrukte, om het volk op de been te brengen, en dat het *kokerellen* daartoe geschikte gelegenheid gaf. Dat het oproer dan den naam van *Cokerulle* gekregen heeft, zal niemand vreemd toeschijnen. En wanneer te Yperen, evenals in de Baronie v. Breda, het referein der vasten-avondzangen *cokerulle* geweest is, dan kan dit inderdaad als leus of *cri de ralliement* gebezigd zijn.

Amsterdam. H. J. EYMAEL.

SEGHELIJN VAN IHERUSALEM,

Vs. 5844 *en vlgg.* (*uitg. Verdam*).

Al doghe ic pine ende verdriet,
Ic hebs verdient ic bins wel weert.
. . . . . .
So bid ic u (*God*) dat ghi mi sent
Meere pine ende torment,
Dat ic mine misdaet geboete
Ende ic u *geboeren* moete.

In de *Nalezing* teekent de uitgever aan: „Met *geboeren* weet ik in dit vers geen weg". Het zal volstaan, geloof ik, een enkele letter te veranderen, en voor *b* eene *h* te stellen, om de meening van den dichter duidelijk te maken.

De boetvaardige Seghelijn smeekt om tweevuldige genade: dat het gedane kwaad door zijn lijden vereffend worde, en dat hij in de toekomst Gods wet niet meer overtrede, hem *gehoeren*, d. i. hem gehoorzamen moge.

Antwerpen. E. SPANOGHE.

DE MENSCH-WORDINGH

EEN MYSTERIESPEL VAN 1686

UITGEGEVEN DOOR

F. VAN VEERDEGHEM.

INLEIDING.

Het bestaan van het mysteriespel *De Mensch-wordingh* leerde ik voor ongeveer vier jaar kennen uit een brief van mijn oudleerling en vriend J. Fabritius, destijds professor aan het koninklijk Athenaeum te Tongeren. Het was hem ter hand gesteld geworden door een zijner leerlingen, C. Huysmans, van Bilsen, eene gemeente in Belgisch Limburg, tusschen Hasselt en Tongeren, gelegen.

Bij het lezen van het stuk werd ik getroffen door zijne kunstwaarde en kwam tot de overtuiging dat het eene niet onbelangrijke aanwinst kon wezen voor de geschiedenis der Zuid-Nederlandsche letterkunde gedurende de zeventiende eeuw. De eigenaar van het handschrift, wijlen de heer Renier Lormans, te Bilsen, leende mij hetzelve met de uiterste bereidwilligheid en veroorloofde mij tevens het af te schrijven en te laten drukken. Omstandigheden buiten mijn wil hebben mij verhinderd hieraan vroeger gevolg te geven.

Het handschrift vormt een schrijfboekje van 22 bladen, 20 centimeters hoog en 15,5 breed. Het stuk beslaat slechts 39 bladzijden. Het schrift is regelmatig en duidelijk: men treft er slechts een zeer gering getal doorschrappingen en wijzigingen aan.

Naar alle waarschijnlijkheid maakte *De Mensch-wordingh* deel uit van het répertoire der Bilsensche rederijkkamer *De Velt-*

bloemen, die tot zinspreuk had: Reuck vuldt en verheught. Deze kamer bestaat heden niet meer; een tooneelgezelschap heeft hare plaats ingenomen.

Het stuk werd wellicht door een Bilsenaar, lid der kamer, opgesteld. Niets stelligs kon ik dienaangaande opsporen. Naar men mij in de gemeente verzekerde, gebeurde het voor eenige jaren dat de heer Driesen, schoolopziener van het lager onderwijs te Tongeren, de registers en andere stukken der Bilsensche kamer ter leen vroeg, ze medenam en.... nooit weergaf. Na zijn afsterven beweerde de familie dat zij bedoelde stukken niet meer terug vond [1]). Het zoekraken van zulke documenten is hoogst betreurenswaard; ik twijfel er niet aan, of ik had in de oude registers den naam van den schrijver der *Menschwordingh* en misschien nog andere min of meer belangrijke bijzonderheden aangetroffen.

Wijlen Eduard Barthels, rentenier te Bilsen, een man vrij nauwkeurig met de geschiedenis en oudheden zijner gemeente bekend, had het geluk in het jaar 1888, zoo ik mij niet vergis, een register der Bilsensche rederijkkamer terug te vinden. Ongelukkiglijk klimt het niet hooger op dan 1738 en bevat het slechts rekeningen. Nu en dan komen er posten voor wegens het vertoonen van stukken, doch de vertoonde stukken worden niet genoemd. Aangaande de *Menschwordingh* vond ik er niets.

Op mijn verzoek wendde dezelfde heer E. Barthels pogingen aan om den naam van den schrijver van ons stuk op te sporen. Volgens zijn schrijven zou dit mysteriespel het werk zijn van Jan Emerix, van Bilsen, die in 1660 auditeur werd bij de pauselijke opperrechtbank de Rota, te Rome, dit ambt in 1668 neêrlegde, naar Bilsen terugkeerde en er later overleed. Was dit bloote gissing, of waarop berustte deze meening? Barthels' vroegtijdig en onverwacht afsterven in 1889 belette mij nadere inlichtingen van hem te bekomen. Ik wensch hem de eer en

1) Zie ook het Weekblad *De Bilsenaar*, 17 Januari en 18 Juni, 1891.

de verantwoordelijkheid van zijn beweren over te laten; des temeer, daar mijn eigen nazoekingen het niet bevestigden. Het zou mij echter geenszins verwonderen indien eens, bij verdere onderzoeking, daaromtrent licht opdaagde.

Kennen wij 's schrijvers naam niet, stellig is het dat de man het Nederlandsch uitstekend beheerschte en zulks laat blijken niet alleen in de geestdriftige lyrische ontboezemingen, maar ook in den dialoog en daar waar hij breedvoerig het geheim der menschwording poogt op te lossen. Zulke verheven poëzie doet beurtelings aan Vondel en aan Bilderdijk denken. Ja, *De Menschwordingh* verheft zich hoog boven het peil der gewone rederijkersvoortbrengsels zoowel in opvatting als in stijl en taalgebruik, ondanks het veelvuldig aanwenden van den accusatiefvorm op de plaats van den nominatief. Voor gansch de zeventiende eeuw ken ik geen enkel Zuid-Nederlandsch stuk dat met het Bilsensche mysteriespel op ééne lijn kan gesteld worden.

De menschwording en de geboorte des Zaligmakers waren geliefkoosde thema's bij onze vroegere rederijkers. Hoe dikwijls deze stof behandeld werd, beken ik niet te weten; het ware overigens moeielijk na te gaan daar totnogtoe zoo veel rederijkerswerk onuitgegeven bleef. Uit den aanvang der achttiende eeuw, dus nagenoeg uit het tijdperk waartoe het Bilsensche stuk behoort, heb ik twee zulke bewerkingen voor mij liggen. De eene is: *De Verlichte Waerheyt van Godts Vleesch gheworden Woordt in de Gheboorte Christi*, door Cornelis de Bie, 1700, een langdradig stuk, gedurig afgebroken door zoogenaamde »Aenmerkinghen" in proza, welke allerlei stichtelijke beschouwingen, overwegingen enz. bevatten. Het andere stuk draagt tot titel: *Des Menschens Verlossinge door de geboorte van onzen Zaligmaeker Jesu Christi*, door Joannes Baptista De Pape, Priester (te Kortrijk), 1715. Het bevat niets dan onbeduidend rederijkersgerijmel. Men behoeft slechts zulke voortbrengsels met de Bilsensche *Menschwordingh* te vergelijken om de buitengewone kunstwaarde van dit gewrocht te leeren schatten.

Achter *De Menschwordingh* komen in het handschrift nog

drie dichtstukjes voor: een »Dobbel Rondeel" tot lof van het H. Sacrament des Autaars, een ander rondeel op den dood van Johannes den Dooper en eene vertaling van den lofzang *Ave Maris Stella*. Deze stukjes zijn van dezelfde hand als het mysteriespel en de inkt is ook dezelfde. Wie is P. H. aan het hoofd van het laatste vermeld? Het is mij niet gelukt achter dit geheim te komen.

De keerzijden van het schutblad en de twee eerste bladzijden bevatten, in ander schrift, een latijnsch gesprek tusschen *Anima* en *Corpus Damnatum*, in strophen, ieder van vier op elkaar rijmende versregels. Het is een afschrift van de *Visio Philiberti*, toegeschreven aan Wouter Map en in onze middelnederlandsche letterkunde bekend als *Van der Zielen ende van den Lichame*. De tekst wijkt eenigszins af van dien welke in Th. Wright's *Latin Poems attributed to Walter Mapes* (1841) en in *Edelestand du Méril's Poésies populaires latines antérieures au XIIme siècle* (1843) voorkomt.

Zooals het licht zal blijken, hebben wij in deze uitgave de oorspronkelijke spelling getrouw behouden.

Luik, Hooimaand, 1891. F. VAN VEERDEGHEM.

DE MENSCH-WORDINGH

VAN HET // EEUWIGH WOORT // IN DEN SCHOOT VAN DE // HEILIGHE EN ONBEVLECKTE MAGET // MARIA // VOLBRACHT ONDER DE BOODSCHAP // VAN DEN AERTS-ENGEL // GABRIËL // TOONEEL-WIJS UYTGEBEELT // 1686.

Persoonen.

Gabriël, Hemelsgesant.
Raphaël, Bescherm Engel.
Michaël, Opperhooft der Engelen.
Uriël, sijnen schiltknaep.
Maria, Bruijt van Joseph.
Alphéus, sijnen Broeder.
Maria Cleophæ, Alpheus Huijsvrou.
Reij van Engelen.
Schim van Adam.

Het tooneel gaet open eerts nae, toe met den middernacht: de drij eerste bedrijven werden in den hemel vertoont, de twee laste te Nazareth.

INLEIJDINGH.

De schim van Adam gaet de H. Maget in haere rust verwecken, opdat sij voor haere voorvaders, in het voorgeborght besloten, bidden soû.

Schim van Adam.

Ick stap, als afgesant der opgesloote schimmen
In 't helsche voorgeborgt, uijt 's werelts duijstre kimmen,
Om eene maegt van sond' en alle smette vrij
Te bidden dat sij ons een voorspraeckersse sij,
Te wecken, om den heer van ons verdriet te spreecken,
Soo vierigh, dag en nacht, voor sijnen troon te smeecken,
Dat hij ons, naer sijn woort, Messiam nedersend'.
O wee! in wat al ramp, verlangen en ellend'
Heb ick met mijne stam tot deeen dagh geseten!
Gebannen uijt Godts oogh, in eenen kuijl gesmeten,
Onseecker op wat tijdt daer uijt te sijn verlost!
Wie achterhaelt wat smert, wat ziel-verdriet dit cost?
Mensch, vraeght gij wie ick ben? Ick vrees mijn naem t'ontdecken,
Om u tot mijnen haet en afkeer niet te wecken:
Ick ben dien snooden vaêr van g'heel het aerdsgeslacht;
'K ben Adam, die u al in duijvels stricken bracht.

Eer gij het licht besat, hebt gij 't in mij verlooren;
In mij wiert gij gedoodt, voordat ge waert gebooren;
Eer u een vrouw ontfingh, wiert gij in mij gedoemt:
Sie of ge mij niet best uw beul dan vader noemt.
Eijlaes! 't geheugt mij nogh, en eeuwigh sal 't geheugen,
Hoe onbecommert ick mijselven cost verheugen
In 't segenrijck genot van mijn onnooselheijt.
Mijn woonplaets was voorsien met overvloedigheijt
Van wellust en vermaeck; geen ongemeene coude,
Geen al te heete son dat soet gewest benaude;
Den hemel wiste niet van donder, blixem, storm;
Het aerdrijck was besaeijt met allerhande vorm
Van bloemen, bij wiens geur en honing-soete waesem
De zephijrs mengelden hun balsem-rijcken aesem;
'T geboomte was gelijck een soet musijcktooneel
Waer duijsent vogeltjes, met lieffelijck gequeel,
Des Echoos wedergalm staegh aen tot antwoord porden:
Daer leefd' ick, sonder vrees van oijt gestoort te worden,
Van allen ongemack, misnoegen, slavernij,
Vrees, quellingh, sieckte, smert, jae van de doot self vrij.
'k Was schoon, gesont en wijs; den coningh aller dieren
Soo van die hier beneên als in de wolcken swieren:
'k Wiert overal geviert gelijck een cleijnen Godt,
De hemel-lieden selfs verheughden in mijn lot.
O menschen, in dat heijl waer ick altijdt gebleven
Gerust en ongemoeijt met alle mijn nae-neven,
Had ick mij van een boom, een vrucht alleen besnoeijt.
Eet, seijde Godt, van al wat in den lusthof groeijt,
Maer wacht u van de vrucht die goet en quaet leert kennen,
Want, op wat dagh gij die sult met de tanden schennen,
Op selven stont sult gij 't besterven [1]) met de doot
En sleijpen uw geslacht in een en selven noot.
Och soonen! dat verbont was quaelijck onderschreven,
Of ick, tot spijt van hem, die heer was van mijn leven,
Vergat sijn strengen last en mijn geswooren eedt.
Siet daer den eersten gront van al 't gevolghde leet,
Waernae ick uijt de woonst van Aedens hof gesmeten,
In 't sweet mijns aenschijns moest des aerdens vruchten eeten,
En keeren weer in d'aerd' van waer ick eertijds quam,

1) morte morieris (*in margine*).

Gevolgt in 't duijster graf van mijn heijl-loose stam.
  Maer iemant (en soo 't schijnt met reden) sal mij vraegen
Waerom des vaders feijl de kinderen quam plaegen?
Wat deel had hij, die naer tien eeuwen op moest staen,
In 't geen den eersten mensch had tegen Godt misdaen?
  Och kindren! uwen wil was in mijn wil beslooten
Als, tegen Godts bevel, ick heb die vrucht genooten;
En nu gij tot de sond met mij toestemmingh gaf,
'T is recht dat gij met mij oock mededeelt de straf.
Den heer wou dat w' een proef van trouheijt souden geven
Eer ons wiert toegestemt onsterffelijck te leven;
Hij koos mij uijt den hoop van g'heel het aerdsgeslacht
Tot een soo wichtigh stuck; hij gaf mij meerder cracht,
Beleijt en wetenschap, hij gaf mij rijper reden
Dan eenigh ander mensch naer mij op aerd getreden:
Dogh, nu 'k met al mijn cracht de neerlaegh heb' ontfaên,
Wie hadde desen strijt geluckiger doorstaen?
Wien had' men, door de hoop van Godt te sijn, door 't vleijen
Van een beminde vroú niet van den wegh sien leijen?
Als liefde en hoveerdij het herte vallen aen,
Hoe sal dat swacke deel die stormers wederstaen?
Och soonen! Satan quam met dees twee legercrachten
En sijn arglistigheijt bespringen d'aerdsgeslachten:
Hij daeghde uijt g'heel den hoop den cloecksten tot den strijt;
Den hoogsten Godt vondt mij bequaemst' tot sulck een feijt,
Hij gorde mij het sweert van vrijen wil op sijde,
Beloofde grooten loon, soo 'k Satan nederleijde,
Soo 'k overwonnen wiert, bedreijghde met de doot:
Ick gaf, dus aengeport, mij selven in den noot,
Dogh, met bespreck dat, 't sij ick boven bleef of onder,
Mijn lot, het lot sou sijn van ijder in 't bijsonder:
Dus trock ick nae den camp; had' gij 'er bijgestaen,
Gij sou' uw luck voor 't mijn oock hebben afgegaen.
Ick vocht; ick dee mijn best; ick wiert in 't velt vertreden;
'K besweeck voor Satans list met al mijn dapperheden;
En gaet gij nu 't bespreck van mijnen lijfcamp af?
Beroemt gij u, soo Godt u 't selve voorrecht gaf
Van voor het aerdsgeslacht met Lucifer te vechten,
Dat gij met meerder eer dat groot geschil soudt slechten?
Bedaer, laetdunckend kint! legh dat vermeten neer,
En, met uw dwaesen vaêr, keer liever tot den heer,

Wiens goetheijt (selfs toen ick hem had geport tot tooren)
Beloofde, dat uijt mij, een maegt sou sijn gebooren,
Die, met haer cloecken voet, sou pletteren de slangh,
Wiens list mij met u bracht in 't onderaerds bedwangh.
Och! soude dees, wiens stem ick tot gebeên gae wecke'
Misschien, tot onser wraeck, vertreên dien helschen necke?
Sou dees' misschien, dien vorst en heijlant brengen voort
Die van ons weeren moet d'erf-smetten der geboort',
Die ons ontsluijten sal de poort der hemel-saelen,
En trecken met sijn arm uijt dees verschoolen daelen?
'K vergeete van nu af hoe langh ick heb' gesnaeckt,
Soo ons dien vrede-vorst van soo naebij genaeckt.
O hoop! hoe soet bevalt gij aen mijn druckigh herte!
O hoop! hoe sachties streelt gij mijn verhoolen smerte!
Het sij ge vleijt of niet, ge troost me voor een tijdt,
Och waer het togh, voor al, hoe wiert mijn ziel verblijdt!
Wijl ick dat heijl verbeij, volherd in mij te vleijen,
Ick sal met meerder rust volherden in 't verbeijen;
Dogh 't schijnt dat mijnen geest inwendighlijck voorseijt
Dat gij niet ongegront mij met die soetheijt vleijt.

(Vertoogh van eenige huijsen, en Mariaes slaepcamer).

Hier woont sij die tot u, mij desen wegh quam baenen:
Ick gae haer in den slaep tot mijne voorspraeck maenen.

EERSTE BEDRIJF.

Gabriël en Raphaël verwondert over de stilte des hemels, en vrede des aerdrijckx ondersoeken der selver oirsaeck, en wenschen uijt den naem der outvaders naer den Messias; Uriël hier onder verschijnende, daegt Gabriël voor Godts troon.

Gabriël, Raphaël.

Gabriël.

Wat ongewoone stilte omhelst het hemelrijck,
Getrouwe Raphaël! Wij schijnen algelijck
Met een inwendige stilswijgentheijt bevangen.
De blijde lof-musijck en hemelsche gesangen,
Die engel-melodij, waer mee wij in dit hof
Ophaelden overhants des alderhoogstens lof,
Waerdij en heerlijckheijt, en laet sigh niet meer hooren:
Verbaestheijt houdt in toom de vierigheijt der chooren;
De Seraphijne veel, de Cherubijne luijth,
Al 't snaer- en orgel-spel verwecken geen geluijt.

Dien heldren segen-roep, hosanna! die 't gewemel
En praelende gewelf van deesen wijden hemel
Soo lange dav'ren dee, houdt sijne galmen in.
In dees gesteltenis van 't saligh hof-gesin
Munt uijt de diepe rust van 't eeuwigh alvermoogen.
Dien grooten Godt is in sigh selven opgetoogen,
En schijnt inwendiglijck te raemen eenigh werck
Dat g'heel sijn macht vereijscht. De stichting van het perck
Tot 's menschen woonst geschickt; het maecksel van dit wonder
En wel geregelt al; de vormingh van wat onder
Of boven d'aerde leeft, van ijder plant en dier;
De schepping van den mensch en stont hem noijt soo dier.
Dit alles, sonder sijn Almogentheijt te reppen
Cost hij uijt enckel niet tot die volmaecktheijt scheppen,
En stichten met een [1]) woort al dese wonderheên.
Volbracht hij dit soo licht, wie achterhaelt waerheen
Dees overleggingh wil? Mijn oordeel bot daertegen,
Niet wetende wat hem dusdanigh magh bewegen.

Raphaël.

Soo is het oock met mij, hoogwaerde Gabriël.
Hoe vlijtigh mijnen geest dit overdenck; hoe snel
D' inbeeldingh wesen magh, om alles t' achterhaelen,
Ick blijf' in 't ondersoeck van dese stilte dwaelen,
En stae nogh meer verbaest, wanneer ge mij soo naeckt
De diepe besigheijt des Godtheijts kenbaer maeckt.

Gabriël.

Daer moet iedt ongemeens en wichtighs sijn op handen;
Te meer, nu d'heerschappij van Romen alle landen
En volckeren te saem vereenight door de vree.
Den toomeloosen Scijth, in woestheijt, ijs en snee,
En wreetheijt opgevoedt, versoeckt door afgesanten
De vrientschap van August. De kem'len, olyphanten,
En dromadaeren, met gesteenten overlaên,
Bewijsen door hun gift, hoe lief den Indiaen
'T verbond met Cesar sij. De noijt gedwongen Parthen
Wiens wapens Romens macht soo lange derfden tartten,
Ombelsen mee den peijs; sij leggen 't harnas neêr,
En senden d' Adelaers van Crassus benden weêr.

1) Fiat (in marginc).

De duijtsche volckeren die Rijn en Elbe boorden,
Verkennen selve macht: de vrede voegt het noorden
Met 't suijen, oost met west, van waer de Son opstaet
En uijt de kimmen rijst, tot daer sij ondergaet.
Van d'eerste monarchij gesticht door Nemroths soonen
Tot heden, quam den peijs het aerdrijck noijt bewoonen.
De volcken tegen een om heerschappij gecant
Vernieuwden crijgh op crijgh: den graegen oorloogs brant
Ontvonckte weer uijt d' asch der afgebrande steden.
Chaldeeuw en Assyrier besweecken voor der Meden
En Persen coningen; die, voor Philippus soon,
Den Macedoonschen vorst, voor wiens verheven troon
Het alderbeste deel des werelts scheen te buijgen:
Maer een geringe hant smeet desen bouw in duijgen
En schuerde [1]) weer door twist dat groote rijck van een;
Tot dat Augustus quam den keijser-stoel betreên,
En met een vollen peijs het aerdsgeslacht verblijden.
Och Raphaël! och soû den stont der lieve tijden,
Tot 's menschen heijl geschickt, wel naecken? Sou den helt
Messias d' aertsche stam, uijt 't onderaerds gewelt,
Naevolgens het verbont met Abram, comen rucken?

Raphaël.

O mocht dien segen hen, en ons met hen gelucken,
Hoe ras ontweckten wij uijt dees verwonderingh!
Wat vroijelijck geschal! Wat melodij bevingh
Tot 's alderhoogstens lof de negen Engel-chooren!
Hoe sou hosanna sigh op nieuw dan laten hooren,
En galmen door ons hof veel blijer als voorheen!
Wat blijde maer waer dit de vad'ren, die beneên
In 't duijster voorgeborgt geslooten en gevangen
Naer dien gewenschten tijdt soo vierighlijck verlangen!
Met Adam suchten daer Seth, Noë, Abraham,
Sem, Isac, Israël, en sijn getrouwe stam;
Daer doen sij anders niet, dan bidden, snaecken, weenen:
Hun droevigh kermen dringt door d'alderhartste steenen,
En port wie reden heeft tot een gelijcken rouw.
Maer geen van alle treurt als Jesses soon: men souw
Veel eerder al het vocht der woeste zëen uijtputten,
Dan Davids ongeneucht, gekerm, en hartseer stutten.

1) Scheurde (*in oudere spelling*)

Hij sucht, hij bidt, hij roept: O heer, ick send mijn clacht
Tot u, uijt desen gront, uijt desen diepen nacht!
Och heer! Almachte Godt! och keer tot mij uw ooren,
Om mijn benaude bee, en droef versoeck t' aanhooren!
Ontferm u mijns, o heer! en ruck mijn ziel van hier!
Mijn ziel die naer u haeckt, gelijck een vluchtigh dier,
Gelijck een dorstigh hart naer coele waterbeecken!
Mijn Godt! ick roep tot u door puure min ontsteecken;
Ick teer! ick brand! ick blaeck! mijn ziel is buijten raet.
Och com! Och spoeij, mijn heijl! Och toon mij uw gelaet!

Gabriël.

Storten wij op selven toon
Ons gebeên voor Godes troon.
  Hemelen ontsluijt uw saelen
  Laet den heijllant nederdaelen,
Heijllant van het aerds geslacht
In het voorgeborgt verwacht.
  Hoort hoe vierigh die gevangen
  Om verlost te sijn verlangen;
Och, sij sijn van smeecken moe;
Hemel, staet hun beede toe.

Beijde.

  Daegh Messia! daegh ó oosten!
  Com die droeve stam vertroosten.

Raphaël.

Hoor Messia, hoe die schaer
Vol verlangen en misbaer
  Tot u kermt, opdat g' hun handen
  Soudt bevrijen van doots banden.
Adam roept: O levens boom!
O waerachtigh licht! O stroom,
  Lustiger dan dien van Aeden,
  Vloeij tot onsen troost beneden!
Strael op ons in desen nacht,
En beneem de doot haer macht!
  Noë claegt: O regenbooge
  Magh ick ú nogh niet besooge'?
O mijn vrede-duijf! mijn Arck
Com tot uwen patriarck!

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, ó oosten
Com die droeve stam vertroosten!

Gabriël.

O mijn goddelijcken Ram,
Roept den grootvaêr Abraham,
Com ons, uijt de slavernijen,
Uijt der sonden jock bevrijen;
Com; mijn ziele tot u brandt,
Leij ons in 't beloofde lant.
Isac kermt: moght mij gebueren [1])
Dat den reuck der acker-geuren
Die 'k uijt Jacobs cleet vernam,
Nu ten vollen tot mij quam!
Jacob: hemel-hoogen leeder,
Dael tot mij van boven weder,
Opdat dees' begraeven schim
Tot u, sijne ster, opclim'.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Raphaël.

Och, seght Joseph, mijnen staf,
Com togh, tot mijn steunsel af;
Com, o vruchtbaer graen! Wilt laeven
Door uw voedsel uwe slaeven!
Moijses bidt met groot getier;
Braembosch en colom vol vier,
Laet uw licht en gulde straelen
In dien duijst'ren kercker daelen;
Coperen serpent, com neer
En geev' ons het leven weer;
Paesch-lam, manna, voorstel-brooden
Doet ons tot uw tafel nooden;
Druijven-tros, dat door uw wijn
Onse dorst gestilt magh sijn!

1) *Oudere spelling voor:* gebeuren.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Gabriël.

Staende son, seijt Iosuë,
Deel ons uwe straelen mee!
Gedeón: o soeten regen!
O! com over ons gesegen!
Com, o schrickigh garsten-broot
Ons verlossen uijt den noot!
'S vijants heir-cracht treckt ons tegen;
Keer op hem sijn eijgen degen.
O! roept Davids droeve stem,
Regen-back van Betlehem,
Mocht ick van uw water drincken!
O! wat laef'nis sou' er sincken
In mijn uijtgeteerde borst,
Tot vercoelingh van een dorst,
Die mij nu soo menigh jaeren
Met haer hitte comt beswaeren!
O mijn Soon! mijn heer! mijn al!
Help mij uijt dit treurigh dal!

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Raphaël.

Hoor hoe Job in 't duijster kot
U aenroept, sijn waeren Godt:
Com, seijt hij, wit van mijn' hoopen,
Mijn verlosser! Doe mij open
'K heb op u staegh aen betrouwt;
Dat mijn oogh sijn licht aenschouwt,
Dat mijn hert sijn heijl ontvange!
Com, gij toeft ons veel te lange.
O! kermt Isaias [1]) keel:
Jesses wortel schiet een steel;

1) *Spreek uit:* Iesaias.

Doe die schoone bloem opstijgen,
Op wie 's heerens geest sal sijgen.
  Daniël, niet min bedruckt
  Roept: o heer, com af en ruckt
Mij uijt desen kuijl, de weecken
Van uw comste sijn verstreecken;
  Steen, stort van 't geberghte neer,
  En smijt Babels beelt omveer.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten
Com die droeve stam vertroosten

Gabriël.

  Jonas in die duijsternis
  Sucht als eertijdts in het visch;
En Micheas met verlangen
In sijn ballingschap bevangen,
  Bidt, dat hij verschijnen magh
  Over wiens geboorte-dagh
'T cleijne Betlehem sal roemen,
En sigh self geluckigh noemen.
  Zacharias roept: com, woon
  In uw Rijck-stadt, coninghs soon,
Opdat Sions maeghde-Reijen
Sigh in uwe comst verblijen;
  Com, o Godt van Abraham,
  Heersch in 't midden van uw stam.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com dat droef geslacht vertroosten!

Gabriël.

Soo suchten dagh en nacht die afgestorve vad'ren,
Opdat gij, hunnen heer, hun heijl en Godt soudt nad'ren;
Soo kermen sij om troost, gebannen uijt uw oogh;
Soo senden wij met hen ons stil gebedt omhoogh.
Aenhoor, rechtveerde Godt! aenhoor hun bede en kermen,
En volgens uw genae, wilt over hen ontfermen.
(Uriël comt te voorschijn).

Raphaël.

Waer stapt Uriël heen soo ijverigh en snel?

Uriël.

Heer Gabriël, ick com, door 't opperste bevel,
U maenen, om aenstonts ten hove te verschijnen.
Den Vader, Soon, en Geest, omheijnt met seraphijnen,
Sijn nu, soo 't schijnt, t'en end van hun besluijt geraeckt:
Het Eeuwigh woort heeft sijn stilswijgentheijt gestaekt.
En sal u, soo ick gis, iedt ongemeens beveelen.
Gae, hoor sijn last, en com ons dien dan mededeelen.

Gabriël.

Wijl ick gehoorsaem, blijft volherden in gebêen;
Ick hoop met blijde maer tot u terugh te trêen.

TWEEDE BEDRIJF.

Terwijl Uriël en de Reij uijt den naem van Menschen en Engelen naer Messiam verlangt, comt Gabriël uijt, en verteilt den last, hem door den Alderhoogsten gegeven: Michaël schickt Uriël met die lieve tijdingh naer het voorgeborght.

Uriël, Reij van Engelen.

Uriël.

Ick twijffel schier niet of de volheijt van de jaeren
Geschickt, om 't eeuwigh heijl de menschen 't openbaeren
Is hier, nu Gabriël ten hove is ingemaent.

Reij.

Wat reden ondersteunt uw' hoop?

Uriël.

De seede maent
Der traege swangerheijt van Zacharias gade
Loopt om; een wonderwerck, dat uijt dien ouden sade
Een mannelijcke vrucht sal werden voortsgebracht:
Een vrucht, die op sijn tijdt versterckt door 's hoogstens cracht
Veel volck door sijn vermaen sal tot de waerheijt leijden,
Om aen den opperheer de wegen te bereijden.
Bemerckt wat steunsel dit aen mijne hoope geeft:
Want, nu heer Gabriël dat werck vercondight heeft,

En weder is gedaegt voor Godts geheijmenissen,
Soo dunckt mij, dat m' hieruijt waerschijnelijck magh gissen
Dat Godt sijn soones comst door ben verconden sal.

Reij.

Wat vreught genaeckt ons rijck! Wat blijdschap t' aerdsche dal!

Uriël.

Hemel-dauw, comt neergesegen
En met u den soeten regen,
  Regen, die door overvloet
  Alle lant verrijcken moet.
Milde wolcken, stort op aerden
Den verwachten, den rechtvaerden
  Die, door sijne comst, dit Al
  Seg'nen en verheugen sal.
Send het lam, o heer der heeren,
Dat het aerd-rijck moet regeeren
  Uijt de rotse der woestijn,
  Tot de bergen, waer, door pijn
En verlangen afgesleten,
Sions dochter is geseten.
  Och, sij claegt, sij bidt, sij weent
  Wenscht en haeckt, versucht en steent;
Sonder eijnde blijft sij kermen
Heer, wilt over haer ontfermen.

Reij.

  Send den vorst, den heijllant af!
  Vreemde voeren Judas staf.

Uriël.

Goede Godt, sie naer beneden,
Sie tot wat rampsaligheden
  Satans loosheijt heeft gebracht
  'T meeste deel van 't aerdsgeslacht.
Alle volcken, alle landen
Doen dien bel-hont offerhanden;
  Hij ontleent den naem van Godt,
  Uwe Maiesteijt te spot.
Laes! hoe menigh menschen-zielen
Sien wij dagelijckx vernielen!

G'heel de stam van Adam is
In volcomen duijsternis.
Leent gij ons gebeên geen ooren,
Och! de werelt gaet verlooren!
Weijgert gij den mensch uw licht,
Wie verheldert sijn gesicht? [1])
Wie ontbindt sijn slaefsche handen,
Soo gij hem verlaet in banden?

Reij.

Send den vorst, den heijllant af!
Satan voert des werelts staf.

Uriël.

Hoor den mensche vol gebreecken,
U om hulp en bijstant smeecken!
Och! sijn quaelen sijn soo groot!
Vreeselijcker dan de doot
Is sijns zielens vuijle wonde
Onderhouden door de sonde.
D'aerde geenen middel weet
Voor een soo verkanckert leet,
Schoon uijt haer aen alle canten
Stoffen, dieren, steenen, planten
Wonderlijck in aert en cracht,
Stadigh worden voortsgebracht;
Schoon haer borgers veel secreeten
Tot verscheijde sieckten weten,
Soo door vonden van 't verstant,
Als bewegingen der hant.
Meer dan mensche moet hij wesen
Die dees wonde sou geneesen.

Reij.

Och! den mensch is buijten raet,
Soo g' aen hem geen handen slaet.

Engel uijt de Reij.

Sou van al de Cherubijnen
Niemant dese ziele-pijnen

1) *Eerst stond er:* Och, wie opent sijn gesicht?

Stillen connen? Sou niet een
Middel weten voor die ween,
Middel weten, om die herten
Te verlossen van hun smerten?
D' Eng'len sijn doorgaens geacht
Diep in wijsheijt, groot van macht:
Alles wat beneên of boven,
Soo op aerd' als in dees hoven
Is geschaepen en gesticht,
Kennen sij door [1]) eijgen licht:
Sij doorgronden d'eijgendommen
Van de dieren, stoffen, blommen,
Sonne, sterren, firmament,
Alles is aen hen bekent:
Boven dien geen sonden-smetten
Hen vervuijlen nogh beletten;
En sou geen van altemael
Middel weten voor die quael?

Uriël.

Meer dan Engel moet hij wesen
Die dees wonde sou genesen.

Reij.

Och! den mensch is buijten raet,
Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

'S menschens sonden en ellenden
Die sijn beijde sonder enden,
D' een' in boosheijt, dees' in pijn.
Och! Wie sal den trooster sijn,
Soo gij, o oneijndigh wesen,
Uijtstelt van hen te genesen?
Alle schepselen der aerd'
Hebben niet in const of aert,
Of het heeft begin genomen
En sal tot sijn eijnde comen,
Uijtgenomen 's menschens ziel
Die in dese rampen viel.

1) Natuerelijck (*in margine*).

Al des hemels hierarchijen
Sijn geschaepen in de tijen;
  Hun begin is u bekent;
  Gij alleen sijt sonder end,
Gij alleen den Arts [1]) cont wesen
Om dees' wonde te genesen.

Reij.

  Och! den mensch is buijten raet,
  Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

Sie dan, heer van groot vermoogen,
Naer beneden met meedoogen,
  Sie dien grooten crancken daer
  Liggen op de doode-baer:
Hoor hem kermen, hoor hem smeecken;
Sie hem d' handen tot u steecken;
  Sie hem, heer! hij is schier doodt!
  Help hem! help hem uijt den noot!
Los hem uijt der sonden stricken,
Los hem uijt de helsche blicken
  Van dien boosen Belial,
  Die, verheught in 's menschens val,
U verwijt, dat soo veel zielen
Hem aenbidden, voor hem knielen;
  U verwijt, dat g' hen verlaet
  In dien hulpe-loosen staet!
Heer, wilt uwen arm uijtsteecken
Om die tijrannij te wreecken.

Reij.

  Och! den mensch is buijten raet,
  Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

Slae daernevens oock uw oogen
Op de negen hemel-boogen,
  Sie, wat glans-gebreck daer sij
  Van dien tijdt dat hooveerdij

1) Medicus (in marginе).

Uijt dees hoogh-verheven saelen
Soo veel sonnen deede daelen.
  Och! wat ongeluck was dat,
  Voor die schoone Engel-stadt,
Als de waeckers van haer vesten
Vielen in des afgrondts nesten!
  Goeden heer, erstel die schae
  Door uw eeuwige genae,
Opdat die soo lang vervallen
En verdelghde Sions wallen
  Weder werden opgericht
  En versiert met meerder licht,
En vervult met nieuwe benden
Die u loven sonder enden.

Reij.

  Send den vorst, den heijllant neer,
  Soo erstelt Gij Sion weer.

Uriël.

Sacht, bedroefde Engel-schaeren,
Laet geclagh en kermen vaeren,
  Godt heeft ons gebeên verhoort,
  Hier ontsluijt de hemel-poort.

Michaël, Gabriël.

Michaël.

Stil, luijstert, hierarchij, naer's Opperstens gebooden.

Gabriël.

Hoort toe, gij Engelen, gij trouwe hemel-boden;
Uw bee vercrijgt gehoor, genade houdt het velt,
Gerechtigheijt stemt toe, de Godtheijt lijdt gewelt,
En sal sigh heden met de menschheijt laeten paeren.
Het ongrondeerbaer werck, waermee ontel'bre jaeren
Godt besigh was, becomt ten lesten sijn besluijt.
Een onbevleckte maegt, gaet dochter, moeder, bruijt
Van haeren stichter sijn, en aen de werelt geven
Een mensche-Godt, voor wie de hem'len sullen beven,
Aen wie den seraphijn, troon, prinsdom, cherubijn,
Geheel het Engels heir sal onderdanigh sijn.

Sij sal voortaen, als 's vaders dochter en vriendinne,
'S Soons moeder, bruijt des Geests, der Eng'len coninginne
Geseten in dit rijck, benevens haeren soon,
De hemel-schaeren sien geboogen voor haer troon.
Den hoogsten heer heeft haer ver boven alle chooren
Met sijn genae voorsien, voor alle vrouw [1]) vercooren,
Om moeder van het woort, sijn eigen soon, te sijn.
Sij sal hem baeren sonder weedom, sonder pijn,
Geheel, en onbevleckt, en altijt maget blijven.
Den geest des Opperstens sal in haer lichaem drijven
Sijn onbepaelde cracht en goddelijcken gloet,
En voegen 't eeuwigh woort met 't suijver maeghde-bloet.
Daer weet gij mijnen last; verheugt u Engel-reijen,
Terwijl ick alles gae tot mijn vertreck bereijen,
Om met den middernacht de maget, sonder smet,
Te draegen dese maer in 't saligh Nazareth.

(Gabriël binnen).

Michaël.

Roept Hosanna! doet met psalmen,
Blijde schaeren, 't hof weergalmen.

Reij.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheit,
Nu en in al eeuwighheijt!

[Dese erhaelingh van de Reij moet in musijck geschieden].

Michaël.

Laet uw stemmen, Engel-chooren,
Laet uw luijth- en snaer-spel hooren,
Denckt op uw verlies niet meer;
'S Hoogstens soon daelt selver neer,
Om, waer d' Engelen uijtvielen,
In te stellen menschen-zielen;
Om door 't werck van sijn genae
Te vergoeden onse schae
En t' erbouwen Sions wallen
Door de hooveerdij vervallen.

Erhaelingh.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
Nu en in al eeuwighheijt!

1) *Eerst stond er:* mensch.

Michaël.

Aerde, wilt u nu verblijden!
Sie, den stont der lieve tijden
  Waer nae gij dus hebt gehaeckt,
  Dees aenstaende nacht genaeckt.
Godt, door deerenis bewoogen,
Buijgt tot u vol mededoogen;
  Uw oneindelijcke smert
  Quetste sijn onquetsbaer hert.
Sie den vorst van peijs en vrede
Comt tot uwen troost benede',
  Comt om u te maecken vrij
  Van de helsche slavernij.
Uwe vrijheijt is voor handen,
Sucht niet meer om uwe banden.

Erhaelingh.

  Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
  Nu en in al eeuwighheijt!

Michaël.

Springt op, afgestorve vad'ren!
Uwen Godt comt tot u nad'ren!
  Springt op Abram, Israël,
  Juda, Jesse, Samuël;
Desen nacht wort hij ontfangen
Die sal blusschen uw verlangen,
  En u leijden, bijder hant,
  Nae 't beloofde vaderlant.
David, slae uw harpe-snaeren,
Wil niet meer van rouw gebaeren;
  Sie, hij comt die uijt dat dal
  U al t' saem verlossen sal.
Dat de hel om u gesangen
Met verbaestheijt sij bevangen,
  Wijl het aerdrijck vol van vreugt
  Met den hemel sigh verheugt.
Hemel, voorgeborgt en aerde,
Denckt niet op wat u beswaerde.

Erhaelingh.

  Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
  Nu en in al eeuwighheijt!

Michaël.

Soo moet men eeuwighlijck, o Engelen, hier boven
En op en onder d'aerd sijn Jonst en Goedtheijt loven,
En met oodmoedigheijt volbrengen sijn geboôn.
Soo wil den Heer dat wij sijn ongeschaepen soon,
Terwijl hij sigh soo laegh voor schepsels gaet verneeren,
Als onsen waeren Godt aenbidden, vieren, eeren.
D' aennemingh van den aert der broose menschlijckheijt,
Sal geenen hinder doen aen sijne majesteijt,
En ons verbintenis tot hemwaerts, geensints krencken.
Wat wesen hij aenveerd, het past ons te gedencken
Dat wij sijn schepselen en onderdaenen sijn;
Hier onder buijge sigh den hoogsten seraphijn
Met soo veel ned'righeijt als een der laegste chooren.
Het comt de dienaers toe hun meester nae te spooren:
Nu Godt den wegh intreedt van slavernij [1]) en smaet,
Wie denckt 'er nogh dat hem verheventheijt wel staet?
Neen, hierarchijen, neen, leert u met hem verneêren,
Temt uwen moedt, houdt in de vlucht der snelle veeren,
Indachtigh van den val des trotsen Lucifers.
Waer bracht de hooveerdij dien schoonen geest! hoe dwers
Beviel dien steijlen vaert aen sijn verwaende wiecken!
Hij, welckers aenschijn bloosde en blonck, gelijck het kriecken
Der somers morgen-stont; door d'hoogste Godt gesticht,
Om door het firmament te voeren 's hemels licht;
Die claere floncker-star, wiens Diamante-glanssen
Soo schoon ophelderden de negen Engel-cranssen;
Voor wiens verheven troon geheel de hemel-reij
Eerbiedigh nederboogh; die 's hemels heerschappij
En onbepaelde rijck, als Godes stede-houder,
Bestierde in sijne plaets en stutte met sijn schouder;
Dien grooten Engel soo verheerlijckt, soo volmaeckt,
Is door hoogmoedigheijt tot sijnen val geraeckt.
Gepraemt den mensche-Godt voor sijnen heer te kennen,
Ontseij gehoorsaemheijt, stack op sijn trotse pennen
En wou sigh, nevens Godt, verheffen in dit hof:
Dat hooge rijsen dee hem vallen in het stof,
De cracht des blixemviers versenghde sijnen veder,
En smeet hem uijt dit rijck in 't slot der hellen neder:

1) *Slavernij*, in plaats van het uitgeschrapte *nedrigheijt*.

Daer siet ge waer dien trots den prins der chooren bracht;
Gij, spiegelt u aen hem, getrouwe hemelwacht,
En schick vol nedrigheijt u naer den wil des Heeren,
Wiens Godtheijt sigh soo laegh gewilligh gaet verneeren.

Reij.

Wat wesen hij aenneem, wij kennen hem voor Godt,
En onderwerpen ons geheel aen sijn gebodt.

Michaël.

Uriël, gae aenstonts naer 't helsche voorborgt vaeren,
Om 't naeckend wonderwerck de vaders t' openbaeren,
En boodschap mij hoe hen beviel die blijde maer.
(Uriël eerbiedingh bewesen hebbende, vertreckt).
Volherdt gij in Godts lof te melden, Engelschaer.

Reij.

Hosanna! Sabaoth, hosanna! Heer der heeren:
Dat alle schepsels u aenbidden, vieren, eeren!
Uw glorij! uwen naem! uw roem en heerlijckheijt,
Sij door geheel dit al, eeuw uijt eeuw in, verbreijdt.

DERDE BEDRIJF.

Behelsende de uijtleggingh van 't Misterij der Menschwordingh: Uriël van 't voorgeborgt te rugh keerende, boodschapt der Outvaderen blijschap.

Raphaël, Michaël.

Raphaël.

Wat geest ontdeckt den gront van die verholentheden,
O hierarchijen prins? Verstandigheijt en reden
Staen stom in 't overlegh van een soo diep besluijt.

Michaël.

'K beken dat mijn begrijp daertegen mede stuijt:
Want, wie can vatten, hoe het onbepaelde wesen
In 't lichaem van een Maegt bepaelt sal connen wesen?
Wat middel om van Godt en mensch te maecken een,
Jae sonder mengelingh van hunne wesigheen; [1])

1) Essentiae (*in margine*).

Soo echter dat men hem waerachtiglijck magh seggen
En Godt en mensch! Wie can sigh self voor oogen leggen,
Dat eene magets vrucht sal wesen Godes soon,
Tweevoudigh in natuer, eenvoudigh in Persoon?
Dat sijne menschlijckheijt sal Godt sijn? Sijne moeder,
Voortteelster van een Godt, haer vader, heer en hoeder?
O hem'len, staet verstelt, uw stichter wort gesticht!
Uw' coningh, eenen slaef! uw schepper, een cleijn wicht!
Uw' Godt wordt eenen mensch! Uw opperhooft, versteecken!
O aerde, stae verbaest! Godts arm is uijtgesteecken
Tot 't grootste wonderwerck dat oijt wiert uijtgewrocht!
Een maget gaet ontfaen, en, uijt haer suijver vocht,
Alleen en sonder man, een waren mensch voortsbrengen.
Natuere, wijck van cant, wil met gedult gehengen
Dat Godt uw ordeningh, gewoonte en zegel breeck',
In eene magets schoot sijn eigen soon opqueeck',
En met de maegde-bloem de vruchtbaerheijt doe bloeijen.
Vlucht Reden, vlucht van hier! Godt gaet geteelt sijn, groeijen,
Sijn voedsel trecken uijt sijn schepsels jeugt en bloet.

Raphaël.

Meer ick 't bedenck, meer mij onmooglijckheijt ontmoet:
'T begrijp van sulck een werck behoort aen 't Alvermogen;
Geen seraphijnschen geest can dit geheijm beoogen.

Michaël.

'T schijnt dat dien grooten Godt met lust heeft aengeleijdt
Tot wercken boven aert en vol verholentheijt.
Hij, enckel in Natuer, drijvuldigh in Persoonen,
Gaet in de mensch-wordingh van sijnen soon vertoonen
Een enckelen Persoon met drij selfstandigheen. [1])
Gelijck de wesentheijt sijn Godlijckheijt, in een
Natuer, den Vaêr, en Soon, en Geest begrijpt; daer ijder
Een waeren Godt is, en niet een van drijen wijder
Sijn wijsheijt, mogentheijt, nogh heerlijckheijt uijtstreckt,
Soo sal het Eeuwigh Woort met vleijs en bloet bedeckt,
Sijn Godtheijt, lichaem, ziel, soo echt en vast vereenen,
Dat hij dees alle drij bepaelen sal in eenen; [2])

1) Substantien, te weten: Godheijt, ziele, lichaem (*in margine*).
2) Persoon (*in margine*).

Soo echter, dat hij blijv' een waeren mensche-Godt,
En Godt te samen mensch, begreepen in een slot,
En ondersteunt door een eenvoudigen persoone.
Hij sal waerachtiglijck sijn eene magets soone
En Godes; sij soo wel Godts moeder, als dien Heer
Godts vader is.

Raphaël.

Een maegt, een schepsel broos en teer,
Godts moeder sijn? Dat gaet mijn snel vernuft te boven.
Begrijpen can ick 't niet, maer wil het vast gelooven.

Michaël.

Sijn vader blijft den Heer, naer sijne Godlijckheijt;
Sijn moeder wort de maegt naer sijne menschlijckheijt:
Maer sijne menschlijckheijt sal Godt sijn, als gesteven
Door den persoon van 't woort, die sijn natuer sal geven
En dringen door en door de ziele, 't vleijs en bloet;
Soo echter, dat hij geen veranderingh ontmoet,
En geen vermengelingh nogh oock verdeelingh lijde.
Sijn waere menschheijt sal berooft sijn aen haer sijde
Van menschlijcken persoon, noghtans een mensche sijn [1])
In volle wesentheijt, niet in gedaent of schijn,
Dogh als een ander mensch, waerachtigh en volcomen.
Sijn bloet en vleijs sal hij uijt 's magets jeugt becomen,
En uijt haer groeijen als een bloem uit haeren steel
Ten opsicht van elck lit soo wel als van 't geheel.

Raphaël.

Maer hoe sal in het vleijs die Godtheijt sijn ontfangen?
Hoe wort de stof geschickt die [2]) haer eerst sal omvangen?
In wat gesteltenis, wat vormingh en gedaent
Sal 't aldereerst begin sijns oirsprongs sijn gebaent,
Gelijck doorgaens geschiet in menschlijcke voort-teelingh?
Sal hij, wiens wesentheijt vermengingh, nogh verdeelingh
Can lijden, sijn vereent met weijnigh vochtigheijt,
Die in den eersten staet van haer oirspronckliijckheijt,
Ses daegen, melck gelijckt [3]), in bloet is negen daegen,

1) *Variante*: Hij noghtans mensche sijn.
2) Godtheyt te wesen (*in margine*).
3) Principia embrionis (*in margine*).

Jae ruijm vier weecken in het lichaem wort gedraegen
Berooft van menschlijcke gelijckenis en vorm:
Die in 't begin gelijck een omgedrongen worm
Sigh in en uijt-treckt, als een mengel-clomp van zeenen,
Bloet, aedren, vlies, en vleijs, niet ondersteunt met beenen,
Maer door malckanderen geweven en verwert:
Dan siet m' alleenelijck omtrent de plaets van 't hert,
Van breijn en lever, drij seer cleijn verheventheden
Gelijck aen bobbelkens, uijt wie alle and're leden
Onordentlijck gevormt voorts comen, soo door een
Met duijsent fijberkens gevlochten, dat men geen
Vertooningh van de vorm eens menschs can achterhaelen.
Sou 's Alderhoogstens soon in sulck een schepsel daelen?
Sou Hij, die ijder dingh sijn maet en orden gaf,
In soo verwerden clomp en maecksel comen af?

Michaël.

'T waer ongeriemt 't volmaeckt met 't onvolmaeckt te paeren.
Op selven oogenblick als 't Woort sal nedervaeren
In d' onbesmette maegt, sal s' Alderhoogstens cracht
Uijt weijnigh suijver bloet van 't Maegden-hert gebracht,
Opstellen een cleijn lijf. volmaeckt in alle leden,
Al ordentlijck geplaetst. al op het netst besneden,
Soo dat van 't meeste deel tot 't minste niet ontbreeckt.
Geen water-spruijt soo snel uijt sijne spring-bron breeckt,
Als dien Almachten Godt in dit gestel sal storten.
Hij treckt sigh in, hij schijnt sijn langhte te vercorten,
Om g' heel sijn wesentheijt te sluijten in die vrucht:
De ziele vergeselt hem met gelijcke vlucht
En doet op selver stont het cleijne lijf bewegen:
'T verstant gaet open, 't hert tot sijnen Godt gestegen
Verkent, bemint, aenbidt, en eert sijn maiesteijt,
Op éénen oogenblick, met geluckaligheijt,
Door 't Goddelijck gesicht bejonstight en omvangen.
Soo wort des Vaders Soon in 's magets schoot ontfangen,
Soo neemt hij 's menschens vleijs, natuer en wesen aen,
Op selven tijdt bezielt, volschaepen, en ontfaen.
Geheel natuer sal door verbaestheijt stom en stijf staen
Wanneer dien grooten Godt sal in dat cleijne lijf gaen;
Een lijf, het cleijnste dat tot heden wiert geteelt,
Dogh tenemael volmaeckt in ijderleij gedeelt.

O grootsten van de Goôn [1]), o cleijnsten van de menschen!
Begrijp van 's hemels macht, begeert' van 's werelts wenschen!
O groot' en cleijnen mensch! o cleijn' en grooten Godt!
O schepper sonder cracht! o schepsel, heer van 't lot!
Och! waerom uijt uw rijck soo nedrigh afgecomen,
Soo broos, soo cleijn gestel en wesen aengenomen?
Waerom gij, die dit al met uwen vuijst versaemt,
In een soo cleijn begrijp gedrongen en gepraemt?
Ick merck, o grooten Heer, waernae uw driften trachten,
Gij wilt dat elck naer u sigh selven leer verachten;
Dit was uw eerste wit, dit wort uw eerste leer,
En daerom daelt gij self soo cleijn ter aerden nêer.
O onbepaelden Godt! O Opperheer der heeren!
Hoe meer gij u vernêert, hoe meer wij u vereeren!

(Uriël verschijnt van verren aencomende).

Raphaël.

Hier comt Uriël van het voorgeborgt terugh,
Hij stijgt, door 't hemels swerf [2]), als eenen valck soo vlugh.

Michaël.

Sij welcom, wack're boô! hoe wiert uw maer ontfangen?

Uriël.

O Prins, met duijsenden van vreughde- en lof-gesangen.

Michaël.

Vertel ons in het cort der vaderen onthael.

Uriël.

Mijn comst was nauwelijckx in die verborgen sael
Vernomen door den schijn der heldere Engel-straelen,
Of dadelijck versaemt uijt d'afgelege paelen
Van 't wijde voorgeborgt, der schimmen schaer bijeen.
Een ijder van den hoop, op mijn verschijningh, scheen
Door een voorgaende vreugt d'aenstaende voor te spellen;
Ick, connende niet langer soo lieve maer uijtstellen,
Verclaer hen 't groot besluijt van Godts bermhertigheijt.

1) Hemellieden (*in margine*).
2) *Verschrijving voor* swerk?

Mijn mont had uwen last nogh schier niet uitgeseijt,
Of een verdubbelingh van duijsent blijde tongen
Quam tegen mijne stem uijt d' hoolen aengedrongen,
Met soo verheughden galm, verheffingh, en geschal,
Dat g' heel den hemel scheen vergadert in dat dal.
Hosanna Davids soon! hosanna! duijsent maelen
Weergalmden heen en weer die nieuw verblijde saelen:
»Gesegent die daer comt uijt 's Alderhoogstens naem
»(Riep Adam) met een maer soo lief soo aengenaem!
»Dat ons vernederde gebeenten sigh verheugen!
»Nu sal dees oude stam voortaen, met vreugt, geheugen
»Het knaegende verdriet, gesnaeck, verlangenis,
»Waerdoor sij wiert gepraemt in dees gevangenis.
»Propheeten weest verheugt, verheugt u, oude vad'ren,
»Den lang-gewenschten vorst, den heijlant comt ons nad'ren."
Hier onder scheijdt den hoop in tweederhande Reij,
Propheeten kiesen d' een, oudtvaders d' ander sij;
Aen die songh Abram voor, aen dese Jesses soone:
Sij songen 's Hoogstens lof, verheften sijnen troone,
Naem, grootheijt, prijs, en eer, erhaelden overhant
Die blijde lofmusijck aen d' een en d' ander kant.
Den goeden David in het melden van Godts wonder
Vermenghde nu en dan sijn harpe-spel daer onder,
En sprongh somwijlen op als eertijdts voor de Arck:
Sijn blijschaps voorbeelt gingh d' oudtvad'ren tot in 't marck,
Verweckte roep op roep, gesangen op gesangen,
Soo dat door 't groot getal der stemmen en der clangen,
De rotsen daverden, het aerdrijck wiert ontroert,
En hunnen wedergalm tot in de hel vervoert.

Michaël.

Maer, segh ons, hoe beviel de tijdingh van die maeren
Aen dien vervloeckten vorst en sijn verdoemde schaeren?

Uriel.

Ick sagh door eene spleet der duijstere spelonck
Dien trotsen Lucifer te midden in den vonck
Der swavel-vlammen op sijn ijsselijcken setel,
Soo nijdigh, soo verwoedt, halsstarrigh, en vermetel,
Als op den eersten stont van sijne wederspalt.
»Doe (schreeuwd' hij), hemel-vorst, al wat ge cont; ick sal't

»Soo maecken, dat de proij die gij mij denckt t' ontrucken,
»U niet geheel beval: het sal niet al gelucken
»Naervolgens uwen wensch; ick heb nogh moedt en cracht,
»Schoon uw verwaeten soon mij sijnen voet-banck acht.
»Send, dwingelant, send neer dien trouwen lammer-waecker,
»Dien grooten vrede-vorst, dien menschen saligh-maecker,
»Send af, en laet eens sien wat hij uijtrichten sal.
»Ick weet nogh middelen, om 't aerdsgebroet ten val
»Te brengen; al mijn list gebruijcktt' ick niet in Æden;
»Men sal mij niet soo licht des [1]) heldencop vertreden,
»Gelijck ghij hebt gedreijgt: geen vrouwe mij vervaert
»Hoe wijs, hoe cloeck se sij, hoe nauw gij haer bewaert;
»Send, Dwingelant, send neer, laet ons dien helt aenschouwen."

Michaël.

Verwacht dat u dien trots eer lange sal berouwen.

Uriël.

Dus sprack hij tegen Godt sijn lasteringen uijt,
Waerop al t' effens volghde een schroomelijck geluijt,
Van menigh naar getier, gehuijl, geschater, vloecken
Versamelt onder een uijt al de helsche hoecken.
Een deel van 't swerte rot, spijt hunnen meesters moedt,
Verbergt sich self uijt schroom nogh dieper in den gloet;
Den roep van 't voorgeborgt slaet door hun ingewanden
Gevoeliger dan 't vier; sij schreeuwen, knarseltanden
En jammeren soo naar, als of uw strenge hant
Hen eerst van boven stortte in 't midden van den brant;
Haet, wraecksucht, nijt en spijt doen duijsent rasernijen,
Doen duijsent doòn naer een in d' helsche schimmen glijen:
De wanhoop woedt en wroet en knaegt de herten door,
Terwijl de vaderen in hun verheughden choor
Hosanna duijsentmael, en duijsentmael erhaelen.

Michaël.

Erhaelen wij met hen, hosanna, in dees' saelen.
Godts glorij, roem, gesagh, prijs, lof en heerlijckheijt } erhaelingh
Sij door geheel dit al. eeuw in eeuw uijt, verbreijdt! }

1) *Sic*, doch lees *den* of *dees*.

VIERDE BEDRIJF.

Alpheus met sijn huijsvrou wenscht de Bruijt van sijnen broeder veel gelucks; Maria vertelt de wondere volbrengingh van haere ondertrou.

Alpheus, Maria, Maria Cleophae.

Alpheus.

Aenminnelijcke bruijt van onsen lieven broeder,
Wij wenschen dat den heer en oppersten behoeder
Van Abrahams geslacht u door sijn sorg bescharm!

Maria.

O vrienden! 't is met vreugt dat ick u beijd' omarm!....
Ick wensch uijt gantscher hert dat u des Hoogstens segen
In allen overval met sijne hulp beiegen!

M. Cleophas.

Dit wenschen wij u mee.

Maria.

Wie in sijn segen leeft
Voor geenerleij geval nogh ramp te vreesen heeft.

Alpheus.

Ick acht mijn broers geluck ten hoogsten top gestegen,
Nu hij soo wijse maegt heeft voor sijn bruijt vercreegen.

Maria.

Nogh meerder acht ick 't mijn nu een' soo trouwen man
De sorge van mijn eer en suijverheijt nam ān.

Alpheus.

Hoe doet uw lief aensien en hert en ziel bewegen!

Maria.

Sagh mijnen bruijdegom hoe gij mij sijt genegen,
Met wat vernoegen wiert hij in den geest geraeckt!
O Joseph, waert gij hier, uw blijschap waer volmaeckt!

M. Cleophas.

Hij wiert door u te sien tot meerder vreugt gedreven.

Alpheus.

Maer suster, segh, waer is dien lieven broer gebleven?

Maria.

Naer d' ondertrou' vertrock hij uijt Jerusalem,
Om sijner saecken noot, nae huijs te Bethlehem,
En sal eer corten tijdt tot mij te rugge trecken.

M. Cleophas.

Wat wil sijn comst in ons al nieuwe vreugt verwecken!
Wat valt hem 't bijsijn van soo lief geselschap soet!

Maria.

'K wensch dat mij Godt eerlangh dien troost genieten doet.

Alpheus.

Toen ick van uw verbont had d' eerste maer becomen,
Wiert door verwonderingh ons huijs gants ingenomen;
'T scheen ons ten hoogsten vreemt, want nogh ick, nogh mijn vrou
Dacht oijt dat onsen broer gesint was tot de trouw;
Dienvolgens wenschten wij dat gij ons wout ontdecken
Hoe gij den ondertrou quaemt t' samen te voltrecken.

Maria.

'K was mede tot dien bant in geenen deel gesint;
Want midts ick van mijn jeugt de cuijsheijt had bemint,
En Godt mijn maegdebloem voor eeuwigh opgedraegen,
Had' ick voor 't houwelijck een ongemeen mishaegen.
Maer 't schijnt den Heer heeft naer een ander wit gemickt,
Sijn wil gaet haeren gangh, hoe zeer den mensche schickt;
Dees waerheijt wort genoegh door ons verbont gesteven.
Ick (soo u is bekent) die van mijn kintsche leven
Des Hoogstens tempel had, met vlijt, ten dienst gestaen,
Wiert end'lijck, toen mijn jeugt sijn rijpheijt had ontfaen,
Door 't priesterlijck besluijt en raet geschickt ter trouwe.
Och vrienden! och wat bracht dat voorstel mij in rouwe!
'K vertoond' oodmoediglijck de priesters hoe 'k wel-eer
Naer mijner oud'ren doot, den Alderhoogsten Heer
Mijn maegdom had verlooft; dienvolgens was bij eede
Verplicht het eensaem padt [1]) der reijnheijt in te trede'.
Sij om soo vreemde saeck verstelt, gaen Godt te raed';
Hij antwoordt op hun vraegh, dat m' al het man'lijck saet

1) Het eensaem padt, *in plaats van het uitgeschrapte* den enghen wegh.

Van Juda, op dien tijdt, in Sions wal beslooten,
Om mij tot eene bruijt t'aenveerden, sou doen looten.
Ick in den geest gemaent tot onderdanigheijt
En niet bevreest te sijn voor mijne suijverheijt,
Stem toe, vol hoop dat Godt mij sou van smet bewaeren.
Men daegt al Judas jeugt: veel jonge lien vergaeren
Op een soo vreemt besluijt in 's Heerens woonst bijeen.
De priesters, om mij, naer Godts uitspraeck, te besteên,
Doen ijder van den hoop een houte roeijken langen,
Met voorstel, dat ick hem tot bruijgom sou ontfangen
Wiens taxken door 't autaers aenraecken bloeijen sou.
De looters gaen in 't rond door 't goddelijck gebouw
Tot d' aengewesen plaets met d' houte roeij in handen.
Veel gasten vierigh om hun vrijheijt te verpanden,
Verlangen naer hun beurt: veel raecken den autaer,
Maer sonder dat hun roeij d' aenraecking wort gewaer.
In 't end comt uwen broer, dogh met seer traege schreeden,
En schier daer toe gepraemt, ter lootplaets aengetreden;
Hij steeckt sijn hand uijt, raeckt den Aut'er met sijn roeij,
En siet! aenstonts verschijnt een tros van menigh bloeij
Aen 't versgebotte hout: waer bij een glans van straelen
Tot tuijgen van Godts keur, op hem, quam nederdaelen.
Een ijder stont verbaest om dese wonderheijt;
Hij selver wiert ontstelt door innerlijcken strijt,
Sigh siende, tot de trou, door Godts verkiesingh, dwingen.
Ick wiert, dier tijdt, tot hem van weerdige ouderlingen
Geleijdt, als eene bruijt, verciert en opgeschickt.
Ick stont door eerbaerheijt verslaegen en verschrickt,
Een coude grillingh gingh door buijte- en binne-leden,
Te meer toen voor het volck den priester quam getreden
Om mij met uwen broer te voegen hant aen hant.
»Neem, Joseph, (seij dien heer) dit onbesmette pant
»Tot een getrouwe bruijt uijt 's Alderhoogstens orden;
»Noghtans, niet om van u als vrou gebruijckt te worden,
»Maer op dat gij haer eer en maegde-bloem bewaert;
»Leef soo met haer alsof gij broer en suster waert."

M. Cleophas.

O openbaere blijck van Godts Almogentheden!

Alpheus.

'T schijnt Jesses roede bloeijt, Messia com beneden.

Maria.

Mijn bruijgom, gants erstelt door een soo schoon besluijt,
Ontvingh op die voorwaerd' mij tot sijn echte bruijt:
Dus wiert ons alle vrees en twijffelingh benomen.
Daer siet gij hoe wij sijn tot d' ondertrou gecomen.

M. Cleophas.

Gelooft sij d' hoogste Godt die aen soo suijver hant
Uw reijne maegde-bloem en trouheijt heeft verpandt.

Alpheus.

Die mijnen broeder wil de suijverheijt en trouwe
Geheel en ongeschendt met u doen onderhouwe'.

Maria.

Geen vreese voor mijn eer stel mij voortaen in pijn,
Nu sulck een bruijdegom moet haer bewaerder sijn.

M. Cleophas.

Beminnaefde suster, wilt in 's hertens vrede leven
"T' wort laet, lij dat wij ons te saem nae huijs begeven.

Maria.

Uw bijsijn is mij lief, dogh 'k laet u ongepraemt.

Alpheus.

Uw heusheijt, wijse maegt, ons vrijigheijt beschaemt;
Wij houden u te langh uijt d' hemels oeffeningen.

Maria.

Verlof, gij oeffent mij in Goddelijcke dingen.

M. Cleophas.

Al hadden wij 't geluck u t' onsent eens te sien.

Maria.

Dat mal eer corten tijdt met mijne vreugt geschien.

Alpheus.

Blijf tot dien stont gegroet, o suster!

Maria.

'S hemels segen
Vergezel u, lieve twee, op allerhande wegen.

[Gordijnen toe].

(Alpheus en Maria Cleophas uijt).

Alpheus.

Noijt sagh ick meer verstants en sed'lijckheijts bijeen.

M. Cleophas.

'K beken dees beijde sijn in haer gants ongemeen;
Begaefder quam er noijt aen mijn gesicht te voren.

Alpheus.

Sij schijnt tot maiesteijt en heerschappij gebooren:
Haer wesen dient tot proef van 't coninckliijck geslacht,
Self doen sij haer soo cleijn en soo onweerdigh acht.

M. Cleophas.

Voegh hier de schoonheijt bij: wat lieffelijcke straelen
Laet s' uijt den cuijschen glans van haer bruijn oogen daelen!
In dees Pandora is de schoonheijt gheel versaemt [1]).

Alpheus.

Mijn gemalin, dat 's wel van haere schoont' geraemt;
'K sie tegen uw besluijt niet 't minst te wederleggen;
Maer van haer eerbaerheijt valt vrij wat meer te seggen.
S' is schoon, ick stem het toe, jae soo, dat, waer sij schijnt,
Nootwendigh alle schoont' van andere verdwijnt:
S' is schoon, jae niet alleen in uijterlijcke leden,
Dogh selver in verstant, geheugen, wille, reden;
Maer als ick opmerck neem van haere suijverheijt,
Dunckt mij soo veel dan niet al wat 'er is geseijt.
Want (om van haere jeugt en jonckheijt niet te spreecken)
Waer sagh men onder ons een maget soo ontsteecken

1) Tusschen de verzen *Laet s'uijt* en *In dees* zijn de 8 volgende regels uitgeschrapt:

De bruijnigheijt waermee haer voorhooft is bedeckt
Tot een vermeerderingh van haeren luijster streckt.
Sij segh' vrij met de bruijt der coninckliijcke sangen:
„'K ben swert, maer schoon; daerom is met mijn min bevangen
Den koningh, mijnen heer, o Sions maegden reij!
Hij vindt sijn ziel-vermaeck en hartelust in mij,
En heeft mij ingeleijdt in sijn vergulde camer."
Och suster, niemant past dien minneroem bequaemer,
Dan u in wie de deugt. . . . .

In dees Pandora is, vervangt *Dan u in wie de deugt*, doch schijnt van eene latere hand.

Tot eerbaerheijt, dat sij haer maegdelijcke slot
Voor eeuwigh heeft verlooft aen haeren heer en Godt.
S' is d' eerste van de stam uijt Abraham gesprooten;
En, om met meerder lof haer reijnheijt te vergrooten,
Hoe schoon en lief gelonck uijt haer gesichte daelt,
Het wederhoudt de min terwijl het ons bestraelt.
De liefde en maiesteijt beheerschen 't selve wesen;
Wijl d'een beminnen doet, doet d'ander ijder vreesen,
Beminnen vol eerbiet, en vreesen vol genucht;
O suijver liefdens end! O soete vreesens vrucht!
O liefde die ons doet in haer Godt self begeeren!
O vreese die ons doet in haer Godts schoonheijt eeren!
O wondre liefd' en vrees! beij even soet en groot!
Wel saligh die bij haer magh blijven totter doot!

M. Cleophas.

Och Salomon! waert gij op desen tijt hierboven,
Wat deê uw penne niet om dese bruijt te loven!
Die bruijt, een cort begrijp van al wat is volmaeckt,
Gelijck aen die, waerna gij eertijdts hebt gesnaeckt.
Of is het sij misschien? Is 't sij, die is geschaepen,
Omdat den hoogsten heer in haer genucht sou raepen?
Ick weet niet wat mijn ziel tot dees voorseggingh praemt,
Noghtans, ick segh niet meer dan haere deugt betaemt.

Alpheus.

Com, Joseph, com, mijn broer, mij lief voor alle menschen,
Dat ick u veel geluckx met sulck een bruijt magh wenschen.

VIJFDE BEDRIJF.

Behelsende de Bruijloft-sangen op d'aenstaende versamelingh van de Gode- en Mensch-lijckheijt, alsmede de Boodschap des Aerts-Engels Gabriëls.

Reij van Engelen.

1e Engel.

Comt neder, opgepronckte maets,
Comt neder tot de bruijloftplaets,
Waer d'oppervorst der hemelschaeren
Sigh selven met het vleijs gaet paeren.

Hier woont de maegt, die haeren Godt
Sal draegen in haers lichaems slot,
En hem, die geen begin verkende,
Uijt haeren schoot op aerden sende';
Hier woont de maegt, wien Gabriël
Gaet groeten, volgens Godts bevel,
En haer daer nevens openbaeren
Dat sij haer eijgen Godt sal baeren.

Erhaelingh.

Com, hymen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Siet, Engelen, hoe d'avont-sterre
Dit stil gewest belonckt van verre!
De son is t'eijnde van haer baen,
Den soeten tijdt, de nacht comt aen,
Een tijdt van bruijloft en versaemen;
Dan comen d'echte lieven t'samen:
Dan roept de bruijgom aen de door:
»Mijn tortel-duijf, mijn bruijt, com voor:"
Dan comt de bruijt met vlijt geloopen,
En doet hem haere camer open;
Dan rijsen vree en vreugt in top;
Dan houden clacht en suchten op;
Dan singt m'in 't ront met open keelen;
Dan raeckt men luijthen, harpen, veelen;
Dan hoort men niet dan melodij,
Dan siet men niet dan vrijerij;
Dan comt den minnelijcken hijmen
Der lieven herten t'samen lijmen;
Dan maeckt hij van de twee maer een;
Dan wort al 't beijder goet gemeen;
Dan roept de blijde maegden reije
O hijmen! hijmen! hijmeneije!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

1e Engel.

O hijmen! onder al die minden
Was sulck een bruijgom niet te vinden
  In schoonheijt, liefde, suijverheijt,
  In grootheijt, rijckdom, majesteijt.
Hij is den schoonsten allêr menschen (1)
Waernae een bruijt sou connen wenschen.
  Al 't vocht, dat uijt de beecken vliet, (2)
  En bluschte sijne liefde niet.
De witte lelijen der daelen (3)
En connen niet bij hem ophaelen.
  Als eenen reuse treedt hij voort (4)
  Tot haer die sijne siel bekoort.
Hij comt gelaên met al de schatten (5)
Die aerd' en hemel can omvatten;
  Sijn glorij is oneindelijck, (6)
  Het hof des hemels is sijn rijck.
Hij snaeckt, hij roept naer sijn beminde:
»Mijn hertie! waer sal ick u vinde'?
  »Stae op, mijn duijve! mijn vriendin!
  »Stae op, laet uwen bruijgom in!
»Eij spoeij, mijn liefste! spoeij, mijn schoone!
»De lent begint sigh te vertoone!
  »Den rouwen winter is van cant;
  »Den regen valt niet meer op 't lant;
»De bloemen rijsen uijt haer wortel;
»Men hoort de stemme van de tortel;
  »Men siet alree de wijn-gaert spruijt:
  »Och com, mijn schoone, spoeij, mijn bruijt!"
Soo snaeckt, soo sucht hij, Engel-reije;
Roept hijmen, hijmen! hijmeneije!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Geen schooner bruijt in geest en leden
Verscheen er, hijmen, hier beneden;

1. Schoonheijt; 2. Liefde; 3. Suiverheijt; 4. Grootheijt; 5. Rijckdom; 6. Maiesteijt (*alle zes in margine*).

Niet d'alderminste vleck of smet
Haer schoon en suijver lijf beset:
Uijt duijsent is sij uijtvercooren;
Als eene lelij in de dooren,
Steeckt uijt dit suijver minne-pant
Bij al de maegden van het lant:
Uijt haer vloeijt niet dan honingh neder;
Gelijck op Libanus een ceder,
Of een cijpres op Sions top,
Soo heft sij haere schouders op:
Sij bloeijt als Palm in Cades weijen;
En als in Jerichoos valleijen
Een vers ontloocke roode roos,
Soo schiet sij haer coraele bloos:
Als eene der olijven boomen
In 't velt, of langst de waterstroomen
Een wijdt getackte wilge op straet,
Soo is 't dat sij verheven staet.
Och hijmen! Bij haer maeghde-geuren,
En can caneel nogh balsem dueren;
Als uijtgelesen mirrhe-vocht,
Vult sij met soeten reuck de locht;
Haer voorhooft is met gout behangen;
Granaten bloeijen op haer wangen;
Haer mont omringelt root corael;
Haer spraeck munt boven Engel-taal;
De gracij doet uijt haere lippen
Een overvloet van soetheijt slippen.
Och! van wat cant men haer beoogt,
'T is al volmaeckt wat sigh vertoogt:
Hef op, hef op dan, Engel-reije,
Roept hijmen, hijmen, hijmeneije.

Erhaelingh.

Com, hymen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

1e Engel.

Wat sullen twee soo schoone deelen,
O hijmen! schoone vrucht voortteelen!
Een vrucht, een proef van Godes cracht;
Een cort begrijp van sijne macht;

Den heer van vier, vocht, aerd' en wolcken;
Den salighmaecker aller volcken;
De hoop van die in twijffel sijn;
Den troost van wie er leeft in pijn;
Der swacken moedt; den arm der stercken;
De rust voor die in onrust wercken;
Het ancker midden in tempeest;
De ree aen hem die schipbreuck vreest;
Den banden-breecker voor de slaeven;
De spijs om hongerige te laeven;
Belegerden eene stercke wacht:
Een noort-star voor wie zeijlt bij nacht;
Een sonne tegen duijsternissen;
Een leijdtsman voor die 't voet-pad missen;
Een leeraer den onwetenden;
Een rijckstoel den oodmoedigen;
Een vasten stut aen allen mancken;
Een [1]) artsenij aen allen crancken;
Versoender voor wie heeft misdaen;
Verlichter van wie is gelaên;
Oogh-meester voor de blint gebooren;
Naespoorder van wie was verlooren;
Erkooper van wie was verkocht;
Lichtgever aen wie waerheijt socht;
Ontsluijter der gesloote monden;
Weghnemer van des werelts sonden,
Bijstaender voor die sijn in noot;
Verwecker van wie was gedoodt;
O Bruijt! wil met uw' bruijgom paeren
Om een soo grooten soon te baeren!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Maer stil, ick sie de boogen dreunen
Die d' Engel-wooningh ondersteunen!
Gesellen, hoort! den hemel kraeckt!
Het aerdrijck beeft! wijl Godt genaeckt,

1) Medecina, (*sic*) *in margine.*

Om met de menschelijcke leden
Te voegen sijn Almogentheden!
'T is tijdt, hef op, o Engel-Reij,
Roept hijmen, hijmen, hijmeneij!

Erhaelingh.

O hijmen! hijmen! hijmeneij!

[Gordijnen op].

Maria verschijnt in haer slaepcamer in 't gebedt.

Wegh slaep-lust! Eer mijn hert sigh tot de rust begeeft,
Sucht ick nogh eens naer hem die mij geschaepen heeft;
Sucht ick nogh eens naer hem, die ijder stont mijn leven
Genadighlijck bestraelt en nieuwe cracht comt geven;
Want nu hij ijder stont mij waerneemt en bestiert,
'T is recht dat ijder stont mijn hert sijn jonsten viert.
Al laet ick, sonder sijn genade te belijen,
Niet eenen oogenblick van mijnen tijdt ontglijen,
Eijlaes! wat richt ick uijt! Mijn lof-sangh wort verstomt
Nu hij met duijsenden weldaeden haer voorcomt.
O mocht ick met mijn stem al d'Engeltongen paeren
Om sijn waerdij en mijn verbint'nis t'openbaeren,
Ick deê des werelts ront weergalmen sijnen lof,
En songh sijn weerde roem door g'heel het hemelshof;
Ick liet door selve hulp, de ballingen, geseten
In droevigh voorgeborgt, sijn jonstigheden weten;
Ick porde David self te spelen op sijn luijth,
Te melden onder d'aerd', Godts eer-naem overluijt [1]).

---

1) Na dit vers zijn in het handschrift de twintig volgende verzen doorgeschrapt; dan komen er nog zes andere, ook doorgeschrapt, onder een strookje papier verscholen, waarop de verzen *Bedruckte ballingen* ..... *verdriet en smerte* geschreven zijn; dit strookje is zorgvuldig op het hs. geplakt:

Comt, Engelretjen, comt; comt, menschen, planten, dieren;
Comt, alle schepselen, sijn prijs en grootheijt vieren;
Noijt doet gij altemael, hoe langh gij loven sult,
Of volgens sijn verdienst, of volgens uwe schult.
Verdorve schepselen! waer sijt ge toch vervallen!
Hoe weijnigh onder u hoor ick sijn lof uijtschallen!
Hoe weijnigh onder u, o menschelijck geslacht,
Soo seer van Hem bemint, soo lief van Hem gesacht!

Bedruckte ballingen! wat hebt ge niet geleden,
Soo lang uijt Godes oogh gebannen daer beneden!
Och, vader Adam! och! hoe heeft uw droef vertoogh
En beede, desen nacht, ontstelt mijn slaepend oogh!
Uw teere clacht doorsneedt de gronden van mijn herte
Door 't levendigh verhael van uw verdriet en smerte.
Och of mijn stil gebedt bij Godt soo veel vermocht,
Dat gij in 't voorborgt wiert door sijnen troost besocht!
Almogenden, ontferm u over dees ellenden,
En doe de heerschappij van dien arts-vijant enden!
Het is soo langh geleên dat gij aen Abraham
Den heijllant hebt belooft te senden uijt sijn stam;
Het is soo langh geleên dat Jacobs cleeders geuren
Aen Isac spelden voor dat dit eens sou gebeuren;
En Jacob self daernae, voor hij in u ontsliep,
Door dese hoop vervult tot sijn verlosser riep;
Het is soo langh geleên dat David, vol verlangen
Tot sijn Messias comst, in sijne ziel bevangen,
Versuchtte naer dien tijdt, gelijck een vluchtigh hert,
Wanneer het naer de beeck door dorst gedreven wert!
Eijlaes! hoe menige oudtvaders en propheten
Sijn met den selven wensch in 't voorgeborgt geseten!
Hoe vierigh haecken sij naer dien gewenschten dagh!
Wat senden s' onder dies al suchten en geclagh
Nae boven, uijt den gront van die geslooten hoolen,
In Beelsebubs gebuert, uijt uw gesicht verschoolen!
Sie neder, goeden Heer, sie neder, grooten Godt!
Erbarm u over hen, die in dat doncker slot
Naer uwe deerenis en hun verlossingh haecken!

Gij moest, door Hem begaeft met ziel, verstant en reden,
U, voor wat reden mist, tot sijnen roem besteden!
Gij moest, voor sijne jonst, hem loven sonder end'!
Maer ach! hoe quaelijck wort sijn minlijckheijt erkent!
In plaets van uwen Godt met danckbaerheijt te groeten,
Gij tergt sijn vaders hert, gij stoot het met de voeten,
Veracht sijn deerenis en goedertierentheijt,
Bejegent sijne min met wederspannigheijt!
Met wederspannigheijt! Ha, smet! Ha, eersten vader!
Hoe gulsigh suijgt uw stam die pest uijt uwen ader!
Het schijnt dat gij op aerd' in ijder mensch erleeft,
En ijder mensch uw schult tot een geboort-gift geeft.

Erbarm u over hen die hier op aerden waecken,
Berooft van uwe jonst en hunne zielen-rust:
Dogh over hen vooral, die voor de dwaese lust
Van hun begeerlijckheijt en inborst voortsgedreven,
Niet weten wie ge sijt, en tot wat end' sij leven.
O Heer! verbergt gij hen de claerheijt van uw licht
In sulck een duijsternis, wie opent hun gesicht?
Comt gij niet selver af om hunnen Arts te wesen,
Wie sal hun herte-quael en vuijle wond genesen?
Och! och! het meeste deel sijn naer de ziele doodt;
Com, oeffen uwe macht en help hen uijt den noot.
O mocht uw dienst-maegt nogh soo langh op aerden leven
Tot ons dien heijllant wiert uijt uwen schoot gegeven!
Mocht ick toch eens aensien dat hemels vrede-pant,
Of slechts maer sijnen rock genaecken met de hant
En tuijgen met een woort de driften van mijn minne!
Dat waer te groot geluck en eer aen een slaevinne!
Ick leefde vergenoegt, soo ['k] haer maer eens aensagh
Die dien verlosser ons sal brengen voor den dagh;
Ick leefde vergenoegt, mocht ick dees teere leden
Maer eens in haeren dienst oodmoedighlijck besteden;
Mocht ick met dese hant ontschoeijen haeren voet
En wat een dienstmaegt meer aen haer meestersse doet.

[Den incomenden Engel maeckt gerucht].

Maer sacht! wat vreemt gerucht verneem ick aen mijn ooren?
Wie sal mij hier bij nacht in mijne rustplaets stooren?
Wat siet mijn oog bij 't licht? O hemel! stae mij bij!
Wat vreemden jongelingh comt hier soo laet tot mij?

Gabriël (stil).

Mijn tongh is door eerbiet met sijnen last verlegen!

[Mariam naederende, seght]:

Ick groet u, Reijne Maegt, vol gracie en vol segen!
Den Heer der Heeren is met u in alle tijdt;
Voor al het vrouw-geslacht sijt gij gebenedijdt.

Maria (stil).

'K ben innerlijck ontstelt door achterdocht en vreesen.
O Heer! wat voor een boô, wat boodschap magh dat wesen?

Gabriel.

Vrees niet, Maria, want gij gracij hebt voor Godt
Gevonden: Sie, gij sult in 't suijver lichaems slot

Ontfangen en een soon voortsbrengen, en hem geven
Den naem van JESUS. Hij sal groot sijn en verheven,
De werelt door genoemt des Alderhoogstens soon.
Den Heere Godt sal hem sijn vaders Davids troon
Oprichten, en hij sal in Jacobs huijs regeeren
In allen eeuwigheijt. Sijn rijck-stoel sal in eeren,
Gesagh en mogentheijt volherden sonder end.

Maria.

Hoe sal dit wesen? Want mij geenen man bekent.

Gabriël.

Den Heijl'gen Geest, o maegt, sal daelen in uw leden,
En 's Hoogstens cracht sal u omlomm'ren; om die reden
Sal 't heijligh dat uijt u nae dien wert voortsgebracht,
Genoemt sijn Godes soon. Bemerck hier uijt sijn macht:
Elisabeth, uw nicht, naer ongemeen verlangen,
Heeft endelijck een soon in ouderdom ontfangen;
En sij, die tot nu toe onvruchtbaer wiert geacht,
Is in de sesde maent getreên van haere dracht:
Want het oneijndelijck en goddelijck vermoogen
Sal niet onmoogelijck aen sijnen wil gedoogen.

Maria.

Ick onderwerpe mij aen al wat ['k] heb gehoort;
Sie 's Heerens dienst-maegt, mij geschiede naer uw Woort.

[Naer dese woorden gaet den hemel open: Godt den vader omheijnt met Engelen send sijnen geest onder de gedaent van eene Duijve schielijck met grooten glans over de h. Maget, die met Gabriël eenige oogenblicken verbaest en onbeweegelijck overbreugt; waerop het vertoogh van de h. slaepcamer toegaet onder 't volgende gesangh].

Glorij! roem! prijs! eer! en lof!
Gode in des hemels hof!
Vree op aerden aen de menschen
Die naer sijn behaegen wenschen.

SLUIJT REDEN

Gedaen door Gabriël met de Engel-Reij.

Daer is het Eeuwigh Woort van eene maegt ontfangen!
Daer is de Godlijckheijt met vleijs en bloet omvangen,

De broose menschlijckheijt geworden eenen Godt,
Beij onder een persoon bepaelt in 't maegde-slot!
Het werck, waermede Godt was besigh voor de tijden,
Is in den tijdt volbracht! Hij selver gaet nu lijden;
Die eeuwigh was, begint; den vormer, is gevormt;
Der hem'len oppervorst gelijckt een cleijn gewormt;
Den Schepper is geteelt, d' Almogende gedwongen,
D' Alwetende verdwaest, d' Oneijndige gedrongen:
Een veertien-jaersche maegt haer eijgen stichter draegt,
Die met drij vingeren den aerd-boôm onderschraegt.
Vraegt iemant waerom Godt twee wesens deê vereenen,
En met de Godlijckheit versaemen vleijs en beenen?
Ick antwoord: om aldus, door een volcomen soen,
Voor 's werelts groote schult en sonden te voldoen.
Het lijden van een mensch cost niet voldoeningh wesen;
Godt was onlijdelijck in sijn natuer en wesen:
Dies moest en Godt, en mensch te saem vereenigt sijn,
Den eersten om den prijs, den tweeden om de pijn.
Soo sal Godt self, als mensch, de lijdlijckheit gedoogen;
Soo wordt het menschlijck leet van goddelijck vermoogen;
Des menschens vuijle ziel, gesuijvert door Godts bloet,
Des menschens swaere schult, door Godes straf geboet.
O mensch geworden Godt! O minnaer van de zielen!
Sie ons voor uwen troon eerbiedigh nederknielen!
Uw miltheijt, uw genae, uw goedertierentheijt
Sij onophoudelijck door g'heel dit al verbreijdt! } erhaelingh.

Gabriël.

Heft op, heft op, Engel-chooren!
Laet triomph-gesangen hooren!
Raeckt nu snaeren, maeckt geschal! } algemeene er-
Segen! Segen! overal. } haelingh.

Gabriël.

Segen hier en in ons hoven, } erhaelt door drij
Segen onder, segen boven! } engelen.

Gabriel.

Segen levenden en doôn! } erhaelt door drij
Segen in des Hoogstens troon! } andere.

Gabriël.

'T Eeuwigh Woort is neergesegen: } algemeene er-
Glorij! Lof! Danckseggingh! Segen! } haelingh.

Gabriël.

'S Hoogstens bruijt heeft in haer slot
'T Eeuwigh Woort, een waeren Godt,
Vastgehecht aen mensche-deelen
Om een mensche-Godt te teelen,
Wien des hemels hierarchij
Dienstbaer en gehoorsaem sij,
Wien de menschen sullen eeren
Als den hoogsten Heer der Heeren.
Segen! Segen! overal! } erhaelingh.
Boven en op 't aerdsche dal.

Gabriël.

Toon nu vreughde, menschlijck wesen!
Hij die eeuwigh was geresen
Voor de werelt, voor den tijdt
Uijt sijns vaders wesentheijt,
Is gecomen hier beneden
Sigh vervoegen met uw leden,
Om nae dien in sijn persoon
U te stellen op Godts troon,
Opdat gij daer soudt gebieden
Over al de hemel-lieden.
Segen! Segen! overal! } erhaelingh.
Boven en op 't aerdsche dal.

Gabriël.

Grooten Godt! Almachten vader!
Die soo milt uijt uwen ader
Uw' almachten soon sond neer
Tot der menschen heijl en leer,
Eeuwigh sal men hier en boven
Lieven Heer, uw goetheijt loven;
Eeuwigh sal den seraphijn
Van uw min getuijge sijn;
Eeuwigh sullen cherubijnen
Uwe wijsheijt doen uijtschijnen;

Troonen in het saligh hof
Hoogh verheflen uwen lof;
Machten, crachten, heerschappijen
Uw almogentheijt belijen;
Eeuwigh sal het vorstendom
Roemen van uw keijserdom;
Eeuwigh Eng'len en Aertseng'len
T' uwer eer hun sangen meng'len;
Eeuwigh! Eeuwigh! melden wij
Uwe Macht en heerschappij.
Heft op, heft op, hemelreijen,
Wilt sijn segen-prael verbreijen.
Eeuwigh lof, triomph, en eer
Sij den Alderhoogsten Heer! } erhaelingh.

Tot Eeuwige Danck-Seggingh aen het
MENSCHGEWORDEN WOORT.

EEN NIEUW FRAGMENT VAN VALENTIJN EN NAMELOOS.

Op het Rijksarchief te Gent berust het hier medegedeeld fragment van den Middelnederlandschen roman *Valentijn en Nameloos*, bestaande uit twee op elkander volgende bladen perkament, door Jhr. R. Schoorman, hulparchivaris, in den band van een oud, hem toebehoorend register ontdekt, en aan gemeld archief geschonken.

Oorspronkelijk waren de afmetingen dezer twee bladen 251½ mm. hoog op 171½ breed; doch van het tweede is op zijne geheele lengte een strook afgesneden, zoodat het nu nog slechts 130 mm. breed is.

Elke bladzijde heeft twee kolommen van 50 verzen elk. Daar echter ook van het eerste blad, onderaan, eene strook is afgesneden, gelijkstaande met ongeveer het vierdedeel van een eirond dat een grooten diameter heeft van 2 decimeter, zijn van kolom *b* drie, en van kolom *c* twee verzen verloren gegaan; in het geheel zijn er dus nog 395 bewaard gebleven. Natuurlijk is kolom *c* van het tweede blad daarenboven zeer gehavend. Het schrift, dat over het algemeen zeer duidelijk is — slechts enkele malen is eene *e* slecht gemaakt [1]), zoo zelfs dat ze van eene *o* niet zou te onderscheiden zijn, ware deze letter integendeel niet altijd zeer zuiver —, wijst op het midden der 14de eeuw. De afkortingen zijn zeer talrijk. Behalve die voor *m* en *n*, vindt men: het voegwoord *ende* slechts in vs. 1, 37, 51, 80, 115, 249, 360 door *eñ* voorgesteld; anders altijd door het bekende teeken ⁊; *niet*, *gro(o)t*, *met*, *dus*, *maer*, *daer*, *paert*, *quaet*, *sprac*, *brac*, *vroet* op de gewone wijze verkort; de letterverbinding *er* ook steeds door het bekende teeken (')

1) Dit is nl. het geval met de eerste *e* van *lette* in vs. 110, met die van *geloefs* in vs. 307, met die van *wel* in vs. 312, en met die van *goed* in vs. 374.

vervangen; voor *vrouwe* (*vrauwe*) staat *vůwe* (vs. 318) en *vůwe* (vs. 195, 325) [buiten deze drie gevallen staat het woord voluit]; voor *sente* steeds *s'*; voor *joncfrauwe*, *joncf'*. De namen der helden worden verkort tot *val'*. en *namel.'*, de eerste ook in verbogen naam vallen; voor *sarrasijn* wordt evenzoo geschreven *sarr'*.

Aan het handschrift zijn geene versieringen aangebracht; alleen de verzen 19, 93, 170, 228, 290, 358, hebben eene roode beginletter van ± 10 mm.; de eerste letter van elk vers is *niet* rood doorstreept.

Het belang van dit fragment ligt niet alleen in zijne nieuwheid. Als men het vergelijkt met de geheele geschiedenis, zooals deze ons uit de Middelnederduitsche bewerking (MNND) bekend is, dan blijkt, dat het tusschen de twee reeds bekende Middelnederlandsche fragmenten (I en II) valt, en tegelijk rijst het vermoeden, dat we hier wellicht te doen hebben met eene andere bewerking dan die, waartoe deze twee andere fragmenten, of, in elk geval het tweede (en dus ook de Middelnederduitsche roman en de Hoogduitsche en Zweedsche prozabewerkingen), behooren.

Als Valentijn en Nameloos van Rosilia alles omtrent hunne geboorte, ouders en onderlinge verwantschap vernomen hebben, willen ze zich terstond op weg begeven om hunne moeder, Phyla (die immers door den reus Magros met vele andere schoone jonkvrouwen gevangen gehouden en gefolterd wordt), uit haren benarden toestand te verlossen; doch blijven op raad der jonkvrouw, nog tot 's anderendaags op haar kasteel. Als ze dan gereed staan om te vertrekken, geeft Rosilia hen nog eenige laatste inlichtingen en onderrichtingen. Zij zullen, waarschuwt zij de beide broeders, een vreeselijken man vinden (den reus Magros), nog door niemand overwonnen, daar hij in 't bezit is van een ring, die een hellen glans van zich geeft, en naar welken hij slechts even een blik hoeft te slaan, om steeds volkomen gezond te worden, zelfs al was hij doodelijk gewond. Daarom drukt Rosilia hen op het hart, dezen ring steeds in

het oog te houden en te pogen hem te veroveren; dan is de kracht van Magros gebroken, en zullen zij hem kunnen bedwingen. Hunne moeder zullen ze vinden staan midden in een water.

Met de belofte, weldra terug te keeren, als zij slagen, nemen de beide jongelingen afscheid. De groote wegen ontwijken ze, en komen aan eene rivier, waarin ze vele jonkvrouwen zien staan, onder dewelke zich inderdaad ook hunne moeder bevindt. Valentijn en Nameloos gaan aan den oever staan, en roepen Phyla toe, bij hen te komen, want ze zijn hare twee kinderen, gekomen om haar te verlossen.

Dit bericht verblijdt en bedroeft de moeder te gelijk, want zij vreest voor het leven der twee broeders, wien zij derhalve toeroept, dat zij 't niet waagt, bij hen te komen, daar de reus weldra zal opdagen. Toch laat ze zich overhalen.

Daar komt inderdaad Magros, Valentijn en Nameloos bedreigende met den dood, tot straf voor hunne vermetelheid. Valentijn roept den reus toe, zich in staat van verdediging te stellen, en te toonen dat hij een dapper man is. Verbitterd springt de reus toe, stootende en slaande, in de hoop te overwinnen. Doch Nameloos slaat hem met zijn kolf juist den arm af, met den ring; dat was den reus een zwaar verdriet. Valentijn van zijn kant houwt hem de beenen af; beiden maken hem dan verder af, en verlossen menigeen uit den nood.

Op aandringen van Phyla, gaan Valentijn en Nameloos Blandemer en de andere ridders, door Magros op zijn slot gevangen gehouden, verlossen. Blandemer is zeer verheugd, als hij verneemt dat Valentijn en Nameloos gebroeders zijn, en daarenboven zijn wettelijke heeren.

Allen keeren nu terug naar het kasteel van Rosilia, die, gelukkig dat haar »vrijer" behouden bleef, hen terstond welkom heet. Haar huwelijk met Valentijn wordt met grooten luister gevierd, waarna allen naar Hongarijen gaan, waar zij door koning Crisostomus goed ontvangen worden. In een geheim gesprek maakt Valentijn den koning bekend met al wat

hijzelf vernomen heeft, waarover deze zeer blijde is, zoodat hij zijne vrouw, Phyla, ook in liefde weer ontvangt.

Intusschen had Nameloos den bisschop Frankart aan handen en voeten gebonden, brengt hem aldus voor den koning en klaagt hem aan. Tot zijne straf wordt de bisschop aan twee paarden vastgebonden, straat op straat neer voortgesleept; en eindelijk gevierendeeld en geradbraakt. Daarna wordt er luisterlijk feest gevierd.

Kort daarop geeft Blandemer zijn verlangen te kennen, naar Frankrijk terug te keeren. Valentijn met zijne vrouw en Nameloos vergezellen hem. Door Pippijn en Clarina worden zij met blijdschap ontvangen. Door eenen »scriver" laat Valentijn een stuk aflezen, waarin al het gebeurde beschreven staat, van 't begin tot het einde; wat door alle aanwezigen met veel genoegen aanhoord wordt.

Hertog Baldewîn ontvangt vreugdevol Blandemer en looft God, dat zijn zoon met eere in 't land mocht terugkeeren. Tot belooning voor zijne trouw, krijgt Blandemer Clarina ten huwelijk, later wordt hij koning van Spanje; in Frankrijk volgt Valentijn Pippijn op.

Intusschen had Rozemond veel verdriet, daar Nameloos steeds weg bleef. Eindelijk besluit zij, vergezeld door eene kamervrouw, haren man te gaan opzoeken. Zij laat zich kleederen van menigerhande laken maken en naar zangerswijze kappen, zich uitgevende voor een man, die met zingen zijn brood wou verdienen. Hare kamenier was schoon, en gedroeg zich »wîflik unde bolt". Zoo togen zij door vreemde landen, onbekend, en zongen dat het door de lucht weerklonk. Eindelijk kwamen zij in Frankrijk, waar zij Nameloos wedervonden. Rozemond en hare kamenier, gingen, naar hunne gewoonte, zonder dat iemand ze volgde, Rozemond vooraan, op 's konings burcht toe. Daar kwam hen Nameloos in 't gemoet; terstond bemerkte hij de maagd, en spotte met haar. Doch Rozemond sprak: »Jonker, laat het zijn; al ben ik een arm man, toch heb ik even gaarne als een rijkaard dat men mijne vrouw

met rust late; dat zal mij niemand kwalijk nemen." Vertoornd wendt Nameloos zich naar Rozemond, en vraagt, niet zonder haar eerst eenige harde woorden gezegd te hebben, welke kunst zij uitoefenen. »Wij kunnen »spreken" en zingen", antwoordt Rozemond, „en aan hoofsche lieden vreugde bezorgen; vreemde landen hebben wij bezocht, zoodat menig ding ons bekend is; de wereld hebben wij doorreisd". Waarop Nameloos terstond vraagt, of zij Rozemond, de schoone, die »in Kreken" woont, niet kennen. Ze kan er een liedje van zingen, zegt Rozemond. Als Nameloos verlangt het terstond te hooren, zegt Rozemond eerst, dat zij beiden grooten honger en dorst lijden, waarop Nameloos de twee naar de eetzaal leidt, waar al de heeren zaten te eten en te drinken. Rozemond en hare gezellin mochten mede aanzitten, naar zangersrecht. Als hofmeester beval Nameloos haar te eten zonder vrees, en vooral zich wat te haasten, daar hij zeer naar het bewuste lied verlangde.

Beiden aten op hun gemak, zonder veel te spreken; zij hadden gauw gedaan, en toch docht het Nameloos lang: dat kwam door den dwang der liefde. Dan gingen Rozemond en hare gezellin voor de tafel staan, en hieven een lief wijsje aan: hoe zij Nameloos won en »met hem onder de linde ging"; hoe hij zijn tegenpartij overwon, en hoe hij van zijn vrouw scheidde. Eindelijk maakte zij zich bekend. Vol verrukking vloog Nameloos haar aan den hals: »kussens wart dar nicht gespart von den twên van guder art". Op nieuw werd nu feest gevierd, »mit der vrowen wolgedân", wier ellende aldus een einde nam. Daarna werd de dood van Crisostomus bekend; Nameloos volgde hem op, en leefde nog lange jaren met zijne vrouw.

Opzettelijk heb ik die gedeelten, waarvan Mnl. overeenkomstige fragmenten bestaan, eenigszins uitvoerig behandeld, om de vergelijking te vergemakkelijken.

Dat fragment II, op zijn allerminst tot dezelfde bewerking behoort als de Middelnederduitsche vertaling, lijdt geen twijfel. In de hoofdpunten stemmen beide overeen: ook in II komt

Rozemond naar het hof; zij verkleedt zich; Nameloos schenkt Isabele meer opmerkzaamheid dan Rozemond lief is, waarover deze zich beklaagt, wat Nameloos in toorn doet ontsteken.

Niets van dit alles vinden we in dit nieuwe fragment (III). Het begint met den strijd tusschen de twee broeders en den reus, na wiens dood al de gevangene jonkvrouwen, en later ook Blandamer, verlost worden, waarna Valentijn, Nameloos, Phyla en Blandamer zich op weg begeven naar het kasteel van Dalfadiane, die ze allen, inzonderheid Phyla, met open armen ontvangt.

Hoezeer dit alles in III ook uitgewerkt zij, toch zou ik daar nog niet durven op steunen om te beweren, dat III tot eene andere bewerking behoort, ware het niet, dat hetgeen dan verder volgt, geheel van de lezing van III en MNDD afwijkt.

Uit de verminkte verzen van III kunnen we opmaken, dat Nameloos zich waarschijnlijk niet al te gunstig over de vrouwen heeft uitgelaten, wat hem eene strenge berisping van Dalfadiane op den hals haalt, waarbij deze hem zijn gedrag herinnert ten opzichte van Rozemond, die daardoor in grooten nood is geraakt. Nameloos is door de woorden van Dalfadiane dan ook zoo getroffen, dat hij terstond wil vertrekken, om het door hem gestichte kwaad, zoo mogelijk, nog te herstellen. Het aanbod zijns broeders, hem te vergezellen, indien hij zijn tocht wil uitstellen tot dat zij samen hunne moeder bij Koning Crisostomus hebben gebracht, slaat hij beslist af, niettegenstaande ook Phyla zeer aandringt.

De afwijkingen van dit gedeelte komen me zeer belangrijk voor. We hebben hier immers eene lezing, lijnrecht tegenovergesteld aan die van II en MNDD: hier komt Rozemond haar man opzoeken aan het Fransche hof, als de geschiedenis haar einde nabij is; daar gaat Nameloos naar zijne vrouw toe, nog vóór dat de bruiloft van Valentijn met Dalfadiane, waarna nog heel wat moet gebeuren, voltrokken is.

Als men daarbij nu in aanmerking neemt: de breedvoerige

behandeling in dat gedeelte van III, dat in zijne hoofdtrekken met MNND overeenstemt; het verschil van sommige persoons- en plaatsnamen: *Dalfadiane* in plaats van *Rosilia*, *Madageer* in plaats van *Magros*, *Samanie* in plaats van *Kreken* — een verschil, anders op zich zelf weliswaar van minder gewicht —, en vooral de episode van *Bliademee*, in dit gedeelte van den roman slechts even aangeduid, maar die in andere gedeelten dezer bewerking wellicht zeer uitgewerkt was [1]), en waarvan in *geene* enkele andere bewerking een spoor is terug te vinden, dan is het zeker niet te gewaagd aan te nemen, dat III tot eene andere bewerking behoort, dan II en MNND; terwijl het voorkomen in III van eigennamen voor Madageer's en Nameloos' zwaarden (*Fauchart* en *Scaerdelijn*) en Valentijn's paard (*Rachevale*), daarenboven voor hoogeren ouderdom pleiten: eerst een jonger bewerker kan iets dergelijks weggelaten hebben.

Een kort overzicht van de voornaamste taalvormen moge hier nog een plaats vinden.

Vooreerst verdient vermeld te worden het gebruik van *brake* in vs. 80. Aan eene fout kan hier, blijkens het rijm, niet gedacht worden; *bake* te lezen kan ook niet, want dit woord heeft nooit de beteekenis van *een stuk vleesch* in het algemeen. Het schijnt dus geraden *brake* op te vatten in de tot nu toe nog niet bewezen beteekenis van *brok*, *stuk*.

Overbodig zal het wel niet zijn de aandacht te vestigen op *moude*, hersenpan, schedel, in vs. 115, en *mellijc* in vs. 140, twee woorden waarvoor immers nog slechts weinig bewijsplaatsen bestaan [2]).

1) Wie zegt ons, bijv., dat Bliademee, bij de terugkomst van Phyla aan het hof van koning Crisostomus, niet weigert voor de koningin het veld te ruimen, zoodat tusschen beide vrouwen „scènes" plaats hebben? Dit is niet alleen mogelijk, omdat de zeden over het algemeen nog zoo ruw waren, maar ook omdat Phyla als zeer heftig van karakter wordt afgeschilderd: als de bisschop Frankart haar beschuldigt, hare twee kinderen vermoord te hebben, bijt ze hem in een aanval van woede den neus af. Ook in deze nieuwe fragmenten worden haar vrij scherpe uitdrukkingen in den mond gelegd (zie b.v. vs. 239/240).

2) Zie over *moude*, VERDAM in *Tijdschrift* 1, 258 vlgg; over *mellijc*, VERDAM in

Verder zijn opmerkenswaardig de nog niet opgeteekende vormen *toveraen* in vs. 24, waarschijnlijk om het rijm, en *toverhere* vs. 83, 91, 103, gewis eene volksetymologie voor *toverere* (naast *toverare*, de gewone vorm [1]), ook nu nog in Vlaanderen), zooals *biechthere* [2]).

Onzuivere rijmen in dit fragment zijn: vs. 63/64 *an: bequam*; vs. 77/78 *tirant: lanc*; vs. 140/141 *gemate: zake*; vs. 218/219 *weiten: treken;* vs. 230/231 en 234/235 *spreken: weten;* vs. 280/281 *segghen: hebben*; vs. 322/323 *treken: beyrepen*; vs. 344/345 *spreken: begrepen* en omgekeerd in vs. 356/357; vs. 382/383 *state: maken.* Betrekkelijk talrijk zijn de onzuivere rijmen met *e: en:* vs. 25/26 *scauwen: rauwe;* vs. 67/68 *tiden: onblide;* vs. 132/133 *getrauwe: joncfrauwen;* vs. 150/151 en 222/223 *getrauwe: scauwen;* vs. 162/163 *leve: begeven*; vs. 174/175 *voeren: roere*; vs. 226/227 *wive: bliven*; 318/319 *vrauwe: scauwen;* vs. 340/341 *scanden: lande*; vs. 388/389 *comen: vrome*; 392/393 *maken: sprake.*

Slechts een enkel rijm van *ē*: *ê* levert het fragment op, nl. vs. 186/187 *bede: bede.* Al de andere *e*-rijmen zijn zuiver.

We moeten dus aannemen, òf wel: dat de dichter dezer bewerking zijne kunst slecht verstond, òf wel dat zijn werk verknoeid is overgeleverd.

Wat het rijmpaar vs. 27/28 *quaet: paert* betreft, als men bedenkt, dat in het tegenwoordige West-Vlaamsch, waarvan de klankleer sedert de middeleeuwen nagenoeg geene veranderingen heeft ondergaan, *r* vóór dentaal zeer dikwijls niet uitgesproken wordt [3]) en rijmparen als deze reeds in het Middelnederlandsch meermalen voorkomen, dan is het rijm *quaet: paert* niet onzuiver. Vs. 216/217 *kijnt: ghemint* en vs. 296/297

Tijdschrift 1, 126; *Seghelijn*, Gloss.; en FRANCK, *Alexander's Gesten*, p. 431 (aant. op III, 965).

1) Zie b.v. *Rijmbijbel*, Gloss.

2) Verg. FRANCK, *Mnl. Gramm.* § 39, p. 36; VERDAM, *Mnl. Wdb.*, i. v. BIECHTERE.

3) Verg. DE BO[3] 786a, en VERCOULLIE, *Spraakleer v. h. Westvl. Dialect*, in *Onze Volkstaal* 2, 17.

twijnt: ghenint zijn slechts dan onzuivere rijmen, wanneer men de *ij* in *kijnt* en *twijnt* werkelijk als eene verlenging van *ĭ* beschouwt (zie beneden).

Merkwaardig zijn de vormen *ol* voor *al* (waarvan tot nu toe nog slechts twee voorbeelden opgeteekend zijn) vs. 54, 249, 277, 278.

Slecht enkele malen komen vormen met *ê* voor: *onrene* vs. 32; *clene* vs. 33; *gherede* vs. 45; *eghin* vs. 130; *bede* (vnw.) vs. 142; *leden* vs. 172; *reden* 173; *bede* (znw.) vs. 187.

Slechts eene graphische eigenaardigheid is waarschijnlijk *y* voor *i* in *ghync* vs. 359; *bryngen* vs. 372; *kynt* (*kynder*) vs. 167, 233, 282, 337, 339, 388; *dync* (*dynge*) vs. 146, 229; *vyngerlijn* vs. 3, 20, 63, 87, 92, 118, 129; *ontfync* vs. 67. Doch in de plaats van *ĭ* staat ook eenige keeren *ij* voor *n* + consonant: *twijnt* vs. 35, 296; *kijnt* vs. 142, 216, 228. Of daarmede werkelijk eene verlenging van den normalen klinker bedoeld is, blijft twijfelachtig, ten minste wat deze gevallen betreft [1]).

Vier malen komt eene *ŏ* voor *oe* voor: *nomt* vs. 208, 238; *verdomt* vs. 209, 239.

De spelling *grot*, waarin *o* zeker op te vatten is als *ô*, die vooral bij Utenbroeke aangetroffen wordt [2]), vindt men hier ook in vs. 33 (hs. *ǵt*), 39 en 332 (in het hs. voluit). Daarentegen staat *groot* in vs. 57.

Merkwaardig zijn de vormen *geloft* in vs. 99 en *hoft* in vs. 116, met *ŏ* uit *ô* onder den invloed van *ft*, die niet met *cht* afwisselt [3]). Het zijn, wat *deze* woorden betreft de eenige voorbeelden, meen ik [4]).

---

1) Verg. VAN HELTEN, *Mnl. Spraakk.* § 8*d*, en J. W. MULLER, *De Taalvormen van Reinaert I en II*, blz. 21 (= *Tijdschrift* 7, 21).

2) Zie VERDAM, *Mnl. Wdb.* i. v. GROET.

3) Verg. FRANCK, *Mnl. Gramm.* § 41.

4) VERDAM, *Mnl. Wdb.* heeft in elk geval geene voorbeelden eener spelling *hoft*, *geloft*.

In vs. 164 *neimse*, hebben wij een, zoo niet eenig dan toch zeer zeldzaam geval van syncope van den uitgang der onbepaalde wijs [1]).

Driemaal treffen wij eene *ê* aan, in de plaats van *ei* uit *ege*: *sedi* vs. 22; *sede* vs. 32, 255. Anders steeds *seide*.

Een enkel voorbeeld van umlaut van *ā* is *gheet* vs. 185.

Twee voorbeelden van *ĕ* uit *ē* zijn: *mettalijn* in vs. 11, en *kettijf* in vs. 18.

Umlaut van *ū* hebben we: vs. 81 *rigghe*; vs. 116 *te sticken brac*.

Vormen met *ei* voor *ē*: *meide* vs. 286; *eidel* vs. 262, 294, 303; *heift* vs. 91, 153, 279, 364; *deide* vs. 179, 234, 253, 263; *geift* 98, 130; *weiten* vs. 156, 218; *eist* vs. 265; *deise* vs. 126, 218, 370; *reidene* vs. 292; *neimen* vs. 129, 164.

Het is zeker vreemd, dat een betrekkelijk zoo groot aantal woorden *ei* voor *ē* hebben, een verschijnsel dat het Brabantsch dialect kenmerkt, terwijl de taal van dit fragment anders zoo door en door *Vlaamsch* is. Ik zeg *Vlaamsch*, want met zekerheid kan er hier geene scheiding gemaakt worden tusschen *Oost*- en *West*-Vlaamsch, ook al treffen wij in dit fragment een rijm vs. 81/82 *dure: ure* (d. i. *deure: eure* [2]) aan, want deze *ō* uit *o* vóór *r* bestaat — en zal vroeger bestaan hebben — ook in het Oost-Vlaamsch [3]).

Hieronder volgt de tekst van het fragment. Ongelukkiglijk is op verscheidene plaatsen jammerlijk geknoeid. De verkortingen zijn door mij opgelost; gissingen, verbeteringen en aanvullingen zijn cursief gezet, met vermelding der lezing van

---

1) Van een dergelijke syncope heeft VERDAM, *Theophilus* blz. 129, geene voorbeelden.

2) Zie FRANCK, in *Zeitschr. f. d. Alt.* 25, 539 ff.

3) Verg FRANCK, *Mnl Gramm* § 47. Alleen Brabanders en Limburgers gaan dus buiten hun dialect, als zij dergelijke rijmen gebruiken.

het handschrift; *u* en *i* zijn, in voorkomend geval, door *v* en *j* vervangen; samenstellingen aaneengeschreven. Het handschrift heeft, op enkele uitzonderingen na (zie boven), steeds eene *ij zonder* stipjes. Waar eene *î* bedoeld wordt, heb ik *ij* geschreven; elders *y*. Alleen *Phyla*, *yet* en *ay* hebben eene echte (zoogenaamde) *staart-i*, met één stipje er op; deze letter is door mij behouden. In vers 48 en 68 heb ik uit *bē*, *bem* gelezen, omdat in vs. 24 *bem* voluit staat. Om dezelfde reden las ik uit *v̊uwe* en *v̊we* steeds *vrauwe*, evenzoo uit *joncf'*, *joncfrauwe*. Om het rijm las ik in vs. 44 uit *w'me*, *waerme*. De eigennamen en het eerste woord van elk vers, zijn door mij met een hoofdletter geschreven, wat in het handschrift voor de eersten nooit, voor de andere soms het geval is.

fol. 1, kol. *a*. Ende ginc te Nameloos dat hi mach.
Nu mogedi horen wies hi plach.
Nameloos stac tvyngerlijn an sijn hant. [1])
Doe was gram die tirant,
5. Dat hine niewer mochte sien.
»Help, mamet, wat sals gescien,"
Sprac die ruese Madageer.
»Wie sach noit dus fellen keer,
Dat icken verloren hebbe die mi slouch?"
10. Mettien Nameloos verdrouch
Sine colve mettalijn,
Ende slouch den fellen sarrasijn,
Dat hi neder up derde lach.
Nameloos seide: »u achterste dach
15. Es nu comen, Madageer.
Al die pine ende al tzeer
Dat ghi gedaen hebt in u lijf,
Suldi ontgelden nu, kettijf."

1) Dat »*vingerlijn*" waarmede hij zich onzichtbaar maken kon, was Nameloos' belooning geweest voor Rozemond's verlossing.

Mettien slouch die sarrasijn
20. Sijn ogen up sijn vyngerlijn.
Van den slage hi genas.
Doe sedi, sijt seker das:
»Wat sal ic doen? hoe salt gaen?
Ic bem geraect jegen .i. toveraen,
25. Die ic niet mach scauwen.
Al mijn seer ende al mijn rauwe
Sal ic wreken up dit quaet,
Dat hier hout up dit paert,
Wies gelike ic noit ne sach."
30. Hi verhief tFauchart, dat hi mach,
Om Valentine te doene grief.
Valentijn sede: »onrene dief,
Ic ne ontsie u clene no grot."
Hi trac Scaerdelijn dor de noot,
35. Als die .i. twijnt niet was vervaert.
Ende die ruese trac tFausaert,
Ende slouch eerst up Valentine
Enen slach, die hem pine
Deide ende grot verdriet.
40. tFausaert, in liegu niet,
Dorsneet Valentine dene zide,
Daer omme hi was herde onblide.
Niet was hi gewont in de daerme.
Nochtan vielen si uut, al waerme,
45. Upt gerede van Rachevale.
Doe moesti nedervallen te dale,
Up die erde in onmacht.
Madageer seide: »ic bem bewacht
Dat hi mi tameer doet geen grief."
50. Ende Nameloos sine colve verhief
fol. 1*b*. Met nide, ende slouch
Up Madaghere, ende deiden ongevouch,
So dat hi up die erde vel.

Phÿla liep ol sonder spel,
55. Daer hi lach, Valentijn.
Haer jamer ende haer carijn
Was utermaten groot.
Nameloos sprac: »hens geen noot,
Moeder, dat ghi drouve sijt.
60. Ic sal saen desen strijt
Corten jegen desen dief."
Mettien Madageer uphief
Sijn hant daer tfyngerlijn was an.
Hi sacher up, ende hi bequam.
65. Dat was Phÿla te siene leet.
Madageer seide: »dustaen slage wreet
Ontfync ic noit te genen tiden.
Met goeden rechte bem ic onblide,
Dat ic vichte ende ic ne weet jegen wien.
70. Ic sal slaen ende spien,
Allanc die colve, dat ic mach.
Mochtic geraken .i. slach,
So soude van u wesen paes." —
»Ghi hebt gesproken als .i. dwaes,"
75. Sprac die coene Nameloos.
Hi hief sine colve ende vercoos
Madagere, den tirant,
Met sinen naglen, die waren lanc,
Tusscen den scoudren, met ongemake;
80. Ende haelden of .i. brake
Van sinen vlesce ten rigghe al dure.
Madageer riep: »ter quader ure
Quam ic heden jegen .i. toverhere!"
Nameloos liep met nauwen kere,
85. Ende haelden die ogen uut algeheel.
Hi pensde, al omme sijn vordeel,
Te gecrigene dat vyngerlijn,
Meide te doene den wille sijn,

Daer hi dicken bi genas.
90. »Ic wildic ware in mijn palas,
Ende van den toverhere die mi heift geslegen,
Eer hi mijn vyngerlijn *hadde* [1]) gecregen.
Nu willic niet stille staen.
Ic wille recht alomme slaen,
95. Met minen Faucharde; can ic geraken,
So dat mi . . . . . .
Ic . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
fol. 1*c*. »So geift u up, her Madageer,
Ende geloft vortwartmeer
100. An Gode, die hem crucen liet."
Madageer seide: »dies doe ic niet.
Spi! dat ghijs gewouget.
Waerdijt [2]), toverhere, die mi slouget,
Ic wildic u hadde bin minen handen.
105. Ic soudu cloven toten tanden,
Dat ghi genomen hebt mijn licht.
Het mach mi handen, dat .i. wicht
Mi hevet brocht tonder.
Noit gesciede sulc wonder,
110. Als hier es gesciet."
Nameloos ne lette niet,
Maer hi slouch up Madagere
Met siere colve .i. slach so zere,
Om dat hi an [3]) Gode niet wilde geloven;
115. Ende gerochten ter moude boven,
So dat sijn hoft te sticken brac.
Nameloos gereet oftrac
Dat vyngerlijn van siere hant,

1) Niet in het hs. 2) Hs. *W dyt*. 3) Hs. *hid*.

Ende liet sien den coenen wigant,
120. Valentine, die lach gewont,
Ende voervoets wert hi gesont.
Dies was blide Phÿla, sijn moeder [1]).
Valentijn seide: »lieve broeder,
Nu hebt danc van desen dienste.
125. Gaen wi lossen, dat es tsienste,
Deise joncfrauwen ute deisen bade."
Nameloos sprac al bi stade:
»Broeder, dats wel die wille mijn.
Nu neimt hier dit vyngerlijn:
130. Ic geift u eghin, vri ende quite." —
»God loons u, broeder, met vlite,"
Sprac Valentijn, die getrauwe.
Doe ginghen si lossen die joncfrauwen
Uter riviere daer si in saten.
135. Si waren blide utermaten,
Ende dankedens den .ij. broeders zere.
Doe gingen si te Blandamere,
Ende brochten uten karkersteen.
Sijn geclach [2]) ende sijn geween
140. Dat ne was mellijc no gemate.
Phÿla seiden al die zake:
Dat het bede haer kijnder waren.
Doene wisti hoe gebaren
Van bliscepen, doe hijt verstoet.
145. ....d ghi sijt so goet
. . . . . .
. . . . . .
fol. 1*d*. Ic hope onse dynge sullen comen te goede,
Ende verwinnen onse aermoede,
Die ons verraders hebben gedaen."

1) Hs. *moeder* voorafgegaan door *b* met een stipje er onder, dus geschrapt.
2) Hs. *gelack*.

Blandamer seide: »h' seivaen [1])
150. Lieve vader, van herten getrauwe,
Ic hope dat ic u sal scauwen,
Namelijc biden her Valentine,
Die ons verlost heift uter pine,
Daer wi lange in hebben gesijn.
155. Blandamer seide: »here Valentijn,
Weit ghi iet van uwen vader?"
Valentijn [2]) seide: »ja ic, algader.
Hi heet Crissostomus van Hongeri,
Ende hi hevet .i. joncfrauwe vri,
160. Bliademee, *gedaen* [3]) ondertrauwe.
Up dat hi van miere vrauwe,
Phÿla, verhescen mach dat soe leve,
So sal hi Bliademee begeven,
Ende neimse in groter ere."
165. Phÿla seide: »nemmermere
Willic comen in die ogen sijn.
Ic wils mi houden an die kynder mijn,
Die ic te miere herten drouch.
Daer an hebic mans genouch."
170. Valentijn antworde zaen:
»Moeder, ghi sult met mi gaen
Tote minen vader, daer ic u sal leden."
Men ginc daer grote spise reden,
Daer si of aten eer si voeren.
175. Madagers lieden waren al in roere, [4])
Dat Valentijn wech wilde riden.

1) Wat dit *h' seiuaen* (aldus in het hs.) mag zijn, is mij niet duidelijk. Is *h'* = *her* of *haer*? Men zou aan het eerste denken, gevolgd door den naam van Blandamer's vader. Deze heet in de Middelnederduitsche bewerking *Baldewin*; is *seiuaen* dan een eigennaam? Het woord past volkomen in het rijm.

2) Hs., vóór *Val.'*, *blandam'* met stipjes er onder, en dus geschrapt.

3) Niet in het hs.

4) Het rijm kan hier zuiver gemaakt worden door te lezen: *in roeren*; zie *Lekenap.*, Gloss., i. v. ROERE.

Hi besette in corten tiden
Den casteel eer ÿet lanc,
Ende deide ziere moeder, sonder wanc,
180. Up .i. pert hem riden bi.
Valentijn, die degen vri,
Reet up sijn ors Rachevael,
Boven allen orssen principael,
Ende Blandamer .i. ander bescreet.
185. Nameloos te voet gheet:
Hine wilde riden dor niemens bede.
Valentijn slouch sonder bede
Thovet of van den sarrasijn,
Ende hi seide, hi sout der joncfrauwen fijn,
190. Dalfadiane, geven sonder plecht,
Diene so vriendelike hadde berecht
Wie sijn moeder was ende sijn vader.
Dus reden si alle .iij. te gader,
Ende Nameloos liep te voet.
195. Doe vraechde Phÿla, de vrowe goet,
fol. 2*a*. Of hi rudder ware gedaen.
Valentijn antworde zaen:
»Bi Gode, moeder, neen hi niet.
Nochtan es hi, wats gesciet,
200. Brudecome van ere coen [1])"
Phÿla verblide in haren zinne,
Ende seide, soe souden rudder maken.
Valentijn antworde nader spraken,
Ende seide: »moeder, hi es werdich wel.
205. Wi sullen feeste ende spel
Hebben, met wel zoeten zinne,
Waren wi comen ter goddinne,
Die men Dalfadiane nomt.

---

1) Blijkbaar is hier geknoeid; er moet een vers uitgevallen zijn; in het hs. staat vóór *coen* een punt.

Mine ziele moete sijn verdomt,
210. Soene mint mi boven alle man.
So doe ic haer, bi sente Jan.
Om dat soe mi maecte vroet,
Wie ic was ende wie mi bestoet,
Hebicse gedaen ondertrauwe."
215. Phỳla [2]) seide: »onse vrauwe
Moete u bewachten, lieve kijnt,
Dat ghi niet moet sijn ghemint
Van deisen die vele weiten,
Die met haren nauwen treken
220. .I. man souden vangen."
Valentyn sprac: »nu laet standen,
Lieve moeder; soe es getrauwe.
Ghi sultse cortelike scauwen,
Moeder, indien dat ghijt begert,
225. Die ic minne, of soes es wert,
Die ic neme tenen wive.
Ende wildijt ooc niet, het sal bliven.» —
» Lieve kijnt, ic secht di wel,
Ic ne begere gene dync el
230. Dan icse sien mach ende spreken.
So salic cortelike weten
Of soe u getrauwe sal sijn.
Nu secht mi, lieve kynt Valentijn,
Wie uwen broeder deide spreken?" —
235. »Bi Gode, moeder, ic doet u weten:
God onse here al te voren,
Ende die joncfrauwe welgeboren
Die men Dalfadiane nomt."
Phỳla seide: »ný! verdomt
240. Moetic sijn, soe nes dan goet.
Al mijn sin ende al mijn moet

1) Hs. *Phila*.

Jan hare goet ende ooc ere."
Si reden vaste ende zere,
Dat si quamen daer si scauwen
245. Dalfadianen, der joncfrauwen,
fol. 2*b* Die so blide was van herten.
Soe scoot an Phÿla sonder [*smerten*? [1])
Teerst dat soese sach,
Ende cussetse ol dat soe m[*ach*,
250. .xij. werven al in een.
Daer ne was man negeen,
Hem ne wonderde dat soe ..... [2]);
Het deide minne diet haer [*riet*,
Die soe vân Valentine drouch.
255. Phÿla sede ende louch:
Joncfrauwe, bi sente Jan,
Dus soudemen cussen .i. man
Die men minde met trau[*we*.
Hens geen noot dat .i. jo[*ncfrauwe*
260. Soude cussen .i. ander wijf."
Dalfadiane sprac sonder b[*lijf*:
»Eidele joncfrauwe, belcht u niet;
Het deide minne diet mi [*riet*,
Ende die doget die ic u jan.
265. Wie so mint, eist wijf of m[*an*,
Hi moet minnen sonder wa[*en*,
Alle die gone die hem besta[*en*.
Vrauwe, also es mi gescie[*t*,
Dor onsen here; belcht u niet,
270. Want ic minne den here Va[*lentine*,
Uwen sone, daer ic pine

1) Voorgesteld door Prof. Verdam. In het mhd. en mnd. komt *smerten* voor in den zin van *dolere*. Wat nog zichtbaar is van de beginletter van het woord dat op *sonder* volgt is een stok, die werkelijk aan een *s* doet denken.

2) In het hs. is alleen nog zichtbaar het begin van de eerste letter die na *soe* volgt, doch het kan evengoed het begin eener *b* als eener *h* zijn.

Omme doge, dat verstaet.
Wildijs hebben goeden rae[*t*,
So mach ic sine vriensc[*ap* . . .
275. Ende wildijs niet, het moet [*bliven.*
Nochtan, bi onsen here,
Ol ne sagic hem nemmermer[*e*.
Ic soudu doget jonnen ol m[*ijn leven.*"
Phÿla antworde heift geg[*even*:
280. »Joncfrauwe, dat horic u segghe[*n.*
Waer so moetic *onere* [1]) hebben,
Ontriedic Valentine, minen kynd[*e*,
Dat hi u nemmermee ne min[*de.*
Ghi wilt wel dat men mi . . .
285. Ende ghine hat tuwen gevo[*ouge*
Meide te drivene uwe mi[*nne.*
Die wive sijn van sulken zin[*ne*,
Daer si haeren zin an slaen,
Dat moet emmer vortwert [*gaen.*"
290. Doe sprac Dalfadian[*e* . . .
»Aÿ vrauwe dat u ge . . .
Nu laet dese reidene sijn.
Ic seide: al sagic den here Valentijn
Nemmermee, eidele vrauwe,
295. Ic soudu sijn van herten getra[*uwe.*
fol. 2*c* . . . . . *tr*]auwet mi twijnt
. . . . . met ghenint
. . . . . Valentine ontriet
. . . . . e in liegu niet
300. . . . . mi ginge trahinen
. . . . . de van Valentinen
. . *gedaen*? [2]) mi ware ondertrauwe

1) Hs. *ere*, wat in dezen samenhang onzin is. Er kan oorspronkelijk gestaan hebben *öere*, dan door den een of anderen afschrijver slecht gecopieerd. *Waer* staat blijkbaar gelijk met *Voerwaer*.

2) Nog het tweede lid eener *n* is zichtbaar.

. . . . . .*n*]ochtan eidele vrauwe
. . . . *minn*]en ende sijn gestade
305. . . . . niet bi uwen rade
. . . . . egen ware fel
. . . . . ic geloefs wel
. . . . . *so s*]cone .i. wijf
. . . . . t hebben al u lijf
310. . . . *bi sente*] Jan
. . . . . ict hem geraden can
. . . . . mi wel wert utermaten."
Dalfadiane n]e wiste haer hoe gelaten
Van der vriens]cap die soe horde
315. . . . . de ter erde metten worde
. . . . . Phÿla up den voet
. . . . . vrauwe dat grote goet
. . . . . nen onze vrauwe
. . . . . .*s*]eide wat mach men scauwen
320. . . *scriven?* [1]) ende leren
. . . . . .*c*]onnen si bekeren
. . . . . .*wo*]rde ende hare treken
. . . . . *m*]oeder ghi sijt begrepen
. . . . . *k*]ere [2]) die es nauwe
325. . . . *spra*]c Dalfadiane die vrauwe
. . . . . here Nameloos
. . . . . gesciet altoos
. . . . . *d*]at ghi eerst const spreken
. . . . . orc der vrauwen treken
330. . . . *con?*]nen [3]) souken nauwe
. . . . . die scone jonefrauwe
Die dor] u doocht grot verdriet
Ic ma]ch wel seggen, in liegu niet,

1) Hs. *ime*.
2) De kleinste helft der *k* nog zichtbaar.
3) Vóór *nen* is in het hs. nog duidelijk de helft eener voorafgaande *s* zichtbaar.

. . *ghi s*]ijt met valscen treken
335. . . . . dus hebt besweken
. . . . . brocht in groter rauwe
. . . . . cht kynt die scone joncfrauwe
. . . . . e doocht toren
. . . . *da*]t kynt van haer geboren
340. . . . . t beraen u te scanden
. . . . . haer ontvoert uten lande
. . . . *n*]oit sident wederkeert
Nameloos] [1]) ghi sijt qualijc geleert,
Dat ghi] van vrauwen quaet wilt spreken.
345. . . . . *nu?*] es begrepen
fol. 2*d* In groter pine, Rozemont,
Die nemmermee wert gesont,
Vor ghise te pointe hebt brocht.
Waerdi [2]) van zinne wel bedocht,
350. Ghine sout van niemen spreken quaet,
Vor ghi besaget uwen staet,
Wat u let ende wat u dert.
Haddi u selves ere wert,
Ghi sout betren haren rauwe,
355. Rozemont, *die* [3]) wel scone joncfrauwe,
Die in pinen es begrepen,
Eer ghi van iemene quaet sout spreken."
Als Nameloos dit verstoet,
Ghync hi hem wapinen metter spoet,
360. Ende nam die colve sijn.
Hi seide: »broeder Valentijn,
Blijft gesont, ic wille gaen
Rozemonden in staden staen,
Die dor mi heift bedwanc.

1) Alleen het afkortingsteeken nog zichtbaar in het hs.
2) Hs. *W' di*.
3) Voorgesteld door Prof. VERDAM. Hs. *Rozemont seide wel* enz.

365. Dalfadianen wetics danc,
Dat soe mi seget dat mi dert."
Valentijn seide: »ic hebt onwert,
Dat ghi allene wech sout riden.
Laet ons wesen metten bliden,
370. Tote deise feeste es gedaen.
Dan laet ons tOngerien gaen,
Onser moeder bryngen in haer ere.
Ic sal met u wederkeren
Ende helpen alse goed broeder."
375. Dat selve seide Phyla, sijn moeder.
Hen diede al gader niet.
Hi swoer bi Gode, die hem crucen liet,
Hi soude te Zamanien allene,
Of hem ne besweken sine bene.
380. Alse Phyla dat verstoet,
Soe seide: »Nameloos, nu sijt vroet.
Na uwen wille, na uwen state,
So willic u rudder maken.
Ende danne, ruddere wise,
385. Doet so dat men u prise,
Ende dat soe van u mach hebben ere,
Rozemont, die es in zere,
Lieve kynt, dor uwen wille comen." —
»Vrauwe," sprac die degen vrome,
390. »Ic wille altoos doen uwen raet,
Hoe so dat met mi staet."
Doe ginc soene rudder maken.
Ende hi nam orlof met soeter sprake. [1])
Dalfadiane gaf hem .i. pert,
395. Hi voer te Samanien wert.
. . . . . .

1) Het rijm kan zuiver gemaakt worden door te lezen: *met soeter sprakem.*

WILLEM DE VREESE.

DE OGIER-SAGE.

Wie de Ogier is der verdichting, verhaalt ons de *Chevalerie Ogier* der twaalfde eeuw van Raimbert, die de „histoire poétique" van zijne geboorte af tot zijn dood en begrafenis toe, in meer dan 13.000 verzen, omstandig mededeelt.

De vraag, wie de Ogier der werkelijkheid is geweest, valt bezwaarlijker te beantwoorden. In allerlei gissingen heeft men zich verdiept: er is gedacht aan Olaf, zoon van koning Godfried van Denemarken; en aan den zoon van Olaf, Hemming; en aan Helge, een anderen zoon van Godfried, een Viking, waardoor alzoo de bakermat van Ogier *le Danois* werd verondersteld in het noorden. Nog een andere Deen is in aanmerking gekomen, namelijk Olger, die een door de Saksen verwoest klooster te Keulen in 778 heeft laten herbouwen, en de naam zelf van Deen ook wel dus verklaard, dat hij eene verbastering zou zijn van »dëgen", »daheno", als waaraan *Dagus*, *Dacus* of *Danus* hun oorsprong danken.

Verder is de naam *Dacus*, *Danus* in verband gebracht met het mlat. *dacia*, tribuut, en het woord vertolkt met »sponsor daciae" of »fideijussor": Ogier was immers »door Godfried, zijn vader, in handen gelaten van Keizer Karel als gijzelaar voor de richtige betaling van den hem verschuldigden cijns van vier gouden penningen"? [1]) Of wel, herinnert de naam *Danois* aan den limes *Danicus* of adversus *Danos*, de marke tegen de Denen, waarvan de Ogier der geschiedenis markgraaf zal zijn geweest? Of is *Danois* eenvoudig de verminkte vorm van *Ardenois*, en was Ogier afkomstig uit Ardennenland? Hier zou volgens Barrois, den uitgever van *La Chevalerie Ogier* (1842), de wieg van den held hebben gestaan; door anderen wordt normandische, wederom door anderen duitsche afkomst voorgesteld. Enkelen meenden in den Ogier van den *Chanson de*

1) Jonckbloet, *Gesch. der mnl. Dk.*, I, 289, Gautier, *Epopées*, III, 54 vlg.

geste onderscheidene trekken te herkennen van oorspronkelijk geheel verschillende mythische en historische figuren.

Wie is, gesteld dat er een is geweest, de Ogier der historie, der werkelijkheid, m. a. w. van de Ogier-sage de historische kern?

Op die vraag, ook voor ons niet van belang ontbloot, ja zelfs van dubbel belang — immers wegens de mnl. Ogier-fragmenten zoowel als wegens de vertaling-Grummelkut (Heidelb. HS.)? — tracht in zijne verleden jaar verschenen verhandeling *Ueber die Sage von Ogier dem Dänen und die Entstehung der Chevalerie Ogier, ein Beitrag zur Entwickelung des altfranzösischen Heldenepos* Carl Voretzsch het antwoord te geven, en (bl. 11) »die historische grundlage festzustellen, zu zeigen, welche bestandteile die sage aus der geschichte geschöpft, wie sie dieselben verwertet, erweitert und ausgeschmückt und schliesslich durch freie erfindung und übertragung fremder motive zu jenem reichen stoffe entwickelt hat, der uns in der »Chevalerie Ogier" vorliegt."

Hij geeft daartoe uit de oude geschiedbronnen, rakende de VIIe eeuw, tal van plaatsen, waarin de naam Autcharius (Otgarius, Oggerius, Otkerus (var. Oggerus), zie bl. 17, noot) voorkomt, en vestigt meer bijzonder de aandacht op het bericht der biografie van Paus Hadrianus I aangaande het voorgevallene met de weduwe van Karloman, den broeder van Karel (den Groote): »In ipsis vero diebus (771) contigit uxorem et filios quondam Carlomanni Regis Francorum ad eundem Regem Langobardorum (Desiderium) fugam arripuisse cum *Autchario*"; »Desiderius — cum pertinacia et audacia egressus a suo Palatio cum *Adalgiso* proprio filio et exercitu Longobardorum, deferens secum et uxorem et filios saepe dicti quondam Carlomanni, nec non et *Aucharium*, qui ad eum, ut dictum est, fugam arripuerat, hic Romam properare nitebatur (773)": het doel van den tocht, de kroning der weezen, werd niet bereikt, bood daarentegen Karel gelegenheid naar Italië op te trekken en Desiderius en Autcharius in de Alpen te verslaan. De koning ging terug op Pavia: »*Adalgisus* vero filius ejus assumens secum

Autcharium Francum, et uxorem atque filios saepedicti Carolomanni, in civitatem, quae Verona nuncupatur, ... ingressus est". Op de aannadering van Karel »protinus Autcharius et uxor atque filii saepius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo Regi se tradiderunt: eosque recipiens eius Excellentia denuo repedavit Papiam" (bl. 13, 14).

Dit bericht wordt bevestigd en met nog enkele bijzonderheden aangevuld in de *Kroniek van Moissac*, de *Laubacher Annalen* en door Sigebert van Gembloux, en de inhoud daarvan ook gegeven door Gautier in het derde deel zijner *Epopées françaises* (bl. 53, noot).

In den daar genoemden Autcharius, die alzoo eene rol heeft gespeeld in den oorlog van Karel (den Groote) tegen de Longobarden van 773 en 774, vindt Voretzsch enkele trekken terug van het beeld van den held uit de *Chevalerie Ogier* der XIIe eeuw, gelijk wij in de sobere mededeeling van Eginhard over Hruodlandus [1]) den Roland van den *Chanson de geste* herkennen. Die Autcharius zal als de historische kern zijn te beschouwen van de Ogier-sage, het historische centrum, »quo neque ab exordio ullum fere minus neque incrementis amplius", waarom Ogier-cantilena en Ogier-vertelling en Ogier-chanson zich gedurende de VIIIe tot de XIIe eeuw hebben bewogen.

Dat de andere plaatsen, waar de naam Autcharius voorkomt en waaruit allicht wegens identiteit van naam zou kunnen worden besloten tot eenheid van persoon, door den schrijver oordeelkundig worden getoetst en bekwamelijk onderscheiden, vermeld ik in het voorbijgaan om mijne adhaesie te geven aan zijne stelling, dat de Autcharius *Dux* van 753 en 760 (bl. 12), dus tijdens Pepijn's bestuur, alvast niet dezelfde zal zijn geweest als de Autcharius *Francus* en *Marchio* van 773 en 774 (bl. 14), en de Otkarius der oorkonde van 779 (bl. 15), door Karel »*fidelis* noster" genoemd, voor de levensbeschrijving van Ogier waarschijnlijk evenmin in aanmerking behoort te komen als de

1) *Vita Caroli Magni*, IX.

Olgerius Daniae dux van het *Chronicon monasterii Sancti Martini majoris Coloniensis* (bl. 22, en hierboven bl. 245). Bovendien zou ik meenen, dat het getuigenis van het grafteeken van Ogier (?) te Meaux (bl. 15), waarvan bij Mabillon eene afbeelding voorkomt, alles behalve onwraakbaar is: daargelaten nog de omstandigheid, dat het door Mabillon zelven en P. Paris in de IXe of Xe eeuw, door Gautier in de XIe of XIIe eeuw wordt gesteld, komt het mij voor, dat het raadzaam is voorzichtig te zijn met dat monument, omdat het zeer twijfelachtig is, of een der figuren wel eens Ogier voorstelt. Gautier in de zevende uitgave van zijn *La Chanson de Roland*, bl. 330 op vs. 3733, zegt ervan: »Aude est représentée avec Turpin, Roland et Olivier et ces deux vers sont mis sur les lèvres de ce dernier: »Audae conjugium tibi do, Rolande, sororis, Perpetuumque mei socialis foedus amoris." "

Of voorts enkele trekken van het beeld van den Othgerius Miles der in de Xe eeuw geschreven legende get. *Conversio Othgerii Militis et Benedicti* (legende betreffende het Faro-klooster te Meaux) zijn ontleend aan den Autcharius der geschiedenis, en wij alzoo, zij het dan niet zonder aarzeling, mogen aannemen, dat de tegenstander van Charlemagne, volgens de kroniek van Moissac »trusus in exilium" evenals Desidernis zelf, is gestraft met de monnikspij en zijn laatste levensdagen heeft gesleten in het genoemde klooster te Meaux, waag ik niet te beslissen. De vergelijking van den tekst der legende met de slotregels van de *Chevalerie Ogier* maakt anders, ik wil het wel bekennen, de hypothese aannemelijk genoeg. Van Othgerius verhaalt de legende (bl. 15 bij Voretzsch), dat hij is geweest »vir illustris generositatis et adeo strenuus in proeliis, ut propter frequentem ac victoriosam adversariorum debellationem speciali tunc temporis cognomine solus inter proeliatores et etiam ab ipsis proeliatoribus proeliator fortis et pugnator appellaretur", »vir generosa nobilitate clarissimus Deoque permittente in proeliorum exercitatione victoriosissimus et ideo tempore gloriosissimi Imperatoris, Magni videlicet Karoli, inter Francorum principes glo-

ria et honore adeo sublimatus, ut post ipsum in regni imperio et dominatu existeret secundus"; dat hij zich na het krijgsmansleven in het klooster heeft begeven, enz. enz.; — de *Chevalerie Ogier* weet te verhalen, dat (vs. 13043 tot 13055) Ogier de laatste jaren van zijn veelbewogen leven heiliglijk heeft doorgebracht op de goederen, hem door den keizer geschonken: »il fut craint et redouté — zegt Gautier —, aima les bons, greva les mauvais, aida à relever les orphelins et dota les pauvres pucelles. Voyait-il un franc homme tombé en pauvreté et qui avait été forcé d'engager sa terre, au nom de Dieu il la rachetait. Il fit craindre et redouter le nom de Charlemagne. Il vécut ainsi tant qu'il plut à Dieu, et après sa mort, fut enterré à Meaux, près de Benoit qu'il avait tant aimé". Dat er eene overlevering van een „Moniage Ogier", evenals van een »Moniage Guillaume", misschien wel of liever vrij zeker van een *Chanson de geste* van dien naam heeft bestaan, lijdt m. i. geen twijfel, al geef ik het Voretzsch (bl. 119) toe: »dasz er (Ogier) mit dem Otger von Meaux dieselbe person ist, läszt sich nicht *mit positiver sicherheit* behaupten", verg. bl. 21 en bl. 25. Stellig daarentegen heeft Autcharius behoord tot hen, die na den dood van Pepijn en de verdeeling van het rijk verdeeldheid trachtten te zaaien tusschen zijne zonen, waarvan Eginhard getuigt: »mansit ista quamvis cum summa difficultate concordia: multis ex parte Karlomanni (waaronder Autcharius) societatem separare molientibus adeo ut quidam eos etiam bello committere sint meditati", waarop dan verder in Caput III het verhaal van de vlucht der weduwe en kinderen van Karloman volgt.

Veel levensbijzonderheden van den Ogier der geschiedenis zijn ons niet bekend, ze beperken zich tot de medegedeelde: het zou alleen nog de vraag kunnen zijn, waarom door Voretzsch geen notitie is genomen van het geschrift van den monnik van St. Gallen (*De Gestis Karoli Magni*, II, XVII), alwaar het volgende: »Otkerus (var. Oggerus) quidam de primis principibus" vertoeft te Pavia bij Desiderius (dus niet te Verona); bij de

komst van Karel's legermacht beklimmen beiden een hoogen toren, en zien zijne scharen aanrukken, maar Karel zelf nadert nog niet. De vragen van Desiderius worden met het oogenblik meer gejaagd: »komt Karel dan nog niet? zijn er dan nog meer troepen in aantocht?" waarop Otkerus maar altijd antwoordt: »nog niet, nog niet". Eindelijk wordt hij zelf gezien, van top tot teen gewapend evenals zijne getrouwen: »daar is hij, waarnaar gij mij zoo vaak hebt gevraagd", roept Otkerus uit, en valt naast hem in onmacht neder. Deze plaats, hoe verleidelijk ook door de omstandigheid, dat de bedoelde monnik van zijn pleegvader Adalbert, den vergrijsden krijgsman, die de oorlogen van den keizer tegen de Avaren, Saksen en Slaven had medegemaakt, ongetwijfeld ook van Otkerus kan hebben gehoord, is toch, ik geef het Voretzsch gaarne gewonnen, als historisch bewijsstuk verdacht door het dichterlijk waas, dat over de geheele pericoop gespreid ligt (bl. 29). De monnik heeft zijne bijzonderheden gewis ontleend aan eenige volksvertelling of eenig lied, zooals ook Gaston Paris vermoedt: »man kann über die grössere oder geringere treue des Mönchs gegen seine quelle verschiedener meinung sein, der poetische zug des ganzen lässt sich jedenfalls nicht verkennen". En daarom zal zijn bericht, wel verre van als bron te mogen worden aangemerkt voor de biographie van den Ogier der historie, gewis veeleer ten bewijze kunnen strekken, dat, evenals Charlemagne zelf na zijn dood heeft voortgeleefd in de fantasie van zijn volk [1]), zoo desgelijks van de daden zijner primores en proceres door het volk is verteld en gezongen, en in de IXe eeuw zich langzamerhand de »histoire poétique" van Ogier evenals van Roeland en Olivier en Willem van Oranje heeft ontwikkeld [2]).

De Ogier der werkelijkheid, der historie, zal naar alle waarschijnlijkheid een der rijksgrooten zijn geweest van Karloman,

1) Verg. Johann Kelle, *Geschichte der deutschen Litteratur v. d. ältesten Zeit bis zur Mitte d. elften Jahrhunderts* (Berl. Hertz, 1892). bl. 182.

2 Voretzsch, bl. 29,

die zijn broeder Karel vijandig gezind waren. Na Karloman's dood (771) zal hij zijne weduwe Girberga met hare onmondige zonen hebben vergezeld op hare vlucht naar haar vader Desiderius, koning der Longobarden en met dezen den krijgstocht hebben medegemaakt (773) tegen Rome, om paus Hadrianus tot de kroning der zonen van Karloman te dwingen, welk doel echter niet is bereikt. Als daarop Karel met een leger de Alpen naderde, is hij hem onder Desiderius in het gemoet getogen en deelgenoot geworden van de nederlaag der Longobarden in de bergpassen. Desiderius heeft zich daarop verschanst binnen Pavia; Ogier met de weduwe en hare kinderen benevens Adelchis, den zoon en mederegent van Desiderius, binnen Verona en, bij de nadering van Karel's troepenmacht, zich en zijne beschermelingen aan hem overgegeven. Wellicht heeft Ogier zijn verder leven gesleten in het Faro-klooster te Meaux, hem door Karel ter verblijfplaats aangewezen.

Met dit weinige — misschien nog te veel? — moeten wij ons tevreden stellen, van Roeland weten wij trouwens niet heel veel meer.

En zooals het is gegaan met de nederlaag der achterhoede van Karel's leger in het kleine dal der Pyreneëen, Roncevaux, zoo is het ook gegaan met zijne victorie in Italië. Verwinnaar en verwonneling hebben haar bezongen, elk op zijne wijze, en ervan verteld, vader aan zoon, zoon aan kleinzoon. Gelijk de Basken na Roncevaux het lied der zegepraal [1]), de Franken het lied der wrake aanhieven, desgelijks gewaagden de Longobarden in hun dicht en ondicht van het verraad, waardoor den Franken de poorten van Pavia waren geopend, de Franken daarentegen van Charlemagne's roem en Ogier's schande beide in proza en poëzie, en, blijkens het verhaal van den monnik van St. Gallen, reeds in de IXe eeuw.

»O petits commencements d'une grande chose", roept Gautier uit, als hij denkt aan den Roeland der werkelijkheid en dien

1) Michel, *Roland*, 227.

der verdichting, aan den held van het eenvoudig bericht van Eginhard en dien van den *Chanson de geste* of het *Roelandslied*: bij de lezing van de *Chevalerie Ogier*, de Ogier-epopee, herhalen wij onwillekeurig die woorden. Evenals Artur van een onbeduidend legerhoofd door Fantasia is herschapen in een evenbeeld van Alexander den Groote, zoo is ook de Ogier der werkelijkheid van de VIIIe eeuw langzamerhand door haar gemetamorphoseerd tot den heros, dien de *Chevalerie Ogier* van de XIIe ons te aanschouwen geeft.

Gedurende deze vier eeuwen den loop der sage vervolgen, gelijk wij het bij die van Artur van verre althans eenigszins vermogen, kunnen wij niet, daartoe ontbreken ons de noodige bescheiden; en evenmin natuurlijk is het derhalve te bepalen, waaraan in de »histoire poétique" van Ogier het leeuwendeel is toe te kennen, aan de fantasie des volks of aan de vrije verbeelding van jongleur of trouvère: wij kunnen alleen constateeren, dat in de *Chevalerie* de Ogier der historie nauwelijks meer te herkennen is. Dat hij evenzeer gedurende bedoeld tijdsverloop van een Francus (zooals hij in de IXe eeuw bij den monnik van St. Gallen nog heet) is herdoopt in een Danus [1]) of een Dacus, een Dux Daniae, een Rex Daciae, is een fait accompli, waarvan de verklaring m. i. in het duister blijft. De stelling van Voretzsch: »die geschichte von der geiselschaft und die dänische herkunfts Ogiers überhaupt ist nichts als eine erfindung des dichters der Enfances Ogier" (de eerste branche van de *Chevalerie*), vind ik vooralsnog onaannemelijk (verg. vooral ook bl. 30 bij V.).

Zóó veel alleen staat m. i. vast, dat vóór de *Chevalerie Ogier* der XIIe eeuw zoogenaamde Ogier-cantilenae, later ook Ogier-*Chansons de geste* van korteren of langeren adem in omloop zijn geweest, waarvan althans de inhoud eene plaats zal hebben gevonden in de twaalf branches van Raimbert's *Chanson*, die dientengevolge dan ook het karakter van een »einheitliches werk" te eenen male mist (bl. 33).

1) Voretzsch, bl. 28, 65, 76, 84, 85.

De verhandeling van Voretzsch geeft verder de uitkomsten van zijn onderzoek naar oorsprong, ouderdom en karakter der onderscheidene bestanddeelen, der Ogier-liederen, waarvan de *Chevalerie Ogier* — ik zeg niet, eenvoudig de aaneenrijging maar gewis — de samenvoeging mag heeten: »die untersuchung soll also ein ungefähres bild von der älteren dichtung über Ogier schaffen und weiterhin zeigen, wie die älteren und einfachen gedichte zu dem grossen epos geworden, das in der Chevalerie Ogier jetzt vor uns liegt" (bl. 41).

Of *al* de uitkomsten van dat onderzoek mogen worden aanvaard, zou ik ongaarne beslissen; dat zij der overweging waardig zijn, verzeker ik met vertrouwen, aangezien Voretzsch' methode de proef gewis kan doorstaan. Ook kan zijne verhandeling goede diensten bewijzen bij eigen onderzoek naar grondstof en samenstel van andere frankische romans. In het kort wensch ik de slotsom van zijn betoog hier nog mede te deelen.

Van de vijf partijen, twaalf branches, der *Chevalerie Ogier* — Ogier's jongelingsjaren; het schaakspel; de krijg tegen de Longobarden; de belegering van Castelfort; de krijg tegen de Sarracenen (Saksen) — is de derde (br. 3) kennelijk de oudste te achten, en zal in haar oorspronkelijken vorm tot de X^e^ eeuw mogen worden teruggebracht; ook heeft zij de historische kleur beter bewaard dan eenige andere trots de bijvoegsels en wijzigingen, door Raimbert erin gebracht, om haar als het ware pasklaar te maken voor zijne epopee. De vierde (br. 4—7), eveneens oorspronkelijk een afzonderlijk gedicht, doch waarmede blijkens de vereenzelviging van Autcharius en Adelchis de fantasie den bodem der historie verlaat en meer den vrijen teugel viert, is waarschijnlijk al vroeg met de derde vereenigd tot één geheel, en wat later verrijkt met de tweede (br. 2), waarvan de inhoud in de »vite" van Ogier te eenen male onbekend is en van elders ontleend schijnt. Over het schaakspelmotief zelf, ik merk het in het voorbijgaan op, en over de vermoedelijke prioriteit van de schaakspel-episode in de *Chevalerie* in tegenstelling van die in den *Renaut*, geeft de schrijver

Olgerius Daniae dux van het *Chronicon monasterii Sancti Martini majoris Coloniensis* (bl. 22, en hierboven bl. 245). Bovendien zou ik meenen, dat het getuigenis van het grafteeken van Ogier (?) te Meaux (bl. 15), waarvan bij Mabillon eene afbeelding voorkomt, alles behalve onwraakbaar is: daargelaten nog de omstandigheid, dat het door Mabillon zelven en P. Paris in de IXe of Xe eeuw, door Gautier in de XIe of XIIe eeuw wordt gesteld, komt het mij voor, dat het raadzaam is voorzichtig te zijn met dat monument, omdat het zeer twijfelachtig is, of een der figuren wel eens Ogier voorstelt. Gautier in de zevende uitgave van zijn *La Chanson de Roland*, bl. 330 op vs. 3733, zegt ervan: »Aude est représentée avec Turpin, Roland et Olivier et ces deux vers sont mis sur les lèvres de ce dernier: »Audae conjugium tibi do, Rolande, sororis, Perpetuumque mei socialis foedus amoris." "

Of voorts enkele trekken van het beeld van den Othgerius Miles der in de Xe eeuw geschreven legende get. *Conversio Othgerii Militis et Benedicti* (legende betreffende het Faro-klooster te Meaux) zijn ontleend aan den Autcharius der geschiedenis, en wij alzoo, zij het dan niet zonder aarzeling, mogen aannemen, dat de tegenstander van Charlemagne, volgens de kroniek van Moissac »trusus in exilium" evenals Desidernis zelf, is gestraft met de monnikspij en zijn laatste levensdagen heeft gesleten in het genoemde klooster te Meaux, waag ik niet te beslissen. De vergelijking van den tekst der legende met de slotregels van de *Chevalerie Ogier* maakt anders, ik wil het wel bekennen, de hypothese aannemelijk genoeg. Van Othgerins verhaalt de legende (bl. 15 bij Voretzsch), dat hij is geweest »vir illustris generositatis et adeo strenuus in proeliis, ut propter frequentem ac victoriosam adversariorum debellationem speciali tunc temporis cognomine solus inter proeliatores et etiam ab ipsis proeliatoribus proeliator fortis et pugnator appellaretur", »vir generosa nobilitate clarissimus Deoque permittente in proeliorum exercitatione victoriosissimus et ideo tempore gloriosissimi Imperatoris, Magni videlicet Karoli, inter Francorum principes glo-

De verhandeling van Voretzsch geeft verder de uitkomsten van zijn onderzoek naar oorsprong, ouderdom en karakter der onderscheidene bestanddeelen, der Ogier-liederen, waarvan de *Chevalerie Ogier* — ik zeg niet, eenvoudig de aaneenrijging maar gewis — de samenvoeging mag heeten: »die untersuchung soll also ein ungefähres bild von der älteren dichtung über Ogier schaffen und weiterhin zeigen, wie die älteren und einfachen gedichte zu dem grossen epos geworden, das in der Chevalerie Ogier jetzt vor uns liegt" (bl. 41).

Of *al* de uitkomsten van dat onderzoek mogen worden aanvaard, zou ik ongaarne beslissen; dat zij der overweging waardig zijn, verzeker ik met vertrouwen, aangezien Voretzsch' methode de proef gewis kan doorstaan. Ook kan zijne verhandeling goede diensten bewijzen bij eigen onderzoek naar grondstof en samenstel van andere frankische romans. In het kort wensch ik de slotsom van zijn betoog hier nog mede te deelen.

Van de vijf partijen, twaalf branches, der *Chevalerie Ogier* — Ogier's jongelingsjaren; het schaakspel; de krijg tegen de Longobarden; de belegering van Castelfort; de krijg tegen de Sarracenen (Saksen) — is de derde (br. 3) kennelijk de oudste te achten, en zal in haar oorspronkelijken vorm tot de X^e^ eeuw mogen worden teruggebracht; ook heeft zij de historische kleur beter bewaard dan eenige andere trots de bijvoegsels en wijzigingen, door Raimbert erin gebracht, om haar als het ware paasklaar te maken voor zijne epopee. De vierde (br. 4—7), [illegible] oorspronkelijk een afzonderlijk gedicht, doch waar[illegible]kens de vereenzelviging van Autcharius en Adelchis [illegible] den bodem der historie verlaat en meer den vrijen [illegible]rt, is waarschijnlijk al vroeg met de derde vereenigd [illegible] geheel, en wat later verrijkt met de tweede (br. 2), [illegible] de inhoud in de »vite" van Ogier te eenen male onbe[illegible]lders ontleend schijnt. Over het schaakspel[illegible]k het in het voorbijgaan op, en over de [illegible]eit van de schaakspel-episode in de *Cheva*[illegible]g van die in den *Renaut*, geeft de schrijver

belangrijke bijzonderheden evenals bij zijne beschouwing van de eerste partij over de strooptochten der Sarracenen in Italië gedurende de negende eeuw (bl. 67 vlgg., bl. 79 vlgg.).

Dat de trouvère-redacteur van de *Chevalerie* in deze drie partijen het noodige veranderd en uitgebreid heeft, om ze aanvankelijk met elkaar en later eveneens met de eerste en vijfde in overeenstemming te brengen en de tegenstrijdigheden zoo veel mogelijk te verwijderen, spreekt van zelf: daarmede deed hij eenvoudig hetgeen de redacteurs van alle zoog. »remaniements" zich hebben veroorloofd.

Van grooten invloed op de Ogier-epopee is geweest een Chanson, wellicht van de XIe eeuw, die *Enfances Ogier* zal hebben geheeten en, mutatis mutandis, door de eerste partij van de *Chevalerie* wordt vertegenwoordigd (br. 1). Van grooten invloed (zie boven bl. 252) en algemeene bekendheid,... doch het zij mij vergund de eigen woorden van den schrijver (bl. 87) hier te laten volgen. »Auch in der blütezeit des volksepos müssen die *Enfances Ogier* äusserst beliebt, beliebter als die übrigen gedichte des cyclus gewesen sein. Es ist bemerkenswert, dass die vorstellung welche die chansons de geste von Ogier geben, nahezu überall auf die *Enfances* (verg. bl. 30) zurückzuführen ist: überall spielt Ogier die rolle eines treuen vasallen, eines paladins des kaisers. In der ältesten überlieferung aber, in der geschichte und in den ältesten gedichten, ist Ogier rebell gegen den kaiser, und erst die *Enfances* sind es, welche ihn zu Karls paladin machen. Diese gemeinsamkeit der auffassung, welche in den chansons de geste und den *Enfances* übereinstimmend gegenüber den ältesten gedichten (de Ogier-liederen, die ten grondslag liggen aan de 3^e^ en 4^e^ partij der *Chev. Og.*) von Ogier herrscht, macht es zur gewissheit, das Ogier seine beliebtheit und seine rolle in den fremden epen vorwiegend den *Enfances* zu danken hat. Zugleich mit der einen neuerung aber — Ogier als Karls paladin — hat der dichter den *Enfances* auch die andere — *Ogier als Däne* — aufgebracht, und es erklärt sich leicht, dass Ogier in den afr. epen, uns überall als *Däne* begegnet".

De vijfde partij (br. 8—12) is blijkbaar van den jongsten datum, zoodat zelfs invloed van de britsche romans daarop veilig mag worden aangenomen (bl. 106). Dat overigens bij het verhaal van den daar geschilderden oorlog tegen de Sarracenen den dichter een oorlog tegen de Saksen voor de verbeelding heeft gestaan, wordt na de parallel van Pio Rajna ook door Voretzsch erkend (bl. 108, vlg.).

Behoef ik hierbij te voegen, dat de schrijver het veld van zijne nasporingen niet beperkt tot de *Chevalerie Ogier* en de frankische epopeeën, maar ook wat de italiaansche en scandinavische letterkunde van Ogier-dicht bezit, trekt binnen den kring zijner beschouwingen? Liever veroorloof ik mij nog de opmerking, dat m. i. de naam van Ogier's vader, zooals die luidt in den *Renaut*, namelijk Joiffroi van *Avignon* (geen Deen alzoo) wel wat meer op den voorgrond had kunnen worden gebracht trots de opmerking in de noot van bl. 85. Een Deen is Ogier stellig en zeker niet geweest, ook die plaats van den *Renaut* zou ik daarvoor ten bewijze willen aanvoeren, inzonderheid omdat zij alles behalve als eenigst bewijs behoeft te gelden.

Over den invloed zelven van Ogier's metamorphose van *Francus* tot *Danus* ten slotte een enkel woord. Ik geloof, dat die verwisseling van nationaliteit ernstiger gevolgen heeft gehad dan Voretzsch vermoedt. Hij schrijft bl. 85: »Die ganze geiselgeschichte (zie boven bl. 245) ist nur in nachahmung von Aspremont erfunden, und widerum lediglich auf der geiselgeschichte beruht Ogiers dänische herkunft. Denn tatsächlich findet sich — abgesehen von einigen allgemeinen anspielungen auf dänische äxte, dänische kleidung und dänische käse — in der ganzen Chevalerie Ogier nichts, was Ogier in beziehung zu Dänemark setzt als die Geiselschaft" (verg. bl. 65): zoude het werkelijk bij die uiterlijkheden zijn gebleven? Dat is de vraag, waarop ik zeer geneigd ben ontkennend te antwoorden. Wat toch schrijft Gautier? »Ogier est un type à part: il ne ressemble ni à Roland, ni à Olivier, ni à Renaud de Montauban. Ogier est plus barbare, il est plus profondément Germain que la plu-

part de nos autres héros. Il n'a pas la raison d'Olivier, ni la grandeur de Roland, ni la douceur de Renaud. Il semble appartenir à une génération antérieure, à une génération plus voisine des forêts de la Germanie. Il a la force d'Hercule, la taille d'un géant" [1]): vanwaar dat kenmerkend verschil? Voor Milo, Richard en Naymes mogen de landsnamen Engeland, Normandië, Beieren onschuldig zijn geweest en gebleven, op de dichterlijke voorstelling van Ogier vermoed ik, dat de bijnaam *Danus* — de Franken kenden de Denen van nabij! — van grooten invloed is geweest.

Utrecht. H. E. MOLTZER.

TOIRT, TOERT.

In den tweeden jaargang van dit tijdschrift blad 204, vermeldt professor Verdam het woord *tort*. Wij vinden het volgens hem bij Kiliaen onder: tort, torde en toort en in den Wap. Martijn I, 54 var. Ik trof dit woord verscheidene malen aan in: Tscep vol wonders (van 't jaar 1514) o. a. in Caput. 109: ghi sult *peertstoert* in een vat doen oft in eenen put in der eerden, denselven put allomme wel bestreken met asschen. Voorts passim in capp. 111, 112, 113, 114 enz.

Duidelijk blijkt de beteekenis: stercus gelijk Kil. vermeldt, uit Caput 109: Ende in midden dat *mis ofte toert* salmen dat distillatorium setten.

Leeuwarden. G. A. NAUTA.

---

1) *Epopées*, III, 242.

TOEREWEVER-TORTWEVEL.

»Toerewever" luidt, op den klank af gespeld, te Doorn de naam van den mannetjes-meikever; ook de naam »mulder" is daar bekend. Stellig is dit »toerewever", met welke tusschenvormen dan ook, etymologisch hetzelfde woord als ags. *tord-wifel*, onr. *tord-yfill*, zw. *tordyfvel*, voormalig-nederl. *tortwevel* (met de variant *schit-wevel* bij Kiliaan; voor *wevel* »kever", buiten samenstelling, zie den *Teuthonista* en Plantijn); het beteekent dus letterlijk en eigenlijk: drektor, mestkever. De toepassing van deze zoo speciale benaming op *Melolontha vulgaris*, ofschoon volstrekt geen drekkever, behoeft niet te bevreemden bij de wetenschap dat immers óók *tor* (*torre*, Fris. Holl., bij Kil.) — hetzij uit *tord(e)wevel* verkort (verg. b. v. *mol*, naast *molworp*, Kil.; in Belg. Limburg nog *mollorp*, althans in *'t Daghet*, 7, 9), of op welke andere wijze gevormd — in elk geval wel met »drek" in verband zal staan, en niettemin eene algemeene benaming is geworden voor kevers van den meest verscheiden aard. Verg. hierbij Kern's opmerkingen over *Tor* in: *Indische Gids*, 1889, 1216—1217, naar aanleiding van Veth's artikel *Tor* in zijn *Uit Oost en West*, 159—164.

Leiden, September 1892. A. BEETS.

ZETPIL.

In geen onzer beide etymologische woordenboeken heeft dit woord eene plaats mogen erlangen, stellig wel omdat het — gelijk zijn synoniem »steekpil" samengesteld is met den stam van »steken" — eenvoudig voor een compositum met het ww. »zetten" is gehouden. Zoo vindt men het ook door Weiland opgevat en ofschoon ik de overeenkomst tusschen het »zetten" van een klisteer of lavement en de wijze van toedienen van een suppositorium volkomen erken, het grillig spraakgebruik wil nu eenmaal dat men ook zelfs »pillen" van deze soort niet »zet" maar »geeft".

Is het wellicht almede daarom waarschijnlijk, dat men in *zetpil* met eene andere samenstelling te doen heeft? Ik kwam op

die gedachte, toen ik in *Biekorf* 3, blz. 127 (jaarg. 1892) het znw. *zetworm* voor: ingewandsworm (*ascaride*) of mogelijk voor: spoelworm (*lumbricoide*) ontmoette en mij daarbij het woord set, *culus*, *anus* (Kiliaan) herinnerde, dat indertijd op dezelfde bladzijde als Tort in dit tijdschrift werd behandeld. Het is dan eene minder omslachtige, maar geheel gelijksoortige benaming als pille van ondere waarmede Junius in zijn *Nomenclator* lat. *Glans*, *balanus*, *suppositorium* weergeeft. [1]) Stek-, steckpille, stoelgancktapken, stoel-tapken, (verg. hedend. Hd. *Stuhlzäpfchen*) vindt men voor dezelfde zaak bij Kiliaan.

Aan de eenige plaats voor *set*, *zet* in *Tijdschr.* 2, 204 genoemd, voeg ik er hier enkele andere toe, t.w. de variant van Hs. *b* op *Reinaert* II, 229: (die bake) Dien liet gi lopen door u zet [2]), voorts den vloek »bi Coels zette", *Drie daghen here*, vs. 36 (verg. »bi Lucifers, bi Mamets billen"), verder Van Vloten, *Nederl. Geschiedz.* 2, 242: »Vraeght Zwinglius of Melon-ton... Wat dat u let An hooft of zet"; en voor den nieuweren tijd vindt men eene plaats in De Coussemakere, *Chants popul. des Flam. de France*, 400: »Matheetje met zijn roô bonnetje En zijn kousjes tot zijn zetje Rijn [voor: *rein*, proper?], tjijn, tjijn Matheetje!". Ook De Bo heeft een artikel zet, zit: aars, fr. *siège*.

In Noord-Nederland is *zet*, behalve dan misschien in *zetpil*, thans wel geheel verouderd, zoo het er ooit recht gangbaar is geweest. In dat geval mag men het betreuren eene kiesche benaming te hebben ingeboet voor een lichaamsdeel dat, waar het soms overmijdelijk kan zijn het te noemen, maar al te kwalijk met »derrière" wordt verbloemd. In »zitvlak", dat bij de bereden wapens wordt gebezigd, en in het meer gemeenzame »zitje" [3]) hebben wij nochtans niet geheel ongeschikte noodhulpen.

Leiden, September 1892. A. BEETS.

---

1) *Glans, balanus*, Barbari *suppositorium vocant quod sedi immittitur ad deducendum alvum, a figura oblonga glandis* (enz.), *Nomencl.* 1577, p. 322 *a*.

2) Te lezen: Dien gi liet lopen door u zet? Zie uitg. Martin, blz. 113. Verg. uitdrukkingen als: »door zijn gat lappen", en: »(eten en drinken) met zijn tongetje naar zijn gatje werken".

3) »Op zijn zitje vallen"; »zijn zitje bezeeren". Is dit *zitje* het verkleinw. van *set*, *zit* (ohd. *ses* enz.), of een *jonger* afleidsel van »zitten"? — Verg. voorts nog nl. Gezeet (Wbd. de Ned. T. i. v.), hd. *gesäss* (*D. Wtb.* i. v.), *zitvleesch* en dergelijke.

ETYMOLOGICA.

1. *Gat*. Vercoullie, Etym. Wdb. 79 meent, dat *gat*, welks oorspronkelijke beteekenis ook volgens hem „opening, doorgang" is, met skr. *hadati*, gr. χέζω samenhangt. Ik geloof niet, dat deze opvatting verdedigbaar is: het zoude wel zonderling wezen, dat een woord voor „aarsopening" de meer algemeene beteekenis van „opening, doorgang" zoude hebben aangenomen. Franck, Etym. Wdb. 268, 269 verbindt *gat* en het hiermede identische ags. *geat*, eng. *gate*, poort, met mnl. *gate*, ohd. *gazza*, on. *gata* enz. Natuurlijk behoort deze geheele maagschap bij germ. *getan*, vatten, gr. χανδάνω, lat. *pre-hendere*, zooals trouwens reeds door Fick, Vergl. Wtb.[3] III, 98 is gezien. Het grondbegrip van den Indogermaanschen wortel *ghad* is „buigen, gebogen zijn" en stemt dus met dat van *nemen* en *heffen* overeen. Gewoonlijk zijn woorden voor „hol, diepte" afleidingen van wortels, die „buigen, gebogen zijn" beteekenen. Zoo behoort lit. *urwa*, hol, gat, kuil, m. i. bij skr. *ūrva*, bekken, vat, *ūru*, dij, lat. *urvum*, kromming van den ploeg, osk. *uruvo*, krom (vgl. Johannson in Indg. Forschungen II, 26); eveneens skr. *kotara*, holte in een boom, holte, bij *kuṭati*, zich krommen, *kuṭila*, krom. Uit dezelfde overdracht laten zich ook verklaren lit. *lanka*, dal, bij *lenkti*, buigen, en lat. *campus* bij *capio*, gr. κάμπτω en ons *heffen*. Instructief voor de geschiedenis van het woord *gat* is ook het artikel *Kuil* bij Franck, Etym. Wdb. 528.

2. *Ontberen*. De etymologie van *ontberen* kan, zoo het aantal gegevens niet op de eene of de andere wijze vermeerderd wordt, niet met eenige zekerheid worden gegeven. Kluge, Etym. Wtb.[4] 71 onderstelt de mogelijkheid, dat het met *baar*, bloot, oksl. *bosŭ*, met bloote voeten, in verband staat en tot een Indogermaanschen wortel **bhes*, ledig zijn, behoort, in welk geval de *r* van *ontberen* uit een *z* moet ontstaan zijn. Naar het mij voorkomt, is deze verklaring althans in de hoog-

ste mate onwaarschijnlijk, daar het Oudhoogduitsche werkwoord *inbëran*, *inpëran*, mhd. *enbern*, *enpërn*, *empërn* (Schade, Altd. Wtb. I, 444) sterk is en geen afwisseling van *r* met *s* vertoont (zooals *kiosan-gikoran*). Indien *ontberen* werkelijk met *baar*, oksl. *bosŭ* samenhing, dan zouden er sporen van eene germ. conjugatie **besan*, **bas*, **bozans* in het Oudgermaansch moeten worden aangetroffen. Derhalve is het vooralsnog beter zich bij Grimm (Wtb. III, 492) aan te sluiten, die in *ontberen* eene afleiding ziet van *beran*, dragen: de beteekenis van *beran* in *ontberen* is dan „van iets bij zich dragen, van iets hebben" en *ontberen* moet als het tegenovergestelde daarvan worden opgevat, dus als „niet van iets bij zich dragen, niet van iets hebben". Hierdoor zoude ook verklaard zijn, waarom *ontberen* oorspronkelijk een genitief bij zich had. Dit weinige diene tot aanvulling van het artikel *Ontberen* in het Woordenboek der Nederlandsche Taal, II, 1809, waar naar dezen jaargang van het Tijdschrift is verwezen.

3. *Stekan*. Het woord *stekan* was oudtijds als naam van eene maat voor walvischtraan onder onze walvischvaarders in gebruik. Zorgdrager (Groenl. Visscherij, 1727, blz. 371) zegt: „De Quardeelen rekent men op twaalf Stekannen, en een Stekan houd zestien Mingelen"; en eveneens (blz. 370): „Deeze Vaten of Quardeelen, zijn gemeenlijk zestien of achtien Stekannen groot, en worden door een gezwooren Traanroeyer gemeeten, merkende als dan den inhoud van Stekannen en Mingelen met een ristang of yzer omtrent het Sponsgat, waar op dan de traan volgens deeze meeting word verkocht." Dit *stekan* is uit russ. *stakán*, drinkglas, ontleend, waarschijnlijk omstreeks het midden der zeventiende eeuw, evenals *batoog*, stok, uit russ. *batog*; *dosnik*, schuit, uit russ. *doščanik*; *jucht* uit russ. *juftĭ*, *juchtĭ* (zie Kluyver, Tijdschr. X, 144 v.v. en vgl. voor *ft*: *cht* russ. *efto*, *echto* naast *eto*, dit); *koopsien*, koopman, uit russ. *kupčina*; *poddewodde*, wagen, uit russ. *podvoda*, enz.

Amsterdam. C. C. UHLENBECK.

EEN NIEUW HANDSCHRIFT VAN HOOFT EN EEN ONUITGEGEVEN TOONEELSTUK VAN SPIEGHEL.

Ter Koninklijke Bibliotheek te Berlijn bevindt zich onder de Mss. germ. 4° (n°. 154) een handschrift, dat eenige tooneelspelen van Hooft, een tooneelspel van Spieghel en eenige andere stukken bevat. Het bestaan van dat hs. was Leendertz niet bekend; Dr. Bolte te Berlijn was zoo vriendelijk mijne aandacht op dat hs. te vestigen. Ik deel er hier het volgende uit mede. *)

Het hs. is op papier, in klein 4°, geschreven. Op de eerste bladzijde leest men het volgende: Comoedien en tragoedien off Speelen van Pieter Hooft. 1. Die eerste comoedie is van Daiphilo en Granida. 2. Die tweede tragoedia van Achilles ende Polyxena. 3. Die derde van Theseus ende Aryadne, met een bruyloftsang by deselven gemaect opt huwelyck van Willem Jans Hooft en Ida Cornelis Quekels. [1]) Volcht het Zinspel gemaeckt door Hendrick Laurisz Spiegel ende sijn momme sangs Jaar lied. [2]) Noch een gedicht van de blauwe scheen door R. V. [3])

Tot f° 103 is alles met dezelfde hand geschreven. Wij vinden daar:

f° 1—f° 32: het spel van Granida, [4])
onderteekend: *Verandren Candt.*

f° 33—62: het spel van Achilles ende Polyxena, [4])
ondert.: *Verandren Candt.*

*) Het is mij aangenaam bij dezen mijnen dank te kunnen betuigen aan Dr. Willmanns, den Bibliothecaris der Kon. Bibliotheek te Berlijn en aan Dr. Burger, bibliothecaris der Stads-bibliotheek te Amsterdam, die mij het gebruik van het handschrift gemakkelijk maakten.

1) Komt niet in dit hs. voor.

2) Het laatste niet in dit hs. te vinden.

3) Later zijn deze woorden doorgeschrapt; het gedicht van Roemer Visscher is hier dan ook niet te vinden.

4) Uitgegeven door Leenderts, vgl. Gedichten van P. Cz. Hooft, Tweede Deel.

f° 63—86: het spel van Theseus en Ariadne, [1])
ondert.: *Veranderen cant.*

f° 87—95: Zinspel. Numa ofte amptsweijgheringe,
door H. L. Spieghel.

(f° 95 v°—97 r° zijn blanco; vóór het Zinspel zijn een paar bladen weggesneden; misschien was deze plaats bestemd voor de gedichten, welke wel op het eerste blad vermeld, doch hier niet gevonden worden).

f° 97: Nachtclacht van Heinsius. [2])

f° 98: Cleyne Echo van Campen, nae de wijse:
de lustelijcke Maij Christus plaijsant,
onderteekend: *Elck sijn best.*

f° 100—103: Bruijloft-Spel, [1])
ondert.: *Verandren cant.*

f° 103 v° (Een lied) Wijse: Fortuijn helaes bedroeft. [3])

f° 104—f° 167 worden ingenomen door een roman, die met eene andere hand geschreven is.

Op de binnenzijde van het onderste dekblad lezen wij de zeer onduidelijk geschreven woorden: „Dit boeck hoert toe Maria .... W. (?) Spieghels." Op de keerzijde van het laatste blad van het hs. leest men eveneens den naam *Spieghel* en het begin van een naam, *ma*; waarschijnlijk: *maria*. Er is eene Maria Spieghel geweest, die o. a. door Vondel bezongen is en gehuwd was met Gerard Schaep, burgemeester van Amsterdam [4]). Het is echter niet waarschijnlijk, dat deze eigenares ook de schrijfster van het handschrift is geweest, daar zij in 1604 geboren werd [5]), en ons handschrift, naar men mag aannemen, uit den aanvang der 17de eeuw dagteekent. Misschien had Maria Spieghel het geërfd van Brechge Jans van de Spieghel, de vriendin van Hooft.

1) Uitgegeven door Leendertz, vgl. Gedichten van P. Cz. Hooft, Tweede Deel.

2) Uitgegeven in: Dan. Heinsii Nederduytsche Poemata (Amsterdam 1618) bl. 44-47: *Elegie ofte Nacht-clachte.*

3) Gedichten van P. Cz. Hooft (ed. Leendertz) I, 34.

4) Vgl. Vondel (ed. Van Lennep) III, 289 en 293.

5) Vgl. Vondels werken (ed. Van Lennep, herzien door Unger) op het jaar 1637.

Dat eene vrouw de schrijfster van dit handschrift is geweest, zou ik opmaken ook uit eene verandering in het liedje van Dorilea; de slotregels van Hooft's tekst luiden:

Indien dit boege clappen con,
Wat meldent al boelagie.

In het Berlijnsche hs. is *boelagie* veranderd in *vryagie*.

Al waren de Amsterdamsche meisjes van dien tijd niet preutsch, die *boelagie* moet haar toch wat kras zijn geweest.

Dat dit handschrift, ten minste wat f° 1 tot f° 103 betreft, vóór 1614 geschreven is, mag zeer waarschijnlijk worden genoemd: welke reden zou er bestaan hebben om drie omvangrijke tooneelstukken als *Theseus en Ariadne*, *Achilles en Polyxena* en *Granida* geheel over te schrijven, indien zij reeds in druk waren verschenen? Doch er is grooter zekerheid te verkrijgen. De spelling van Hoofts werken in dit handschrift vertoont alle eigenaardigheden, welke door Leendertz in zijne uitgave van Hoofts Gedichten worden opgesomd als die, waardoor zich het vroegste schrift van Hooft onderscheidt [1]). Deze stukken zijn dus gecopieerd in de eerste jaren van Hoofts werkzaamheid als dichter. Wanneer wij den tekst der Granida in het Berlijnsche hs. vergelijken met dien van Hoofts eigen handschrift ter Stads-bibliotheek te Amsterdam, dan blijkt spoedig, dat de eerste gecopieerd is naar den laatsten, of ten minste dat beide teksten afschriften zijn van het oorspronkelijke handschrift der Granida, waarover Leendertz spreekt in zijne Inleiding (XVII). De tekst der Granida in het Berlijnsche hs. gelijkt noch op dien der eerste uitgave van 1615, noch op dien der latere uitgaaf van 1636. Ook de tekst van *Theseus en Ariadne* komt geheel overeen met dien van Hoofts eigen handschrift, welke door Leendertz in zijne uitgave is gepubliceerd.

Omtrent *Theseus en Ariadne*, *Granida*, het *Bruyloft-Spel* en het lied »Verheven grootsche siel" etc. leert ons dit hs. geen ander nieuws dan wat in de afwijkende spelling zou kunnen

1) Vgl. Inl. p. LXII—LXIII.

zijn gelegen; de spelling-papieren zijn in den laatsten tijd nog al gerezen.

Iets anders is het met het spel van *Achilles ende Polyxena*. Van dat stuk was ons tot nog toe geen handschrift bekend. Leendertz moest zich behelpen met den uiterst slordigen, van fouten wemelenden, druk van 1614, dien hij zooveel mogelijk trachtte te verbeteren. Vergelijken wij de uitgave van 1614 met den tekst van het Berlijnsche hs., dan blijkt eerst recht, hoe gebrekkig die uitgave van 1614 is. Tevens blijkt dan, dat Hoofts stuk wel gebrekkig is in menig opzicht, maar toch niet zoo gebrekkig als men het uit den druk van 1614 en ook nog uit Leendertz' uitgave zou opmaken.

Gold het hier een stuk van beteekenis, dan zou het der moeite waard zijn, den geheelen tekst op nieuw te publiceeren; nu is het m. i. voldoende een deel van den tekst te kunnen vergelijken met den druk van 1614 en hetgeen Leendertz daarvan maakte. Daarom nam ik hier den aanvang van het stuk uit het Berlijnsche handschrift over.

Het tooneelstuk van Spieghel was ons geheel onbekend. Wij wisten zelfs niet, dat hij ooit een tooneelstuk geschreven heeft, al mocht men dat van een Hoofd der Rederijkerskamer *de Egelantier* wel vermoeden. In dit voortbrengsel van Spieghels geest vertoonen zich dezelfde geestesrichting, dezelfde eigenaardigheden, welke ook in den *Hertspiegel* en in sommige zijner kleine gedichten aangetroffen worden: didactiek en nog eens didactiek, in stroeve gekunstelde taal. *Numa ofte amptsweygheringe* is een »zinspel", zooals het hier ook betiteld wordt, van de gewone soort. Ter afwisseling heeft de vervaardiger er een paar boertige tooneeltjes ingevoegd; ten minste boven die tooneeltjes het woord *boerterij* geplaatst, maar de wil was hier beter dan de daad. Ook van dat stuk is hier een gedeelte opgenomen.

Vergeleken met de uitgave der *Nacht-clacht* in Heinsius' gedichten, wijkt de tekst van het gedicht in dit hs. zeer af, wat de spelling betreft. Ook is hier en daar eene kleine verandering gemaakt. Slechts eene enkele daarvan verdient vermelding.

De jonkman, die in de »Nacht-clachte" aan het woord is, ligt »neergestort" voor de »doove deuren" zijner Jonckvrou en vestigt hare aandacht op de volgende tegenstelling:

Die voghels die de locht met vleughelen doorsnijden,
Die visschen die de zee met haeren staert berijden,
Die ligghen nu in rust tot dat den dach compt aen:
Maer die u dient alleen moet oock by nacht vergaen [1]).

In het Berlijnsche handschrift lezen wij in den laatsten regel:

Maer Heinsius eijlaes! moet oock by nacht verghaen.

Waarschijnlijk had onze rijmer het stukje bestemd voor eene of andere schoone, die ongevoelig bleef, ook al vond zij 's morgens de tranen, die haar minnaar voor de deur had laten liggen als een pand van zijn »ellendich vier" [2]). Later, bij de uitgave in druk, vond Heinsius het geraden zijn naam weg te laten; stond die ook al op den titel van het boek, het gedicht werd door deze wijziging toch minder persoonlijk.

Wat den roman aangaat, daarvan heb ik onlangs den gedrukten tekst onder de oogen gehad. De titel luidt:

De Stantvastighe Lysander ende de Eerbare Caliste, Utrecht, by Gerard Nieuwenhuysen 1653,

of uitvoeriger op het tweede blad:

De Treurige doch bly-eyndighende Historie van onsen Tijdt onder de Namen van Lysander en Caliste: geschiet in Vranckrijck, meest binnen en omtrent Parijs, in 't Jaer 1606. Ten tyde van Coninck Hendrick de Groot. Eertijdts in 't Françoys ghestelt door den Heer Daudiguier, ende nu in Nederduyts vertaelt door J. Heerman. Den derden druck.

Ik laat nu staaltjes van sommige stukken volgen.

---

1) Vs. 1—4 volgens de spelling van het Berlijnsche hs., om een denkbeeld te geven van de afwijking.

2) Men zou het bijna niet gelooven, maar..... het staat er.

Mijn tranen die ick stort, daer met ick niet kan buygen
Haer onbermhertich hert. mijn traenen die ick hier
Laet ligghen als een pandt van dit ellendich vier.

TWEEDE SPEL VAN ACHILLES EN POLYXENA. [1])

NAMEN DER PERSOONEN

2 Chooren:

Griecken	Achilles.	Troijanen	Polyxena.
	Agamemnon.		Pryamus.
	Menelaus.		Hecuba.
	Nestor.		Hector.
	Ulysses.		Andromache.
	Diomedes.		Paris.
	Aiax.		Helena.
	Automedon.		Aeneas.
	Patroclus stom.		Antenor.
			Deiphobus.
			Astianax stom.

D'eerste handeling, eerste utcomen.

Achilles. Automedon.

Achilles.

Calchas Thestorijdes, als ghij u ghinct vermeten
Van Troijens ondergang der goden wil te weten,
Haa, weijnich wist g'hier van, als ghij voorseijde dat
Wij negen Jaren langh voor de Troijaense stat
Toebrengen souden met verdriet en commer, maer
Verwinnen t'godloos volck int tiende en laeste Jaer.
Want, was de val nabij van Troijas hooge wallen,
Door wiens hant soude die als door Achilles vallen?
Calchas waert ghij $\frac{\text{in het}}{\text{int}}$ [2]) waerseggen soo geleert,
Ghij sout Achilles val hebben gepropheteert.
Achilles val, seg ick, en door Achilles sterven
Der Griecken onderganck en endelijck bederven.

1) De interpunctie in dit stuk en de volgende stukken is van mij.

2) Al deze en de volgende veranderingen zijn in het hs. met dezelfde hand, maar met zwarter inkt, geschreven; hetgeen *onder* de lijn staat is in het hs. doorgeslagen.

Tgemeene volck die daechs [1]) met arbeijt sijn beswaert,
Ontlast de nacht, die mij $\frac{\text{de grootste}}{\text{dees grote}}$ onrust baert.
De goden, moe gedanst, sijn lang te rust gegaen,
Elck na zijn lust, behalven de verliefde Maen,
Die, bleek, door groote min, onmoghlijck te vercouwen,
Stilswijgent truert met haar vergulde staetjoffrouwen.
De Griexse princen slapen sonder achterdacht
En stoute crijsluy, iae een groot deel van de wacht.
Achilles can alleen op bed noch bulster dueren;
Achilles moet alleen daechs en des nachts besueren
De groote cracht des mins. Sijt ghij de selve man,
Die corts Neptunus soon in enen slach verwan?
Ghij die nu gaet bij nacht t' troijaense velt duer wandelen,
Niet eens te letten op de wacht en t'svijandts handelen,
Niet om t' voornemen van haer hulpers te bespien,
Gelijckt een Capijteijn betaemt staech toe te sien,
Waer Troijens mueren swackst en lichts (sic) sijn om te crencken,
Maer om de schoonheijt van u Juffrou t'overdencken!
Achilles, t'is een schant, ghij die waert corteling
Van Troijen meer ontsien dan enich ander ding;
Die t'svijands bloedich heyr en Hector dede grouwen,
Wijct die voor een $\frac{\text{voor een}}{\text{troijaen}}$ voor een Troijaense vrouwe?
Polijxena, k'heb noijt u broeders ijet geacht,
Maer u manieren hooch sijn van een ander cracht;
U teder schoonheijts glans, een oorspronck van mijn smerten,
U edel hues gelaet bespringt de hooge herten
Gans op een ander wijs, als t'mannelijck gewelt
De stoute crijsluij doet in het bestoven velt:
Lichamelijcke crijch, verwin van volck en rijcken,
En d'oorloch vant gemoedt malcander niet gelijcken.
Wie deet den Hercules oijt nutte wederstant?
Omphale compt en neempt sijn wapens wt de hant;

1) ha. daechts.

Die mette vrouwen const de spille draijen leerde,
Die ganse rijcken corts het onderst boven keerde!
Maer alst u wille was, Cupido grote Ghodt,
Dat ick oock werden most in uwe min versot,
Hoe onderworpt ghij niet aen sulcken vrou mijn sinnen,
Die'ck sonder achterdeel der Griecken mochte minnen?
Waerom maect ghij mij slaeff van mijne vijandin,
Die mij so dootlijck haet als ick haer hertlijck min?
In wat manier sal nu Achilles troost verwerven
Die soo hijt niet en crijcht moet troost-gebreckich sterven?
Wat sal ick dan? Te hulp aan die van Troijen gaen?
De Princen, die ick swoer, verlaten en verraen?
Want hoe sal Prijamus sijn dochter kunnen geven
Aan eenen, die hem staet na eer, nae lant, nae leven?
De Goden jonnen ons wat beters. Hoe? daer sijn
Wel ander middelen, niet oneerlijck voor mijn.
Automedon!

Automedon.

Mijn heer!

Achilles.

Terstont moet ghij ghaen binnen
De stat den outsten soon van Priamus gaen vinnen
En segt hem ut mijn naem: Achilles wensch hem, dat
Hij lang voorspoedich leeff tot welvaert van sijn stat.
Daer nae verhaelt hem wat ick om sijn suster lije;
Indien hij in den noot mij daer mee wil verblijen,
Ick sal de Griecken van het oorloch aff doen staen,
De Princen en het volck altsaemen scheep doen gaen
En t'Argos tot haer vrou en clene kinders keeren,
Die, t'sijn al negen iaer, haer wedercoompst begeren.
Indien hij mij voldoet en laet mijn wens geschien,
Op dees manier alleen is t'ongeluck te vlien,
Dat Troijas hovardij van godt heeft te verwachten.
U bootschap wel wilt doen en ras te keren trachten
En brengt mij twijffelachtich antwoort in mijn tent.

Automedon.

Ick gae terstont mijn heer, daer ghij mij heenen sent.
Tes wonder, dat d'aldergroothertichst capitaynen,
De mannelijckste mans, hun selven soo verkleijnen,
Dat sij haar eel vernuft en overgrote geest,
Die van een ijder wert verwondert en gevreest,
Dick onderworpen aen een vrouwe slecht en teeder:
Brijseis was het laetst, Polyxena ist nu weder.
De cloeckste jongeling, die nu het aartrijck draecht,
Was slaeff van sijn slavin, nu is hijt van een maecht,
Die hem $\frac{\text{voorseker}}{\text{sonder twijffel}}$ met meer plagen wenscht beladen
Als Xanthus visschen heeft en t'bos van Ida blaeden.
Het daecht te met en ick ben aen de mueren schier.

1. Handeling. 2. utcomen. wacht op de muer.

Wacht.

Wies daer?

Automedon.

Die Coning van Tessalijen sent mij hier
En moet mijn bootschap niet dan Hector selff wtleggen.

Wacht.

Indien ghij wat vertoeft, men salt hem aen doen seggen.

Automedon tot Hector op de muer.

Automedon.

Grootmoedich Prins, die sijt u 'svaders rijck pijlaer,
Sonder wiens rechter hant de stat lang t'onder waer,
De soon van Thetis die snel loopt al hadt hij wijecken,
Die sent mij wt het heijr van de geleersde [1]) Griecken
En wenscht u dat ghij lange leeft en tegelijck
Geluckelijck beschermt u out toecoment rijck.
T'sint dat u moeder laest de godt van Delos eerde

1) Leendertz: *geleerde. Geleerd:* gr. εὐκνήμις?

Met costel offerant en Troijens heijl begeerde
En dat Polijxena met haar ten outaer quam,
Onstack den helt sijn hert met sulcken heten vlam,
Dat lijeft tot jacht en crijch, dien hij te voren eerde,
Altsaem in teeder lijefd' van dees Princes verkeerde.
Al andere oeffening geslagen wt sijn sin,
Doet niet dan maelen in sijn ongemeeten min,
In welcke lijefd' hij wenscht genietend te volharden
Tot dat vant lichaem sal sijn siel geschieden (sic) werden.

ZINSPEL

NUMA OFTE AMPTSWEIJGHERINGE

eerste Poos, eerste wtcomen.

Pomponius

Waer faeltet oft hoe comptet bij:
Is alle voorspoock maer versufte dromerij?
Off sijn wij achteloos, op ons eijgen doen niet gissende,
Off wt cleijn verstant in voorspoocs beduiding missende?
Oijt heb ick getwijfelt en acht noch te deeser uer [1]),
Datter eenige gemeenschap is in onse natuer
En t' beloop der dingen; nae de maenloops wandering,
Veroorsaect suchtmenging in ons lijff huijt [2]) verandering.
Heb oock somtijts dingen weeten ghebueren,
Die ick docht dat ick gedroompt hadde te veuren;
Oock me nae verschayden spoock wel veel dingen voorsien,
Diemen daer nae noyt en sach geschien [3]).
Dit maeckt mij doch nu niet sonder beswaeren,
Bijsonder om dat mij is wedervaeren
Dese naenacht een aendachtich beeldelijck gesicht;
Gheen ijdel droom, ut wuftige sinnen licht,

---

1) Hs. *eur.* 2) Hs. *lijfskwijt?*
3) Vgl. met deze bespiegeling die van den schildknaap in Hooft's *Geeraardt van Velsen.*

Ut swaer bloet, oft overstallich voetsel voortcomende;
Maer reijnbreijnich [1]), tusschen slaepen en waecken dromende,
Schoot mij dees inbeelding so crachtich in mijn sin
En hangt int hart recht off s'er gedruct waer in.
Dies benaerstich ick mijn soon Numa te vinden,
Om hem mijn wedervaeren en mening te ontbinden.
Alle wijchelaers hebben mij vrooch voorsaijt, dat hij
Sal comen tot hoge en geluckige heerschappij;
Oock is hij iuijst den selven dach ter werelt gecomen,
Datmen de grontsteen laijde des stats van Romen.
Ick hadt veel soons, hij was de iongst van allen,
Nochtans ist hem (tegen toeleg) te buert gevallen —
Als wij aen d'overleden Roomscen Coninck Tatius hijlick ver-
Dat hij hem voor al d'andren gaff sijn dochter. [sochten —
Doch sij is doot, ende hij socht noch soect geen ding min
Als hoocheijt, maar stelt geheel sijn sin
Tot godvruchtichayt en waerhaijts naespuering van alle saecken,
Alleen dienende om sijn siel vroom en wijs te maecken.
Al swerelts glorij, hoochaijt, rijcdoom acht hij als dreck,
Doch in nodruftige huijssoeck is hij niet geck,
Verachteloostet geensins, maer salt ten meesten oorbaer bringen.
Maer sorchledich sijnde soect hij voor alle dingen
Eersame sielbesorging oft geselschap der wijsen.
Wat een hartige vrientschap plach Pijthagoras hem te bewijsen
En hij dien selven: sij hadden een hart, een sin, een godt, een pot te samen;
Mij verwonderde, dat een man so out, soo versocht en van sulcken name,
Mijnen sone, doe noch ionck sijnde, mocht sijn soo gemeensaem.
Nae diens overlijden is Numa meest eensaem,
Want oprechte eenhartige vrientschap acht hij duer;
Is oock elck lieftallich, oock sijn haters niet stuer,
En alle iongelingen, die duecht en waerhaijt minnen,
Soeckt hij door goe leer en voorgang bijsonder te winnen.

1) Sic.

Ons wijsgerige neeff Martius is veeltijd aan sijn sij.
Ick wil gaen pogen hun luij te comen bij.

1e poos. 2 utcomen.

Numa.

De maech iuect, ist niet schier maeltijt? Mijn dunct, ja.

Martius.

Ick mient mede.

Numa.

Laet ons naedencken off wijt oock hebben verdient heden!
Niemant hoort soo onnut ter werlt te leven,
Hij verdient de cost. Laet horen, neve,
Hebdij beter gewrocht dan ick dit hooft-les?
Aen dachwerck lij geen dach voorbij,
Geen avont, sonder wicken:
Wat welgedaen, qualijck bestaen,
Off beter hadt mogen schicken.
Wat hebdij bedreven?

Martius.

Mij wedervoer datter twee luijden keven;
Daer heb ick vree te maecken bestaen.

Numa.

Geluctent? Hebdij u even naeste nut gedaen?

Martius.

Ja.

Numa.

Dit verhuecht u.

Martius.

Doch heb icker mij selff ontgaen.

Numa.

Hoe sóó?

Martius.

Int straff bestraffen des geens die onrecht dede.

Numa.

Wats dan?

Martius.

Die haet mij nu; hadt ick niet beter met sachte reden
Oock gepoocht thinderlijck misverstant ut sijn hart te delven?

Numa.

So hadt ghij hem meer nut geweest, oock u selven.

Martius.

Nu laet hooren, wats u daet?

Numa.

Ick heb onderschaijt gemaect tusschen twederleij haet:
De natuurlijcke goede, en die wt misverstant, verderflijck en quaet.

Martius.

Hoe dat?

Numa.

De quaethaijt, vinde ick, is een siecte onser sielen
enz.

Numa legt verder het onderscheid uit. De vader van Numa komt hun nu vertellen, dat hij een droom heeft gehad: hij had in eene wildernis vier „tamme bomen" geplant, die welig opgroeiden. Plotseling zag hij eene kroon in een lichtglans van den hemel dalen; de kroon daalt neer op den kleinsten boom. De geheele wildernis wordt vruchtbaar; alle wilde dieren, die er in zijn, tam. „Dat geldt u, Numa", zegt Martius. „Doetet?" vraagt deze lakoniek. „Iaet" zegt de ander. Ook hij heeft een droom gehad: hij wandelde met Numa over het veld. Een arend daalde neder en plaatste een kroon op Numa's hoofd. Tot nog toe heeft hij den droom voor anderen verzwegen. „Doet noch soo voortaen" vraagt Numa hem „en laten wij ons niet te zeer aan droomen storen. Laten wij liever gaan eten." Daarop volgt de

1e BOERTERIJ.

JAANKE en MIEUS
met een vlacke cordewagen een ♁ (wereldbol) *cruijende.*

Jaanke.

Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic (?) daer in,
Kan ick dese werlt cruijen datse laijt nae mijn sin
En leggen blijft, saijde mijn heer, en noch vraechde hij meer,
Hoe ick wilde datse lach; ick saijde: met het cruijs op en neer.
Was dat niet recht? En hoe icse vast set, sij wil so niet leggen.
Siet, nu staetse, daer leijtse nu weer, weer valtse, wat sal ick seggen?
Nu staet! Al sacht, daer roltse heen, nu leijtse stil.
Weer aen, wat raet? *de werlt mach rollen so se wil* [1]).
Ick wil oock hebben, datse so leijt!
Is de brij niet verdient, Numa, als ick sulck bescheijt
Geeff, dats immers wel bedocht bequaem?

Mieus.

Hoe Jaanke?

Jaanke.

Wie meendij? Janus is mijn naem.

Mieus.

Warom niet Jannes minbres maet? [2])

Jaanke.

So moochdij Janneman heten, go, watte praet!

enz.

Een paar patriciërs, Volesus en Proculus, komen nu op; zij spreken over Romulus' dood en de wenschelijkheid een nieuwen koning te kiezen. De keus van volk en raad valt op Numa. Men biedt hem het koningschap aan; hij weigert eerst en laat zich daarna overhalen.

1) Verg.: „ik sal wel rusten ende zwijghen ende laten de wereld lopen daerse wil", Spieghel, Hertsp., ed. Vlaming, bladz. 256.

2) *Lees*: Jannes, Jambres' maet; *vergl.* 2 Timoth. 3, 8.

CLEIJNE ECHO, VAN CAMPEN.

nae de wijse: de lustelijcke Maij Christus plaijsant.

Mijn lieff heeft mij haer minne belooft,
Maer waer soo blijft haer trouwe? haer trouwe
Sij maect mij dick van sinnen berooft
En desolaet van rouwe, laet van rouwe.

Ick placht eenmael de liefste te sijn,
Nu gaet een ander daer voor mijn,
Daer sij haer mee wil paeren
En mijn soo laetse vaeren, laetse vaeren. Echo

Holla! godt seghen mij, ick vind' mij schier vervaeren!
Wie ist, die daer weer spreeckt op mijn reên? Neen.
Dats waer, maer nochtans en sie ick daer gheen.
Wie sijdij, die daer weer spreekt op mijn reên soo dick? Ick.
Ghij? dats wat wonders! ick en sie niemants gheblick.
Segt mij, wie ghij sijt: godt, droes offteen ghodinne? Go-
Nu fors, dats noch van mijnen sinnen [1]). [dinne.
etc.

Onder de gedencweerdige regering van hendric de groote, weerdige vader van onsen onoverwinlicken monarch, floreerden in Vrancrijck een jonge heer, wiens adel noch veel doorlugtiger om de glorie van sijne dueyt als om de outheijt van sijn geslachte (was). Dese was genoemt Cleandre, rijck so van de goeden des gelucks als des natuers, ende niet min bemint om sijn schoonheijt als gevreest om sijn vroomheijt; was hij vroom, hij was noch wijser en was hij wijs, hij was noch gelukkiger;

1) Wij zien uit dit stukje, dat de herhaling van den eindklank eens regels, die aan sommige gedichten van Hooft sooveel welluideadheid bijset, als *Echo* moet worden opgevat; niet als ontstaan uit de melodie(wanneer het stukje al. een lied is).

Ons wijsgerige neeff Martius is veeltijd aan sijn sij.
Ick wil gaen pogen hun luij te comen bij.

1e poos. 2 utcomen.

Numa.

De maech iuect, ist niet schier maeltijt? Mijn dunct, ja.

Martius.

Ick mient mede.

Numa.

Laet ons naedencken off wijt oock hebben verdient heden!
Niemant hoort soo onnut ter werlt te leven,
Hij verdient de cost. Laet horen, neve,
Hebdij beter gewrocht dan ick dit hooft-les?
Aen dachwerck lij geen dach voorbij,
Geen avont, sonder wicken:
Wat welgedaen, qualijck bestaen,
Off beter hadt mogen schicken.
Wat hebdij bedreven?

Martius.

Mij wedervoer datter twee luijden keven;
Daer heb ick vree te maecken bestaen.

Numa.

Geluctent? Hebdij u even naeste nut gedaen?

Martius.

Ja.

Numa.

Dit verhuecht u.

Martius.

Doch heb icker mij selff ontgaen.

Numa.

Hoe sóó?

FRESISKA.

Effen = iuxta.

'*Husefna*' moet uit het woordenboek van het oudfriesch geschrapt. De mooie coniectuur van Van Helten heeft het in 'hus' en 'efna' ontleed, waarin 'efna' een tot praepositie geworden adverbium = iuxta, is [1]).

Nu kent het Altfriesisches Wörterbuch van von Richthofen alleen *ivin*, *even*, *efne*, *ewen*, als adverbium, en wel in de beteekenis van 'gelijk, pariter.' In den Broekmannenbrief (Fr. Rq. 173, 16) zou *evna* ook een adverbium wezen; — met welke beteekenis echter? Is het daar niet de praepositie, = in tegenwoordigheid van, coram? Er staat

§ 159b Fon gabbath.

Hwasa anne gabbat innat lond lat iowa of tha londe, sa retze hi tvintich merca inna alrecne fiardandel; and alsa monege sare gabiat, alsa monege tvintich merca tha liudem, and tha rediem fich mercum and tha talemonnum fich mercum; thit kethe thi redia ther vr thi sveren is, al *evna* tha othre frethrum bi achta mercu*m* and bi tha huse.

Wel zou *al evna* = 'gelijkelijk' kunnen wezen [2]), maar deze beteekenis is minder goed in het verband hier te gebruiken.

Ik kan nu nog een plaats aangeven waar de praepositie voorkomt.

A° 1466:.. forlinge bouwlandes, in xaxummer hammerik *effen* lubbeken boesdoer [3])... die forlinge *effen* mennen kinder to xaxum boesdoer.

Navorscher 1891, blz. 338, door Mr. W. B. S. Boeles uit het Chartularium van Selwerd aangehaald.

1) Paul-Braune, Beitr. XIV, 258/9.

2) Vgl. Bijdr. tot het Ofr. Wdb. blz. 3/4.

3) „'boe' is de open veeschuur, waarin het vee van huis grazend vee toevlucht vond" (Boeles). Ons nfr. 'boet'-hûs; vgl. noordholl. boet (Cam. Obec).

Men had, toen men 'hus' en 'efna' scheidde, ook wel wat mogen zeggen over 'opa'. Een van mijn scherpzinnigste kennissen schreef me: »een zode, die groeit op den haard van het afgebrande huis, zetten op het huis naast de deur, daar kan ik niet bij." Terecht. 'Opa' dient even nader bekeken.

In Von Richthofen's Wörterbuch is bij 'up' alleen 'auf' als beteekenis aangegeven. Maar hoe past die in

werther eng mon .. in enga thorpe iefta up enga huse bygripen,
Hunsingoër verordening van 1385, Fr. Rq. 309, 9.

Denkt men nu aan het algemeen bekende: Egmond op zee; op de gracht wonen; Stoke upon Trent, Boulogne sur mer; dan komt men er licht toe aan 'up' ook in het friesch de beteekenis te geven van 'bij'.

In 'opa', een bijvorm van up, die voorkomt in het bovengemelde 'opa tha hus', Fr. Rq. 538, 17, heeft het eveneens den zin van bij, nog beter, die van voor.

Vgl.

Mnederl. Die cnape wel sinen waert verstoet
Ende viel neder op sconinx voet.
Ferguut 1004.

hi viel neder op die erde,
Op die erde op sbisscops voete.
Theoph. 191.

Die vrouwe was edele ende goet
Ende neech den grave op sinen voet.
Renout (Matthes) 1000.

Een ridder ende een meysken ionck
Op een rivierken dat si saten.
Antw. Lietboeck, blz. 63, n°. LXV.

Misschien ook nog in Vondels Strijd of Kamp (Sijthoff, dl. »1621—1625", 97):

Op dit Beeckjen heeft op 't lest
Kuyscheyd sich een Burgh gevest, . . .

Blijkens het begin van koeplet een en twee — waar »Aen

het Beeckjen" staat — kan dit 'op' ook = 'aan' wezen; de verklaring van Unger is dan valsch; wat is de reden van die? Zie verder Oudemans; en Verwijs e. Penon Glossar. i. v.

GABBAT, GABBIA.

Het eerste een substantief, met *-at* (got. *-ôþus*), van 'gabbia' gevormd; vgl. monat, got. menoþs; somnath, van somnia, verzamelen. De beteekenis er van wordt meestal als 'aanklacht' opgegeven, en zoo aan 'gabbia' die van »verklagen, peinlich verfolgen".

Eigenaardig komt mij daarbij voor dat de verwanten in het ags., oudnoorsch, middelnederl. en ouder-nieuwnederl., en 't nieuw-friesch een geheel anderen zin hebben.

Het middelnederlandsch kent men uit de eenige bij Verdam opgegeven plaats:

> Die vorsten die dat volc beleyden, || die *gabden* tsamen ende seyden: || Hi heeft den anderen ghenesen, || mach hi hem self niet hulplic wesen!

'Hoonlachen' is hier wel de beteekenis. In ons 'ginnegappen' (ginnegabben) heeft het een minder hatelijken zin.

Oudnoorsch *gabba*, en ags. *gabbian* is 'deridere', 'illudere'. Mfrie. *gobje* en nieuwfrie. *gyzgobje* is 'cachinnari'.

Het oudernieuwnederlandsch kent *gabberen* met de beteekenis van *wauwelen*, *snateren*, *spottend lachen*, *boerten*, zie het Woordenboek.

Geen dezer beteekenissen klopt met die tot nog toe aan 'gabbia' is toegekend: 'verklagen, peinlich verfolgen'. Franck in het Tijdschrift voor Ned. Letterkunde V, 118 schrijft dan ook: »ofrie gabbia, 'spotten'; Doornkaat Koolman voegt bij die van 'verklagen, verfolgen': »eigentlich wohl *schelten*, verachtlich tadeln, beschimpfen.

Merkwaardig is de bewering en het betoog — als 't zoo mag heeten — in het Idioticon Frisicum van Hettema:

> »gabbia, *aliquem de furto accusare*..... in Friesland: gobben, gobberen, ergens naar verlangen dat het

zijne niet is, [b.v. gobberen op een erfenis, die nog niet is opengevallen,] en gnobben kleinigheden stelen. In de dieventaal beteekent gabbert een makker.

Mij voldoen geen der gegeven beteekenissen.

Men lette maar op het verband!

Er zal nog een ander moeten wezen.

Het is een technische term in het Broekmannenland, ongetwijfeld. Alleen in den Broekmannenbrief komt hij voor. Ongelukkig is deze, in veel opzichten, niet heel helder. Men leze maar:

§ 152. Fon bronde and fon thiufte fon barim.

Hwersar en brond sketh ieftha en thiufte, sa skelma hit thriia askia fon tha helga altare, efter skelmar vmbe bonna, ieftha baria ieftha *gabbia*, and naut ne motma bethe dua. Thet skel thi redia wita, ther vr thene hana sueren heth, hweder vmbe kemped se, sa *gabbad*, sa *bonned* se, sa naut.

Fr. Rq. 172[a], 25—[b],7.

Behalven hier de infinitief en het partic. praeteritum, is nog de 3. s. praes. conj., als ook het subst. bekend; zie het citaat (§ 159[b]), hiervoor aangehaald bij 'husefna', blz. 257.

Om met dit laatste te beginnen; wat zou toch ook wezen een *beschuldiging* in of uit het land?

En in het eerste is 'baria' ook beschuldigen; von Richthofen »halt daher das friesische gabbia für das Anstellen einer von baria vielleicht nur durch das Gerüfte verschiedenen Art peinlicher Klage" [1]); hoe stemt dit echter met Kest XVI, waarbij zelfs bepaald is dat

»alle Frisa mugun hiara *feitha* mith tha fia capia. Truch thet skilun hia wesa fria anna Saxsona merkon uter stok and uter stupa, and uter skera and uter besma and uter alle othera pina."

1) Fr. Rq. 172, noot 22.

Met slechts een enkele uitzondering. En zij zouden 'peinliche klage' zich hebben onderworpen?!

Derhalve is het noch 'aanklagen', noch 'peinlich verfolgen'.

Met de eerste zinsnede van § 152 is te vergelijken wat in § 146 over 'bronde' staat:

»skelma hit kema thriia fon tha helga altare."

'Kema' en 'askia' moeten dus synoniemen zijn, en den zin hebben van: publiek klagen.

Het volgende: skelmar vmbe bonna, ieftha baria ieftha gabbia" stemt met het laatste gedeelte van dezelfde paragraaf: »hweder vmbe kemped se, sa gabbad sa bonned se".

'Baria' is 'verklagen'; de aanklager moest zijn klacht met een tweestrijd vaak bevestigen; vandaar dat 'kemped se' overeenstemt met 'baria'. Dat blijkt ook uit § 134:

> Thet wellath Brocmen, thet ma thria barie; skelma kempa, sa skelma tuiia kempa anda iera... Send tha secna en half merc, sa skelma onsuera; ist marra sa skelma kempa, alra monnek mot baria hwene hi wel."

'Bonna' en 'bonned' zijn natuurlijk gelijk, en duiden m. i. op ambtelijk vervolgen.

Dan blijft er 'gabbia' en 'gabbed' over. Het is geen vervolgen ambtshalve, en geen aanklagen van den 'hana', den gehoonde. Wat dan echter wel?

Is het het aanwijzen van den dader volgens algemeen gerucht? Is dan 'gabbath' een valsch gebleken gerucht, dat door iemand was uitgestrooid in het district of daarbuiten? Analoog zou er dan min of meer mee wezen het ofrie 'hana' (aanklager, en beklaagde), dat met 'hoonen' één is.

Of, wie wijst de juiste beteekenis aan?

Dat in »of tha lande" en »innat londe" met lond een der vierendeelen van Broekmannenland bedoeld is, bewijst wel

> § 160: alsa den set fon alrecke londe,
>
> § 132: hir ne skel nen freta (friedeloser) wesa tuisca londum.
>
> § 76: hwasa thene utlendesca riuchtere, hweder sat

Men had, toen men 'hus' en 'efna' scheidde, ook wel wat mogen zeggen over 'opa'. Een van mijn scherpzinnigste kennissen schreef me: »een zode, die groeit op den haard van het afgebrande huis, zetten op het huis naast de deur, daar kan ik niet bij." Terecht. 'Opa' dient even nader bekeken.

In Von Richthofen's Wörterbuch is bij 'up' alleen 'auf' als beteekenis aangegeven. Maar hoe past die in

werther eng mon.. in enga thorpe iefta up enga huse bygripen,
Hunsingoër verordening van 1385, Fr. Rq. 309, 9.

Denkt men nu aan het algemeen bekende: Egmond op zee; op de gracht wonen; Stoke upon Trent, Boulogne sur mer; dan komt men er licht toe aan 'up' ook in het friesch de beteekenis te geven van 'bij'.

In 'opa', een bijvorm van up, die voorkomt in het bovengemelde 'opa tha hus', Fr. Rq. 538, 17, heeft het eveneens den zin van bij, nog beter, die van voor.

Vgl.

Mnederl. Die cnape wel sinen waert verstoet
Ende viel neder op sconinx voet.
Ferguut 1004.

hi viel neder op die erde,
Op die erde op sbisscops voete.
Theoph. 191.

Die vrouwe was edele ende goet
Ende neech den grave op sinen voet.
Renout (Matthes) 1000.

Een ridder ende een meysken ionck
Op een rivierken dat si saten.
Antw. Lietboeck, blz. 63, n°. LXV.

Misschien ook nog in Vondels Strijd of Kamp (Sijthoff, dl. »1621—1625", 97):

Op dit Beeckjen heeft op 't lest
Kuyscheyd sich een Burgh gevest,...

Blijkens het begin van koeplet een en twee — waar »Aen

Met slechts een enkele uitzondering. En zij zouden 'peinliche klage' zich hebben onderworpen?!

Derhalve is het noch 'aanklagen', noch 'peinlich verfolgen'.

Met de eerste zinsnede van § 152 is te vergelijken wat in § 146 over 'bronde' staat:

»skelma hit kema thriia fon tha helga altare."

'Kema' en 'askia' moeten dus synoniemen zijn, en den zin hebben van: publiek klagen.

Het volgende: skelmar vmbe bonna, ieftha baria ieftha gabbia" stemt met het laatste gedeelte van dezelfde paragraaf: »hweder vmbe kemped se, sa gabbad sa bonned se".

'Baria' is 'verklagen'; de aanklager moest zijn klacht met een tweestrijd vaak bevestigen; vandaar dat 'kemped se' overeenstemt met 'baria'. Dat blijkt ook uit § 134:

> Thet wellath Brocmen, thet ma thria barie; skelma kempa, sa skelma tuiia kempa anda iera... Send tha secna en half merc, sa skelma onsuera; ist marra sa skelma kempa, alra monnek mot baria hwene hi wel."

'Bonna' en 'bonned' zijn natuurlijk gelijk, en duiden m. i. op ambtelijk vervolgen.

Dan blijft er 'gabbia' en 'gabbed' over. Het is geen vervolgen ambtshalve, en geen aanklagen van den 'hana', den gehoonde. Wat dan echter wel?

Is het het aanwijzen van den dader volgens algemeen gerucht? Is dan 'gabbath' een valsch gebleken gerucht, dat door iemand was uitgestrooid in het district of daarbuiten? Analoog zou er dan min of meer mee wezen het ofrie 'hana' (aanklager, en beklaagde), dat met 'hoonen' één is.

Of, wie wijst de juiste beteekenis aan?

Dat in »of tha lande" en »innat londe" met lond een der vierendeelen van Broekmannenland bedoeld is, bewijst wel

> § 160: alsa den set fon alrecke londe,
>
> § 132: hir ne skel nen freta (friedeloser) wesa tuisca londum.
>
> § 76: hwasa thene utlendesca riuchtere, hweder sat

is thi suthera sa thi northera, binna londe on sprech vmbe ene redene, sa skelin tha tuene (van de vier in elk vierendeel) bi tha ena stonda, hweder hi riuchte, sa nawet, rede.

In § 152 eischt nog een uitdrukking »naut ne motma bethe dua" toelichting. Is dit: òf men zal het ambtelijk vervolgen òf op persoonlijke aanklacht of naar algemeen vermoeden? 'Ieftha' vóór 'baria' en 'gabbia' kan dan het verband met 'bonna' aanwijzen. Of slaat 'bethe' op 'baria' en 'gabbia'? Dit dunkt mij minder aannemelijk; deze beide staan meer tegenover 'bonna', dan tegen elkaar over.

Ook in § 159b is nog een duister woord: *fich*. Wiarda Brokmerrecht p. 133, geeft het met '5' terug, von Richthofen vraagt of het een afkorting misschien voor 'fiuwertich' is. »Liesse sich irgendwie für 'fich' die Bedeutung 'tantundem' ermitteln, so würde dies dem Zusammenhang der Stelle am besten entsprechen." [1]).

Maar dan was nog de datief *mercum* niet verklaard. Er moet een praepositie ook zijn voorafgegaan, evenals in de slotzin van deze paragraaf.

Het woord, als fich gelezen, zal de praepositie *bi* bevatten + een getal. Was dit getal xx (20)?

Na 'liudem' dient, indien bovenstaand aannemelijk is, een punt geplaatst.

HOLLA.

In het Fivelingoër-Oldampter Landrecht ed. de Haan Hettema blz. 90 staat:

Ieftet are is thruchestat jefta trucheslain and fort thruch thene *holla*.

Van Helten, Altostfries. Gramm. blz. 149 wil dit in 'bolla' verbeteren, vgl. ags. héafodbolla, cranium; ofr. *strothol(l)a*, *throtbolla*, *knîbola*.

1) Fries. Rechtsqu. 173, noot 28.

Maar het nfrie kent nog *holle* = hoofd; waarom voor deze verandering m. i. geen reden bestaat.

Het ofrie. knî-bola = knieschijf eigenlijk, is het nfrie. *knibbel* geworden dat nu 'knie' beteekent; 'knie', ofrie. knê, knî, kent het nieuwfriesch, voor zoover mij bekend, niet.

TYNJE.

A° 1472: Wthie... schel habba vij. pondameta in dae Horna bynna dae Gauwes *tynyngha*.

Schwartz. Charterb. I, 649.

De Gauw is het riviertje de Geeuw »to Westermar."

»By dae Geuwes tyningha" komt nog een keer voor, in hetzelfde stuk. En ook:

»Alle... schel habba twiia pondameta by Bauwingha *tynyngha*.

Maar wat is 'tynyngha'?

Is het woord 'theminghe' in

A° 1475: dae Maerlinger Sylen (by Bolsward)... nymmen dyoe fyskenye toe behyndrien mey nenerhanda fisktau, ner settinge, ner *theminghe* bi een pene fan acht pondem ende by dae fisktau (in da banda sylroed, iefta wettrynghe der sylen)

Schwartz. Charterb. I, 662.

als theninghe (hs. theinghe) te lezen? Dat komt A° 1456, Schwartz. Charterb. I, 565, als teninga voor. Uit het eerste stuk blijkt wat met 'teninge' bedoeld is.

Men vindt die dingen nog in Friesland. Het zijn inperkingen door middel van planken, palen, enz. van het vaarwater; voor de overblijvende opening, zoo nauw mogelijk, spant men netten; en benadeelt daardoor ook de vischvangst van anderen door bijna alles wegtevangen.

Er zijn bepalingen hoever deze inperkingen mogen gaan.

Zoo b. v. in het Visscheryrecht van Gaasterland van

A° 1488: »buyta mayamonet mey alman fiskia diert hem bert, ner... nemmen (moet) nen *termynghe* ieff fisckdam-

men in dae heerstraemen neyscreuen naere toeslaen, dan fiorteen ieerdtfoeten op dae gronde, by pena voerz. ende dy fisckdam foerberdt toe wessen."

Schwartz. Charterb. I, 743; vgl. nog Mr. A. Telting, Het Oud-Friesch Stadrecht 160.

Is ook dit 'termynghe' in 'tennynghe' te verbeteren?
Men kent nog al *tenynghe's*.

A° 1482: dae Monneken ende dy Conuenth (van Bergum) die fyskanye tho habben nv in den daem... hent tho *Monken Teenye*, ende oers nen *Teenye* tho wessen, dan by aldis byscryouwen sinth, ende nu to jouwen is.... toe Mencksa (l. moncka) *Teenya* by rysens.

Schwartz. Charterb. I, 715.

Wynia-tynje by Gorredyk is een klein plaatsje.
Vlak by Leeuwarden ligt de *Tynje-zet*, een buurtschap.

Het woord 'teninghe' hoort by *têna*, dat in het Riustringer tongval voorkomt: 'bitena' = betuinen; vgl. ags. *tŷnan*, engl. dialectisch *to tine* = intuinen; ags. *tûn*, omheinde ruimte, ook gehucht.

De overgang van ê in î is bekend, vgl. Tijdschr. voor Letterkunde VI, 8, onverschillig uit wat klinker deze *ê* ontstond; terwijl -'inghe' tot -inje, -nje, meermalen voorkomt. Burman(n)ingha is Burmania geworden, en dit wordt als 'Burmanje' uitgesproken; vgl. Kornjum (spr. Koänjum) <Korningum; en Dongjum (spr. Doänjum) <Doningum.

Zwolle, Sept. '92. F. BUITENRUST HETTEMA.

TREGHT.

De eenige plaats, waar von Richthofen 'treght' vond, staat in den Franeker buurbrief van 1417:

huaso oderim en mes to treght.

Fr. Rq. 480, 34.

Hij brengt het tot 'trecka', ziehen. De -gh- is wel wat verdacht. Trouwens, in het hs. staat 'tioght', zie A. Telting, Oudfriesche Stadrechten blz. 5. B. H.

KLEINE MIDDELNEDERLANDSCHE OVERBLIJFSELEN.

1. EENE ONBEKENDE MONORIME.

Op een klein middendoor geknipt blaadje perkament, in twee kolommen beschreven, indertijd door De Vries van een zijner Zuid-Nederlandsche vrienden ontvangen, en mij door hem thans ter uitgave toevertrouwd, nu de lichamelijke arbeid, aan het studeeren verbonden, hem moeilijk begint te vallen [1]), vindt men met eene kleine doch duidelijke letter geschreven de volgende monorime. Zij is 33 regels lang en dus slechts één regel korter dan de bekende in hetzelfde rijm gedichte passage aan het begin van het tweede boek van den Leekenspiegel [2]), doch daar het thans voor het eerst uitgegeven gedicht een oneven getal regels bevat, ligt het vermoeden voor de hand, dat er ergens een regel is uitgevallen; is dit zoo, dan zijn de beide monorimen juist even lang, wat wel toevallig zal zijn. Het gedicht zelf, dat niet onaardig is, en enkele nog weinig bekend mnl. woorden bevat, is van moraliseerenden inhoud: het geeft eene waarschuwing aan den mensch dat hij, »terwijl het nog tijd is, bedenke wat tot zijnen vrede dient", en luidt aldus:

1) Slechts enkele maanden, nadat ik dit schreef, is De Vries reeds overleden, en zoo is dus deze uitgave te beschouwen als de uitvoering als het ware van een uitersten wil, waarvan ik mij thans met weemoed kwijt.

2) Een fragment uit den Leekenspiegel, waarin deze monorime zich bevindt, is voor eenigen tijd op de Koninkl. Bibliotheek te Brussel gekomen, ik meen uit Cheltenham. Het daarvan door mij genomen afschrift geeft niet veel voor den tekst; ziehier de varianten. 4 also meat 5 doude. 6 stoet. 8 hi wart g. 10 *en* 12 *staan ook in dit fragm.* 17 comt in dat c. 18 die uren. 20 vele sotter. 23 dier prosint. 25 vast. 26 ommerint (*onduidelijk*). 27 dat edele s. 29 es. 30 sduvels. 31 hi ware swart alse strimint. 33 Ghelooft si hi al ongheint. — Zie voor andere mnl. monorimen, *Sp.* I², 47, 1—14 (de inleiding van Maerlant's bundel Maria-mirakelen); de beide laatste strophen van Maerlant's Clausule van der Bibelen; Tien goede Boerden, n° VIII; het slot van Velthem's 7de Boek; Jonckbl. op D. Doet, bl. LIV noot, alsmede het door Verwijs onder n° VII in zijn bundel »Van Vrouwen ende van Minne" uitgegeven gedicht »Van den Keerlen", waar ieder couplet bestaat uit 16 regels, waarvan er telkens 12 en 4 denzelfden rijmklank hebben.

Mensche, waerop moochstu di verlaten?
Want du sies van allen staten
Liede ghesont gaen achter straten,
Die eer avont [1]) haer leven laten.
5 Die doot wachti tallen gaten [2]):
Si medt [3]) met gheliker maten
Als wel den riken als den maten,
Die woonen in hare arme katen [4]).
Si en houdt van princen no van prelaten,
10 No van mannen no van laten [5]).
Vendse di buten caritaten,
Soo moochstu wel dijn leven haten,
Want du best van Gode verwaten.
Met lichten reinet ghenouch den naten [6]):
15 Eens rechters sweert snijt met tween waten [7])
Beede dore helm ende dore platen,
Omme te wrekene dine onmaten,
Die du heves in ligghen vaten [8])
Gelijc dat bien doen in horen raten.
20 Vleeu Gode ende dine omsaten [9])
Ende bidt hem seere uter maten,
Dat hi dine sonden wille verlaten,
Want de ghene, die met di aten,
Ende weeldechlec te dijnre taflen saten
25 Ten tiden, dat du waerst ghelaten [10]),
Ende dronken wijn van ghernaten [11]),
Gingebras ende notenmuscaten,
Die en selent voor di niet versaten [12]).
Pijndi alle dijn macht ter baten —
30 Du best noch binnen dijns levens platen [13]) —
Ofte dune sels niet connen ghesaten
Den rechtere, hi en sal hem stuer ghelaten;
Doe wel: du seltene dan ghematen.

Daaronder staat »Egidius", denkelijk de voornaam van den

dichter (= Gielis, Gillis). Onder het volgende gedichtje staat weder hetzelfde onderschrift »Item Egidius".

Aanteekeningen.

1) Over mnl. eer als voorzetsel, in de bet. van *voor*, zie *Mnl. Wdb.* 2, 558. — 2) Gate heeft hier de bet. van *straat*, *weg* (vgl. hd. *gasse*, oost-mnl. *gas*), waarvan eig. in het Mnl. nog geene zekere bewijzen gevonden waren; vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 934 op gat, Aanm., en 2, 926 op gasse. — 3) Over de verkorting van den klinker in den tgw. tijd der sterke ww., zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 17. — 4) Kate, een in oost-mnl. zeer gewone, doch in dit dialect (Vlaamsch of Brabantsch) vreemde vorm voor cote, d. i. *huisje*, *hut*, *daggelderswoning*; zie *Mnl. Wdb.* op cote. — *Houden van* (vs. 9), *geven om*, *zich storen aan*, *ontzien* (*Mnl. Wdb.* 3, 633). — 5) Laet, znw., bet. *hoorige dienaar*, bij uitbr. *boer*, *landbouwer*, *boerenarbeider*. Zie Lübben op lat, znw.; Grimm, *RA.* 305 vlgg.; Kil. laet, villicus, colonus, conductor villae vel fundi, latinus libertus. Met mannen wordt hier natuurlijk *leenmannen* bedoeld. — 6) Met lichten sc. dingen bet. *al licht*, *al heel spoedig*; eig. *gemakkelijk*. Vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 203 op dinc, en *Doct.* II, 2970: »dat ghi leeft na diere nature ghevoech, soo hebdi dan *met lichte* gnoech". De bedoeling van het spreekwoord is één druppel doet den emmer overloopen; er hoeft niet veel meer bij te komen; pas maar op, of het loopt mis met u". Het spreekwoord zelf was tot heden niet bekend. — 7) Wate, een in het Mnl. zeldzaam woord met de bet. *het scherp of de snede van een snijwerktuig*, komt, zoover mij bekend is, slechts voor Heelu 6252: »(swerde) met scarpen *waten*", en *Heim. C.* 1523: »met *waten* ende metter gherechtichede", *door het zwaard der gerechtigheid*. Vgl. Kil. 780: waet, waeté, acies, acumen; waete van het mes, acies cultri; waetigh, *vetus* acutus. Vgl. Lübben op wate; Lexer op wetz, wetze; ndl. *wetten*, scherpen, Belg. Limb. *daverwatig* (van eene zeis), »al te dun van waat" ('*t Daghet* 4, 178 (1888)). — 8) Voor in ligghen vaten

zal wel gelezen moeten worden ligghen in vaten. Vat bet. *vaatwerk* in den ruimsten zin, zelfs wordt door Huygens het medicijnenkopje *vat* genoemd. De bedoeling is: »om uwe buitensporigheden, uwe ongerechtigheden te straffen, die gij opgehoopt of opgestapeld hebt, zooals bijen hun honing opgaren". — 9) Dine omsaten kan alleen beteekenen *uwe omwoners of naburen*, en dit komt hier volstrekt niet te pas. Men leze »diene omsaten", en vertale: »Bid God en hen die hem omringen (eig. die hem (steeds) omringden), d. i. »God en zijne heiligen". Voor de bet. van omsitten vgl. men *Sp.* II[5], 18, 82: »an elke side ommesaten sine (*de engelen hem in den vurigen oven*) blide ende elc ingel hiltenne in sine hande". — 10) Deze regel is niet duidelijk. Waarschijnlijk is gelaten hier op te vatten als het deelw. bnw. van hem gelaten in de bet. van *zijne wereld verstaan* (vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 1201). De beteekenis is dan: »toen gij een man van de wereld waart". — 11) Wijn van ghernaten, *zoete morgenwijn*, *likeur*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op garnate, 4de Art. Met den volgenden regel worden *spe-* [illegible] *gekruide spijzen*, in het algemeen *lekker (toebereid) eten* [illegible] (uit *dronken* moet men voor de nauwkeurigheid eigen- [illegible] ontleenen). Vgl. *Sp.* III[1], 39, 36: »Heileghe minne [illegible] niet smaken *gingebras* no zeduware, *musscaten* noch [illegible]", d. i. »zij verlangt niet naar een lekker dinertje" [illegible] *cibos sanctus amor non habet*, die laat zij voor [illegible] 12) Versaten, een niet zeer gewoon [illegible] Mnl., bet. (*iets*) *goed maken*, *in orde brengen*; [illegible] Hem versaten bet. òf *zich met een ander* [illegible] *versusten*. Vgl Lübben op vorsaten (het [illegible] heeft geheel andere beteekenissen). Hier bet. ver- [illegible] *goed maken*, *iemands baan effenen*, [illegible] 13) Des levens platen kan alleen [illegible] *zoeken*. Vgl. ofra. *plate*, barre de fer [illegible] plate in de bet. *planken afschutsel*, [illegible]

2. NIEMEN EN MACH TWEEN HEEREN DIENEN.

Op hetzelfde blaadje perkament staat het niet onaardige door mij aldus betitelde gedicht op dit thema; ik laat het hier volgen.

Volgens een ander hs., afkomstig van Van Hulthem (n° 192), thans op de Kon. Bibliotheek te Brussel, is dit gedicht uitgegeven door Blommaert in *D. War.* 1, 134—136. De hier gegeven redactie is vollediger dan de reeds vroeger bekende; deze telt slechts 64 regels. Zij draagt tot titel: »Van dat niemen en can ghedoen, hi en es begrepen" (vgl. fr. *on ne peut pas contenter tout le monde et son père*). Vgl. beneden vs. 84. Hier en daar kan het door Blommaert uitgegeven gedicht strekken tot aanvulling van de hier bekend gemaakte redactie, welke op sommige plaatsen veel heeft geleden en zoogoed als onleesbaar geworden is. De varianten van Blommaert's uitgave worden aan den voet der bladzijde opgegeven.

Alse ic peinse ende visiere
Ende in mi selven ymaginiere,
Hoe dese alendeghe weerelt staet
Ende met wat boerden sy ommegaet,
5 Soo dynct mi in therte mine,
Dat mi beter ware te sine,
Dat mijns levens ware een ende,
Dan langher te sine in dese alende.
Want die scrifture doet ons ghewach,
10 Dat niemen tween heeren dienen mach,
R°. 2de k. Hi en moet hem met den eenen laden [1])
Ende tsanders vrienscap versmaden,
Opdat sij contrarie sijn met werken.
Dit doet mi pensen ende merken,
15 Dat ic der weerelt niet mach plegen,

Als . . . . visere — 2 ymaginere — 3 dese onledeghe w. scaet (*l.* staet) — 5—8 Soo duncket mi recht ene pine In dese werelt aldus te sine — 9—16 *ontbr.*

zal wel gelezen moeten worden ligghen in vaten. Vat bet. *vaatwerk* in den ruimsten zin, zelfs wordt door Huygens het medicijnenkopje *vat* genoemd. De bedoeling is: »om uwe buitensporigheden, uwe ongerechtigheden te straffen, die gij opgehoopt of opgestapeld hebt, zooals bijen hun honing opgaren". — 9) Dine omsaten kan alleen beteekenen *uwe omwoners of naburen*, en dit komt hier volstrekt niet te pas. Men leze »diene omsaten", en vertale: »Bid God en hen die hem omringen (eig. die hem (steeds) omringden), d. i. »God en zijne heiligen". Voor de bet. van omsitten vgl. men *Sp.* II[5], 18, 82: »an elke side ommesaten sine (*de engelen hem in den vurigen oven*) blide ende elc ingel hiltenne in sine hande". — 10) Deze regel is niet duidelijk. Waarschijnlijk is gelaten hier op te vatten als het deelw. bnw. van hem gelaten in de bet. van *zijne wereld verstaan* (vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 1201). De beteekenis is dan: »toen gij een man van de wereld waart". — 11) Wijn van ghernaten, *zoete morgenwijn*, *likeur*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op garnate, 4de Art. Met den volgenden regel worden *specerijen*, *gekruide spijzen*, in het algemeen *lekker (toebereid) eten* bedoeld (uit *dronken* moet men voor de nauwkeurigheid eigenlijk *aten* ontleenen). Vgl. *Sp.* III[1], 39, 36: »Heileghe minne en wille niet smaken *gingebras* no zeduware, *musscaten* noch gyngebare", d. i. »zij verlangt niet naar een lekker dinertje" (Vinc. *degustatos cibos sanctus amor non habet*, die laat zij voor de wereld over). — 12) Versaten, een niet zeer gewoon woord in het Mnl., bet. (*iets*) *goed maken*, *in orde brengen*; (*iemand*) *verzoenen*. Hem versaten bet. òf *zich met een ander verzoenen* òf *zich toerusten*. Vgl Lübben op vorsaten (het mhd. *versâzen* heeft geheel andere beteekenissen). Hier bet. versaten, *het voor iemand goed maken*, *iemands baan effenen*, *zijne schuld verzoenen*. — 13) Des levens platen kan alleen beteekenen *des levens grenzen*. Vgl. ofra. *plate*, barre de fer (Duc.[2] 9, 308) en mnl. plate in de bet. *planken afschutsel*, *schutting* (Hild. Gloss.).

---

2. NIEMEN EN MACH TWEEN HEEREN DIENEN.

Op hetzelfde blaadje perkament staat het niet onaardige door mij aldus betitelde gedicht op dit thema; ik laat het hier volgen.

Volgens een ander hs., afkomstig van Van Hulthem (n° 192), thans op de Kon. Bibliotheek te Brussel, is dit gedicht uitgegeven door Blommaert in *D. War.* 1, 134—136. De hier gegeven redactie is vollediger dan de reeds vroeger bekende; deze telt slechts 64 regels. Zij draagt tot titel: »Van dat niemen en can ghedoen, hi en es begrepen" (vgl. fr. *on ne peut pas contenter tout le monde et son père*). Vgl. beneden vs. 84. Hier en daar kan het door Blommaert uitgegeven gedicht strekken tot aanvulling van de hier bekend gemaakte redactie, welke op sommige plaatsen veel heeft geleden en zoogoed als onleesbaar geworden is. De varianten van Blommaert's uitgave worden aan den voet der bladzijde opgegeven.

Alse ic peinse ende visiere
Ende in mi selven ymaginiere,
Hoe dese alendeghe weerelt staet
Ende met wat boerden sy ommegaet,
5 Soo dynct mi in therte mine,
Dat mi beter ware te sine,
Dat mijns levens ware een ende,
Dan langher te sine in dese alende.
Want die scrifture doet ons ghewach,
10 Dat niemen tween heeren dienen mach,
R°. 2de k. Hi en moet hem met den eenen laden [1])
Ende tsanders vrienscap versmaden,
Opdat sij contrarie sijn met werken.
Dit doet mi pensen ende merken,
15 Dat ic der weerelt niet mach plegen,

Als .... visere — 2 ymaginere — 3 dese onledeghe w. scaet (*l.* staet) — 5—8 Soo duncket mi recht ene pine In dese werelt aldus te sine — 9—16 *ontbr.*

En moet Gode te seere [2]) gaen jeghen.
Want ga ic eenpaerlec ter kerken,
Het sijn liede, diet in quade merken
Ende segghen, ic ben een populare [3]);
20 Ga icker niet, sy segghen te ware,
Dat ic ben argher dan een hont.
Sprekic vele teenegher stont,
Sij segghen dat ic een clappaert ben [4]);
Sprekic men dan een ander man,
25 Soo segghen de liede al ommentomme,
Dat ic ga swighende als een stomme.
Ga ic gherne in die taverne,
De liede radens mi tontberne,
Ende segghen, in sal mi niet verweeren [5]),
30 Ic en sal dmine al ute verteeren,
Ende tachterst varen in die helle:
Latict, so ben ic gheen *goet* gheselle.
Antieric gherne dobbelspel,
Men seit, ic en vare nemmer wel;
35 Ende latict, soo seitmen dan,
Dat *ic* soo vele doochden [6]) niet en can.
Draghic mine wapine an mijn siden,
Men seit, ic wil vechten ende striden;
Draghicker niet, soo heetic blode,
40 Soo segghen die liede, ic vechte node.
Willic mi jeghen mine viande wreken,
Soo comen mine maghe [7]) mi verspreken,

---

17 Ghestadechlijc — 19 popelaert — 20 Late ict ooc, men seght ter vaert — 22 te vele. — 23 Men seght dat ic wel clappen can — 25 Men seght van mi al omme en tomme — 26 swighen — 37—44 *vóór* 27 — 27 vele — 28 Soo radens mi vele liede t. — 29 ic en saelt connen v. — 30 dat mijn te mael v. — 31. E. int leste — 32 *ontbr. in dit hs. en is uit* B. (late ic; goet *is door mij ingevoegd*) *ontleend.* — 51—54 *vóór* 33 — 33 *hs.* dobbelspelle — 34 seghet; nemmermeer — 35 Late ict; seit — 36 *hs.* ic *ontbr.*; B. doochden *ontbr* — 37 Drage ic m. wapen — 39 Latic se thuus — 40 Ende men seghet dat ic — 41 W. alle mine ande w. — 42 mijn vriende.

Ende segghen, hets scande ende lachter;
Verdraghic vele, men set mi achter.
45 Ghevic mine aelmoesenen den armen,
Ende ic mi haer late ontfarmen,
Men seit, ic doet om der weerelt eere;
Ende ghevic hem niet, *so seit men sere*
Dat ic op die arme liede greinse
50 Ende omme mine siele niet en peinse.
Etic vele, soo heetic glot;
Latict ooc, soo heetic sot:
Dan segghen sij, ic salt sciere besterven
Ende van grooten honghere bederven.
55 Ghevic vele, soo heetic milde,
Dan seit selc, dat hi wilde,
Dat soo ydel ware mine kiste,
Dat ic *waeraf* gheven en wiste.
Pleghic tilec op te stane,
60 Soo tiën mi die liede ane,
V°. 1e k. Dat al quaet is, dat ic jaghe;
Slapic langhe, soo heetic traghe.
Antier ic gherne goede wive,
Men seit, dat ic putierken blive;
65 Latict ooc, so doet men mi ghewach,
Dat ic met vrouwen niet sijn en mach.
Varic vele achter lande
Om feesten te siene menegherande,
Men seit, hets al ydelheit dat ic souke;
70 Blivic thuis, ende ics niet en rouke,

43 het es mi s. — 44 wel; stect mi a. — 46 hens. — 47 seghet; dor die w. s. — 48 Late ict ooc, soo seghet men sere — 49 *hs. bijna geheel onleesbaar.* — 50 luttel p. — 51 wel veel — 51 glot, *hs onleesbaar, uit* B. *ingevoegd.* — 52 soo heetic sot *uitgewischt en uit* B. *ingevoegd* — 53 Ende segghen die liede ic sal bederven: *hs.* sciere *onzeker* — 54 *hs.* honghere *twijfelachtig* — 55—62 *ontbr.* — 63 Ga ic vele omme met wiven; *hs. te onrechts* quade wive — 64 seghet ic sal een putier bliven — 65 men doet gewach. — 67 Ga ic — 69 seget dat ic y. soeke — 70 Latic ende ics

Men seit, dat ic een lollaert[8]) sij.
Siet men goede wennijnghe an mij,
Men seit, dat ict met persemen winne;
Eist dat ic ooc ledich rinne,
75 Soo vraecht men mi, wanen het comen mach,
Dat ic verteere nacht ende dach.
Onderwindic mi[9]) der liede,
Men seit, ic hebs ghichte of miede;
Ende latict, wie soot siet,
80 Men seit, ic en doe dore niement niet.
Toter galghen moet men mi sleipen[10]),
Weetic wat doen, in bem begrepen!
Hierbi willic swighen stille
Ende laten hem segghen haren wille:
85 Quaetsprekers dies niet moghen ombeeren;
Jeghen quade tonghen helpt gheen weeren.
Hierbi radic elken wel,
Die dese weerelt kennen sel,
Dat hi pine te dienne Gode
90 Ende te houdene die tien ghebode,
Met nerenste volghen der heilegher kerken,
Anders canic niet ghemerken,
Hoe hiemen ruste ghecrighen sal
In dit ellendighe erdsche dal,
95 Daer onse vader Adaem in stac,
Doe hi Goods ghebot verbrac,
Dat wi becoopen allegader.
Bliscap gheve ons die hemelsche vader!
Amen. Item Egidius.

---

71 seghet — 72 neringe ane mi — 73 ic — 74 Siet men dat ic l. r. — 75 Men vraghet wanen dat c. m. — 77—80 *ontbr.* — 81 Over mijn eers moet m. m. slepen — 82 ic en ben. — *In plaats van* 83—98 *bij* B: Des willic voort meer swigen stille ende laten elken doen sinen wille. God late mi alsoo gheleven, dat ic hem ene saleghe siele moet geven. — 90 *As.* X.

Aanteekeningen.

1) Hem laden met enen, *zich met iemand inlaten, zijne zijde kiezen.* Vgl. *Brab. Y.* V. 4036: »Die bertoghe (*van Brabant*) gherede hem ooc hier jeghen (*tegen de reis naar Frankrijk*), als die sijnre manscap woude pleghen (*zich als leenheer wilde doen erkennen*), met vele heren ..., daer hi hem eerlic mede loet (*voor wie hij op eene loffelijke wijze zorgde*)...., die met hem onthouden waren (*in wier reis- en onderhoudskosten hij voorzag*); hem laden is dus in dezen zin een synoniem van hem onderwinden. — 2) seere niet duidelijk in het hs. — 3) populare, d. i. popelare, *kwezel, huichelaar*; eig. *prevelaar* (*van gebeden*). Kil. popeler, movens labra, metuens audiri, *vulgo* papellardus, i. hypocrita, simulator, qui passim in plateis et ubique orat. — 4) Met B., om het rijm te herstellen, te lezen »dat ic wel clappen can". — 5) Lees met B. *saelt* voor *sal mi.* De zin is *ik zal er niets tegen kunnen doen dat*, d. i. *ik zal nog zien gebeuren dat ik* enz. — 6) De lezing van B., waarin *doochden* niet voorkomt, verdient de voorkeur; de zin is *dat ik dat niet eens kan.* — 7) *Vrient* (B) is in het Mnl. meermalen in beteekenis gelijk aan maech. Vgl. *Rein.* II, 3849; *Keurb. v. Haarl.* 90; *Warfsconst.* 92; Despars 2, 434; *O. R. v. Dordr.* 2, 42. Zie ook *Warenar* 413. — 8) *Dat ik leef als een »lollaert", een ongeordende geestelijke broeder*; hetzelfde als *beggaert*, het ml. van *begijn.* — 9) *Toon ik belangstelling in de menschen.* Vgl. vs. 11 de uitdr. *hem laden met enen.* — 10) Over het *slepen naar de gerechtsplaats* zie Lübben op slepen en *Mnl. Wdb.* op horde, cratte en slepen.

---

3. SWIGEN BRINCT VELE RUSTEN IN.

Eindelijk staat er op hetzelfde blaadje een klein, in strophen van 8 regels (met het rijm ababbbcc) afgedeeld versje op het boven genoemde refrein. Het is, zoover ik weet, nog

onbekend; in ant der door Serrure, *Vad. Mus.* dl. 1, handschrift, medegedeelde versjes, en l t

In can ghelaten, in moet dichten,
Al saelt mi gheven clein profijt,
Doch *so* salre bi verlichten
Tferdriet, dat in mijn herte leit [1]),
6 Dat ic ghecreech op enen tijt
Met sprekene; noch hebbics nijt [2]),
Want mi daeraf quam cleen ghewin:
Swighen brinct vele rusten in.

Feeste ende spel drijft menech man,
10 Omdat hi wel heeft vernomen
Raet, dien hi verclappen can,
Maer en becomt niet wel hem somen,
Als [3]) mach van dinen worden comen
Toren groot. Al maecht di vromen,
15 Orboor eist: sprec no meer no min:
Swighen brinct vele rusten in.

Menech seit van andren quaet
Ende begripet harde seere,
Fel ende loos es sijn baraet:
20 Hem selven en merct hi nemmermeere.
Clappen scu ende swighen leere;
In erch gheen dinc en keere;
Tierst altoos di selven kin:
Swighen brinct vele rusten in.

25 Soo wie dat vrouwen beniemaert [4])
Met sijnre clappagen sonder scout [5])
Ende nochtan daermede beghaert [6])
Solaes te hebbene menechfout,
Ende quaet te clappene es dus bout,

30 Zieden moet menne in sijn smout [7]),
Al waert die inghel Cherubin!
Swighen brynct vele rusten in.

Soo wie can houden sinen mont
Ende hem van talen en maect niet breet [8]),
35 Men noemtene vroet in alre stont;
Maer die clapt al dat hi weet,
Het wert hem dicwile namaels leet;
Daertoe heet menne sot ghereet
Te Ghent, te Brugghe ende ooc int Swin:
40 Swighen brync (*l.* brynct) vele rusten in.

Selc die sprect te sinen spele
Dat hem batet herde cleene:
Qualec verstaent die liede vele,
Daeromme so swighet alleene.
45 Swighen best [9]), seit men ghemeene;
Tonghe brect beene, al en heeft si gheene [10]).
Daerbi segghic als int beghin:
Swighen brinct vele rusten in.

Peinst een te segghene, in sinen moet,
50 Dinghen, die men niet hooren en wille,
Al sijn si nuttelec ende goet,
Beter ware hem ghesweghen stille,
Want lichte comt een in ghescille
Mids warden: merct of ic waer dille [11]).
55 Daeromme leer dwinghen dinen sin:
Swighen brinct vele rusten in!

Aanteekeningen.

1) Men lette op het rijm *ijt : eit*, waarvan Van Lennep ongetwijfeld de haren te berge zouden gerezen zijn. Wellicht heeft in het oorspronkelijke gedicht een ander woord gestaan, b. v.

bijt, doch [illegible] n afschrijver, en dus reeds in de 14de [illegible] naar alle waarschijnlijkheid dagteekent) [illegible] den. Dus moet *profijt*, *tijt* en *nijt* door hem op de [illegible] gewone wijze uitgesproken zijn en niet met î. Vgl. hie[illegible] de V[illegible] Helten, *Mnl. Spraakk.* bl. 49 vlg. — 2) Nijt [illegible] hier in de van de onze eenigszins verschillende beteek[illegible], *boos* [illegible] *d.* Vgl. ndl. *nijdig op*, d. i. *kwaad of boos op.* — 3) [illegible] s niet zeer duidelijk. Misschien beteekent *als* hier [illegible] als ndl. *nademaal*, *dewijl*. In het *Mnl. Wdb.* ev[illegible] ze beteekenis niet vermeld. — 4) Enen beniem[illegible]en, [illegible] *and in opspraak brengen.* Zie *Mnl. Wdb.* 1, 889, op benie[illegible]aren, 1). Tot heden was maar één voorbeeld van het woord in deze beteekenis gevonden. — 5) Scout beteekent hier *grond*, [illegible] *en.* Vgl. *Vad. Mus.* 1, 377, 35: »dat hi hem wel beroemen [illegible] van minnen, dies hi noit *scout* gewan", d. i. *waarvoor hij* [illegible] *et de minste reden had.* — 6) *Hs.* begheert. — 7) Bekend is de straf van den ketel o. a. voor valsche munters. Vgl. *Mnl. Wdb.* op braden en ketel; Lübben 4, 164 op seden. — Vgl. hd. *sich breit machen*, opsnijden, pochen, snoeven. — 9) Dezelfde uitdr. komt voor *Belg. Mus.* 10, 75, 216 (vgl. *Bloeml.* dl. 3, bl. 204). — 10) Bekend mnl. spreekwoord; vgl. *Mnl. Wdb.* 1, 680. — 11) d. i. *spreken.* Er is nog slechts één voorbeeld van dit woord in het Mnl. gevonden; vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 196. — Warden, d.i. woorden.

---

4. VAN TWAELF POENTEN VAN EREN.

Op een schutblad van een hs. der Naturen Bloeme, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel staat het volgende gedichtje, waarboven ik dezen titel geplaatst heb:

Eren ende werdeghen scone vrouwen;
Alrehande clappaedse wederstouwen [1]);
Scone seden sunder overmoet;
Luttel spreken ende datselve goet;

Te tide nemen ende connen gheven;
Simpel ende gherechteleec leven;
Engheerre archeit underwinden;
Vander herten ghierecheit [2]) sinden;
Ghenindechleec onrecht wederstaen;
Altoos gherne met Ghode [3]) ghaen;
Wel te tide connen verdraghen;
Met rechter redenen holpen maghen;
Die dese XII hout ende gherne mect vrede,
Alrehande goet sal hire winnen mede.

Aanteekeningen.

1) Een tot heden in het Mnl. onbekend ww. met de bet. *wederstaan*, *te keer gaan*. Wel was het bnw. wederstuwich bekend in de beteekenis *wederstrevig*, *weerspannig* (vgl. *Ned. Proza* 113, waar het voorkomt, verbonden met rebel), doch het ww. wederstuwen of -stouwen was nog niet gevonden. *Stouwen* staat bij Kil. opgeteekend met de bet. *compescere*, *coërcere* d. i. *keeren*, *tegenhouden*, *bedwingen*. Wederstouwen verschilt niet veel daarvan, en van mnl. verduwen, in beteekenis. — 2) *Hs.* ghirecheit. — 3) *Hs.* Ghoden.

---

5. VAN DINGEN, DIE SELDEN GEDIËN.

Op hetzelfde schutblad staat, behalve de volgende verzuchting van een verliefde:

Ay! mocht mi noch soo ghescien,
Dat ic hare, die dliefleec sien
Draecht, mochte spreken na mijn ghevoech,
Alre vrouden hadde ic dan ghenoech!

en het in de middeleeuwen geliefkoosde raadsel, besproken door Dr. Suringar in *Rijmspreuken* 2, 10 en o. a. gedrukt bij

, *O* ( ), t volgende versje, waarvan
ıand deed, behoorende tot
ni w(ichtjes. Men vindt er een
voo G((*Ndl. Spreuken* 40:
I dief;
ıonder lief,
] c ı sonder musen,
] n (lusen;
ı jf schelden,
v din vindt men selden.

Het uitv(ort ın gedicht in het Cheltensche hs. de ı ren Vroeden z. te Brussel, getiteld:

Van dinghen die ın ghescien
Moghe di ıde sien.

Het is nog onuitgegev(ve ıen lang, en begint met:

Ic b hinne.....
De o contingentibus.

Het nu volgende versje ıat een twaalftal van dergelijke zaken, niet die zelden geschie(maar die zelden goed uitkomen of »ghediën":

Prelaten sunder Gods-ontsien;
Papen die hare kerke vlien;
Princen vrec ende unghenedich;
Scone wijf fel ende onghestedich;
Riddere die sijn lant vercoopt;
Joncwijf die te mertenne [1]) loopt;
Richtere, die gherne liecht;

1) Daar de tekst eenigszins van deze redactie afwijkt, deel ik hem hier mede:

Mijn vader wan mi hier te voren,
Eer hi ghewonnen was ochte geboren;
Mijn moeder, ghelooft mi das,
Droech mi, eer si gheboren was;
Ende ic was ooc dieselve man,
Die mine oudermoder magdom nam,
Ende ic was ooc, hoe ict verdroech,
Die tfiredeel van der werelt versloech.

Scepen, die drecht bedriecht;
Out man, die in de doorheit tiit [2]);
Nonne, die dicke ute riit;
Scoliere die vruech mint;
Arm man die wale wiin kint:
Dits ene dousine, wildiis liën,
Diemen selden siet ghediën.

Aanteekeningen.

1) Van merten, ndl. *marten*, d. i. *markten*, eene jaarmarkt bezoeken, kermis houden. Marcten komt voor *O. K. v. Brielle* 153, 25, in de bet. *ter markt brengen*, doch in de zoo even genoemde bet. was het in het Mnl. nog onbekend. — 2) *Hs.* tiid.

6. EEN ONBEKEND GEDICHT OVER DE HEMELTEEKENEN.

Behalve het onder 1), 2) en 3) bekend gemaakte perkamenten blad, ontving ik van De Vries, met de opdracht het bekend te maken, ook een blad perkament van sterrekundigen inhoud. Het heeft ongetwijfeld als schutblad gediend: de eene, naar buiten gekeerde, zijde is veel minder goed bewaard dan de keerzijde. Het heeft een gelijksoortigen inhoud als de *Natuurkunde van het Geheelal*, uitgegeven door Clarisse, doch is geheel anders bewerkt: men vergelijke slechts *Natuurkunde*, vs. 1013 vlgg. met vs. 9 vlgg. van dit hs., en het verschil zal bij den eersten oogopslag in het oog vallen: zelfs de namen der teekenen van den dierenriem verschillen. Dit neemt niet weg, dat beide geschriften naar denzelfden latijnschen tekst vertaald kunnen zijn. Dit schijnt mij toe werkelijk het geval te wezen; doch dan heeft de bewerker van den thans gevonden tekst daarin, naar het mij voorkomt, geen groote bedrevenheid gehad. De tekst is niet bij uitstek belangrijk, doch verdient ook naast het werk van Broeder Geraert een klein plaatsje.

Hier en daar kan de inhoud van het fragment door *Natuurk.* worden opgehelderd en verstaanbaar gemaakt.

. . . . . al sijn lijf
. . . . beest, man ende wijf,
. . . . bi wandelt ende keert
*D*ie tijt, als ons een meester leert.
5 *E*lc teeken hevet sinen name
*N*a dieren ende wel bequame.
*H*ort die namen van hem allen,
*H*oe properlike dat si vallen.
Dat ierste heet na een scaep,
10 Ram oft weder; elc paep
In Latine pleghet te heten
Aries; vort seldi weten,
Dat al die tijt nature ontfaet
Des tekens, daer die sonne in gaet:
15 Niet int teken, maer daer onder
So gaet die sonne; dan es geen wonder,
Want elc teken es, dat wet,
Hogher dan die sonne gheset.
Die sonne sal in dit teken wesen
20 Te half Merte, heb ic gelesen.
Voort heeft die ram der cracht meere [1])
Van after, na der meester leere:
Dits in der sonnen te verstane,
Want haer dan die macht gaet ane.
25 Si was des langhen winters mat,
Ende heeft luttel machts gehat.
Die lenten, na den kalengiere,
Ende dat jaer beghinnen hiere;
Dan es gelijc die dach ente nacht:
30 Die werelt wert dan ghewracht [2]),

1) *Natuurk.* 1025 staat juist het tegendeel: „Die ram es stark voren: after heeft hij die craft verloren."

2) De bedoeling blijkt uit *Natuurk.* 1033: „die werelt was ooc up dien tijt ghemaect."

Nacht ende dach hebben dan
Ghelijc twaelf uren an.
Dat ander teken es genoemt
Taurus; wetti hoe dat comt?
35 Hi heet in dietsche een stier,
Ende es van tween sterken dier.
Dan wert die sonne crachtich meere
Van hitten vele dan si was ere,
Recht als taurus es geacht
40 Een groot deel bovens rams cracht.
Die sonne gaet te midden Aprille
In dit teken. [1])
r° 2e k. . . . . .
Viertien [2]) es des daghes macht.
45 Geminus heet dat derde teken,
Dats twelicht [3]) onder de leken.
Der sonnen es ghecomen an
Twevoudighe hitte dan.
Die sonne te half meye gaet
50 Onder dit teken recht daert staet.
Elc nacht heeft acht uren;
Die dach pleghet sestien te duren.
Tfierde teken dat heet creeft [4]):
Die sonne dan haer hooghste heeft
55 Ghelopen ende gaet achterwaert,
Recht als een creeft hare vaert.
Dan gaet in den somertijt,
Daer jeghen Lijsken hare verblijt,
Want haer herte loopt meyen,

1) De regel is niet verder beschreven. De volgende regel boven aan de tweede kolom is zoogoed als geheel weggesneden.

2) nl. uren.

3) Bij Gerseert *twilinc*, gelijk men ook verwacht. *Twesdicht* bet. of *schemering* (Lübben, Kil., Eng.) of *tweespalt* (Lübben), niet *tweeling*.

4) Bij Gerseert *crebbs*.

Want die vrucht, die somwile [1])
Heeft gewassen dat si sal
120 En te [2]) werden ende overal
Ende es al ripe ende volcomen,
Dits bi der maghet opgenomen.
Ic woude si gescepet waren
Int rode mere ende souden varen
125 Sonder roeder, dat si mochten,
Die oit spraken of gedochten
v⁰ 2ᵉ k. Van maeghden ende vrouwen mede [3]),
Sonder mesdaet dorperhede!
Die sonne in midden oeste jag*et*
130 Haren loop [4]) recht inder maget.
Tien uren heeft die nacht an hore,
Die dach viertien, na ghehore [5]).
Dat sevende teken heet libra,
Die heet ene wage verre *ende na* [6]),
135 Ende al hier dan es nacht
Den daghe ghelijc *in hare cracht* [7]),
Recht als die waghe... heff.... *haer*:
Dus es nacht ende dach al daer.
Die herfste gaet in, den somer.....
140 Som kalendier diet wel bed.....
In midden gherstmaent [8]) gaet.....
Die sonne in de waghescale.

---

1) Dit rijm is niet goed te maken door eene verandering.

2) Wat de bedoeling dezer woorden moet zijn, is niet duidelijk. *Natuurk.* geeft geen licht; voor de verzen 109—132 van ons fragment heeft Geraert, waarschijnlijk minder verliefd, er slechts acht.

3) De drie laatste woorden zoogoed als onleesbaar.

4) *Hs.* roep.

5) *Gehoor* in den zin van *behoor* (*Mnl. Wdb.* 1,749) was tot heden niet gevonden. *Na gehore* bet. *volgens den regel, zooals men verwacht, zooals vanzelf spreekt.*

6) Deze beide woorden afgesneden.

7) Onleesbaar.

8) *Natuurk.* 1111 *spelmaent.*

Hier es dach ende nacht gelijc lanc
Van twaelf uren sonder wanc.
145 Dat achtende teken dat es een dier,
Heet scorpio ende es onghehier.
Des diers stert es al venijn....
Daer ute dat comt den luden [1].....
. . . . . .[2]
Omdat cout wert van naturen
150 Ende stroit venijn in corter uren.
In ruselmaent [3] ontfaet haer doen
Die sonne in den scorpioen.
Elc dach es van tien scouwen [4],
Elc nacht viertien gewouden.
155 Dat neghende es sagittarius,
Dat heet in dietsche worden dus:
Scutter, want dat teken sciet
Coude, dat hem die winter hiet.
Te half November comt gegaen
160 Die sonne in dit teken saen.
Sestien uren sijn een nacht,
Ende acht sijn des dages cracht.
Capricornus es een dier,
Dus heet dat tiende teken hier.
165 Vor eest boc [5], achter serpent,
Dus mach hi seggen diet wel *kent*,
Als die boc wil eten gaen.....

J. VERDAM.

---

1) Niet geheel zeker.
2) Op de vouw van het blad zijn drie regels zeer beschadigd: het zijn er hoewel het rijm er slechts twee doet verwachten.
3) *Natuurk.* 1131 *alfmaent seule hemisse.*
4) Noch *scouwen* noch *gewouden* is te begrijpen.
5) *Natuurk.* 1131 *gheit.*

HAM.

De nederlandsche woorden door de in 't Fransch geschrevene Vlaamsche charters aangehaald, zijn zeer talrijk: men weet dat in Vlaanderen het Fransch vroeger gebruikt werd door de overheden dan het Vlaamsch. Niet alleen heeft de grafelijke Kanselarij zich van deze taal bediend, ook abdijen, ambtenaren van alle soort en zelfs stadsschepenen hebben in de XIIIe eeuw bij voorkeur het Fransch gebruikt. In Yperen b. v. vindt men al in 1271 Fransche charters in de archieven, terwijl het Vlaamsch slechts 20—30 jaren later verschijnt. De studie dezer charters kan dus voor de nederlandsche philologie van veel belang zijn. Dit blijkt ook o. a. uit *ham*.

Men weet dat dit woord zeer dikwijls in de Vlaamsche teksten van de middeleeuwen voorkomt. Tot nu toe, is het in Vlaanderen in gebruik gebleven (z. Verdam; De Bo: Westvl. Idioticon, 2e uitgaaf; Stallaert, etc.). De beteekenis van dit woord is en was moeras (vl. meersch). Het volgende onuitgegevene charter (Bibl. Nat. van Parijs, Coll. de Flandre n° 193, Chartrier de Bourbourg II n° 34) van Februari 1272 (n. st.) geeft het de beteekenis van *rejet de mer*, d. w. z. aangespoeld land, aanslibbing, dat zeer wel overeenkomt met de latere beteekenis van meersch.

> Nous Margherite contesse de Flandres et de Haynau et Guys ses fils, cuens de Flandres et marchis de Namur, faison asavoir a tous, ke comme nos boenes amies li abeesse et li convens de Brobborgh [1]) demandassent dedens le banliewe de Nueport une terre ke on apele le *hemmekin*, ke li meirs a jeteie et ki onques ne fu dikye, par le raison d'une chartre ke li abeesse et li convens devant dit ont de nos ancestres, sour çou ke jeit de meir ki en celle partie powit acroistre deveroit estre

1) Bourbourg, dép. Nord, arr. Dunkerke.

leurs, si comme eles dient, nous pour Dieu et pour le remede des ames de nous, de nos ancisseurs et de nos successeurs, avons donneit en perpetueil aumosne al abeesse et au convent de Brobborgh devant dites et a lor eglise le *hemmekin* devant dit, ki contient par droite mesure vint et nuef mesures et le witisme part d'une mesure de terre et se estent d'une part vers oest dusques au dic del *niewe landekin*, ke on apele le dic l'abeesse et d'autre part vers west se estent li *hemmekins* dusques a le *hem* ke cil des Dunes [1]) tienent et ont useit; et d'autre part comme de le longhece, se estent il vers le suth d'une part dusques au dic ke on apele le dic le conte, u cil des Dunes orent jadis une maison dedens le dic devers le terre; et si se estent devers le noerd d'autre part de cel dic le conte devant dis, dusques en l'eawe ke on apele le Ysere, si comme nous avons fait enquerre ceste summe de celle terre et les termes devant dis par Henri de Diepe nostre bailliu de Berghes. Et parmi ce li abeesse et li convens devant dites cuitent et ont cuiteit le terre ke on apele *zandshoefth*, u ore en partie siet li vile de Nueport et dont eles ne sunt ne ne furent onques tenans, s'il fust ensi ke eles onques i eussent ou deussent avoir aucun droit. Et est a savoir ke pour cest don et cest otroi, li abeesse et li convens devant dites et lor eglise deveront faire a tous jours-mes nos obis chascun an et asseoir certaines pitanches a oes le convent as jours de nos obis. En tesmoignage et en seurteit desqueles choses, nous avons fait saeleir ces presentes lettres de nos seaus a oes li abeesse et le convent deseure dites et lor eglise, ki furent donnees en l'an del incarnacion nostre seigneur Jhesu Christ, mil deus cens sissante et onze, el mois de fevrier.

Gent. H. PIRENNE.

1) Abdij bij Veurne.

CLAWEN EN CLAWENDEN.

Onder het opschrift »cliven en clawen in onze oude rechtstaal" plaatste ik in de vorige aflevering een korte verhandeling, waarop ik al terstond terug wensch te komen.

Ik stelde in die verhandeling op den voorgrond (zie de eerste aanteekening), dat ik alleen over de beteekenis van het werkwoord clawen dacht te handelen en niet over de etymologie, die ik veeleer aan de overweging der deskundigen aanbeval en aan hun beslissing overliet. Het was mij maar te doen om aan te toonen, dat de middeneeuwsche rechtstaal met haar »clawende dach" niet klimmende dag, zoo als tot dusver het algemeene gevoelen was, maar integendeel dalende dag wilde zeggen. Ik meende dit, zonder mij met de afkomst en de verwantschap van het woord in te laten, uit het rechtsgebruik en den aard der zaak te kunnen bewijzen. En ik geloof nog dat mij dit gelukt is. Maar in een onbewaakt oogenblik vergat ik mijn gebrek aan taalkennis en waagde mij aan een verklaring van hetgeen ik slechts had willen constateeren, en sloeg zoo doende den bal mis, gelijk ik thans, beter ingelicht, onbewimpeld erken.

Dat ik tot juister inzicht van het woord ben gekomen en anderen op mijn beurt brengen kan, heb ik te danken aan de geleerdheid en vriendelijke mededeelzaamheid van mijn Groningschen ambtgenoot Van Helten. Al spoedig na het verschijnen van mijn opstel maakte hij mij schriftelijk opmerkzaam op een plaats in een Oud-Friesche wet, die ik ter zijde had gelaten en waarin toch de door mij behandelde rechtspreuk in blijkbaar ouderen vorm voorkwam. Hij had tevens de goedheid de plaats voor mij, die geen Friesch ken, te vertalen en te verklaren, hetgeen vooral daarom noodig was, omdat de tekst bij Von Richthofen, Fries. Rechtsq. p. 391 § 27, bedorven, en bij De Haan Hettema, Oude Friesche Wetten, II blz. 37, 38, niet geheel overeenkomstig het handschrift, dat hij volgde,

en dat de heer Van Helten gelegenheid had te vergelijken, gedrukt staat.

Naar het handschrift luidt de plaats aldus:

Dat is riocht. Als dio Sonne sîgande is ende dio kû dae clêwendene dêtht, soe ne toer di frîa Fresa efterdâm an da strŷde with staen des deis, omdat hy eer grêt ne was.

Dat is te zeggen:

Dat is recht. Als de zon zinkende is en de koe de wending der klauwen verricht (haar klauwen wendt), dan behoeft de vrije Fries later op den dag niet in een gerechtelijk tweegevecht als strijder op te treden (kan hij een tweegevecht weigeren), op grond dat hij daartoe niet vroeger opgeroepen was.

De plaats is grootendeels duidelijk. Uit den regel, dien ik in mijn verhandeling had aangewezen, dat de rechtszaak bij klimmende zon althans moet aanvangen, volgt van zelf wat hier de wet bepaalt. Ook tot den kampstrijd moet men »bi clivender sonne" worden gedaagd. Het eenige wat opheldering vereischt is de zinsnede: als de koe de wending der klauwen, »clêwendene", verricht. Dat dit in beteekenis overeenkomt met het middeneeuwsch »als den dach (worde) clawende", wordt ten hoogste waarschijnlijk wegens de samenkoppeling van het een zoo wel als het ander met het voorafgaande: »Als de zon worde zinkende". De koe, die haar klauwen wendt, zal dan niet als een eigenlijke koe, maar als het zinnebeeld van den dag verstaan moeten worden.

En nu herinneren wij ons terstond, hetgeen wij sedert Grimm's Mythologie (zie p. 705) weten, dat de oude Germanen zich den dag voorstellen als een levend wezen, soms in menschelijke, soms in dierlijke gedaante, en dat zij in het laatste geval van zijn klauwen spreken, waarmee hij in de wolken grijpt. Aan welk dier zij hierbij denken is niet uitgemaakt, want klauwen heeft de viervoeter zoowel als de vogel, misschien aan een adelaar, misschien aan een beer. Dit laatste vermoedt Grimm. Had hij onze Friesche wet gekend, hij zou de koe niet stilzwij-

gend ter zijde hebben gelaten. Hoe vreemd, hoe ongelooflijk het haast luidt, het schijnt thans dat de oude Friezen zich den dag onder het beeld van een koe, met klauwen!, hebben voorgesteld. Ik zal mij echter van alle gissing dienaangaande onthouden, om niet weer te verzeilen in wateren die mij vreemd zijn. De mythologen mogen voortaan met dit nieuwe en hoogst verrassende feit rekening houden. Voor de toelichting der oud-Hollandsche rechtspreuk hebben wij de oplossing van het mythologische raadsel niet noodig. [1])

Immers uit de door Grimm aangehaalde verzen van Wolfram von Esschenbach en Ulrich von dem Türlin blijkt overtuigend, dat in hun tijd, bij den aanvang dus der dertiende eeuw, de dag reeds als een wezen sui generis werd verbeeld, dat zich voortbeweegt door met de klauwen in de wolken te slaan: »Sîne klâwen durch die wolken sint geslagen, er stiget ûf mit grôzer kraft, ich sih in grâwen den tac": zoo beschrijft de wachter, in het beroemde lied van Wolfram, het aanbreken van den dageraad. En in dezelfde bewoording nagenoeg zegt Ulrich in zijn Willehalm: »daz diu wolken wâren grâ und der tac sîne clâ hete geslagen durch die naht". — Dat evenzoo in de gelijktijdige rechtstaal van den dag wordt gezegd, dat hij zijn klauwen wendt, dat hij »clawende" is, baart ons nu geen verwondering meer. Alleen zou men nog over den zin van dat wenden der klauwen in twijfel kunnen staan. Maar dan is ook deze twijfel spoedig opgelost. De dag beweegt zich in een boog, een halven cirkel, boven den gezichteinder. Tot op den middag slaat hij zijn klauwen al hooger en hooger, doch heeft hij eens »zijn hoogste gedaan", dan wendt hij zich benedenwaarts, totdat hij onder de kimmen verdwijnt en voor den nacht plaats maakt. De drieledige uitdrukking van onze Amsterdamsche dingtaal is dus een dubbele tautologie: »Waert die zonne worde synckende, ende den dach clawende, ende het over middaghe droeghe".

1) Tot opheldering van het raadsel draagt Schwartz, Sonne Mond und Sterne, ein Beitrag zur Mythologie und Culturgeschichte der Urzeit, 1864, niets bij.

Zoo heeft ten slotte Matthaeus, die op deze plaats »den dach claewende" veranderde in: »den dach haer wende", getoond, dat hij den zin juister had opgevat dan wij, die hem niet zonder reden om zijn eigendunkelijkheid op de vingers tikten. Of de dag zijn klauwen wendt of zich zelven wendt, komt immers op hetzelfde neer.

Heeft men zoo eens het zinnebeeld laten vallen, dan kan men even goed zeggen dat de zon, als dat de dag, zich op den middag wendt. En zoo zegt waarlijk het Geldersche Leenrecht, dat Mr. J. J. Smits in de N. Bijdr. voor Regtsgel. en Wetg., deel XXI, blz. 367 vlg., heeft uitgegeven. Daar vraagt (blz. 49 van den overdruk) als naar gewoonte de partij, die bevreesd is dat de voormiddag ontoereikend voor de rechtspleging zou kunnen zijn: »of saecke weer.... dat het beraet ende die onlede daerin comende alsoe lange vertoegen, dat die sonne geweynt waer", of dan de zaak na den middag zal mogen worden voortgezet. En op de insgelijks gewone vraag van den rechter, hoe lang men den gedaagde zal verbeiden, (blz. 17) luidt hier het antwoord van schepenen: »bis der sonnen ommeganck toe", hetgeen wij in een Stichtsche dingtaal dus hoorden uitdrukken: »thent die sonne claerweent". — Dat »sonnen ommeganck", (zonnewende, zoo als wij zouden zeggen, indien dit woord al niet van een andere wending der zon, in den jaarkring namelijk, gebruikelijk was) werd blijkbaar door den afschrijver, wiens kopie Mr. Smits nadrukte, niet begrepen, want op de volgende bladzijde heeft hij er »sonnen onderganck" van gemaakt. Maar voor ons is de ommegang van de zon thans duidelijk en geheel analoog aan het »clawendene" van den dag. Op den middag veranderen zon en dag beide van beweging en neigen beide ten ondergang.

Ten slotte nog de vraag: voor welke soort en welken vorm van woord hebben wij in de rechtspraak der Amsterdamsche dingtaal c l a w e n d e te houden? Stellig niet voor het deelwoord van een werkwoord clawen, want het bestaan van zulk een werkwoord is niet langer verzekerd, integendeel zeer twijfel-

achtig geworden. Maar moeten wij het aanzien voor het imperfectum subjunctivi van een werkwoord clawenden: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende"; of moeten wij, zooals ik in mijn vroeger opstel meende, in het tweede lid van den zin het hulp-werkwoord van het eerste herhalen en clawende, evenals synckende, voor een participium of adjectivum houden? Is clawende slechts een andere vorm van clawendig, hetwelk wij in het Duitsche Weisthum aantroffen? Ik aarzel te beslissen en verklaar mij daartoe ook niet bevoegd.

Maar om toch de vraag, die belangrijk is, niet onbeslist, en dezulke mijner lezers, die even onbevoegd zijn als ik, niet in het onzekere te laten, zal ik den geleerde, die mij, wat de hoofdzaak betreft, van mijn dwalen op den rechten weg terug heeft gebracht, verzoeken aan het bovenstaande nog het noodige van taalkundigen aard te willen toevoegen, en ik eindig in gegrond vertrouwen dat hij dit verzoek niet zal afwijzen.

R. FRUIN.

Gaarne aan bovenstaande vereerende uitnoodiging voldoende, veroorloof ik mij het volgende op te merken.

Aan den Got. uitgang *-eins* der verbalia beantwoordt in 't oude Friesch een suffix *-en(e)* of *-e* [1]), in 't Os. en Onfrk. uitsluitend *-i* (*-e*) [2]). De reflex van 't Oudoostfriesche *clêwendene* moet dus op Saksisch en Nederfrankisch taalgebied *clâwendi*, later *clauwendi*, *clauwende* geluid hebben. Toen nu de koe haar ontslag had gekregen en door de zon of den dag vervangen werd, stond de oude niet meer begrepen uitdrukking (substantief als obj. + *doen*) begrijpelijkerwijze aan verbasterende wijziging bloot:

men kon het nomen als een part. praes. gaan opvatten en dientengevolge het ww. *doen* door het verb. substantivum ver-

1) Zie de Altostfr. gramm. § 195 anm. 2 en vgl. voor het Owfriesch b. v. *hâvdlâme*, *scréden*, *vapeldépene*, *cleppen* enz, naast *tele*, *gréte*, *hére*, *were* enz.

2) Vgl. *âbulge* in de Karol. ps. en 't Mnl. *were* verdediging, *gewere* investituur, *heve* = 't Ohd. *werî*, *gewerî*, *hefî*.

vangen, vanwaar »unde de sunne... *clawendich wêre*" (z. boven bl. 207), met een van 't deelw. afgeleid adjectief;

of men zag in *clauwende* naar gelang van omstandigheid het praes. opt., het praet. ind. of opt. van een met *wenden* samengesteld ww., vanwaar, met weglating van 't oorspr. *doen* en daarenboven met volksetymologische verandering van het eerste deel der compositie, het naar zulk een praes. opt. enz. gevormd praes. ind. in »Thent die sonne *claerweent*" (z. bov. bl. 208; de vocaal van *-weent* is blijkbaar de dialectische vóór *n* + dent. gerekte klank);

of men liet het substantief substantief blijven en zocht in het tweede gedeelte van het woord het nomen *ende* (*einde*), vanwaar, met algeheele verandering der oorspronkelijke constructie en een door dat *ende* (*einde*) te voorschijn geroepen wijziging van beteekenis, »soet nu *clauweyndt geworden... wass*" (z. bov. bl. 209).

Of *clawende* in »dat die zonne worde synckende ende den dach *clawende*" een part. dan wel een praet. opt. moet voorstellen, (z. bov. bl. 303 vlg.), is m. i. kwalijk uit te maken; het eene zoowel als het andere ware hier begrijpelijk.

W. v. H.

BLADVULLING.

In eene lijst van tooneelbehoeften voor de opvoering der *Gebroeders* geeft Vondel o. a. op een *kitte sol*. Van Lennep (*Vondel* 3, 647) zet achter dit woord een vraagteeken. Blijkbaar is het sp. *quitasol*, parasol, dat derhalve, hoezeer weinig in gebruik, in het Nederlandsch moet zijn overgenomen.

A. K.

NASCHRIFT OP „DE MENSCHWORDINGH".

Prof. C. Huysmans heeft in het Tongersche weekblad *Journal du Limbourg* een en ander omtrent de Menschwordingh medegedeeld en in het nummer van den 30n Juli ll. gepoogd te bewijzen dat het stuk *wezenlijk* door den Bilsenaar Jan Emerix gedicht werd [1]). Laat ons zijne bewijsgronden beknopt nagaan.

Volgens C. H. behoorde de M. *stellig* tot het répertoire der Bilsensche kamer De Veltbloemen. Hoe zoo? De huidige burgemeester der gemeente, de heer Lambrechts, die vroeger ook in het bezit is geweest van het hs., »heeft door afgestorven familieleden hooren vertellen dat het stuk nog in de vorige eeuw door de Veltbloemen vertoond werd." — Daarop, meenen wij, valt niets af te dingen; wij hopen nochtans dat een schriftelijk bewijs deze mondelinge overlevering zal komen bevestigen. Zulks zou dan echter nog niet onwederlegbaar bewijzen dat de M. te Bilsen ontstaan is: immers, voor hun vertooningen ontleenden onze rederijkers vaak stukken aan het répertoire van andere kamers.

Jan Emerix, de auditeur bij de Rota te Rome, is wezenlijk de schrijver van het stuk, beweert C. H.; want, zegt hij, in het Dobbel Rondeel tot lof van het Alderheilighste Sacrament des Autaers, dat in het hs. onmiddelijk op de M. volgt, zinspeelt hij zelf op zijn verblijf in den vreemde. — De bedoelde plaats is de eindstrophe en luidt als volgt:

o goedertierentheijt! o liefde sonder paelen!
'k aenveerd' uw milde jonst, ick volgh uw lief gebodt:
terwijl ick *ver van u als vreemdelingh* moet dwaelen
com, soeten Jesu, com, dael in mijns boesems slot
In schijn van broot en wijn.

1) Zie blz. 93 tot blz 139 van dezen jaargang; over Emerix meer in het bijzonder blz. 94.

De woorden *ver van u* en *als vreemdelingh*, hier opzettelijk cursief, staan o. i. in verband en kenschetsen de ootmoedige verhouding van een sterveling in 't algemeen tegenover de Godheid, de verzuchting van den mensch voor wien de Hemel nog een vreemd gewest is en die zich op aarde als een vreemdeling beschouwt in tegenstelling met de gelukzaligen. Wij aarzelen aan te nemen dat *als vreemdelingh* eene zinspeling zou zijn op 's dichters uitlandigheid, op zijn verblijf te Rome. Gansch het stuk bevat slechts den lof van het H. Sacrament in 't algemeen.

C. H. is in het bezit gekomen van een Latijnsch boek, eene Fons Eloquentiae, gedrukt te Luik in 1675, waar, op de eerste witte bladzijde, geschreven staat: Ex Libris-Joannis Emerix-Poetae. Er leefde dus wezenlijk in de tweede helft der zeventiende eeuw een Jan Emerix die als *dichter* bekend was en zelfs den bijnaam van *dichter* achter zijn familienaam meende te mogen voegen. Wij mogen gerust veronderstellen in die aanteekening het eigenhandig schrift van den man te bezitten. Ik heb het met dat der M. vergeleken: het komt er niet mede overeen; slechts een paar letterteekens bieden zekere gelijkenis aan. Doch het hs. der M. is wellicht slechts een afschrift en dan kan de vergelijking van het schrift tot geen uitkomst leiden. Wij meenen dus uit die aanteekening nog niet onvoorwaardelijk te mogen opmaken dat Jan Emerix de schrijver is der M.; zijne aanspraak op die eer komt ons waarschijnlijker voor dan vroeger, doch waarschijnlijkheid is geen zekerheid.

Luik, Oogstmaand, 1892. F. VAN VEERDEGHEM.

BOEKAANKONDIGING.

Dr. J. H. Kern, *De Limburgsche Sermoenen*, uitgegeven in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde, afl. 46 vlgg.

De uitgave der Limburgsche Sermoenen door Dr. Kern is nog wel niet in haar geheel verschenen, maar de Klank- en Vormleer die de schrijver heeft doen voorafgaan, is reeds in de handen der belangstellenden, en het is bepaaldelijk deze Inleiding, die hier met een enkel woord wordt aangekondigd. Zonder twijfel heeft de heer Kern zijne studiegenooten aan zich verplicht, de jongere in de eerste plaats. Immers, niet zelden hoort men er over klagen, dat, ondanks het voorbeeld van sommige leermeesters, de streng linguistische beoefening van onze taal te wenschen overlaat. Men beweert zelfs, dat voor sommige leerlingen een werk als de grammatica van Franck zoo niet een gesloten, dan toch een weinig gelezen boek is. Die klacht is waarschijnlijk overdreven; in elk geval kan een werk als dat van den heer Kern te dien opzichte slechts een gunstigen invloed hebben. Ik durf vragen of een leerling niet verstandig zou doen door zijne grammatische studie van het Middelnederlandsch te beginnen met de lectuur van een werk als deze Inleiding, in plaats van terstond boeken als die van Franck en Van Helten te willen begrijpen: immers het is goed van het eenvoudige over te gaan tot het samengestelde. Eene algemeene Middelnederlandsche Grammatica is een beredeneerd overzicht van velerlei taalvormen, afkomstig uit zeer verschillende streken, die dikwijls niet eens met genoegzame juistheid zijn te bepalen. Een eerstbeginnende kan hier maar weinig bespeuren van éénheid, en wanneer hij den hoogstgewichtigen wederkeerigen invloed van schrijftaal en tongval meent te ontdekken, dan is dit, geloof ik, meer een postulaat dan eene welbewezen gevolgtrekking. Bij zich zelf denkt hij: »in het Middelneder-

landsch is alles mogelijk, op een enkel lettertje moet men niet zien"; die overweging is geschikt om hem te ontmoedigen.

Anders is het gesteld met de taal van deze Sermoenen. Al is ook hier de ideale eenheid niet te vinden die nergens bestaat, toch is er meer consequentie dan in de zoogenaamde Westmiddelnederlandsche schrijftaal, en bovendien, dit Limburgsch wijkt in menig opzicht ten duidelijkste af van de westelijke tongvallen. De leerling ontvangt den indruk van iets eigenaardigs, waarin hij, dank zij den heer Kern, wet en regel leert bespeuren; dit geeft hem voldoening. Toch zal niet alles hem duidelijk wezen, want, hoe keurig de stof ook is geordend, de heer Kern heeft zijn boek eigenlijk niet voor eerstbeginnenden bestemd. De lezer ziet b. v. uit het betoog in § 31, dat ogerm. *i* in eene gesloten lettergreep, en althans voor *s*, in dezen Limburgschen tongval bijna altijd *e* is geworden, wanneer er geene lettergreep met *i* of *j* volgde. Daardoor wordt het hem duidelijk waarom hier een mv. *listen* bestaat bij een enkelv. *lest*, en waarom ook in *listig* en in *listelike* de oorspronkelijke *i* is bewaard gebleven. Doch had het niet te veel plaats gekost, dan zou hij van den schrijver nog gaarne eene kleine toelichting hebben ontvangen bij de lijst op blz. 29. De overgang van *i* tot *e* moet nl. bij verschillende woorden in verschillende tijden hebben plaats gehad. Althans, onder de opgenoemde vormen is ook *nest*, dat waarschijnlijk de alleroudste *e* heeft, en reeds in verschillende oudgermaansche talen alleen met dien klinker voorkomt. Mag de schrijver dit woord noemen onder die waarin »onfr. *i*" in *e* is overgegaan? Vandaar dat ook *nest* bestaat in tongvallen die anders den hier genoemden overgang niet kennen, en nooit *vesch*, *gewes* zeggen in plaats van *visch*, *gewis*. Zoo b. v. de Hollandsche spreektaal, die, naar ik meen, voor *stercus* heeft *mist*, en niet *mest*. Dit laatste is echter ook zeer bekend, waarschijnlijk ook in verschillende streken die *visch* en *gewis* onveranderd bewaren. Noemt de heer Kern dus in één adem *lest*, *mest*, *nest*, dan ontbreekt hier wel eenigszins alle perspectief.

Van minder gewicht is eene kleinigheid als deze: de schrijver behandelt de rekking van korte klinkers in gesloten lettergrepen, en noemt daarbij eerst die gevallen waarin ook in de westelijke tongvallen rekking plaats heeft; daarbij ook vormen als *eert* (confundit), *vereert* (iratus). Doch zijn dergelijke vormen met rekking voor *rr* in het westen niet eene hooge uitzondering? Het *Mnl. Wdb.* geeft onder *Erren* slechts twee duidelijke voorbeelden (een daarvan uit *Merlijn*).

Een voorbeeld van een halven regel druks die den leerling veel te denken geeft, is de opmerking op blz. 32: »Uit *ēē* ontstond *ē* in *vee* (pecus)". Is dit niet wat al te beknopt uitgedrukt? De leerling die zich de vormen *feho* en *fihu* herinnert, gaat van zelf denken dat eerst de *u* aan het einde eene *e* werd, en dat daarna de *h* werd uitgestooten waarna de samentrekking plaats had. Dit is zoo niet: reeds het Onfr. heeft *fiu*, en daarmede komt overeen mnl. *vie*; de oudste verandering in het woord was de uitstooting der *h*. Dr. Franck meent dat ndl. *vee* is voortgekomen uit *feh* »mit verstummendem *h*". Tegen die onderstelling is dit bezwaar dat de *h* na eene korte syllabe gewoonlijk en regelmatig blijft, en misschien is zulk een vorm bewaard in het bij Kiliaan vermelde *veech*, wellicht afkomstig uit een dialect, een Limburgsch b. v., waarin de korte klinker in gesloten lettergreep gerekt werd. Dit onderstelde *feh* zou dan de nominatief van het woord zijn na overgang tot de *a*-declinatie, volgens welke, in het Ohd. b. v., reeds casus obliqui werden gevormd, toen de nominatief op *u* nog bestond. In dergelijke vormen, als *fehes*, *fehe*, moet de *h* zijn uitgestooten, en naar analogie daarvan gevormd zijn de nominatief die in het Ndl. *vee* luidt, en reeds in het Onfr. voorkomt als *fē*. De schrijver zal antwoorden, dat hij niet voor eerstbeginnenden heeft geschreven, dat hij eene niet al te angstvallige kennis van het Oudgermaansch bij zijne lezers onderstelt.

Eene schoone gelegenheid tot oefening in de klankleer geven de gevallen waarin umlaut mogelijk is, vooral in de conjugatie, en de schrijver heeft niet verzuimd in het licht te stellen hoe

gevoelig het door hem behandelde dialect in dat opzicht is. In ww. als *binden*, *drinken* en derg. is de germ. *i* in dezen tongval *e* geworden, maar in de 2de en 3de sing. praes. ind. vindt men hier gewoonlijk *i*, en slechts enkele malen *e* (zie § 204). Volgt daarentegen op den wortelklinker slechts eene enkele liquida of nasaal, dan zijn de vormen met *i* en *e* even gebruikelijk: *hi sprict* en *hi sprect*, geheel overeenkomstig den in § 34 geformuleerden regel, dat *i* in eene open lettergreep zeer gewoon is, wanneer de volgende lettergreep *i* of *j* bevat; *brect*, *nempt* en derg. »zijn vermoedelijk te beschouwen als Westdietsche vormen". Vandaar dat een 3de sing. *getempt*, waarnevens geen vorm met *i* wordt gevonden, den schrijver aanleiding geeft om *getempt* niet te rekenen tot het sterke ww. *getemen*, maar wel tot het zwakke *getêmen* of *getâmen* (§ 205). In de ww. als *geven*, *lesen* is de *e* in de 2de en 3de sing. zelfs gewoner dan de *i*, die in het oorspronkelijke dialect regel moet zijn geweest; daarom zal men ook hier invloed van de meer westelijke taal moeten onderstellen. Minder zuiver is de umlaut bewaard in de verbuiging der znw.; bij de manlijke *i*-stammen met lange wortellettergreep vindt men hem slechts zelden, en evenmin komt hij voor in den gen. en dat. sing. op *-e* die bij de vrouwelijke *i*-stammen vrij gewoon is. Allerlei kleinigheden zijn door den schrijver opgemerkt, die een minder scherpzinnig waarnemer allicht zouden ontgaan: zoo b. v. dit, dat de acc. *got* zooveel is als *deum*, en *gode* daarentegen wordt gebruikt waar *Deum* is bedoeld. Zoo bevindt hij dat in den dat. sing. der zwakke masculina de vorm op *-e* de gewone is, in dien der neutra die op *-en*: dit is wel te begrijpen, daar het onderscheid »tusschen acc. *dat herte* en dat. *din herten* veel grooter was dan tusschen *din here* en *din heren*". Zonderling steekt daarbij af de gebruikelijke datief *oege*, waarvoor men *oegen* zou verwachten. Eene enkele maal komt de meening van den schrijver minder duidelijk uit, zoo o. a. in hetgeen hij zegt over *-vuldeg* naast *-veldig*. Men heeft hier een klinker met ondergeschikten klemtoon, waarop allicht de gewone regels voor

klinkers met het hoofdaccent niet zijn toe te passen. Zou het eene goede methode zijn hier de verklaring te willen geven door een zwakken vorm *fldig* te onderstellen? Ik kan de noodzakelijkheid daarvan niet inzien; waarom moet de overgang dien Franck voor de westelijke taal aanneemt als doorgaande en regelmatig, in strijd zijn met *-veldig* in het Limburgsch, waarnevens in dat dialect ook *-vuldig* heeft bestaan, hetzij vanouds, hetzij van elders overgenomen?

Ten slotte zij vermeld, dat het dialect der Sermoenen doorloopend is vergeleken met al wat den schrijver bekend was omtrent jongere en oudere Limburgsche tongvallen; de klankleer wordt voorafgegaan door eene lijst van werken die hij heeft kunnen raadplegen, maar het is bovendien duidelijk te bespeuren, dat de heer Kern zich hier niet met boeken alleen moest behelpen: de taal van Maastricht kent hij als eene levende taal, en dit verhoogt de waarde van zijn geschrift.

Het Nederlandsch van dit werk is welgekozen, en zoo zuiver, als men bij de behandeling van een onderwerp uit de linguistiek redelijkerwijze kan verlangen; éénmaal is, naar het mij voorkomt, te veel eer bewezen aan den alledaagschen spreektrant (in de noot op blz. 43).

A. KLUYVER.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWAALFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIERDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

INHOUD.

Bladz.

F. BUITENRUST HETTEMA, Over Reynaert I . . . . . 1.

A. BEETS, Tult . . . . . 24.

J. TE WINKEL, De Spiegel der Sonden, een nieuw Mnl. leerdicht. 25.

A. VAN BERKUM, Rinclus vs. 193 . . . . . 41.

» » » Over romaansche en germaansche lijkplechtigheden [1]) . . . . . 48.

P. J. COSIJN, Fara . . . . . 83.

A. K., Bladvulling (*Griep*). . . . . 88.

C. H. PH. MEYER, Kauw,ghyse . . . . . 89.

» » » » Stoepjes. . . . . 90.

H. KERN, Bijdrage tot de klankleer van 't Oostgeldersch taaleigen. Rekking van korte klinkers in lettergrepen met hoofdklemtoon. 92.

J. VERDAM, Eene onuitgegeven spreukenverzameling . . . . . 97.

Aanteekeningen . . . . . 103.

J. VERDAM, Verklaring van Nederlandsche woorden (VII. *Karwei*, blz. 112; IX. *Krot*, blz. 117; X. *Krooi*, blz. 120; XI. *Wouteren*, blz. 128) . . . . . 112.

J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden (CIV. *Non fortse; forche*, blz. 131; CV. *Een tot heden onbekend ww. cuwen*, blz. 134; CVI. *Baeshudich*, blz. 137) . . . . . 131.

J. VERDAM, Het haar van den hond . . . . . 140.

Naschrift . . . . . 149.

C. J. M. VAN GELDER, VAN DE WATER, Velthem's Spiegel historiael. Tekstcritiek . . . . . 150.

1) Tot leedwezen der redactie is op blz. 48 de titel ongewijzigd blijven staan.

Blzz.

W. VAN HELTEN, Over een en ander uit het ndl. consonantisme (I. De apocope der *-n* in de hedend. natuurlijke spreektaal, blz. 167; II. Over den invloed, door een heterosyllabische *j* op een voorafgaande dentaal of *l* uitgeoefend, bl. 170). . . 167.
W. VAN HELTEN, Naar aanleiding van *Tijdschr.* 11, 277 en '8. 174.
J. VERDAM, Van dingen, die selden gescien. . . . . 175.
J. W. MULLER, Nfri. *boesdoer* . . . . . 176.
J. A. WORP, Brieven van Huygens aan Cats . . . . . 177.
W. VAN HELTEN, Over een en ander uit het ndl. consonantisme. (III. De behandeling der in den »auslaut" staande *χ* in 't Westnederfrankisch). . . . . 191.
H. KERN, De sage van Karel en Elegast bij de Mongolen . . . 196.
C. C. UHLENBECK, Volch-Elegast. . . . . 198.
F. VAN VEERDEGHEM, J. B. Houwaert's Handel der Amoreusheyt. 202.
Noot van de Redactie. . . . . 205.
W. DE VREESE, Houwaert's plagiaat . . . . . 206.
C. J. M. VAN GELDER, VAN DE WATER, Velthem's Spiegel Historiael. Tekstcritiek. *Vervolg van blz.* 166. . . . . 223.
J. W. MULLER, *Gebraden peer* . . . . . 239.
G. KALFF, Een nieuw fragment van den roman van Loyhier en Malaert . . . . . 241.
F. A. STOETT, Het haar van den hond . . . . . 251.
A. POSTMA, In hoeverre het type »Slenderhinke" in P. Langendijks »Zwetser" oorspronkelijk is. . . . . 268.
F. A. STOETT, *Bouc van Seden* vs. 656—658 . . . . . 278.
A. BEETS, *Grande* . . . . . 279.
J. VERCOULLIE, Nog iets over Stoepjes . . . . . 280.
BUITENRUST HETTEMA, *Fosete*, *Fosite*, *Foste* . . . . . 281.
W. DE VREESE, *Sec(k)*, *sick* . . . . . 289.
J. W. MULLER, Nogmaals *seck* . . . . . 300.
J. BOLTE, Beiträge zur Geschichte der erzählenden Litteratur des 16. Jahrhunderts (I. *Olivier de la Marche's Camp van der doot*, blz. 309; II. *Buevijn van Austoen*, blz. 311). . . . 309.
F. VAN VEERDEGHEM, J. B. Houwaert's Handel der Amoreusheyt. — Naschrift . . . . . 320.

OVER REYNAERT I.

Kritisch en exegetisch is het laatste woord over den tekst van Reynaert I nog niet gezegd; ik ben niet bang, dat men deze bewering te stout zal vinden. Daarmee bedoel ik niet wat nieuw te ontdekken handschriften voor zuiverder lezingen en fijner uitleg zullen aan den dag leggen. Met ons tegenwoordig materieel zijn we nog niet uitgewerkt. Het bewijs daarvoor mag men in de volgende bladzijden vinden. Wat ik onder de aandacht wensch te brengen, geeft onzen bedreven vossejagers allicht gelegenheid met hun schot de juiste plaats te treffen.

Van den ouden strijd over den Proloog, wil ik eerst nog eens ophalen.

Willems wees, toen hij in 1836 zijn Reinaert uitgaf, in de Voorrede er op, hoe deze proloog uit twee deelen bestaat. Blijkens vs. 9: »in dietsche dus hevet begonnen" en vs. 40: »nu hoort, hoe ic hier beghinne", had het stuk feitelijk een dubbel begin. Bovendien, deze gedeelten spraken elkaar tegen, »Willem verklaert zijne taek aan te vangen *omdat het hem zeer jammerde*, dat er nog zooveel van de historie van Reinaert ontbrak; terwijl de oorspronkelijke dichter daerom *de avonturen van Reinaert maakte*, omdat zekere dame, *die in groter hovescheden gerne hare saken keert, hem daertoe bad* (vs. 26—31). Deze beweegreden *alleen* gaf hem de pen in hand, anders had hij *stil gezwegen* (vs. 26) [1]".

Het eerste gedeelte zou dus niet bij den ouden Vlaamschen Reynaert gehoord hebben, maar daaraan door een omwerker,

1) Willems, Inleiding, blz. XXVII.

die *Willem* [1]) heette, en behalven *vele boeken* ook den *Ma*
had vervaardigd, zijn toegevoegd.

Hij had het oudere gedicht willen omwerken en uitbreid
getuige:

»dat die geeste van Reynaerde
niet te recht en is geschreven,
een deel is daer after gebleven;
daerom dede hi die vite soecken,
en heeftse uten walschen boecken,
in dietschen aldus beghonnen".

Ook bleek dit uit den aan het slot toegevoegden overga
tot de gebeurtenissen in het Vervolg beschreven: een nieuwe pe
sonagie trad op: »Firapeel de luipaerd, die den koning t
het besluit brengt om eene vergoeding aan Isengrim en Bru
toetestaen, en om vervolgens Reinaert te gaen opzoeken e
vangen [2])".

Dat een vervolgschrijver of interpolator soms een eigen pr
loog, voor het werk van zijn voorganger plaatste, is niet zond
voorbeeld. In bijna al de handschriften der Brabantsche Gee
ten staat er een van verschillenden inhoud, en, wat meer i
van verschillenden datum [3]).

Jonckbloet ontkent dat men op grond van dezen dubbele

---

1) Volgens Willems zou dit allervermoedelijkst Willem Utenhove, van Aerdenbu
in Vlaenderen, een tijdgenoot van Maerlant, zijn. Inleiding XXIX. Zie echter Ma
tin, Einleitung XV. — Men herinnert zich dat Willems den Reynaert tot de XI
brengt!

2) Daerna sullen wi alle lopen
Na Reinaerde, en sulne vangen
Ende bi sine kele hangen;

Een plan, hetwelk maer eerst in het tweede boek (d. i. het Vervolg) vs. 37
zijn beslag krijgt en dus in het eerste de geschiedenis onvoleindigd liet. Uit di
hoofde ben ik zeer geneigd het daervoor te houden dat de oorspronkelijke Reinae
met vs. 3394 sloot," Willems, Inleiding, blz. XXXIV.

Zie hierover beneden, blz. 22.

3) Willems, Inleiding XXVII.

proloog — dergelijke wel meer voorkomen — mag veronderstellen dat hij gedeeltelijk van een omschrijver afkomstig is [1]).

Wel ter dege is de eerste proloog, vs. 1—10, van den oudsten dichter, al spreekt hij in den 3en persoon van zichzelf; en deze heette »Willem, die Madoc maecte".

Immers in het Comburgsche handschrift — Willems had den proloog van het Brusselsche, d. i. van Reinaert II, afgedrukt, — stond niet wat Willems expliceeren wilde; daar kon men iets anders lezen; wel is waar de lezing, zooals men ze daar in het eerstgenoemde handschrift voor zich had, was »onverstaanbaar", was ook »blijkbaar bedorven"; duidelijk was echter dat de regel:

»die Willem niet hevet vulscreuen"

moest luiden:

»die hi hier hevet vulscreven" [2]).

---

1) Steekt nu werkelijk vs. 9 zoo sterk af bij vs. 40, »Nu hoort hoe ic hier beghinne"? Is dat in den eigenlijken zin des woords een dubbel begin, dat alleen uit eene dubbele bedoeling is te verklaren?

Maar men lette op, dat als men met vs. 11 den ouden tekst laat aanvangen, men daar terstond leest: »Nu keert hem daer toe mijn sin, ‖ dat ic bidde *in dit beghin*, enz; zoodat men toch een dubbel begin zou hebben. Trouwens men leze den geheelen proloog onbevooroordeeld, en men zal zeker geen aanstoot nemen aan de herhaalde vermelding van het begin. Wie des ondanks alleen door gelijksoortige voorbeelden is te overtuigen, verwijs ik naar Jan van Heelu's kroniek o. a., waarin hij in de eerste regels zijn boek aan Margareta van Engeland aanbiedt; dan heet het verder, dat hij anders wellicht zijn werk niet had ondernomen, (vs. 69) »En hadde gedaen van Engelant ‖ Vrouwe Margriete, als ic thant ‖ *int beghin* sprac overluut". En dan wederom in het slot der inleiding, vs. 78: »Nu helpe my God, ic saels beginnen". — Vgl. nog Floris en Blancefl. vs 1 en 28; »maar de eerste 34 verzen van dat gedicht zijn waarschijnlijk het werk van een afschrijver". Jonckbloet, Reinaert, 1856, Inleid. bl. XXXIV.

2) »Zien wij thans of die verworpen lezing (van het Comb. hs) niet is terecht te brengen. De grootste zwarigheid levert zeker vs. 6 op; maar juist hier is het niet moeijelijk eene verbetering aan de hand te geven. *Niet* is in tegenspraak met al het overige; maar dat *niet* is juist bedorven. De varianten bij Grimm doen zien, dat soms de *r* en *t* niet goed te onderscheiden waren in het Comburger handschrift; men begrijpt dat dit ook het geval kon zijn met den codex waarnaar dit werd afgeschreven. Zoo las Gräter, of misschien reeds het handschrift zelf, vs. 993, voor *dat felle vier* (: lier), *dat felle diet*; 2372 *soere* in plaats van *soete*. Bedenkt men daarbij dat de n

Evenmin bestond het plan voor Reynaert I om er een vervolg aan toetevoegen.

Hij laat de tegenspraak in de beide gedeelten van den Proloog onbesproken [1]).

Van Helten brengt wederom iets anders te berde. Vs. 1—9 is ook voor hem echt; alleen vs. 6, de beruchte regel, verandert hij in »die wel nutte syn vulscreven" [2]).

Om deze negen regels echter te handhaven, moeten vs. 24 tot 31 uitvallen. Deze staan »in lijnrechte tegenspraak met de uiting, in vs. 1—9 vervat. Heeft Willem de laatstgenoemde woorden geschreven, dan kunnen de eerstgemelde onmogelijk uit zijn pen zijn gevloeid, en omgekeerd. Van onechtheid der vss. 1—9, van een ontleening dier regels uit den proloog van R. II, kan geen sprake zijn; want had zoo iets, gelijk Willems in zijn *Inleid.* op den *Rein.* (p. XXVI—XXVIII) meende, werkelijk plaats gehad, hoe zou het dan te rijmen zijn, dat daarbij ook niet tegelijkertijd de eigenaardige elementen van R. II waren overgenomen, nam. de voortzetting van 't gedicht na Bruun's en IJsingrijn's bevrijding en de hiermede samenhangende wijziging in 't verhaal van Reynaert's veiligheidsmaatregelen na zijn terugkeer aan het hof? Kan men daarom wel een oogenblik aarzelen de woorden *Dat en segghic niet— Dese avontuere van Reynaerde* aan de hand toetekennen van een

lichtelijk in sommige handschriften met de *h* kan verwisseld worden, dan zal het wel geoorloofd zijn aan te nemen dat er oorspronkelijk gestaan hebbe *hier*, in steê van dat onbegrijpelijke *niet*.... De tusschenzin van vs. 6 moge bij den eersten oogopslag eenigen twijfel opwekken, deze zal weldra verdwijnen als men ziet, dat er dergelijke het geheele gedicht voorkomen, zie bl. XXIII. En juist daarin vinden wij een nieuw bewijs, dat de Inleiding van den schrijver van het oudste gedicht is, wiens eigenaardigheid hier zoo duidelijk in het licht treedt."

1) Martin volgt zonder verdere bespreking Jonckbloet.

2) Is er echter niet eenige strijd tusschen: »de lezing *Die Willem niet heeft vulscreven* (is) van een copiist afkomstig, die wilde te kennen geven, dat er buiten de door Willem gedichte »avonture" ook nog andere histories van Reynaert waren te vertellen geweest", — en de wijziging, door hem voorgesteld: »welke daarenboven ook uit een grafisch oogpunt de verknoeiing van den afschrijver niet onbegrijpelijk maakt (vgl. *willem* met *wel*, *niet* met *nutte*")?

afschrijver, welke de (trouwens in onze Mnl. litteratuur niet volstrekt ongewone) beleefdheid heeft gehad zich met den oorspronkelijken dichter te vereenzelvigen, en die hier bepaaldelijk de neiging gevoelde den volke bekend te maken, hoe een of andere dame hem tot het ter wereld brengen van zijn zoogenaamd papieren kind had aangespoord?"

Muller weifelt, blijkens zijne uitingen in »De taalvormen van Reynaert I en II", Tijdschr. van Ned. Letterk. VII, p. 13, en noot [1]), maar laat voorshands de zaak rusten.

Zoo staat de kwestie, die ik in den breede wel meedeelen moest, en waarop ik thans nader wil ingaan.

Vergelijken we eerst den proloog van Reynaert I en II; en wel naar de lezing der handschriften:

a heeft volgens den afdruk van Grätar:

Willem die vele bouke maecte
Daer hi dicken omme waecte
Hem vernoyde so haerde
Dat die auonture van reynaerde
5 In dietsche onghemaket bleuen
Die willem niet heuet vulscreuen
Dat hi die vijte van reynaerde soucken
En*de* hise na den walschen boucken
In dietsche dus heuet begonnen
10 God moete ons siere hulpen jonnen
Nu keert hem daer toe mijn zin
Dat ic bidde", etc.

Terwijl het Brusselsche handschrift (*b*) heeft:

Willam die Madoc maecte
daer hi dicke om waecte
hem jamerde seer haerde
dat die gheeste van Reinaerde

1) »Willems argumenten houden toch wellicht niet alle zoo weinig steek, als Jonckbloet heeft gemeend".

5 niet te recht en is ghescreven
een deel is daer after ghebleven
daer om dede hi die vite soeken
ende heeftse uten walschen boeken
in duutsche aldus begonnen
10 god wil ons syn hulpe gonnen
nu keert hem daer toe mijn sin
dat ic bidde", etc.

Het verwondert me, dat niet iemand nog de opmerking heeft gemaakt, hoe in de beide lezingen, met uitzondering van vs. 5, waarover nader, aliis verbis hetzelfde wordt gezegd.

Wat verschilt eigenlijk: »een deel is daer after bleven (der geeste van Reynaerde)" van »die Willem niet hevet vulscreven (die avonture van Reynaerde" namelijk)?

Men weet dat *b* omgewerkt is. »So haerde" is daar in »seer haerde" veranderd, tengevolge waarvan de tusschenzin in *a*, vs. 6, een slotzin, met andere woorden gezegd, in *b* kon worden. Dientengevolge moest ook vs. 7 »dat hi die vijte [dede] soeken" met het voorgaande in *b* verbonden als: »daerom dede hi die vite soeken".

Toch blijft, ondanks deze wijziging, in beide lezingen hetzelfde gezegd, waarom m. i. noch Jonckbloet noch van Helten het recht hadden dit te veranderen.

Uit deze overeenstemming blijkt dat reeds in een ouder handschrift hetzelfde moet gezegd zijn — uit *b* is het toch niet in *a* overgenomen, — en dit of met de woorden van een van beiden — vermoedelijk zooals *a* het heeft, *b* wijzigt toch in meer opzichten — of mogelijk nog op andere wijze uitgedrukt.

Deze proloog zal, dunkt mij, eerst aan het geheel later zijn toegevoegd; in het origineel heeft hij wel niet gestaan. Nòch zou m. i. de dichter, al spreekt hij wel meer van zich zelf in den 3en persoon [1]), in verband met wat voorafgaat en volgt, zeg-

1) Vgl. van Helten Reynaert Aanteek. p. 104: »o. a. in de Franc. 74—82; in Merlijn heeft hetzelfde in een tegenovergestelde orde plaats".

gen: »die Willem niet hevet vulscreven"; noch zal hij meedeelen, dat hij zijn stuk niet afgewerkt heeft [1])!

Eer zal dit afkomstig zijn van een om*schrijver* [2])!

Men behoeft niet aantenemen dat deze plan had bij Reynaert I het vervolg te voegen.

Hij kan kennis gedragen hebben van de overige avonturen van Reynaerde, hetzij in Franschen tekst, het waarschijnlijkst; 't zij mogelijk in Dietsche vertaling [3]).

Daarin ligt m. i. ook het verschil met vs. 5 bij Reynaert II; *a* zegt: »dat die avonture van Reynaerde in dietsce onghemaket bleven": *b*: »dat die geeste van Reynaerde niet te recht en is gescreven". De om*werker*, die dit laatste schreef, had wel voorgenomen het stuk om te werken en uittebreiden; en

---

Vgl. ook Nat. Bl. Prologhe, vs. 1: Jacob van Maerlant, die dit dichte, enz. — vs. 10 echter: niemen en hebbe dies waen || dat *ie* die materie vensede, enz. — vs. 78: Dit sijn die meesters daer *wi* dus Dit were of hebben ghemaect. — vgl. vooral vs. 101 vv.

1) Hoewel het schijnt dat de Proloog vaak, evenals onze Inleidingen, werd geschreven na 't schrijven van het 'opus', is mij geen voorbeeld bekend, waarin de schrijver zelve meedeelde dat door hem zijn werk niet voltooid was. Vgl. over het proloogschrijven Verdam, Theophilus, Inleiding p. 38, noot 13, naar aanleiding van Flor. en Bl. vs 22.

2) Vgl. van Helten Reynaert Aanteek p. 102, ad vs. 5/6.

3) Eigenaardig is het begin van *Renart*, (Meon. XX Branche 9649; Martin I, 1):

Perrot, qui son engin et s'art
Mist en vers fere de Renart
Et d'Isengrim son cher compere,
Lessa le mues de sa matere:
Car il entroblia le plet
Et le jugement qui fu fet
En la cort Noble le lion
De la grant fornicacion
Que Renart fist, qui toz maus cove
Envers dame Hersent la love".

Het verschil met de 1e Proloog is groot genoeg, maar is 't fransch van invloed geweest? Had de omschrijver vs. 4 voor den geest, toen hij neerschreef: »Die Willem niet hevet vulcreven", en dacht hij daarbij, niet aan de XXste, maar aan de overige branches?

zegt dit, wat uit de bewoordingen van Reynaert I niet kan worden opgemaakt.

Met vs. 10 begint, dunkt me, de 2e proloog; de omschrijver van Reynaert vat hier zijn ouden tekst weer op, dien hij verder vrij accuraat afschreef; Muller heeft in het Tijdschrift, VII, breedvoerig aangetoond hoe de taal van *a* zeer zuiver die van de eerste helft der XIIIe eeuw is.

In vs. 10—41 is dan de origineele proloog vervat: reden wordt gegeven van de aanleiding tot des dichters rijmen, vooraf echter »die dorpren en die doren" aangemaand het stuk onbeschaafd te laten.

Hieraan moeten ook in het oorspronkelijke stuk van den dichter eenige beginregels zijn voorafgegaan; vs. 10

»God moete ons siere helpen jonnen"

wijst met zijn 'ons' er op dat de omschrijver dit zoowel op zichzelf als op den vroegeren auteur laat slaan.

Wat er in dit oorspronkelijke door vs. 1—10 vervangen gedeelte gestaan heeft, is moeilijk te gissen, misschien dat de auteur 'Willem' heette, en ook de Madoc had gemaakt; — of voegde de omschrijver dit uit zijn eigen kennis er aan toe?

Zelfs is onzeker of de laatste voorafgaande regel met een rijmwoord op *-onnen* eindigde; de omschrijver kan ter wille van 'begonnen' ook jonnen in vs. 10 hebben geschreven; dit is echter minder waarschijnlijk, tenzij men deze geheelen 10den regel van onechtheid verdenken wil.

Verklaart bovenopgestelde hypothese, op den tekst der handschriften gegrond, niet, hoe beide prologen zijn ontstaan, en hoe het mogelijk is dat zij elkaar tegenspreken? De omschrijver geeft een nieuwe reden op, en tevens dat de auteur niet al de avonturen van Reynaert had bewerkt.

Deze hypothese maakt conjecturen overbodig. Maakt duidelijk hoe *b* dezelfde inleiding als *a* kan hebben, — alleen gewijzigd naar een eigen plan. Geeft als richtig aan, dat tot vs. 10 de 3e persoon, en tweemaal Willem's naam is gebruikt — een omschrijver kon moeilijk anders schrijven — dat in vs. 10

„ons" als overgang voorkomt, dat vervolgens de 1e persoon wordt gevonden.

Begrijpelijk is dat in het latijn, en ook in de andere teksten deze proloog niet te vinden is, maar door speciaal daarbij passende is vervangen.

Wanneer zal de eerste proloog zijn vervaardigd, kan gevraagd.

Indien men aan mag nemen dat de reeksen *a* en *b* der Reynaerthandschriften [1]) na het bijvoegen van dezen 1ea proloog zijn uiteengegaan, dan moet dit gebeurd zijn voor 1280, het jongste jaar, waarin de Latijnsche vertaling te plaatsen is; daaruit zou kunnen volgen dat de omschrijver den auteur gekend had; hem zoo de andere reden — 'vernoyde hem' — wist toeteschrijven, ja zelfs zijn naam en zijn ander werk, indien ook deze toevoeging van hem is, memoreeren kon.

Er zijn — men leze Muller a. w. p. 13, noot — gegevens om de zekerheid van de stamboom der Reynaerthandschriften niet te stevig te achten; daarom is in dezen moeilijk den tijd te bepalen wanneer de 1e proloog aan het stuk is toegevoegd.

Er zal misschien bezwaar worden gemaakt om aan den auteur de 2e proloog toe te schrijven. Immers daarin schuilen een paar taalkundige onzuiverheden waarover Muller in het Tijdschrift VII, 13 handelt. Dit zou ook dit gedeelte als het werk van een omschrijver verdacht maken [2]), het misschien aan latere redactie moeten doen toeschrijven.

Dit is 'of' van vs. 21, en 'wēten: hêten', een onzuiver rijm, in vs. 21/2. Dit laatste dunkt mij echter van minder gewicht;

---

1) Zie den stamboom en het betoog in Muller, Oude en jongere bewerking v. d. Rèyn. p. 10/1.

2) Knorr, Reynaert de Vos [und Reincke Vos, Eutin 1857, Schulprogram, p. 19 (aangehaald in Muller, Ojb. 119) vindt in 1, 10—40 „een oogmerk om te onderwijzen en betwijfelt daarom of dit deel wel van den dichter van 1 is. Ik kan er echter deze bedoeling niet in lezen", (Muller).

Muller zelf geeft aan dat niet zeker is uitgemaakt of 't wel onzuiver rijm kan heeten. In Reynaert I staat uitsluitend 'af', in *b* meestal 'of', zoo nog in 't later Westvlaamsch. 'Of' in vs. 21 is en blijft dus een bezwaar; maar staat 'of' werkelijk in het handschrift? En zoo ja, kan het aan een der afschrijvers zijn te wijten?

Men weet van »Willem die Madoc maecte", weinig; ik verwijs daaromtrent naar Dr. te Winkel's Geschied. der Ned. Letterk., en de daar vermelde litteratuur; Muller Oude en jong. bew. p. 200.

Men citeert een charter van 1269, waarin landgoederen bij Hulsterlo gelegen, dicht bij de woning van »Willelmus Clericus" worden genoemd. Deze Willem zou misschien de dichter kunnen wezen. Toch wil ik de vraag aan de Reynaert-kenners voorleggen: is het wel noodzakelijk dat de Reynaert I in Vlaanderen gedicht is; of is deze Willem wel een Vlaming?

Jacob van Maerlant, ook een Vlaming, dichtte de Merlijn »te eren Heren Alabrechte, den heer van Vorne"; in zijn Historie van Troje vermeldt hij uitdrukkelijk »dat hij haar te Maerlant maekte; in den »Merlijn" heet het »Jacob die coster van Merlant".

»Welk Maerlant nu bedoeld wordt, kan niet meer aan twijfel onderhevig zijn. Stellig moet men er de Oostvoornsche parochie in zien, die later met het toenmalige dorp Brielle tot eene stad samensmolt. Immers dat onze dichter Voorne nauwkeurig kende, blijkt overtuigend uit zijne opmerking: „In West Vorne ne mach ghene ratte leven: dat weet hi die dit heeft bescreven" [1]).

Hij zal wel niet de eenige Vlaming zijn geweest die in Holland tijdelijk, langer of korter, zijn woon had.

Zou het nu ook niet mogelijk zijn dat Willem een Vlaming van

1) »Nat. Bloeme II, vs. 2952. Als hij Nat. Bl. III, 3489 vv. zegt dat de Vanellus »kivit heet in Oostlant", bedoelt hij vermoedelijk Oosterland bij Brielle", te Winkel, Gesch. p. 315.

afkomst, in Holland, en wel in de streken van Dordt of noordelijker zijn gedicht had vervaardigd?

Wel dus een Vlaming. Schoone en aangename herinneringen aan zijn jeugd deden hem spreken van »tsoete lant van Waes", van Gent, en het nabijgelegen Hijfte; van Hulsterlo, als »een bosch", en »ene wildernesse", als »een moer", en een »woestine" geschilderd; van Abstale, en Besele; van de Leye, en het klooster Elmare: alle plaatsen in Vlaanderen.

Maar nu — ik zonder de, buiten de lage landen aan de zee, gelegene plaatsen uit — Portaengen en Polanen; als in het gedicht gesproken wordt van *tusschen Portaengen ende Polanen*, (301); van *tusschen hier ende Portegale* (599); van: *tusschen Pollanen ende Scouden* (3025)?

Ik neem hier over wat Muller op p. 201 van de Oude en jong. bew. schrijft:

„Ware R. I een Hollander in plaats van een Oost-vlaming, alles ware zeer duidelijk. Immers in Noord-Nederland zijn wel 3 plaatsen *Polanen* bekend: een bij Houtrijk in Noord-Holland, een bij 's Gravenhage en een in Utrecht. Evenzoo *Port(a) engen*, een dorp bij Breukelen in Utrecht, en ook, naar ik meen als geslachtsnaam niet onbekend. Eindelijk *Portegale* of *Poortugael*, welken naam evenzeer meer dan eene gemeente in Zuid-Holland draagt, en welke bovendien voortleeft in den geslachtsnaam Den Beer Poortugael. Alle deze namen wijzen echter op *Holland*, en het is mij niet gelukt, *Vlaamsche* plaatsen van dien naam optesporen. Men moet dus aannemen dat de Oostvlaamsche dichter, die zich anders beperkte binnen Vlaanderen, hier telkens Hollandsche plaatsen vermeldt? Dat hij door reizen of anderszins met Holland bekend was, is niet onmogelijk hoewel het vreemd is, dat hij dan niet altijd, evenals 599, '*hier*' (d. i. Oost-Vlaanderen) tegenover een Hollandsche (d. i. vergelegen) plaats — want de bedoeling is op alle plaatsen, een verren afstand uit te drukken — maar *twee* Hollandsche, van elkander niet zoo ver uit elkaar gelegen plaatsen tegenover elkander stelt."

[illegible] [1]) wordt gezocht en te vin- [illegible] 2 Hollandsche plaatsen zijn [illegible] de verklaring van *Scouden*, [illegible] oor ook Martin; als het eiland [illegible] [2]).

[illegible] . Het vocalisme in Reynaert I is Vlaamsch, be- [illegible] *ou* [illegible] gutturalen; dit kan op Zuid-Hollandsche en Z[illegible] [illegible] l wijzen [3]).

Voor [illegible] ve [illegible] t meermalen *ij* [4]): »Bekend is deze uitspraak ([illegible]) o[illegible] in het Westvl. (deBo 457), en, tot Nnl. *ijn* [illegible] ipl [illegible] erd, te *Gouda* en in het Amsterdamsch der zeven- [illegible] ie klucht" [5]).

O[illegible] wisseling tusschen woorden met en zonder aspiree- ri[illegible] (: hu, huutwaert, achterhende, en talrijke plaatsen, Martin, Einl. X) is Zuid-Hollandsch en Utrechtsch.

In Holland en Zeeland wisselen *of* en *af*, waaromtrent nader Verdam, Mndl. Wdbk.

Ten slotte — misschien de naam *kriekeput*. »In elk geval schijnt men *kriek(e)* eer voor den Hollandsche dan voor den Vlaamsche naam te moeten houden, en dan zou de Oostvlaamsche Reynaert I hier weer een Hollandisme bevatten [6]).

Wel is waar, op deze uitzonderingen na is de Reynaert zuiver Oostvlaamsch; en kan men geneigd zijn de afwijkingen op rekening van een afschrijver te stellen. Maar kan men dan niet met evenveel reden vragen, waarom hij slechts in deze

1) Gouda of Delft? Denk aan de beide gedrukte Volksboeken, die evenwel een bewerking van R. II bevatten. Omdat die grooter, langer was?

2) Martin vraagt (Einleit. XVII) Scouden=Schotland? Vgl. daarbij Muller, a. w. p. 202 noot 2.

3) Vgl. Cats.

4) „Begon oorspr. î reeds in den diphthong ij over te gaan?".

5) Muller, Tijdschr. VII, 21. 2. — Deze ijn-uitspraak nog in westelijk Utrecht, en oostelijk Zuid-Holland.

6) Muller, O. en jong. bew. 202. — „Maar wellicht is de scheiding niet zoo streng, en waren beide vormen in beide streken bekend", ald. 203. — Zie nu ook 't mogelijke 'vuyergat', hierna blz. 18.

zijn »Vorlage" wijzigde, — en consequent wijzigde, wat de *ou*'s betreft? Van den geboren Vlaming, die sedert geruimen tijd in Holland woonde, kunnen evenzeer deze Hollandismen afkomstig zijn.

Te beslissen valt nog niet, ik geef deze opmerkingen slechts in overweging.

---

76. Het handschrift heeft:

Ontfaerme u dies
dat hi mijn wijf hevet verhoert
ende mine kindre so mesvoert
75 dat hise besekede daer si laghen
datter twee noint ne saghen
ende si worden staerblent

Willems en Jonckbl. voegen bij vs. 76 na 'noint' *meer* in, en Martin neemt deze lezing over; van Helten in zijn uitgave daarentegen heeft, (vs. 65) »Datter twee *sint niene* saghen", en verdedigt dit met een beroep op Rein. II, 86: »sint nie en".

Deze tekst bij Martin heeft:

Datter twe sint nie ensaghen
ende sijn algader staerblint.

terwijl de eigenlijke lezing van het handschr. is:

datter geen sint nie en saghen
ende sijn algader staerblint

M. i. is de wijzing van den tekst in *a* onnoodig. De vos 'beseekede' de jongen van den wolf, toen ze nog in het nest lagen, nog blind waren, dus nog voor ze den 9en, althans den 14en dag hadden bereikt: zij zagen nooit.

Ysegrim maakt hiermede den vos zoo zwart mogelijk. Moest het niet de volle verontwaardiging opwekken van het hof, te hooren dat zulke onnoozele nog blinde welpen die zichzelf niet konden weren, die den vos nooit leed hadden kunnen doen, door dezen werden mishandeld op zoo gruwelijke wijs?

De invoeging van 'meer' althans is ongewettigd. Ook Rein.

II heeft niet *meer*, maar 'sint nie ne'. Het latijn met zijn:

(vs. 45): Fecit adulterium cum coniuge, lumina ademit
Natis urinans: caecus uterque manet.

spreekt er noch voor, noch tegen.

Eigenaardig is dat het 'blint worden' van Rein. I. in Rein. II door 'blint sijn' is vervangen, nadat in den vorigen regel door 'sint' intevoegen de zinsnede gewijzigd is.

Heeft men 'sint' naar Rein. II willen invoegen, men zou — als 'caecus uterque manet' niet vs. 76 *en* 77 vertaalt, wat m. i. het waarschijnlijkste is — naar het latijn evengoed *worden* in *bleven* mogen veranderen, temeer dan, daar *l* als uit de XIIIe eeuw, — staande derhalve dichter bij R. I, en ook om zijn overeenstemming met I — meer gezag dan de omwerking mag worden toegekend. Kan echter ook 'worden' in den zin van 'bliven' voorkomen, evenals *bliven* de beteekenis heeft van *worden* (vgl. Verdam, Woordbk.)? Ik heb hiervoor geene gegevens, durf dus de lezing van I niet veranderen.

Echter is, met den nadruk op 'stáerblent', *worden* niet onmogelijk.

---

105. die felle *man*: (nam; 107 gram: began).

Verdam leest: nam, en laat vs. 106 en 108 weg. Franck zou met het oog op den lat. tekst (vs. 56): »vulpes me spoliavit et hac", in overeenstemming met R. II: 'die selve' willen lezen; Tijdschr. I, 4, 5 — van Helten volgt in zijn editie Verdam. Ongetwijfeld is de tekst niet in orde; »vs. 108 bevat een onwaarheid, want Tibeert begint zijn redevoering eerst vs. 110, nadat hij zich in het midden der rijksgrooten heeft geplaatst". Dan is een bezwaar »dat er tweemalen achtereen een onzuiver rijm in deze regels voorkomt, of liever dat er vier regels zijn met denzelfden rijmklank, waaronder twee assonanten, en daarvan zal men tevergeefs bij Jonckbloet, Inleid. XXIV vv. een tweede voorbeeld zoeken" (Verdam, t. a. pl.) En *b* en de Duitsche Reinke, trouwens naar R. II bewerkt, steunen Verdam's vermoeden.

Voor mij is het assoneerende viertal nog geen reden tot verandering, vooral om de nauwe verwantschap tusschen *m* en *n*. Willem die Madoc maecte assoneert wel vaker, waarvan Jonckbloet, voorbeelden genoeg bijhaalt; al zijn, dit erken ik, ze dan ook niet van den aard als deze hier. — Kan echter met een geringe wijziging niet het zooveel grootere bezwaar — de tegenspraak tusschen vs. 110 en 108 — uit den weg geruimd? Immers, de apposiitie bij den diernaam: 'Reinaert, die felle man' is gewoon; men vgl. Martin Anmerk. en Einleitung; „stal ende nam" is ook een echte Reinaertterm; en is ook deze regel niet eer dan vs. 105 naar Verdam's voorstel: »die felle nam", vertaald met vs. 56 — verkort en beknopt, zooals de latijnsche bewerker steeds doet:

»uulpes me spoliauit et hac?.

Vs. 57*a* heeft men noch in *a* noch in *b* gevonden, wel komt 57*b* 'irascitur' met »die wert gram" overeen.

Zou men nu niet vs. 100—110 moeten lezen:

(Courtois) claghede den coninc in francsoys
Hoet so arem was wiilen [1]) eere
Dat alles goets en hadde meere
In eenen winter in eene vorst
Dan alleene eene worst
105 Ende hem Reynaert die felle man
Die selue worst stal ende nam
Tybeert die cater die wert gram
Al(se) dus hí (Courtois nml.) sine tale begán
Ende spranc midden in den rinc
110 Ende seide.

Zelfs kan men zonder verandering lezen: *al* (= indien) dus hí sine tale began; men vergelijke voor de woordorde: »Ende alle (= als) es dit wonder groet boven alle desen so draget privilegie die scone maghet, *Nat. Bl.* V, 432. — Ende al sijt (of: alsijt = als(s)ijt?) teken hadde verstaen, beweende si hare

1) Grüter: wialen.

doefheid, Lutg. II, 1163, en andere bij Verdam, Woordbk. 329 te vinden voorbeelden. Daardoor verdwijnt de tegenspra van vs. 108 en 110. Ongetwijfeld was Courtois nog niet r zijn aanklacht gereed; hij moet aan den koning nog re vragen. De gelegenheid wordt er te levendiger door, als n den kater Courtois in de rede hoort vallen en hem ongedul in den kring ziet springen [1]). En — is ook dan in »al(*se*) hi sine tale began" in 't Latijn niet min of meer weer te v den in vs. 57*a*: »audit Tibertus catus hoc"?

---

901. *versleghen* wil Muller [2]) in 'gevleghen' veranderen; m ten onrechte. Wel is waar zinspeelt 926 (hoe rikelike berehuut) bepaaldelijk op het villen (gevleghen) van den b maar vs. 923 luidt:

hoe is di dese bere ontgaen,
die di te voren was ghevaen?
923 hoe menich morseel leget daer an
dat gherne etet menich man.

In 902 zal dan ook met *-ne* — ende hi*ne* thuuswart had gedreghen — den heelen beer zijn bedoeld, die in 901 've sleghen' was. En 'menich morseel' lag 'daeran', en een 'rik like berehuut'.

Het latijn heeft 'decoriasse' in 377; in 388/9 is echter v een huid geen sprake, maar van »nescio quanta latet dulce carnibus eius Uescitur usque libens nobilis omnis eis".

R. II, 926: »van hope, dat de beer waer doot" wijst me op 'versleghen', maar de plaats is sterk gewijzigd.

1640. Isingrijn laat zich door de vos bepraten om in *valdore* te kruipen, maar hoenders vond hij niet op de han balken, hoe ver hij ook tastte.

---

1) »*prosilit* in coetum".
2) Ojb. blz. 39.

Toen gaf Reynaert hem een duw;
So dat hi voer
Van daer boven up de vloer,
ende gaf enen groten val
dat si ontsprongen over al
die daer [1]) in den huse sliepen
Die bi den viere laghen, si riepen:
dat ware in huus, sine wisten wat
ghevallen voer dat uyuergat.

Jonckbloet verbetert 'uyuergat' in 'viwergat', verklaart dit als schoorsteen, terwijl hij naar mhd. 'viwerstat' verwijst. En verandert dan 'voer' in dor. Martin neemt deze wijzigingen over.

Van Helten leest naar R. II, 1653: „doer dat valdore gat".

Muller in zijn Oude en Jongere bewerking, blz. 54, zegt: de verwijzing naar mhd. 'viwergat' bewijst niets voor 't mndl.: »een mndl. *viwer* = vuur is ondenkbaar. Reineke 1575: 'des hogen vensters gat' zou doen denken aan *vinstergat*. Of moet men lezen: *muergat*... in den zin van *gat* in den muur. Zeer duidelijk is de voorstelling dan echter toch nog niet. Isingrym valt blijkbaar door de valdeur of eig. het valluik zooals wij nu zouden zeggen en *d* heeft dan ook: *valdore gat*, p: *dat valdoergat*, *b: dat gat*. Men kan echter zulk een gat in de zoldering om naar den zolder of de vliering te gaan, kwalijk een »muurgat" noemen."

Heel terecht. En de voorstelling blijft duister.

Men stelt zich de gelegenheid verkeerd voor. Isingrijn valt niet door het 'valdoregat', in R. I — (de andere redacties zijn gewijzigd.) Hij is door het valdoregat binnenshuis gekomen op de hanebalken. Dat gat was dus in het dak — »up dat huus, vs. 1615 —: zoo'n soort als nog wel hier en daar dient om op de bovenste zolder turf van buiten in te dragen.

1) Volgens Martin *fehlt* dit woord; Van Helten cursiveert het echter niet (vs. 1495); Boekenoogen Ts. XI, 8 geeft het niet aan als ontbrekend.

, 1 II, 1 ...uere uy Verdam, Woordbk. I
3 ...rdoor verdwijnt de tegenspraa
vs. 1 110. ... feld was Courtois nog niet me
; ... m et aan den koning nog rech
v De n ...t er te levendiger door, als me
C in ...oort vallen en hem ongeduldi
kr ... [1]). En — is ook dan in »al(se) du
t in 't l ... niet min of meer weer te vin
57a: ... it Til ... s catus hoc"?

---

901. *versleghen* wil Muller[2]) in 'gevleghen' veranderen; m. ten onrechte. Wel is waar zinspeelt 926 (hoe rikelike ee berehuut) bepaaldelijk op het villen (gevleghen) van den bee maar vs. 923 luidt:

hoe is di dese bere ontgaen,
die di te voreń was ghevaen?
923 hoe menich morseel leget daer an
dat gherne etet menich man.

In 902 zal dan ook met *-ne* — ende hi*ne* thuuswart hadd gedreghen — den heelen beer zijn bedoeld, die in 901 'ver sleghen' was. En 'menich morseel' lag 'daeran', en een 'rike like berehuut'.

Het latijn heeft 'decoriasse' in 377; in 388/9 is echter va een huid geen sprake, maar van »nescio quanta latet dulced carnibus eius Uescitur usque libens nobilis omnis eis".

R. II, 926: »van hope, dat de beer waer doot" wijst mee op 'versleghen', maar de plaats is sterk gewijzigd.

1640. Isingrijn laat zich door de vos bepraten om in d *valdore* te kruipen, maar hoenders vond hij niet op de hane balken, hoe ver hij ook tastte.

---

1) »*prosilit* in coetum".
2) Ojb. blz. 39.

Toen gaf Reynaert hem een duw;
So dat hi voer
Van daer boven up de vloer,
ende gaf enen groten val
dat si ontsprongen over al
die daer [1]) in den huse sliepen
Die bi den viere laghen, si riepen:
dat ware in huus, sine wisten wat
ghevallen voer dat uyuergat.

Jonckbloet verbetert 'uyuergat' in 'viwergat', verklaart dit als schoorsteen, terwijl hij naar mhd. 'viwerstat' verwijst. En verandert dan 'voer' in dor. Martin neemt deze wijzigingen over.

Van Helten leest naar R. II, 1653: „doer dat valdore gat".

Muller in zijn Oude en Jongere bewerking, blz. 54, zegt: de verwijzing naar mhd. 'viwergat' bewijst niets voor 't mndl.: »een mndl. *viwer* = vuur is ondenkbaar. Reineke 1575: 'des hogen vensters gat' zou doen denken aan *vinstergat*. Of moet men lezen: *muergat*... in den zin van *gat* in den muur. Zeer duidelijk is de voorstelling dan echter toch nog niet. Isingrym valt blijkbaar door de valdeur of eig. het valluik zooals wij nu zouden zeggen en *d* heeft dan ook: *valdore gat*, p: *dat valdoergat*, *b: dat gat*. Men kan echter zulk een gat in de zoldering om naar den zolder of de vliering te gaan, kwalijk een »muurgat" noemen."

Heel terecht. En de voorstelling blijft duister.

Men stelt zich de gelegenheid verkeerd voor. Isingrijn valt niet door het 'valdoregat', in R. I — (de andere redacties zijn gewijzigd.) Hij is door het valdoregat binnenshuis gekomen op de hanebalken. Dat gat was dus in het dak — »up dat huus, vs. 1615 —: zoo'n soort als nog wel hier en daar dient om op de bovenste zolder turf van buiten in te dragen.

---

1) Volgens Martin *fehlt* dit woord; Van Helten cursiveert het echter niet (vs. 1495); Boekenoogen Ts. XI, 8 geeft het niet aan als ontbrekend.

Door dat gat is Js. op de hanebalken gekomen. 't Huis schijnt geen zolder gehad te hebben; want van boven valt hij in eens neer op den vloer

voer dat uyuergat.

Het vuur werd vaak gestookt op een ijzeren plaat; in 't midden daarvan was een vierkante opening: het aschgat of vuurgat; in Friesland heb ik zulke gelegenheden nog wel gezien: daar heet die opening, waar een holte in den grond onder is, een 'hird dôbbe' (hŏd-dòbe); in Holland noemt men het: de kolk; die bevordert ook de 'trek' van 't vuur.

Voor dat gat nu, — roepen de lui die bij 't vuur lagen te slapen, — was er iets gevallen, „sine wisten wat".

Zoo zijn de conjecturen overbodig, althans in zoover dat alleen de vorm uyuer = vuur nog moet verklaard, of verbeterd. Mij dunkt dat van Helten, Mndl. Spraakl. blz. 110, noot, gelijk kan hebben: het kan een »verschrijving zijn voor *vuyer*, een vorm die door een Hollandschen copiïst in den tekst is gebracht". Of schreef de auteur zelf dien vorm?

Voor de beteekenis 'vuyergat = hirddôbbe' kan ik uit de M. E. geen bewijzen bijbrengen. Maar de context eischt — schreef ik bijna — dezen zin.

Kiliaen heeft vuyrster-gat, j. masier-gat, dat echter vrijwel een kastje in de muur zal voorstellen; zie ook Muller Ojb. 54.

1023. Muller heeft al voorgeslagen om III werven in:

Ne comt hi (Reyn.) niet, hets hem quaet
Men salne iii werven daghen
Te lachtre alle sinen maghen,

op grond van *b:* (R. II, 1047) in 'derde waerf' te veranderen. En hij meent, evenals Geyder [1]) dat driemaal dagen wegens dergelijke daden R.'s verwanten tot oneer was.

---

1) Noot ad vs. 1024 van diens vertaling.

Maar driemaal dagen was recht; men behoefde vóór de derde daging zelfs niet te verschijnen.

Van Helten was op het goede spoor: »Beter zullen wij Willem's meening nabijkomen, wanneer we 1°. de positieve uiting door een negatieve vervangen, en 2°. de door mij voorgeslagen invoeging laten gelden." Hij leest namelijk:

men salne derde werven niet daghen
Maer *rechten* te lachtre alle sinen maghen.

Maar door dat 'rechten' uit R. II raakt hij 't spoor bijster, dunkt me. Er schuilt wat anders in. Eerst een paar vorige regels bekeken.

1007. De koning roept na den jammerlijken terugkeer van Brune zijn »hoogste" bi namen || ende ontboet dat si quamen || alle gader an sinen raet. ||

En wat rieden deze hem toen?

»dat menne twe werven daghen soude
Reinaerde, of die coninc woude",

Nu hebben Muller en Van Helten, alweer omdat *b* 'anderwerf' en 't latijn 'iterato' heeft: 'twe werven' in 'anderwerf' veranderd. Op zich zelf zou dit niet erg wezen, maar hier bederft het den uitleg. Die raadslui stellen voor, niet om hem anderwerf te dagen, maar, om hem maar twee maal te dagen, in plaats van driemaal, zooals recht was — als de koning het goed vindt.

Het bewijs?

Als Tibeert „in eens arems siecs wise" terugkomt, is men algemeen verontwaardigd: „doe waert ghindre menich raet, hoe men Reinaert ter redenen brochte". Wat zegt toen Grimbeert?

(vs. 1336) al ware mijn oom noch also quaet
sal men vri recht voort draghen,
men salne *dris* [1]) waerven daghen,
also men doet enen vrien man.

1) Muller, Van Helten willen 'derdewaerf' lezen; wat ook hier de zin bederft.

Dat kan moeilijk slaan op de raadslagen die men deed o dat oogenblik; er is ons daarvan niets vermeld. Wel van ee vorig maal; toen was de koning op den raadslag van zijn 'hoochste ingegaan, had hij werkelijk goed gevonden, het bij tweemaa dagen te laten. Hij zegt tegen de kater: here Tybeert, ze hem, »hets hem quaet" — en wat ik hiervoren blz. 18, b vs. **1023**, citeerde.

Alleen moet òf '*niet*', met van Helten ingelascht, òf gelezen Menne salne (etc.)

Neemt men dit niet aan, dan is Grimbeerts oratie, om R driemaal te dagen, omdat het recht was, en R. er als vri man aanspraak op maken kon, — nog al overtollig.

Bovendien: mijn verklaring steunt op de lezing van handschrift [1]).

Er is mogelijk nog iets aantevoeren voor dit maar tweemaal dagen.

In de Ecbasis klaagt de Vos er over dat hij maar tweemaa gedaagd is, zie J. te Winkel, Gesch. Letterk. I, 251/2. I kan thans niet verder die plaats vergelijken, noch nagaan i hoeverre dit in een der fransche Reynaert-branches misschie ook voor komt.

De lezing van Jonckbloet en Martin is al door Muller afgekeurd; van Helten voegt er bij, terecht: »de boodschap, welk den koning (hier) in den mond gelegd wordt, draagt in de Renart een geheel ander karakter dan Willems gedicht."

1941: Doe so sprac die coninc saen.

Niet de »coninc" zegt dit. Jonckbloet heeft dan ook de tekst in: »Doe sprac hi ten coninc saen" veranderd, met beroep op regel 1950/1.

Echter is m. i. daar de juiste lezing nog niet mee hersteld. Als Isegrim, en wel tegen Brune, zijn instemming met Rey-

1) Anders kon die oratie ook slaan op wat van Helten inlascht, nml. op 'rechten'

naerts raad heeft betuigd, dan geeft, niet de koning — zooals men verwachten zou, indien Jonckbloets lezing de juiste was, — het bevel »Tibeert, doe wat is voorgeslagen"; maar zegt Bruun

(1954) neve Tibeert, nem
die line, du salt mede loopen
Reinaert die salt nu becopen
myn scone liere....

In vs. 1944 staat bovendien: »sonder *uwe* pine", welk pronomen beter verklaard wordt, indien men Reynaert tegen Bruun laat zeggen: laat Tibeert meegaan, hij kan de lijn over de galg brengen, wat gij met uwe bezeerde voorpoten niet kunt.

Ik meen daarom dat in vs. 1941 moet gelezen

»Doe so sprac hi te Brunen saen".

Zoodra Isengrym dezen voorslag hoort, geeft hij zijn bijval te kennen over zoo'n raad; en Bruun hierdoor nog meer aangezet, geeft Tibeert de opdracht, die ze blijmoedig op zich neemt met de woorden

»gawi, hi heves wel verdient
ine dede nie so lieve pine.

Van den koning merkt men in dit gansche bedrijf niet veel.

Grafisch zou verschrijving mogelijk wezen; indien 'hie' voor 'die' is verlezen; in 'co': 'te' schuilt, en een vroeger eventueel 'ninc': 'brune' of 'brūë' bevatte.

h en *d* worden meer verwisseld, in andere hss. althans.

c en *t* wisselen te vaak om lang er bij stil te staan.

In zake *o* en *e* vgl. stroc Gräter in den afdruk van het Reinaert-hs. voor strec, vs. 2028; beofde, ibidem voor beefde, vs. 1748.

b en *n*: dat *n* en *u* (en *v*) met elkaar verward of voor mekaar verlezen zijn, is bekend; nu staat in vs. 1087: »bruun de vraat", waar Gräter te lezen geeft, naar het hs. waarschijnlijk: bruun de *b*raet.

c en *e* zijn ook in R. wisselend: 'mocte' voor 'moete', 1793 — 'dine' voor 'dinc', 2969. —

D lken gekomen. 't Huis schijnt
van boven valt hij in eens

voer dat uyuergat.

Het vuur werd vaak gestookt op een ijzeren plaat; in 't midden daarvan was een vierkante opening: het aschgat of vuurgat; in Friesland heb ik zulke gelegenheden nog wel gezien: daar heet die opening, waar een holte in den grond onder is, een 'hird dôbbe' (hŏd-dòbe); in Holland noemt men het: de kolk; die bevordert ook de 'trek' van 't vuur.

Voor dat gat nu, — roepen de lui die bij 't vuur lagen te slapen, — was er iets gevallen, „sine wisten wat".

Zoo zijn de conjecturen overbodig, althans in zoover dat alleen de vorm uyuer = vuur nog moet verklaard, of verbeterd. Mij dunkt dat van Helten, Mndl. Spraakl. blz. 110, noot, gelijk kan hebben: het kan een »verschrijving zijn voor *vuyer*, een vorm die door een Hollandschen copiïst in den tekst is gebracht". Of schreef de auteur zelf dien vorm?

Voor de beteekenis 'vuyergat = hirddôbbe' kan ik uit de M. E. geen bewijzen bijbrengen. Maar de context eischt — schreef ik bijna — dezen zin.

Kiliaen heeft vuyrster-gat, j. masier-gat, dat echter vrijwel een kastje in de muur zal voorstellen; zie ook Muller Ojb. 54.

1023. Muller heeft al voorgeslagen om III werven in:

Ne comt hi (Reyn.) niet, hets hem quaet
Men salne iii werven daghen
Te lachtre alle sinen maghen,

op grond van *b:* (R. II, 1047) in 'derde waerf' te veranderen. En hij meent, evenals Geyder [1]) dat driemaal dagen wegens dergelijke daden R.'s verwanten tot oneer was.

---

1) Noot ad vs. 1024 van diens vertaling.

Maar driemaal dagen was recht; men behoefde vóór de derde daging zelfs niet te verschijnen.

Van Helten was op het goede spoor: »Beter zullen wij Willem's meening nabijkomen, wanneer we 1°. de positieve uiting door een negatieve vervangen, en 2°. de door mij voorgeslagen invoeging laten gelden." Hij leest namelijk:

men salne derde werven niet daghen
Maer *rechten* te lachtre alle sinen maghen.

Maar door dat 'rechten' uit R. II raakt hij 't spoor bijster, dunkt me. Er schuilt wat anders in. Eerst een paar vorige regels bekeken.

1007. De koning roept na den jammerlijken terugkeer van Brune zijn »hoogste" bi namen || ende ontboet dat si quamen || alle gader an sinen raet. ||

En wat rieden deze hem toen?

»dat menne twe werven daghen soude
Reinaerde, of die coninc woude",

Nu hebben Muller en Van Helten, alweer omdat *b* 'anderwerf' en 't latijn 'iterato' heeft: 'twe werven' in 'anderwerf' veranderd. Op zich zelf zou dit niet erg wezen, maar hier bederft het den uitleg. Die raadslui stellen voor, niet om hem anderwerf te dagen, maar, om hem maar twee maal te dagen, in plaats van driemaal, zooals recht was — als de koning het goed vindt.

Het bewijs?

Als Tibeert „in eens arems siecs wise" terugkomt, is men algemeen verontwaardigd: „doe waert ghindre menich raet, hoe men Reinaert ter redenen brochte". Wat zegt toen Grimbeert?

(vs. 1336) al ware mijn oom noch also quaet
sal men vri recht voort draghen,
men salne *drie* [1]) waerven daghen,
also men doet enen vrien man.

1) Muller, Van Helten willen 'derdewaerf' lezen; wat ook hier de zin bederft.

Dat kan moeilijk slaan op de raadslagen die men deed op dat oogenblik; er is ons daarvan niets vermeld. Wel van een vorig maal; toen was de koning op den raadslag van zijn 'hoochste' ingegaan, had hij werkelijk goed gevonden, het bij tweemaal dagen te laten. Hij zegt tegen de kater: here Tybeert, zeg hem, »hets hem quaet" — en wat ik hiervoren blz. 18, bij vs. **1023**, citeerde.

Alleen moet òf '*niet*', met van Helten ingelascht, òf gelezen: Menne salne (etc.)

Neemt men dit niet aan, dan is Grimbeerts oratie, om R. driemaal te dagen, omdat het recht was, en R. er als vrij man aanspraak op maken kon, — nog al overtollig.

Bovendien: mijn verklaring steunt op de lezing van 't handschrift [1]).

Er is mogelijk nog iets aantevoeren voor dit maar tweemaal dagen.

In de Ecbasis klaagt de Vos er over dat hij maar tweemaal gedaagd is, zie J. te Winkel, Gesch. Letterk. I, 251/2. Ik kan thans niet verder die plaats vergelijken, noch nagaan in hoeverre dit in een der fransche Reynaert-branches misschien ook voor komt.

De lezing van Jonckbloet en Martin is al door Muller afgekeurd; van Helten voegt er bij, terecht: »de boodschap, welke den koning (hier) in den mond gelegd wordt, draagt in den Renart een geheel ander karakter dan Willems gedicht."

1941: Doe so sprac die coninc saen.

Niet de »coninc" zegt dit. Jonckbloet heeft dan ook den tekst in: »Doe sprac hi ten coninc saen" veranderd, met beroep op regel 1950/1.

Echter is m. i. daar de juiste lezing nog niet mee hersteld. Als Isegrim, en wel tegen Brune, zijn instemming met Rey-

1) Anders kon die oratie ook slaan op wat van Helten inlascht, nml. op 'rechten'.

naerts raad heeft betuigd, dan geeft, niet de koning — zooals men verwachten zou, indien Jonckbloets lezing de juiste was, — het bevel »Tibeert, doe wat is voorgeslagen"; maar zegt Bruun

(1954) neve Tibeert, nem
die line, du salt mede loopen
Reinaert die salt nu becopen
myn scone liere....

In vs. 1944 staat bovendien: »sonder *uwe* pine", welk pronomen beter verklaard wordt, indien men Reynaert tegen Bruun laat zeggen: laat Tibeert meegaan, hij kan de lijn over de galg brengen, wat gij met uwe bezeerde voorpoten niet kunt.

Ik meen daarom dat in vs. 1941 moet gelezen

»Doe so sprac hi te Brunen saen".

Zoodra Isengrym dezen voorslag hoort, geeft hij zijn bijval te kennen over zoo'n raad; en Bruun hierdoor nog meer aangezet, geeft Tibeert de opdracht, die ze blijmoedig op zich neemt met de woorden

»gawi, hi heves wel verdient
ine dede nie so lieve pine.

Van den koning merkt men in dit gansche bedrijf niet veel.

Grafisch zou verschrijving mogelijk wezen; indien 'hie' voor 'die' is verlezen; in 'co': 'te' schuilt, en een vroeger eventueel 'ninc': 'brune' of 'brūē' bevatte.

h en *d* worden meer verwisseld, in andere hss. althans.

c en *t* wisselen te vaak om lang er bij stil te staan.

In zake *o* en *e* vgl. stroc Gräter in den afdruk van het Reinaert-hs. voor strec, vs. 2028; beofde, ibidem voor beefde, vs. 1748.

b en *n*: dat *n* en *u* (en *v*) met elkaar verward of voor mekaar verlezen zijn, is bekend; nu staat in vs. 1087: »bruun de vraat", waar Gräter te lezen geeft, naar het hs. waarschijnlijk: bruun de *b*raet.

c en *e* zijn ook in R. wisselend: 'mocte' voor 'moete', 1793 — 'dine' voor 'dinc', 2969. —

Muller wantrouwt het geheele eind van na vs. 3397. Dat kon door een ander wel zijn bijgedicht [1]). Was deze de man, die ook aan de inleiding wat toevoegde? Zoo dacht ook Willems al, zie zijn editie, Inleiding blz. XXXIV, en boven blz. 2. In elk geval zal het gebeurd moeten wezen vóor ± 1280, daar ook het latijn het bestaande slot heeft.

Ik houd het er echter voor dat het verhaal van Firapeel, en wat verder in R. I voorkomt, er oorspronkelijk zal bijbehoord hebben.

Reynaert wil wraak nemen op den ram, die hem te lang — en met minder heusch vertoon — op »scaerpe ende staf" had laten wachten (vs. 2953 vv.). Hij heeft van te voren begrepen dat men graag een zoenoffer bij de hand zal willen hebben voor den vrede tusschen koning en hooge heeren; de ram biedt zich zelf aan met zich als auctor van de daad voor te doen, als hij Cuwaerts hoofd overbrengt. Volgens middeleeuwsch gebruik [2]) trof dit lot ook de familie van den ram.

Een staaltje te meer van Reynaerts boosheid. En een natuurlijk stukje.

Toch ontbreken er, hoogstens echter enkele regels, aan het slot na vs. 3476.

Ook van Helten acht het slot verloren gegaan; na dit vers. Daarin zal dan minstens gestaan hebben Nobels tocht naar Maupertuus. Er staat toch in

vs. 3428: daer na sullen wi alle lopen
na Reynaerde ende sulne vanghen
ende sullen sine kele hanghen
sonder vonnisse.

---

1) Vgl. Tijdschr. VII, blz. 13/4 noot; 22, 45, 47.
Mij dunkt dat de taalkundige bezwaren (: vangen; verbit; ghelijst : verrist) niet te zwaar mogen wegen; zoolang de andere den doorslag nog niet gegeven hebben.

2) Trof in later tijd niet verbeurdverklaring van goederen ook nog niet de geheele familie.

Hiervan vernemen we niemedal in 't gedicht; 't is toch niet aannemelijk dat Willem het wel ter sprake zou brengen, maar niet gewag maakt van een poging om het ten uitvoer te leggen?

Er staat echter niet dat Nobel een tocht zal doen. Alleen dat 'wi' — Firapeel spreekt — vrijheid hebben 'sonder vonnisse' Reynaerde te mogen dooden. D.w.z. dat R. vogelvrij is verklaard [1]).

Hoewel ze ook in het latijnsche stuk staan, heeft van Helten, om redenen in zijn editie blz. 154 opgegeven, bezwaar tegen het in den tekst behouden van vs. 3453 tot 3463.

M. i. bevatten zij juist, in eenigszins andere woorden wat men als terugslag op vs. 3428—3432, hiervoor geciteerd, tot nu toe zocht.

Firapeel is de leepe hoveling. Koning Lioen heeft het voorstel R. vogelvrij te verklaren goedgekeurd, evenals het plan de hooge heeren die in de gevangenis zitten, schadeloos te stellen voor hun geleden onrecht. Hij kondigt hun dit in woorden aan, juist geschikt om aangenaam te klinken in de ooren van den wolf en den beer; aan de doodvijanden van den vos draagt hij op als een leen, een ambt, van den koning, om den vogelvrij verklaarden vos te schaden [2]).

Hij verstaat de kunst èn koning èn hooge heeren tevreden te stellen.

Maar nu het slot van de latijnsche bewerking. Die werkt meermalen om. Daar wordt meegedeeld:

1°. hoe de ram bij de menschen tegen wolf en beer bescherming zoekt, en tegen jaarlijksche afschering van zijn vacht die ontvangt.

2°. dat de kater, die van de galg naar 't hof keert, de muizen tot voedsel en de huizenbewoning als vergoeding krijgt.

---

1) In het latijn staat: Reinardi cum cunctis tecta petamus | inventus si sit, interemus eum

Van het eerste staat in R. I niets, het laatste komt min of meer overeen.

2) „Sonder eneghe meedaet" (vs. 3455) beantwoordt aan: sonder vonnesse, hets recht. (3431).

doefheid, Lutg. II, 1163, en andere bij Verdam, Woordbk. I, 329 te vinden voorbeelden. Daardoor verdwijnt de tegenspraak van vs. 108 en 110. Ongetwijfeld was Courtois nog niet met zijn aanklacht gereed; hij moet aan den koning nog recht vragen. De gelegenheid wordt er te levendiger door, als men den kater Courtois in de rede hoort vallen en hem ongeduldig in den kring ziet springen [1]). En — is ook dan in »al(*se*) dus hi sine tale began" in 't Latijn niet min of meer weer te vinden in vs. 57*a*: »audit Tibertus catus hoc"?

---

901. *versleghen* wil Muller [2]) in 'gevleghen' veranderen; m. i. ten onrechte. Wel is waar zinspeelt 926 (hoe rikelike een berehuut) bepaaldelijk op het villen (gevleghen) van den beer maar vs. 923 luidt:

hoe is di dese bere ontgaen,
die di te voreń was ghevaen?
923 hoe menich morseel leget daer an
dat gherne etet menich man.

In 902 zal dan ook met *-ne* — ende hi*ne* thuuswart hadde gedreghen — den heelen beer zijn bedoeld, die in 901 'versleghen' was. En 'menich morseel' lag 'daeran', en een 'rikelike berehuut'.

Het Latijn heeft 'decoriasse' in 377; in 388/9 is echter van een huid geen sprake, maar van »nescio quanta latet dulcedo [illegible] eius Uescitur usque libens nobilis omnis eis".

Vs. 11, 926: »van hope, dat de beer waer doot" wijst meer op 'versleghen', maar de plaats is sterk gewijzigd.

[illegible]. Isingrijn laat zich door de vos bepraten om in de [illegible] te kruipen, maar hoenders vond hij niet op de hanebalken, hoe ver hij ook tastte.

---

1) [illegible] in coetum".
2) Zie blz. 39.

DE SPIEGEL DER SONDEN

een nieuw Mnl. leerdicht.

Aan leerdichten ontbreekt het onze Mnl. letterkunde niet. Toch zou, geloof ik, ieder het eene belangrijke aanwinst noemen, wanneer er een vrij goed, met „exempelen" doorvlochten Mnl. leerdicht van omstreeks 17000 verzen ontdekt werd. Nu, ontdekt in den eigenlijken zin des woords is zulk een leerdicht wel niet, maar het heeft er toch iets van, wanneer men in staat is zulk een leerdicht, waarvan totnogtoe geen enkel beoefenaar onzer letterkunde melding gemaakt heeft, en waarvan het weinig bekende handschrift als Middelnederduitsch is gestempeld, aan te wijzen als oorspronkelijk in zuiver Middelnederlandsch geschreven, zoodat de geschiedschrijver onzer Mnl. letterkunde alle recht heeft, er zijne aanspraken op te doen gelden.

Het handschrift, dat ik bedoel, bevindt zich in de Paulinische bibliotheek van het Westfaalsche Munster (daar als N°. 268) en heeft geenen titel, daar het eerste van de 140 bladen, waaruit het bestond, verloren is gegaan; maar bl. 54*a* herhaalt den titel aldus:

»Ic hebbe voren untbonden,
Dat dit si de *Speghel van Sonden*"

Van dat Hs. is het eerst melding gemaakt door A. Lübben, die in het vierde *Jahrbuch des Vereins für niederd. Sprachforschung* van 1878, bl. 54—61, daaruit voornamelijk een exempel mededeelde, dat er op bl. 133*b* begint en bijna volkomen denzelfden inhoud heeft als Schiller's „Gang nach dem Eisenhammer". H. Jellinghaus noemt het in Paul's *Grundriss* II bl. 423 slechts even met de bijvoeging, dat het „mehr niederländisch" is dan Josep's gedicht over de zeven doodzonden, dat dezelfde stof als ons leerdicht, maar in beknopter vorm behandelt. Eerst H. Babucke, die in 1874 Josep's gedicht had uit-

gegeven en wiens aandacht op dit gedicht gevestigd was door Suchier, heeft ons in staat gesteld, er beter over te oordeelen door er een uitvoerig opstel met zorgvuldige inhoudsopgave over te leveren in het onlangs verschenen 17de *Jahrbuch des Vereins für nd. Sprachf.* bl. 97—136.

Wat de taal van het gedicht betreft, zegt Babucke: „Die Sprache ist mittelniederdeutsch; sie gehört dem *mi*-Gebiet an; starke niederländische Färbung ist unverkennbar". Als bewijs voor dat laatste worden de woorden *moy* en *wet*, die er telkens in voorkomen, aangehaald, en daaruit wordt dan de gevolgtrekking gemaakt: „Das Gedicht wird also in den niederdeutschen Gegenden an der niederländischen Grenze entstanden sein". Datzelfde maakt Babucke ook op uit de groote menigte bastaardwoorden, die er in voorkomen, en die niet uitsluitend aan het Latijn, maar zelfs grootendeels aan het Fransch ontleend zijn en in het Middelnederduitsche woordenboek van Schiller en Lübben tevergeefs worden gezocht. Babucke heeft ze zooveel mogelijk bijeengezocht en in alphabetische volgorde opgegeven, meest met de verklaring; doch daar hij niet op de gedachte schijnt gekomen te zijn, dat hij eigenlijk met een Mnl. gedicht te doen had en ze dus in de eerste plaats in Verdam's *Mnl. Wdb.* moest zoeken, is hij niet in de verklaring van alle geslaagd. Soms zelfs schijnt hij ze, door onbekendheid met het Mnl., verkeerd gelezen te hebben. Zoo haalt hij van bl. 94*a* *acoer* aan, dat voorkomt in deze verzen: een koning

„Solde festeeren zyne maghen
To eenen van zynen vercorene daghen;
So moy dreef he zyn *acoer*,
Dat he solre, want und floer
Verdecken dede van der zale
Met pellen purpere und met sindale".

Natuurlijk is *acoer* verlezen voor *atoer*, dat in de beteekenis »toebereidsel, schikking, maatregel" bekend is.

Bij de woorden (bl. 59*b*): »De duve, de Noe ter dolouven

utvlieghen dede" vermeldt hij, dat *dolouven* door Schiller-Lübben met »Fensteröffnung" verklaard is en vraagt hij, of misschien aan *diluvium* te denken is. Het Mnl. had hem zekerheid kunnen geven, dat *ter dilovien* moet gelezen worden.

De woorden (bl. 85*a*) „in discretien gehint" blijven hem duister. Daar *gehint* in 't Mnl. bekend is voor ons *geënt*, beteekenen zij natuurlijk: »in een juist oordeel des onderscheids geworteld". *Duwire* (bl. 96*b*) is, ofschoon hij het juist vertaalt, blijkbaar voor hem een onbekend woord. Het *Mnl. Wdb.* echter geeft tal van plaatsen op, waar men het in de beteekenis van »hol, krocht" vindt, en doet het kennen als eene ontleening door het Fransch heen aan het Mlt. **dogaria* als afleiding van *doga*. De uitdrukking *ter cure leben* (bl. 82*a*) wordt gissenderwijze verklaard als „sorgsam leben", blijkbaar omdat den Heer B. het Mnl. *ter cure* (bijzonder goed, uitstekend) niet bekend is. Het woord *conoen* is B. even duister, zooals het voorkomt bl. 101*a*:

„Verwaten zyn se alle, diet doen,
Van den paus int grote *conoen*"

Men leze natuurlijk *canoen* en vgl. Verdam's *Wdb.* in voce. Voor *meinstrandie* (bl. 98*a*) zal wel *meinstraudie* moeten gelezen worden. *Poye* (bl. 72*a*) is van een vraagteeken voorzien, maar uit de verzen, die er voor aangehaald worden, blijkt, wat het beteekent. Het komt voor in:

»De vierde vrucht, de uut den munt komet,
De mach biechte syn ghenomet,
Wat dat desse vrucht doen mach,
Hoert men *ter poye* al den dach".

Poye nu is een gewone Mnl. vorm voor hetgeen nu *pui* heet. Afkondigingen hadden, ja hebben op vele dorpen nog, plaats van de *puien* van het raadhuis: „iets ter poye al den dach hooren" is dus: »dagelijks in 't openbaar hooren verkondigen".

Ook bij *peynse* (bl. 82*b*) staat een vraagteeken in de verzen:

Dat kan moeilijk slaan op de raadslagen die men deed op dat oogenblik; er is ons daarvan niets vermeld. Wel van een vorig maal; toen was de koning op den raadslag van zijn 'hoochste' ingegaan, had hij werkelijk goed gevonden, het bij tweemaal dagen te laten. Hij zegt tegen de kater: here Tybeert, zeg hem, »hets hem quaet" — en wat ik hiervoren blz. 18, bij vs. **1023**, citeerde.

Alleen moet òf '*niet*', met van Helten ingelascht, òf gelezen: Menne salne (etc.)

Neemt men dit niet aan, dan is Grimbeerts oratie, om R. driemaal te dagen, omdat het recht was, en R. er als vrij man aanspraak op maken kon, — nog al overtollig.

Bovendien: mijn verklaring steunt op de lezing van 't handschrift [1]).

Er is mogelijk nog iets aantevoeren voor dit maar tweemaal dagen.

In de Ecbasis klaagt de Vos er over dat hij maar tweemaal gedaagd is, zie J. te Winkel, Gesch. Letterk. I, 251/2. Ik kan thans niet verder die plaats vergelijken, noch nagaan in hoeverre dit in een der fransche Reynaert-branches misschien ook voor komt.

De lezing van Jonckbloet en Martin is al door Muller afgekeurd; van Helten voegt er bij, terecht: »de boodschap, welke den koning (hier) in den mond gelegd wordt, draagt in den Renart een geheel ander karakter dan Willems gedicht."

1941: Doe so sprac die coninc saen.

Niet de »coninc" zegt dit. Jonckbloet heeft dan ook den tekst in: »Doe sprac hi ten coninc saen" veranderd, met beroep op regel 1950/1.

Echter is m. i. daar de juiste lezing nog niet mee hersteld. Als Isegrim, en wel tegen Brune, zijn instemming met Rey-

1) Anders kon die oratie ook slaan op wat van Helten inlascht, nml. op 'rechten'.

kent, voldoende om hem de overtuiging te geven, dat wij hier volstrekt niet te doen hebben met een gedicht van de grenzen, geschreven in een grensdialect. De taal van het handschrift heeft nooit ergens op de grenzen van ons land geheerscht: het is eene taal, waarin het zuiver Middelnederlandsch als onwillekeurig vervormd wordt, wanneer een Saks zich bij het overschrijven van een handschrift zekere vrijheid veroorlooft. De taal van dezen *Spiegel der Sonden* heeft van haar echt Mnl. karakter onder de handen van den Saksischen afschrijver althans niet meer verloren, dan Maerlant's taal in Hss. van zijne *Historie van Troyen* of *Merlijn*. Van vertaling in het Middelnederduitsch, zooals bij *Lekenspiegel*, *Dietsche Doctrinael* en *Reinaert*, kan hier niet eens sprake zijn.

Is bij het overschrijven een Nederduitsche vorm voor een Nederlandschen in de plaats gesteld, dan heeft de afschrijver er zich niet eens om bekommerd, of hij daarmee ook het rijm verstoorde, en dat heeft hij inderdaad meermalen gedaan. In de aanhalingen van Babucke vond ik dat minstens zeven maal, namelijk bl. 16*a*: *wert : greignaert* voor *waert : grognaert* (waar B. bl. 100: »de man is *al te* greignaert" verklaart met »*alter* Brummbär"!); bl. 39*b* *genoech : genoech* voor *genoech : gevoech* (misschien alleen slecht gelezen); bl. 39*b*, *bestet : gelegt* voor *besteet : geleet;* bl. 96*b* : *schoonheit : ghelecht* voor *schoonheit : gheleit;* en *hiet : beduet* voor *hiet : bediet;* bl. 47*a* : *liet : beduet* voor *liet : bediet;* bl. 118*b* : *oedmoden : stonden* voor *oedmoeden : stoeden*.

Door niet bij het Mnl. aan te kloppen heeft B. menige duidelijke plaats uit het gedicht duister gevonden. Zoo haalt hij op bl. 127 aan de versregels (bl. 85*b*):

»Dat gescryfte manichsins verclaert,
Dat se is alder zonden konynck.
Men scryft se boven in den rinck
Und met ere crone mede" (?).

Het vraagteeken kan daar gerust vervallen: *ere* beteekent hier niet, zooals bij den afschrijver vaak, *hare*, maar is het

Muller wantrouwt het geheele eind van na vs. 3397. Dat kon door een ander wel zijn bijgedicht [1]). Was deze de man, die ook aan de inleiding wat toevoegde? Zoo dacht ook Willems al, zie zijn editie, Inleiding blz. XXXIV, en boven blz. 2. In elk geval zal het gebeurd moeten wezen vóor ± 1280, daar ook het latijn het bestaande slot heeft.

Ik houd het er echter voor dat het verhaal van Firapeel, en wat verder in R. I voorkomt, er oorspronkelijk zal bijbehoord hebben.

Reynaert wil wraak nemen op den ram, die hem te lang — en met minder heusch vertoon — op »scaerpe ende staf" had laten wachten (vs. 2953 vv.). Hij heeft van te voren begrepen dat men graag een zoenoffer bij de hand zal willen hebben voor den vrede tusschen koning en hooge heeren; de ram biedt zich zelf aan met zich als auctor van de daad voor te doen, als hij Cuwaerts hoofd overbrengt. Volgens middeleeuwsch gebruik [2]) trof dit lot ook de familie van den ram.

Een staaltje te meer van Reynaerts boosheid. En een natuurlijk stukje.

Toch ontbreken er, hoogstens echter enkele regels, aan het slot na vs. 3476.

Ook van Helten acht het slot verloren gegaan; na dit vers. Daarin zal dan minstens gestaan hebben Nobels tocht naar Maupertuus. Er staat toch in

vs. 3428: daer na sullen wi alle lopen
na Reynaerde ende sulne vanghen
ende sullen sine kele hanghen
sonder vonnisse.

---

1) Vgl. Tijdschr. VII, blz. 13/4 noot; 22, 45, 47.
Mij dunkt dat de taalkundige bezwaren (: vangen; verbit; ghel*ijst* : verri*st*) niet te zwaar mogen wegen; zoolang de andere den doorslag nog niet gegeven hebben.

2) Trof in later tijd niet verbeurdverklaring van goederen ook nog niet de geheele familie.

Oec sijn die jonghen hare moeder goet,
Want also langhe als sise voet,
Also langhe voeden sise weder."

Nochtans, een kraan en een ooievaar is niet hetzelfde: beide vogels zijn bekend genoeg, en hunne namen verschillen ook te veel van elkaar, om ons aan verwarring te kunnen doen denken. Bij Maerlant, *Nat. Bloeme* III vs. 2427 vlgg. echter vindt men eenen vogel, wiens naam zeker weinig bekend is en genoegzaam gelijkt op den naam *krane*, om daarvoor, vooral in 't Gotisch minuskelschrift, te worden aangezien, namelijk de *kiches*, waarvan Maerlant zegt:

»Alsine jonghen op sijn comen,
So dat si hem selven vromen,
Houden si ledech ende voeden
Vader ende moeder, ende broeden
Die hem selven dan van ouden
Voeden en moeghen noch ghehouden.
Dorpre mensche, merc hier op wel!"

Het komt mij tamelijk waarschijnlijk voor, dat de dichter van den *Spiegel der Sonden* dit exempel bepaaldelijk aan Maerlant heeft ontleend en niet aan Thomas van Cantimpré, bij wien *kiches* moeielijk voor *grus* heeft kunnen worden aangezien.

Elders (bl. 31*a*) wordt eene andere bron aangehaald:

»Hyr off memorie
Vindmen in *Alexanders historie;*
Do he Darise hadde verwonnen
Teenen tyd, und daer was gewonnen
So groten rooff, ...
. . . . . .
Daer gebood die conync rike,
Den rooff te verbernene gemeenlike
Sonder letten; und he sede,
Eer tfolc gekreech dese rychede,

[illegible] gaat, het kasteel ver-
[illegible]; dien vogelvrij en in den

[illegible] uiteen.
[illegible] — m. i. terecht — zonder voorbe-
ho[illegible] 1 [illegible] 2 [illegible] pol[illegible] n den latijnschen vertaler.
Nu we in vs. 3453—3463 [illegible] ugslag op het tweede ge-
deelte van Firapeel's voo[illegible] den koning terugvinden,
blijft alleen het laatste — [illegible] hof uiteengaat — m. i. over.
Misschien stond zoo iets n[illegible] in de enkele regels, die, naar mij voorkomt, achter vs. 3476 ontbreken.

In R. II is dit eind hier geheel gewijzigd om het in aansluiting te brengen met het vervolg.

Zwol, Dec. '92. F. BUITENRUST HETTEMA.

TULT.

Geen van onze etymologische woordenboeken geeft eene bevredigende verklaring van het vr. znw. *tult*. Franck noemt het »van onbekenden oorsprong", Vercoullie brengt het o. m. in verband met Oostfriesch *tülte*, *talte*, *dult*, klomp, hoop; ten Doornkaat Koolman vermeldt daarbij echter in de *eerste* plaats »vod, lap, lel". Alleen de eigenlijke beteekenis van *tult* — niet zooals Van Dale die veel te algemeen opgeeft: *zekere hoeveelheid* balken, maar: *twaalftal* balken (in den houthandel), — kan op het rechte spoor brengen. Tult is ongetwijfeld het Deensche *tylvt*, *tylft* of *tylt* (uitspr. *tült*) »dozijn" (verg. ook Zweedsch *tolft*), eene afleiding van *tolv*, het telwoord „twaalf". Dus laat zich onze uitdrukking „met hoopen en tulten" omzetten in „bij troepen en dozijnen."

Leiden. A. BEETS.

Wordt de *Spiegel der Sonden* eenmaal in zijn geheel uitgegeven, zooals hij dat blijkbaar verdient, dan zal het een belangwekkend en dankbaar werk zijn, eens te onderzoeken, waaraan de dichter de groote verzameling exempelen ontleend heeft, die de »leerlicheit" van dat werk als »bloemen" versieren. Nu kan ik alleen wijzen op het »Exempel, dat wyfs ansichte lichte vanghet den man met ere (d. i. hare) schoenheit" (bl. 96*b*):

»Dat zere tootsiene (l. *tontsiene*) is wyfs schoonheit,
Is uns in exemplen ghelecht (*gheleit* of *gheseit*),
Dat men van Baalam (l. *Barlaam*) vint
Den coninc, dat he hadde een kint,
Van welken seghede zyn medicien,
Dattet blint solde bedien,
Wert dat queme zonne te siene
Eer dat olt were jaren tiene.
Do hiet de coninc Ba(*r*)laam schire
Dat kint sluten in eene duwire,
Daer gheen gevoel was van claerheden.
Als de tien jaren weren leden
Und men dat kint brachte vor oghen,
Ghenc men em menige chierheit toghen,
Gold, silver und ander rike dinck;
Und do vraghe (l. *vraghede*) de jonghelinck
Van elken dinghe, wo dat hiet;
Und men heftet em beduet (l. *bediet*).
Do sach he schone wiven dare
Und he vraghede wat dat ware.
Een heft em in spele gheantwort,
Dattet duvele were, de rechtevort
Konnen verleiden elken man.
Als men dat kind leyde van dan
Vor zynen vader, den konynck,
So vraghede he den jonghelinck,
Wat dinghen he begherde zeerst

Van al, dat he gesien hadde eerst.
Dat kind gaf antworde ghereet:
»Den duvel die de mans verleet".
Des Ba(r)laam was zere verbaert
Tote den, dat em was verclaert,
Wat dat kind meende daer mede:
Dat jonghe wyf und ere schoonhede".

Hetzelfde verhaal vindt men aldus in den *Spiegel Historiael* II[7] 26, vs. 37—75:

»Het was een coninc, dien was geboren
Een enech sone scone uutvercoren.
Nu daden fisisiene verstaen:
En worde dat kint niet gedaen
Daert ware der jare tiene,
Ende ment wachte niet te siene
De sonne oft vier, het worde blent.
Als die coninc dat bekent,
Dede hi maken ene hagedochte,
Daer men tkint in houden mochte,
Dat het vier no sonne en sage.
Als der X jare leden die dage,
Wert dat kint utegeleet,
Dat van der werelt niet en weet
Bi den siene van sinen oegen.
Doe dede hem die coninc toegen
Die manne in ene stede,
In ene andere die wive mede,
Hier gout ende hier selver reene,
Ende hier preciose steene
Ende cierheit van grotere doeget.
Elcs es hem sonderlinge getoeget;
Ende als hi vrachde om elcs namen,
Men berechteds hem altsamen.
Ende als hi van den wiven vraget

Om die namen, so es gesaghet
Van hem, die gordde des coninc̃s swert,
Als dieghene die spelen beghert:
»Het sijn duvele, die de liede bedriegen".
Ende dore al dat ware lieghen,
So hadt genuechte meer in dien
Dan in al dat hadde gesien.
Doe brachte men vore den coninc tkint,
Die hem vraechde, wat het meest mint
Van al dat hem was getoeghet.
„Vader", seide hi ende wert verhoeghet,
»De duvele, die bedriegen de liede.
Ic en core gheene miede
Daer vore van dat ic oeyt sach".

Dit verhaal maakt in den *Spiegel Historiael* deel uit van de geschiedenis van Barlaäm en Josaphat, die Vincentius in zijn *Speculum Historiale* XVI 1—64 had opgenomen. Bijzondere reden om te meenen, dat de dichter van den *Spiegel der Sonden* juist Utenbroecke's vertaling der tweede partie van den *Spiegel Historiael* zal geraadpleegd hebben, is er eigenlijk niet, maar de overeenkomst is, zooals men ziet, toch te groot om niet te vermoeden, dat althans het *Speculum* van Vincentius zijne bron zal geweest zijn.

Na al het opgemerkte zal vermoedelijk wel niemand er meer aan twijfelen, of de door Babucke beschreven *Spiegel der Sonden* is een oorspronkelijk Mnl. dichtwerk, dat in het Munstersche handschrift slechts wat Saksisch gekleurd is door den Nederduitschen afschrijver. Mocht er bij iemand nog eenige twijfel zijn blijven bestaan, dan is die te eenemale weg te nemen door de aanhaling van hetgeen wij er in lezen op bl. 32*b*, met het opschrift: »Vracheit hefft neghen specien in ere, die some lerars dochteren nomen:

»Woker, roof und tassement,
Boesheit vander hand werclieden,

»Droefheit, na der hilgen leren,
Mach den mensche driesins deren:
Peynse brenct se em vake an".

't Is natuurlijk òf een subst., dat *gepeins*, *gedroom* beteekent, òf als *peinsen* te lezen. Bij *parmen* (bl. 95*b*) wordt gevraagd: franz. *parment*? Wie echter de verzen leest waar het voorkomt:

»Dus so werden ter lester uren
Wit of swart der zielen *parmen*
Na den weghe, den se ghenghen",

verandert vanzelf *parmen* in *paruren*.

Subyt (bl. 98*a*) wordt van een vraagteeken voorzien in:

»Und eer dat een point ghelijt,
So dalen se int helsche *subyt*".

Als men *su* eens wegliet? *Int helsche bijt vallen* is uit Maerlant's *Martijn I* vs. 605 bekend. Er is in het gedicht meer, dat aan Maerlant herinnert; maar in hoever de dichter den invloed van Maerlant's werken heeft ondervonden, kan ik, zonder meer dan het door B. van het gedicht medegedeelde te kennen, moeielijk uitmaken. Het bekende Mnl. woord *truwant* (bl. 52*b*, 127*b*) is B. blijkbaar vreemd, daar hij het voor hetzelfde als het fransche *trouvéor*, *trouvère* houdt.

Tribunt (bl. 52*b*) voor *tribuut* en *virtunt* (bl. 67*a*) voor *virtuut* zijn natuurlijk alleen drukfouten. *Versubtilen* (bl. 37*b*) wordt door B. vragenderwijs verklaard met »allzu fein machen"; in het Mnl. komt het vaak voor als »al te spitsvondig beredeneeren".

Men kan uit deze opmerkingen reeds zien, dat kennis van het Middelnederduitsch niet volstaat om het gedicht te verklaren, terwijl hij, die met het Middelnederlandsch eenigszins vertrouwd is, er nauwelijks eenige moeite mee heeft. Dat op zich zelf pleit reeds voor het Middelnederlandsch karakter van het werk; doch ook de weinige aanhalingen, waardoor wij met het gedicht kennis maakten, zijn voor ieder, die het onderscheid tusschen Middelnederlandsch en Middelnederduitsch (Saksisch)

Die achste is vrec te sine van
Conste, die enich mensche can;
Die neghende is spelen om ghelt".

Daarmee beginnen de 181 verzen, die het eerste fragment uitmaken en over »woeker" handelen evenals de 83 verzen van het tweede fragment, waarop dan nog 7 verzen over »roof" volgen. Moltzer's vermoeden, dat wij daar stukken eener onbekende *Doctrinael* (of *Spiegel*) voor ons zouden hebben, wordt dus bevestigd: de *Spiegel*, waartoe zij behooren, is nu in zijn geheel bekend en als Mnl. dichtwerk aangewezen.

Nu wij weten, dat de fragmenten over »Woeker" behooren tot hetzelfde gedicht, waarin »Der naturen boec" wordt aangehaald, dat vermoedelijk hetzelfde is als Maerlant's *Naturen Bloeme*, kunnen wij het vermoeden niet terughouden, dat Maerlant's werk ook de stof zal geleverd hebben voor de volgende opmerking in die fragmenten, nam. voor vs. 228 vlgg:

»Die woekeraer slacht der pertrisen,
Die nader naturen bewisen
Piint, datsi vreemde eieren reect,
Entie so broet si ende queect;
Maer als die jonghen siin ghepluumt,
Hebben si saen dat nest gheruumt
Ende sceden van diese heeft ghebroet.
Aldus die woekerare doet".

Bij Maerlant vinden wij, *Nat. Bloeme* III vs. 3079 vlgg:

»Perdix heet die pertrise bi namen.
Jacob ende Ysidorus te samen
Ende sente Augustijn segghen mi,
Dat et een loes voghel si,
Want elc andren eyere steelt;
Maer als die jonghe sijn gheteelt,
Kennen si der moeder diese wan
Bi den lude ende volghen haer dan".

De eerste bron van dat verhaal is *Physiologus* N°. 18, waar de patrijs evenwel niet het zinnebeeld is van den woekeraar, maar van den mensch, die, eerst door den duivel aangelokt, later tot beter inzicht komt en de roepstem zijner ouders, Christus en de kerk, volgt.

Bij de algemeene bekendheid, waarin Maerlant's werken zich in de Westelijke Nederlanden mochten verheugen, behoeven wij nu juist niet Vlaanderen te houden voor het gewest, waar de *Spiegel der Sonden* geschreven is, al is die spiegel dan ook blijkbaar niet van de grenzen, maar uit het hartje van ons land zelf afkomstig. Ik vermoed, dat de *Spiegel* in Zuid-Holland gemaakt is en heb voor dat vermoeden eenigen grond, vooreerst hierin, dat de door Moltzer uitgegeven fragmenten als omslag gediend hebben voor verschillende *Rechten* van Putten en van Geervliet en op het oud archief van die gemeente gevonden zijn, en vervolgens in het voorkomen van *ie* voor de scherpvolkomen *ee* (in de fragmenten) in *gemien* (vs. 98; 106) en *ghien* (vs. 191, 210), die bv. ook bij Willem van Hildegaersberch wordt aangetroffen; en eindelijk in 't gebruik van bepaald Hollandsche woorden, als *moy* en *rechtevoert* (bl. 96*b*), dat, voorzoover ik weet, niet of nauwelijks in Vlaamsche of Brabantsche geschriften voorkomt, maar telkens (reeds bij Hildegaersberch) wordt gevonden in Hollandsche geschriften uit de 14de en 15de eeuw.

Aangaande den tijd, waarin deze *Spiegel* geschreven is, hebben wij niet veel zekerheid. Moltzer acht het HS. der door hem uitgegeven fragmenten »ongetwijfeld veel ouder dan 27 Januari 1488, den datum van het jongste stuk" (waarvoor het tot omslag diende). Babucke zegt (bl. 98) van den *Spiegel* het volgende: »Die Zeit, in welcher das Gedicht entstanden ist, lässt sich aus dem Inhalte desselben zunächst nur insoweit bestimmen, als es *vor* der Reformation verfasst sein muss, jedoch in einer Zeit, in der sich die Empfindung von dem Vorhandensein kirchlicher, und sozialer Missstände lebhaft geltend machte, also im 15 Jahrhundert. Ferner wird 86*b* eine nur im 15 Jahrh. übli-

che Kopfbedeckung der Frauen, die „Kappenhörner" erwähnt — Der Verfasser, der sich am Schlusse een simpel clerck nennt, ist ein scholastisch gebildeter, frommer und strengkirchlich gesinnter Mann, der sich jedoch wiederholt der Geringen und Armen gegen die Grossen aufs entschiedenste annimmt. Auch dieses dürfte auf das 15 Jahrhundert deuten. Zu zweifelloser Sicherheit wird dann diese Annahme durch den Charakter der Schrift und der Sprache erhoben".

Geen enkel zijner argumenten evenwel heeft bewijskracht. Het schriftkarakter van het HS. bewijst niets voor den tijd, waarin het oorspronkelijke gemaakt zal zijn, dat evengoed uit de 14de eeuw kan dagteekenen. Het karakter der taal is door den Heer B. blijkbaar miskend. De Mnl. fragmenten van Moltzer vertoonen eene taal, die evengoed reeds uit de 14de als uit de 15de eeuw kan dagteekenen. Bijzondere ingenomenheid met de armen tegenover de aanzienlijken en ergernis over kerkelijke en maatschappelijke misbruiken vindt men in de Nederlanden reeds in de 13de eeuw, en in de 14de eeuw zijn zij zeer algemeen. Eindelijk bewijst ook de vermelding van de hoofdbedekking der vrouwen niets. De dichter van den *Spiegel* zegt (bl. 86*b*):

»Up hoghe daghen comen (l. *tomen*) em de wiven
Meest und doen er hoerne staen
Ten hoghesten, als se ten toghe ghaen";

maar reeds in *Jans Teesteye*, dat niet na 1332 kan geschreven zijn, lezen wij, vs. 2692 vlg:

»Si maken hoerne twee
Ghelijc enen stommen vee".

In het aanhangsel daarop, »Noch meer van den wiven", vindt men, vs. 27 vlgg:

„Daer maken si ane grote hoorne
(Ic wane sijt doen te Gods toorne)
Ende comen ter kerken ende ter feesten
Ghehorent ghelijc stommen beesten,

Des hem nature niet en an.
Worden si gheboren nochtan
Met hoornen, si soudens hem scamen,
Ende soudense decken waer si quamen".

Ook in den *Lekenspiegel*, die tusschen 1325 en 1330 geschreven werd, leest men II 7 vs. 8 vlg:

„Ghelijc dat hem vrouwen poyen
Met hoornen ende met sloyen".

Nog wat ouder is de *Rose*, waar van de vrouwen gezegd wordt, vs. 12234 vlg., dat zij

„Steken vol haren forele
Ende maker ave horne groet",

als vrije verkortende vertaling van: „et boute tout en ses forriaus, sur ses oreilles port tex cornes, que sers ne bues ne unicornes, s'il se devoient esfronter, ne puist ses cornes sormonter".

Trouwens reeds in de 13de eeuw was die hoofdversiering in de mode, zooals uit Maerlant's omstreeks 1268 geschreven werk van *Der Naturen Bloeme* blijkt, waar, II vs. 1267 vlg., eene Aethiopische stiersoort door den dichter vergeleken wordt bij de vrouw,

»Die thoeft draghet ghehoernt so sere,
Dattet stinct vor onsen Here".

Men ziet dus, dat de cornetten hier ter tijdsbepaling niet kunnen dienen. Naar den geest van het gedicht te oordeelen, zou ik het in geen geval later dan in de tweede helft der 14de eeuw stellen, doch waarschijnlijk zou eene gewenschte volledige uitgave ook aangaande dit punt wel wat meer licht verschaffen.

Amsterdam, 28 Nov. 1892. J. TE WINKEL.

RINCLUS vs. 193.

In de 13de strophe zijner bewerking van het *Miserere* somt Gilles van Molhem de kwalen op, die den mensch door Adam's zondeval beschoren zijn. »Dorst, honger, coude heefstu gemeenne" zegt hij, en dientengevolge kwelt gij u dag en nacht met de gedachte, hoe gij in uw levensonderhoud zult voorzien, hetwelk, *Rincl.* 193, aldus wordt uitgedrukt:

»ende peist daer na *toten leene*".

Men verwacht, dat dit vers beteekent: »en gij draagt die zorg met u rond tot aan het graf".

Kiliaan vermeldt *fulcrum* als eerste beteekenis van *lęne* en vertaalt evenzoo *schraghe* in de eerste plaats door hetzelfde woord, zoodat er geen twijfel kan bestaan, of hij beschouwt *lęne* en *schraghe* als volkomen synoniem, waarbij men in het oog houde, dat *schraghe* dus ook bij Kil. een collectivum kan aanduiden, zooals nu nog in het Westvl. het geval is, waar *schraag* niet alleen gelijk is aan het ndl. woord, maar ook het geheele onderstel, waarop iets rust, aanduidt. En dat dit zoo is, blijkt uit de keuze van het woord *fulcrum*, dat in het klassiek Latijn beteekent *stut*, *schraag*, *bijzonder van een bed*, *de bedschragen* (en met synekdoche *bed*, *aanligbed*), terwijl de bij Ducange opgegeven beteekenissen van *fulcrum* en verwanten uitsluitend betrekking hebben op het onderstel van een bed en het bed zelf: fulcrum: *ornamentum quod supponitur lecto*, *vel pes lecti vel eius sponda;* fulcrari: *lectum fulcris praeparare;* fulchrum: *lectus.*

Lęne is dus gelijk aan *schraghe* en beide beteekenen *onderstel waarop iets rust.*

In De Bo's Westvl. Idioticon vindt men verder i. v. schraag, dat dit woord »in veel plaatsen gebezigd wordt in den zin van *berrie.* — Een lijk op een *schraag* naar de kerk dragen".

Indien nu in Kiliaan's tijd *lęne* en *schraghe* volkomen syno-

niem waren en men nu nog in Vlaanderen kan spreken van een *schraag* in den zin van *berrie* (waarbij men opmerke, dat in de genoemde zegswijze begripsovergang van steunmiddel tot vervoermiddel plaats vindt), dan is er niets tegen, aan te nemen, dat in het Mnl. *leene* in bet. met *bare* kon overeenkomen.

De bewerker van den *Rinclus* had derhalve, indien hem dit in het rijm te pas gekomen ware, *toten leene* zeer wel kunnen vervangen door *toter baren*, eene uitdrukking die overigens in het Mnl. niet wordt aangetroffen. Of de dichter gebruik heeft gemaakt van eene in zijn dialect gangbare zegswijze, die blijkens de zoo duidelijk bij Kil. omschreven beteekenis van *lęne* en de door De Bo vermelde zegswijze, hoegenaamd niet zou bevreemden, òf dat hij haar uit rijmdwang gemaakt heeft, is vooralsnog moeilijk uit te maken.

Wat het geslacht van *leene* betreft, men verwacht met het oog op de andere germ. talen, dat het vrouwelijk is, terwijl het op deze plaats mannelijk gebruikt wordt. Nu kan men òf aannemen, dat dit een voorbeeld is der vaak in het Mnl. voorkomende verwarring in dit opzicht (zie van Helten § 276 *), òf zijn toevlucht nemen tot de niet al te gewaagde verandering van *n* in *r*.

Ik meen dus te hebben aangetoond, dat er gronden zijn om aan te nemen, dat *Rinclus* 193 beteekent: »en gij draagt die zorg met u rond, totdat gij op de baar ligt", welke laatste uitdrukking in de beeldspraak van onzen tijd moet worden weergegeven door: tot aan het graf.

Een voorbeeld, hoe grillig de taal is in de keuze harer beelden en dat zij zich noch door tijd, noch door plaats hierin gebonden acht, vindt men, zoowel in het ontbreken van eene uitdrukking als *toter baren* in het Mnl. [1]) en de daarmede gelijkstaande zegswijze in onze taal, terwijl toch in het Hd. »von der wiege bis *zur bahre*" zeer gewoon is, als in het eigen-

1) Tenzij men aanneme, dat de uitdrukking in het Mnl. wel bestaan heeft, maar toevalligerwijze nog niet is opgeteekend.

aardig verschijnsel, dat waar wij van iemand, die stokoud is, zeggen, dat hij »met den eenen voet *in het graf* staat", het Italiaansch de blijkens »*sulla bara*" zeer oude zegswijze kent „aver la bocca *sulla bara*", dat volgens Gius. Manuzzi »(si) dice di chi per vecchiaia, o per malsania, par che non possa" [1]).

Laten we nu de geschiedenis van het woord *leene* en zijne verwanten in het Germaansch nagaan; ik houd mij overtuigd, dat wij plaatsen zullen vinden, die het gebruik van *leene* in den *Rinclus* zullen ophelderen en bevestigen.

Het Ohd. bezat naast het intrans. *(h)linên* ook een trans. causativum *(h)leinen* [2]), dat teruggaat op **hlainjan*. Evenzoo komt in het Ags., behalve de beide vormen van het intransitivum *hlinian* en *hlionian* [3]), een transitief *hlênan* (Grein 1. 81) voor [4]).

In het Mhd. bestond het intrans. *linen*, waarnaast *lēnen* [5]); maar ook het trans. *leinen*. Hoe duidelijk deze beide werkwoorden ook in den beginne door het verschil in stamklinker van elkander waren onderscheiden, toch begonnen zij in den loop der tijden, onder den invloed der middelduitsche dialecten, veel in klank op elkander te gelijken, wat tot natuurlijk gevolg had, dat men langzamerhand het verschil in beteekenis der beide vormen uit het oog verloor. Door den invloed van het Middeld. werd *lēnen*, tengevolge van de rekking der *ē* in een open lettergreep, tot *lēnen* met zachtlange *e*, terwijl het trans. *leinen* zich, door monophthongiseering der *ei*, tot *lênen*, met scherplange *e*, ontwikkelde. Het gevoel voor het betrekkelijk geringe verschil in de uitspraak der *ē* en *ê* ging weldra verloren en reeds Luther bediende zich uitsluitend van den vorm *lehnen*, zoowel om het trans. als het intrans. begrip

1) D. i. »met den mond op de draagbaar liggen"; wat gezegd wordt van iemand, die door ouderdom of zwakte schijnt niet meer voort te kunnen".

2) *ai* > ohd. *ei* vóór andere consonanten dan *h*, *r*, *w* (W. Braune § 43 en 44).

3) *hlionian* door *o*-umlaut uit **hlinojan* (E. Sievers § 109b en 416, a. 6 en 7).

4) *ai* > ags. *â* en voorts door *i*-umlaut *ê* (E. Sievers § 17).

5) De bijvorm *lenen* ontstond door den invloed der volgende *e* (H. Paul § 43).

weer te geven. De opperd. schrijvers bezigden daarentegen alleen *länen* (= mhd. *lēnen*) voor de beide begrippen en sinds de 17de eeuw treft men *leinen*, trans., uitsluitend bij hen aan.

Iets dergelijks vond in het Mnl. plaats. De stamvocaal van het intrans. *lēnen* werd daar evenzeer gerekt tot *ē* en naast het trans. *leinen* ontstond, tengevolge van de tweede monophthongiseering, de bijvorm *lênen* [1]). Evenals dit in het Mhd. geschiedde, liepen ook hier de vormen *lēnen* en *lênen* (waarnaast *leinen*) dooreen, en daaraan is het toe te schrijven, dat Kiliaan, die *leynen* naast *lenen* en *leyne* naast *lęne* opgeeft, alle beteekenissen onder één hoofd vereenigt. Zoo lezen wij dan ook in Maerlant's *Franciscus* vs. 3480:

»Des menscen zone ne hevet niet,
Daer sijn *hooft* op *leinen* mach",

waar toch blijkbaar het intransitivum bedoeld is.

In het Nederlandsch van onzen tijd komt het intrans. *leunen* het meest voor in verbinding met een persoon als onderwerp der werking, en zoo was het ook in de 17de eeuw; b. v. »dat doch een weynigh waters gebracht worde, ende wasschet uwe voeten, ende *lenet* onder desen boom" (*St.-Bijb. Genes.* XVIII, vs. 4).

Doch dat het niet in strijd is met ons taaleigen, dat *leunen* = *rusten* ook gebezigd wordt met betrekking tot lichaamsdeelen (die als het ware het midden houden tusschen personen en zaken) bewijzen de zoo even aangehaalde verzen uit Maerlant's *Franciscus*. En dat in het Ndl. ook eene zaak als onderwerp der werking van *leunen* kan voorkomen, blijkt overtuigend uit eene plaats bij Vondel, luidende: »de *last leunt* op mij" (zie Weiland i. v. leunen).

Hierin stemt het Ndl. dus, althans historisch, overeen met de taal onzer oostelijke naburen. In het Hd. is niets gewoner dan dat leunen *rusten* beteekent met betrekking tot

1) Zie Franck § 25 en 26.

lichaamsdeelen en voorwerpen, zooals blijkt uit de plaatsen, in Grimm's Wtb. i. v. lehnen vermeld.

Nu wil ik niet beslissen of men tegenwoordig al of niet kan zeggen, b. v. van een stoel, die in schuinsche richting tegen eene tafel rust, »de *stoel* leunt tegen de tafel". Maar dat de mogelijkheid der constructie van *leunen* met eene zaak als onderwerp der werking nog gevoeld wordt, blijkt uit de gewone zegswijze »zich *iets* laten aanleunen", die in het *Wdb. der Ndl. taal* wordt omschreven met »iets op zich laten rusten, toelaten dat ons iets, meestal ten onrechte wordt toegekend of toegeschreven". Indien men tegenwoordig kan zeggen »ik laat niet toe, dat *iets* (b. v. een loftuiting of aantijging, in elk geval een abstract begrip) tegen mij aan leunt, dan blijkt daaruit, dat Vondel de taal geen geweld aandeed door te zeggen »de *last* leunt op mij".

Zooals ik boven zeide, kent het Germaansch behalve een intrans. ook een trans. werkw. *lenen*, dat tevens als reflexivum kan worden gebruikt.

Het Hd. is zich nog levendig van die trans. opvatting van *lehnen* bewust. Lichaamsdeelen en zaken kunnen het rechtstreeksch voorwerp der werking zijn: lichaamsdeelen: »als ob er schliefe, *lehnt* sein *haupt* er auf die rechte" (Grimm's Wtb. i. v. lehnen); zaken: »er *lehnte* den *wanderstab* an den arm" (ibidem).

Daar het Mnl. Wdb. nog niet tot het art. lenen gevorderd is, kan ik niet beoordeelen, of in het Mnl. de trans. opvatting kan bewezen worden. Dat intusschen het bewustzijn hiervan, zelfs in de 17de eeuw, nog niet geheel was uitgestorven, blijkt uit de twee volgende plaatsen:

1°. Hooft spreekt in zijne Gedichten (zie Oudemans, *Wdb. op Hooft*) van:

»Een handt, die blijdschap kan in droefheidts boezem baaren,
Als zij, met troetelstem begaavende de snaaren,
't Geschal der klaare keel door *leengeluidt* verrijkt."

s *Physiologus* N°. 18, waar
eeld is van den woekeraar,
door den duivel aangelokt,
tot b icht komt en roepstem zijner ouders, Chris-
kerk, volgt.

Bij de g ee bekendheid, v arin Maerlant's werken zich in de W j Nederlanden mocl en verheugen, behoeven wij nu ju niet Vlaanderen te houden voor het gewest, waar de *Spiegel der Sonden* geschreven is, al is die spiegel dan ook blijkbaar niet van de grenzen, maar uit het hartje van ons land zelf afkomstig. Ik vermoed, dat de *Spiegel* in Zuid-Holland gemaakt is en heb voor dat vermoeden eenigen grond, vooreerst hierin, dat de door Moltzer uitgegeven fragmenten als omslag gediend hebben voor verschillende *Rechten* van Putten en van Geervliet en op het oud archief van die gemeente gevonden zijn, en vervolgens in het voorkomen van *ie* voor de scherpvolkomen *ee* (in de fragmenten) in *gemien* (vs. 98; 106) en *ghien* (vs. 191, 210), die bv. ook bij Willem van Hildegaersberch wordt aangetroffen; en eindelijk in 't gebruik van bepaald Hollandsche woorden, als *moy* en *rechtevoert* (bl. 96*b*), dat, voorzoover ik weet, niet of nauwelijks in Vlaamsche of Brabantsche geschriften voorkomt, maar telkens (reeds bij Hildegaersberch) wordt gevonden in Hollandsche geschriften uit de 14de en 15de eeuw.

Aangaande den tijd, waarin deze *Spiegel* geschreven is, hebben wij niet veel zekerheid. Moltzer acht het HS. der door hem uitgegeven fragmenten »ongetwijfeld veel ouder dan 27 Januari 1488, den datum van het jongste stuk" (waarvoor het tot omslag diende). Babucke zegt (bl. 98) van den *Spiegel* het volgende: »Die Zeit, in welcher das Gedicht entstanden ist, lässt sich aus dem Inhalte desselben zunächst nur insoweit bestimmen, als es *vor* der Reformation verfasst sein muss, jedoch in einer Zeit, in der sich die Empfindung von dem Vorhandensein kirchlicher und sozialer Missstände lebhaft geltend machte, also im 15 Jahrhundert. Ferner wird 86*b* eine nur im 15 Jahrh. übli-

die de bet. van *stut* hebben: *fulcrum*, *fulcimentum*, *sustentaculum* en laat dan eerst *podium* (estrade, balcon), *lorica* (borstwering, omtuining), *sepimentum* (omheining, rasterwerk) volgen, waar de bet. *leuning* op den voorgrond staat.

Met die beteekenis van *stut*, *steun* komt *leene* dan ook werkelijk enkele malen voor in de vroegere perioden van het Ndl.

Wat het Mnl. aangaat, meen ik *leene* in dien zin, behalve in vs. 193 van den *Rinclus*, te hebben aangetroffen in vs. 504 van Maerlant's *Disputacie van den Cruce*, waar de uitgever in het glossarium voor deze plaats de bet. *leengoed*, *bezitting*, *goed* opgeeft.

De dichter staat in twijfel, waar de zondige mensch, die het eeuwige leven wil verwerven, hulp moet zoeken. Er is slechts één »boom van levene"; moet de zondaar nu als zoodanig Jezus' moeder beschouwen, die, maagd blijvende, Hem zonder smarten het leven schonk, of moet hij zich tot het kruishout wenden, waaraan de Heiland het verlossingswerk volbracht? Dan vraagt de dichter (vs. 504):

»An welken houdewi onse *leen*"

en vervolgt dan: »tot wie van beide zullen wij onze smeekgebeden richten? Wisten wij tot wie wij ons moeten wenden, dan waren wij zeker van onze eeuwige gelukzaligheid." — In de volgende strophe voert de dichter de redenen aan, die de keuze zoo moeilijk maken en trekt daarvoor een parallel tusschen het aandeel van Maria aan de verlossing en dat van het kruishout. Maria immers schonk het aanzijn aan Jezus, den levensappel, doch van den anderen kant bracht het kruishout die vrucht tot volkomen rijpheid, zoodat, wel beschouwd, beide evenveel aanspraak hebben op den naam van »thout »sonder stervelichede". Dan herhaalt de dichter zijne vraag (vs. 517):

»An welken es onse *toeverlaet*?
Of dese, of die, wie gevet ons raet?"

Het streng volgehouden parallelisme van strophe 39 en 40

springt duidelijk in het oog. In beide wordt de vraag geformuleerd in den 10den en 11den regel. Wat ligt nu meer voor de hand, dan dat de dichter in vs. 517 nogmaals dringend de vraag herhaalt, die hij in vs. 504 gesteld heeft, zoodat »an welken houdewi onse *leen*" hetzelfde uitdrukt als »an welken es onse *toeverlaet*", en dus beteekent: »in wie van beide bezitten [1]) wij onzen *stut* of *steun*."

Deze beteekenis van *leen* wordt trouwens ook door het geheele verband geeischt. Immers, er is sprake van den zondaar, die »hem sere ducht" (vs. 469) en uitziet naar een *toeverlaat*, waarop hij, met het oog op zijn eeuwig heil, vertrouwen kan.

Ook in de 16de en 17de eeuw komt een enkele maal *leene* (*leun*) in de bet. van *stut*, *steun* voor; zoo b. v. in een Esbatement van Corn. Everaert, *ZVl. Bijdr.* 6. 337:

D. (Gheift hem een *cricke*, gheheeten paciëncie)
Want ghij, cleenmoedich by eenegher sake,
Doet om wederstaen uwe diligencie (?)
Ende rust daeruppe.
Sc. Och! paciëncie
Es een goede *leene*,

en in Hooft's *Ned. Historiën*, 1051, 11: »Maar naa den Gentschen pais en het vertrek der Spanjaarden zach hij zich met het eene been in de lucht, en geenerley *leun* om eenighe schok uit te staan."

A. VAN BERKUM.

ROMAANSCHE EN GERMAANSCHE LIJKPLECHTIGHEDEN IN DE MIDDELEEUWEN.

De boven beschreven verklaring van *leene* heeft mij onwillekeurig gebracht tot een nader onderzoek der middeleeuwsche

1) Zie *Mnl. Wdb.* i. v. houden, [8]) kol. 634.

lijkplechtigheden en ik heb daarbij zoo vele tot heden minder bekende bijzonderheden gevonden, die strekken kunnen tot verklaring der beteekenis van verschillende vroegere germaansche en romaansche woorden, als ook tot opheldering van duistere plaatsen in mnl. schrijvers, met name van eene bladzijde in de Couchi-fragmenten, dat ik niet aarzel om de uitkomsten van dat onderzoek hier bekend te maken.

De vergelijking van ndl. *schraag* en *leuning* met wvl. *schraag* en mnl. *leene* (zie bl. 41) leert, dat de beide laatste woorden werktuigen aanduiden, waarvan de eerstgenoemde begrippen slechts een deel uitmaken; een overgang, die voor dit bijzondere geval duidelijk wordt toegelicht door de soortgelijke synekdoche van *fulcrum*, hetwelk ook uit de bet. *stut* die van *rustbank* en *bed* ontwikkelde.

Hoewel een dergelijke overdracht van beteekenis in de taal een zeer gewoon verschijnsel is, loont het wellicht toch de moeite om eens in bijzonderheden na te gaan, hoeveel verscheidenheid en overeenstemming de taal door die overdracht, zoowel op romaansch als germaansch gebied, heeft doen ontstaan in de beteekenis van juist die woorden, welke 's menschen laatste omhulsel aanduiden.

En wat het belangwekkende in de geschiedenis dezer woorden verhoogt, is de omstandigheid, dat zij herinneringen bevat aan heidensche gebruiken, den invloed weerspiegelt der Katholieke Kerk op de begrippen en den woordvoorraad der middeleeuwen, en bewijst, dat die woorden in de germ. landen, waar de Hervorming zegevierde, langzamerhand hunne levenskracht verloren. Verandering van eeredienst leidde ook tot wijziging der lijkplechtigheden en bij elke wijziging in het ceremonieel voerde de taal nieuwe woorden in, tengevolge waarvan de oude benamingen òf eene beteekenis aannamen, die overeenstemde met het nieuwe gebruik, òf, als historische herinneringen, beperkt werden binnen het gebied van den hoogeren stijl.

v n ı n ı in Vlaanderen kan spreken van in ı zin van *rie* (waarbij men opmerke, dat in ı r vergang van steunmiddel tot ı oermid ı vindt), (er niets tegen, aan te ne- ı dat ıl. *leene* in met *bare* kon overeenkomen.

De l ırl : van den *Ri s* h ı derhalve, indien hem dit in het rijm te pas gekoı ıre, *toten leene* zeer wel kunnen vervangen door *toter bar* eene uitdrukking die overigens in het Mnl. niet wordt aangetroffen. Of de dichter gebruik heeft gemaakt van eene in zijn dialect gangbare zegswijze, die blijkens de zoo duidelijk bij Kil. omschreven beteekenis van *lęne* en de door De Bo verme ıegswijze, hoegenaamd niet zou bevreemden, òf dat hij haar ı ; rijmdwang gemaakt heeft, is vooralsnog moeilijk uit ın.

Wat het geslacht van eft, men verwacht met het oog op de andere germ. en, dat het vrouwelijk is, terwijl het op deze plaats mannelijk gebruikt wordt. Nu kan men òf aannemen, dat dit een voorbeeld is der vaak in het Mnl. voorkomende verwarring in dit opzicht (zie van Helten § 276 *), òf zijn toevlucht nemen tot de niet al te gewaagde verandering van *n* in *r*.

Ik meen dus te hebben aangetoond, dat er gronden zijn om aan te nemen, dat *Rinclus* 193 beteekent: »en gij draagt die zorg met u rond, totdat gij op de baar ligt", welke laatste uitdrukking in de beeldspraak van onzen tijd moet worden weergegeven door: tot aan het graf.

Een voorbeeld, hoe grillig de taal is in de keuze harer beelden en dat zij zich noch door tijd, noch door plaats hierin gebonden acht, vindt men, zoowel in het ontbreken van eene uitdrukking als *toter baren* in het Mnl. [1]) en de daarmede gelijkstaande zegswijze in onze taal, terwijl toch in het Hd. »von der wiege bis *zur bahre*" zeer gewoon is, als in het eigen-

1) Tenzij men aanneme, dat de uitdrukking in het Mnl. wel bestaan heeft, maar toevalligerwijze nog niet is opgeteekend.

ontleende woorden *feretrum*, *scrinium* en *capsa* in Frankrijk, Engeland, Duitschland en de Nederlanden eene plaats veroverd, naast het oorspronkelijk germaansche *bière*. Evenals dit met het stamverwante *feretrum* geschiedde, moet ook *bière*, door den invloed van woorden als *scrinium* en *capsa*, uit de oorspronkelijke beteekenis van »brancard, waarop het lijk zelf gedragen werd", die van doodkist ontwikkeld hebben, hetzij doordat men rechtstreeks de benaming van het vroegere *vervoermiddel* ging toepassen op de *kist*, waarin sinds het begin der middeleeuwen [1]) de doode naar het graf gedragen werd, hetzij men, de *bière* als lijkbaar bezigende, den naam van het *onderstel* overdroeg op het *voorwerp dat daarop stond*.

Het gebruik, dat het Fransch van het woord *bière* maakt, bewijst overtuigend den bovenbedoelden overgang van beteekenis; uitdrukkingen als »*clouer* la bière", »*descendre* la bière dans la fosse" laten hieromtrent niet den minsten twijfel over. Wanneer echter die overgang heeft plaatsgevonden, is moeilijker uit te maken. Onder de beteekenissen, door Godefroy opgegeven, komt *cercueil* niet voor, en toch maakt hij onder het hoofd *bière* melding van een normandisch bijgeloof, waaruit men tot den hoogen ouderdom van *bière* = *cercueil* zou kunnen besluiten. Hij zegt nl.: »Dans la Normandie, ce mot employé au plur., a pris une acception toute particulière: Les *bières* sont des spectres blancs, semblables à un *cercueil*, qu'on rencontre la nuit couchés en travers des chemins (Annuaire de la Manche, a. 1832)". Littré laat ons eveneens in het onzekere; maar eigenaardig is het, dat hij bij zijne voorbeelden der 11de en 12de eeuw *bière* met *brancard* verklaart en hiermede ophoudt bij die der volgende eeuwen. Zou die weifeling niet daaraan moeten worden toegeschreven,

1) »Grégoire de Tours dit, en parlant de la peste qui désola l'Auvergne en 571": ,,La mortalité fut telle à Clermont, qu'on fut forcé d'inhumer jusqu'à dix corps dans une même fosse, parceque les *bières en bois* et les cercueils de pierre vinrent à manquer."

[Paul Lacroix, *Vie Milit. et Relig. au moyen âge*, Paris 1877, p. 506].

weer te geven. De opperd. schrijvers bezigden daarentegen alleen *länen* (= mhd. *lēnen*) voor de beide begrippen en sinds de 17de eeuw treft men *leinen*, trans., uitsluitend bij hen aan.

Iets dergelijks vond in het Mnl. plaats. De stamvocaal van het intrans. *lēnen* werd daar evenzeer gerekt tot *ē* en naast het trans. *leinen* ontstond, tengevolge van de tweede monophthongiseering, de bijvorm *lênen* [1]). Evenals dit in het Mhd. geschiedde, liepen ook hier de vormen *lēnen* en *lênen* (waarnaast *leinen*) dooreen, en daaraan is het toe te schrijven, dat Kiliaan, die *leynen* naast *lenen* en *leyne* naast *lęne* opgeeft, alle beteekenissen onder één hoofd vereenigt. Zoo lezen wij dan ook in Maerlant's *Franciscus* vs. 3480:

»Des menscen zone ne hevet niet,
Daer sijn *hooft* op *leinen* mach",

waar toch blijkbaar het intransitivum bedoeld is.

In het Nederlandsch van onzen tijd komt het intrans. *leunen* het meest voor in verbinding met een persoon als onderwerp der werking, en zoo was het ook in de 17de eeuw; b. v. »dat doch een weynigh waters gebracht worde, ende wasschet uwe voeten, ende *lenet* onder desen boom" (*St.-Bijb. Genes.* XVIII, vs. 4).

Doch dat het niet in strijd is met ons taaleigen, dat *leunen* = *rusten* ook gebezigd wordt met betrekking tot lichaamsdeelen (die als het ware het midden houden tusschen personen en zaken) bewijzen de zoo even aangehaalde verzen uit Maerlant's *Franciscus*. En dat in het Ndl. ook eene zaak als onderwerp der werking van *leunen* kan voorkomen, blijkt overtuigend uit eene plaats bij Vondel, luidende: »de *last leunt* op mij" (zie Weiland i. v. leunen).

Hierin stemt het Ndl. dus, althans historisch, overeen met de taal onzer oostelijke naburen. In het Hd. is niets gewoner dan dat leunen *rusten* beteekent met betrekking tot

1) Zie Franck § 25 en 26.

ville". In Zuid-Nederland daarentegen is *fiertre* in de bet. *reliquaire* tot op den huidigen dag blijven voortbestaan; in het Wvl. komt het woord nog in drie vormen *fierter*, *fiertel* en *fietel* m. (zie De Bo) voor, terwijl *casse* (zie *Mnl. Wdb.* i. v.) daar niet meer wordt aangetroffen.

Dat het louter toeval is, dat het Ofra. het woord alleen in de bet. *reliquaire* overnam, wordt overtuigend bewezen door het Italiaansch, waar *feretro* wel in de allereerste bet. van *brancard* en voorts in die van *cercueil*, maar nooit in die van *reliquaire* voorkomt, doch vooral door het Spaansch en Portugeesch, waar *feretro* uitsluitend gelijk is aan *doodkist* [1]).

Indien het nu vast staat, dat de bedoelde overgang met *bière* en *feretrum* op romaansch gebied heeft plaatsgevonden, waarom zou dan niet hetzelfde kunnen geschied zijn met *bare* in het Germaansch?

Ik heb namelijk het oog op de mnl. uitdrukkingen »in baren, in bare(n) staen, in baren liggen, in baren leggen, in der baren leggen" (*Mnl. Wdb.* kol. 579 en *Taal- en Ltb.* 4, 180). Tot nu toe zijn die uitdrukkingen verklaard als: *op de baar, op de baar staan, — liggen, — leggen.* In het artikel in den *Taal- en Ltb.*, dat van ouderen datum is, wordt gezegd, dat in baren ontleend is uit het Fransch en wel omdat, als de uitdrukking van zuiver germaanschen oorsprong was, 1° het lidwoord niet zou mogen ontbreken en 2° zij zou moeten luiden op baren. Het eerste argument heeft Prof. Verdam, mijn hooggeschatte leermeester, zelf terug genomen, door in het *Mnl. Wdb.*, i. v. bare, in baren te vergelijken met het nog gebruikelijke in bed, zoodat dit buiten beschouwing kan blijven.

Ik zal trachten aan te toonen, dat in baren beteekent in de doodkist en dat slechts op die plaatsen, waar de uitdrukking staat voor *gesneuveld*, *verslagen zijn*, in baren weliswaar uit het Fransch ontleend kan zijn, maar ook zeer goed

1) Voor een soortgelijk geval vgl. bl. 58.

dat de bekende plaatsen niet zoo duidelijk spreken, als de bovengenoemde zegswijzen van het Fransch?

Wat het evenwel in de hoogste mate waarschijnlijk maakt, dat de bedoelde overgang van *bière* reeds van de middeleeuwen dagteekent, is het feit, dat dezelfde overgang van het stamverwante *feretrum* ook in dit tijdperk heeft plaatsgevonden. Blijkens Ducange komt *feretrum* soms in beteekenis overeen met ofra. *bière* in den zin van »*brancard*, waarin een *dooḋ* vervoerd wordt", doch in verreweg de meeste gevallen staat het bij Ducange vermeld in de bet. van »omhulsel der stoffelijke overblijfselen van heiligen en martelaren".

Naast de laatstgenoemde kent het Kerklatijn voor *feretrum*, in verband met de lijkplechtigheden, nog de beteekenissen van *draagbaar, waarop de kist vervoerd wordt*, *lijkbaar* [1]) en van *doodkist* [2]), welke laatste bet. zeer oud moet zijn, daar het Ital., Sp. en Port. hun woord *feretro* = *doodkist* daaraan ontleenden.

In de beteekenis van »omhulsel der stoffelijke overblijfselen van heiligen en martelaren" is *feretrum* uit het Kerklatijn in het ofra. door de volkstaal overgenomen en van daaruit in het Mnl. doorgedrongen. Godefroy geeft van dit woord de volgende vormen op; *fiertre*, *fertre*, *fierte*, *fieltre*, *fietre*, s. fem. en verklaart het met *châsse*, *reliquaire*. De vele vormen en de talrijke plaatsen, door Godefroy opgegeven, bewijzen, dat het woord veel gebruikt werd, wat ook daaruit blijkt, dat het woord door het Mnl. is overgenomen, waar het met dezelfde bet. en in de vormen *fiertre*, *fierter* en *fietre*, m. en vr. voorkomt.

In lateren tijd is *fiertre* in het Fransch zelf, in tegenstelling met *châsse* (zie bl. 58), verouderd, blijkens hetgeen Littré van *fierte* vermeldt: »s. fem., vieux mot qui signifie *châsse* et qui s'était conservé dans quelques églises, comme dans celle de Rouen, pour la châsse de saint Romain, archévêque de cette

1) Zie Cardinal Hergenröther's *Kirchenlexicon* (Freiburg i/B.) Dl. 2. Kol. 194.

2) Zie P. J. B. De Herdt, *Sacrae Liturg. Praxis* (Lovanii 1868) Dl. 3, § 244 en 245 en vgl. bl. 62.

ville". In Zuid-Nederland daarentegen is *fiertre* in de bet. *reliquaire* tot op den huidigen dag blijven voortbestaan; in het Wvl. komt het woord nog in drie vormen *fierter*, *fiertel* en *fietel* m. (zie De Bo) voor, terwijl *casse* (zie *Mnl. Wdb.* i. v.) daar niet meer wordt aangetroffen.

Dat het louter toeval is, dat het Ofra. het woord alleen in de bet. *reliquaire* overnam, wordt overtuigend bewezen door het Italiaansch, waar *feretro* wel in de allereerste bet. van *brancard* en voorts in die van *cercueil*, maar nooit in die van *reliquaire* voorkomt, doch vooral door het Spaansch en Portugeesch, waar *feretro* uitsluitend gelijk is aan *doodkist* [1]).

Indien het nu vast staat, dat de bedoelde overgang met *bière* en *feretrum* op romaansch gebied heeft plaatsgevonden, waarom zou dan niet hetzelfde kunnen geschied zijn met *bare* in het Germaansch?

Ik heb namelijk het oog op de mnl. uitdrukkingen »in baren, in bare(n) staen, in baren liggen, in baren leggen, in der baren leggen" (*Mnl. Wdb.* kol. 579 en *Taal- en Ltb.* 4, 180). Tot nu toe zijn die uitdrukkingen verklaard als: *op de baar, op de baar staan*, — *liggen*, — *leggen*. In het artikel in den *Taal- en Ltb.*, dat van ouderen datum is, wordt gezegd, dat in baren ontleend is uit het Fransch en wel omdat, als de uitdrukking van zuiver germaanschen oorsprong was, 1° het lidwoord niet zou mogen ontbreken en 2° zij zou moeten luiden op baren. Het eerste argument heeft Prof. Verdam, mijn hooggeschatte leermeester, zelf terug genomen, door in het *Mnl. Wdb.*, i. v. bare, in baren te vergelijken met het nog gebruikelijke in bed, zoodat dit buiten beschouwing kan blijven.

Ik zal trachten aan te toonen, dat in baren beteekent in de doodkist en dat slechts op die plaatsen, waar de uitdrukking staat voor *gesneuveld*, *verslagen zijn*, in baren weliswaar uit het Fransch ontleend kan zijn, maar ook zeer goed

1) Voor een soortgelijk geval vgl. bl. 58.

o [illegible] aangezien het bezwaar van t [illegible] is de [illegible] n, waar de uitdr. voorkomt, [illegible] gevechten, waar men *baren* (= *br* [illegible]) [illegible] oer van gesneuvelden en ge-[illegible], zoodat [illegible] en [illegible] gebruikt kan worden als *op*. W [illegible] gel [illegible] *baar* = *loodkist* betreft, de bewijzen [illegible] voor rom [illegible] nsch *feretrum* gelden evenzeer voor [illegible] ch *baar*; [illegible] voor *bière*, uit *bâra*, geldt, doet dit a [illegible] ri voor *baar* op germaansch gebied. Voorts ak Prof. Verdam zelf mij opmerkzaam op het feit, dat in [illegible] *in* (*der*) *fiertren* (*liggen*) voorkomt = *in* (*der*) *baren* ([illegible]. Vgl.: »Men gha tAken indie stat, daer hi selve *in leget*" (*Sp.* IV[1], 29, 13) [illegible] et: »Doch quamen wi tere [illegible] daer wi twee doe [illegible] en vonden *liggende in baren*" (*Limb.* I, 2607); en »T[illegible] Al [illegible] in die stat, daer hi selve *in de fiertre* leghet" (*Brab. Y.* II, 4132) met »Ende doen men de messe sanc voer hare, stont op de lichame *in de bare*" (*Christ.* 199).

Vooral de laatst vermelde [illegible] s bewijst onweerlegbaar de bet. *doodkist*. Immers de [illegible] gheid van het lidwoord *de* maakt het onmogelijk, *in de bare* te beschouwen als eene naar het ofra. *en bière* gevormde uitdrukking, zonder vaste beteekenis. »De lichame stont op *in de bare*" te vertalen met »het lichaam verhief zich *op de draagbaar*" is onverdedigbaar, zoodat niets overblijft dan aan *bare* de bet. *doodkist* toe te kennen en aldus te vertalen: »het lichaam rees op *in de doodkist*", waarbij men er op lette, dat in de middeleeuwen de kist, gedurende de lijkplechtigheden in de kerk, open stond. De laatste twijfel, die nog aan de juistheid dezer vertaling mocht bestaan, wordt weggenomen, wanneer wij de bron raadplegen, waaruit de mnl. auteur geput heeft, nl. *Acta Sanctorum*, (24) *Julii*, *Tom. V*, *Vita S. Christinae Mirabilis Virg.* p. 651. Daar lezen wij: »Cumque pro depositione ejus Missarum oblatio fieret, subitò commotum corpus exsurrexit *in* feretro, *statim*que instar avis *evecta* templi trabes ascendit". Als laatste

bewijsplaatsen voer ik hier nog aan, voor het Ndl., het *Gloss. Harl.*, dat *bare vel casse* vertaalt met *capsula* en wat het Hd. betreft, Cunrad Zeninger's *Vocabularius theutonicus* (Nürnberg a° 1482), waarin *urna* met *tottenpar*, *todtenpare* vertaald wordt (zie Diefenbach, *Gloss. Lat.-Germ.* i. v. urna). Ook in het oudere Hd. komen plaatsen voor, die blijkens het lidw. bewijzen, dat de uitdrukking zich onafhankelijk van het Fransch ontwikkeld heeft: »Kein lob ist für dich *in der bahr*"; »Zorn und list brauchen sie mein leben *in die bahr* zu föllen *(vallen)*" (Weckherlin 18 en 270; zie Grimm's Wtb.).

Er rest mij nog, aan te toonen, dat *baar* = *doodkist* na de Hervorming in Noord-Nederland is uitgestorven, terwijl die bet. in het Zndl. en het Fransch kon blijven bestaan.

In de landen waar *baar* = *doodkist* bestond en waar de Hervorming ingang vond en zich tevens beijverde om alles wat aan het ceremonieel der oude Kerk herinnerde af te schaffen, moest het woord, dat zoo innig samenhing met de lijkplechtigheden dier Kerk, op den achtergrond geraken. Zoo geschiedde b. v. in Noord-Nederland, waar men zelfs nog verder ging. Het Mnl. bezat twee woorden voor baar = civière; het eerste, *bare* had eene edele kleur en komt voor als vervoermiddel van de Ark des Verbonds (*Mnl. Wdb.* i. v.) en als vervoermiddel bij begrafenissen, b. v. *Limb.* I, 352 en 400; het tweede, *berrie* had daarentegen een tintje van alledaagschheid. Van die beide woorden is het eerste, wellicht ook daar het herinnerde aan de oude toestanden, uit de gemeenzame taal gebannen (waaraan de tautologie *draagbaar* haar ontstaan te danken heeft), terwijl *berrie* nog steeds door iedereen begrepen wordt. Zoo is ook *fiertre* bij ons spoorloos verdwenen. En wat zien wij bij de Katholieke Zuid-Nederlanders? Daar bestaat *bare* nog naast *berrie*, daar bloeit *fiertre* nog in drie verschillende vormen [1]). En evenzoo ging het in Frankrijk, waar *bière* nog steeds dezelfde rechten geniet als *cercueil*.

1) Men vergelijke bovendien wvl. *sehrijn* = *doodkist* en zie bl. 57.

2. Sarcophagum (zerk?). Scrinium. Capsa.

De kwestie, of sarcophagum al of niet de grondvorm is van fra. *cercueil* en van de met ndl. *zerk* overeenkomende germ. woorden, is nog niet opgelost.

Vele geleerden ontkennen elk verband van het grieksche woord niet alleen met de germ. woorden, maar ook met *cercueil*. Wackernagel heeft het eerst ohd. *sarch* in verband gebracht met on. *serkr* = *kleed* en ohd. *saro* = *rusting* en de germ. afkomst van het woord bepleit. Van de fransche geleerden sluit Littré zich hierbij aan. Ook Kluge en Franck deelen in dit gevoelen en motiveeren dit met de opmerking, dat de afleiding van *sarcophagum* noch wat den klank, noch wat de zaak betreft houdbaar is. Diez en Lexer beschouwen *sarcophagum* als het grondwoord en ook G. Körting [1]), A. Hatzfeld en Ars. Darmesteter [2]) blijven bij het oude gevoelen volharden, dat *cercueil* met *sarcophagum* samenhangt, waarbij zij zich waarschijnlijk baseeren op het feit, dat bij Ducange *sarcophagus* voorkomt als *sepulcrum*, *interdum et capsa major sanctorum reliquias continens*, en dat er in het Mlat. een werkw. *sarcophagare* bestond = *sarcophago includere*, *sepelire*, waardoor dan ook de bewering, als zou de afleiding wat de zaak betreft, onhoudbaar zijn, tenietgedaan wordt. Vóór de meening van Wackernagel, Littré, Kluge en Franck spreekt evenwel het niet door hen vermelde feit, dat noch in het Ital., noch in het Sp., noch in het Port. *sarcophagum* in de volkstaal is doorgedrongen, aangezien *sarcoph(f)ago* daar nooit *doodkist* beteekent, doch uitsluitend als »mot savant" voorkomt = *sarcophaag*. Dewijl nu *feretrum* en *capsa* door alle rom. talen in de bet. *doodkist* of *reliquieënkast* in de volkstaal zijn opgenomen, is het onwaarschijnlijk, dat dit, wat mlat. *sarcophagus* aangaat, uitsluitend in het Fransch geschied zou zijn.

1) G. Körting, *Lateinisch-Romanisches Wtb.*, Paderborn 1891.
2) A. Hatzfeld et Arsène Darmesteter, *Dictionn. gén. de la langue fr.* Paris 1890.

In het Mnl. beteekende *zarc* reeds, evenals ndl. *zerk* nog heden, *grafsteen*; ook Kil. vertaalt *sarck* met *cippus*, *lapis sepulchralis*. Uit de bet. »uitgeholde steen, bestemd tot het opnemen van het doode lichaam" (zie Franck, i. v.) schijnt zich dus hier ontwikkeld te hebben die van »steen, waarmede het graf gedekt wordt". In het Ofri. is *serk* en in het Mnd. *sarc* en *sarke* = *doodkist*. In het Mhd. komt *sarc*, *sarch* herhaaldelijk voor; *sarche* kunnen van marmer, koper of lood zijn (zie Lexer, i. v.) en dat zij ook een gesloten omhulsel der afgestorvenen kunnen beteekenen, wordt bewezen door de tweede bet. *schrein*, *behälter*, waarin *sarc* ook vaak in figuurlijken zin gebezigd wordt, b. v. »die in ir lîbes sarke den grôzen got ûf ertrîche trûch (Lexer, i. v.). In het Hd. bestaat naast *sarg* het verbum *einsargen*, dat, behalve met ndl. *kisten* en mnl. *bloken*, te vergelijken is met vla. *schrijnen* — b. v. »ik heb hem nog gezien eer hij *geschrijnd* was" (De Bo) — en met ofra. *embierrer* — b. v. „on en *embière* plus de milliers qu'on n'en guerit de demyes douzaines (Cholières, Matinées I, 85. P. Lacroix)".

Scrinium heeft reeds zeer vroeg in de germaansche talen burgerrecht verkregen en wel hoofdzakelijk in de bet. *doodkist* en *reliquieënkast*. In het Ohd. heeft *scrini* en het Mhd. *schrin* meestal de laatstgenoemde beteekenis; hd. *schrein* komt voor = *behälter*, *kasten*, *schrank*, doch leeft hoofdzakelijk nog in de afleidsels *schreiner*, *schreinerei* en *schreinern*.

Kiliaan geeft voor schrijne de opvattingen *kast*, *kist*, *doodkist*; in het Mnl. komen de vormen *scrine*, *scriene*, *screne* voor. In Noord-Nederland is slechts de bet. *kast*, *kist* in leven gebleven en dan nog maar alleen in de composita *schrijnhout*, *schrijnwerk* en *schrijnwerker*. In het Vlaamsch daarentegen bestaat *schrijn* = *doodkist* en *reliquieënkast* nog in volle kracht; men legt daar een lijk in de *schrijne*, spreekt van eene *schrijne* van eikenhout en van de prachtige *schrijne* van den heiligen Amandus. Bovendien nam *schrijne* daar de beteekenis aan van *kerkbank*.

Eigenaardig is, dat zich in de romaansche talen noch de bet. *kast*, noch die van *reliquieënkast* ontwikkeld heeft. In

sc ( ) escrinio (Port.) wordt nooit , wel k aars bewaard; een *écrin* is ı »co t ser les ; een *scrigno* doet dienst als »fo r r , , *gemme;* in een *escrinio* be- v n v de.

Vol L w *écrin* o gebezigd om den *inhoud* van het l de z a te duiden en wordt het in het ı t syn ı van *layette* (vgl. ons »luier-mand"). Vo l hetzel verschijnsel — nl. dat de naam van l of l op den inh ud overgedragen wordt — trof ik ook ı ı het M ı in het Engelsch. Lexer vermeldt i. v. sarch: „schrein ein götzenbild, *das götzenbild selbst*"; Jam. A. H. Murray onder het art. bier 2, *b*: »the dolefulst *beare* that e m ı did see, was *Astrophel*" (1596. Spenser, Astroph. 149). Denzelfden overgang vertoont de in lateren tijd aan het Ital. ontleende handelsterm *cassa*, in het Eng. tot *cash* geworden, dat *geld* beteekent en voornamelijk *klinkende munt*, zoodat *per cassa* een tegenstelling vormt met *op crediet*.

Capsa is behalve in het Engelsch (*case* en *cash*) ook, wat het Germaansch betreft, in het Mnl. doorgedrongen in den aan het Ofra. ontleenden vorm *casse* met de bet. *kist*, *kast*, en vooral *reliquieënkast* (zie *Mnl. wdb.* i. v. casse).

Het ontwikkelde op romaansch gebied: catal. *capsa*, ital. *cassa*, fra. *câsse*, *châsse* naast *caisse* uit provenç. *cayssa* (*caissa*), port. *caixa*, spaansch *caja*.

Alleen het fra. *châsse* is het nog algemeen gangbare woord voor *reliquaire*. *Cassa*, *caisse*, *caixa* en *caja* ontwikkelden te midden hunner talrijke beteekenissen ook die van *doodkist* en niet die van *reliquaire*, zoodat zich bij de woordengroep gesproten uit lat. *capsa* in de romaansche talen hetzelfde verschijnsel voordoet als bij de woorden, die samenhangen met *feretrum* (vgl. bl. 53). Zoo omschrijft C. Ferrari [1]) *cassa* o. a.

1) C. Ferrari, *Gran Dizionario Italiano Francese*, Parigi 1879.

met: »quella in cui si rinchiudono i corpi dei morti" en is het sp. *caja* o. a. ook = *cercueil*. Het Portugeesch evenwel koos hiervoor een vergrootingsvorm op *ão* [1]) nl. *caixão*, dat uitsluitend *doodkist* beteekent en in vorm gelijk is aan sp. *cajon* = *groote kist* en fra. *caisson* = *ammunitiewagen*.

Het catal. *capsa* heeft den oorspronkelijken latijnschen vorm bewaard en van de overige woorden is ital. *cassa* het dichtst bij het Latijn blijven staan.

Het provenç. *cayssa* (*caissa*), waaruit fra. *caisse* ontleend is, en het port. *caixa* (spreek uit: *casja*) vertoonen in hunne schrijfwijze nog een tweeklank, dien ook het sp. *caja* (spreek uit *cacha*) oorspronkelijk moet gehad hebben. Door welke oorzaak de *a* gevolgd door een l a b i a a l zich tot *ai* ontwikkeld heeft schijnt nog niet te zijn opgehelderd [2]), doch dat dit verschijnsel niet alleen staat, bewijzen portugeesche vormen als: *laivo* (uit lat. *labes*), *saibro* (uit lat. *sabulum*), waarin *ai* uit *a* ontstond vóór labialen en niet door overspringing der *i* uit de volgende lettergreep, zooals in port. *caiba* (uit lat. *capiam*), *saiba* (uit lat. *sapiam*). [3]) Hoe die tweeklank nu ook ontstaan moge zijn, het bestaan er van is niet te loochenen, daar de *ai* in de aangehaalde portugeesche woorden (behalve in *caixa*) nog steeds als *á* + *i* wordt uitgesproken.

In het Fransch veranderde sinds het einde der 11de eeuw *ai* in open *e*, doordat de tweeklank van dalend (descendant) klimmend (ascendant) werd; *Ai* werd *aI*, daarna *aE* en ten

1) Zoo kent het Port. nog de augmentatieven *tolsirão* = *groote dwaas*; *dinheirão* = *groote som gelds*; *mulherão* = *vrouwmensch* = sp. mujerona; vgl. sp. *hombron* en *hombraso*, welke laatste vorm een augmentatief suffix heeft, dat ook in port. *ministraço* = *een uitstekend minister*, voorkomt.

2) Van bevoegde zijde werd mij medegedeeld, dat men, om den overgang van *aps* in *aiss* te verklaren, den nog niet voldoende opgehelderden tusschenvorm **aes* aanneemt, zoodat b. v. »mutatis mutandis", provenç. *caitis* (fra. chétif) uit lat. *captivus* terug zou gaan op **cactivus*.

Voor de verandering van *a* in *ai* vóór p a l a t a l e n vergelijke men bl. 61.

3) Zie Basilio de Castelbranco, *Diccionario contemporaneo da Lingua Portugueza*, (Lisboa 1881).

o [illegible] , aangezien het bezwaar van
het [illegible] n, waar de uitdr. voorkomt,
[illegible] op ve[illegible] n gevechten, waar men *baren*
(= *bra*[illegible]) gde[illegible] verv[illegible]er van gesneuvelden en gewonden, zoodat *in* hier e[illegible] ed gebruikt kan worden als *op*.

Wat nu het gebruik [illegible] *baar* = *doodkist* betreft, de bewijzen aangevoerd voor ro[illegible]nsch *feretrum* gelden evenzeer voor germaansch *ba*[illegible]; [illegible] voor *bière*, uit *bâra*, geldt, doet dit a fortiori voor *ba*[illegible] op germaansch gebied. Voorts maakte Prof. Ve[illegible] mij opmerkzaam op het feit, dat in het Mnl. *in* (*der*) [illegible] *t*[illegible] (*liggen*) voorkomt = *in* (*der*) *baren* (*liggen*). Vgl.: »[illegible]a tAken indie stat, daer hi selve *in fiertren leget*" (*Sp.* IV[1], 29, 13) met: »Doch quamen wi tere capellen, daer wi twee doede ghesellen vonden *liggende in baren*" (*Limb.* I, 2607); en »Tote Aken in die stat, daer hi selve *in de fiertre* leghet" (*Brab. Y.* II, 4132) met »Ende doen men de messe sanc voer hare, stont op de lichame *in de bare*" (*Christ.* 199).

Vooral de laatst vermelde plaats bewijst onweerlegbaar de bet. *doodkist*. Immers de aanwezigheid van het lidwoord *de* maakt het onmogelijk, *in de bare* te beschouwen als eene naar het ofra. *en bière* gevormde uitdrukking, zonder vaste beteekenis. »De lichame stont op *in de bare*" te vertalen met »het lichaam verhief zich *op de draagbaar*" is onverdedigbaar, zoodat niets overblijft dan aan *bare* de bet. *doodkist* toe te kennen en aldus te vertalen: »het lichaam rees op *in de doodkist*", waarbij men er op lette, dat in de middeleeuwen de kist, gedurende de lijkplechtigheden in de kerk, open stond. De laatste twijfel, die nog aan de juistheid dezer vertaling mocht bestaan, wordt weggenomen, wanneer wij de bron raadplegen, waaruit de mnl. auteur geput heeft, nl. *Acta Sanctorum*, (24) *Julii, Tom. V, Vita S. Christinae Mirabilis Virg.* p. 651. Daar lezen wij: »Cumque pro depositione ejus Missarum oblatio fieret, subitò commotum corpus exsurrexit *in* feretro, *statim*que instar avis *evecta* templi trabes ascendit". Als laatste

ct door een voorafgaande, in het Slavisch door een volgende *i* gepalataliseerd. Lat. *noctem* ontwikkelde bv. ital. *notte* door assimilatie, waarbij de voorafgaande vocaal onveranderd bleef. In het Fransch, Spaansch en Portugeesch was evenwel de palataal in *ct* oorzaak, dat de voorgaande vocaal in een tweeklank veranderde [1]); zoo ontstond het fra. *nuit*, terwijl zich in het Port. de regelmatige vorm *noite* ontwikkelde, die ook de oorspronkelijke van sp. *noche* zijn moet, aangezien de *ch* (= tsj) slechts ontstaan kan zijn door de palataliseerende werking der *i* op *t*. Vergelijkt men hiermede oudsl. *nošti* uit **notši* uit **nottĭ* uit **noktĭ*, dan blijkt 1° dat het Oudsl. nog een trap verder gegaan is dan het Spaansch, 2° dat sp. *noche* op den trap staat van oudsl. **notši*, ital. *notte* op dien van oudsl. **nottĭ*.

Hetzelfde verschijnsel valt waar te nemen bij: lat. *octo*, it. *otto*, fra. *huit*, port. *oito*, sp. *ocho*; lat. *pecto(ris)*, it. *petto*, port. *peito*, sp. *pecho*; lat. *lectus*, it. *letto*, port. *leito*, sp. *lecho*; lat. *factum*, it. *fatto*, fra. *fait* [2]), port. *feito* [3]), sp. *hecho*; lat. *lact(is)*, it. *latte*, fra. *lait* [2]), port. *leite* [3]), sp. *leche*.

3. Imbare.

Het vaststellen der beteekenis van bare = *doodkist* is ook verder, dunkt mij, voor het Mnl. niet van belang ontbloot. Ik waag nl. de gissing, of de beteekenis van *imbare* [4]) hiermede niet ten nauwste samenhangt. De plaatsen toch, waar het woord voorkomt, winnen ontegenzeglijk in helderheid en de wijziging, die voor mijn betoog in de scherpzinnige verklaring van Prof. De Vries (*Tijdschrift* 7, 247) moet worden aangebracht, raakt haar innerlijk wezen niet en lost bovendien

1) Zie Arsène Darmesteter, § 58.

2) t. a. p. § 93.

3) Voor den overgang van den oorspronkelijken tweeklank *ei* (*fait* uit *factum*) in *ei* (port. *feito*, sp. *hecho*) vergelijke men den overgang van germ. *ai* in *ei*, en houde in 't oog dat de *ei* in *feito* juist zoo klinkt als die in *verbreiden*.

4) Zie *Tijdschr.* 7, 240–247.

een bezwaar op, dat hij zelf bij behandeling van het woord geopperd heeft.

In verband met de lijkpl[illegible] [illegible]en duidt het kerklatijn met het woord *feretrum* aan: 1° de [illegible], waarop de kist gedragen wordt [1]), 2° de doodkist zelf. Zoo wordt met betrekking tot de tweede beteekenis gezegd in P. J. B. De Herdt's *Sacrae liturgiae praxis juxta ritum romanum* (Lovanii 1863, 3de d.), § 245: »*Deposito feretro*, statim ... dicitur officium defunctorum", en in Joan. Tilius, *De rebus gallicis libri duo* (Frankfort 1579), bl. 135, 41, heet het: »dum imago illa fit, sepelitur corpus (regis) a cubiculariis nobilibusque domesticis; deinde positum *in feretro plumbeo*... en bl. 137, 29: »effigies solebat imponi *feretro quo capiebatur* corpus".

Gelijk in het Kerklatijn kon men ook in de volkstaal deze twee zeer verschillende zaken met *bare* aanduiden, doch de levende taal heeft in zulke gevallen de neiging om die verschillende zaken ook door verschillende benamingen te onderscheiden, vooral indien zij in verband met elkander voorkomen. In dit bijzondere geval maakte de vasthoudendheid aan de ceremonieele termen het bovendien wenschelijk het woord *bare* niet prijs te geven en zoo vormde men het woord *imbare*.

In het Tijdschrift-artikel (7, 247) wordt de vorming van het woord *imbare* m. i. te recht vergeleken met die van *inboedel*, *inhouten*, *ingewand* en *inaderen*.

Imbare zou dus de *bare* zijn, die zich ergens *in* bevindt; en wanneer men nu in het oog houdt, dat de toestel, die gedurende de lijkplechtigheden in de kerk stond — en uit een onderstel, de doodkist en den tot aan den kerkvloer reikenden »pannus funebris" bestond —, den indruk van e e n g e h e e l moest maken, dan kan men zich voorstellen, hoe men er toe kwam, de *bare* (= doodkist), die een deel uitmaakte van dien toestel, de »*in*bare" te noemen, in tegenstelling met de *bare* (= draagbaar), waarop de doodkist naar de kerk gedragen [2]) was.

1) Zie Cardinal Hergenröther's *Kirchenlexicon* II kol. 194.

2) Zooals in de middeleeuwen steeds geschiedde; zie bl. 67. Eerst sedert de

De wijze, waarop men er toe gekomen zou zijn, om een nieuw woord *imbare* te maken in tegenstelling met de draagbaar, wordt in het aangehaalde artikel eenigszins anders voorgesteld, en wel omdat in *bare* de bet. *doodkist* niet herkend werd. Daar wordt gezegd, dat *imbare* zou gevormd zijn door de behoefte om de draagbaar te onderscheiden van den toestel, die daar *vaste baar* genoemd wordt, waarmede, blijkens de in het artikel vermelde afbeelding bij Paul Lacroix [1]), bedoeld wordt het geheel, bestaande uit het onderstel, de kist en den »pannus funebris". Voorts zou men dien toestel »*im*bare" genoemd hebben, daar hij *in* de »chapelle ardente" stond.

Dit laatste is m. i. minder waarschijnlijk. De »chapelle ardente" werd slechts opgesteld voor overledenen van den hoogsten maatschappelijken rang, die bij hun leven ook het recht bezeten hadden onder een troonhemel te gaan of plaats te nemen. Zou nu een woord als *imbare*, dat blijkens de plaats uit het »Second Cartulaire de Gand" reeds in de middeleeuwen ook op de lijkplechtigheden van burgerlieden werd toegepast en heden nog, volgens de mededeeling [2]) in het artikel vermeld, in Vlaanderen, met name te Kortrijk, in gebruik is, wel ontstaan

---

tweede helft der 16de eeuw werd het lichaam der Fransche koningen in een praalwagen vervoerd. (Zie Joan. Tilius, *De rebus Gallicis libri duo*, Frankfort, 1879, bl. 137, 39).

1) Paul Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen âge* (Paris 1877) p. 547.

2) *Tijdschr.* 7, 246: »Volgens eene mededeeling van den heer Guido Gezelle zijn die uitdrukkingen (*in baren liggen* enz.) nog heden in Vlaanderen in gebruik, met name te Kortrijk, waar men zelfs door *het imbare* den geheelen toestel verstaat: de baar, de schragen, het lijkkleed enz." Hieruit volgt, dat de naam der *imbare* (= *doodkist*) is overgedragen op den geheelen toestel, eene overdracht, die zeer oud moet zijn, daar in eene oorkonde van 1575 (zie *Tijdschr.* 7, 243) *imbare* reeds voorkomt in de nog meer afwijkende bet. van *katafalk* (zie bl. 69). Deze plaats, luidende »ende naer de messe zal (men) gaen *ten imbare*, die de costere zal stellen ..." toont ook zeer duidelijk, dat men toen reeds begonnen was, aan het in bet. gewijzigde, samengestelde woord een nieuw geslacht toe te kennen — waarschijnlijk doordat men het gevoel voor de oorspronkelijke bet. van het grondwoord begon te verliezen — en dat men van den anderen kant zich nog eenigszins bewust was van de ware bet. van het simplex blijkens het relativum in het vr. geslacht. Voor den overgang tot het onz. geslacht bij samenst. vgl. ags. *sleye*, *oferslege*, e. a.

een *écrin*, een *scrigno* (Ital.) en een *escrinio* (Port.) wordt nooit iets eerbiedwaardigs, wel iets kostbaars bewaard; een *écrin* is een »*coffret pour serrer les bijoux*"; een *scrigno* doet dienst als »*forziere per conservar danari, ori, gemme;* in een *escrinio* bewaart men papieren van waarde.

Volgens Littré wordt *écrin* ook gebezigd om den *inhoud* van het kistje, de edelsteenen zelf aan te duiden en wordt het in het Waalsch gebruikt als synoniem van *layette* (vgl. ons »luiermand"). Voorbeelden van hetzelfde verschijnsel — nl. dat de naam van kist of kast op den inhoud overgedragen wordt — trof ik ook aan in het Mhd. en in het Engelsch. Lexer vermeldt i. v. sarch: „schrein für ein götzenbild, *das götzenbild selbst*"; Jam. A. H. Murray citeert onder het art. bier 2, *b*: »the dolefulst *beare* that ever man did see, was *Astrophel*" (1596. Spenser, Astroph. 149). Denzelfden overgang vertoont de in lateren tijd aan het Ital. ontleende handelsterm *cassa*, in het Eng. tot *cash* geworden, dat *geld* beteekent en voornamelijk *klinkende munt*, zoodat *per cassa* een tegenstelling vormt met *op crediet*.

Capsa is behalve in het Engelsch (*case* en *cash*) ook, wat het Germaansch betreft, in het Mnl. doorgedrongen in den aan het Ofra. ontleenden vorm *casse* met de bet. *kist*, *kast*, en vooral *reliquieënkast* (zie *Mnl. wdb.* i. v. casse).

Het ontwikkelde op romaansch gebied: catal. *capsa*, ital. *cassa*, fra. *câsse*, *châsse* naast *caisse* uit provenç. *cayssa* (*caissa*), port. *caixa*, spaansch *caja*.

Alleen het fra. *châsse* is het nog algemeen gangbare woord voor *reliquaire*. *Cassa*, *caisse*, *caixa* en *caja* ontwikkelden te midden hunner talrijke beteekenissen ook die van *doodkist* en niet die van *reliquaire*, zoodat zich bij de woordengroep gesproten uit lat. *capsa* in de romaansche talen hetzelfde verschijnsel voordoet als bij de woorden, die samenhangen met *feretrum* (vgl. bl. 53). Zoo omschrijft C. Ferrari [1]) *cassa* o. a.

1) C. Ferrari, *Gran Dizionario Italiano Francese*, Parigi 1879.

troonhemel met de »chapelle ardente" [1]) bij Lacroix en de bijzonderheden door Vaernewijck vermeld omtrent het »swart huseken duerluchtich [2])".

Gaan wij nu na, of *imbare* werkelijk synoniem is met *doodkist* op de plaatsen, waar het voorkomt.

Vooreerst in de Couchi-fragmenten II, 1293:

(Couchi) es te hove gegaen,
Daer die coninc was *gestaen*
In eenre riker *ymbaren.*

Het koninklijk lijk is dus tentoongesteld in het paleis in de hoofdstad. Tilius, van wien Lacroix in zijn modern prachtwerk alle bijzonderheden betreffende de lijkplechtigheden der Fransche koningen, voor zoover die in het bestek van zijn

---

cum cruce magna in medio ex albo serico, *minoribusque Galliae insignibus. Supra tholum* feretrumque, versus caput, est pulvinar ex auro textili heteromallo, *cui incumbit corona* inter *sceptrum* et justitiae manum".

1) Op de afbeelding bij P. Lacroix bestaat de »chapelle ardente" uit 4 rechtstaande staken, die aan de onder- en bovenzijde door planken verbonden zijn; op die staken verheft zich een hemel in den vorm eener vierzijdige pyramide, waarop 5 kruisen zijn aangebracht; op den hemel en de kruisen branden talrijke waskaarsen; rondom de bovenzijde der »chapelle ardente" is een breede strook rouwfloers aangebracht, waarop talrijke wapenborden bevestigd zijn en aan de kruisen hangen lamfers van hetzelfde floers (vgl Tilius, bl. 136, 45). Het beeld der koningin is *bevestigd* aan de voorzijde van de kist, zoodat het bovenlijf boven de kist uitsteekt en de afstand tusschen den kerkvloer en het uiteinde van het beeld nog circa een meter bedraagt. Binnen de »chapelle ardente" en rondom het »feretrum" staan brandende waskaarsen; op een met rouwfloers overdekt kussen, dat op den vloer ligt vóór de »chapelle ardente", rust de koninklijke kroon en evenals rondom den hemel der »chapelle ardente" zijn ook op den »pannus funebris" wapenschilden aangebracht.

Met uitzondering der »chapelle ardente", stemmen al deze bijzonderheden op merkwaardige wijze overeen met de thans nog geldige kerkelijke voorschriften. Wij lezen nl. in De Herdt's *Sacrae Liturg. Praxis*, Dl. 3, § 244: »Ornatus feretri: In circuitu feretri ponuntur cerei accensi in scamnis cum foraminibus vel super candelabra ferrea aut lignea nigro colore picta. Feretrum nigro cooperiri solet panno funebri, in cujus medio crux efformatur, et in quo *mortuorum imagines aut flammae inseri possunt. Apponi etiam possunt insignia honorifica gradus et dignitatis defuncti ad latera vel ad pedes; item stemmata gentilitia e feretro pendentia.*"

2) Zie de 7de strophe van het gedicht op bl. 68.

: ı, 'lijk o[illegible] [1]), zegt bl. 135, 41: »Dum i [2]), [illegible] a cubiculariis nobilibusque [illegible] deinde po[illegible] [illegible] plumbeo obtecto lignis, ... lib[illegible] aliquod cubiculum instructissimum exportatus". [illegible] bl. 136, 39 heet [illegible]t: »Sublata effigie, in mediam [illegible] loco illius apportatur [illegible] *Regis, et trapezophoris im-* p[illegible] *altis cum feretro* [illegible] quattuor et dimidium, quod *fe*[illegible] holoserico nigro humi dependente tectum est" [3]).

Dit bewijst duidelijk, dat het lijk des konings, in de *aula* tentoongesteld, *in de kist lag.*

Indien het werkwoord *staan* in »'s konings lijk *staet* in der imbare" zou opgevat moeten worden in den zin van *overeind staan*, dan zou dit alleen daar door te verklaren zijn, dat de *kist met den daarin rustenden doo*[illegible] in een hellenden stand geplaatst was, b. v. om de belan[illegible] tellenden beter in staat te stellen, een laatsten blik op [illegible] gestorvene te werpen. Doch dat de kist in schuinsche richt[illegible] opgesteld was, vond ik nergens aangeteekend; en dit was ook overbodig, daar volgens Tilius de *trapezophora en kist samen* slechts *vier en een halven voet* hoog waren [4]). Zou *staan* in uitdrukkingen als: *in der imbare staen*, *in baren staen*, ndl. *boven aarde staan* (zie *Mnl. Wdb.* i. v. b a r e) niet beschouwd moeten worden als het passivum perfecti van *stellen*?

Dan volgt in de Couchi-fragmenten de plaats, waar bij de beschrijving van den lijkdienst in de kerk te St.-Denis gezegd wordt (II, 1664):

Want den coninc mochtemen doe
Sien in der ymbare,

---

1) Dit feit en de merkwaardige overeenstemming in bijzonderheden van de afbeelding der uitvaart van Anne de Bretagne en Tilius' beschrijving van de tentoonstelling van het lijk in de *aula*, pleit voor diens betrouwbaarheid.

2) »Simulac Rex obiit aut Regina, exprimitur eius imago cera in faciem posita ut accurate effigies formae illius respondeat". Tilius, bl. 135, 39.

3) Zie noot 4 op bl. 64.

4) t. a. p.

Of hi in levenden live ware,
Ende in ziere vulre wapine enz.

Ook hier moet *ymbare* »doodkist" beteekenen. Dat men den koning kon »*sien* in der ymbare" bij den lijkdienst is hoegenaamd geen bezwaar. In Cardinal Hergenröther's *Kirchenlexicon* i. v. Begräbniss, leest men: »Seit ältester zeit und durch das ganze mittelalter herab war es regel, dass die leichenprocession, bei welcher der leichnam stets getragen, niemals gefahren wurde, vom sterbehaus weg sich unmittelbar zur kirche bewegte. Hier wurde der leichnam in *offenem sarge auf der tragbahre* (*feretrum*) vor den augen der gläubigen ausgesetzt. Dann wurden sofort »praesente cadavere" die kirchlichen gebetsvigilien gehalten und das heiligste opfer gefeiert." En verder: „Den *sarg schloss* man früherhin erst *unmittelbar vor der einsenkung* in 's grab".

Dat het gebalsemde lijk »niet op de lijkbaar lag, maar in staande houding vóór de lijkbaar [1]) onder de katafalk [2]) geplaatst was" is mij uit geen der bronnen, in het artikel imbare, *Tijdschr.* 7, 244, aangehaald [3]), gebleken.

Integendeel blijkt, dat niet alleen het *corpus* in de kist *lag*, maar dat zelfs in het tijdperk, toen dit en het beeld nog niet afzonderlijk vervoerd werden, ook het beeld in de kist boven op het »corpus" gelegd werd [4]). Bl. 137, 26 verhaalt Tilius: „Po-

1) *Lijkbaar*; d. i. het houten geraamte, dat het onderstel met de daarop rustende kist voorstelt en met het lijkkleed overdekt wordt. Vgl. *Tijdschr.* 7, 245, reg. 13 en 23 en bl. 69.

2) Met *katafalk* wordt hier blijkens het onderschrift der afbeelding bij Paul Lacroix p. 547 de „chapelle ardente" bedoeld. Vgl. *katafalk* op bl. 69.

3) Mabillon geeft geen bijzonderheden op over begrafenis*plechtigheden*. Lacroix heeft, zooals ik reeds zeide, voor dit deel van zijn werk uit Joan. Tilius vertaald, zoodat ik volstaan kan met daarheen te verwijzen.

4) Voor de in de middeleeuwen heerschende en voor ons gevoel barbaarsche gebruiken, het balsemen enz. van lijken betreffende, vgl. Dr. Alwin Schultz, *Das höfische leben zur zeit der minnesinger* (Leipzig 1889) II, 308 „*das sieden der leichen*" en II, 464 en 468. Vooral de bijzonderheden der bl. 464 beschreven begrafenis van Hendrik I van Engeland († 1135) werpen een treurig licht over de walgelijke ruwheid dier tijden. In 1299 stelde Paus Bonifacius VIII dan ook paal en perk

een bezwaar op, dat hij zelf bij de benaming van het woord geopperd heeft.

In verband met de lijkplech en duidt het kerklatijn met het woord *feretrum* aan: 1° de r, waarop de kist gedragen wordt [1]), 2° de doodkist zelf. Zoo wordt met betrekking tot de tweede beteekenis gezegd in P. J. B. De Herdt's *Sacrae liturgiae praxis juxta ritum romanum* (Lovanii 1863, 3de d.), § 245: »*Deposito feretro*, statim . . . dicitur officium defunctorum", en in Joan. Tilius, *De rebus gallicis libri duo* (Frankfort 1579), bl. 135, 41, heet het: »dum imago illa fit, sepelitur corpus (regis) a cubiculariis nobilibusque domesticis; deinde positum *in feretro plumbeo*... en bl. 137, 29: »effigies solebat imponi *feretro quo capiebatur* corpus".

Gelijk in het Kerklatijn kon men ook in de volkstaal deze twee zeer verschillende zaken met *bare* aanduiden, doch de levende taal heeft in zulke gevallen de neiging om die verschillende zaken ook door verschillende benamingen te onderscheiden, vooral indien zij in verband met elkander voorkomen. In dit bijzondere geval maakte de vasthoudendheid aan de ceremonieele termen het bovendien wenschelijk het woord *bare* niet prijs te geven en zoo vormde men het woord *imbare*.

In het Tijdschrift-artikel (7, 247) wordt de vorming van het woord *imbare* m. i. te recht vergeleken met die van *inboedel*, *inhouten*, *ingewand* en *inaderen*.

Imbare zou dus de *bare* zijn, die zich ergens *in* bevindt; en wanneer men nu in het oog houdt, dat de toestel, die gedurende de lijkplechtigheden in de kerk stond — en uit een onderstel, de doodkist en den tot aan den kerkvloer reikenden »pannus funebris" bestond —, den indruk van e e n g e h e e l moest maken, dan kan men zich voorstellen, hoe men er toe kwam, de *bare* (= doodkist), die een deel uitmaakte van dien toestel, de »*in*bare" te noemen, in tegenstelling met de *bare* (= draagbaar), waarop de doodkist naar de kerk gedragen [2]) was.

1) Zie Cardinal Hergenröther's *Kirchenlexicon* II kol. 194.

2) Zooals in de middeleeuwen steeds geschiedde; zie bl. 67. Eerst sedert de

Ook hier is *inbare* = *doodkist* of op zijn hoogst = *het onderstel met de kist daarop*, daar afzonderlijk melding gemaakt wordt van het »*cleet*, costelic van ghewichte", dat *over* de »inbare" hing.

Het laatste voorbeeld van *imbare* biedt ons eene plaats uit eene oorkonde in het *Second Cartulaire de Gand*, waarvoor men *Tijdschr.* 7, 243 raadplege. Daar staat *imbare* niet meer in den zin van *doodkist*, maar heeft de bet. aangenomen van »het houten geraamte, dat de lijkkist met onderstel voorstelt en geheel met een zwart kleed overdekt is".

Deze toestel heet bij de Kerk *tumulus*, maar wordt door de leeken *katafalk* genoemd. In Vlaanderen is daarvoor de naam *tombe* in gebruik (zie De Bo op tombe, die het woord dan ook met fra. *catafalque* vertaalt), terwijl men daar zelfs de zielmis, ter viering van het »jaargetijde" van een of meer overledenen, *tombemis* noemt. Behalve *tombe* kent het Vlaamsch ook *bare* in den zin van *tumulus* (zie De Bo op baar). Toen *bare* eenmaal de bet. *doodkist* had aangenomen, werd het, met overdracht van den naam van het deel op het geheel, eveneens gebezigd om den »toestel, bestaande uit onderstel, kist en lijkkleed", aan te duiden, om ten slotte ook de bet. *tumulus* te ontwikkelen. Zoo ging het ook met *imbare*; uit de bet. *doodkist* ontstond die, welke nu b. v. te Kortrijk (zie noot 2 bl. 63) in gebruik is, en daaruit ontwikkelde zich weer die van *tumulus*, welke in de bovengenoemde oorkonde voorkomt.

Ten slotte wil ik er nog op wijzen, dat nu vanzelf het bezwaar vervallen is, dat *imbare* in de Couchi-fragmenten met *in* en niet met *vóór* verbonden voorkomt [1]).

4. Couchi II vs. 1656—1675.

Het is niet gemakkelijk in deze passage der Couchi-fragmenten en in al hare onderdeelen een gezonden zin te ontdekken.

1) Zie: *Tijdschr.* 7, 246, noot.

Bij eene eerste lezing is men al spoedig geneigd die onverstaanbaarheid aan minder loffelijke eigenschappen van den auteur toe te schrijven. Voor dit geval meen ik te moeten betwijfelen, of de schuld aan de zijde van den dichter is. Immers uit de aandachtige lezing van Tilius' hoofdstuk »De obitu, exsequiis, sepulturaque Regum et Reginarum Galliae", en uit inlichtingen, mij door een R. K. priester verstrekt, is mij duidelijk geworden, dat de dichter tot in de kleinste bijzonderheden bekend was met het ceremonieel der middeleeuwen en dat het alleen aan onze onbekendheid daarmede moet worden toegeschreven, indien wij eene passage als deze òf niet òf verkeerd verstaan. Jammer is het evenwel, dat bij Tilius de beschrijving der zuiver kerkelijke ceremoniën ontbreekt. Ware dit niet het geval, wellicht zou er geen enkele moeilijkheid in deze passage onopgelost blijven.

De Mis van Requiem, de »magna missa pro defunctis" in de kloosterkerk te St.-Denis, was begonnen.

1656. Maer alst quam ter offrande,
So ghinct eerst ten ziene waert
Die offer, die uut hogher aert
Was ghestelt na den tijt.
1660. In een coninclijc abijt
Was die scilt van Vrankerike
Gheoffert ende der ghelike,
Dat der wapinen hoorde toe.
Want den coninc mochtemen doe
1665. Sien in der ymbare,
Of hi in levenden live ware,
Ende in ziere vulre wapine,
Of een in die stede zine
So hadden gheset die wigande,
1670. Ghelijc dede hi zine offrande.
Ende alle gader zine ghenoot
Toomden met rouwen groot,

Of hi hadde ghezijn in live.
Die heeren ende die edele wive
1675. Offerden al daer deen na dander.

vs. 1656.

In het woord *offrande* vallen twee dingen samen, 1° het offertorium [1]) der mis en 2° de ceremonie der offerande [2]).

Waarin die ceremonie bestaat, blijkt uit het volgende. In Joan. Tilius bl. 135, 17. lezen wij: »Narrat Joinvillanus »in S. Ludowici historia, Comitis Joppensis Galterii Bren»nensis ossa, qui ab infidelibus crudeliter fuerat in vinculis »trucidatus, S. Ludowico Regi reddita, fuisse reposita in aede »nosocomii Atrebatensis, ubi facta sunt ei officia omnia a do»mina Sectana ipsius agnata ipsius sumtibus, et *ab unoquoque* »*cereum et numum argenteum oblatum esse: interfuisse Regem et* »*cereum quoque ac numum* ex aere illius Sectanae magno cum »luctu *obtulisse*".

Het *Kirchenlexicon* 2, 196 vermeldt: »Die *oblation seitens* »*der gläubigen*, welcher wir bei den leichengottesdiensten schon »in ältester zeit begegnen, hat sich gerade bei diesen — we»nigstens als *geldoblation*, mitunter noch als *naturaloblation* — »bis in die gegenwart erhalten; sie ist *eleemosyna*, *deren* »*fruc»tus satisfactorii*" *man den armen seelen zuwendet*".

Dat dit zelfde gebruik in Frankrijk zeer verbreid was, blijkt uit Littré: »Offrande: // 2°. Ce qu'on donne au prêtre qui »officie solennellement, et qui en même temps fait baiser en »signe de paix une patène à la personne qui se présente. — »„C'est une belle chose de voir le compère cardeur et le menui»sier gaillard avec la robe rouge comme un président, donner

1) Het misoffer bestaat uit drie integreerende deelen: het „offertorium", de „consecratio" en de „communio." Het offertorium volgt op de lezing van het evangelie of wordt daarvan gescheiden door de preek.

2) Het samenvallen van het offertorium en de offerande van de zijde der geloovigen blijkt uit het tegenwoordig nog geldende gebruik om te collecteeren gedurende het offertorium der gewone mis; weleer werden daarbij ook in plaats van geldstukken naturalia geofferd.

»des arrêts et *aller les premiers à l'c* ; ie voyez pas »cela à Paris" (Rac. Lettre à evasseur, 24 nov. 1661). »„Une pauvre femme, fort âgée qui n'avait rien à donner, »*porta* un jour *un petit chat à l'offrande*, disant qu'il était de »bonne race, et qu'il servirait à prendre les souris de la sa»cristie (Saint Foix, Ess. Paris, œuvres t. IV, p. 358, dans »Pougens)."

Iets dergelijks bestaat nog in Limburg. Wanneer de priester het offertorium begint, begeven zich de familieleden, naar volgorde van hun rang, en zij die hunne deelneming wenschen te betuigen, langs het in de kerk opgestelde lijk, naar het altaar, gaan er achterom heen en *offeren* aan de andere zijde van het altaar een *geldstuk* in eene daarvoor gereedstaande schaal.

vs. 1660—1663:

In Joan. Tilius staat bl. 139, 21: Wanneer de lijkstoet in het klooster te St.-Denis is aangekomen, dan »vesperi »fit solenne officium itemque postridie .... *Effigies*, *coronae*, »*sceptrum et manus justitiae sublatae* traduntur praeconibus, a »quibus oblatae tribus principibus accipiuntur." En bl. 140, 23: »*Tholi exuviæque figurarum* quae Regibus et Reginis factae »sunt et funere cum ipsis elatae, ad Abbatem coenobiumque »*Dionysianum* pertinent." Met deze laatste zinsnede vergelijke men Couchi II vs. 1741—1747 [1]).

vs. 1664—1670:

Tot toelichting dezer regels diene het volgende. Nog bij de uitvaart van Lodewijk XII († 1515), werden, volgens het bestaande gebruik, het »corpus" en het beeld bij elkander ten grave gedragen. Bij die van Frans I († 1547) en Hendrik II († 1559), begon men het lichaam op een praalwagen te vervoeren, terwijl de eerbewijzingen gedurende den tocht door de straten van Parijs aan het beeld ten deel vielen, dat achter den praal-

1) »Tgout, die orssen ende twas ende die wapine diere was gheoffert, was eens heeren goet weert, ... die clooster was eewelike te beter van der offrande".

wagen gedragen werd. [1]) Wanneer de stoet tot het »Crux panda", halverwege St-Denis gevorderd was, werden het lichaam en het beeld door den bisschop van Parijs overgedragen aan de kloosterlingen van St.-Denis. Tot ongeveer de tweede helft der 16de eeuw voerden deze „corpus" en beeld beide naar hunne kerk, maar sedert men het beeld van het lichaam gescheiden had, brachten zij het eerste slechts tot aan hunne kerk [2]).

In het hoofdstuk »*De obitu etc.*" vermeldt Tilius nergens, dat het gebalsemde lichaam des konings werd uitgedost; wel beschrijft hij in de fijnste bijzonderheden de kostbare kleederen, waarmede het beeld versierd werd [3]). En daar nu in vs. 1664 en vlgg. gezegd wordt, dat »*men den coninc doe mochte sien . . . in ziere vulre wapine*, blijkt hier duidelijk, dat de auteur van *Couchi*, die in het tijdperk leefde, dat het beeld boven het lichaam vervoerd en in de kerk te St.-Denis ontvangen werd, hier het uiterlijk van het beeld beschrijft.

Men kan zich lichtelijk voorstellen, hoe moeilijk het voor den dichter was, om bij de nadere aanduiding van hetgeen er *in de imbare* werd tentoongesteld — nl. het beeld boven het gebalsemde lijk des konings — eenerzijds niet in eene platheid te vervallen, die het religieus gevoel zijner tijdgenooten zou gekwetst hebben, andererzijds niet zijn toevlucht te nemen tot eene valsche voorstelling der feiten.

Beide klippen ontzeilde hij, door het eerst te doen voorkomen, alsof hij den aanblik van het gebalsemde lijk beschrijft en dan op handige wijze de opmerking in te lasschen [4]) »of een in die stede zine so hadden gheset die wigande", dat ik aldus weergeef: *of* [5]) *de ridders hadden iets* [6]), *dat er zoo uitzag* [7]), *in de plaats van het koninklijk lichaam gelegd.*

1) Joan Tilius, bl. 137, 38.
2) ibid, bl. 137, 38 en 139, 20.
3) ibid, bl. 135, 53.
4) Vs. 1668 en 1669 moeten dan ook tusschen ( ) geplaatst worden.
5) *of* is hier disjunctief op te vatten.
6) Zie *Mnl. Wdb.* i. v. een, onbep. vnw. I *b*, kolom 535.
7) nl. als de even te voren beschreven gestalte.

»des arrêts et *aller les premiers à l'offrande*; [illegible] voyez pas »cela à Paris" (Rac. Lettre à Levasseur, 24 nov. 1661). »„Une pauvre femme, fort âgée et qui n'avait rien à donner, »*porta* un jour *un petit chat à l'offrande*, disant qu'il était de »bonne race, et qu'il servirait à prendre les souris de la sa»cristie (Saint Foix, Ess. Paris, œuvres t. IV, p. 358, dans »Pougens)."

Iets dergelijks bestaat nog in Limburg. Wanneer de priester het offertorium begint, begeven zich de familieleden, naar volgorde van hun rang, en zij die hunne deelneming wenschen te betuigen, langs het in de kerk opgestelde lijk, naar het altaar, gaan er achterom heen en *offeren* aan de andere zijde van het altaar een *geldstuk* in eene daarvoor gereedstaande schaal.

vs. 1660—1663:

In Joan. Tilius staat bl. 139, 21: Wanneer de lijkstoet in het klooster te St.-Denis is aangekomen, dan »vesperi »fit solenne officium itemque postridie .... *Effigies*, *coronae*, »*sceptrum et manus justitiae sublatae* traduntur praeconibus, a »quibus oblatae tribus principibus accipiuntur." En bl. 140, 23: »*Tholi exuviæque figurarum* quae Regibus et Reginis factae »sunt et funere cum ipsis elatae, ad Abbatem coenobiumque »*Dionysianum* pertinent." Met deze laatste zinsnede vergelijke men Couchi II vs. 1741—1747 [1]).

vs. 1664—1670:

Tot toelichting dezer regels diene het volgende. Nog bij de uitvaart van Lodewijk XII († 1515), werden, volgens het bestaande gebruik, het »corpus" en het beeld bij elkander ten grave gedragen. Bij die van Frans I († 1547) en Hendrik II († 1559), begon men het lichaam op een praalwagen te vervoeren, terwijl de eerbewijzingen gedurende den tocht door de straten van Parijs aan het beeld ten deel vielen, dat achter den praal-

1) »Tgout, die orssen ende twas ende die wapine diere was gheoffert, was eens heeren goet weert, ... die clooster was eewelike te beter van der offrande".

wagen gedragen werd. [1]) Wanneer de stoet tot het »Crux panda", halverwege St-Denis gevorderd was, werden het lichaam en het beeld door den bisschop van Parijs overgedragen aan de kloosterlingen van St.-Denis. Tot ongeveer de tweede helft der 16de eeuw voerden deze „corpus" en beeld beide naar hunne kerk, maar sedert men het beeld van het lichaam gescheiden had, brachten zij het eerste slechts tot aan hunne kerk [2]).

In het hoofdstuk »*De obitu etc.*" vermeldt Tilius nergens, dat het gebalsemde lichaam des konings werd uitgedost; wel beschrijft hij in de fijnste bijzonderheden de kostbare kleederen, waarmede het beeld versierd werd [3]). En daar nu in vs. 1664 en vlgg. gezegd wordt, dat »*men den coninc doe mochte sien . . . in ziere vulre wapine*, blijkt hier duidelijk, dat de auteur van *Couchi*, die in het tijdperk leefde, dat het beeld boven het lichaam vervoerd en in de kerk te St.-Denis ontvangen werd, hier het uiterlijk van het beeld beschrijft.

Men kan zich lichtelijk voorstellen, hoe moeilijk het voor den dichter was, om bij de nadere aanduiding van hetgeen er *in de imbare* werd tentoongesteld — nl. het beeld boven het gebalsemde lijk des konings — eenerzijds niet in eene platheid te vervallen, die het religieus gevoel zijner tijdgenooten zou gekwetst hebben, andererzijds niet zijn toevlucht te nemen tot eene valsche voorstelling der feiten.

Beide klippen ontzeilde hij, door het eerst te doen voorkomen, alsof hij den aanblik van het gebalsemde lijk beschrijft en dan op handige wijze de opmerking in te lasschen [4]) »of een in die stede zine so hadden gheset die wigande", dat ik aldus weergeef: *of* [5]) *de ridders hadden iets* [6]), *dat er zoo uitzag* [7]), *in de plaats van het koninklijk lichaam gelegd.*

1) Joan Tilius, bl. 137, 38.
2) ibid, bl. 137, 38 en 139, 20.
3) ibid, bl. 135, 53.
4) Vs. 1668 en 1669 moeten dan ook tusschen ( ) geplaatst worden.
5) *of* is hier disjunctief op te vatten.
6) Zie *Mnl. Wdb.* i. v. een, onbep. vnw. I *b*, kolom 535.
7) nl. als de even te voren beschreven gestalte.

Na deze inlassching loopt de z veer door met vs. 1670:

»Ghelijc dede hi zine offrande".

De Vries teekent hierbij aan: »versta: *alsof hij zijne offerande deed.*"

Als vanzelf rijst de vraag, wat offert de koninklijke doode, met welk doel geschiedt dit en in welk verband staat dit met de geheele ceremonie der offerande, waarvan nu de beschrijving volgt?

Zoolang de *effigies* in de *aula* lag tentoongesteld, waren de handen gevouwen, zooals blijkt uit Tilius' beschrijving van de wijze, waarop het beeld werd uitgedost, waar hij bl. 136, 12 zegt: »Effigiei manus *conjunctae* sunt." Wanneer het beeld in den lijkstoet werd opgenomen, was dit veranderd: »postea vero gestatur effigies *non consertis manibus*, ut in aula fuerat: sed dextera sceptrum tenens, sinistra manum justitiae."

Dit blijft ook zoo gedurende den lijkdienst, zooals de afbeelding [1]) der uitvaart van Anne de Bretagne († 1514) bewijst; ook daar omvat het beeld met de rechterhand den schepter, met de linkerhand de »*manus justitiae*" [2]).

Hiermede is de vraag beantwoord, wat door het beeld geofferd werd [3]).

Nu wat de beteekenis aangaat. Uit de toelichting op bl. 71 blijkt, dat die offers, door de overlevenden gebracht, als eleemosyna beschouwd worden, waarvan de fructus satisfactorii op den overledene worden toegepast. Hiermede kan de offerande, door het koninklijk beeld gebracht, niet op eene lijn gesteld worden, aangezien de offerande

1) Zie noot 1 bl. 63.

2) Littré verklaart main de justice als volgt: »nom qu'on donne à une espèce de sceptre, terminé par la figure d'une main d'ivoire, qu'on mettait dans la main de nos rois, lorsqu'on les peignait avec leurs habits royaux".

3) Met het offeren der koninklijke insigniën vergelijke men het nog o. a. in Limburg bestaande gebruik, de lijfgoederen van den overledene aan de armen te schenken. Ook wordt daar door de bruid aan de kerk het bruidskleed geschonken, waarvan dan kazuifels gemaakt worden.

van een doode geen waarde kan bezitten. Doch de zaak moet aldus verklaard worden.

Bij hare ceremoniën voor overledenen, o. a. in de »Requiemmis" zelve, verplaatst de Kerk zich voortdurend naar het oogenblik van den doodstrijd van den overledene, naar het tijdstip, waarop het onherroepelijk vonnis der ziel nog niet geveld was. Het *Kirchenlexicon* laat zich t. a. p. aldus uit: »Die kirche »versetzt sich in mehreren ihrer gebete und gesänge bei den »exsequien (so beim *Subvenite*, *Non intres*, *Libera me Domine*, »*A porta inferi*, *Deus cui proprium etc.*) zurück in den moment »unmittelbar vor dem abscheiden der seele und fleht namens »derselben um das, worauf in der todesstunde alles ankommt, »um gnädige bewahrung vor der ewigen verdammniss und »um zulassung zu den genüssen des himmels. Dieses lebhafte »sichzurückversetzen in den schrecklichen augenblick des ster»bens hat gewiss für die lebenden etwas heilsam erschüt»terndes und erscheint um so weniger als befremdlich, weil, »wie schon bemerkt, in den augen der kirche die einzelnen stadien »des scheidens aus dieser welt, von der agonie angefangen bis »zum vollendeten begräbniss, als *ein continuum* erscheinen, zu »dem sie selbst noch siebent, dreissigst und jahrtag rechnet, »sofern sie nämlich bei deren feier voraussetzt, dass der ver»storbene, für den geopfert wird, das ziel seines scheidens aus »der welt, d. i. den himmel, noch nicht erreicht habe. Da es »vor Gott keinen unterschied der zeit gibt, so werden die in »rede stehenden gebete, wiewohl eigentlich aus der seele des »sterbenden gesprochen, gleichwohl am verstorbenen sich wirksam »erweisen, falls er dessen bedürftig und dafür empfänglich ist".

Dit gold natuurlijk ook voor de fransche koningen en hoewel er vaak tusschen het afsterven en de begrafenis te St.-Denis eene volle maand verliep, werd de overledene op den dag der uitvaart voorgesteld als in den doodstrijd te verkeeren. In dien toestand doet hij, als allerchristelijkste [1]) koning, gewillig

1) Hoewel geschiedkundige werken vermelden, dat eerst in het jaar 1469 Lode

en onderworpen afstand van zijne koninklijke macht en offert de insigniën dier macht aan Hem, van wien hij ze ontving.

Na aldus de tentoonstelling van het beeld, dat den koninklijken doode voorstelde, in enkele verzen geschetst te hebben, gaat de dichter over tot de ceremonie der offerande en zegt: vs. 1671—1675:

Ende alle gader zine ghenoot
Toomden met rouwen groot
Of hi hadde ghezijn in live.
Die heeren ende die edele wive
Offerden aldaer deen na dander.

Wat beteekenen in deze verzen *toomen* en *met rouwen groot* en welke handeling wordt met het *offeren* bedoeld? Ik zal trachten een en ander toe te lichten.

Toomen is een denominatief van *toom*, waaraan ags. *téam* beantwoordt, dat in letterlijken en overdrachtelijken zin voorkomt. De eerste beteekenis was: »*wat volgt* in letterlijken zin, *nákomeling*", blijkens ags. téam = 1° *geregelde optocht* (zie Franck i. v. toom), 2° *sequela* (Ettmüller); deze bet. bleef bewaard in eng. *team*, dat gezegd wordt van in rijen voortgaande dieren (Franck t. a. p.): »a team of ducks, a team of two or *more* horses or oxen", voorts van »any number passing in a line, a long line" (Webster). Gelijke beteekenis heeft ook ndl. *toom* in »een *toom* eenden, kippen" (vgl. »zij loopen achter elkander als de ganzen", Harreb. 1, 201.) Uit of gelijktijdig met de letterlijke bet. ontstond de figuurlijke van *nakómelingen*; zoo beteekent ags. *téam* ook *progeny*, *race;* nd. *tôm* [1]) en ofri. *tâm* uitsluitend *nachkommenschaft*. Naast ags. *téam* bestond *tíeman* = *to bring forth* etc., waaraan eng. *to teem* met gelijke beteekenissen beantwoordt. Bovendien komt in het Eng. *to team* voor, dat blijkens de *ea* eene jongere vorming is en be-

wijk XI van Paulus II den titel »Zijne Allerchristelijkste Majesteit" ontving, komt die titel reeds voor in een charter van 1256 (zie Ducange i. v. christianitas.)

1) In het Nd. beteekenen overtôm *opklimmende linie*, (under-) nedertôm *afdalende linie* (Schiller u. Lübben).

teekent *to join together in a team* (Webster), d. i. *eene rij maken, formeeren*. Wat de vorming betreft, vindt men van *to team* parallellen in hd. *reihen* [1]) en fra. *filer* [2]) van *file*. Met betrekking tot de bet. sluit *reihen* zich aan bij *to team*; *filer* daarentegen beteekent »*in eene rij achter elkaar voortgaan*."

Het bestaan van eng. *to team* = *eene rij formeeren* bewijst de mogelijkheid van een mnl. *toomen* = *eene rij formeeren, zich in eene rij scharen*, en in dien zin vindt men het dan ook werkelijk *Couchi* II, 1672 gebezigd en wel verbonden met een object in den 4den nv. ter uitdrukking van den persoon om (in den *Walewein* achter) wien men zich schaart.

»Ende alle gader zine ghenoot toomden (= toomden en).... of hi hadde ghezijn in live" meen ik dus te moeten vertalen met: »en al zijne pairs schaarden zich in rijen om hem (aan weerszijden van de kist), omgaven hem, zooals zij dit plachten te doen, toen hij nog in leven was (en hof hield) [3]). Dat dit de ware zin dezer verzen is, wordt gestaafd door het feit, dat de priesters zich bij de lijkplechtigheden op dezelfde wijze rondom de lijkkist scharen. In de *Sacrae Liturg. Praxis*, Dl. 3 § 242, wordt gezegd: »In ecclesia clerici se dividunt in duas lineas, quarum una se constituit ex parte evangelii, et altera ex parte epistolae; ita ut juniores cruci, et seniores seu digniores celebranti sint viciniores, et in eorum medio feretrum deponatur", waarbij valt op te merken, dat de »celebrans" aan het hoofdeneinde der kist staat.

Behalve in de Couchi-fragm. komt dit *toomen* in het Mnl. nog op ééne plaats voor, en wel in den *Walewein* vs. 3066,

---

1) »*reihen:* zu einer oder mehreren reihen ordnen, zu einer reihe verbinden, in ordnung stellen; so besonders *sich reihen*, sich reihenweise ordnen; *die vögel reihen sich, wenn sie hinter einander in einer linie fliegen*; die processionen reihten sich, um ab zu ziehen" (Grimm, *Wtb.*)

2) »*file:* suite, rangée de choses ou de personnes disposées une à une *sur une même ligne, les unes derrière les autres*"; »*filer:* aller de suite près à près" (Littré).

3) Vgl. Couchi II 1300—1302: »Die vrome recken van hogher tucht stonden daer in eenen *rine* bi Kaerle, den jonghen coninc".

i. [illegible] aard is. In de aant. op C [illegible] dt ezegd: »*toomen*, eigenlijk: [illegible] to [illegible] eershalve opleiden of be- [illegible] *zl.* [illegible], u [illegible] in 't algemeen voor: eers- halve [illegible] en, ver [illegible] en."

De a [illegible] alde p [illegible] s in [illegible] n *Wa ewein* komt in het volgende verband v [illegible] Wa [illegible] re [illegible] g omen voor het kasteel van koning Am [illegible] »g [illegible] " [illegible] deren hem en een hunner geleidt Wa [illegible] in naar [illegible] k [illegible] die hem op hoofsche wijze wijze komt [illegible] . Na [illegible] en der gewone beleefdheden »wilden si [illegible] st [illegible] ", zegt de dichter, en (vs. 3063)

Elkerlijc nam andren bi hande,
Ende die baroene van den lande
Ghingen alle metten twee heren,
Ende *toomden* Waleweine met ere
Toten castele in die sale.

Naast *toomen* wordt in de aant. op vs. 3066 mhd. *zoumen* vermeld, met de opmerking: »dit *toomen* was een eerbewijs". Voor zoover ik heb kunnen nagaan komt mhd. *zoumen* in den zin van »iemand bij den toom van zijn paard eershalve opleiden" alleen voor in verband met personen, die inderdaad te paard gezeten zijn, en hetzelfde geldt voor de synonieme mnl. uitdrukking »biden —, metten breidele nemen [1]). Vs. 3066 van den *Walewein* is de eenige plaats in het Mnl., waar van eene dergelijke beteekenis sprake zou kunnen zijn, en Walewein zit hier niet te paard blijkens vs. 2972, 2982, 2988, 3003 en 3006. Het is dus onwaarschijnlijk, dat *toomen* hier, in afwijking van het Mhd, overdrachtelijk zou gebezigd zijn, terwijl het bestaan van mnl. *toomen* in den letterlijken zin van »biden breidele nemen" niet eens bewezen is.

De verklaring van *toomen* is m. i. elders te zoeken en wordt aan de hand gedaan door de passage uit *Lorr.* V, door Jonck-

1) Zie *Walewein*, Dl. II, bl. 259.

bloet vermeld naar aanleiding van »elkerlijc nam andren bi hande" (*Wal.* 3063) en luidende:

Ende Gelloen die nam daernaer
Bider hant sinen neve Robbrechte,
Entie andre graven van dien geslechte
Sijn na gevolget al te hant,
Te gadre gaende hant in hant,
Den andren bi den dume.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat in beide passages dezelfde beleefdheidsformaliteit beschreven wordt: de gastheer geeft zijnen gast de hand en leidt hem op naar zijne woning; de edellieden volgen, twee aan twee, »te gadre gaende hant in hant, den andren bi den dume", processiesgewijze, hunnen heer en diens gast. In de Wal.-passage ligt »het hand in hand gaan der *edelen*" opgesloten in »*elkerlijc* nam andren bi hande". *Toomen* in den *Wal.* drukt in de eerste plaats hetzelfde uit als *na volgen* in *Lorr.* en bovendien ligt er het begrip *twee aan twee* in opgesloten, dat in *Lorr.* in de twee volgende verzen staat uitgedrukt.

Toomen beteekent hier dus blijkbaar »*in rijen achter elkander zijn meerdere volgen*". Uit welke beteekenis van het grondwoord *toom* kan het denominatief *toomen* deze opvatting ontleend hebben? As. *téam* komt reeds voor in de bet. *geregelde optocht*, waarin het begrip *beweging* ligt opgesloten; er kan dus niets tegen zijn aan te nemen, dat zich uit die bet. van het grondwoord het denominativum *toomen* = *in rijen achter elkander loopen* ontwikkeld heeft, eene beteekenis die immers ook eigen is aan het in vorming gelijksoortige verbum *filer* = *aller de suite près à près*. En wanneer men nu bovendien in aanmerking neemt, dat eng. *team* en ndl. *toom* gebezigd wordt voor een broeisel eenden[1]), die achter elkander het hoofd van het gezin naloopen, waarom zou dan mnl. *toomen* niet kunnen beteekenen »*in rijen achter elkander zijn meerdere volgen*"?

1) Zie Franck op *toom*. en vgl. ags. *teoh* = *reihenfolge*.

»*Met rouwen groot*" vertaal ik met »in den zwaren rouw" en wel om de volgende redenen. Waar Joan. Tilius spreekt over de zielmissen, die in de *aula* gevierd werden, zegt hij, bl. 137, 5: »Magnae missae pro defunctis.... assistunt *primores*, nobiles, officiales et custodes *atrati omnes*". Dat *rouw* hier feitelijk op de kleeding slaat, blijkt verder uit Couchi II, 1700 vlgg.: »Die vrouwe van hogher name was van tween priesters daer gheleet, die *met rouwen* was *gecleet* elc toter erden in zijn abijt." In vs. 1315 vlgg. wordt verhaald, dat aan Couchi, zoodra hij ten hove was aangekomen, »mantel ende sorcoet, cousen ende oec caproen gegheven wart, al van fluweele *zwart*" [1]). Bovendien behoorde Couchi tot Frankrijk's pairs, zooals de auteur uitdrukkelijk vermeldt in vs. 1313: »Die vrome recken van hogher tucht stonden daer in eenen rinc bi Kaerle, den jonghen coninc"; Couchi begroette hem en werd op heusche wijze ontvangen door den koning »diene *bi hem* al daer dede staen, want hi was een *ghenoot*" [2]).

Terwijl nu Frankrijk's grooten zich rondom het stoffelijk overschot van hunnen heer geschaard hadden, op de wijze zooals zij hem bij zijn leven plachten te omringen [3]), traden »die heeren ende die edele wive" naderbij en »*offerden* aldaer deen na dander".

Het is niet wel denkbaar, dat de hier bedoelde ceremonie der offerande juist dezelfde zou zijn als de op bl. 71 vlgg. beschrevene en dus uitsluitend zou bestaan hebben uit het brengen van een offer in geld of iets dergelijks. De omstandigheid dat 's rijks grooten zich om hun overleden vorst geschaard

1) Zoo liet Beatrijs van Famwele ook een „*met zwarten fluwele overtoghen*" wagen maken, om daarmede naar Parijs te trekken. „Al des ghelike so was zi, ende alle die haer waren bi waren alle zwart flueelijn. So wat dat was anden waghen, was van dierbaren ghetauwe ende al *ghedaen na den rauwe*" (Couchi II, 1474—1493).

2) Couchi diende ook als oppertafelmeester bij het feestmaal na de kroning van Karel.

3) Men vergelijke hiermede de maaltijd-ceremoniën gedurende den tijd, dat 's konings *beeld* in de „aula" lag tentoongesteld (zie bl. 64 noot 4, en Couchi II, 1300—1302).

hadden, onmiddellijk vóór den aanvang der ceremonie, wijst er op, dat zij tevens het karakter had van een plechtig afscheid van den overledene [1]), b. v. door middel van den handkus. — Hoe zou de dichter anders van vrouwe Beatrijs van Famwele kunnen getuigen, dat zij »aldaer hare offrande, haer devoor in gheere wijs edeliker mochte hebben ghedaen, al hadde zoe coninghinne van Vrankerike of des conincs moeder ofte zuster ghezijn" [2]). Door het noemen van 's konings naaste vrouwelijke bloedverwanten wijst de dichter op de innigheid, waarmede zij zich van dien plicht kweet. En zou ook niet het feit dat, »die jonghe coninc haer des groten danc wiste" [3]), veeleer slaan op de hartelijkheid, waarmede zij haar laatsten groet aan diens vader bracht, dan op de mildheid, die zij betoonde bij het brengen van haar geldoffer.

De handkus was in vroegere tijden, vooral in de zuidelijke landen, eene zeer gewone eerbewijzing, zooals o. a. ook blijkt uit het in de 17de eeuw in het Ndl. vaak voorkomende »baise lemain" en »baselosmanos" [4]). Deze plichtpleging beperkte zich volstrekt niet, zooals men allicht uit Van Dale's omschrijving van handkus zou kunnen opmaken tot audientie verleenende vorstinnen. Zoo lieten zich b. v. Portugal's monarchen steeds de hand kussen, een gebruik dat zoo gewoon was, dat men nog heden ten dage, bij een schriftelijk verzoek aan »Zijne Allergetrouwste Majesteit", zijne ootmoedige hulde brengt, door zich van de vaststaande uitdrukking te bedienen »beijo as mãos de Vossa Magestade Fidelissima." Bovendien

1) Ook 's konings opvolger kwam eenige dagen vóór de begrafenis van den overledene afscheid nemen en bracht hem dan zijn laatsten groet: »Paucis ante diebus Rex successor in aulam advenit; ubi primus cubicularius pulvinar ipsi exhibet, super quod .... in genua procidit et preces habet, corpusque aqua benedicta aspergit: deinde exsurgit Rex, et salute dicta abit" (Joan. Tilius bl. 137, 9).

2) Couchi II, 1683—1691.

3) t. a. p. II, 1706.

4) *Baselosmanos*, waarnaast: *baselosmanus* en *baselusmanus*, alle verbasterd uit Sp. »*beso las manos*" de etc. = *ik kus de handen* (b.v. van Uwe Hoogheid) en niet uit »besamanos", zooals Oudemans opgeeft.

bestaat de ceremonie nog. Hij die door een bisschop in gehoor ontvangen wordt, kust, nog heden, diens hand en wel meer in het bijzonder den bisschoppelijken ring.

Dat het kussen van den doode een vrij algemeen gebruik geweest moet zijn, blijkt daaruit, dat men, zooals bekend is, nog op sommige plaatsen den overledene den afscheidskus geeft en dat het *Kirchenlexicon* t. a. p. dienaangaande opmerkt: »Hier (in der kirche) hatte der verstorbene als glied der pfarrgemeinde in gesunden tagen Gott den schuldigen religiösen dienst geleistet, hier sollte nun auch die pfarrgemeinde in bruderliebe für ihn betend und *opfernd abschied von ihm nehmen* (*küssen des leichnams*) und ihn zur grabesruhe entlassen." Uit dit laatste ziet men, dat het offeren met het afscheid nemen, met een kus, gepaard ging en hoe innig bij kerkelijke plechtigheden de handeling van het eerbiedig kussen samenhing met die van het brengen van een offer, blijkt wel daaruit, dat in het Mlat. het woord *osculum* voorkomt in den zin van »*oblatio* seu *munus*, quod offertur inter sacra cum patena porrigitur populo osculanda" (Ducange i. v. osculum).

Leiden, December 1892. A. VAN BERKUM.

FARA.

In de laatste aflevering van de *Zeitschrift für Deutsches Alterthum* (36, 316) wijdt Henning een interessant artikel aan »*die Germanische fara und die Faramanni*". De laatsten, voorkomende in de *Lex Gundobadi*, worden door hem verklaard als »reisige, heerfähige leute", een naam voor »die von ihrer alten heimat losgelösten Burgunden". Als verkorting van dit *faramann* vat hij op *faro*, als tweede lid van het compositum *Burgundefarones*, dat driemaal voorkomt: »*B.* nennt Fredegar öfter aus der zeit, wo das alte burgundische reich an Chlothar gefallen war": deze zijn volgens Henning »die grossen einflussreichen männer von Burgund, die für die politik des Frankenreiches in betracht kommen". Natuurlijk volgt een behandeling van het ogerm. *fara* in het Oudnoordsch en Angelsaksisch. Alleen voor het ags. woord *faru* wil ik een en ander meedeelen, dat voor het vraagstuk van belang is: want Hennings bewering, dat *faru* »in der verbalen bedeutung 'itio' als simplex nur einmal zu belegen" is, is minder juist. Over de »meer technische beteekenis *comitatus*" later. Ook wensch ik een lans te breken voor Grein met het oog op zijn vertaling van *Gen.* 1746 en 1747: »Greins übersetzung *fêran tô cnôsle* 'heimführen' ist unsinnig". Maar Grein was een te goed kenner van het Ags. om een dergelijken *schnitzer* te begaan: in zijn glossarium staat te recht »heimziehen", want ags. *fêran* is wel is waar etymologisch één met hd. *führen*, maar wijkt in beteekenis daarvan af: het beduidt *ire*, *proficisci*, geen *führen;* dit laatste wordt door *ferian*, *lêdan* etc. uitgedrukt. Over 't algemeen dient men wat voorzichtig te zijn met Grein van onzin te beschuldigen: hij mocht dwalen — maar was een te goed anglist en had, door jarenlange lectuur, een veel te fijn gevoel voor de poëtische dictie om »onzinnige" verklaringen te leveren.

Voor ags. *faru* in den eigenlijken zin van »vaart" d. i. *tocht*, *reis* vergelijke men: *Joseph ðâ ärvis nihtes & þæt cild mid þêre*

mêder samod tô Egypta lande ferede & þâr wunode oð þæt Hêrodes gewât; þæt séo wîtegung wâre gefylled þê be ðâre fare âr ðus cwæð etc. *Hom.-Thorpe* I, 81; *þâ ðâ hî ðâ fare fêrdon bûton wiste*, *Thorpe*, *An.* 177 = 255; — *Lûcas . . . mid Paule siððan sîðode on his fare*, *Gr* , *Pros.* I, 12; — *þâs lâreowas asende se éadiga pâpa Gr* *s m manegum ôðrum munecum tô Angelcynne & hî* *tô ðâre fare tihte*, *Hom.-Thorpe* II, 128; — *Môyses* *Aar* *& ô î yldestan ealdras Israhela ðéode geendodon heo* *líf on* *e* *gsuman fare swâðéah bûton legere*, II, 212; — *fi* *ûs sîðodest on fare*, *Saints* VI, 83; — *mid géa* *e* *tô Iôsue*, *callide . . . perrexerunt*, *Ios.* 9, 4; — *voo* *Byrhtferð* in *Anglia* 8, 304, rg. 9 en 312 rg. 46; *s Ea* *e*, *Two of the Saxon Chron. parallel* pg. 184 en 218, *voo* l pg. 233: *þurh þâs fare wearð se cyng & his brôðor R* *d eorl sehte* pg. 233, waar het woord *kruistocht* beteekent (dien van 1096). Ik geloof met deze plaatsen te kunnen volstaan om te bewijzen dat *faru* een allergewoonst ags. woord is in den zin van *tocht*, *reis*. *On fare* in den zin van »in het voorbijgaan, *in passing by*" lezen we *Saints* XXIII, 83: *næs ðâr éac nân man on fare þê gryre & ege ne stôde cet.* Op twee plaatsen doet het dienst als overzetting van lat. *transitus*: »*Godes faru*, *transitus domini*, *Ex.* 12, 11 en *nis hryre wealles nê faru*, non est ruina maceriae neque transitus, *Ps. Spelm.* 143, 18.

De tweede bet. die we moeten constateeren, is die van »wandel, handel en wandel", de richting of koers van iemands doen of gedragingen, eng. *his course*: *Hî wîtegodon ealle be þâm Hâlende Crîste & heora bêc setton swîðe swutelîce þurh þone sôðan God be ealre his fare mid fullum geléafan*, *Grein*, *Pros.* I, 10; — *þenc âfre embe God on eallum ðînum wegum & he sylf gewissað wel þîne fare*, *Saints* XIII, 321; — *Asende ûre Hâlend Crîst his hâlgan engel mid þê, sê geforðige ðê & þîne fare gewissige*, XXII, 28; — *hî wâron âfre mid him (i. e. Crîste) on eallum his weorcum & on ealre his fare*, *Beda-Wheloc* 47 = *Hom.-Thorpe* I, 286.

Ten derde heeft het den zin van *agmen*, een troep tochtgenooten, een schaar van menschen op reis of op marsch, een stoet; maar altoos in betrekking gedacht tot een bepaald persoon, dien ze vergezellen, nooit absoluut: vandaar dat het woord in vaste verbindingen gebruikt wordt, als *mid ealre* (*his*) *fare*, *mid micelre fare: þâ côm sum heretoga*, *sê wæs gehâten Flaccus mid mycelre fare tô þêre mêran Pêtronellan*, *Saints* X, 252; — (*séo cwên*) *côm fram ðâm sûðernum gemêrum tô Sâlomone... mid micelre fare*, *Beda-Wheloc* pg. 382; — *Nâámán ðâ gecyrde mid ealre his fare tô his âgenre léode*, *Hom.-Thorpe* I, 400. — Desgelijks in de door Henning besproken plaats *Exodus* 553, waar het van de uit Egypte trekkende Israelieten wordt gezegd:

Micel is þéos menigeo, mœgenwísa trum,
Fullêsta mêst, sê þâs fare lêðeð!

Tot zóó ver gaat alles goed. Maar er zijn plaatsen waar men twijfelen kan, of *faru* niet de *bagage*, resp. *de levende haaf* beteekend heeft, die iemand op zijn tocht meeneemt. Wij lezen nm. *Gen.* 12, 20: *Abram þâ fêrde of Egipta lande mid ealre his fare*, ter vertaling van *omnia quae habebat;* evenzoo *Gen.* 12, 5: *mid ealre fare & mid eallum êhtum*, *tulitque universam substantiam.* Bedoelt nu de Schrijver de herders, de knechts, die meetrokken òf alleen de levende haaf met de bagage? Ik geloof beide en vat het woord op als nl. *tros* en hd. *tross.* Verg. *Saints* XVIII, 249: *Hwæt, þâ mid ðâm worde wand fijr of heofonum & forbærnde þâ fîftig manna mid ealre heora fare;* IV Reg. I, 10 spreekt wel is waar alleen van de *quinquaginta qui erant cum eo*, maar het is toch *luce clarius*, dat het hemelsche vuur wordt gezonden tot verdelging der levenden en dat »met pak en zak" hier slecht te pas komt. De boven gemelde plaats uit *Gen.* 12, 5 voegt dus feitelijk aan den latijnschen tekst iets toe, dat het origineel strikt genomen niet bevat. Nu begrijpen we eerst wat Aelfrîc bedoelt, wanneer *Gen.* 8, 1: *recordatus autem Deus Noe cumtorumque animantium et omnium jumentorum qui erant cum eo in arca* aldus

weergeeft: *God pâ* [illegible] *N*[illegible] [illegible]*ıre & ðâra nŷtena pê him mid wêron.* Aelfrîc [illegible] d [illegible] ıder de menigte *cunctorum animantium* ook *eall* [illegible] *t* [illegible], *omnem domum*, waarvan *Gen.* 7, 1 sprake is, [illegible] rom het ags. woord *faru.* Geen zwarigheid levert [illegible] ve [illegible] dichterlijke plaats uit de *Gen.* 1745 op; God zegt t[illegible] Ab[illegible]ım:

Gewît pû nû fêran [illegible] *e fare lêdan*
céapas tô cnôsle.

Ieder die Ags. kent, weet dat *céapas* »pecora" beteekent, en wie het niet weet, kan het b. v. uit de *Blickl. Hom.* 199, 2 leeren. *Fare* is hier dus geen volkomen synoniem van *céapas*, maar in den ruimeren zin genomen: »herders en vee". Aangezien de toestanden der Angelsaksen en die der Joden wel eenigermate verschilden, en de dichter, zoo goed als het ging, den tijd van Abraham op zijne wijze moest schilderen voor een kring van toehoorders en lezers die meer vertrouwd waren met eigen zeden en gewoonten dan met oud-Joodsche gebruiken en levenswijze, kon hij kwalijk een beter woord kiezen dan juist ags. *faru*, om den »comitatus", den tros van Abraham aan te duiden, die met zijn vee en knechts naar het »beloofde land" uittoog. Hoe moeten we echter *tô cnôsle* verstaan, dat volgens Henning »eine schiefheit hineinbringt" die hij niet weet terecht te brengen? te verklaren dat het »nur der alliteration halber gewählt" is, heeft veel van een expediment dat van radeloosheid getuigt en alleen in den uitersten nood mag gebezigd worden. Het woord *cnôsl* komt, behalve in de poëzie, voor in de Glossen *Wr.* 173, 19: soboles vel proles, *bearn* vel *cnosl* vel *tudder;* 467[2] parentelae, *fæderen, cnosles.* Het beteekent òf *kroost* òf *verwanten*, *familie*, *maagschap:* voor de eerste beteekenis kan ik de citaten voor mij houden; wanneer Toller »for progeny" in die woorden leest, dan vergeet hij dat Abraham toch waarlijk geen *tocht* behoefde te ondernemen met het doel om òf zelf zijn geslacht voort te planten (hij had toen nog geen zoon) òf zijn vee op die wijze vruchtbaar te maken. *Lêdan tô* — beteekent verder *voeren naar*

een bepaald punt. In *cnôsl* moeten dus datgene zoeken, waarheen de tocht leidt. Rest dus de tweede beteekenis »maagschap", de *parentela* van het in Haupts *Zs.* I, 552 voorkomende Langobardische woordenboekje. De *maagschap* vertegenwoordigt (als elders *het volk*) het land of de streek waar iemand thuis hoort. Het is dus hier een synoniem van *êðel* of *eard* en heeft denzelfden zin als *mêgð*, dat èn *stam* èn *landstreek* beduidt: *pâ cneohtas ... wêron gelêdde in pâ néahmêgðe, séo is gecêgd Eota lond*, '*in proximam Jutorum provinciam*', *Beda* IV, 16. Dit gebruik van *cnôsl* hier is geen »onzin", gelijk Henning meent, maar een dichterlijke vrijheid: de poëet anticipeert en stelt Canaän reeds voor als het vaderland van Abraham en zijn nakomelingschap. Vgl. 1787:

þis is séo eorðe, þê ic œlgrêne
tûdre þînum torhte wille
wœstmum gewlô, on geweald dô(a)n,
rûme rîce.

Een derde beteekenis heeft *cnôsl* niet en de onderstelling dat een dichter onzin schrijft om maar te allitereeren, is *a limine* af te wijzen. In 't voorbijgaan wijs ik op mnl. en nieuw-Vlaamsch *knoezel* »enkel", dat volkomen homoniem is met het ags. woord, al hangt het er waarschijnlijk niet mede samen.

Synoniem met ags. *faru* is het onzijdige *fær*, dat ook *Metra* XXXI, 4 voorkomt, maar door Grein met het volgende *bu* »ambo" aaneengeschreven is, waardoor de lexicale woordenschat met een monstrueus *færbu* »farbe" verrijkt is. Het beteekent: 1) *gang* op de genoemde plaats (vgl. *Saints* I, pg. 14, rg. 50); 2) *tocht, reis* in *Hom.-Thorpe* I, 80, 100, 580; *Saints* III, 637, XXIX, 115; *Luc.* 2,44; *Breck*, *Aepelwold*, *De Cons. Mon.* 36; 3) *doortocht* in *Saints* XXV, 441, 445; 4) *krijgstocht* in de *Elene;* 5) *ontvluchting* in *Leg. Ine* § 39; 6) *verhuizing* in *Leg. Ine* § 63; 7) *agmen*, *stoet*, *troep* in *Grein*, *Prosa* I, 18; *Hom.-Thorpe* I, 144; 8) *handel en wandel* in *Hom.-Thorpe* II, 576; *Saints* III, 34; X, 155; 9) *lotgevallen* in *Esther*, *Anglia* IX, pg. 31, vs. 125. Als compositum vermeld ik het onzijdige *færêht* (voor

færêht) in den zin van »vracht", eng. *fare* ... ...*nts* XXIII B 352 cf. 357.

Tot zoover over *faru* en *fær*. De talrijke composita laat ik kortheidshalve onbesproken. Maar uit het bovenstaande kan men, naar ik meen, veilig de conclusie trekken, dat het opereeren met Angelsaksisch, voor zoover zich dit uit de zeer lacuneuse bestaande woordenboeken laat opmaken, vaak een hachelijk werk is. Toch mogen we niet ondankbaar zijn. Tollers woordenboek is zeker verre van volledig en volmaakt, maar het geeft meer dan zijn voorgangers. En we dienen het relatief goede te waardeeren, zoolang het betere niet te verkrijgen is. Een ags. lexicon in den trant van het mnl. van onzen Verdam is nog niet te schrijven. Dit gaat voorshands de krachten van één germanist te boven.

Leiden, 21 Dec. 92. P. J. COSIJN.

BLADVULLING.

Griep in het Nederlandsch en *Grippe* in het Duitsch houdt men voor uit het Fransch overgenomen; en van den naam *grippe* in den zin van »catarrhe épidémique" zegt Littré: »Ainsi dit, parce qu'il grippe, saisit une foule de gens". Blijkens een der door hem aangehaalde voorbeelden gaf men die verklaring reeds vroeger, zij ligt ook voor de hand. Maar is het ook soms eene volksetymologie? Bij den naam van eene ongesteldheid is het zeker niet onwaarschijnlijk. Kan *grippe* soms afstammen van een der talrijke oudere of jongere Slavische woorden, afgeleid van den stam waartoe b.v. russ. *chripětĭ* en *chripota* behooren? Zij beteekenen *kuchen*, *heesch zijn* en wat daarmede in verband staat. De stam *chrip-* is verwant met *chrap-*, waartoe b.v. behoort poolsch *chrapać* (snorken). De geschiedenis der medische wetenschap zal deze vraag wellicht kunnen beantwoorden. De benaming *Russischer Catarrh* [1]) is opmerkelijk. A. K.

1) *Real-Encycl. d. gesammt. Heilk.* 8, 507—508.

KAUW, GHYSE.

In den *Spaanschen Brabander* van Bredero komt het verhaal voor van een poets, den bruiloftsgasten van den „outste Harp-slagher van Amsterdam" gespeeld. Daarin lezen wij vs. 437—439, dat Frans Witte-broodt en Jan Treck

»koften van de beerstekers een tobben of twee met dreck.
En sy groeven op de stoep, en zy lieten 't daer in dyzen
De leckere gheparfuymeerde soete kauw, ghyse."

In dit laatste woord *kauw, ghyse* wil Prof. Moltzer, in de complete uitgave van Bredero's gedichten, in navolging van Oudemans, het woord *saucyzen* zien, in den mond der oude praatvaars verbasterd.

Hiertegen vind ik bezwaar.

Ten eerste is het opmerkelijk, dat het woord in twee deelen gescheiden is door eene komma; ten tweede is het zonder *n* gespeld, hoewel het als *saucijzen* toch meervoud zou zijn, en de *n* niet licht zou weggevallen zijn, waar het rijmwoord *dysen* is. Ook komt mij de verbastering niet heel aannemelijk voor, te gedwongen.

M. i. hebben wij hier te doen met eene aardigheid, en wel: een zin, gebruikt als een zelfst. nmw. Dan zou men in den zonderlingen vorm *kauw, ghyse* moeten hooren: *kauw gij ze*, d. w. z. *eet jij het op*, als spottende uitdrukking voor een lekker kostje; de mogelijkheid bestaat dan toch nog, dat er aan den klank van saucyzen gedacht is (hoewel dit woord minder gepast is, waar er sprake is van *tobben met dreck.*) Dergelijke uitdrukkingen komen meer voor. Bredero zelf noemt een manziek meisje een *Lijsje waar is Jan;* Tuinman gebruikt het woord *oudmaaknieuw* voor iets, dat oud is, maar opgelapt weêr voor nieuw doorgaat; Langendijk zegt *watjekal* voor kletspraat (eig. wat je kal, wat je klets); ons volk zegt nog: ergens geen

verstaje of *verstajem* van hebben voor: ergens geen begrip, geen verstand van hebben (eig. versta je, met of zonder paragogische *m*). Ik herinner mij ook vroeger de uitdrukking »een *katjewauw*" geven gehoord te hebben, die zeker door metathesis is voortgekomen uit *watjekau* (= watjekalt) met verandering van beteekenis.

Vatten wij de uitdrukking *kauw,ghyse* zoo op, dan is ook tevens de komma te begrijpen. Schreef B. de deelen aaneen, dan werd de aardigheid niet gevat, en schreef hij de deelen vaneen, dan zou men denken aan twee losse woorden, en misschien evenmin de beteekenis dadelijk vatten: daarom koos hij de zonderlinge schrijfwijze: de twee deelen door eene komma gescheiden, maar dicht aaneen gedrukt. Deze schrijfwijze komt overeen met de dubbele komma, vroeger bij dubbelrijmen gebruikt: lijf,,legghen — wijf,,segghen (Breero); zelfs vindt men de enkele komma in dat geval aangewend, b. v. in de uitgave van Breero's *Symen s. Soetigheyt* van 1637, waar enkele regels na bovengenoemd voorbeeld o. a. staat: man,krijght — dan,swijght.

Den Haag, 1 Juli 1892. C. H. PH. MEIJER.

STOEPJES.

In Breero's *Moortje* lezen wij vs. 2233 vlg. (Moltzer):

»Ick sech dat de kapiteyn by nacht
„Ons wel bystaan sal, soot noot doet, met zyn *stoepjes*
[en zyn ratelwacht."

Het woord *stoepjes*, in de Leidsche studentenwereld nog lang bekend in den zin van stadssoldaten, wordt door Prof. Moltzer in de laatste Breero-uitgave alleen vertolkt door „oude soldaten"; Oudemans gaf er echter in zijne uitgave van het *Moortje* (Kl. Lett. Pantheon) eene verklaring bij, en wel deze: »stadssoldaten, die om hun ouderdom in de velddienst onbruikbaar zijn. Het woord is afgeleid van stuipen, d. w. z. buigen, buk-

ken, gebogen gaan." Vercoullie (*Et. Wdb.*) neemt dit voorwaardelijk over, er bijvoegend: „misschien echter [komt het] van *stoep*, als zijnde een soldaat, die slechts moet *stoepenen*" (schilderen?). Die veronderstelling lijkt mij niet waarschijnlijk. Franck noemt de herkomst onbekend.

M. i. moet men de bet. van het woord niet zoeken in die van den stam *stoep*, maar het woord opvatten als de verkorting van eene samenstelling in den verkleinvorm. Die samenstelling meen ik in volledigen vorm terug te vinden eenige regels te voren, doch in ruimeren zin; daar lezen wij nml. (vs. 2231):

„O dats so recht! wie souw nu seggen dat onse soldaten [stoepschijters bennen?"

Ziedaar het woord, waarvan de spotnaam voor stadssoldaten afgeleid is [1]). Stoepeschijtertje heb ik een bewoner van Goeree hooren gebruiken als schertsende benaming voor een nietig, klein persoontje. Zòò zal men vroeger de oude, veelal gekromde, ineengevallen stadssoldaten gekscherend genoemd hebben, en het woord later 't zij uit streven naar kortheid, 't zij uit kieschheid, of uit beide, hebben verkort tot *stoepjes*. De bet. van de samenstelling zelf zal waarschijnlijk overeenkomen met het Zeeuwsche *kakkernisje* voor 't kleinste kind in een gezin.

De verkorting in verkleinvorm van eene samenstelling treft men meermalen aan, veelal bij intieme of eigenaardige woorden: *lansje* (lansknecht), *snotje* (snotdoek), *draagje* (draagplaats), waarsch. ook *buitentje* (buitenplaats); vgl. ook een *minne* [-moeder], een *klets* [-wijf], een *slaap* [-kameraad]. Tot deze soort van afkortingen in verkleinvorm behoort ook het woord *muisjes* (anijssuikertjes) uit *muizekeuteltjes*, zooals Le Francq van Berkhey ze nog noemt [2]).

Den Haag, Dec. 1892. C. H. PH. MEIJER.

1) Thans is *stoep*, onder militairen, een schimpnaam voor: vesting-artillerist.
2) *Natuurl. Historie v. Holl.* Dl. III. 2e st. bl. 1242.

BIJDRAGE TOT DE KLANKLEER VAN 'T OOSTGELDERSCH TAALEIGEN.

REKKING VAN KORTE KLINKERS IN LETTERGREPEN MET HOOFDKLEMTOON.

De nieuwere Germaansche talen vertoonen alle, de eene in meerdere, de andere in mindere mate, de neiging om een oorspronkelijk korten klinker in open lettergrepen waarop de klemtoon rust te rekken. In 't Nederlandsch is het een algemeene regel geworden dat alle korte klinkers in gemeld geval eene rekking ondergaan [1]); dus zegt men *dāgen*, *ēten*, *schēpen*, *bōden*, *gestōlen*. De door klankwijziging uit korte klinkers ontstane klanken zijn natuurlijk aan denzelfden regel onderworpen; dus *stēden*, *veulen*.

De tongval die in de Graafschap Zutfen, inzonderheid die welke in de omstreken van Groenlo gesproken wordt, komt ten opzichte der rekking van den klinker in open lettergrepen ten deele met het Nederlandsch overeen, doch niet geheel, evenmin als het Hoogduitsch volgens de heerschende uitspraak of het Engelsch. Het volgende overzicht is bestemd om in hoofdtrekken aan te geven hoe in genoemd taaleigen oorspronkelijk korte klinkers in geaccentueerde lettergrepen behandeld worden.

De *a* is, evenals in 't Nederlandsch, Engelsch, IJslandsch, Deensch, Zweedsch en Friesch in bedoeld geval steeds gerekt geworden; bijv. in *dāgen*, *vāder*, enz. In 't Engelsch heeft zulk eene *a* meestal eene andere kleur aangenomen, doch die is onafhankelijk van 't al of niet rekken des klinkers. Voorbeelden zijn *nāme*, *lāte*, *fāther* [2]). In het Hoogduitsch heeft de rekking alleen plaats wanneer de lettergreep niet gevolgd wordt door eene tenuis of eene door de tweede verschuiving ontstane

1) De schijnbaar open lettergreep vóór de *ch* blijft hier buiten beschouwing. Voorts is op te merken dat de *ng*, ofschoon thans als een enkele letter uitgesproken, uit nasaal + gutturaal is gesproten en in hare uitwerking het karakter van een samengestelden klank behoudt.

2) Vreemde woorden als *Latin*, *national* e. dgl. wijken af. Soms gelijk in *Sāturday* is zelfs een oorspronkelijk lange klinker verkort.

spirans; dus *tāge*, *hāben*, *nāme*, *hāne*, *hāse*, *hāfen*, maar *sǎche*, *bǎche*, *affe* (spr. *ǎfe*), *knappe* (spr. *knǎpe*), *hassen*. Een woord als *hāken*, dat van den regel afwijkt, vormt slechts schijnbaar eene uitzondering, daar het woord klaarblijkelijk niet Hoogduitsch, maar Nederduitsch is [1]).

De Graafschapsche *é* (= Oudgerm. *i*) wordt in open lettergrepen met den klemtoon onveranderlijk gerekt, gelijk in 't Nederlandsch. Voorbeelden zijn *sképe*, Ndl. *schepen; eskréven; hémel* [2]), enz. Afwijkend hiervan wordt de overeenkomstige *i* in het Hgd. behandeld: ze volgt denzelfden regel als de *a*, behalve dat de *i* ook vóór de *m* kort blijft. Derhalve heeft men *geschrieben*, *schmiede*, *gestiegen*, *wiese;* daarentegen *gelitten* (spr. *gelıten*), *risse*, *schiffe*, *sicher*, *himmel*. Het Engelsch bewaart over 't algemeen den korten klank: *shipping*, *written*, *hither*, *fiddle*.

Ndl. en Hgd. *gierig* luidt in het Graafsch. evenzoo. Wij stippen dit hier aan, omdat de *i*-klank wel is waar niet Indogerm., maar toch betrekkelijk oud is. Ndl. en Hgd. *hier*, waarin de *i* wèl oorspronkelijk is, wijkt in onzen tongval niet af.

De *è* = Oudgerm. *e* wordt gerekt vóór media, spirans, *l* en *r*, doch blijft kort vóór tenuis en *m*. Bijv. *elègen*, *lèzen*, *nève*, *stèlen*, *père* [3]), *bèdelen* met gerekten *è*-klank, maar woorden als *èten*, *lèpel*, *sprèken*, *bèke* (beek), *nèmen* worden zóó uitgesproken dat men ze in Nederl. en Hoogd. spelling zou weergeven met *etten*, *leppel*, *sprekken*, *bekke*, *nemmen*. Dezelfde regel geldt voor het Hoogduitsch, behalve vóór de *m*, waarbij op te merken valt dat in deze taal ook de uit *k*, *t* en *p* verschoven spiranten dezelfde uitwerking op den voorafgaanden klinker oefenen, gelijk bij de *a* het geval is. Wij vinden dan den klinker gerekt in *gelegen*, *nebel*, *ich stehle*, *ich lese*, *leder*, maar kort in *kette*, *wetter*, *stecken*, *sprechen*, *löffel* (voor *leffel*), *besser*. Zon-

1) In enkele Zuidduitsche tongvallen blijft, als ik mij niet vergis, de oorspronkelijke quantiteit der *ā* steeds bewaard; dus *tāge*, *sāter*.

2) In Winterswijk hoort men hiervoor *hemmel*.

3) De stamklinker, hoewel in 't Latijn eene *i*, is reeds vroeg in de Germaansche, en zelfs Romaansche talen verloopen, blijkens *père*, Zweedsch *pärons*; ook in 't Fransch *poire*, alsof de klinker dezelfde ware als in *hèbere*, *avoir*.

derling is *neffe*, dat behandeld is alsof de *f* door de tweede verschuiving ontstaan ware.

Veel minder eenvoudig dan de regels voor *é* en *è* zijn die voor *ó* en *ò*, omdat de oorspronkelijke klanken waaruit deze laatsten ontstaan zijn meer aan verloop onderhevig zijn geweest. De zaak zou zeer eenvoudig wezen indien de *ó* steeds uit eene Indog. *u* gesproten ware, en de *ò* uit een anderen klinker; of wel indien de Graafsch. *ò* steeds aan eene Os. *o* beantwoordde. Doch dit is geenszins het geval. Evenals in 't Hgd. schijnen de nasalen *m* en *n*, die in een gesloten lettergreep het behoud der oudere *u*, hetzij Indog. of louter oud-Germ. bevorderen [1]), in open lettergrepen juist het tegendeel te bewerken. Zoo is ons *zoon* in 't Graafsch. *zönne* (d. i. *zöne* met korten *ö*-klank als bijv. in *Köln*). Nu laat zich Hgd. *sohn* gereedelijk verklaren uit *suno*, maar 't mv. *söhne* moet toch eene *i* in den uitgang gehad hebben. Het schijnt dus dat Ohd. *suni* reeds *sóni* geworden was vóórdat de Umlaut zijn invloed deed gevoelen. Hetzelfde is van toepassing op Hgd. *könig*, Geld. *könnink* = Ohd. *kuning*, Os. *cuning*. Het Graafsch. gaat nog verder dan 't Hgd. in zooverre het vóór andere letters dan *m* en *n* eene oorspronkelijke *u* in *ò* laat verloopen, bijv. in *sköttelken*, schotelje, waar 't Hgd. *schüsselchen* heeft, waaraan in 't Geldersch *skuttelken* (naar Nederl. spelling) zou beantwoorden [2]). Aan de Ouds. *o* — waarvan wij niet weten of die niet meer dan één klank vertegenwoordigt — beantwoordt in 't Graafschapsch nu eens *ó*, dan weêr *ò*. Voorzooverre nu in open lettergrepen de *ò* de plaats eener Os. *o* inneemt, kan men stellen dat die *ò* denzelfden regel volgt als de *è*; bijv. *bòven*, *òven*, *stòven*, *estòlen*, *elògen* hebben eene gerekte *ò*, doch *hòpen* klinkt nagenoeg als *hoppen*. In veel gevallen echter is Os. *o* in 't Graafsch. *ó*, en dan steeds gerekt; als in *uutekózen*, *ebójen* (geboden), *eslóten*,

1) In 't Ndl. heeft de *u* dan wel is waar plaats gemaakt voor eene *o*, maar altoos eene zachte *o*, scherp onderscheiden van de stompe.

2) De Umlaut van stompe Holl. *ò*, bijv. *rok*, is Geldersch *ö*, dus *rökken*; doch van zachte *o* als in *hond* is het de *u* van Ndl. *vullen*; dus *hundeken*.

gebóren. Uit deze voorbeelden en de zooeven aangehaalde kan men zien dat de onderscheiding van *ò* en *ó* geheel onafhankelijk is van de omstandigheid of die klanken voortgesproten zijn uit eene Indog. *u* of uit een anderen klinker. Ook is het niet recht duidelijk waarom men zegt *bòven* in tegenstelling tot *ekózen*, niettegenstaande de stamklinker in beide eene door invloed eener *a* in de volgende lettergreep gewijzigde Indog. *u* is, terwijl in *gebóren* de niet uit oorspronkelijke *u* voortgekomen klank met dien in *eslóten* in qualiteit en quantiteit samengevallen is. De eenige verklaring die ik daarvan zou weten te geven is dat het zoo niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelijk van den aard des volgenden medeklinkers afhangt of eene Os. *o* in 't Ogeld. *ò* of *ó* wordt. Een soortgelijk, maar niet geheel hetzelfde verschijnsel doet zich voor in 't Hoogduitsch; in deze taal wordt bijna even consequent als in 't Nederlandsch elke *o* in eene opene lettergreep, onverschillig van welke qualiteit de klinker oorspronkelijk ook zij, eene *ó*, en wel eene gerekte. Niet alleen geschiedt dit in *bóte*, *gebóten*, *lóben*, maar ook in *gestóhlen*, *gebóren*. Niettemin heeft dezelfde taal in overeenstemming met het Graafsch. en in afwijking van 't Ndl. *hoffen* (vgl. ook Zweedsch *hoppas*). Ook de uit *t* verschoven *sz* (*ss*) bewerkt geregeld verkorting, bijv. *gegossen*, *geflossen* [1]). In het Engelsch luidt de *o*, in bedoelde gevallen gewoonlijk als eene gerekte *ó*: *óver*, *stólen*, *Dóver*, doch het ontbreekt niet aan uitzonderingen, o. a. vóór eene *m* krijgt de klinker eene andere kleur en wordt (of blijft?) hij kort: *coming*, *some*. Dit laatste is feitelijk thans eenlettergrepig en daarom zou men de lettergreep als gesloten kunnen beschouwen [2]); misschien zou men dit ook kunnen beweren van *above*, *love* e. dgl. Een woord als *lover* zou dan eene nieuwe formatie uit *love* volgens de hedendaagsche uitspraak of hiernaar gewijzigd zijn, in den trant van zulke vormen als bij

1) Zelfs oorspronkelijk lange klinkers ondergaan de verkorting, bijv. in *lassen*; daarentegen blijft de lange bewaard in *maass*.

2) Wegens de overeenkomst met Hgd. *kommen*, dat ook de gewone uitspraak hier te lande is, zal de oorzaak der verkorting wel een andere zijn.

ons *zatte* van *zat*, nominatief van den stam *zad*, in stede van *zade*; *wegje*, *dagje* voor *weegje*, *daagje*, tegenover het goedgevormde *glaasje*.

Het Graafsch. heeft met het Ndl. ettelijke woorden gemeen waarvan het twijfelachtig is of de korte klinker van oudsher heeft stand gehouden dan wel van jongere dagteekening is. Als zoodanige noem ik slechts *lamme* (d. i. *läme*), *sommige*, *kommen*, *ketting*, *bakken*, *vatten*. In het eerste woord is de korte klinker vermoedelijk niet primair; dat wil zeggen, ofschoon de klinker oorspronkelijk kort was, is hij volgens den algemeenen regel, boven gegeven, eerst gerekt geworden totdat hij wederom eene verkorting onderging. Verkorting zelfs van oorspronkelijk lange klinkers vóór eene *m*, die dan dubbel wordt geschreven en iets langer dan eene enkele *m* pleegt uitgesproken te worden, is in alle Nederlandsche gewesten niets ongewoons, en komt ook in verwante talen, o. a. Zweedsch meermalen voor. Bekend zijn *blom*, *verdommen*; vgl. Zw. *blomma*, *hemma*. Er is te meer reden om de korte uitspraak der eerste lettergreep van *lamme* voor secundair te houden, omdat Hgd. en Engelsch beide regelmatig de rekking hebben, in *lahm*, *lame*. Niettegenstaande *kommen* — zooals bijna overal in ons land uitgesproken wordt in spijt van de schrijftaal — nagenoeg in alle hedendaagsche Germ. talen in de eerste lettergreep kort klinkt, mag men wegens den onmiskenbaren invloed der *m* in die talen de *ŏ* in *kommen* aan verkorting toeschrijven; zoo ook in *sommige*. Daarentegen vertegenwoordigen *ketting*, *bakken*, *vatten* eene oudere uitspraak, geheel in overeenstemming met de regels die in 't Hoogduitsch, en wat *ketting* betreft ook in 't Grolsche taaleigen gelden. Aangezien het Ndl. behalve *ketting* het als deftiger gevoelde *keten* bezit, zou men mogen vermoeden dat *ketting* van uit het oosten des lands in de spreektaal en daarna in de geschrevene gedrongen ware, doch bij *bakken* en *vatten* zou men zulk eene gissing niet kunnen opperen.

H. KERN.

EENE ONUITGEGEVEN SPREUKENVERZAMELING.

Op het eerste blad van het Brusselsche Handschrift van Maerlant's »Der Naturen Bloeme" vindt men de volgende, nog onuitgegeven, spreukenverzameling, indertijd door mij afgeschreven.

1

1 Die grote sake wilt bestaen,
Wat inden dat hijs mach untfaen,
Sal hi pruven, es hi wies,
Dat hiis blive sunder mespries.

2

5 Elc man sal te voren sien,
Wat van der dinc mach ghescien,
Want en es ghene dinc die *hi* doet
Te prisene, sine si in dinde ghoet.

3

Van cleine dinc cumpt groot mesval,
10 Dat machmen pruven overal.

4

Die met hoverden dinc bestaet,
Ic waent heme selden wel verghaet,
Ende waert in den beghinne ghoet,
Ten inde werdet al onspoet.

5

15 Die niet scuwen en wilt sine scade,
Met rechte rouwet heme te spade.

6

Hi es van sinne sere vervloect,
Die raets niet en volcht, ende raet soect.

7

Menech priest vore riecheit sere
20 Arbeit um der werelt ere.

8

Die siin onrecht met rechte wrect,
Ets recht, dat mens heme ere sprect.

9

Die vliet, hi vint wel diene iaecht;
Dat es van meneghen wel ghesaecht.

10

25 En mesval es saen ghesciet:
Hi es unwiis, die niet en vliet.

11

Men secht dicke, daer men staet,
Van dul*coenheit* (?) cumt mordaet.

12

Dicke doet de valsce loghenare,
30 Dat men den ghetrouwen heft onmare.

13

Men darf der ghiften niet veronnen
Den ghenen, diese lonen connen.

14

Ic wane hi quade dachvart doet,
Die nempt hem selven ere ende goet.

15

35 Boven macht piint men dicke um haven,
Want noot doet oude quenen draven.

16

Vromecheit ende grote cracht,
Siin cleine ieghen minne gheacht.

17

(*H*)*et* secht de dorpere: die mint den man,
40 Dat hi sinen hont ghoets ooc an.

18

Hi en dunct mi niet te sere risen (*d. i.* riesen),
Die van tween quaden dminste can kisen (*d. i.* kiesen).

19

Al te langhe van hues merren,
Dat heeft meneghen doen vererren.

20

45 Alse dscone biden sconen leecht,
So es den enen de pries ontseecht.

21

Dat hout menech wise in dien,
Soo wat saken die soude ghescien,
Die moeste hebben haren ghanc,
50 Al wert alder werelt undanc.

22

Biden Here, die mi gheboot,
Sterven es dinde van alre noot.

23

Te horne seghict der werelt al:
Vroescap dooch cleine sunder gheval.

24

55 Men sal scuën meer ende vlien
Scande, dan de doot untsien.

25

Die dump es en merct niet,
Wat quade van cleinre dinc ghesciet.

26

Die quaet weet ende niet en vliet,
60 Ets recht dat heme vernoi ghesciet.

27

Sin ende mate, hoe soot ghaet,
Die siin ghoet in elcs mans daet.

28

Vernoy, verlies ende grote scade
Cumpt bi hoverden ende bi unrade.

29

65 Soo blint es des minschen sin,
Hi waent altoos dat heme ghewin
Te vromen altoos comen sal:
Neent, et wert sulcstont mesval.

30

Daer es redene sere untsient,
70 Daer de vrouwe der dirnen dient.

31

Die sire eren es untspronghen,
Acht te min der liede tonghen.

32

Verredenesse es een venijn,
Dat niet quader en mochte siin,
75 Want en es enghene dinc quader
In dese werelt dan die verrader.

33

Nie en was vrouwen herte soo fel,
Men verwanse met doochden wel;
Al were si coninghinne van live,
80 Si en hadde maer therte van enen wive.

34

Al was Troien die stat tebroken,
God hevet sint ghewroken.

35

Somen der (*l.* dor) lieve meer verteert,
Somen dlief meer begheert;
85 Somen doer lieve meer ghedoocht,
Somen meer um liefde poocht.
Pine, slaghe, cost, verdriet,
Dat en mindert minne niet.

36

Ic wille horen, swighen, sien ende herden;
90 Ic hope, et sal noch beter werden.

37

Wie gherne wint, gherne speelt;
Wie vele verliest, gherne steelt.

38

Sijns selfs locht *scuut* hi sere,
Die sinen gheslachte sprecht onnere.

39

95 In dulen hi . . . den ulen slacht,
Die vore den dach prijst den nacht.

40

Hi es salech, die nie wel doet,
Opdat de werelt goet God g . . . .
l. hem gan groot goet (?).

41

Sal ene ter werelt met ere sijn *here*
100 Hi es te prisens *herde sere*.

42

En goede hoede es soe . . . . . .
Sal ene vrouwe haer selven . . . .

43

Sie twe doghen te gader . . . .
Die sijn selden hode . . . . . .

44

105 Hi es sot, die daer trouwe soect,
Daer menre een twint niet en roect.

45

Wie gherne minen wille doet,
Sien draghet gherne gouden moet
(*l.* Dien draghic gherne houden moet).

46

Waer men wel hē . . . van dienste *weet*,
110 Daer salmen te dienste sijn ghereet.

47

Ic weet wel dat selden ghebeteren can
Bi eighenen broode een nodech man.

48

Wie vele ghelooft sonder gheven
Wilt sonder noot ende (?) scade leven.

49

115 Niemen en mach nu (mi?) ghedoen bat,
Dan hi hem . . . . . te sine dat.

50

Met dommen dom, met wisen wijs,
Want het es nu der werelt prijs.

51

Dat wijsdom ghere (*l.* ghene) erve en si,
120 Noch const, dat wanhaghet mi.

52

Want niemen en hevet sonder aerbeit
Wijsdom, ere, noch hovescheit.

53

Soo ene dat (*l.* so waer dat een?) na eren steet,
Vele sorghen hem overgheet.

54

125 Ere en mach nieman gheven,
Dat hi mach sonder sorghe leven.

55

Spere, scilt, helm ende sweert
Hebben gode ridders weert.

56

Ende ere ende alle werdecheit.

. . . . . .

AANTEEKENINGEN.

Sommige der hier medegedeelde spreuken zijn van elders bekend; de meeste waren tot nog toe in het Mnl. niet gevonden; van betrekkelijk vele is eene overeenkomstige plaats te vinden in Fridankes Bescheidenheit. De aanwijzing van de overeenkomstige plaatsen uit enkele der genoemde spreuken- of spreekwoordenverzamelingen dank ik aan de welwillendheid van mijnen vriend Dr. W. H. D. Suringar. Wat ik aangaande de spreuken weet, zal ik mededeelen: men zal zien dat het niet veel is, en dat het hoog noodig is, dat aan eene systematische verzameling van Mnl. spreuken, spreekwoorden en spreekwoordelijke gezegden de hand geslagen wordt. Vooreerst moeten voor dat doel bijeengebracht en gerangschikt worden de verzamelingen spreuken, spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen in Meyer, *Oude Nederlandsche spreuken*; in Goedthals, *Les Proverbes anciens flamengs et françois*; in *Campen* (Suringar, *Erasmus*, *Inl.* n°. 53); in de *Proverbia communia* (t. a. p., n°. 23; *Hor. Belg.* n°. 9; Verhandeling van

Suringar over deze verzameling); in *Belg. Mus.* 1, 101—136; 6, 184—217; *Vad. Mus.* 2, 176—195 [1]); in Hildeg. bl. 253—256; in den »Dietscen Catoen"; in »Die bouc van Seden"; in »Van Seden"; in »Die dietsce Doctrinale"; in *Ned. Proza*, bl. 369; in de slotregels der 67 esopische fabels (uitg. door Clignett en door J. te Winkel), in *Lett. N. W.* 6, 150 vlg.; enz. En dan moeten, opzettelijk met het doel om er de spreekwoorden uit op te zamelen, de mnl. schrijvers worden ter hand genomen. Indien alle schrijvers en uitgevers het voorbeeld hadden gevolgd van Van den Bergh, die in zijne uitgave van den Limborch de spreekwoorden uit dien roman bijeen heeft gebracht, zou het aanleggen van een mnl. spreekwoordenboek nu reeds vrij wat gemakkelijker zijn. Ook hierin is, gelijk in alles wat tot het gebied der spreekwoorden behoort, al een gedeelte van het werk verricht door Suringar, die in zijne Inleiding op Erasmus, onder n°. 3—6, bijeengebracht heeft de spreekwoorden, door hem opgeteekend uit *Reinaert*, *MinnenLoep*, *Rose*, *Walewein* en Hildegaersberch. Ook uit het Mnl. Wdb. kunnen talrijke spreekwoorden enz. worden bijeengebracht; nergens heb ik, waar ik er een opgeteekend had, verzuimd het in mijn Wdb. mede te deelen, doch dat is nog iets anders, dan opzettelijk met het oog daarop de mnl. schrijvers te lezen. Het is een werk, waarop ik de aandacht vestig mijner jongere vakgenooten en leerlingen, die later mijne medewerkers op hetzelfde studieveld zullen willen worden; de wijze, waarop men daarbij te werk moet gaan, is hun op eene uitstekende wijze getoond door Dr. Suringar, in zijne uitgave der beide verzamelingen »Rijmspreuken" en van »Die boec van Seden" en »Van Seden."

No. 2. Vgl. *Aesopus Moralisatus* 307:

Si quid agis, prudenter agas et respice finem.

Parth. 5505:

---

1) Deze drie verzamelingen zijn uit het Hulthemsche hs.; eene andere, kleinere, uit het Comburgsche, getiteld *Van Seden*, is onlangs door Dr. Suringar uitgegeven.

Hens ghene dinc, die men doet,
Te prisene, si en si ten ende goet.

Hild. 246, 4:

In allen werken diemen doet
Soo selmen tende voor tbeghinnen
Een deel mercken, ende verzinnen,
Watter na of mach gheschien.

Suringar, *Rijmspr.* 1, bl. 23:

Tis niet te schelden dat yemant doet,
Maect hi sijn daet ten eynden goet.

Freidank 63, 20:

Ichn schilte niht, swaz ieman tuot,
Machet er daz ende guot.

No. 3. Vgl. *Proverb. Communia* 732:

Van cleine dinghen comt dic groot hinder.
De rebus minimis fit saepe molestia grandis.

en *D. Doct.* III, 815—822, alsmede beneden n°. 25.

No. 6. Vgl. *Rein.* II, 4866 (uitg. Willems):

Goet raet can dic den genen vromen,
Die hem met vlijt daer keret an.

No. 9. Hetzelfde gezegde *Troyen* (*hs.*) 11400 en 24703. Vgl. ook Simrock, bl. 135: »wer flieht, wird gejagt" en »wer selber fleucht, den jagt man leicht"; Burkhard Waldis 2, 63, 19:

Wer da fleuht, den selben jagt
Ein jeder, wie das sprichwort sagt.

No. 15. Vgl. Meyer, *Spreuken* 73; *Vad. Mus.* 1, 343, 92; *Troyen hs.* 14154, en Simrock, bl. 408: »Noth lehrt alte weiber springen" en »Noth macht ein alt weib trabend".

No. 16. Vgl. Fridank 104, 22:

Adâm unde Samsôn
Dâvît unde Salomôn
die heten wîsheit unde kraft:
doch twanc si wîbes meisterschaft.

MLoep II, 1325:

Al is machtich die penninc,
Minne verwint doch alle dinc;

en 4262:

Dat minne verwinnet alle dinghe.

No. 17. Vgl. Lehm-Eiselein, bl. 426:

Der Liebe Mund
Küszt auc den Hund.

No. 18. Plautus, *Stichus* 1, 2, 63:

E malis multis malum, quod minimum est, id minume est malum.

Ps.-Cic. ad Octav. 8:

In duobus autem malis
cum fugiendum maius sit, levius est eligendum.

Troyen (*hs*). 30575:

Men mach wel sien (*l.* kiesen) van tween quaden,
Waermede men mynst is verladen.

Harreb. 1, 461, 9:

Van twee kwaden moet men het geringste kiezen.

No. 20. Vgl. *Troyen* (in mijne uitgave) vs. 300—1.
No. 21. Vgl. *Troyen* (t. a. p.) 10623—26:

daer en was negeen ontflien:
Die saken, die souden ghescien,
Moesten hebben haren ganc,
Al waert al der werelden ondanc,

en *Limb.* XII, 448

Al dat sijn sal, moet gescien.

No. 22. Vgl. Simrock, bl. 562:

Der Tod ist das Ende aller Noth.

Dist. Cat. III, 22:

Fac tibi proponas, mortem non esse timendam
Quae bona si non est, finis tamen illa malorum est.

No. 23. Vgl. Simrock, bl. 198: „Glück geht über witz".

No. 27. Vgl. *Prov. Comm.* 469: »mate is goet tot allen dingen"; *Rein.* I, 672; *Ferg.* 4531; *Doct.* III, 1656; *V. d. Feest.* 240: „mate is tallen spele goet".

No. 30. Vgl. mijn *Tekstcritiek*, bl. 51, waar hetzelfde spreekwoord uit *Jans Teesteye* en uit *Dat boec van der Wraken* wordt aangehaald en besproken.

No. 31. Vgl. De Brune, bl. 230:

Die noyt en was in groote eer,
Oneer en deed hem noyt veel zeer.

Huygens, *Korenbl.* 1, 284:

't Was redelick de naem te passen op de wercken:
't En is geen nieuwe huyck, ick gaed'er mé ter Kercken.

No. 37. Vgl. Fridank 49, 5:

Swer gerne vindet, gerne stilt,
Swer gerne verliuset, gerne spilt.

Uit de vergelijking met deze redactie en met Suringar, *Rijmspreuken* 2, 68:

Wie gherne vindet, gerne stilt,
Wie gherne verliest, gerne spilt,

blijkt, dat de mnl. spreuk aldus moet gelezen worden:

Wie gherne *vint*, gherne *steelt*;
Wie vele (*of* gerne, *veelal*) verliest, gherne speelt.

Vgl. Bezzenberger op Fridank, bl. 331 vlg.

No. 38. Vgl. Fridank 118, 3:

Sin selbes schande er mêret
Der sîn geslehte unêret.

No. 39. Vgl. Fridank 145, 19:

Mich dunket er sî iulen slaht,
Swer für den tac nimt die naht.

De verminkte eerste regel van de mnl. spreuk kan, in overeenstemming hiermede, geluid hebben: »Mi dinct dat hi den ulen slacht".

No. 42. Vgl. Fridank 101, 7:

Dehein huote ist sô guot
Sô die ein wîp ir selbe tuot,

en hier bl. 111. Men zal dus de mnl. spreuk aldus moeten lezen:

En gene hoede es soo *goet*,
Alse (of *So*) ene vrouwe haer selven *doet*.

No. 43. Vgl. Fridank 115, 10:

Swer zwei werc mit einander tuot,
Diu wordent selten beidiu guot.

In overeenstemming hiermede kan de mnl. spreuk geluid hebben:

So wie twee *werke* te gader *doet*,
Die sijn selden *beide goet*.

No. 44. Vgl. Fridank 96, 25:

Erst tump, der triuwe suochet,
Dâ man ir niht en ruochet,

en *Rijmspreuken* 2, bl. 89:

Hi es dom, die daer trouwe soect,
Daer mens een twint niet en roect.

No. 45. Vgl. Fridank 106, 24:

Swer nâch mînem willen tuot,
Dem trage ich iemer holden muot,

en *Rijmspr.* 2, bl. 92:

Wie gherne minen wille doet,
Dien dragic emmer houden moet.

No. 46. Vgl. Fridank 50, 8:

Swâ man dienst für dienest hât,
Dâ sol man dienen, deist mîn rât.

De bedoeling van den eersten regel der mnl. spreuk is dus:

Waer men wel *loon* van dienste *weet*,

doch welk woord voor *loon* is in te voegen, is niet zeker.

No. 47. Vgl. Fridank 87, 10:

Ich weiz ouch, daz selten wirt
Bi eigenem brôt ein milter wirt.

en *Rijmspr.* 2, bl. 47:

Ic weet wel, dat selden ghenutten can
Bi eighenen broode een noodech man,

en de aant. van Suringar ald.

No. 48. Vgl. Fridank 111, 18:

Swer vil geheizet âne geben,
Der wil ân nôt mit schanden leben,

ndl. (Harreb. 1, 215):

Veel beloven en weinig geven
Doet de gekken in vreugde leven,

en *Rijmspr.* 1, bl. 31:

Soo wye sijn tijt leyt sonder gheven,
Die sal int eynde mit schanden leven,

en de aant. van Suringar ald. Men leze dus den tweeden regel der mnl. spreuk aldus:

Wilt sonder noot *in scande* leven.

No. 49. Vgl. *Rijmspr.* 2, bl. 53:

Nieman en mach ghedoen bat,
Dan hi hem pine te doene dat.

Daarmede moet verbonden worden het volgende rijmpaar, n° 50. Vgl. Fridank 85, 13:

Mit tumben tump, mit wîsen wîs,
Daz was ie der werlde prîs,

en *Rijmspr.* 2. bl. 53, alsmede de aant. van Suringar ald.

Het tegenovergestelde moet men doen met de beide volgende tweeregelige spreuken, die door *want* aan elkander gelijmd zijn, hoewel ze volstrekt niet bij elkaar behooren. Vgl. *Rijmspr.* 2, bl. 55; voor de beide eerste regels zie men Fridank 79, 7:

Daz nieman wîsheit erben mac
noch kunst, daz ist ein grôzer slac;

voor de beide laatste, Fridank 92, 7:

Nieman hât ân arebeit
Wîstuom, êr, grôz rîcheit.

Ook *Belg. Mus.* 6, 189 komen de vier regels aldus verbonden voor: alleen staat daar niet het dwaze *hovescheit*, maar *rijcheit*.

No. 53. Vgl. Fridank 93, 16:

Swer êr niht übersehen wil,
der hât iemer sorgen vil,

en *Rijmspr.* 2, bl. 93.

Uit de vergelijking met *Belg. Mus.* 6, 196, 327—330:

Soo wie dat na ere steet,
Vele zorghen hem overgeet,

Want ere en mach niemen worden gegeven,
Hine moet met zorgen leven,

blijkt vooreerst, dat in den eersten regel voor *ene* moet gelezen worden *wie*, en ten tweede, dat het volgende rijmpaar, onder n°. 54, er mede moet verbonden worden: wij vinden hier tevens eene betere redactie, dan in de door Willems uitgegeven verzameling uit het Hulthemsche hs.

No. 55 en 56. Ook deze beide spreuken vormen bij Willems, *Belg. Mus.* 6, 196, 331—34 eene eenheid in dezen vorm:

»Orsse (*l.* ors), speren (*l.* spere), scilt, helm ende
Hebben gode ridders weert; [sweert,
Want ere ende alle weerdecheit
Hem ane dese V geleit".

Vgl. Fridank 93, 6:

Ros, schilt, sper, hûbe unde swert
diu machent guoten ritter wert,

en ald. vs. 4:

Ere und alliu werdekeit
sint âne volleist hin geleit,

en *Rijmspr.* 2, bl. 94 en de aant. van Suringar ald.

De vertaler heeft van de beide spreuken, welke niets met elkander te maken hebben, er ééne gemaakt. Ongelukkig ontbreekt in No. 56 de rijmregel, zoodat niet te zeggen is, of die regel eveneens luidt als in het Hulthemsche hs., doch dit is zeker, dat zij beide *hebben* lezen in plaats van het echte *machent* (bij Fridank), en dat zij beide, zij het ook op verschillende wijzen, de beide rijmparen aan elkander hebben gelijmd (met *ende* en *want*).

Voor meer parallele plaatsen vgl. men de aanteekeningen van Bezzenberger op Fridank, waarbij men voor n°. 42 nog voegen kan *Colm.* 55, 100:

Ez en wart bezzer huote ni ûf erden,
Wane die ein reinez wîp ir selber tuot.

Leiden, Jan. '93. J. VERDAM.

en de aant. van Suringar ald. Men leze dus den tweeden regel der mnl. spreuk aldus:

Wilt sonder noot *in scande* leven.

No. 49. Vgl. *Rijmspr.* 2, bl. 53:

Nieman en mach ghedoen bat,
Dan hi hem pine te doene dat.

Daarmede moet verbonden worden het volgende rijmpaar, n° 50. Vgl. Fridank 85, 13:

Mit tumben tump, mit wîsen wîs,
Daz was ie der werlde prîs,

en *Rijmspr.* 2. bl. 53, alsmede de aant. van Suringar ald.

Het tegenovergestelde moet men doen met de beide volgende tweeregelige spreuken, die door *want* aan elkander gelijmd zijn, hoewel ze volstrekt niet bij elkaar behooren. Vgl. *Rijmspr.* 2, bl. 55; voor de beide eerste regels zie men Fridank 79, 7:

Daz nieman wîsheit erben mac
noch kunst, daz ist ein grôzer slac;

voor de beide laatste, Fridank 92, 7:

Nieman hât ân arebeit
Wîstuom, êr, grôz rîcheit.

Ook *Belg. Mus.* 6, 189 komen de vier regels aldus verbonden voor: alleen staat daar niet het dwaze *hovescheit*, maar *rijcheit.*

No. 53. Vgl. Fridank 93, 16:

Swer êr niht übersehen wil,
der hât iemer sorgen vil,

en *Rijmspr.* 2, bl. 93.

Uit de vergelijking met *Belg. Mus.* 6, 196, 327—330:

Soo wie dat na ere steet,
Vele zorghen hem overgeet,

Want ere en mach niemen worden gegeven,
Hine moet met zorgen leven,

blijkt vooreerst, dat in den eersten regel voor *ene* moet gelezen worden *wie*, en ten tweede, dat het volgende rijmpaar, onder n°. 54, er mede moet verbonden worden: wij vinden hier tevens eene betere redactie, dan in de door Willems uitgegeven verzameling uit het Hulthemsche hs.

No. 55 en 56. Ook deze beide spreuken vormen bij Willems, *Belg. Mus.* 6, 196, 331—34 eene eenheid in dezen vorm:

»Orsse (*l.* ors), speren (*l.* spere), scilt, helm ende
Hebben gode ridders weert; [sweert,
Want ere ende alle weerdecheit
Hem ane dese V geleit".

Vgl. Fridank 93, 6:

Ros, schilt, sper, hûbe unde swert
diu machent guoten ritter wert,

en ald. vs. 4:

Ere und alliu werdekeit
sint âne volleist hin geleit,

en *Rijmspr.* 2, bl. 94 en de aant. van Suringar ald.

De vertaler heeft van de beide spreuken, welke niets met elkander te maken hebben, er ééne gemaakt. Ongelukkig ontbreekt in No. 56 de rijmregel, zoodat niet te zeggen is, of die regel eveneens luidt als in het Hulthemsche hs., doch dit is zeker, dat zij beide *hebben* lezen in plaats van het echte *machent* (bij Fridank), en dat zij beide, zij het ook op verschillende wijzen, de beide rijmparen aan elkander hebben gelijmd (met *ende* en *want*).

Voor meer parallele plaatsen vgl. men de aanteekeningen van Bezzenberger op Fridank, waarbij men voor n°. 42 nog voegen kan *Colm.* 55, 100:

Ez en wart bezzer huote ni ûf erden,
Wane die ein reinez wîp ir selber tuot.

Leiden, Jan. '93. J. VERDAM.

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

VIII. KARWEI.

Ik bedoel niet het ndl. *karwei*, dat de bet. heeft v *zware taak*, en waarvan de oorsprong bekend is en als b kend mag worden verondersteld (van fr. *corvée*), noch o het anders geschreven *karwij* of *karwijzaad*, dat van oostersch oorsprong is, maar het minder bekende ndl. *karwei*, dat Vercoullie en Van Dale opgeteekend staat in de bet. *afv omloop* (zooals het hart, de milt, de lever, de long van een dier), *dierlijke ingewanden*. Laten wij eerst de vormen in oudere taal nagaan, en zien in welke beteekenis het woo vroeger is bekend geweest. *Carweide of *carweie, we ken vorm men verwachten zou, komt in het Mnl. niet voo maar wel craweie. Het is zeldzaam: slechts een paar mal is het opgeteekend uit een *Receptenb.* (Mnl. Wdb.); op bl. aldaar lezen wij: »Neemt een of twee *craweyen* van schap ende braetse op den rooster", en »Legt die voors. *craweyen* die plaetse, daer ghi weet dat die voors. beesten ghewoonlij zijn te comen". De beteekenis van het woord kan opgehelde worden door hetgeen de Wdbb. van Plant. en Kil. ons leere Plant. geeft op: »een krauweye van eenen hamel o schaep, une fressure de mouton, *exta vervecina*, *intestin* verkenskraweye, fressure de porc, *exta porcina*. Kil. he het woord in drie vrij ver van elkander afstaande vormen, koreye, kraeyweye, kraeygewand met dezelfde bete kenis, nl. diaphragma, exta porcorum, ovium et aliorum an malium. Over de onderlinge verhouding dezer drie vorm straks nader, doch daar Kil. aan zijne vertaling ook eene et mologie toevoegt, willen wij die eerst onderzoeken. Hij ziet het woord het ofra. *corée*, *courée;* fra. *curée*, dat dezelfde b teekenis heeft, nl. *het gedeelte van een wild*, *dat men aan jachthonden geeft*, bij Heremans, behalve door *gewei*, ook ve

taald door *kurei*. De oorsprong nu van het fra. *curée* wordt door Scheler, Littré e. a. gezocht in fra. *cuir*, omdat het deel van den buit den honden werd voorgeworpen »op het vel" van het geslachte dier; volgens Schötensack, *Beitrag* bl. 55 komt het woord van ohd. *hûra*, d. i. *keel*, en bet. het eig. *eene keel vol;* volgens Stappers eindelijk (*Dict. Synopt.* 51) en Gachet komt het van fr. *cor*, hart. Zij geven naast *curée* den onderen vorm *corée* [1]) op, en wijzen op it. *corata*, dat hetzelfde beteekent. Deze laatste etymologie heeft de meeste waarschijnlijkheid voor zich: den vorm *corée*, dien Diez en Scheler noode missen, vindt men behalve bij de genoemde Fransche lexicografen o. a. ook bij Kil., die de beide vormen *corée* en *courée* opgeeft. Doch ook als men deze etymologie aanneemt, blijven er nog enkele vragen over, b. v. of *koreye* bij Kil. een werkelijk bestaande vorm is, dan wel door hem is gemaakt, om de afleiding van *corée* waarschijnlijk te maken. Ook voor het andere *karwei* geeft hij koreye, kraeyweye op, en deze vormen zijn, in verband beschouwd met fra. *corvée*, *courvée*, evenmin bij uitstek geloofwaardig: Plant. geeft alleen *krauweye*. Doch wij mogen niet al te sceptisch zijn. Immers in het Wvla. komen ook naast *karwei* (fr. *corvée*) de ons vreemde vormen *krawcie* en *krewcie* voor, en als het Vla. nog heden *kurei* kent (van *curée*), waarom zou dan Kil.'s vorm *koreye* betwijfeld behoeven te worden? Mij komt deze door Kil. gegeven afleiding veel aannemelijker voor, dan de vergelijking met eng. *garbage*, fr. *garbeau*, welke Vercoullie in zijn Etym. Wdb. voorslaat. Franck heeft het woord niet opgenomen.

Naast *koreye* bij Kil. komt in het Mnl., gelijk wij zagen, de vorm craweye voor. Hoe is deze te verklaren? Is hij door metathesis ontstaan uit *carweye*, dat de nog gewone vorm van het woord is in het tgw. Ndl. en Vlaamsch? Of door analogie, nl. door bijgedachte aan het andere *karwei*,

1) Gachet, gloss. 99 geeft alleen de vormen *corée* en *corsille* op en zegt dan: »il y a lieu de croire, que notre mot *curée* vient de là (Ménage)".

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

VIII. KARWEI.

Ik bedoel niet het ndl. *karwei*, dat de bet. heeft van *zware taak*, en waarvan de oorsprong bekend is en als bekend mag worden verondersteld (van fr. *corvée*), noch ook het anders geschreven *karwij* of *karwijzaad*, dat van oosterschen oorsprong is, maar het minder bekende ndl. *karwei*, dat bij Vercoullie en Van Dale opgeteekend staat in de bet. *afval*, *omloop* (zooals het hart, de milt, de lever, de long van eenig dier), *dierlijke ingewanden*. Laten wij eerst de vormen in de oudere taal nagaan, en zien in welke beteekenis het woord vroeger is bekend geweest. *Carweide of *carweie, welken vorm men verwachten zou, komt in het Mnl. niet voor, maar wel craweie. Het is zeldzaam: slechts een paar malen is het opgeteekend uit een *Receptenb.* (Mnl. Wdb.); op bl. 38 aldaar lezen wij: »Neemt een of twee *craweyen* van schapen ende braetse op den rooster", en »Legt die voors. *craweyen* in die plaetse, daer ghi weet dat die voors. beesten ghewoonlijck zijn te comen". De beteekenis van het woord kan opgehelderd worden door hetgeen de Wdbb. van Plant. en Kil. ons leeren. Plant. geeft op: »een krauweye van eenen hamel oft schaep, une fressure de mouton, *exta vervecina*, *intestina*; verkenskraweye, fressure de porc, *exta porcina*. Kil. heeft het woord in drie vrij ver van elkander afstaande vormen, nl. koreye, kraeyweye, kraeygewand met dezelfde beteekenis, nl. diaphragma, exta porcorum, ovium et aliorum animalium. Over de onderlinge verhouding dezer drie vormen straks nader, doch daar Kil. aan zijne vertaling ook eene etymologie toevoegt, willen wij die eerst onderzoeken. Hij ziet in het woord het ofra. *corée*, *courée;* fra. *curée*, dat dezelfde beteekenis heeft, nl. *het gedeelte van een wild*, *dat men aan de jachthonden geeft*, bij Heremans, behalve door *gewei*, ook ver-

medici van zijn tijd gangbaar was in zoogenaamd althans bij Ducange en Dief. op cornix is niets opheldering geeft. Doch vanwaar is dit craeye zijne verwanten? Het is een dialectische vorm van Het mnd. *krage* staat bij Lübben opgeteekend in den (ndl. *kroos*), d. i. *ingewanden*, van dieren, soms menschen gezegd, ook als gerecht (evenals boven »die zwischen den därmen liegende glatte fette dop- (mesenterium)"; van dieren *long*, *lever* enz. (evenals craeyewant en craeygewant). Bij Lexer vindt men uccens in de bet. *gekröse*, en o. a. deze voorbeelden: *krag oder miltz*; term (*darmen*) unt magen und ouch In het Hd. bet. *kragen* insgelijks hetzelfde als *gekröse*, lijk *het vet*, *waarin de ingewanden liggen*. Zie Grimm, 5, 1961 vlg., waar ook de samenstelling *kragenfett* = *in- vet* wordt vermeld. In het Eng. is *crow* bij slagers be- in den zin van *ingewanden* (Grimm t. a. p.), en in het ch *craws* in de bet. *hart*, *binnenste* (Grimm 5, 2407 op , waar vermeld wordt de uitdr. *waes my craws*, d. i. *'s my heart*" uit Jamieson 1, 268).

zndl. tongvallen treffen wij hetzelfde woord aan. Bij Schuer- ns *Vlaamsch Idiot*. 285, staat *kraag* in de bet. »vet dat (als n kraag of net, zooals men het in Brabant noemt) aan de dar- en vast is" (dus = het bovengenoemde hd. *kragenfett*), en ald. *uppl.* 174 vinden wij *kraag* vermeld in de bet. *mesentère*, d. i. *middeldarmvlies*, *darmscheel*, *middenrif*, en in de bet. *net van het iesvet*. En wat vooral voor ons van belang is, is dat hij aan deze nededeeling toevoegt: »*kraag*, uitgesproken *kraai* te Loven." Het is dus hetzelfde woord als het wvla. *kraai*, opgeteekend bij De Bo in den zin van »middenrif, dunne breede spier die het bovenlijf scheidt van het onderlijf, fr. *diaphragme*: de *kraaie* van eene koe; de *kraaie* van een zwijn heet ook de smalle"; juist dezelfde beteekenis als van mnl. *craeye*.

Voor de onderlinge verhouding der vormen *krage* en *kraaie* s nog van belang de opmerking, dat omgekeerd voor *kraai*,

hoewel dit er in beteekenis volstrekt niet mede overeenkomt. Het eerste is onwaarschijnlijk, daar dan de *w* onverklaard blijft: immers de overgang van *koreie* tot *karwei* moet dan toch ook nog bewezen worden. Het tweede is aannemelijker: het is niet de eenige maal, dat twee woorden, die in uiterlijk op elkander gelijken, elkander als planeten hebben aangetrokken, en een spoor dier aantrekking of aanraking hebben bewaard in den vorm, dien zij na de aanraking vertoonden. Zie daarover mijne *Gesch. d. Ndl. Taal*, bl. 179. Doch ik geloof, dat hier nog eene andere beschouwing geldt en eene andere reden voor de verandering moet worden genoemd, nl. volksetymologie: het woord is nl. in verband gebracht met een ander, dat eene soortgelijke beteekenis had, nl. craeye. Dit woord komt voor in de door Kil. opgegeven samenstellingen kraeyweye en kraeygewant, welke bij hem met koreye worden gelijk gesteld, en ook als zelfstandig woord. Men vindt het herhaalde malen bij Yperman in de bet. van *het middenrif*, *het vlies tusschen borstholte en buikholte*. Vgl. *Hs.* Yp. 136*b*: »Daerso keret (het geswelch, *de slokdarm*) vorwert ende dorgaet die *craye*, die heet in latine dyafragma"; 140*d*: »dbloet valt op die *craye*, dwelke men niet en mach uutgecrigen"; 140*b*: »so dat die wonde gaet dore die weech ende dat dor die *craye*, in latine dyafragma", en 65*b*: »dbloet comt of uter caken of uter kelen of uter longere of uter *crayen*". Ook craeyewant komt in het Mnl. voor en wel, juist zooals Kil. zegt, in den zin van koreye, nl. *afval, omloop, de ingewanden van zekere dieren*, o. a. *van schapen*. Een voorbeeld van craeyewant vindt men *O. K. v. Brielle* 147, 5: »Item en sal men gheen scapen slijten (*slachten om ze in het klein te verkoopen*), zij en sullen dat *crayewant* daer in laten hangen drie uyeren lanck, totdat die vinders die bezien hebben".

Nu wij dit weten, kunnen wij de aanteekening van Kil. op koreye begrijpen: »*vulgo* cornix". Weliswaar heeft het woord met den vogelnaam natuurlijk niets te maken, doch het is duidelijk, dat dit woord de latijnsche vertaling is van mnl. craeye,

welke onder de medici van zijn tijd gangbaar was in zoogenaamd potjeslatijn: althans bij Ducange en Dief. op cornix is niets te vinden, dat opheldering geeft. Doch vanwaar is dit craeye en welke zijn zijne verwanten? Het is een dialectische vorm van germ. *krage*. Het mnd. *krage* staat bij Lübben opgeteekend in den zin van *gekröse* (ndl. *kroos*), d. i. *ingewanden*, van dieren, soms ook van menschen gezegd, ook als gerecht (evenals boven craweye); »die zwischen den därmen liegende glatte fette doppelte haut (mesenterium)"; van dieren *long*, *lever* enz. (evenals boven craeyewant en craeygewant). Bij Lexer vindt men *krage* eveneens in de bet. *gekröse*, en o. a. deze voorbeelden: »lien, *krag oder miltz*; term (*darmen*) unt magen und ouch *kragen*." In het Hd. bet. *kragen* insgelijks hetzelfde als *gekröse*, bepaaldelijk *het vet*, *waarin de ingewanden liggen*. Zie Grimm, *Wtb.* 5, 1961 vlg., waar ook de samenstelling *kragenfett* = *ingewandenvet* wordt vermeld. In het Eng. is *crow* bij slagers bekend in den zin van *ingewanden* (Grimm t. a. p.), en in het Schotsch *craws* in de bet. *hart*, *binnenste* (Grimm 5, 2407 op krös, waar vermeld wordt de uitdr. *waes my craws*, d. i. »*woe's my heart*" uit Jamieson 1, 268).

In zndl. tongvallen treffen wij hetzelfde woord aan. Bij Schuermans *Vlaamsch Idiot.* 285, staat *kraag* in de bet. »vet dat (als een kraag of net, zooals men het in Brabant noemt) aan de darmen vast is" (dus = het bovengenoemde hd. *kragenfett*), en ald. *Suppl.* 174 vinden wij *kraag* vermeld in de bet. *mesentère*, d. i. *middeldarmvlies*, *darmscheel*, *middenrif*, en in de bet. *net van het liesvet*. En wat vooral voor ons van belang is, is dat hij aan deze mededeeling toevoegt: »*kraag*, uitgesproken *kraai* te Loven." Het is dus hetzelfde woord als het wvla. *kraai*, opgeteekend bij De Bo in den zin van »middenrif, dunne breede spier die het bovenlijf scheidt van het onderlijf, fr. *diaphragme*: de *kraaie* van eene koe; de *kraaie* van een zwijn heet ook de smalle"; juist dezelfde beteekenis als van mnl. *craeye*.

Voor de onderlinge verhouding der vormen *krage* en *kraaie* is nog van belang de opmerking, dat omgekeerd voor *kraai*,

vogelnaam, in verschillende talen vormen met *g* voorkomen. Zie E. Müller op crow, en Koolman op kraie.

De laatste, niet gemakkelijk te beantwoorden vraag, die ons naar aanleiding van dit woord zal bezighouden, is deze, of dit *krage* hetzelfde woord is als *krage* in de bet. *hals*, *keel*, *gorgel*. Hoewel de bet. vrij ver afstaat, meent men den overgang te vinden in de plooien of vouwen van het vet, die in vorm op de plooien van een kraag gelijken (Richey bij Grimm t. a. p.). Werkelijk vindt men in de eerstgenoemde beteekenis in zndl. dialecten ook *pellerin* en *krans* (Schuermans t. a. p.), en wat nog sterker spreekt, ook hd. *krös* vereenigt de beteekenissen *ingewand* en *halskraag*. Doch bij het laatste woord is de tweede beteekenis aan de eerste ontleend, en niet omgekeerd; en het kan bewezen worden, dat bij hd. *krage* de bet. *ingewand* ouder is dan de halskragen, naar wier *plooien* het woord in den zin van lat. *diaphragma*, *mesenterium*, alleen zou kunnen zijn genoemd. Daarom meent Hildebrand in Grimm's *Wtb.* te recht, dat dit alles maar schijn is. Hij herinnert aan ohd. *krâ*, lat. *lien* (Graff 4, 587), en mhd. *kra* (Lexer 1, 1699), dat nog heden in de Rijnstreek voortleeft in de samenstelling *fröschkra* froschlaich (»den man auch *froschgedärm* nannte", Grimm 5, 1962). Daar ook het Eng. het woord *crow* kent in denzelfden zin, moet dit een oud germaansch woord zijn, dat zich in twee verschillende vormen vertoont. En zou nu niet dit kra ook gevonden worden in het bij Kil. naast koreye en kraeygewand vermelde kraweye (waaruit door metathesis ons *karwei* is ontstaan)? Indien men dit aanneemt, dan is de vorm veel beter verklaard: het ogerm. *krâ* is dan in twee verschillende vormen, *kra* en *kraai*, met twee verschillende woorden, die *ingewand* beteekenen (*weie*, *weide*, *geweide* (vgl. o. a. *breien* en *breiden*; mnl. *mee* naast *mede*, en *Gramm. Fig.* 196 vlgg.), hd. *eingeweide*; en *gewand*) tautologisch of althans verduidelijkend samengesteld; in dit geval zou *kraweye* niet een product der volksetymologie behoeven te wezen, en zouden *koreie* en *kraweie* blijken twee oorspronkelijk verschillende woorden te zijn, die door het taalgevoel voor één

gehouden en in vorm zoo na mogelijk aan elkander gebracht werden, zoodat ze niet meer te scheiden zijn.

IX. KROT.

Bekend is dit woord eigenlijk alleen in de beteekenis *oud vervallen huis*, *kavalje*, *ellendige woning*, en in tongvallen ook in den zin van *slecht huis*, *bordeel*. De oorsprong van het woord wordt bij onze etymologen verschillend opgegeven. Volgens Franck is het één met dial. duitsch *krotze*, *krotzen*, d. i. 1° *een klein*, *misvormd wezen*, *een krates* [1]), gelijk wij zouden zeggen; vgl. hd. *kröte*, mhd. *krote*, ohd. *chrota*, die dezelfde beteekenis hebben, en wvla. *krote*, *kreute*, dwerg, niet uitgegroeid mensch; ook schurk, schelm; 2° *mager* of *slecht paard*, *knol*, wat weder de oorspronkelijke beteekenis is van ndl. *kavalje*, als afgeleid van fr. *cheval*, lat. *caballus*; Kil. kavalie, kraecke; domus ruinosa; *et* jumentum coriaginosum, caballus terga ruptus verbere. Volgens Vercoullie is *krot* één met *krat*, d. i. *korf*, *horde*, *vlechtwerk*. Met deze laatste etymologie kan ik mij niet vereenigen: er is geen enkel bewijs bij te brengen, dat de beteekenis van *krat* tot die van *woning* overgaat, behalve tot die van *woning van vlecht- of mandewerk*, nl. *eene wieg*, eng. *craddle*. Zie Franck op krat [2]). Dit is het eenige wat tot heden over den oorsprong van krot is gezegd, en er is dus wel eenige reden om het woord nog eens ter sprake te brengen.

Onwillekeurig denkt men bij *krot* aan het mnl. *crocht*, dat geheel dezelfde beteekenis heeft. Zoo wordt b. v. in den Leekespiegel »crocht" genoemd, de door Maria en Jozef betrokken stal, waar Christus geboren werd. Vgl. *Lsp.* II, 9, 64: »een *crochte* (*var.* eene crocht) stont daer an (*aan dat huis*), daert altoos doncker in was ....; eene coetse heeft hi ghemaect in

1) Zie van Dale op krates.

2) De bij Franck op krassen vragenderwijs aan mnl. cratte toegekende beteekenis *foltertuig* is daaraan niet eigen. De gissing berust op *Wal.* 7754: »doe dede die joncfrouwe .... geraden *cratte* ende rat", doch *cratte* heeft hier de bet. van *horde*, *waarop een misdadiger naar de rechtplaats wordt geslept*.

den donckeren *crocht.*" [illegible] ucht behoeft geen bezwaar te zijn, want mnl. *crocht* nu [illegible] an, evenals *krot*, onzijdig; vgl. *Lsp.* II, 13, 5: » *cr*[illegible]*t*, d[illegible]r Maria in lach", en ald. vs. 8: »alse die coni[illegible]n w[illegible]aen aen dat *crocht*".

En wat ook niet zon[illegible] b[illegible]g [illegible] is het feit, dat *krocht* in Vlaamsche tongvallen nog h[illegible]l[illegible]ekend is in den zin van *kot*, *slechte herberg of kroeg*, b[illegible]t. welke met die van *krot*, nl. *slecht huis*, zeer goed overeen[illegible]t. Terloops vergunne men mij de opmerking, dat ook *kroeg* [illegible] ditzelfde mnl. *crocht* afstamt, of liever van een bij Kil. op [illegible]teekenden bijvorm *kroecht*, waarvan de *t* afviel, evenals in h[illegible] Mnl. naast *crocht* een vorm *croch* voorkomt; vgl. *Boec v. d. L. J.* 26*c*: »een kelder of een vervallen *kroch*". Wij zagen reeds, dat *krocht* nog heden in het Vla. met *kroeg* in beteekenis o[illegible]reenstemt. Door deze etymologie, welke reeds door Tuinman was voorgedragen, en te recht door Vercoullie in zi[illegible] Wdb. is opgenomen, worden de bezwaren ontgaan tegen de [illegible]ing van *kroeg* als *kruik*, verkorting van *kroeghuis*, d. i. *[illegible]is waar de kruik uithangt*. Zie die bezwaren ontwikkeld in [illegible]t Etym. Wdb. van Franck. *Kroeghuis* komt nergens voor, [illegible] daaruit is *kroeg* evenmin verkort als *winkel* uit *winkelhuis*, [illegible] w. z. *hoekhuis*. Reeds *hoek* zelf komt in het Mnl. in de [illegible] van ndl. *winkel* voor; zie Mnl. Wdb. op h o e c.

Wat de beteekenis betreft kan er dus tegen de afleiding van *krot* uit *krocht* [1]) geen bezwaar bestaan, doch hetzelfde kan niet worden gezegd van den vorm. Voor het wegvallen van *ch* voor *t* zou men zich met een schijn van recht kunnen beroepen op *ambt* (voor **ambet*) uit *ambacht*, en *niet* (mnl. *niewet*) uit *niewecht*, got. *ni waiht*. Doch de gevallen staan, gelijk Cosijn mij deed opmerken, niet gelijk. Het is iets anders, of in eene toonlooze lettergreep het uitvallen van eene *ch* voor *t* plaats heeft, dan of dit geschiedt in een eenlettergrepig woord, en van dit

1) Over den oorsprong van *krocht* en zijne identiteit met *krypt* zie Franck, *Etym. Wdb.* 520.

laatste verschijnsel is geen voorbeeld bekend. Ook de lang volgehouden identiteit van *klucht* en *kluit* heeft men moeten opgeven, en op *vrucht* en *fruit* mag men zich niet beroepen, daar het eerste komt van lat. *fructus*, het tweede van fra. *fruit*.

Hoe verleidelijk de afleiding van *krot* uit *krocht* dus ook moge zijn, zij kan op dezen grond de ware niet wezen. Wij moeten dus in eene andere richting gaan zoeken. Slaan wij de zuidnederlandsche idiotica op, dan vinden wij daar een woord *krotte* in de bet. *slijk*, *modder*, ook *moddervlek*, *modderspat*. Zie De Bo op krotte; Schuermans op krot. Ook bij Van Dale staat *krot* opgeteekend in de bet. *nat slijk*, *modder die op de kleeren is gespat*. Het woord is in dezen zin weliswaar vrouwelijk, doch niets belet, naast vr. *krotte* een ml. of onz. *krot* aan te nemen, natuurlijk niet uit *krotte* geapocopeerd, doch overeenkomende met hd. *krotz*. Vgl. Grimm 5, 2424 op krotz, 1e Art: »*tabes*, vlecke *vel* kroz, Diefenb. 571*a*, aus einem md., wol rhein. voc. des 14 jh." Dit *krot*, dat de bet. had van *vlek*, *spat* (Kil. krotte, *Fland.* lutum vestibus haerens) heeft in het Wvla. de beteekenis aangenomen van *vod*, *lor*, *prul*, *iets dat nergens voor dienstig of niets waard is*, zoo b. v. in de samenstelling *een krottekam*, *een krottetafel*, *een krottestoel*, *een krothuis* enz. Omgekeerd heeft ndl. *slet*, uit de bet. *lomp*, *vod* den zin ontwikkeld van *vuil*, *smerig mensch*, ook in zedelijken zin. Vgl. de ook in het Ndl. bekende uitdrukking *een krot van een huis*, dat dan eig. beteekent *een lor van een huis*, en Van Dale: »krothuis, bordeel". Uit een dezer beide uitdrukkingen is dan *krot* verkort in de bet. *armoedige* of *slechte woning*, later ook *bordeel*, *slecht huis*. Het woord *krotte* beantwoordt aan eng. *crote*, schotsch *crote* in den zin van *kluit*, *klomp*, *aardkluit*, en een daarmede verwant idg. woord meent men terug te vinden in oslav. *gruda*, dat insgelijks *aardkluit* beteekent.

Van dit ndl. woord komt fra. *crotte* en niet omgekeerd. Van ndl. *krot(te)* werd gevormd het ww. *krotten*, d. i. *schuieren*, *borstelen*, eig. dus een privatief ww. Kil. *Fland.* lutum penicillo detergere. De Bo *krotten*, d. i. *borstelen*; ook *roskammen*, *hekelen*,

streng berispen; te Kortrijk (*den vloer*) *reinigen*, *vegen*, *dweilen* (Schuermans): Kil. krotter, *Fland.* j. kladder. Men zou zeer geneigd zijn, in dit fr. *crotte* den oorspronkelijken vorm te zien van fr. *croûte*, in den zin van eene *slechte schilderij*, ware het niet, dat men het woord *croûte* voldoende meent te kunnen verklaren uit de »*korst*" opgekladde verf, waarmede het doek is bedekt; overigens naderen *crotte* en *croûte* elkander ook in den zin van *litteeken*, zoodat verwarring of ineenvloeiing der beide woorden althans niet onmogelijk schijnt.

X. KROOI.

Er bestaat in ndl. tongvallen een woord *krooi*, dat de bet. heeft van *troep*, *bende*, doch van een betrekkelijk klein getal menschen gezegd. Men zal b. v. zeggen *iemand is met de heele krooi op reis*, wanneer hij met zijne vrouw en een zestal kinderen is vertrokken; men gebruikt het dus hier in denzelfden zin als waarin men ook gewaagt van *de heele karavaan*, *den heelen troep*, *de heele bende* en dgl. Vanwaar nu is dat woord? Zoover ik weet, is het nergens opgeteekend behalve bij Schuermans (zie beneden) en in het glossarium op den door den Heer Scheurleur te 's-Gravenhage uitgegeven bundel liederen van 1539, onder den titel van »Een devoot ende profitelyck Boecxken", met welke sierlijke uitgave hij boekliefhebbers, muziekkenners en taalkundigen gelijkelijk aan zich heeft verplicht. Op het woord conroot, *bende*, staat daar aangeteekend: »Verg. het hedendaagsche *krooi*". Dit moge juist zijn wat de beteekenis betreft, wat de afleiding aangaat, is dit niet het geval. Immers *conroot* is wel in het Ofra. *conroy* (fra. *corroi*), maar de vaste mnl. vorm is *conroot* en het spreekt vanzelf, dat *krooi* slechts samengetrokken zou kunnen zijn uit een vorm *konrooi*. Wij moeten dus elders zoeken.

Wanneer wij behalve allerlei andere gevallen van syncope, vermeld bij te Winkel, *Gramm. Fig.* 194—209, ndl. dial. *zooi* uit *zode* vergelijken, dan zien wij, dat niets ons belet, voor *krooi*

samentrekking uit *krode* aan te nemen. Wij zullen zien, dat het woord, hetwelk werkelijk in het Mnl. bestaat, ook wat de beteekenis betreft aan alle vereischten voldoet, en daar er over dit woord nog nooit gehandeld is, zal ik in het kort de geschiedenis er van beschrijven.

Crode, dat in het ags. *croda* teruggevonden wordt, is eene afleiding van den stam van het st. ww. *cruden*, *croot*, *gecroden*, dat in het Mnl., ook in allerlei samenstellingen, zeer gewoon was, doch thans slechts eene schaduw vertoont van hetgeen het vroeger geweest is, in het ww. *kruien*, van welks sterke vervoeging het dialectische *krooi*, *gekrooien* eene herinnering bewaart. Cruden, over welks vormen in het Germ. men vergelijke Franck 524, beteekende in het Mnl. *stooten*, *duwen*, *stuwen*, *voortschuiven* en dgl. Vgl. Kil. kruyen, kruyden, trudere, protrudere, pellere, propellere; kruyen den kruywaghen, protrudere curriculum, vectare, subvectare. Naar aanleiding van het znw. *kruiwagen*, dat ieder onmiddellijk met het bovengenoemde *kruiden* (*kruien*) in verband brengt, en dat in het Mnl. in twee vormen *crudewagen* en *crodewagen* (zie beneden), behalve natuurlijk de daaruit weder ontstane, voorkomt, moet ik even de opmerking maken, dat een middeleeuwsche *crudewagen* volstrekt niet hetzelfde is als een hedendaagsche *kruiwagen*. Een *crode-* of *crudewagen* is elke wagen of voertuig, dat geduwd wordt, in tegenstelling met wagens die getrokken worden. Het is dus een *duwwagen*, *schuifkar* of *handkar*.

Misschien is het ook niet overbodig, hier de opmerking in te voegen, dat niet alle vormen, die in het Mnl. en in de hedendaagsche dialecten voorkomen, even geleidelijk uit *krodewagen* of *krudewagen* te verklaren zijn. Behalve deze beide vindt men ook koordewaghen (Kil.; van koorde, restis, *dus eene volksetymologie*), kortewaghen (Kil.; Van Dale 740); kordewagen (Kil.; De Bo; Schuermans; Weiland; Van Dale); *kordwagen* (De Bo); korrewagen (Schuermans; Molema; de laatste geeft ook körrewagen en korrelwagen

op), korwagen (Meyer, *Spreuken* 58); korriewagen (dial. in den zin van *kinderwagen*); korswagen (geslachtsnaam te Leiden). Ten einde de verwarring te vermeerderen, heeft het Mnl. nog een paar vormen, die verder afstaan, nl. kersewagen, in eene latere redactie korrewagen (zie Mnl. Wdb. 3, 1382), en karlewagen (*Ann. Em.* 24, 456: „van elcken *carlewaghen* ofte back een denier"). Vooral uit de beteekenis die Molema 220 opgeeft: »onoverdekt rijtuig op vier wielen, waarvan de bak onmiddellijk op het onderstel rust" (d. i. *boerenwagen;* ook overdekt (= *huifkar*)) blijkt duidelijk, dat niet alles in dezen kan verklaard worden uit *kordewagen* = *krodewagen*, *kruiwagen*. Er moeten hier verschillende woorden dooreengeloopen zijn.

Men kan in de eerste plaats met Molema denken aan eene verbastering van *karrewagen*, en het zou volstrekt niet verwonderen, als *kar* op deze woorden van invloed was geweest, doch daarmede is niet alles verklaard. Een deel der woorden, voorzoover ze niet door volksetymologie zijn onkenbaar geworden, is ongetwijfeld samengesteld met een woord, dat *bak*, *korf* of *mand* of iets dgl. beteekent. Ik meen dat dit woord hetzelfde is als het ndl. en fri. *korre*, d. i. *schrobnet*, *oesternet*, *net waarmede men aan het strand bot*, *garnalen*, enz. *vangt* (vgl. ndl. *koroester*, en het ww. *korren*, oesters vangen; bij de Schiermonnikoogers in gebruik); zie bij Weiland 2, 582 op korre, waar ook *oesterkor*, oesternet, en *kortijd*, tijd waarin de oesters goed zijn (Van Dale) worden vermeld. Vgl. Franck op korre, en vooral Koolman 2, 412 op kure, kurre, die uit vroegere en latere fri. dialecten een woord koer bijbrengt in den zin van *korf*. *Korrewagen* in den zin van *mandewagen* zou zeer geschikt zijn voor de verklaring van enkele der genoemde vormen, b. v. van het dialectische *korriewagen* voor *kinderwagen* (verg. Bouman, 60 op korrie). En zeer licht kan de beteekenis van *korre*, van *korf of bak van vlechtwerk* zich hebben uitgebreid tot die van *bak* in het algemeen, ook *van hout*, waardoor de overige vormen voldoende zouden worden verklaard.

Eindelijk moet ik nog opmerkzaam maken op de uitdr. *vis-*

schen met de korde of *koorde*. De uitdrukking is al oud: zij komt reeds verscheidene malen voor in een plakkaat van 19 April 1583, waar wij o. a. lezen: »dat dagelycks verscheyden visschers komen visschen met eenige fuycken achter haer schuyten ofte schepen, die deselve visschers noemen *koorden*, in den mont van de Mase, ende oock in de Mase, wetende deselve netten met hout open ghestelt ende van de wijtte van ontrent drie vademen, hebbende onder aen hangen wel sestien ofte seventien ponden loots...., daermede de selve visschers deur den gront gaen strijcken, ende voorts achter een kuyl aen hangen, daer die visch inne schiet, van seer kleyne masschen (*mazen*), daermede sy den kleynen schol ende bot vangen, nemende voorts daermede uyt den gront op het aes, waarmede de visch ghevoedt wort". Verder in hetzelfde plakkaat vinden wij nogmaals de uitdr. »te visschen met *coorden*"; in een van 3 Juni 1609 wordt gesproken van »vuycken met hout opgheset, die genaemt worden *corden*"; in een van 10 Sept. 1676 leest men: »dat men onder het landt ende binnen de bancken sal mogen varen om met een lichter *saygh* (lat. *sagena*, ndl. *zegen*?) of *corde* garnaet te mogen visschen". Zoo ook in een plakkaat van 16 Maart 1680 (visschen met *cordens*; visschen met de *korden*)[1]). De *korde* is hetzelfde als fra. *chalut*, en eng. *trawl*; ook onze visschers spreken van *troulers*. De naam *cordevisscherij* wordt nog tegenwoordig hier en daar in denzelfden zin gebruikt als *schrobnetvisscherij*; doch bij de zoetwatervisscherij gebruikt men alleen *schrobnet* en niet *korde*. Vgl. *De vischtuigen in Nederland* (Heusden, Veerman, 1886), bl. 17 op schrobnet (in Zeeland ook *loophaam* geheeten).

Vanwaar is nu de naam *corde* of *korde*? Wat den vorm betreft, valt hij samen met fra. *corde*, dat insgelijks als term bij de visscherij bekend is. Vgl. Littré: »pêcher aux cordes, pêcher avec une longue corde, à laquelle on attache des

1) Ik ben deze opgaven en mededeelingen betreffende dit onderwerp voor een groot deel verplicht aan de welwillendheid van mijn ambtgenoot Van der Hoeven.

lignes". Het komt mij voor, dat hierin de oorsprong van het ndl. woord niet kan worden gezocht: de beide wijzen van visschen, door het fra. en ndl. woord uitgedrukt, hebben geenerlei overeenkomst met elkander. Er moet dus eene wijziging worden aangebracht in de woorden van Beaujon, *Overzicht der Gesch. v. d. Nederl. Zeevisscherijen*, bl. 171: »het thans nog welbekende woord *schrobnet* is evenals het destijds meer gebruikelijke *corde* eene algemeene benaming voor elk zakvormig net, dat aan de wijde zijde door een boom opengehouden, aan een reep of koord (vandaar de naam) over den bodem van het water wordt voortgesleept".

M. i. is dit *korde* hetzelfde woord als het bovengenoemde echt germ. *korre*, *kor*, doch (ook blijkens de schrijfwijze *corde* en *coorde*) al vroeg gekomen onder den invloed van het meer bekende fra. *corde*. Immers mocht men al »visschen met de *corde*" op deze wijze kunnen verklaren, dan blijven nog *koroester*, *oesterkor*, *kortijd* e. a. w. over, die door deze etymologie volstrekt niet worden opgehelderd. En men weet, welk een gewoon verschijnsel het is in de taal, dat het eene woord onder den invloed van het andere geraakt en daardoor van gedaante verandert. Zie o. a. boven bl. 114.

Met het ww. cruden vertoont het znw. crode de duidelijkste kenteekenen van verwantschap, ook wat de beteekenis aangaat. Het beteekent vooreerst *tegenstand*, *verhindering*, *belemmering*, *last of moeite die men iemand aandoet*. Deze bet., welke afgeleid is uit de opvatting *stooten*, *duwen*, aan cruden eigen (vgl. mnl. *wederstoot* en de ndl. uitdr. *zonder slag of stoot*), komt ook duidelijk uit in het mnl. ww. croden, waarover men zie (later) het Mnl. Wdb., en in het in den *Teuth.* opgeteekende crodelijc, d. i. *lastig*, lat. *molestus*. Ook in de passieve opvatting *moeite die men ondervindt* is het woord bekend geweest blijkens *Teuth.* »(ic) byn to croode, byn begaen, anxius (sum)", en *Publ. Limb.* 14, 15: »(*waardoor*) die burger ende guede luede zere in *croode* ende sorgen waren". Eene herinnering aan het woord in deze beteekenis meen ik terug

te vinden in het Vlaamsche *krooi*, door Schuermans 300 vermeld in de uitdr. »noch *krooi* noch mooi hooren". De verklaring daaraan toegevoegd »noch kraai noch meeuw hooren", d. i.: »geen het minste geroep of gerucht hooren" is vernuftig gevonden, maar onbruikbaar. Beide dieren moeten, dunkt mij, even verwonderd zijn zich in elkanders gezelschap te bevinden. De verklaring mag met recht genoemd worden »eene op den klank af," doch wij moeten hier een anderen klank hebben dan dien van het geluid dezer beide vogels. Ik voor mij verklaar *krooi* liever als *krode*, in de bet. *moeite*, *hinder*, welke geleidelijk in die van *onraad* overgaat, en *mooi* als een synoniem er van (hetgeen in dergelijke uitdrukkingen regel is), met de bet. *moeite*, *last*. Vgl. ndl. *moeien*, dat in het Mnl. ook moyen luidt en *hinderen* beteekent, en de ndl. spreekwijze »veel koeien, veel *moeien*," waarin *moei* eveneens als znw. voorkomt.

In denzelfden zin, nl. als *moeite*, *last*, is crode ook opgevat door den schrijver van den *Proza-Reinaert* in *Rein.* II, 1910: »het ghinc mit hem (*Reinaert in de macht zijner vijanden*) alst dicke gaet: die crancste heeft de minste crode", doch daar kan crode onmogelijk *last*, *verdriet*, *hinder* beteekenen, immers dan zou er *meeste* staan in plaats van *minste* (vgl. *Rein.* I, 772; »die scade hevet of verlies..., over hem so willet al"). *Proza-Rein*[2] 40 heeft: »die crancke die heeft den quaetsten spoet of *crode*". Doch dit geneest de zaak niet: dit is alleen eene willekeurige verandering. Vgl. de Aant. van Martin op *Rein.* bl. 389, die te recht meent, dat de bet. *hinder*, *gebrek*, *Rein.* II, 1910 niet past. Neen, het woord moet op deze plaats den zin hebben van *hulp*, *steun*. Weliswaar staat deze zoogoed als lijnrecht tegenover de zooeven genoemde opvatting, doch dit is niet ongewoon; vgl. *gespan*, *gespar*, *grinen*, ndl. *opheffen* enz. Het stooten of duwen kan zoowel plaats hebben om iemand te hinderen als om hem voort te helpen. De aant. van Willems op deze plaats (bl. 75): »de zwakste heeft de minste kruilading, brengt niet veel weg", is wel onjuist, doch te recht heeft hij toch crode gebracht tot cruden. Zie ook beneden.

Verder heeft crode de bet. *drom*, *troep*, *bende*, welke wij voor ndl. dial. *krooi* noodig hadden, en zich in het eng. *crowd*, evenals in het mnl. woord, gewijzigd heeft tot *volksmenigte*. Deze beteekenis heeft zich ontwikkeld uit die van *gedrang*, welke ook aan ags. *croda* eigen is. Zie E. Müller 1, 290. De beteekenis *dringen* is eng verwant aan die van *stooten*, *duwen*, welke, gelijk wij zagen, aan mnl. cruden eigen is. Men vindt crode in deze opvatting, met minachting gebruikt, evenals ndl. *troep*, *bende*, *Hans. Recess.* 7, 201: »Also wel mit faite (*begonnen zij*), als dat zii den roup ghaven, dat men alle de *crode* Vlamynge doot slaen soude". Terloops vestig ik de aandacht op een ander dialectisch woord, dat eveneens de beteekenis *dringen*, *duwen* heeft, nl. *kringen*. Men zegt dit aan de Zaan, b. v. in »wat *kringt* hij weer (nl. door eene menschenmassa heen); *kring* toch niet zoo door!" Dit woord, dat de eig. bet. heeft van *zich wringen* (men ziet dat hier de drie rijmende ww. *wringen*, *kringen* en *dringen* elkander raken), is in het Mnl. bekend in de bet. *zich wenden*, *draaien* of *keeren* (*Vierde Mart.* 617) en in die van *zich afwenden*, *zich ter zijde houden* (*Vierde Mart.* 74), en nog heden in het causatief *krengen*, d. i. (een schip) *op zijde leggen*; (een rijtuig) *keeren of op zijde doen gaan*; ook intr. (met een rijtuig) *een draai maken*. Zie (later) Mnl. Wdb. op *crengen* en *cringen* en vgl. dial. *krang*, den verkeerden kant van goed; *rechts en krang*, rechts en averechts. Keeren wij nu tot crode terug.

Het schijnt, dat de 2de nv. croden in de bovengenoemde bet. tot een bnw. is geworden, met de bet. *ellendig*, *beroerd*. De overgang is niet helder: wellicht is de eigenlijke bet. *van een troep of bende* geworden tot die van *tot een troep of bende behoorende*, en is dit opgevat in ongunstigen zin, van boeven of schurken. Crode wordt in de bovengenoemde mnl. plaats met verachting gezegd, en kan zeer goed de bet. *dievenbende*, *schurkentroep* hebben gehad: »(Si) riepen tot onsen kinderen: *Croden* kindere (*beroerde kerels*), die dievel spiedi, Vlamming! com hidder aen ons boort ende haelt der En-

ghelscher goed", *Hans. Recess.* 3, 335. »Dat men den roffianen of den *croden* bodelen mit screyen of bidden niet versmeken en mach", *Gest. R. c.* 153 (aan een overgenomen lat. *crudus*, d. i. *rauw*, *wreed*, valt hier niet te denken: dit zou ook op de eerste plaats volstrekt niet passen).

Eindelijk komt er een crode van cruden in de bet. van ndl. *kruien* met de bet. *kruiwagen*. Zoo nog heden in het Fri. Vgl. Epk. 255, die meent, dat door een tusschenvorm *kerode ook fri. *karrooi* hiervan afkomstig is. Ik zou dit niet gaarne onderschrijven, doch eerder meenen, dat *krooi* uit *krode*, door bijgedachte aan *kar*, geworden is tot *karrooi*. *Crode* in dezen zin komt voor *Rek. d. Gr.* 1, 370 (*a.* 1345): »E. van een waghen 12 sc., van een *crode* 10 d.; van een *crode* 9 d." (in posten eener rekening betreffende het verkoopen van allerlei goederen te Monnikendam). Vgl. *Gemma* 166*v*: een cruye oft cordewaghen, monica. Bij Epk. t. a. p. wordt uit *Teuth.* in dezen zin aangehaald craide, crade, en bij Breederoo komt *kroo* voor in den zin van *vracht*, *kruiwagenlading* (Oudem. 195). Misschien zou uit deze laatste opvatting ook het ndl. *krooi* te verklaren zijn; doch strikt noodig is het niet.

Nu wij *krode* kennen in den zin van *kruiwagen*, komt ons onwillekeurig de plaats uit Reinaert: »die crancste heeft de minste *crode*" weder in de gedachte. Wat de beteekenis aangaat, zou men die in 19de-eeuwsch Nederlandsch uitstekend kunnen weergeven door: »de zwakste, de geringste heeft de minste *kruiwagens*", d. i. *hulp*, *steun*, juist het begrip, waardoor wij straks crode vertaalden, en dat ook in »het hebben van *kruiwagens*" ligt besloten, al is dit beeld ook beperkt tot het hebben van invloedrijken steun, wanneer men dingt naar de eene of andere betrekking. En het is nog de vraag of men deze opvatting niet ook reeds voor het Mnl. mag aannemen, vooral nu wij haar ook reeds op de plaats uit *Rein.* II zien doorschemeren. Althans in 1578 zien wij haar al in het spraakgebruik opgenomen, blijkens een gezegde, te vinden in de door R. Fruin bezorgde uitgave der Gedenkschriften van Dusseldorp, bl. 158: »in illa (*in het vaartuig*) cum essent (*de katho-*

lieke regenten, die in 1578 *uit Amsterdam waren gezet*) ridens Henricus Sullingius ad Judocum Buyckium ait: »wy hebben die cruywagen vergeten, Joost!"" De ketters gaven nl. den rechtzinnigen regenten na, dat zij huns gelijken in de regeering plachten te kruien. Ook het ww. cruden gaat in het Mnl. reeds denzelfden op, zooals ons de vergelijking leert van eene andere plaats uit *Rein.* II, welke tevens tot opheldering dienen kan der boven genoemde, nl. vs. 5250 vlgg.:

God gheef mijnre moeien ere!
Si heeft mijn rijsgen wel doen bloeien,
Si heeft wel aen mijn kar ghecroeien[1]),
Si heeft mi gheboden wel die hant.

XI. WOUTEREN.

l v N ıdsch eene uitdrukking be-
, dit , nl. *dat woutert niet; dat wil*
d. i. *d of niet.* Zoover mij bekend is,
u rukking g weir proken en zoowel daarom,
ik t woord nieuwen steun uit het Mnl.
k b t sp gebracht. Over het woord
z go h d or De J ger, *Freq.* 2, 713 vlg.; hij
jkt m l in . voorkomende *welteren*, d. i. *zich*
k, Kil. opgeeft woelteren
j het slijck; neders. *wel n*, *ltern*, *woltern*; zwe. *vältra*;
g. *to welter*; oeng. *walter.* E. Müller 2, 634 op welter, ook over de verhouding van dit woord tot fra. *se vautrer*, en Lübben 5, 164 op wolteren. De grond van het woord is germ. *walten*; ohd. *walzan*; hd. *walzen*; onr. *velta.* Het causatief hiervan is ohd. *wëlzen*, *walzen*; mhd. *wëlzen*; hd. *wälzen*; ags. *vyltan*; het got. kent een intr. *waltjan*, zich wentelen; en een trans. *uswaltjan*, omverwerpen. Uit dit germ. *walzen* is, gelijk men weet, het fra. *valse* ontleend, dat in het Ndl. weder in den

1) *D. i.* blooien (bloyen): ghecrooien.

vorm *wals* en het daarvan afgeleide ww. *walsen* is teruggekeerd.

Van dit woord is ndl. en mnl. wouteren een frequentatief, of althans eene afleiding met eene soortgelijke beteekenis. Wouteren staat voor **walteren*, evenals de persoonsnaam in het Ndl. luidt *Wouter* en in het Hd. *Walter*, d. i. *waldheer*, legeraanvoerder, »heergewaltiger" (Weigand 2, 1074). Vgl. mnl. *wouden* en *gewouden* met hd. *walten*, en andere voorbeelden der wisseling van *al* en *ou* bij Te Winkel, *Gramm. Fig.* 173. Bij *wouteren* nu heeft zich het begrip *rollen* op eene eigenaardige wijze ontwikkeld tot dat van *goed uitvallen*, *goed gaan*, *gelukken*. Vgl. soortgelijke uitdrukkingen als *goed van stapel loopen* en *vlotten* (De Jager t. a. p.), welke het beeld bevatten van een schip, terwijl *wouteren* ontleend is, niet aan een vaartuig, maar aan een voertuig. In dezen zin komt *wouteren* reeds voor in het Mnl. Vgl. *Sacr.* 304: »al ons dinck wilt qualijc *wouteren*"; Kil. wouteren, volutare, volvere *et* volutari, volvi (dus als trans. en intr. ww.); wouterblock, woutersteen j. welle, volvulus, cylindrus (mnd. *woltestên*, *wolteblock*, rolblok; hd. *walzstein*, *walzblock*, *walter*, Lübben 5, 765; vgl. Molema 469 op weltern, waar o. a. de bet. opgegeven staat: »rollen van land met de landrol"); en daarnaast: wouteren, succedere, accidere bene aut male. Ook de te Leiden bekende geslachtsnaam *Wouterlood* vindt in dezen werkwoordelijken stam zijne verklaring. Het is hetzelfde als *rollood*, *eene rol lood* (men weet dat lood aan rollen in den handel wordt gebracht), *die voor het eene of andere doel* (b. v. om te pletten of gelijk te maken) *gebruikt wordt*. Vgl. de bovengenoemde mnd. woorden en *rolsteen* bij Van Dale. Ook bij Marnix, De Brune en Joncktijs komt het ww. *wouteren* voor in den bovengenoemden zin; zie de voorbeelden bij De Jager t. a. p. Het eenige, dat nog ontbrak, was een voorbeeld van den mnl. vorm van hd. *walzen* en ohd. *walzan*, nl. *wouten*. En die is nu ook gevonden, en, wat merkwaardig is, in dezelfde beteekenis als mnl. *wouteren*, nl. *goed uitvallen*, *goed gaan*, *gelukken*. Dit ww. staat op eene tot heden steeds over het hoofd geziene of (door mij althans)

verkeerd begrepen plaats in den *Ferguut*, vs. 4981. De passage, waarin het woord voorkomt, en die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, luidt aldus:

Nu keric weder te Galiënen,
Die heft gelaten staen haer wenen;
Soe siet wel, dat het niet en *wout*:
Hen es geen dinc, hen vercout,

d. i. zij ziet wel, dat haar weenen toch geen *goed gevolg heeft*, haar niet *geeft* of *baat*. Daar tot heden geen ander voorbeeld van dit woord is gevonden en beide de vorm en beteekenis van *wouteren* er door worden gesteund, aarzel ik niet, het vinden van dit woord te beschouwen als eene aanwinst voor onze middelnederlandsche taalkennis.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

CIV. NON FORTSE (FORCHE).

In de latere middeleeuwen ontmoet men nu en dan deze uitdrukking, welke tot heden niet juist is toegelicht en verklaard. Uit de 16de eeuw zijn de oudste voorbeelden opgeteekend, en zij zijn slechts weinig talrijk, doch ik geloof dat de juiste beteekenis ook door de vergelijking met plaatsen uit de 17de eeuw duidelijk zal blijken. De voorbeelden, waar het woord tot heden gevonden is, zijn de volgende.

In het door de zorg van den Heer Scheurleer uitgegeven *Devoot ende Profitelyck Boeczken* (van 1539) leest men op bl. 179:

Al ben ick als sot
Beghect, bespot,
Ghedwaest, ghestoort, ghesletert,
Non fortse int slot,
Mijn lief is God,
Die hevet haest ghebetert.

In het glossarium, bl. 305, wordt de regel, waarin *non fortse* voorkomt, vragenderwijs verklaard door: »Geen geweld baat ten slotte", en indien er aan de juistheid dier verklaring het een en ander ontbreekt, zooals wij zien zullen dat het geval is, dan komt dit op mijne rekening, daar de Heer S. bij het samenstellen van het gloss. zich beroepen heeft op mijne hulp: thans zou ik beter in staat geweest zijn, voldoende inlichtingen te geven.

De tweede plaats is te vinden in het *Esbatement van den Visscher* van Cornelis Everaert (*Belg. Mus.* 6, 52 vlgg.). Aldaar lezen wij op bl. 61:

Hebbic zoo ghevaeren
Nu ghy zijt wetende de secreten mijn
Dat ic niet en mach weten de secreten dijn?

Dit mach my wel spijten int overlegghen,
Maer *non forche*, men mach gheen biechte verseggheu
Up spaeus verwatenesse ofte ban.

Willems vergenoegt zich met de sobere verklaring aan den voet der bladzijde: »fransche vloek of uitroeping", doch wij zijn hiermede meer gebaat dan met den grappigen commentaar van De Jager, die *Taalg.* 2, 62 de meening uitspreekt, dat de uitdrukking als vloek niet kan gestaafd worden, en er daarom liever één woord van maakt, nl. *nonforche*, hetwelk hij verklaart voor hetzelfde als *nonnefort* of *nonnéforts*, eig. *nonnenwindje* (vgl. *hoerendreet* in het Mnl. Wdb.), bij uitbreiding benaming van een luchtig gebak (t. a. p. 61), en vergelijkt met een ndl. uitroep als *wat oliekoek*. Het zal niet moeilijk zijn te bewijzen, dat deze verklaring geen oliekoek waard is (zie De Jager, *Verscheidenh.* 2, 116 vlg.) en voor eene andere, minder gezochte, plaats moet maken. Eene derde plaats uit denzelfden tijd (1539) vinden wij in het door den dezer dagen overleden, steeds werkzamen, Schotel uitgegeven tooneelspel *Den boom der Scriftueren*, waar op bl. 27 Menschelike Leeringhe (de Katholieke kerk) aldus spreekt:

Och weet ghi, wat ghi qualick deet,
Dat ghy en (*den boom der scrifturen*) met de [wortele niet uit en troct,
En hadten verbrandt, tware so wel besteet.
Si achten mijn duechden als hartneckige verstoct,
Waster eenen anderen (*boom*), so hebdy quaet [spel beroct,
Maer *non fortse* als ic aen Elc Bysonder (*eene non*) [geraecte,
Met u tween [1]) ic altijts lichtverdige zielen locte.

1) D. i. met »Natuerlycke begheerte", d. i. *zinnelijke lust*, en Elc Bysonder, *de dienares der Katholieke kerk*, voorgesteld door *eene non*.

Ik geloof dat, nu wij deze drie plaatsen met elkander kunnen vergelijken, wij de uitdrukking gerust kunnen weergeven door mnl. wattan, d. i. nu eens door *wat doet het er toe*, *wat kan het ook schelen*, *wat geef ik er om*, dan eens door *wat is er aan te doen*, *enfin*. Deze beide opvattingen staan niet zoo ver van elkander, of zij kunnen uit ééne grondbeteekenis zijn voortgevloeid; zij kan geene andere zijn dan *wat geef ik om geweld* of iets dergelijks. Willems had dus groot gelijk, toen hij bij de uitdrukking dacht aan het Fransch: wij vinden daar, insgelijks in de 16de eeuw, dezelfde uitdrukking; vgl. bij Littré op force, »*non force*, dist M. de Vieilleville, nous avons du temps assez", waar Littré de uitdr. zeer goed verklaart door *qu'importe*. Dit is juist wat wij hebben moeten voor de beteekenis. Wat den vorm aangaat, moeten wij ons nog met eene gissing behelpen, al is het dan ook eene waarschijnlijke. De uitdrukking zal wel eene ellips zijn van mlat. *non curo fortiam* of iets dgl., doch ik kan voor dezen vorm der uitdrukking geene bewijsplaatsen bijbrengen.

Dezelfde uitdr. vindt men in een iets lateren tijd, in S. Coster's *Tijsken van der Schilden* (uitg. Kollewijn), bl. 501:

Non fors oock, laetse sorghen, die borghen, ik sorch niet een sier,
Maer sing mijn oude sang,

en stellig zal men meer voorbeelden vinden, als men, eenmaal op de uitdrukking opmerkzaam geworden, de klucht- en blijspelen herleest uit de 16de en 17de eeuw. In de 17de eeuw begon de uitdrukking te verbasteren; men raakte het gevoel voor den oorsprong kwijt; en meende er eene nederlandsche zegswijze in te zien, en zoo ontstond de vorm *nu fors*. Voorbeelden vindt men in het voor eenigen tijd door Kalff bekend gemaakte tooneelstuk van Spieghel, *Numa ofte Amptsweygheringe* (*Tijdschr.* 11, 275):

Wie sijdij, die daar weer spreekt op mijn reên soo dick? Ick
Ghij? dats wat wonders! ick en sie niemants gheblick.

Segt mij, wie ghij sijt: godt, droes oft een ghodinne? godinne.
Nu fors, dats noch van mijnen sinnen.

De beteekenis is hier niet bijzonder duidelijk, doch wel op een paar plaatsen uit Hooft. De eene is uit *Baeto* (*Ged.*, uitg. Leendertz, 2, 379):

„*Nu fors;* het zij zoo; danck hebt bode voor uw' tijding", waarin de uitdr. *het zij zoo* de daaraan voorafgaande opheldert. De andere is te vinden in de *Ned. Hist. f.* 245: »Ende hoorde men, hoe de Majestraat beslooten had, te doen straffen, alle, die aan 't vangen van Boshuyzen . . handdaadigh geweest waren: 't verginge dan zoo 't wilde. Dit wracht verscheydentlyk (*wekte zeer verschillende gewaarwordingen*) in de gemoeden der meenighte. D'een was'er in versleeghen, d'ander meende: *nu fors*", d. i. *enfin*, *fiat*, *à la bonne heure*. In de uitgave der Episodes uit Hooft's Historiën in de Nederl. Klassieken heeft Verwijs zich door deze uitdrukking laten verschalken; hij verklaart haar, ald. bl. 105: »dat men *nu forsch*, krachtig moest handelen". In de derde uitgave, bezorgd door Stoett, bl. 153, is deze onjuiste verklaring door de juiste vervangen, doch dewijl daar *Taalgids* 2, 61 aangehaald wordt, waar de bovengenoemde verkeerde verklaring van De Jager wordt gevonden, was het wenschelijk de plaatsen, waar de uitdrukking tot nu toe is opgemerkt, bijeen te brengen en den oorsprong er van aan te wijzen.

CV. EEN TOT HEDEN ONBEKEND WERKWOORD CUWEN.

Dat er een ww. cuwen in het Mnl. heeft bestaan, bijvorm van couwen, is algemeen bekend, al was het alleen uit de regels van Maerlant, *Overzee* 235:

Gi Heren, dit is Jacobs vont,
Houdt dit kimmijn in den mont,
Vant an desen breidel *kuwen*.

Het is dus niet mijne bedoeling op dit ww. de aandacht te vestigen; de voorbeelden, die van dit ww. zijn gevonden,

zullen in het Mnl. Wdb. bij couwen worden medegedeeld. Doch er is ook een ander ww. cuwen, dat nog zoogoed als geheel onbekend is, en dat aanleiding zou kunnen geven tot misverstand, ja, dit werkelijk reeds gedaan heeft en wel aan een zoo behoedzaam en verstandig criticus, als Van de Sande Bakhuyzen. Maerlant gebruikt dit woord in zijn *Naturen Bloeme*, V, 1098. Van den trebius, een door Thomas van Cantimpré uit een Romeinsch schrijver (Trebius Niger) gefabriceerden visch, sprekende, deelt hij ook het volgende mede (vs. 1095):

Plinius sprect in sine tale,
Al laghe gout in enen wale [1])
Ghesonken, et vloot ghelijc houte,
Heeftmen *ghecuwet* met soute
Een stic van desen vische goet,
Ende ment in dat water doet.

Deze regels zijn de vertaling der woorden uit *de Naturis Rerum*, door Verwijs aan den voet der bladzijde medegedeeld: »hanc autem ei inesse vim Plinius recitat, ut pars ei asservata in sale aurum quod deciderit in altissimos puteos admota extrahat et faciat fluctuare". Zij zijn duidelijk, en bewijzen, dat *cuwen* de vertaling moet zijn van *asservata*. Dit heeft Bakhuyzen, *Tijdschr.* 1, 280, reeds gezegd, en men heeft slechts een weinig gezond verstand noodig, om te zien, dat *cuwen* hier onmogelijk *kauwen* kan beteekenen. Daarom heeft Bakhuyzen t. a. p. voorgesteld te lezen *cupen*, en wat den zin betreft, is dit ongetwijfeld het ware woord; vgl. b. v. *Rein.* I, 1516: »daer vant hi rentvleesch in *cupen* (dus *pekelvleesch*) ende baken (*zijden spek*) hanghende vele". En ik zou dan ook geen oogenblik aarzelen, het amendement of de tekstverbetering van mijn vriend B. over te nemen — als niet de lezing van het hs., of liever van alle handschriften, goed was. Er is nl. een mnl. ww. cuwen geweest met de bet. *kuipen*, *inzouten*.

1) D. i. *in een put*. Aldus is met Bakhuyzen te lezen; zie *Tijdschr.* 1, 280.

Weliswaar komt dit slechts op deze plaats voor, doch als het bewijs geleverd wordt, dat *cuwe* in bet. met *kuip* gelijk stond, zal niemand twijfelen, of van dat woord een denominatief *cuwen* kon worden gemaakt: ook cupen is tot heden in deze beteekenis in het Mnl. niet gevonden, en toch zou niemand op dien grond tegen de gissing van Bakhuyzen bezwaar hebben ingebracht.

Cuwe, *vat*, *ton*, *kuip*, komt in het Mnl. in allerlei vormen voor. Bij Stallaert vindt men ze op verschillende bladzijden van zijn glossarium, nl. 2, 45 cauwe; 2, 68 keuwe, queuwe, queue, cuwe; 2, 107 couwe. Verder vindt men nog kuë (*Invent. v. Brugge* 5, 377); kuewe (*Invent. v. Br.* gloss. 139 op keuwe); kuuwe (*Ann. Em.* 13, 279). In *Belg. Mus.* 3, 380 (*a.* 1454) wordt gesproken van »6 *keuwen* wijns van Germole, 24 *keuwen* van Beane, vier *keuwen* Rijns wijns, twee *keuwen* Ypocraes"; *ZVl. Bijdr.* 4, 28 en 6, 184, van »twee *keuwen* rooden Franschen wijn", ald. 4, 299, van »een *couwe* edix". Verder leest men *Gesch. v. Antw.* 2, 609: »een *cuwe* wijns van Beanen ... hielt III amen ende III vierendeel", en »een *cuwe* wijns van Byanen ... hielt III amen ende VI (?) vierendeel"; enz. Ten overvloede bevestigt Kiliaen het gezag van al deze bewijsplaatsen door zijne mededeeling: »keuwe, *vet. Fland.* cupa, dolium, *gall. cuve.*"

Uit de medegedeelde plaatsen blijkt, dat cuwe (cuë) vooral gebruikt werd van Franschen wijn, en de oorsprong der benaming zal dus ook wel in Frankrijk te zoeken zijn, hetgeen wij reeds vermoeden om de talrijke vormen van het woord — evenzoo vele pogingen om een vreemd woord in de landstaal te spellen. Kil. heeft ons reeds op een fransch woord gewezen, dat in vorm en beteekenis beide groote overeenkomst met *cuwe* heeft, nl. fra. *cuve*; ware hierin de oorsprong te zoeken, dan zouden ndl. *kuip* en mnl. *cuwe* dubbelvormen [1]) zijn, daar zij dan

1) Wenschelijk schijnt het dezen term te gebruiken voor woorden, wier gemeenschappelijke oorsprong gelegen is in één en hetzelfde indogermaansche woord; twee-

beide zouden komen van lat. *cupa*. Doch zoo al niet cuwe hetzelfde woord is als fra. *cuve*, waarvan bij Littré ook een dialectvorm *cuè* (doch niet uit Picardië, maar uit Berry) genoemd wordt, dan heeft het toch in elk geval invloed gehad op de beteekenis: bij Kil. althans wordt keuwe, hoewel oorspronkelijk eene grootere maat aanduidende, b. v. *fust* of *okshoofd*, geheel met lat. *cupa* en fra. *cuve*, d. i. ndl. *vat*, *ton*, *kuip*, gelijkgesteld. Maar de eigenlijke oorsprong is elders te zoeken, en wel in fra. *queue*, waarvan ofra. bijvormen zijn *cue, coe, cowe* (bij Littré op *queue*). Het fra. *queue* staat bij Heremans opgeteekend met de bet. *fust*, $1^1/_2$ *okshoofd*, en bij Duc. vindt men »cauda vini, vas vinarium, *queue de vin*", waar ook het volgende voorbeeld uit het Ofra. wordt vermeld: »trois muids de vin pour un tonneau, qui se nomme communément *demy-queue*."

CVI. BAESHUDICH.

De behoedzaamheid, ons door het vorige artikel zoo nadrukkelijk gepredikt, wordt ons met niet minderen nadruk ingescherpt door het woord, dat als waarschuwend voorbeeld boven deze regelen staat geschreven. Het was tot heden alleen gevonden in den *Ferguut*, waar wij in de beschrijving van een reus, tegen wien de held van het gedicht moet strijden, lezen (vs. 2225 vlgg.):

Geformeert was hi alse ene catte:
Sijn neselocken wijt ende platte,
Die lippen swart, die tande wit,
Tote ane doren den mont gesplit;
Verronselt was hem al sijn lijf,
Swart alse pec, *baeshudich*, stijf.

De Vries heeft *Taalgids* 9, 187, de door Halbertsma, *Na-*

---

lingwoorden voor dezulke, wier gemeenschappelijke oorsprong is hetzelfde ndl. woord ligt en wier beteekenis verschilt; *wisselvormen* voor twee verschillende vormen van hetzelfde ndl woord, waarbij de beteekenis dezelfde is.

oogst 1, 13 voorgedragen verklaring eenigszins wijzigende, het woord behandeld en er de beteekenis *dikhuidig* aan toegekend: beiden zagen zij in *baes-* het mlat. *bassus*, dat o. a. bij Duc. opgeteekend staat in den zin van lat. *crassus*, *pinguis*, *obesus*, *grossus*. Zie verder over dit woord *Taalg.* t. a. p. Toen ik de uitgave van den Ferguut, door Verwijs bewerkt, voor de pers gereed maakte en daaraan het glossarium toevoegde [1]), was intusschen de vergelijking met den Franschen tekst mogelijk geworden, en dewijl aldaar gelezen werd »*hirecies* (fra. *hérissé*) est, s'ot noir le poil" heb ik voorgesteld te lezen *haerhudich*, met eene haarhuid, eene harige huid bedekt, met haar begroeid, harig. Hoewel deze lezing, welke in elk geval de aandacht verdiende en ook aan De Vries zelf zeer aannemelijk voorkwam, de ware scheen, zoo is het toch niet uit diepe minachting voor het woord *baeshudich*, maar alleen aan een verzuim toe te schrijven, dat het niet in het Mnl. Wdb. is opgenomen. Het staat opgeteekend voor het supplement en verdient ongetwijfeld eene plaats in een Mnl. Wdb.; in het gloss. op *Ferguut* heb ik de mogelijkheid van een woord *baeshudich* dan ook niet ontkend, maar alleen gezegd: »lat. *bassus* fr. *bas*, dat in 't mnl. *baes* zou kunnen luiden [2]), doch tot heden nergens gevonden is." En thans is ook dit laatste niet meer juist: een tweede voorbeeld van *baeshudich* toont, dat de lezing van het hs. en de afleiding van De Vries de ware zijn. In eene berijmde handwaarzegkunde of chiromantie [3]), gevonden in *hs. Serr.* 14 [4]), leest men (vs. 193), dat als iemand die »tafellinie" [5]) heeft

1) Ik maak van deze gelegenheid gebruik, om eene fout in dat glossarium te herstellen. Bij *rese*, bl. 192, moeten de woorden »rese (= *reusie*), 3919" worden geschrapt. Ik maak deemoedig de woorden van Halb. *Aant. op Sp.* 140 tot de mijne: »ik ben toen zeker wat slaperig geweest"; het woord staat daar in de beteekenis *krijgstocht*, *onderneming*, *expeditie*.

2) Vgl. b. v. Mnl. craes voor cras (Mnl. Wdb.).

3) Zie voor eene dergelijke onberijmde handleiding voor handwichelarij, *Belg. Mus.* 10, 266 vlgg.; vgl. 3, 231—235.

4) Zie zevende aanvullingslijst der bronnen van het Mnl. Wdb., bij dl. 3.

5) Vgl. *Belg. Mus.* 10, 267 vlg. en de volgende noot.

Wijt, *basehudich* mede,
Dat (*l.* Dats) vul loghene ende looshede.

Weliswaar is de beteekenis hier niet met zekerheid te zeggen, als men het oorspronkelijk niet met deze bewerking kan vergelijken (want dat dit stuk, even als het uit *Belg. Mus.* 10 vermelde, uit het Latijn is vertaald, lijdt geen twijfel), maar de vorm is in elk geval zeker, en aangaande het bestaan van een mnl. bnw. basehudich, baeshudich, behoeft niet langer verschil van gevoelen of onzekerheid te bestaan. De beteekenis zou eerst duidelijk blijken, als wij den mnl. tekst met het Latijn konden vergelijken, maar het oorspronkelijk is tot heden niet opgespoord. Doch in een latijnschen tekst uit de 16de eeuw, waarin de hoofdtrekken der chiromantie worden beschreven, van Johannes van Haagen [1]) vinden wij althans eenig licht. Onder de eigenschappen, aldaar aan de verschillende lijnen toegekend, behooren ook *lata* en *grossa*, en deze worden aldaar bijeengevoegd, evenals in de bovengenoemde versregels het geval is met *wijt* en *basehudich*, wier beteekenis juist met die der lat. bnw. *latus* en *grossus* overeenkomt. Wij zullen dus aan het bnw. in den *Ferguut*, in weerwil van het lat. *hérissé*, de bet. *dik* moeten toekennen; misschien is deze iets juister dan de opvatting *dikhuidig*, er door De Vries aan toegeschreven. Bij de beschrijving van een reus, die toch altijd mensch blijft, al is het dan ook een afzichtelijk mensch, is het predikaat *dikhuidig* niet zoo bijzonder gepast. Ten slotte eene opmerking over de uitdrukking »baeshudich, stijf", welke m. i. anders moet worden opgevat dan tot heden. De komma moet

1) Getiteld: »Introductiones apotelesmeticae elegantes in chyromantiam, physiognomiam, astrologiam naturalem, complexiones hominum, naturas planetarum, cum periaxiomatibus de faciebus signorum et canonibus de aegritudinibus, nusquam ferè simili tractata compendio *Autore Joanne Indagine*. Wij lezen daar o. a. den latijnschen naam der »tafellinie", nl. *linea mensalis*, »dicitur eo quod mensa manus ab eo constituitur", en op eene andere plaats: »hoc sortita vocabulum, quod inter eam et (lineam) mediam naturalem relictum spatium mensae figuram arguat."

worden geschrapt, en *stijf* opgevat als bijw. van graad bij *baeshudich*, zoodat de woorden dan beteekenen *zeer* (of *buitengewoon*) *dik* of *log*. Dat *stijf* beteekenen kan *zeer*, *in hooge mate*, blijkt o. a. uit mnl. *stijf drinken* (*Cron. v. Vlaend.* 1, 243) en uit ndd. uitdrukkingen als »'t hed *stîf* fraren; 't weid *stîf*; du must nêt so *stîf* reren of ropen" (Koolman, 3, 312).

HET HAAR VAN DEN HOND.

In Huygens' Oogentroost komt in de beschrijving der »Gesonde lien", op bl. 262 van dl. I der Korenbloemen de uitdrukking voor, welke boven deze regels staat en die wel verdient, dat wij haar nog iets nauwkeuriger beschouwen dan tot heden is geschied.

»Het stadige geblick", zegt Huygens, van de toonbeelden van gezondheid en welvaart sprekende,

»van haren Sonneschijn
Verblindt haer' oogen soo, dat wat sy niet en zijn,
Haer dunckt onmogelick, als andere te werden.
Soo siet mense door weeld' in weeld' op weeld' volherden:
Soo legghen s'alle daegh 't haer van den hond daer op:
Soo vieren se staegh schoot en voeren 't in den top,
Tot dat s'een slingerbuy sien vallen in haer laken.

De plaats heeft aan Bilderdijk aanleiding gegeven tot het schrijven dezer aanteekening (bl. 212): »*Thaer van den hond*, oude en gemeene spreekwijs, doch men zei *van den ouden hond*. En dit was mee een woordspeling met het woord *hond* of *hont*. 't Was naamlijk ook de naam van een soort van *oud en sterk bier*. Ook van *Rijnschen wijn*, dien men om 't jaren lang onaangeroerd liggen den naam van *kelderwachter* en zoo van *ouden kelderhond* gaf, en eindelijk eenvoudig *den ouden hond* noemde. Die zijn leed of pijn verdronk, werd daarom gezegd *het hair van den hond* daarop te leggen, evenals men alle verzachting voor allerlei leed *een pleister* of zelfs *een gouden pleister* noemde.

Maar voort te gaan in zijn kwaad in plaats van verbeteren, heette *van den ouden hond* daar op te leggen". — »Dat Bilderdijk gelijk heeft", aldus teekent Eymael in zijne Huygens-Studiën, bl. 131, aan op deze aanteekening, »blijkt uit Langend. *Bruil. v. Camacho* (uitg. Panth.) bl. 35:

't Gebraad is ondieft murf, et smelt puer in je mongt,
Kom gaen we, proef iens van mijn starken *ouwe hongd.*

Vgl. Bredero, *Klucht v. d. Koe*, vs. 179:

Haelt men eens van 't ouwe geloof. *Giert.* Wat is dat?
Opt. Delfs,

en de aant. v. Dr. te Winkel: »Vandaar dat dronken worden van bier genoemd wordt: »gebeten worden van een *Delftschen hond*".

Uit deze mededeelingen blijkt, dat werkelijk *hond* en *oude hond* benamingen waren voor *drank*, hetzij dan wijn of bier. Ik voeg er nog eene plaats bij uit Langendijk's *Krelis Louwen* (bl. 255):

Dat komt deur dat ik bij Kees Krijnen heb ezoopen
Van d'*ouwen hongd*, en die is in mijn kop eloopen,

waarop de dokter antwoordt:

»Nu die veurschreven *oude hond*
Maakt u het lichaam ongezond",

en bl. 256:

»'t Klisteeren zal heel noodig zijn,
Want anders zal dien *ouden wijn*
Uw bloed verdikken.

Doch vanwaar is deze benaming? Bilderdijk beschouwt het woord *hond* in deze beteekenis als een ander woord dan het gewone. Maar hij bewijst het niet, en in het Mnl., Mhd. en Mnd. zou hij ook geen bewijs hebben kunnen vinden: er is in die talen geen spoor te vinden van een woord *hond* in den zin van wijn of bier. Kil. en Plant. zwijgen er eveneens van. Bij Hoogstraten noch bij Bilderdijk zelf is in zijne *Geslachts-*

lijst iets te vinden, en het bij Grimm (4², 1919) vermelde woord *hund* met de bet. *ein bier das in Dassel im stift Hildesheim gebraut wird* zal wel niet als bewijs kunnen gelden van de oudheid der benaming. Ik voor mij geloof, dat wij geene moeite behoeven te doen, om een dergelijk woord te vinden, omdat deze toch vruchteloos zou zijn en overbodig tevens. Immers wat Bilderdijk zelf aan zijne gissing toevoegt, nl. dat men Rijnschen wijn, »om 't jaren lang onaangeroerd liggen" den naam van *kelderwachter* en zoo van *ouden kelderhond* gaf, geeft ons het recht, het vermoeden uit te spreken, dat *hond* in dezen zin geen ander woord is, doch het gewone *hond* in eene door het volksvernuft gewijzigde opvatting. Weliswaar geeft Bilderdijk evenmin bewijzen voor deze meening, en er blijkt dus bij dezen dichter-taalvorscher, bij wien de fantasie ongeregelder en willekeuriger werkte dan bij Jacob Grimm, althans eenige grond voor twijfel over. Bovendien moet opgemerkt worden, dat niet *hond* in dezen zin gebruikt wordt, maar bepaaldelijk *oude hond;* ook in de uit Brederoo medegedeelde plaats wordt gesproken van het »*oude* Delftsche geloof". De *oude hond* was het fijnste, dat de kelder opleverde, dat zorgvuldig was bewaard en slechts bij zeer zeldzame gelegenheden werd aangesproken, dus eene *extra-fijne flesch*. En nu zou het zeer goed kunnen zijn, dat *hond* in deze uitdrukking hetzelfde beteekent als het bij Kil. vermelde hond, Euclionis aula (*een warenarspot*, genoemd naar Euclio, den Warenar uit Plautus' *Aulularia*), thesaurus reconditus aut in terra defossus, d. i. *een zorgvuldig verborgen of in den grond begraven schat* (zie Naschrift). Dat het woord in dezen zin evenmin iets anders is dan het gewone woord *hond*, door het volksvernuft van beteekenis gewijzigd, is duidelijk, wanneer wij er naast plaatsen spreekwijzen aan de volkstaal ontleend, en opgeteekend bij Schuermans in zijn *Vlaamsch Idioticon:* »hij heeft een dikken *hond* op zijde liggen", d. i. *eene groote beurs geld*, en eene andere, vermeld bij Rutten, *Haspengouwsch Idioticon* 94: »zijnen *hond* loslaten", d. i. »zijn *geld* voor den dag halen".

Hoe is *hond* in dezen zin aan zijne beteekenis gekomen? Daar hier ongetwijfeld het volksvernuft aan het woord is, is het moeilijk, den oorsprong op te sporen. Onwillekeurig denkt men bij *hond* aan ndl. *aap*, dat eene zelfde bet. heeft, nl. »een opgespaarde en weggelegde geldsom, een zorgvuldig bewaarde schat." Zie Ndl. Wdb. 1, 527, waar ook wordt medegedeeld, dat het fra. *magot* de beide beteekenissen vereenigt. Den overgang der beide opvattingen vormt de bet. *spaarpot*, welke vermoedelijk eigen is geweest aan *aap*, zoowel als aan *hond*, doch het bewijs, dat voorwerpen in den vorm van aap en hond oudtijds voor spaarpotten hebben gediend, gelijk in onzen tijd daarvoor varkens gebruikt worden, ontbreekt. Zou wellicht het fr. *magot*, beurs, dat etymologisch een geheel ander woord is dan *magot*, aap, aanleiding gegeven hebben tot de benaming? Toen eenmaal *aap* in den zin van *beurs*, *spaarpot* gebruikt werd, kon er licht een ander dier, b. v. een hond, van gemaakt worden, te eer omdat men daaraan het denkbeeld van trouwe bewaking of bewaring verbinden kon. Zoo ontstond naast de uitdrukking *den aap vlooien*, d. i. *de geldsom nauwkeurig tellen*, de gelijkluidende *den hond vlooien*, welke men o. a. leest bij Poirters, *Mask.* 158: »een oud bestemoertjen... sat de vrienden (*den magen*) overal in de wegh, want sy verlangden om haer *hondeken* wat te *vloyen*." Mogelijk is natuurlijk ook, dat *hond* in dezen zin ouder is dan *aap* (*hond* komt in 't begin der 16de eeuw reeds voor; zie Naschrift) en dat het volksvernuft van den hond een aap heeft gemaakt. In deze eeuw hebben hond en aap beide plaats moeten maken voor het varken, en werd de uitdr. *hond of aap vlooien* vervangen door *het varken slachten*.

Als wij de bovengenoemde spreekwijze »het haar van den hond op iets leggen" nog eens nader beschouwen, dan zien wij, dat daarin niet staat *ouden hond*, maar *hond*, en dat dus Bilderdijk geen gelijk heeft, wanneer hij zegt: »voort te gaan in zijn kwaad in plaats van verbeteren heette *van den ouden hond* daar op leggen." Het komt mij dan ook voor, dat Eymael wat al te grif Bilderdijk in dezen gelijk geeft. Ook hij

geeft geen voorbeeld van het gebruik van *ouden hond* in de bovengenoemde spreekwijze; wel haalt hij eene gelijksoortige spreekwijze aan uit de Noordbrabantsche Volkstaal, doch daarin staat niet *oude hond* maar *dezelfde hond* (zie beneden), en ieder zal inzien, dat dit niet hetzelfde is. Hoogstens kan men in de spreekwijze eene toespeling zien op de uitdrukking *ouden hond* — en het feit, dat zij herhaaldelijk van drinkers gebruikt wordt, pleit voor dit vermoeden —, doch de oorsprong kan daarin onmogelijk worden gezocht, al ware het alleen reeds daarom, dat hier van »haar van den hond" wordt gesproken, hetgeen ons natuurlijk doet denken aan hond in den eigenlijken zin. Wij moeten dus in deze richting gaan zoeken. Geven wij eerst nog eens het woord aan Bilderdijk, die in zijn *Geslachtslijst* op hond zich nog eenmaal over de spreekwijze in kwestie uitlaat, en nu aldus: »De oude spreekwijze *thair van den hond weêr opleggen*, voorheen zeer algemeen, en ook in Huygens' Oogentroost te vinden, wordt in mijne Aanteekeningen op dezen dichter verklaard: (zij) beteekent *den ouden of denzelfden gang gaan.*" Men ziet het, de »oude hond" is hier losgelaten, en er is niets meer van overgebleven, dan een »oude gang" [1]). De spreekwijze kan nog wel iets nauwkeuriger weergegeven (want *weer* staat er eigenlijk niet in) en ook verklaard worden, dan door Bilderdijk gedaan is, doch zien wij eerst hoe hij den oorsprong uitlegt. »Naar een oud bijgeloof lei men, na van een hond gebeten te zijn, het hair van dien hond op de wond ter genezing, evenals op een kwetsuur van een venijnig dier (b. v. een schorpioen) dat dier verbrijzeld tot verband strekte. Die dus van een hond gebeten was, nam zijn toevlucht tot dien hond om van

1) Op nog eene andere plaats vinden wij dezelfde verwarring van *ouden hond* en *denzelfden hond*, nl. in *Het mergh van de Ndl. spreekw.*, aangeh. bij Suringar, *Erasmus* bl. 402, en Harrebomée 3, 210: »Men moeter 't hayr van den *ouden* hondt oplegghen", en t. l. a. p. (uit hetzelfde werk): »die het hair van den ouden hondt er gansch boven op zetten."

zijn hair daarop te leggen, en gelijk de dronkaart zijn toevlucht telkens op nieuw tot den wijn neemt, ook om bij de gevolgen der dronkenschap troost te zoeken, zoo geleek men dit bij dat *opleggen van het hair van den hond.*" Ook deze woorden worden weliswaar niet met voorbeelden gestaafd, doch hiervan zijn juist in den laatsten tijd allerlei bewijzen gevonden en bekend gemaakt, en daaruit blijkt duidelijk, dat Bilderdijk hier de zaak meesterlijk uiteengezet en de ware verklaring der uitdrukking medegedeeld heeft. Er behoeft niets aan toegevoegd te worden dan alleen de bewijzen, en die laat ik hier volgen.

In 1891 verscheen te Gent bij Julius Vuylsteke een vanwege het »Taelverbond" uitgegeven werk van A. de Cock over »Volksgeneeskunde", eene der onderdeelen der wetenschap van den dag en der mode, nl. Volkskunde of Folklore. Op bl. 29 vlg. spreekt hij over de eigenaardige geneeswijze, welke met den naam van sympathie bestempeld kan worden, en in onze eeuw als homoeopathie [1]) op nieuw een kortstondig bestaan heeft gehad, aldus: »Hoe is het volk nu op het denkbeeld gekomen van zijne gekke remediën en praktijken? Waaruit heeft het de vermeende kracht van een aantal dingen en kruiden afgeleid? Wat heeft de massa doen gelooven, dat vele heiligen als bijzondere schutspatronen tegen bepaalde ziekten en kwalen aangesteld zijn? Moeilijk op te lossen vraagstuk, dat wij aan meer bevoegden overlaten. Zeker is het althans, dat de sympathie hierin de hoofdrol speelt en daarom onze beste aandacht vergt. (Zij is) eene gemeenschappelijkheid van gevoel tusschen de natuurwezens aan den eenen en den lijder aan den anderen kant. Dat geheimzinnig verband kan berusten op de oorzaak der ziekte, het uitwerksel, den naam, den aard der ziekte enz."

---

1) Zie Van Dale 604: »homoeopathie, geneeswijze door hetgeen de kwaal zelve verwekt; het homoeopatisch stelsel, een stelsel door Dr. Hahnemann (*uit Leipzig*) uitgevonden, bestaande in het aanwenden van zulke middelen, die bij een gezonde juist die kwaal zouden teweegbrengen, b. v. purgeermiddelen tegen buikloop." Zie ook Littré op homéopathie.

Daarvan worden achtereenvolgens merkwaardige voorbeelden medegedeeld, die ik hier niet kan herhalen. Alleen haal ik nog aan van bl. 30, wat ons voor ons bepaalde doel te pas komt: »de oorzaak, b. v. den hond die u gebeten heeft. Men volstaat met zijn haar op de wonde te leggen of zijn vleesch te eten. Dat gebruik is in geheel Europa, ja in Indië en China terug te vinden". Homoeopathie, gelijk men ziet. Alleen met dit verschil, dat hier onder deze geneeswijze verstaan wordt, die welke de geneesmiddelen ontleent aan datgene wat de kwaal veroorzaakt of teweeggebracht heeft, niet, die middelen aanwendt, welke in den regel de kwaal zouden veroorzaken [1]).

Onlangs vond ik in een handschrift, berustende op de Universiteits-bibliotheek te Gent, afkomstig uit de nalatenschap van Serrure [2]), op bl. 120 de rechtstreeksche bevestiging dezer meeningen in een recept tegen eene hondsbeet, waarin werkelijk dit homoeopatisch middel wordt voorgeschreven; het luidt aldus: »Omme te ghenesene een hondtsbete, neemt een ey ghestampt mette schale ende daerinne *thaer van den honde.*" En dat Bilderdijk gelijk heeft, als hij zegt, dat deze spreekwijze vroeger zeer gewoon is geweest, bewijst o. a. eene plaats uit Ogier, *De Seven Hooftsonden* (nieuwe uitg., 1890), bl. 113 (aangeh. bij De Cock t. a. p.):

»Alsmen van Honden gebeten is, moetter tselve *hayr* op liggen,
Maer ick sal anders, leggen slaegen op den Hont,
d'Inbeldingh die men maeckt verbetert wel een wond."

Vgl. ook Harrebomée, dl. 3, bl. CCXLII, waar de uitdrukking vermeld wordt in een verhaal, betreffende Peter den Groote en Cornelis de Bruyn (zie Navorscher 16, 81) en ook wordt medegedeeld, dat dit bijgeloof nog niet geheel uitgestorven is.

---

1) Zie een opstel van den Heer A. Gittée in den Tijdspiegel van 1892, getiteld „Volksgeneeskunde en beschavingsgeschiedenis", en vooral ald. bl. 12.

2) In het Mnl. Wdb. aangeduid als *Hs. Serr.* 14 (zie Zevende Aanvullingslijst der bronnen, bij dl. 3).

»Ik heb", aldus lezen wij daar, »er nog wel in Noordholland ontmoet, die van een kwaden hond eenen beet ontvangen hebbende, er het allereerst aan dachten, hem zeer behendig een vlokjen haar af te knippen, om daarmede de wond te heelen". En nog heden is de uitdrukking in allerlei volksgezegden bekend, vooral in toepassing op het willen verdrijven der gevolgen van dronkenschap door een nieuwen roes. De bedoeling der spreekwijze is eigenlijk niet, zooals Bilderdijk zegt, »zijn ouden gang gaan", maar »een geneesmiddel aanwenden, waardoor de kwaal verergert, of althans niet geneest". Huygens gebruikt haar in dezen zin, doch nog niet van het drankgebruik in het bijzonder, maar in het algemeen van het zich baden in weelde of zingenot:

Soo siet mense door weeld' in weeld' op weeld' volherden:
Soo legghen s'alle daegh thaer van den hond daer op;

òf hij vergelijkt de weelderigen bij dronkaards, en dan staat de spreekwijze ook hier in dezelfde beteekenis. Dit laatste zal wel juist zijn; althans in dezen zin is de uitdr. al oud. En nog heden wordt zij in allerlei tongvallen toegepast op het gebruiken van drank, ten einde de onaangename gevolgen van een roes, door dienzelfden drank veroorzaakt, te verdrijven. In dien zin is o. a. in Noord-Brabant en Limburg nog bekend de uitdr. *haar van denzelfden hond er op leggen*, wanneer men de gevolgen der dronkenschap door drank tracht te verdrijven" (Eymael t. a. p. bl. 131). Hierop doelt het spreekwoordelijk gezegde bij Harreb. 1, 316: »de hond die mij gebeten heeft moet mij ook genezen", waarbij de volgende Aanteekening is gevoegd: »dit is een spreekwoord in den mond der nathalzen bestorven; ziende op den roes van gisteren, beginnen zij dan de flesch op nieuw lustig aan te spreken. In denzelfden zin zeggen de drinkebroers: »die van den hond gebeten is, moet van hetzelfde haar daarop leggen"". Ook op bl. 268 vinden wij het vermeld, en daaraan toegevoegd deze aanteekening: »dat is, verdrijf het kwaad door het eigen kwaad, gelijk het bijgeloof

meende, dat de dollehondsbeet te genezen was door eene pleister van hondenhaar. Het spreekwoord wordt op dronkaards toegepast, die de duizelingen in het hoofd, door den drank ontstaan, door den drank trachten te verdrijven." En wel, voeg ik er bij, door denzelfden drank, waardoor de kwaal is veroorzaakt. Vgl. verder Suringar, *Erasmus* bl. 402. Aan de vermelding van het spreekw. »clavum clavo pellere", voegt Erasmus toe: »quod quidem et hodie manet aeque celebratum inter compotores. Addunt jocum de pilo canis rabidi, et experiuntur facetiam multis exitialem." Het spreekwoord is verder te vinden bij Tuinman, De Brune, Gruterus, Witsen, Van Eyk, Bohn, alle aangehaald bij Suringar, *Erasmus* 402; en Harreb. 3, 210 en 407. Ook in fransche en duitsche spreekwoordenverzamelingen komt het herhaaldelijk voor. Zoo leest men bij Meurier: »contre morsure de chien de nuict le mesme poil tres bien y duit"; bij Car. Bovillus: »ejus qui te momordit pilis vel sanguine curabere; du poil de la beste qui te mordit ou de son sang serais guery"; bij Eiselein, *Sprichw.* 331: »Man must hundshare darauf legen"; prendre du poil de la bête, d. i. »einen schaden mit dem heilen, womit er verursacht worden"; bij Körte, *Sprichw.*: »hundshaare auflegen, d. i. sich heilen mit demselben, was das übel veranlaszte, z. b. katzenjammer mit branntwein"; bij Lehmann, *Politischer Blumengarten*: »uf des hundes bisz hundshar nit vergisz, und uf vil win lasz win das beste pflaster sin"; bij Simrock, *D. Sprichw.* 267: »hundsbisz heilt hundhaar"; bij Wander, *Sprichw. Lex.* 2, 875: »wer von hunden wird gebissen, der heilt es mit hundshaaren"; zoo ook ald. bl. 900 en 905.

Dat het bij het spreekwoord in deze opvatting niet noodig is te denken aan eene toespeling op den bovengenoemden »ouden hond" bewijst het feit, dat ook in de meeste der bovengenoemde fransche en duitsche spreekwoorden, de toevoeging *oud* niet voorkomt; ook in Engeland zegt men op dezelfde wijze tot iemand, die lijdt aan de gevolgen van een roes, m. e. a. w. aan katterigheid: »take a hair of the dog, that bit you".

Eene andere vraag is, of niet misschien de bovengenoemde beteekenis *drank* (wijn of bier), aan *hond* is eigen geworden tengevolge der bepaalde toepassing, die van de spreekwijze »haar van den hond er op leggen" werd gemaakt. Is dit zoo — en hoewel het niet onmogelijk is, is een stellig antwoord hier op niet te geven — dan zou daardoor de bet. van het woord *hond* in de 17de eeuw, en van het uit Grimm's *Wdb.* aangehaalde hd. *hund*, naam van eene biersoort, voldoende worden verklaard en opgehelderd.

J. VERDAM.

NASCHRIFT.

Mijn vriend J. W. Muller wijst mij nog op eene andere, veel oudere plaats, waar *hont* voorkomt in den zin van *schat*, nl. in eene klucht *van den jongen Jacke*, waarvan een Antwerpsche druk van 1528 bekend is. Een exemplaar van den Amsterdamschen druk (bij Hermen Jansz., z. j.) is in de Bibl. van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden. Zie Joh. Bolte, *Das Märchen vom Tanze des Mönches im Dornbusch* (in Festschrift zum 5. Neuphilologentage, Berlin 1892). Ald. leest men bl. 54, vs. 833:

Noyt en had ick beteren vont,
Dan dat ick dus crijghe desen *hont*,
Die mijn stiefmoeder hier heeft gheborgen;

Vgl. 51, 709:

Hier heb ick nu gemaeckt een gat,
Daer legghe ick in desen heymelijcken *schat;*

en 55, 879:

Dus wil ick gaen sonder dralen
Van stonden aen mijnen *schat* halen,
Die ick daer buyten heb verborgen.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

In den negenden jaargang van dit tijdschrift zijn door mij eenige opstellen geschreven, gewijd aan tekstcritiek op Velthem's *Spiegel Historiael.* Zij zijn te vinden in Deel IX blz. 22—80; blz. 81—89; blz. 204—219 en blz. 246—262. Ik heb mij daar bepaald tot de eerste drie boeken van de acht, waaruit Velthem's geschiedboek bestaat, en heb van blz. 22—89 die plaatsen besproken, waarvan tot heden geen bronnen zijn aangewezen (I), en van blz. 204—219 en blz. 246—262 de emendaties medegedeeld, welke Heelu's *Slag bij Woeringen* aan de hand doet, die eene van Velthem's bronnen is geweest (II). Voor de eerste drie boeken blijft nu nog over de bespreking van die hoofdstukken, waarvan als bron is aangewezen het *Speculum Historiale* van Vincentius van Beauvais. Dat zijn de hoofdstukken 4—19 van het eerste boek. Ook nu zal weer blijken, dat de oogst van bedorven plaatsen, die gemakkelijk te herstellen zijn, zeer ruim is. Waar uitweiding niet noodig is, hoop ik kort te kunnen zijn, en tevens van de honderdtallen emendaties die weg te laten, welke in eene nieuwe uitgave op hare plaats zouden wezen, maar voor een tijdschriftartikel niet belangrijk genoeg zijn.

De kennis van de Latijnsche bronnen, voor zoover zij bekend zijn, waaruit Velthem heeft geput, danken wij aan De Vries. Zie de Bijlage achter *Sp.* III blz. 462 vlgg., en in de *Inl.* het hoofdstuk over Velthem. Onmisbaar is het Latijn tot recht verstand van Velthem's vertaling, al moeten wij ook erkennen, dat wij dikwijls niet verder komen dan tot het begrip, dat Velthem niets begrepen heeft van wat hij neerschreef. Of Velthem het Latijn goed machtig was, al was hij ook priester, trek ik in twijfel; zeker is, dat hij de moeilijke plaatsen, die bij Vincentius niet duidelijk of kennelijk bedorven zijn,

overslaat, en dat hij, wat nog veel erger is, de plaatsen, die hij wel vertaalt, dikwijls ook niet begrijpt of liever zich den tijd niet gunt, om ze te kunnen begrijpen. Vandaar verwarringen als van *annalibus* en *animalibus*, waardoor *dieren* uit *boeken* geschapen worden; zelfs durft Velthem van de *boosheid der tortelduiven* spreken, zonder blikken of blozen *turtur* uit *vultur* lezende. De volgende bladzijden moeten derhalve herhaaldelijk blijken bevatten van Velthem's tekortkomingen, maar beter eens vooral te weten, waar Velthem onzin heeft geschreven, dan vruchteloos naar zin in zinlooze rijmelarij te zoeken.

Evenals vroeger behandel ik de corrupte plaatsen in de volgorde, waarin zij bij Velthem staan, maar hoofdstuksgewijze bij elkander genomen.

III. PLAATSEN UIT DIE HOOFDSTUKKEN, WAARVAN LATIJNSCHE BRONNEN ZIJN AANGEWEZEN.

VINCENTIUS lib. 32, cap. 54—cap. 66. — VELTHEM I, cap. 4—cap. 19.

VELTH. I, 4. Velthem heeft in het eerste boek van zijnen spiegel van cap. 4 tot en met cap. 19 vertaald [1]) uit het Speculum Historiale van Vincentius van Beauvais, lib. 32, cap. 54—cap. 66, uitgave van 1473 [2]) te Straatsburg. Deze capita bevatten een overzicht van den toestand van het oosten ten tijde van paus Innocentius III. Dat werkelijk Innocentius III bedoeld is, moet worden aangetoond, aangezien daarmede samenhangt de verbetering van de eerste corrupte plaats, die wij bij Velthem ontmoeten, ik bedoel vs. 8 van cap. 4; waar wij lezen:

---

1) De volgende verzen worden bij Vinc. niet gevonden, maar zijn door Velth. zelven aan den tekst toegevoegd: I, 4, 14—21; 26—52. I, 5, 5—9; 14 en 15; 42—50. I, 6, 19 en 20; 33 en 34; 49—56. I, 8, 69—70. I, 9, 57. (laatste helft) en 58; 64 en 65; 68. I, 14, 26, 27. I, 18, 64—68.

2) Deze uitgave heeft wel drukfouten, maar niet zoovele, als die van 1494, te Venetië verschenen, zoodat de eerste ons niet zoo dikwijls in den steek laat, als wij den Middelnederlandschen tekst uit den Latijnschen willen herstellen of verklaren.

Een paus hiet Innocentius
vs. 8 Die van derre namen dus,
Hi begeerde te weten sere
Hoe menich soudaen hoe menich here
Die (*l.* Daer) enich lant hadde beseten.

Blijkbaar is in vs. 8 het rangnummer uitgevallen. Afgaande op de plaats, waar Velthem het verhaal inlascht in zijn werk, zou men vermoeden, dat paus Innocentius IV (1243—1254) is bedoeld, en er dus gelezen moet worden: „Die *vierde* van derre namen." Leest men echter door, zoo ziet men, dat Velthem zich verontschuldigt, dat hij eerst hier, in het jaar 1247, het rapport over het oosten mededeelt, waarom *indertijd* door paus Innocentius is gevraagd. Dit reeds brengt ons op het vermoeden, dat niet Innocentius IV, maar een vroegere paus van dien naam moet bedoeld zijn. Vincentius heeft: »Innocentius papa huius nominis *tertius*". Aan eene drukfout valt niet te denken: ook de hss. van het Speculum te Rome en te Parijs hebben »tertius." Deze mededeeling dank ik aan den heer C. J. Gonnet, archivaris te Haarlem. De lezing

vs. 8 Die *derde* van derre namen dus

staat derhalve vast.

Maar, vragen wij ons onwillekeurig af, hoe komt Velthem aan den onzin van Innocentius III reeds om een rapport over het oosten aan den patriarch van Jeruzalem te laten vragen, en dat rapport pas in 1247 in Europa te laten verschijnen, toen Innocentius III reeds meer dan 30 jaar dood was? Het is toch niet twijfelachtig, of zulk een rapport door een paus gevraagd moest dienen om een kruistocht af of aan te raden, en welk actueel belang zou eene uitvoerige beschrijving, waarover een 40tal jaren gewerkt was, nog kunnen hebben? Alles zou reeds lang veranderd zijn. Velthem heeft iets van dat bezwaar gevoeld, maar niettemin verzekert hij bij herhaling en met klem, dat het onderzoek zoo lang geduurd heeft, omdat — en nu zuigt hij maar eene reden uit zijn duim — er

zooveel werk aan was. Te dien einde breidt Velthem de opgave van den paus aan den patriarch uit, wat aan ieder zal blijken, die de 52 verzen van dit Mnl. hoofdstuk vergelijkt met de korte mededeeling in het Latijn: »Si quidem Innocentius, papa huius nominis tertius, scire volens quae apud illos sunt, et nomina satraparum contra quos ad bellum parabatur exercitus christianorum, scripsit patriarchae hierosolymitano ut, inquisita fideliter veritate, statum ei nunciaret praedictorum." Itaque patriarcha, quam citius potuit mandatum exsecutus apostolicum, rescripsit." Wij zien het, nergens staat, dat het onderzoek zoo lang geduurd heeft, integendeel *quam citius potuit* heeft de patriarch de opdracht vervuld. De reden van Velthem is dan ook niets dan een leugen, om zich uit den nood te redden.

Ik geloof eene aannemelijke verklaring te kunnen geven, hoe Velthem in dien nood kwam. Velthem was een man, die zoo snel en zoo oppervlakkig werkte, dat het als een paal boven water staat, dat hij zich stellig den tijd niet gegund heeft, om de 53 capita van dit boek van Vincentius te lezen, voordat hij begon het 54ste te vertalen. Vincentius nu is bij het begin daarvan reeds gekomen aan het concilie te Lyon (1245) en vermeldt allerlei daarvan, o. a. hoe paus Innocentius IV veel moeite doet, om een kruistocht te organiseeren, die, bij de verwarring in het oosten, waar de Mongolen nu de Mahomedanen bestoken, gemakkelijker dan ooit zal vallen. Daarop weidt Vincentius zeer lang uit over de Mongolen en hun wassenden invloed in het oosten, en, nadat hij eindelijk verteld heeft, dat de Mongolen een brief aan den keizer van Duitschland hebben gezonden, zegt hij terloops, dat de keizer Hendrik Raspe van Thuringen gestorven is en *Willem II, graaf van Holland* in diens plaats als tegenkeizer is gekozen. »En," zegt Vincentius verder in het begin van cap. 54 »nu heb ik zoolang uitgeweid over die heidensche Mongolen, nu wil ik ook nog eens iets vertellen over de Mohammedaansche rijken in het oosten. En dat is bekend uit het onderzoek dat *Innocentius III* heeft ingesteld."

Ziedaar de gedachtengang van Vincentius, maar van dien gedachtengang weet Velthem niets. Is het nu niet zonneklaar, dat eenvoudig de bloote vermelding van Willem II, graaf van Holland, aan het einde van cap. 53, Velthem er toegebracht heeft, om maar botweg aan te nemen, dat hetgeen in cap. 54 en vlgg. wordt gemeld, uit denzelfden tijd moet zijn?

I, 5. Een enkel woord over verschillende woorden in dit hoofdstuk, die Le Long fout heeft laten drukken. In vs. 1 heeft het hs: *twee gebroeder*, niet *gebroeders*, in vs. 16: *des broeder*, niet *des broeders*. De latere vormen van meervoud en genitief zijn hier bijgevolg niet door Velthem geschreven. Evenmin mag men tot een infinitief *segen* besluiten, afgaande op vs. 27 in dit hoofdstuk, het hs. heeft *secgen* [1]). De fouten in de eigennamen vond Le Long reeds in het hs. In vs. 2 *Saphanus* l. *Saphadinus*, in vs. 20: *Moradijn* l. *Noradijn*, Vinc. *Noradinus*. Vs. 18: »*Die* hadde ontfaen die Soudaen van Icone" is de vertaling van: »*Quem* manu tenuit soldanus Iconii"; het gecursiveerde *die* is dus acc. sing. masc. De verzen 22—25 zijn eene niet nauwkeurige uitbreiding van »quantum permisit caliphus eorum." Voor het overige is dit caput niet zeer slordig vertaald; alleen valt nog op te merken, dat niet in het Latijn gevonden wordt hetgeen Velthem na vers 41 tot het einde vertelt; daarentegen laat Velthem weg de mededeeling bij Vincentius te vinden: »Est enim haec civitas (Baldach = Bagdad) Agarenorum peregrinalis." Was Velthem hier werkelijk au bout de son latin? Of wist hij geen weg met de Agareni? Moeilijk toch kunnen wij hier beweren, dat Velthem met te groote haast werkte; wat hij voor het weggelatene in de plaats geeft, is veel uitgebreider.

I, 6. In dit hoofdstuk vraagt vooral vs. 31 onze aandacht. Er is verteld, dat op een bepaalden tijd in het jaar vele pel-

1) De tekst, zooals Le Long dien geeft, is niet te vertrouwen. Voorbeelden, in grammatica's en elders daaruit aangehaald, kunnen nooit iets bewijzen.

grims in Bagdad zijn en dat dan de kalief ten tempel gaat, om Mahomed te aanbidden;

Ende alse sijn beden dan es gedaen,
vs. 30 Eer hi uter kerken mach gaen,
So *hout* hi enen tijt daer
Met groten lichte harde claer.

Hout in vs. 31 zou te verklaren zijn als *onthoudt zich*, *toeft*, zie *Mnl. Wdb. III* 643, 7. Doch in het hs. staat *hont*, dat met den rooden inkt der hoofdletters, zoo goed als het ging, veranderd is in *hoeft;* vss. 31 en 32 geven bijgevolg nauwkeurig weer: »splendide quidem *epulatur*." Van *hoven* = *epulari* zie men tal van voorbeelden in het *Mnl. Wdb. III*, 678.

In vs. 36 leze men natuurlijk *sett* in plaats van *seit*. In vs. 40 leze men weder *Noradijn* voor *Moradijn* en beschouwe *die* als acc. masc.

I, 7. Schrikkelijk is er in dit hoofdstuk geknoeid met de eigennamen, maar ook bij Vincentius klinken sommige zoo verdacht, dat een historisch onderzoek hoog noodig is, al voert het mij hier ook te ver.

Van de bepaalde mededeeling: »Saphadinus XV filios habuit, quorum septem terrarum possessores, alios octo redditnum perceptores fecit," maakt Velthem zich af met de vertaling: Hadde (hi) XV sonen met, die hi al hevet wel beset in groter heerscapien en in rijcheit.

Vooral van belang zijn in dit hoofdstuk twee emendaties, die door het Latijn gesteund worden. In de eerste plaats vs. 12; wij lezen daar, dat Saphadyn aan elk zijner zonen een gebied te besturen geeft.

Sijn outste sone Melechadinus
vs. 10 Dien gaf hi te dele aldus
Egipten al groet ende clene
Met hondert dusent scapen gemene.

Van die *scapen* in vs. 12 weet het Latijn niets. Daar staat

pr it possedit Aegyptum totam parte meridiei sitam." De ijn d ae, *dorpen*, zooals Velthem (o. I, 6, 47) lt; ar *schapen* l. *dorpen* is min- llekeurige Aan het uitvallen van eene denken en *l scaj* te lezen ligt voor de hand, het is niet bewezen, dat *l scap* kan beteekenen *dorp*. m datur. Heeft Ve em misschien gelezen centum in plaats van centi illib' villarum, en een demi- van *ovis* daarin gezien? In dat geval heeft Velthem zelf, het ook klinke, de schapen in den tekst gebracht. plaats, die ik bedoel, is vs. 38, die wij lezen in n verband:

Die vierde (sone) hiet Meliomodelrijn
Ende dese hadde ten dele sijn
35 Alt lant van Asyen, des sijt gewes,
Met al datter toe horende es;
Dat wel onder stede ende castele
Die hevet te sinen dele
Sonder die dorpe diere in staen,
40 Die al buten der rekeningen gaen.

Latijn: »Quartus Meliemodam possedit totum regnum Asiae cum omnibus pertinentiis, quod bene continet civitates et castra sexingenta absque villis."

Vs. 38 is te kort, de zin loopt niet rond en het aantal van de steden en de kasteelen is niet genoemd. Deze drie bezwaren worden opgeheven, als wij aannemen, en die veronderstelling is niet te boud, dat Dit in vs. 38 verkeerd is gelezen uit DC, d. i. *zes honderd;* lees derhalve:

Dat wel onder stede ende castele
Ses hondert hevet te sinen dele.

In het hs. staat de fout reeds. Een paar verzen verder vinden wij dezelfde constructie:

Ende hiertoe horen, sijt seker des,
Acht hondert onder castele ende stede
Onder (*l.* Sonder) die dorpe getellet mede.

Het hs. heeft DCCC.

Op eene derde plaats in dit hoofdstuk heeft Le Long het hs. verkeerd gelezen. Er staat bij hem:

Ende (Saphadijn) geeft dan elken (sone) een vingerlijn
Genoemt na tgebeelde sijn.

»Genoemt is genoemt" (!!!) zegt Le Long in margine, en toen begreep hij het zeker! Het hs. heeft zeer duidelijk:

Gevormt na tgebeelde sijn,

hetgeen de vertaling moet zijn van: »Dans cuilibet annulum aureum, *imagine sua insignitum.*"

I, 8. In het begin van dit achtste hoofdstuk is een vers van zijne plaats geraakt en onbegrijpelijk geworden, hetgeen het best zal blijken, als ik den Middelnederlandschen tekst en den Latijnschen afschrijf:

Twee van Saphadijns kinder
Hebben oec in hoeden ginder
Theylich graf, dat oec ter stede
Onder tiden onse lieden hoeden mede
vs. 5 Entie offerande (hs.) nemense daer
Die wel rentet over jaer (*l.* over *een* jaar?)
Twintich dusent sarrasynsce bisante;
Dit deilden onder hem dese seriante.
Ende vier van sinen ioncsten sonen
vs. 10 Die twee outste van den gonen,
Bevreden ende hoeden dwater dus
Dat geheten es Licalus.

Vs. 10 moet voor 9 staan, zal er beteekenis komen in de woorden. Lees:

Dit deilden onder hem dese seriante,
Die twee outste van den gonen (= van Saphadijn).
vs. 10 Ende vier van sinen ioncsten sonen
Bevreden ende hoeden dwater dus
Dat geheten es Licalus.

Latijn: »Ex filiis autem eiusdem Saphadini redditum perceptoribus *duo maiores* sepulchrum Domini cum quinque christianis custodiunt et oblata percipientes, quae bene per annum XX millia byzancios saracenicos valent, inter se dividunt. Quattuor autem de sex minoribus filiis cuiusdam aquae percipiunt redditus, quae Likalis nuncupatur." Velthem laat onvertaald »redditum perceptores", evenals in het begin van het voorgaande hoofdstuk. Evenmin vertaalt hij diezelfde woorden in het opschrift van dit caput. Drie- of viermaal schijnt Velthem geen weg te hebben geweten met de beteekenis van redditum perceptores, maar eindelijk uit het verband den zin gevat hebbende, vertaalt hij *redditus* en *percipere* verder in dit hoofdstuk goed, maar had natuurlijk geen tijd de voorgaande plaatsen te herzien en aan te vullen.

Nog valt op te merken, dat Velthem zich vergist in het aantal der zonen van Saphadijn, of althans zeer onduidelijk spreekt. In het Latijn wordt gezegd, dat van de acht, die geen gebied te besturen hebben, de twee oudste het heilige graf bewaken, de vier daarop volgende de inkomsten trekken van een zeker water, Likalis genaamd, en de twee jongste priester zijn. In vs. 17 brengt Velthem ons op het dwaalspoor, dat er maar van zes in plaats van acht zonen gesproken wordt; of moeten wij misschien lezen: »Die twee ioncste *na* den vieren", in plaats van: »Die twee ioncste *van* den vieren"?

Eene andere plaats in dit hoofdstuk levert wederom een bewijs, dat Velthem niet begreep, wat hij vertaalde. Wij lezen in vs. 27 vlgg.:

Saphadijn, deser kinder vader,
Hadde oec xv wijf tenegader
Ende haer erve, dat hem horde toe.

Hiermede kan wel niet anders bedoeld zijn, dan dat Saphadijn vijftien vrouwen had met alles, wat zij bezaten. (*Hem* dat. meerv. op »wijf" betrekking hebbende). Bij Vinc. staat wat anders; nl. niet van *erfgoed* is daar sprake, maar van Saphadijn's *erfgenaam*, die, evenals Saphadijn zelf, ook vijftien vrouwen had. Vincentius: „Habuit autem Saphadinus XV uxores et similiter eius heres."

De vorm *roimt* in vs. 44, door Le Long als *roemt* beschouwd, althans als *prijst* verklaard, is verkeerd gelezen; in het hs. staat *mint*.

Ook aan Le Long is te wijten de verkeerde lezing in vs. 64:

Ende doet *ander vragen* daer naer
Wat boetscap dat si bringen nu.

Lees: *ondervragen*. Latijn: »*quaeri* tab eo viae illius causam."

I, 9. De opschriften van sommige capita zijn soms ook schromelijk in de war; zoo zal men in dit negende hoofdstuk moeite hebben uit het opschrift: »Dit sijn Regaelstede van Egiptenlande entie beste" den Latijnschen tekst: »De situ civitatum Aegypti regalium et primo Damiatae" te herkennen.

Daarna vinden wij al dadelijk drie fouten in de eerste vier regels: een verkeerd rijm, alleen pro memorie vermeld; *porte* gebruikt ter vertaling van *portus*, waardoor Alexandrië die *porte* van het rijk genoemd wordt, en een oogenblik later Damiate die *dore* heet, hetgeen zeker de duidelijkheid niet verhoogt; en ten derde moet

Ende neuwe (= nieuwe) Babilonie mede
vs. 4 *Ende* Kadris, die vrouwe es al der stede;

veranderd worden, althans naar den Latijnschen tekst te dezer [1]) plaatse, in

Ofte Kadrus, die vrouwe es al der stede.

1) Vergelijk echter *Velth.* I, 10, 1.

Met Nieuw-Babylon of Kadrus wordt Kaïro bedoeld. De plaatsbeschrijving van vs. 7 tot vs. 24 komt met het Latijn overeen; wat daarin dus minder juist is, komt in de eerste plaats op rekening van Vincentius. Daarna van de periodieke overstrooming van den Nijl sprekende, zegt Le Long, dat het water in de maand *Nilus* (vs. 31) buiten de oevers treedt. Velthem heeft bedoeld de maand *Juli*. Daar in het hs. de stip ontbreekt, is niet uit te maken, of daar *nilus* of *iulus* staat, maar Velthem schreef stellig het laatste, naar Vinc.: »A mediato *Julio* usque ad exaltationem sanctae crucis excrescit (Nilus) et iterum usque ad epiphaniam Domini decrescit. De mededeeling, daaraan in het Latijn voorafgaande, dat de Nijl zich bij den mond in zeven armen splitst, wordt door Velthem wat onhandig in vs. 33 vertaald, en door Le Long nog onhandiger van eene soort van interpunctie voorzien.

In vs. 29: »Want dat (overstroomen) makent soe vet",
Lees: »Want dat maket *dat lant* soe vet".
Vinc. *terram impinguit.*

De beschrijving van Damiate van vs. 41 tot het einde van dit hoofdstuk lijdt niet aan overmaat van duidelijkheid, maar ik geloof wel, dat Velthem het zoowat heeft begrepen. De »twee paer mure" uit vs. 41 zijn echter in het Latijn »duplex murus", de »fosseiden diep ende sture" zijn een »fossatus latus ac bene muratus". De wonderlijke constructie »*van* cleinen torren.... sijn onvertellijc" is ontstaan door het denken aan tweeërlei zinsbouw te gelijk. Dat er verder een sterke toren staat tegenover *al* de genoemde torens (vs. 47 vlgg.) is niet overeenkomstig met het Latijn, waar staat: »In medio Nili *ex opposito turris soldani* est sita turris fortis et alta, a cuius pede ducitur ad turrim soldani catena ferrea. »Lees verder in vs. 55 *nieweren*, in vs. 61: *Antiochen*, in vs. 64: Ende *die* daer.

I, 10. Ook in dit hoofdstuk zijn weer verschillende verbeteringen aan te brengen. *Van* in het eerste vers moet ver-

vallen; het zal door het opschrift er in gekomen zijn. In dezen zelfden zin weerspreekt Vincentius, en bijgevolg ook Velthem, de bewering, dat Nieuw-Babylon en Kadrus eene en dezelfde stad zijn; zie vs. 4 in het vorige hoofdstuk. Wij lezen nu: »Nova Babylon *et* Kaicus sive Kadrus sunt civitates *duae* intermedia parte tertia unius leucae". De eenige verklaring, die ik er op weet, is, dat de twee steden, zoo dicht bij elkander liggende, feitelijk één werden, en dus bij een overzicht, als in het vorige hoofdstuk werd gegeven, voor ééne stad konden doorgaan, maar bij de nadere beschouwing, waartoe hier wordt overgegaan, als twee plaatsen opgegeven moeten worden. De schijnbare tegenstrijdigheid moet dus in den tekst blijven.

Bij Velthem staan de twee steden wel op een mijl afstand, maar dat is niets dan slordigheid in het vertalen.

Voor vs. 24 zie men de emendatie van De Vries, *Taalz.* blz. 44. Wat er bedoeld wordt (vs. 47—60) met het tweede en het derde Babylon, die beide in Egypte liggen, mogen de aardrijkskundigen verklaren; hier zij alleen vermeld, dat in vs. 52 *Chobar* in plaats van *Thabor* gelezen moet worden, en dat hoogstwaarschijnlijk vs. 60 corrupt is. Van het derde Babylon wordt daar gezegd, dat

Daer in gestaen was wilen ere
vs. 60 Des conincs stoel, *des conincs ere.*

Latijn: »In qua olim fuit regia sedes *et horrea Joseph.*

Eene zekere verbetering weet ik niet. Het waarschijnlijkst is misschien, dat Velthem »horrea Joseph" niet heeft vertaald, en »regia sedes" tweemaal weergeeft, eerst door »des conincs stoel", daarna door »des conincs ere", een hendiadys voor »des konings eergestoelte". Heeft Velthem wel nauwkeurig vertaald, zoo zou er moeten staan

Des conincs stoel ende Josephs scuere

De schrijfwijze *cō* = *koning* (ook hier ter plaatse in het hs. aldus) zou veel overeenkomst kunnen hebben met eene afkorting van *Joseph; ere* zou een overblijfsel kunnen zijn van (*scu*)*ere;*

maar het rijmwoord *wilenere?* Het veiligst is, dunkt me, er maar niet aan te tarnen. Doch een derde is ook mogelijk. Gesteld *des conincs* is eene verschrijving onder den invloed van de gelijkluidende woorden in het begin van het vers, zou dan

Des conincs stoel ende Josephs ere (: wilenere)

te verklaren zijn uit het Latijn: »regia sedes et horrea Joseph"? Er bestaat een Mnl. woord *eren* (niet *ere*) dat *vloer*, *grond*, *bodem* beteekent, (Mhd. *ern*, *eren*: Hgd. *ähren*), hetwelk in de *Rose* eens is gevonden: zie *Mnl. Wdb.* II, 690. Dat Velthem daarmede *horrea* vertaalt, is niet wel mogelijk; maar misschien heeft hij *area* uit *(h)orrea* gelezen, en voor *area* zou *eren* een zeer goede vertaling zijn.

Nog enkele opmerkingen over twee plaatsen in dit hoofdstuk, waar Le Long het hs. verkeerd heeft gelezen. In zijne uitgave staat in vss. 61 en 62:

Alexandrie die stat sonder waen
Hoirt nu van Babilonien den Soudaen.

In het hs. staat *Houtm̄* d. i. *Hout men* (Voor *m̄* = *men* vergelijke men Velth. III, 4, 40 *Dedem̄* = *Dede men*). *Houden* kan hier op twee wijzen worden opgevat, nl. òf als *in leen hebben* (zie *Mnl. Wdb.* III, 632, 7, b.), doch dan is het vreemd, dat er zoo in het algemeen wordt gesproken en niet de naam van den leenman wordt genoemd, of als *beschouwen*, dus: »Alexandrië beschouwt men (te zijn) van den sultan van Babylon;" Latijn: »Alexandria civitas *est* soldani Babylonis."

De tweede plaats, die ik bedoel, is vs. 81. Le Long vertelt daar als eene bijzonderheid van Babylon, dat

Daer *kommen* tweewerf oec int jaer
Die scaep entie geite vorwaer.

Het hs. laat, alhoewel de inkt wat afgesleten is, door den vorm der letters nog duidelijk zien, dat er niet *kommen*, maar *lammen* staat, hetwelk de vertaling is van: »Ibique bis in anno *pariunt* oves et caprae." Zie weldra *Mnl. Wdb.* i. v.

I, 11. Het opschrift van dit caput: »Van Ebron, entie principael steden van Palestine" moet veranderd worden in: »Van Ebron, die principael stede van Palestine"; vergelijk Vinc.: »De situ Ebron principalis urbis Palestinae."

In het begin van dit hoofdstuk wordt verteld, dat de Saracenen Hebron *Cariatarbe* d. i. *Vierstad* (*Kiriath Arba* in *Genesis*) noemen, omdat daar de vier aartsvaders Adam, Abraham, Isaäc en Jacob met hunne vrouwen begraven waren, en dat was, zegt Vincentius, »in duplici spelunca, quia virorum est una, mulierum altera." Bij Velthem vinden wij in vs. 13 vlgg.:

Dat was Adaem, Abraham, Ysac
Ende Jacob; dat was daer men af sprac
In die bibele, daer mer vele in brochte
Toter (hs). tweevoudeger hagedochte.

Aan emendeeren moet men hier, geloof ik, niet denken. Velthem noemt evenals Vincentius Adam ook onder de aartsvaders, neemt met of naar Vincentius aan, dat de spelonk op den akker van Machpela in tweeën gedeeld (*tweevoudich*, *duplex*) was; en verder, het Latijn latende voor wat het is, vertelt Velthem uit zijn eigen geheugen, dat het de spelonk was, »daer mer vele in brochte," d. i. waar vele personen in begraven zijn; zie Gen. I, vers 29—33.

In vs. 17 is een woord uitgevallen: *in dit* l. *in dit dal;* Lat.: *in valle illa.*

Waarschijnlijk is dat ook het geval in vs. 51:

Omdat hi Israel vermaledien *sou* daer.

Latijn: »Ut malediceret Israhel."

Overigens is dit hoofdstuk wel te begrijpen, niettegenstaande Velthem soms geheele stukken van den Latijnschen tekst heeft weggelaten. Onduidelijk is misschien alleen »*die lake van Aspaltus.*" Velthem bedoelt er de *Doode Zee* mede, in het Latijn op deze plaats *lacus asphalti* geheeten.

I, 12. Op de fout in vs. 1 van dit caput is reeds elders gewezen: zie *Navorscher* XXI, blz. 295, waar het onbegrijpelijke *metel* in *niet el* is geëmendeerd. Lees derhalve

Arabien was wout en *niet el*,

d. i. *anders niet*, dus: »Arabië was heelemaal woest;" Lat.: »Arabia .... erat *desertum*, terra scilicet invia et inaquosa." Het hs. is hier niet duidelijk, er staat of *metel* of *nietel*, zonder stip op de *i*.

Bij het opnoemen der merkwaardige plaatsen in Arabië komen ook de bergen aan de beurt, waar Aäron en Mozes gestorven zijn. Wij lezen dat, of liever moesten dat lezen in vss. 23—25:

Daer es oec dat bergelijn,
Daer Aron in gegraven wilde sijn
25 Ende Arim ende Moyses.

Latijn: »Ibi etiam mons Or (= De berg *Hor*, zie Num. XX, 23 vlgg.) in quo Aäron sepultus est, et Abarym in quo similiter Moyses." Misschien derhalve is in vs. 23 de naam van den berg uitgevallen en moet er

Daer es oec *Or* (of *Hor*) dat bergelijn,

gelezen worden.

Dat *Abarim* de naam van een berg of heuvel is en niet van een persoon, zooals de Mnl. tekst ons zou doen gelooven, zal Velthem wel geweten hebben. In vs. 25 zal derhalve moeten staan:

Ende *in Abarim oec* Moyses.

De mededeeling, enkele verzen verder te lezen, dat Boudewijn de eerste was, die in Jeruzalem kwam regeeren, berust op het niet begrijpen van het Latijn, waar wij lezen: »Ibi et petra Oreb, ubi rex Hierusalem Balduinus de Francis primo veniens regnaturus in Hierusalem castrum aedificavit, quod et Montem Regalem vocavit. Ibi est sedes archiepiscopi Petracensis".

Uit de laatste mededeeling begrijpen wij nu ook, waaraan in vs. 35 »die biscopstoel van *Peracensis*"l zijn ontstaan te danken heeft.

De daaropvolgende verzen zijn ook onduidelijk:

Arabien lant, verstaet wel dat,
Es rechte een omganc oec mede
Alse van Ydumea der stede
Tote der martsen van Borel,
vs. 40. Die men nu heet Bisserel.

De eigennaam *Borel* schijnt door het rijm gedekt; Vinc. heeft *Bosra*. *Bisserel* heet in het Latijn *Bosseroël*.

Of Velthem wel eene gedachte heeft vastgeknoopt aan de woorden van vs. 37, en zoo ja, wat hij er mede heeft bedoeld? Waarschijnlijk is *omganc* de klakkelooze vertaling van *gyrus*, dat zelve in den Latijnschen tekst evenmin door duidelijkheid uitmunt. Trouwens de geheele plaats is bij Vincentius moeilijk te begrijpen. Er staat namelijk: »Est autem Arabia in gyro ab Idumea extensa ad marchias de Bosra, quae vulgariter dicitur Bosseroël." De bedoeling van Vincentius hieruit te raden, zou misschien nog gaan, zoo het niet hopeloos ware tot eene klare voorstelling te geraken van wat hij onder Idumea verstaat. Stellig iets anders dan wij: dat blijkt uit dit gansche caput; maar wat? Daaromtrent doet hij ons niet dan vage gegevens aan de hand. Dewijl dus reeds de tekst van Vincentius zich aan eene behoorlijke verklaring onttrekt, is het geen wonder, dat wij bij Velthem louter onzin vinden.

Ook de onmiddellijk hierop volgende verzen, vss. 41 en 42

Idumea is een lant, sonder waen,
Dat *in Damassene* es gestaen,

mogen niet veranderd worden; wij kunnen hunne doopceel lichten, meer niet. Het Latijn heeft: »Idumea est quaedam terra *Damascena* sub Syria, quia Damascus est caput Syriae". Verder is deze alinea tot vs. 56 zeer goed te begrijpen, zelfs is hier misschien eene fout in het Latijn, die uit den Middelnederlandschen tekst verbeterd kan worden. De opnoeming der Phoenicische steden geschiedt in deze volgorde: Tyrus, Tripolis,

Sidon, Sarepta, Berttus (*l.* Berytus). Zoo ook in het Latijn, waar echter Tripolis ontbreekt, terwijl Tyrus daar *metropolis* heet en tegelijk »*caput* Phoeniciae" wordt genoemd: »Phoenicia in qua *caput* est Tyrus civitas *metropolis*, Acon, Sidon et Sarepta et Berytus et mons Libani." Zou in *metropolis* niet *et Tripolis* verborgen zijn? Of heeft omgekeerd Velthem hier *Tripolis* uit *metropolis* gelezen, en dus eigenlijk bij ongeluk eene stad genoemd, die werkelijk in Phoenicië ligt? Vergelijk hiermede, wat later gezegd zal worden van eene stad Tripolis in de buurt van Jeruzalem, die verdwijnen moet voor »Jerusalem metropolis."

Reeds in vs. 57 stuiten wij weder op eene moeilijkheid, namelijk op de stad *Seth*, waar Elia gewoond zou hebben. Het Latijn heeft: »Ex orientis parte sita est *Zarphath*, quae et dicitur Sarepta et Mons *Seeth* (is dit een derde naam der stad, in den geest als *Monte*fiascone, *Mont*pellier, *Mont*oliveto, *Mont*alto?), in qua Elias mansit." Bedoeld wordt bij Velthem de stad Zarphath (I Kon. 17). Maar is het ook mogelijk, dat in het Latijnsche hs., hetwelk hij voor zich had, een regel met *Zarphath* en de volgende met *Seeth* begon, en hij, zonder verder om den zin te denken, inderhaast een regel oversloeg? In zijne vertaling is ten minste juist van de woorden »Zarphath, quae et dicitur Sarepta et mons" niets te vinden, terwijl het daaraan voorafgaande en het onmiddellijk daarop volgende wel vertaald is.

In vs. 63: »(daer) staet Sydon, *daer in Dydo*" zal een werkwoord in te vullen zijn; het Latijn heeft: »Unde *oriunda fuit* Dido". In vs. 68 wordt van Berytus (Baruth) gezegd, dat het er »overvloyende is van *ride*", l. van *tide*, zooals het hs. heeft, d. i. dat er *overvloed* is; het tegenovergestelde *schaarschte* heet *diere tijt*, zie *Mnl. Wdb.* op diere. Latijn: »Berytus civitas *abundans*, quae vulgariter dicitur *Baruth*."

Vs. 73 *in side*, l. *in die side*.

Leiden. C. J. M. VAN GELDER, VAN DE WATER.

OVER EEN EN ANDER UIT HET NDL. CONSONANTISME.

I. DE APOCOPE DER -N IN DE HEDENDAAGSCHE NATUURLIJKE SPREEKTAAL.

Met betrekking tot de apocope der achter een toonlooze *e* staande *-n* is in de hedendaagsche natuurlijke spreektaal van het Nederfrankisch taalgebied tweeërlei behandeling op te merken: òf de conson. valt af, tenzij in de doorloopende (door geen pauze afgebroken) rede het volgend woord met een voc. aanvangt, òf de conson. verdwijnt zonder uitzondering, d. i. ook vóór een voc. van het volgend woord.

Het eerste heeft plaats:

in den vervoegings- of buigingsuitgang van den infinitief, van den 1sten en 3den pers. mv., van 't niet attributief gebezigd part. perf. en van den plur. der substantieven; vgl. (de gesproken nasaal wordt in de aangetogen vbb. door cursieven druk, de niet gesprokene door plaatsing tusschen haakjes aangewezen) »met prate(n) komje er niet", »ze ete(n) veel", »ze liepe(n) vooruit", »wij sprake(n) met hem", »ik heb gewete(n), dat...", »de soldate(n) staan stil", »er zijn mensche(n) vóór de deur, enz. enz. — »wag*en* is winne(n)", »et*en* en drinke(n)", »bars*ten* of buige(n)", »ze et*en* en drinke(n)", »we sprak*en* over u", »geget*en* en gedronke(n)", »oss*en* en ezels", »hoed*en* af", »met de kipp*en* op stok", enz. enz.;

in den uitgang der onverbogen substantieven (met uitzondering van de diminutiva en een paar beneden te bespreken nomina), der numeralia, adverbia en praeposities; vgl. b. v. »er staat een wage(n) vóór de deur", »ik gever een gulde(n) voor", »het schip loopt de have(n) binnen", »zeve(n) stuiver", »nege(n) honderd", »zij gaan er same(n) heen", »buite(n) de deur", »bove(n) water", »tege(n) dit besluit", enz. enz. — »met wag*en* en paard", »hij heeft een gulde*n* op zak", »een gulde*n* et stuk", »het schip loopt de have*n* uit", »zeve*n* el", »nege*n* uur", »wij

gaan samen uit", »buiten of binne(n)", »van voren af aan", »tegen u", enz. enz.

Daarentegen neemt men volstrekten afval waar in de diminutiefsuffixen *-ken*, *-(t)je* (oorspr. *-(t)jen*), in den uitgang der stoffelijke adjectieven en attributief gebezigde verleden deelwoorden alsmede in den buigingsuitgang van den acc. en dat. sing. masc. der adjectiva en pronomina; vgl. b. v. »een jongske(n) van zes jaar", en »hij nam het jongske(n) aan de hand", »een troepje(n) kinders", »kom een beetje(n) vooruit", en »een hoopje(n) appels", »een scheutje(n) azijn", »een zilvere(n) trekpot", »een gouwe(n) ring", »de wolle(n) doek", en »een zilvere(n) armband", »een gouwe(n) oorbel", »de wolle(n) omslagdoek", »de gebarste(n) ketel", »oudbakke(n) brood", en »een gebarste(n) emmer", »gebakke(n) aardappels", »zijn goeie(n) vader", »een beste(n) kerel", »deze(n) man", en »een rijke(n) oom", »zijn eene(n) arm", een stomme(n) ezel", »deze(n) os", enz. enz.

Vanwaar die radicale opruiming der nasaal in laatstgenoemde gevallen? De diminutiefsuffixen daargelaten, is de verklaring ervan ongetwijfeld in de omstandigheid te zoeken, dat hier behalve de phonetische elisie nog een andere factor is werkzaam geweest, die op het bezigen van vormen zonder *-n* invloed uitoefende, t. w.: wat de stoffelijke adjectiva en de participia aangaat, het aloude gebruik van in werkelijkheid door syncope, doch naar den schijn door apocope gewijzigde vormen, als *goude* enz. in »ons *goude* kroon", »*zijde* kleeren", »onse *opgeblase* ziel", »door *opgeborste* kloven", enz. (z. mijn Mnl. Sprkk. § 299 *d*, 306 *c*, 310, Vondel-gramm. § 100); wat de vormen voor den acc. en dat. sing. masc. betreft, het in de middeleeuwsche taal naar 't voorbeeld van het relatieve *die*, acc.-dat. sing. masc., in diezelfde casus in zwang gekomen en hoe langer hoe meer gebruikelijk geworden demonstratieve *die* (z. Mnl. Sprkk. § 352 [1]),

1) Ten gevolge van een lapsus zijn in PBB. 15, 477, deze pronominale vormen mitsgaders 't interrogat. *wie* (voor *wien*, z. Mnl. Sprkk. § 361) als de gevolgen van een phonetisch proces voorgesteld.

'twelk langs analogischen weg de ontwikkeling van een acc.-dat. sing. masc. *deze* en *de* (het eerste alreede in de middeleeuwsche periode, z. Mnl. Sprkk. § 354 *k*, het tweede eerst in de taal der 16de eeuw) veroorzaakte en, in vereeniging met dit *deze*, *de*, bij de adjectiva en de andere pronomina het bezigen van vormen op *-e* (voor *-en*) in bedoelde naamvallen te voorschijn riep.

Voor het ontstaan van *-ke(n)*, *-tje(n)* is voor zoover ik zie zulk een factor niet aan te wijzen; hier blijft ons, naar 't me voorkomt, niets anders over dan aan te nemen, dat de vóór een conson. en in de pauze ontwikkelde vorm, in afwijking van hetgeen we elders zien plaats hebben, door analogie ook vóór een vocaal heeft postgevat.

Omtrent de chronologie der *n*-apocope zij het volgende opgemerkt. Dat de nasaal reeds in 't Mnl. zwak werd uitgesproken, blijkt uit de in deze periode sporadisch bij slepend rijm aangetroffen verbindingen van vormen op *-e* en *-en*. De in zestiendeëeuwsche teksten nu en dan voorkomende *-e* (voor *-en*) getuigt als phonetische spelling voor het toenmalig bestaan eener uitspraak zonder *-n*; vgl. *sij drijve*, *sij* (plur.) *bekende*, *bidde* inf., *gebruycke* inf., *verheve* enz. (vermeld bij Lubach Het Werkw. in de 16de eeuw § 79 *d*, 81 en 85). Bij Bredero is de schrijfwijze met *-e* (voor *-en*) in al de boven genoemde gevallen op elke bladzijde te vinden.

Opmerk. 1. In enkele nomina op *-en* wordt de nasaal steeds, ook vóór een volgende conson., gehoord, nam.: in *regen*, *zegen* benedictio, *steven*, *teeken*, *wapen*, en *doren*, *garen*, *horen*, *toren* gebouw, *toren* verdriet, respectief onder den behoudenden invloed der verba *regenen*, *zegenen*, *stevenen*, *teekenen* van een teeken voorzien, *wapenen*, en der zonder svarabhakti-vocaal gesproken wisselvormen *doorn*, *gaarn* enz.; en in de doorgaans niet in de gewone omgangstaal gebezigde woorden *deken* overste en *keten*, wier uitspraak zich naar den vorm van het geschreven woord richt.

Opmerk. 2. Met den uitgang *-en* staan in phonetisch opzicht

op ééne lijn de monosyllaba met een toonlooze voc. + oorspr. *n*. Vandaar een gelijke behandeling dezer woordjes, en wel aan den eenen kant een standvastig »de(n)" (b. v. in »de(n) vader", »de(n) aap", enz.), welks nasaal van twee zijden werd bestookt, aan den anderen kant een enclitisch »me(n)" en »me*n*" (b. v. in »daar hoort me(n) goed", »hier eet me(n) vroeg", »daar hoort me*n* alles", »hier koopt me*n* oude kleeren"; vgl. daartegenover het proclitisch »me*n*", b. v. in »me*n* geeft", »me*n* hoort", en »me*n* eet", enz., altijd met -*n*, doordien de conson. achter een duidelijke vocaal staat). In het possessief *zen* (voor *zijn*) blijft de -*n* bewaard, hetzij onder invloed van *zijn*, hetzij doordien de verzwakking van den vorm van jongeren datum is dan het verschijnsel der nasaal-apocope. Voor het daarnaast te verwachten en b. v. nog passim bij Bredero voorkomend *men* (i. pl. van *mijn*) is intusschen een kennelijk naar het possessieve *je* gevormd *me* (nooit *men*) in de plaats getreden.

II. over den invloed, door een heterosyllabische j op een voorafgaande dentaal of l uitgeoefend.

»Een .... vluchtigen *i* hoort men door vooruitwerking van een *j* op een *a*, e^1, o^1, $ö^2$ dàn wanneer een dentaal tusschen beiden treedt; niemand zegt eigenlijk: *das-je*, *mes-je*, *vos-je*, *bed-je*, *praat-je*, *hut-je*, maar ongeveer: *dă*^{i}*s-je*, *me*^{1i}*s-je*, *vo*^{1i}*sje*, *be*^{1i}*d-je*, *prā*^{i}*t-je*, *hö*^{2i}*t-je*. Daarentegen neemt een e^3, $ö^3$ of o^3 in dit geval als naklank den eindvocaal derzelfde reeks achter zich: *beetje*, *neusje*, *broodje*, worden *be*^{3i}*tje*, *nö*^{3ü}*sje*, *bro*^{3u}*tje*".

Zoo de heer Land in zijn werkje „Over de uitspraak en spelling, voornam. in de Nederl. taal", bl. 33 vlg. Omtrent de juistheid dezer kenschetsing van het parasitisch geluid, dat zich onder invloed eener volgende heterosyllabische *j* vóór een enkele of een door een dentaal gevolgde *t* (d. i. de eigenlijke *t* of de verscherpt gesproken *d*), *s* (*sch*), *n* of *l* (doch niet vóór *r*) ontwikkeld heeft, zij 't mij vergund eenigen twijfel te opperen. Tusschen de voorafgaande vocaal en de door *j* ge-

volgde consonant(en) wordt geen klinker *i*, *ü* of *u* gesproken, maar een consonant *j*. Onmiddellijk nadat de beklemtoonde voc. is voortgebracht, houdt de voor een klinker vereischte spanning der stembanden op, zoodat de voorwaarde voor het laten hooren van een vocaal niet meer aanwezig is, iets wat men gemakkelijk ook uitwendig bij betasting van het schildvormig kraakbeen (de cartilago thyreoidea) kan waarnemen: tot de evoluties namelijk, welke in 't strottenhoofd ten behoeve van het tot stand brengen der spanning dezer banden plaats hebben, behoort onder meer het naar beneden trekken van het schildvormig kraakbeen, waaraan, gelijk men weet, de chordae vocales vastgehecht zijn; het weder opheffen van dit kraakbeen verraadt mitsdien het ophouden der bewuste spanning; en nu bespeurt men bij 't spreken van de diminutieven *dasje*, *latje*, *gaatje*, *fleschje*, *ventje*, *mondje*, *hutje*, *voetje*, *kousje*, *boutje*, *neutje*, *neusje*, *broodje* enz. alsmede van de met een enclitisch *je* verbonden verbale vormen *wasje*, *zalje*, *zetje*, *kenje*, *wenschje*, *konje*, *groetje*, *schootje*, *koosje* enz., hoe genoemde cartilago, die tijdens het voortbrengen der vocaal naar beneden getrokken was, bij 't hoorbaar worden van het op de voc. volgende geluid niet in dien stand volhardt, maar zich weder verheft, gelijk dit bij het spreken van een op een klinker volgende conson. pleegt te geschieden. Daarenboven kan men zich nog op een andere wijze van de bovenbedoelde consonantische qualiteit overtuigen, t. w. door de genoemde woorden vóór het uitbrengen der dentaal of *l* af te breken en, terwijl men de organen in den 't laatst aangenomen stand doet volharden, het parasitisch geluid eenigen tijd aan te houden; men verneemt in dat geval geen vocaal, maar een niet te miskennen medeklinker *j*. Vgl. voorts ook de uitspraak van vormen, als *pitje*, *kindje*, *vischje*, *vindje*, *wilje* enz., waarin achter den als *e* gesproken klinker een zelfde *j*-geluid wordt gehoord.

De verklaring der ontwikkeling van onze conson. ligt vóór de hand. De *j* der volgende syllabe heeft zich, in overeenstemming met de aan dezen medeklinker eigene, uit een tal van

andere taalverschijnselen bekende voorbarigheid, niet alleen met de voorafgaande consonant(en) verbonden, maar is ook nog verder naar voren gedrongen, zoodat haar articulatie (welving van de voorhelft des tongrugs en het achteruittrekken van de hoeken des monds) zelfs nog vóór die der oorspronkelijk direct op den voorafgaanden klinker volgende consonant plaats heeft; tijdens deze voorbarige *j*-articulatie gaan de te voren bij 't voortbrengen der vocaal aaneenliggende stembanden ten behoeve der scherpe conson. uit elkaar (men lette er op, dat ook de *n* en *l* in de vormen in questie niet-luidend of »stimmlos" worden gesproken) en vormen bij die beweging voor een kort oogenblik een plus minus half vernauwde stemspleet, zooals die voor de *j* vereischt wordt, stellen alzoo in vereeniging met gemelde in de mondholte tot stand komende articulatie den voortbrengenden luchtstroom in staat een *j*-geluid voort te brengen.

Wijziging van de qualiteit der vóór de heterosyllabische *j* staande consonant(en) is waar te nemen bij de *s*, *n* en *l*, niet bij de *t*, m. a. w. de eerstgenoemde geluiden ondergaan mouilleering ten gevolge van het samenvallen hunner articulatie met die der *i*, de *t* blijft in datzelfde geval onveranderd. Vanwaar dit verschillend resultaat? De ndl. steeds spirantisch en met eenigermate vernauwde stemspleet gesproken *j* wordt op tweeërlei wijze gearticuleerd: de in den »inlaut" of in de doorloopende rede achter een *i* staande *j*, b.v. in *draaien*, *vermeien*, *boeien*, *dooien* enz. (gespr. *draai-jen* enz.), en »ik gooi *jou* de deur uit," »drie *jaar*", enz., vereischt juist denzelfden stand der mondorganen als de voc. *i*, d. i. een aanmerkelijke, bijna zoo sterk mogelijke welving van de voorhelft des tongrugs en een even aanmerkelijk achteruittrekken van de mondhoeken (ze verschilt mitsdien van de *i* en dus ook van haar met de *i* identische, in 't Oudgerm. als semivocaal dienst doende prototype alleen in de functie der stembanden, die bij 't sonantische geluid, aaneenliggende en gespannen, *periodisch* trillen, bij 't consonantische, zonder gespannen te worden, een eenigermate vernauwde stemspleet.

vormen, gelijk bij het uitbrengen der zachte medeklinkers); bij 't spreken der niet door *i* voorafgegane *j* (alzoo ook der consonanten in het suffix *-je* en 't pronomen *je*, *jij*) heeft evenzeer welving der voorhelft des tongrugs en achteruittrekken der mondhoeken plaats, doch in heel wat geringer mate [1]). Een bijkomende beweging nu van tongrug en mondhoeken, als de laatste, volstaat alreede, gelijk men bij proefneming kan opmerken, om de normale qualiteit der *s*, *n* en *l* in een gemouilleerde te doen overgaan. Voor de wijziging der *t* is *tsj* (*tʃ*) is ze evenwel niet voldoende; hier wordt de verbinding met een intensieve *j*- (of *i*-) articulatie vereischt.

Wat over de werking der *j* in afleidingen en koppelingen, als *dasje* enz. en *wasje* enz., is opgemerkt, geldt evenzeer voor de in den »anlaut" staande *j*, welke in de doorloopende rede met een »auslautende" *t*, *s*, *n*, *l* van 't voorafgaande woord verbonden wordt gesproken; vgl. b.v. de uitspraak der cursieve woorden in de volgende zinnen: »ik *laat* jou niet los", »*vat* Jan bij zen kraag", »hij *was* je te slim", »zij *gaan* je te gemoet", »ik *haal* je af", »hij koopt *en* jas", »hij *haalt* jenever", enz.

1) Deze tweede *j* vertegenwoordigt alzoo een verswakte articulatie tegenover de eerste *j*, die het behoud van haar dichter bij de uitspraak der semivocaal liggende qualiteit blijkbaar aan den invloed der voorafgaande *i* te danken heeft.

Voor de overeenkomstige ontwikkeling en scheiding der tweeërlei ndl. *w*'s z. Ze. fda. 37, 121 vlgg.

Groningen. W. VAN HELTEN.

NAAR AANLEIDING VAN TIJDSCHR. 11, 277 EN '8.

De woorden »een zode, die groeit op den haard van het afgebrande huis, zetten op het huis naast de deur" behelzen voorzeker onzin. Hoe men evenwel zoo iets kan halen uit de vertaling, op bl. 259 van PBB. (XIII) gegeven, vat ik niet al te best. Men herleze: »das haus des ungetreuen richters soll man verbrennen und auf derselben stelle soll kein (neues) haus gebaut werden, bis grünes gras auf der herdstätte gewachsen ist; dann soll man das gras (die rasen) aufgraben und dieselben auf das (neu erbaute) haus neben der türe legen, damit u. s. w." Dat men de zoden, die op het erf van 't verbrande huis des omkoopbaren rechters gegroeid waren, tot schande van laatstgenoemde op het dak van het herbouwde huis op een in 't oog vallende plaats, nam. vlak bij de deur, moest leggen, is toch voor een gewoon menschenverstand niet zoo erg onbegrijpelijk.

Wat voorts de op bl. 278 aan *opa* toegekende opvatting »bij" betreft, zoo zij opgemerkt: primo dat het citaat, 'twelk als unicum voor zulk een beteekenis zou moeten getuigen, uit een bij Driessen Mon. Groningana II 378 afgedrukt afschrift herkomstig is, d. i. uit een copie, welke een zoo wanhopig verknoeide lezing vertoont, dat ze voor grammatische noch lexicologische doeleinden kan worden dienstbaar gemaakt; secundo dat *op* in 't mnl. »viel neder *op* sconinx voet" enz. en »*up* die gracht", »*op* dier rivieren" enz. niets anders is dan »super"; (men vgl. voor de eerste zegswijzen Verdam op Theoph. bl. 130, en bedenke voor de andere, dat in normale omstandigheden de oevers hooger plegen te liggen dan het water).

Ten slotte wijs ik er op, dat *hûs efna* niet meer een conjectuur te noemen is: in de copie, waarnaar R^2 afgedrukt is, staat *hus ifna* (z. de Altostfr. gramm. bl. 10 noot 1).

W. VAN HELTEN.

VAN DINGEN, DIE SELDEN GESCIEN.

Tijdschr. 11, 298 heb ik een gedicht van dezen inhoud, voorkomende in het Cheltenhamsche (Brusselsche) hs. van Maerlant's Eerste Partie, onuitgegeven genoemd: dit is, naar mij dezer dagen bleek, onjuist. Hetzelfde gedicht is naar een ander hs. volgens eene eenigszins betere redactie uitgegeven door Willems, *Belg. Mus.* 10, 118—120, zooals ook reeds in *Versl. en Ber.* 3, 32 en bij Petit, onder n°. 689, te lezen staat. Terwijl ik voor deze overijling verschooning verzoek, deel ik tevens de lezingen uit het Cheltenhamsche hs. mede, die kunnen strekken tot verbetering van den bekenden tekst, of ook buitendien de vermelding waard zijn.

3 Dats te verstaen, diet. — 4 Van dinghen, die s. g. — 7 selden sonder sorghen. — 10 Arm man hoverdich — 11 Ghedijt — 12 onwillech — 13 Doet s., sonder spel. — 16 Ene scone beghine — 17 Ende eens beckers — 18 Ende een drenkere n. p. — 19 Ende een dobbelare w. g. — 20 Ende een leckere — 24 Vint men selden — 26 selden wel die — 27 es ooc selden mede — 27 Gemint met al dien — 30 Ghetrout — 31 W. diet haren m. a. — 32 S. selden sonder selve vr. — 36 Daer en souden Enghelsce in w. — 37 men selden jaermarct — 38 joncfrouwen van der hant [1]). — 40 Ende een r. hemde sonder cnoop [2]). — 41 Den questeerre — 42 Ende den coman — 43 Den pleydeerre — 46 Den t. wettech — 50 Den barbier — 51 Den Meert — 52 Ende den coc — 53 Den portier — 55 *en* 56 *ontbr.* — 59 Lanc ongemaect man vr. — 62 Man — 63 Godevruchtighe — 64 Vosroot — 65 Stamelarde — 66 liede sonder niet vrinthout m. (*sonder moet worden geschrapt*). — 71 *en* 72 *na vs.* 76. — Lombardiën — 72 orde — 73 Volle scuren — 74 Ende vele vrouwen — 77—80 *ontbr.* — 81 Suver Jooden, gestadeghe w. — 82 kerken — 83 Heilege Lombard, dief — 86 Dit vant.

1) De uitdrukking schijnt te beteekenen *sonder vrouwen of meisjes, die nergens te vinden zijn; die even een slippertje maken.* Vgl. Löbben 2, 194: „van hant, van der hant, *weg*", en het tegenovergestelde in hd. *zur hand* en ndl. *bij de hand.*

2) d. i. *omsfenheid door een ingezet stuk.* Wellicht doet men nog beter, aan het woord hier de bet *ingezet stuk lap* toe te kennen, welke in het Mnl. Wdb. op cnoop niet uitdrukkelijk is vermeld; vgl. *Rein.* II, 5112: „een out vuul hemde of een broec, dat nadich is mit veel *cnopen.*"

J. VERDAM.

NFRI. *BOESDOER.*

In den vorigen jaargang (XI, 277, noot 3) verklaart Dr. Buitenrust Hettema, op het voetspoor van Mr. W. B. S. Boeles, nfri. *boesdoer*, in eene koopakte van 1466 voorkomende, als eene samenstelling van *boe* „open veeschuur, waarin het ver van huis grazend vee toevlucht vond". Hij voegt er nog aan toe: „Ons nfri. ‚*boet'-hús*; vgl. noordholl. *boet* (Cam. Obsc.)". Bedrieg ik mij, of zijn hier twee woorden met elkander verward, t. w. **boede*, dat in allerlei gewestelijke vormen hier te lande nog voortleeft, en *boes*, dat ook in Zuid-Holland nog heden bekend is? Gemakshalve zij hier verwezen naar Ned. Wdb. III, 51, 83, 193 en 191, waar de belangstellende lezer over beide woorden een en ander kan vinden. *Boesdoer* nu schijnt mij toe kwalijk met *boe(de)*, maar veeleer met *boes* samengesteld te zijn. Immers — nog afgezien van de *s*, die zoodoende veel beter te verklaren is — deze laatste samenstelling is in de noordoostelijke tongvallen welbekend; zie Halbertsma, Lex. Fris. 565 (*busdar*), Doornk.-Koolm. I, 259*b* en 261 (*bûsdör*, *bussdör*, *burserdör*), Berghaus I, 259*b* en 262*a* (*buusdör* en *burserdör*) enz. Niet de deur van de open veeschuur in het veld, maar die van den veestal aan het huis is dus blijkbaar bedoeld; zie verder de t. a. p. gegeven nadere beschrijvingen [1]).

1) Ook het door Mr. Boeles in Navorscher 1891, blz. 338 vermelde *boesakker* zal wel met *boes* zijn samengesteld: die akker, welke aan de *boes* grenst.

Ook Dr. Buitenrust Hettema acht, blijkens eene na het schrijven van het bovenstaande ontvangen mededeeling, de hier gegeven verklaring waarschijnlijker, ofschoon eene samenstelling met *boe(de)*, in den vorm van den 2den nv., z. i. op zich zelf niet onmogelijk zou zijn. Nfri. *boet-hus* of *boete* is trouwens niet de „open veeschuur in het veld", maar de veestal bij de schuur (de afzonderlijke veestal heet *lyts-hus*): het verschil in beteekenis tusschen *boes-doer* en *boe-s-doer* (waarin *-doer* natuurlijk eene zeer onvolkomen afbeelding der nfri. uitspraak *dôar* is) blijkt dus minder groot dan ik meende. — De heer Johan Winkler deelt mij nog mede „dat de breede en hooge schuurdeuren, waardoor de boer den hoog-opgetasten wagen met hooi of met koorn in de schuur rijdt, in sommige streken van Friesland *boasdoaren* (gesproken ongeveer als *boòsdwarren*) heeten, en in andere *banserdoaren* en *bûnderdoaren*" (het laatste eene tautologie uit *barn-doar* (*bûnder*) + *doar*, in den trant der bekende *porte-brisédeur*).

Leiden, Dec. 1892. J. W. MULLER.

BRIEVEN VAN HUYGENS AAN CATS.

In den bundel *Epistolae Latinae* van Huygens, aanwezig in de Bibliotheek der Kon. Academie van Wetenschappen (N°. XLIV van den Catalogus der HSS.), bevinden zich eenige brieven aan Cats uit de jaren 1619—1623. Zij handelen allen over gedichten van Huygens en geven een beeld van zijne letterkundige werkzaamheid in die jaren. En hoewel de korte inhoud der brieven meegedeeld is door Dr. J. C. G. Boot [1]), geloof ik, dat zij verdienen in hun geheel het licht te zien, vooral ook, omdat zij opheldering geven aangaande de eerste uitgave van het *Voor-hovt* en *Costelick Mall*, waarover men vroeger in het onzekere verkeerde [2]). Aan de brieven van Huygens is er een van Cats toegevoegd; de andere brieven van Cats, die tot antwoord dienden op die van Huygens, heb ik niet kunnen opsporen.

De brieven van Huygens zijn minuten; zij zijn voorzien van het opschrift: I. Catsio. Het HS. van den eersten brief, die in het Nederlandsch is geschreven, bevindt zich in dezelfde collectie als de Latijnsche brieven.

I. *Aen Catz* [3]).

Myn Heere

Dese cleyne Bedenckingen [4]) en docht my niet dat den Dach behoorden te zien, sonder alvorens de proeve van V. E. cloecke

---

1) Zie *De Latijnsche brieven van Constantijn Huygens bewaard in een handschrift der Kon. Akademie van Wetenschappen.* In de *Werken* der Academie, 1873, blz. 16—18.

2) Zie Jorissen, *Constantin Huygens*, 1871, blz 110, 111. Jorissen's meening, dat de gedichten zonder goedkeuring van Huygens waren uitgegeven, werd weersproken door het door Prof. Boot aangehaalde uit deze brieven en door de citaten uit andere brieven te vinden bij Jonckbloet, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, 4e dr., IV, bl. 84. Noot.

3) De brief staat aan de ommezijde van het klad van een brief aan Daniel Heinsius, gedateerd Sept. 1619.

4) Nl. de *Christelycke Bedenckingen over de thien Geboden des Heeren. Tot ver-*

te hebben wederstaen. Tot
d eyn de t van V. E. deselve te pre-
t verstroyt werden ende jn
e hi en [1]). Mogelyck wat V. E.
n ide vi ne sy voorsichtelycker ver-
ruch g ae ten worden. Ten deele salse
g voor ci iancksegginge ende erkentenisse
e vri dai n jck my sonderlingh aen V. E.
e mede deelachtich geweest
b e h e h ck daermede het V. E. on-
huys e vereeren. Jck gebiede my
ck V. E. ve
n Heere

V. E. seer toegedane Dienaer
ende Vrundt
C. H.

II. *(I. Catzio).*

Non distuli responsum, Catzi amplissime, nisi quo sic respondere daretur ut quidem tu humanissime imitando injungis. Peropportune itaque versantem circa medium Poëmatij huius [2]) occupasti, cuius ad finem uti properarem et ante iter Anglicanum [3]) utut occupatiunculae incursitauerint rogationis tuae fecit autoritas. Vide quam sum palea, quem leuissima quaeque laudis aura in altum leuet: et e pectore amicorum profecta, ubi quan-

---

volgh op de voorgaende Verclaring vande XII. Articulen des Christelycken Geloofs (zie Huygens' *Gedichten*, I, blz. 147—161).

Het gedicht werd 29 Aug. 1619 voltooid (t. a. p., blz. 161); het Latijnsche versje, dat er aan is toegevoegd, werd den 12den Sept. geschreven. De brief aan Cats is dus waarschijnlijk uit het midden van Sept. 1619.

1) De *Christelycke Bedenckingen* zagen in 1619 het licht.

2) Nl. *Batava Tempe. Dat is 't Voor-hovt van 's Gravenhage.* H. voltooide het den 17den Nov. 1621 (zie *Gedichten*, I, 236).

3) Den 5den Dec. 1621 vertrok H. als secretaris van de gezanten Aerssen, Dirk Bas en H. van Tuyl van Serooskerken naar Engeland (Zie *Dagboek van Constantyn Huygens, ... uitgegeven door J. H. W. Unger ....* als *Bijlage van Oud-Holland*, 1885, blz. 10).

tum fere veritas periclitetur imperitissimi sciunt: certe ne me quidem nescire tu sinis, tam splendide de nostris elocutus, quae nisi hactenus lectione prorsus tuâ indigna habuissemus, pridem etiam inuito obtrudere veriti non fuissemus. Ad haec noua quod attinet, tibi modo quod intristi exedundum erit. Itaque ubi mox elegantiarum isti apud vos patroni compererint [1]) quam indigno stigmate nobilissimas chartas [2]) inustum imus, penes te culpa sit, et, si potis, excusatio. At vero, magno discrimine causam protegere affecto [3]). Ego sane imperitiae apud quemlibet quam inobedientiae apud te solum traduci, secus habui, vel, quod turpius, ingratitudinis: quantum enim tibi debeam, qui inter nomina tam illustria vestigium nostri accensendum putaueris, fronte caream, nisi palam profitear. De Carminis materia, quam ea ad palatum factura sit, ancipitem animum tenet. At, nisi memoriâ labor, visus es olim cum una essemus, innuisse, etiam Iuuenilibus locum fore. Si tamen aut minus seria ista, pro grauitate operis ac dignitate, aut (ut suspicor) laxiora etiam quam pro voluminis modulo, caussam non dico quin rejiciantur: vt remittantur tamen, quam ocijssime, neque ibi manibus cuiusque terantur antea, quam typis hollandicis diuulgata fuerint; cuius rei prouinciam fratri denique imposui [4]), cui, absente me, perscribere ne graueris quid statuendum censeas, rogo. Sed et ipse a te deliberationum harum certior fieri, nisi molestum erit, in Anglia, gestio: praecipue autem quo animo, quo vultu hasce tricas receperitis. Deambulacrum ipsum quod carmine descriptum habes, aeri praeterea incidendum curaui ab homine neutiquam huius artis imperito; Veldio [5]) nomen est, ne Zelandis quidem, ut opinor, inauditum. Si et huius Tabellae usum ali-

1) H. schreef: *comperint*.

2) Waarschijnlijk bestond dus toen reeds bij eenige Zeeuwsche dichters het plan, om gezamenlijk een bundel verzen te laten drukken, zooals twee jaren later heeft plaats gehad door het uitgeven van de *Zeeusche Nachtegael* (1623). Het *Voor-hoof* was eerst voor dien bundel bestemd.

3) H. schreef: *affectus*.

4) Maurits Huygens, geb. 12 Mei 1596, was de oudste zoon van Christiaan H. en Susanna Hoefnagel en anderhalf jaar ouder dan Constantyn. Hij studeerde te Leiden, volgde in 1624 zijn vader op als secretaris van den Raad van State, huwde Petronella Campen en stierf 24 Sept. 1642.

5) Eene gravure versiert de 1ste uitgave van 't *Voor-hoof* en is in de *Otia* (1625) overgenomen. Zij is echter niet van Van de Velde, want zijne teekening werd afgekeurd (zie den brief van 22 Maart 1622).

[illegible] v fore [illegible] fratri identidem, qui eam [illegible] modum d [illegible] rus est, indicatum oporte- [illegible] rogo ut ne qua Typographi vestri [illegible] ito n [illegible] ae Ortographia recedant at qu[illegible] ab ac[illegible] tub [illegible] in [illegible] nctionibus curatum velis [1]). [illegible] e naeuorum quo m mihi displiceant, ut istorum [illegible] n[illegible] acc[illegible] t: Non assero caeterorum [2]) scrip- [illegible] e m , sed illud ingenue, sic uideri. et cui [illegible] in [illegible] l [illegible] nion[illegible] fluctibus? quos equidem in [illegible] o aequ o [illegible] nem redactos videre serio expecto, s[illegible] omi r [illegible] cto. nisi olim tui aliquot pares manum h[illegible] ignaturi non sint. Vale Vir Amicissime et a . H Com. 24°. 9b. (Nov.) 1621.

D. T. studiosissimus.
C. H.

III. (*I. Catsio*).

Amplissime Catzi

Mensis propemodum alter abit ex quo tuas accepi, refertas quidem illas laudibus et praeconijs nimis quam immensis [3]), quas

De plaatsnijder Jan van de Velde, zoon van den schrijfmeester van dien naam, woonde te Haarlem en was van 1615 tot 1638 werkzaam. (Vgl. Mr. A. D. de Vries in *Oud-Holland*, I, 1883, blz. 67).

Cats had eerst aangaande de platen een ander voorstel gedaan. H. schrijft toch aan zijn broeder Maurits (zie Jonckbloet, *Gesch. der Nederl. Letterk.*, 4e dr., IV, 84, Noot): „Recepi literas a Catzio nuper admodum quibus acceptum imprimis et gratissimum Poema nostrum Mattiacis fuisse testatur sed et admirationi et stupori, si fas est. De iis autem quas ad te dedit mentionem injiciens, videtur nescio quid polliceri sibi de quatuor anni tempestatibus aeri incidendis. Caue morem gesseris praeter quod in mandatis a me habes: si quid postmodum deesse censebunt penes ipsos arbitrium sit, et expensa careo. Non tanti nobis arbortiva nostra, ut et cultus rationem habendam censeamus. Deinde, nisi valent inculta placere, per me quidem ut simul ornatu atque favore lectorum destituantur. Adde ne quidem commode satis diversam Anni faciem in sylvula isthac nostra exprimi posse: quam causam adferre poteris cur amplius unâ tabella incidendam non putauerim".

De brief is niet gedateerd, maar moet van dezen tijd zijn; het HS. heb ik niet gevonden.

1) Aan dat verzoek is naar H.'s oordeel niet behoorlijk voldaan; hij klaagt later over de vele drukfouten. Zie den brief van 30 Oct. 1623.

2) Het woord is afgekort, vermoedelijk voor *caeterorum*.

3) De loftuitingen van Cats op *'t Voor-hout*, hem den 24sten Nov. 1621 door H. toegezonden.

ne admittere aliquatenus videar, dabis veniam si prorsus non attingo. Ego vero tum temporis ut minus me multo atque nunc occupatum agnoui, facile existimaui satisfacturum secundae illi quâ me dignatus es petitioni, ut si quid hic nobis nimirum poëtici excideret, prioribus illis nugis assuendum traderemus [1]. quae causa est cur silentio nostro ut ne succenseas confidenter quidem, ut nunc est, rogo. Enimuero, nisi quod hic vanitatis subesse reris, non distraxere me hactenus Legationis negotia sed obruerunt, ut jam facile per te conjicias, quid otij tam undique impedito suppetat ad id genus meditationes quas omnino constat non constare nisi secessum scribenti [2] et otia tribuis. Statui tum obluctari, et plane periculum facere ecquid modo rerum Fluctibus in medijs et tempestatibus urbis verba lyrae motura sonum connectere possem. neque diffitebor nonnihil Carminum eo processisse ut, nisi serius fortasse aduenero, una cum caeteris excudi non grauate tulerim [3]. Sed finem sane non attigi [4], at ne perspexi quidem, neque, ut meus non sum, polliceri in ullum diem valeo. Nisi nouo rursus hortatu currentem incitare operae pretium duxeris; quo nimirum certior fiam quem omnino terminum per Typographos vestros praefigere poteritis. Si quid interea nimium silendo peccauimus, compensaturi sunt versiculi isti, quos, ut per occasionem eorum quos nauigando natos ad te effuderam, te praecipue celandum non putaui [5]. Quem hic mihi Antagonistam sors objecit, R. Thorius [6] est, Med. Doct. peritissimus, natione Gallus, et Casau-

1) H. heeft aan dat verzoek van Cats voldaan. Den 9den Jan. 1622 schreef hij aan zijne ouders (zie Jonckbloet, t. a. p.): „Puis le Sr. Catz m'a comme obligé de sa requeste à joindre une autre piece des mienes dans leur racolle. I'y ay desia quelques commencements bien avancez". En den 30sten Maart (t. a. p.): „Parmy tant de destourbiers, encor ay-ie eu soin de complaire à Cats d'un autre Poëme Flamen d'assez d'estendue, sur un sujet qui ne vous desplaira point, ni ne sera mal a propos à la Haye."

2) H schreef: *scribentis*.

3) Het gedicht, waarop hier gedoeld wordt, is *'t Costelick Mall*, waarmede H. den 24sten Dec. 1621 was begonnen (vgl. *Gedichten*, I, blz. 243).

4) Den 16den Maart 1622 werd het gedicht voltooid.

5) Het zijn de Latijnsche verzen van Huygens en Raphael Thorius, die zijn afgedrukt in *Gedichten*, I, blz. 236—242. De beide eersten werden den 6den Dec. op zee geschreven en gaven aanleiding tot een poëtischen strijd.

6) Zie over Thorius *Gedichten*, I, blz. 237. Een paar zijner Latijnsche gedichten, de *Hymnus Tabaci* en de *Hymns*, zijn in 1628 door Lodewijk Kinschot te Leiden bij Elsevier uitgegeven.

[illegible] po[illegible] nomine Dousae, Hein- [illegible] ae a [illegible] e charus, mihi denique in [illegible] vui[illegible] i. [illegible] o [illegible] inc percipias (nisi per haec [illegible] tela id [illegible] in [illegible] plane iste congressus fuerit. Vbi [illegible] in [illegible] m[illegible] um [illegible] fastidire caeperis, rogo ut vel [illegible] l [illegible] nt[illegible] m[illegible] n vel f [illegible] perferenda cures. Vale Vir An[illegible] ae, et q[illegible] al [illegible] nunc Poemati ultra inuigilandum [illegible] quam p[illegible] b [illegible]] [illegible] ibe.

Londini 20. Feb. 1622.
T. amantissimus
C. H.

IV. (*I. Catsio*).

Habes denique, mi Catsi, specimen pertinacis industriae, quantas enim inter turbas easdemque non jam forenses sed aulicas et quidem Anglicanas, ista nobis exciderint, nisi ipsa abunde indicauerint, fama certe molestae hic admodum negotiationis testatum faciet. Itaque qui nihil hic te dignum reperturus es, amplectere, rogo, insipidum Poëma [1]), non mei nunc sed tui maxime nominis gratiâ; quo si audaciuscule vel usum vel abusum agnoueris, amori potius quam temeritati offensam adstrue; partim vero et mutuo illi affectui erga nos tuo; de quo ut insignem jam antea opinionem concepimus, ita quicquam in ea ut remittamus humanitas tua non patitur. De ipso carmine verbum non addam, nisi utcumque tandem de vita eius vel nece decreturi estis, acceptum nobis fore; ut qui gloriam hanc unam affectauimus tibi morem gerendi: quâ occasione si forte quid aptius exiuit neque nimis insulse in saeculi ineptias inuecti sumus, jam unâ operâ de patriâ atque amicis commode meriti videbimur. Typographos quod attinet, iterum illud moneo, ne qua ab Ortographiâ nostrâ sinantur deflectere. qui nempe maculis nostris ne illi quoque suas adspergant, et bis ridiculum autorem statuant ijs quos ipse deridendos suscepit. Displicuisse vobis lamellam illam [2]), non miror adeo quam indignor missam fuisse, ex quo mihi quoque eius videndae co-

---

1) Nl. *'t Costelick Mall*, dat 16 Maart 1622 te Londen was voltooid en nu met dezen brief aan Cats werd gezonden.

2) Zie den brief van 24 Nov. 1621; er wordt gedoeld op de plaat van Van de Velde.

pia facta est: rudis profecto, sordidae et vestro plane conspectu indignae. non ita poemate meo, ut comiter tu quidem iuisti assertum: nisi facem tenebris nostris additam oportuit luculentiorem quam Mattiaci vestri nunc facere videntur, dum abortus nostri deformitatem cultu suo correctum eunt [1]). Bene sit hospitibus tam humanis, tam opportune nostri misertis et nostrorum. Et sane si quid huic etiam Satyrae ejuscemodi Emblematum praefigendum censuerint [2]), non difficilem me assensorem habituri sunt, qui alterum hunc partum fauore vestro digniorem aliquanto priori illo esse non erubescam affirmare, si tamen in causa filiorum parenti adhibendam concesseris fidem. Vale Catsi clarissime, et me ama. Lond. 22°. Mart. 1622.

Tui studiosissimus
C. H.

Quas margini notas adscripsimus etiam atque etiam ut ne omittantur, rogo. quae si voluminis capacitas ferre nequeat, inferiori paginae subjungantur [3]); neque enim temere operam hanc quoque impendisse videri velim: sed ys rationibus adductus [4]) quas coram exponendi olim erit occasio. De Picturis vestra omnino cura sit [5]): qualemcumque tandem aptissimum existimaueritis. Meo Iudicio frontem opusculi non inepte occupauerit effigies Primorum Parentum [6]): ita ut conuersi singuli ad sui sexus progeniem, et quem utrobique descripsimus morem vestitus [7]), summa admiratione vel horrore correpti videantur.

V. (*I. Catsio*).

Nequeo non varie suspicari, Catsi amplissime, de nimis quam longo isto silentio, quo me praeter morem et amorem ambiguum tenes. Quas Martio ad te dedi, Satiram habuerunt comi-

1) De uitgave van *'t Voor-hoof* en *'t Costelick Mall* (1622) prijkt met 4 lofdichten; twee er van zijn naar alle waarschijnlijkheid van Cats en de beide andere zijn van Ioan de Brune en I. Leyt (zie *Gedichten*, I, blz. 312—316).

2) Ook aan *'t Costelick Mall* is in de 1ste uitgave en in de *Otia* eene gravure toegevoegd.

3) Aan dat verzoek van H. is voldaan; de vele noten zijn naast en onder den tekst geplaatst.

4) H. schreef: *adductum*.

5) Zie brief VI.

6) De prent stelt meer een paar halve wilden voor dan Adam en Eva.

7) H. schreef: *more vestitum*.

tem, caeteris nimirum nostris assuendam. ... eo ...npore quid illud est quod literam a te non viderim? Obsecro nunc et serio rogo, ut si amplius per publica commoda non licet, saltem certiorem facias ecquid bonâ fide traditae fuerint illae, quas cum responso hactenus dignatus non fueris, non diffitebor suspicionem [1]) nobis offensae incidisse: a qua certe alienissimum usque animum habuisse me testor omnem humanitatem atque fidem. Vale et me ama. Raptim. 8°. May Londin. 1622.

VI. (*I. Catsio*).

Quid si autem Antverpiensis ille sculptor [2]) non desinat morarum unquam, quid censes de Tempe nostris ac Satyra statuendum, Amplissime Catsi? nempe ut lucem nisi exoleta non videant? absit sane, et, nisi quid secus te moueat, vel unius Matris gratiâ, (quae partus hosce cum muliebri tum materno affectu, id est bis auide expectat) unum aut alterum exemplar Hagam dimittatur [3]). vides anni tempestatem, et quam illa praeter caeteras his lusibus apta: itaque si commodum est, quaeso ne saltem domus nostra longiore morâ detineatur; solet expectatio mirificas opiniones de rebus diu negatis ingerere: Idem ne hic accidat, tua, si placet, cura erit, qui potissimum nosti quam illud damno et pudori nostro cessurum sit. Vale Vir Clarissime, et statim ubi in Hollandiam redierimus (quod

---

1) H. schreef bij vergissing: *in* suspicionem.

2) Het wilde dus niet gelukken met de prenten. Cats had bij het *Voor-hout* 4 illustraties willen hebben, maar dat was te duur. Hij had ééne prent laten maken door Van de Velde, doch die werd ard. Volgens dezen brief werd toen een Antwerpsch graveur in den arm gen aarschijnlijk was het J. Gelle, wiens naam op de prenten voorkomt. De beide teei agen voor de gravures in het *Voorhout* en *Costelick Mall* zijn gemaakt door Adriaen van de Venne, die vele werken van Cats heeft geillustreerd (zie D. Franken Dz., *Adriaen van de Venne. Amsterdam. Paris.* 1878, blz. 107, 108).

3) Het werkje was afgedrukt — het privilege is van 22 Juli — en H. was ongeduldig en boos. Dat blijkt genoeg uit een brief van zijn broeder Maurits, den 17den Juni door hem te Londen ontvangen (zie Jorissen, *Constantin Huygens*, blz. 110), waar deze zegt: „Il me fasche de vostre part de l'indiscretion et platticheit (?) de ces mess.rs les Editeurs de vos Poesies. Ie ne suis point assés sage pour vous conseiller, touttesfois puisque la pierre en est jettée, il me semble qu'il n'y auroit pas meilleur moyen d'en eviter le coup que de leur faire mettre tout de suitte et ensemble avecq cest autre en lumiere. Mais sur leur nom, ou au moins soubs une pre-

intra mensem non ausim polliceri)[1]) caetera nostra fac Typographi expectent[2]), quandoquidem ita carum habituri videmini, benigni rerum nostrarum aestimatores. Lond. 28°. Iulij 1622.

VII. (*I. Catsio*).

Amplissime Domine;

Quod virtutum tuarum insignis fulgor adeo animum oculosque Batauorum meorum affecerit, uti ad praecipui muneris dignitatem euocandum ultro decreuerint[3]), est quod illis, quod tibi, est vero maxime quod nobis gratuler, qui nimirum tanto in posterum propiori viciniâ tuâ gauisum imus, presentiâ autem atque gratissimo conspectu longe quam ante frequentiori. Interim de illa nugarum mearum editione reliquâ[4]) cui obstetricem manum addicere dignatus es, quid nunc fieret ambigere coepi; quandoquidem, si illarum quicquid est Middelburgum misero patrocinio simul tuo et cura destitui necesse est, sine quorum alterutro, vel utroque, Typographos aegre hoc persuasum iri non immerito dubitauerim, qui quam antehac operam praestiterunt, magis utique autoritati consilij tui quam operum meorum merito imputaui. Itaque quid faciendum censeas rogatum nunc venio, cum, ad me quod attinet, profligatis nunc tandem eorum negotiorum reliquijs quae unâ cum gente tot menses ges-

---

face qui fist veoir qu'il ne vint pas de vous, voire qu'il fust faict en vostre absence. — Touchant communem formulam, *Hortatu Amicorum* vous sçavés que passé des années ie le vous ay conseillé. Et si nunc vis, rogo, et hortor." — Maar Maurits had met de geheele zaak niet op een keurde het af, dat Constantyn zijn manuscript had afgestaan. Deze schreef den 3den Jan. 1622 aan zijne ouders (zie Jonckbloet, t a. p): „Ie ne sçay pourquoy Mon Frere a demandé à Cats la minute de mes vers, asteure qu'ilz les impriment en Zelande; je desire plustost qu'ilz se les gardent, de peur qu'en les doublant ils encourent des fautes".

1) Huygens keerde eerst den 13den Febr. 1622 uit Engeland terug (vgl. *Dagboek*, blz. 10).

2) Reeds toen bestond dus het plan, om een bundel uit te geven; de *Otia* zagen echter eerst in 1625 het licht.

3) In Febr 1622 werd Cats tot pensionaris van Dordrecht gekozen; den 31sten Maart trad hij af als pensionaris van Middelburg (zie Mr. J. H. de Stoppelaar, *Jacob Cats te Middelburg* 1603—1622 *en zijn huis aldaar, ook in betrekking tot de vroegere en latere bewoners. Middelburg. J. C. en W. Altorffer*, 1860, blz. 24).

4) Zie den brief van 28 Juli 1622.

simus [1]), totus iterum Musis vacatum eam, quamdiu quidem immunem a Republica animum habere per illos licebit qui huic praesunt. Si quos otij istius non poenitendos fructus posteritati imputandos arbitraris, tuum erit monere; Ego quod unquam isti calamo imperaueris quo recte curetur ac sedulo quam promptissime exequar. Vale Vir Amplissime neque si quidquam earum elegantiarum quas polliciti sunt Mattiaci vestri luci publicae commiserunt, diutius nobis inuideantur sine. Hag. X°. Cal. Maij. (= 22 April) CIƆIƆCXXIII.

VIII. (*I. Catsio*).

Si familiae erciscundae negotium profligastis [2]), atque iterum tuus es, Amplissime Catsi, esto nunc paullisper meus quoque. Ex quo postremum te conueni, pedem pene domo non extuli; cum molestissimo morborum perpetuo colluctatus. Is circa hos oculos est: quorum ingrauescens quotidie malum, Medicorum curae serio tradendos monuit. Gessi equidem morem, et gero hactenus, sed, fateor haud libenter, perexiguo cum fructu, profectu certe nullo. *Tacui tum, quoniam Ille fecit.* De caetero; qui me nosti, facile conjeceris tot aegrarum noctium insomnia otiosum non euigilasse [3]). Sane, cum maxime Medici quietem cerebro indicerent, non volui ipse mihimet imperare. Itaque, quod ad Characterismum paucula praeluseram [4]), continuâ sensim alluuione eam in molem excreuisse miratus sum [5]), ut justi quoque libelli vicem expletura sint. His nonnullos tandem varij Idiomatis conatus adjicere amicorum imperio persuadeor [6]). Rogo te primum ecquid autor sis in propatulo tam prolixe ut insaniam. Deinde cum Typographo Middelburgensi [7]) quod iter in-

1) De ambassadeurs Aerssen, Bas en Van Tuyl van Serooskerken hadden lang in Engeland moeten vertoeven en er allerlei moeilijkheden moeten overwinnen. (Zie Jerissen, *Constantin Huygens*, I, blz. 94—96, 127).

2) Ik heb niet kunnen vinden, op welke erfenis hier gedoeld wordt.

3) H. schreef eerst: *transegisse*.

4) De *Characteres*. *Dat zijn Printen*, zooals zij in de 1ste uitgave (*Otia*) heeten. Zij zijn bijna allen in het najaar van 1623 geschreven.

5) Den 18den Aug. had H. *Een gesant* geschreven; den 30sten Oct. had hij 15 Printen voltooid.

6) Aan dat voornemen is later gevolg gegeven; in de *Otia* zijn gedichten in 4 talen opgenomen.

7) Hans van der Hellen, bij wien het werkje van Huygens en verscheidene gedichten van Cats zijn gedrukt, of Van de Venne, de uitgever.

eundum censeas. Dum ista scribo, affertur altera eorum editio quae in Zelandia te obstetricante prodierunt [1]). Ineptos homines! qui me ne conuento quidem pro arbitrio haec dispensant. neque errorum, quibus prior editio scatet, tollendorum copiam faciunt cuius id maxime interest [2]). Ecce, nunc praecipue loci distantiâ deterreor; et nisi in singulas septimanas singulos quaterniones mihimet corrigendos transmittere velint, certus sum vel supprimere haec caetera, vel Batauis meis, qui ad manum sunt, excudenda tradere, quanquam non diffiteor Zelandi typi elegantiâ non parum eo allici. Tu si otium est, et haec tanti putas, innue quid faciendum censeas. quin Typographum quoque officij sui ut commoneas maxime expetiuerim, quo nimirum hominem mihi tradas promptum et obsequentem. Vale Vir Doctissime et me ama, qui te praeter plurimos. Hag. 30°. 8*b*. (Oct.) 1623.

IX. (*I. Catsio*).

De Morbo, Catsi Amicissime, condoles quam amice; et male sit mihi, nisi melius est a tali solatio. Equidem porro curam vasculi huius uni Figulo commisi, quandoquidem res omnis Medica frustra est. Lectionem parcius attingo. Scriptionem oculi ferunt minus incommode. nempe quae in eos, quasi in phialam, arena defluxit, segnius istâ commouetur, quam si celerem rotatum imperes. Typographum adfore etiam ab alijs didici: quo scilicet litem Amstelodamensi cuidam intentet, homini nequam et male feriato, qui de tuis nonnulla et mea omnia, despectâ Priuilegij autoritate, suis typis recudit [3]). At ego alio nunc auellor, et Bataui mei, etiam hac in vrbe, operam suam ultro

1) Nl. *Batave Tempe*, *Dat Is 't Voor-Hout* ..... *Tweede Druck*. (Zie den titel in Huygens' *Gedichten*, I, blz. XXI). Het kwam bij denzelfden uitgever uit als de eerste druk.

2) H. was en bleef verontwaardigd over de slordige wijze, waarop het bundeltje was uitgegeven. Maar waarom heeft hij dan in de *Otia* (1625) het *Voor-hout* en *Costelick Mall* weer onveranderd laten herdrukken, met de bijvoeging: „Alles van den Zeewschen Druck, ende midsdien onoversien, onverbetert?" Waarom dan toen niet de veranderingen aangebracht, die hij wenschelijk oordeelde?

3) Van dezen herdruk der gedichten van H. is geen exemplaar bekend. Eenige werkjes van Cats werden in dezen tijd uitgegeven zonder plaats en naam van den drukker (zie Jhr. Mr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet, *Museum Catsianum*. *Tweede vermeerderde uitgave*, 1887, blz. 5, 8, 10).

oblatum eunt, ex quo de nouâ editione rumusculum accepere [1]). Characteres item, et Chartam et Tabellas aeneas quot, quales, quantas iniunxero. Solue, sîs, nodum Iuris. quid si simul et priora illa cum nouis edere animus ferat, censes obstare Autori Priuilegium quod tertius, ipso non conuento, impetrauerit [2])? Aliunde suggerunt, egregium tibi lucellum ab editione Emblematum obuenisse [3]). Si verum narrant, quaeso nunc ut ne celaueris amicos rei faciendae compendium: fateor operum tuorum dignitatem nihil non praecipui meruisse. Aut [4]) fallor tamen, aut ista Typographorum auiditas aliquo etiam mihi cessura est, si prouide dispicitur. Denique tu is eris qui tironem Vtile dulci miscere docueris quâ re punctum omne ferri aiunt. Si credis coram ista commodius tractatum iri, urgeo ego, ut ne literarum molestiam detrectes, quam spondeo circa has tricas ultimam fore. quid enim si Typographus ante Comitia vestra inermem adoritur: Adde quod quo propius ad nos accedis, rarius te video, quae tua nunc circa Rempublicam assidua exercitatio est. Itaque dum vacas, (si tum hoc unquam) amicorum esto; huius autem imprimis, qui totus est et ubique

8°. 9*b*. (Nov.) 1623. Tuus
C. H.

(X. *Hugenio*) [5]).

Coram tuis respondere animus mihi erat, mi Huygens, sed, cum quaedam urbis huius negotia me per aliquot dies hic detineant, En tibi responsum. Me rem fecisse editione Emblematum nostrorum scio a quibusdam putari; et forsitan non sine

1) De *Otia* (1625) zijn dan ook uitgegeven „Hagae-Comitis, Typis Arnoldi Meuris".

2) Nl. de uitgever van den 1sten druk, Jan Pietersz van de Venne, aan wien de Staten-Generaal den 22sten Juli 1622 voor 7 jaren octrooi hadden verleend. Voor enkele zijner latere werken heeft H. zelf octrooi aangevraagd.

3) Nl. *Silenus Alcibiades, sive Proteus, Vitae humanae ideam, Emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Deus nobis haec otia fecit.* Het boek was in 1618 uitgekomen en werd in 1619, 1620 en 1622 herdrukt (zie De Jonge van Ellemeet, t. a. p., blz. 4, 5).

4) *Aut fallor tamen, aut* — H. schreef eerst: *At fallor tamen, nisi* — veranderde toen *nisi* in *aut* en liet, zeker bij vergissing, *At* staan.

5) De brief, die behoorde tot de bekende verzameling van Jhr. Mr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet (vgl. *Museum Cafsianum*, blz. 51), is thans in het bezit der Maatschappij van Nederl. Letterk. Dr. S. G. de Vries is zoo vriendelijk geweest er mij een afschrift van te verschaffen.

lucello aliquo id opus (si dijs placet) in publicum prodiisset nisi homines quidam nequam id intervertissent. rem dicam; meis impensis et meo marte editionem istam (ignarus rerum) moliebar; ipse tabellas aeneas fieri, ipse imprimi curabam; nullum eo tempore praelum ad id in Zelandia, nullus qui imprimeret; homines noui a me ad hoc instituti [1]), qui praeter imperitiam (quâ nihil recte fit) etiam malam fidem adferebant; adeo ut innumera folia corrupta (folium autem singulum liber est) innumera fere malâ fide ablata aut in mala nomina redacta. id causam dedit ut exemplaria omnia una cum tabellis aeneis Wilhelmo Jansonio [2]) venderem, is mihi in bonâ ac asperâ moneta id quod promiserat bona fide persoluit, fateor, sed si rationem ineam omnium expensarum et rerum male deperditarum, credo parum aut nihil in lucro residuum futurum; presertim si interusurium temporis huc accedat, sex centum enim libras flandrias et amplius expenderam, quas per partes cum magno temporis intervallo recipere mihi fuit necesse. Ex eo Vennijs fratribus [3]) mea permisi, qui exemplaribus picturis libris alijs elegantijs id honeste compensant, vel aliter, si ita visum agunt; sumptus omnes ferunt, tabellas aeneas, quâ mihi commodum videtur inserunt. Quid tibi iam animi sit; aut cum ipsis vel cum alijs contrahere, Nescio. id mihi extra dubium videtur eum, cui auctor opus aliquod permisit, etiam inscio autore, privilegium impetrare posse, et autori ipsi id obstare; aliquo enim concesso et illud concessum censetur siue quo prima illa concessio commode expediri non potest. Commode autem opus aliquod poeticum quod genium habet, ut tua solent sine

1) De 1ste uitgave van het bedoelde werk verscheen *Middelburgi, Ex officina Typographica Iohannis Hellenij, Anno* M.D.C.XVIII. *Cum Privilegio.* 4to.

Hans van der Hellen was van 1618—1658 als boekverkooper te Middelburg werkzaam. (Vgl Dr. A. M. Ledeboer, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland .... Deventer ....* 1872, blz. 300).

2) In 1619 zag eene uitgave der *Emblemata* bij Wilhelmus Iansonius te Amsterdam het licht en in 1620 nog eene andere. (vgl. *Mus. Cats.*, blz. 5). Wilhelm Jansonius is waarschijnlijk Willem Ianez. Blaeu (zie Ledeboer, blz. 51).

3) Jan Pieterz van de Venne, gest. in 1625, was sedert 1619 boekverkooper te Middelburg (vgl. Ledeboer, t. a. p., blz. 312). Zijn broeder Adriaen, geb. te Delft in 1589, een bekend schilder, woonde sedert 1618 of 1619 te Middelburg. Na den dood van zijn broeder zette hij zich te 's Gravenhage neer, waar hij in 1665 gestorven is. Hij heeft vele werken van Cats geïllustreerd. Zie over hem het werk van den heer D. Franken Dz.

pis cudi, uia statim inueniuntur qui
, ut nuper et in tuis et in
[1]). De nouis liberum tuum est ar-
te saluum saluus visurus sum.

tibi addictissimus
I. Cats.

raptim Dordrechti XIII° Nouemb. 1623 [2]).

Er schijnt later eene minder goede verstandhouding tusschen Huygens en Cats te zijn geweest. Wij mogen dat niet afleiden uit het feit, dat er onder de papieren van Huygens geene andere brieven aan Cats worden gevonden dan die, welke hier zijn afgedrukt, want dat kan toevallig zijn. Maar wij zien uit de laatste brieven, dat Huygens Cats raadpleegt over het uitgeven der *Otia*, en den 22sten Nov. 1624 dichtte hij eene Latijnsche opdracht van het boek aan Cats, Hooft en Heinsius. Later veranderde hij van , wijzigde zijn gedicht en droeg de *Otia* aan Heinsius op [3]). En men zou verwachten, dat een lofdicht van Cats de lange rij vóór het boek zou openen. Onder de 11 lofdichten komt echter geen enkel voor, dat met Cats' naam is onderteekend, en het vers met de initialen F. B., dat m. i. zeker van Cats is, werd geheel achteraan geplaatst. De jonge man bewonderde den dichter Cats niet langer; op lateren leeftijd zou hij hem ook als mensch niet meer hoog stellen.

Groningen. J. A. WORP.

---

1) Zie den vorigen brief.
2) Het adres van den brief luidt:
D. D. Constantino Huijgens
Hagam.
3) Vgl. *De Gedichten*, II, blz. 101 en 124.

OVER EEN EN ANDER UIT HET NDL. CONSONANTISME.

III. DE BEHANDELING DER IN DEN »AUSLAUT" STAANDE χ IN 'T WESTNEDERFRANKISCH.

Hoe is in het onmiddellijk aan ons Dietsch ten grondslag liggende Oudwestnederfrankisch de uit een idg. *k (kw)* verschoven consonant behandeld, welke, in den „auslaut" staande, evenals de gegemineerde of door *t* of *s* gevolgde χ, haar oorspronkelijke qualiteit had behouden (in tegenstelling tot de in den »anlaut" eener lettergreep tot *h* verzwakte spirant [1])? FRANCK, de eenige germanist, die totnogtoe op deze vraag een antwoord heeft trachten te geven, brengt in zijn Mnl. Gramm. § 90 hieromtrent het

1) Omtrent deze aspiratie zij hier in 't voorbijgaan het volgende opgemerkt.

De ontwikkeling der *h* uit χ is van jongeren datum dan de werking der »vocalische auslautsgesetze"; in het tegenovergestelde geval toch ware het behoud der χ in den »auslaut" onverklaarbaar.

Physiologisch onderscheidt zich de ndl. *h*, voor zoover ze *palataal* wordt gearticuleerd, van de hd. en eng. in tweeërlei opzicht:

terwijl de laatste niet-luidend (»stimmlos"), dus met geheel geopende stemspleet wordt gesproken, wordt de eerste luidend (»stimmhaft") voortgebracht, d. i. met het begeleidend knarsend geluid, dat de zachte consonanten kenmerkt;

en terwijl ten behoeve der hd. en eng. *h* in de mondholte geen articulatie plaats vindt (vgl. SIEVERS Grundzüge der Phonetik bl. 131 vlg., VICTOR Elem. der Phonetik § 69), vereischt de ndl. *h* het tot stand komen eener door het achterwaarts trekken des tongrugs gevormde mondbuis; m. a. w. de wanden, waarlangs de uitgestooten luchtstroom schurend ontwijkt, zijn bij het spreken der hd. en eng. *h* die der mondholte, bij 't voortbrengen der ndl. *h* die der zooeven beschreven mondbuis.

Wanneer men voorts let op het feit, dat de voor 't spreken der palataal-gutturale fricatieven γ en χ vereischte mondbuis wordt gevormd door de boven gemelde achterwaartsche beweging des tongrugs + het opheffen der geheele tong, dan wordt het duidelijk en klaar: 1°. dat de ontwikkeling der ndl. *h* uit χ het gevolg is van het veronachtzamen en eindelijk geheel opgeven der tongverheffing + de jongere (met de verzachting der in den »anlaut" staande scherpe spiranten overeenkomstige) wijziging der niet-luidende qualiteit in de luidende; 2°. dat de hd. en eng. *h* als het gevolg moet worden beschouwd van een voortgezette veronachtzaming der articulatie, nam. van het opgeven ook der achterwaartsche beweging des tongrugs.

volgende in 't midden: de aan 't slot eener zwak of niet beklemtoonde syllabe staande χ is langs phonetischen weg afgevallen, vanwaar mnl. *no* neque < **nôh*, *vore*, *vuere* sulcus < **furuh*, *-ih*, enz.; voor de χ in den »auslaut" eener beklemtoonde lettergreep is aan tweeërlei mogelijkheid te denken, òf de consonant bleef aanvankelijk phonetisch behouden, doch werd later in sommige vormen door analogischen invloed verdreven, alzoo b.v. eerst **rêh* (met *h* = χ), daarna **rê* naar 't voorbeeld der verbogen vormen **rê-es*, *-e* < **rêhes*, *-e*, òf er heerschte eertijds een klankwet, volgens welke de χ achter een korte voc. zich staande hield, achter een langen klinker en achter een consonant verdween, zoodat naast een phonetisch ontwikkeld mnl. *sach*, *sich* imperat., *slach* imperat., *ho*, *ru*, *beval* enz., vormen, als *hooch*, *ruuch*, *tooch*, *sloech* enz., voor analogieën zouden moeten gelden. Kan het tweede gedeelte dezer theorie, om nog van andere bedenkingen te zwijgen, wegens zijn onbeslistheid niet als bevredigend worden aangemerkt, nog minder is dit het geval met het eerste, waartegen de bezwaren zijn te opperen: primo dat de hypothese eener apocope van de χ achter niet of zwak beklemtoonde vocalen door geen analoge verschijnselen in de verwante dialecten wordt gesteund; secundo dat met zulk een regel de vorm der partikels *noch* etiam, *noch* neque en *doch* niet in overeenstemming is te brengen. Met het oog hierop zij 't mij vergund een reeds sedert geruimen tijd omtrent de onderhavige questie gekoesterde meening uiteen te zetten, die wellicht ter eene zijde tot een stellige keuze tusschen de beide door Fr. aangenomen mogelijkheden kan leiden en ter andere zijde niet op bezwaren als de boven vermelde afstuit.

In de andere westgerm. dialecten is met betrekking tot de in den »auslaut" staande χ de volgende behandeling waar te nemen:

de conson. blijft in de oudste periode in den regel overal bewaard, achter een lange vocaal, een diphthong, een consonant zoowel als achter een korten klinker, aan 't slot van een

niet beklemtoonde zoowel als van een beklemtoonde lettergreep; alleen bij uitzondering vertoont zich een jongere geapocopeerde vorm, die kennelijk bij verbuig- of vervoegbare woorden uit de vormen, zonder $h < \chi$, is ingedrongen, en bij proclitica, als b.v. het ohd. *thur*, *dur(e)*, 't os. *thuru*. hieruit moet verklaard worden, dat zulk een partikel, met het volgend woord verbonden, daarmede één geheel vormde, alzoo, tijdens den algemeenen overgang der χ in *h*, haar in den »inlaut" vóór een vocaal, een liquida, een nasaal of een halfklinker staande χ tot *h* ontwikkelde, tijdens de algemeene uitstooting der aspiratie die *h* verloor, en ten slotte in verloop van tijd in haar verkorten vorm ook daar kon worden gebezigd, waar phonetisch oorspr. de vorm met χ thuis hoorde;

in een jongere periode neemt het gebruik der onoorspronkelijke vormen in meerdere of mindere mate toe.

Vgl. b.v.

ohd. *flôh* (*flôch*), *rêh* (*rêch*), *hôh* (*hôch*), *rûh* (*rûch*), *scuoh*, *thioh* dij, *zêh* (van *zîhan*), *flôh*, *zôh* (*zôch*), *duwoch*, *sluoch* (waarnaast ook, met een uit den plur. ontleende conson., *tuog*, *sluog*), *fur(u)h* sulcus (*furch*), *fer(a)h* leven, *bifal(a)h*, *giscah*, *sah*, *thur(u)h* (*thurch*, *duruh* enz.), *thoh* (*doh*), *noh* neque, *noh* etiam, *nâh* adv. en praep., enz., en een zeldzaam *zô*, *thur*, *dur(e)* (Br. Ahd. gr. § 154 anm. 3), *befal* (Graff 3, 503); — mhd. *vlô* en *vlôch*, *rê* en *rêch*, *hô* en *hôch*, *rû* en *rûch*, *schuo* en *schuoch*, *die* en *diech*, *zêh* en *zêch*, *vlô* en *vlôch*, *zô* en *zôch* (doch *twuog*, *sluog*, *twuoc*, *sluoc*), *fur(e)ch*, *verch*, *beval* en *bevalch*, *geschach*, *sach*, *dur* en *durch*, *doch*, *noch*, *nâch* enz.;

os. *hôh* passim, *tôh*, *tiuh* imperat., *flôh* vlood, *fer(a)h* Hêl. 2277, 3351, 4156, 5174 C M, 4685, 5396, 5408 C, 2197, 2353, 4059, 4891 M. *bifalah* Hêl. 5213 C M, 1837 en 2205 C, *sah*, *seh* en *sih* imperat., *thurh* Hêl. M ps., *thurug* Ps. C. 55, *thoh*, *noh* neque, etiam, *nâh* adv. (als praep. komt het woord in onze bronnen niet voor), en *hô* Hêl. 1500 C M, 1396 M, 4235 C, *fera* Hêl. 2197, 2217, 2353, 3999, 4659, 4891, 5703, 5802 C, *befal* Hêl. 1837 M, *thuru* Hêl. C ps., *thur(u)*

Bed. 16, Prudgl. (, en ;. (ed. Grebelius) bl. 13; — mnd. (z. Schil: Lüb W) *vlô* pulex, *rê*, *hô* en *hôch*, *rû* en *rûch*, *scô*, ; c t h, *tô* en *tôch*, *dwôch*, *slôch*, *vor(e)*, *bevel* en h ., s a en *geschach*, *sa* en *sach*, *dor*, *dur* en *durch*, ch, *noch*, en *nach* praepos.;

ags. *fâh* vijandig, *râh* ree, h h, *rûh*, *scôh*, *ðéoh* dij, *feoh* vee, *fléah* fugit, *téah* trok, h slo g, *furh* sulcus, *sulh* ploeg, *Wealh*, *fealh* praeter., *seah* :., *ðurh*, *ðéah* doch, enz. (z. nog Siev. Ags. gr. §§ 223, 242, 295 anm. 1, 383, 384, 391), en *sul*, *Weal* (ib. § 223); — meng. (z. Stratmann Dict. of the old engl. langu.) *fâ*, *foo* vijandig, *râ*, *roo* ree, *hê(i)h*, *ru*, *rou* (in *rûgh*, *rough* kan *gh* spelling zijn voor de oorspr. χ of het teeken voor een uit de casus obliqui ingedrongen γ, vgl. ben.), *schoo*, *pê*, *peo* en *pêh* dij, *fê*, *feo* en *fêh*, *feoh* geld, *flêh*, fugit, *têh*, *tâh* trok, *slôh*, *fur-* in *furlong* en *furgh* (met *gh* als spell. voor χ of voor een uit de casus obl. ingedrongen γ?), *solou* en *solh* ploeg, *wal-* in *walnote* en *Wælh*, *sa(u)h*, *poru* en *pur(c)h*, *purgh*, *poruh*, *pa(c)h*, *poh*, *pouh* enz.;

oofr. (*un*)*fâch*, *hâch*, *thiach* dij, *flâch*, *tâch*, *slôch* (*slôg*), *furch*, *iech*, *thruch*, *thâch* (*thâg*), *noch* etiam, en *bifel*, *plê*, *plî* (z. de Altostfr. gr. § 149); — in het hedendaagsche Wangeroogsch *flôch* vloo, *hôch*, *rûch*, *tôg* trok, *slaug* sloeg, *sîlîch* zeehond (vgl. ags. *seolh*), *bîfôl* beval, *dor* door (z. Ehrentr.'s Arch. 1, 357, 174, 101, 264, 268, 344, 264, 202); in het hedendaagsche Saterlandsch *hôg*, *tôg*, *slûg*, *bifûl* beval, *sagg*, *trugg* door, *sgô* schoen (z. ib. 174, 265, 269, 263, 202, 194);

owfr. *haech-* in *haechtîd*, *handscoech*, *thiach-* in *thiachmerch*, *taech*, *sloegh*, *bifeel*, *saegh*, *truch*, *doch* en *dach*, *noch* neque (z. V. Richth.'s Wb.); — bij G. Jap. *heag*, *ruwg*, *tjea* dij, *teag*, *sloeg*, *tiog* en *siogh* imper., *trog*, *dog*, *nog;* in 't hedendaagsche Westfr. dezelfde vormen als de bij Jap. voorkomende, en *flie* vloo, *skoech*, *seach* zag;

oonfrk. *thio* dij, *gisag*, *gisig* en *slag* imperat., *thuru* en *thurug*, *thoh*, *noh* neque.

Wat we elders in het Westgerm. zien plaats hebben, is ook

voor het Westnederfrank. waarschijnlijk te achten; en het goede recht van zulk een hypothese wordt zeker juist niet twijfelachtig door het feit, dat ze ons in staat stelt den vorm van alle mnl. woorden met een oorspr. χ in den »auslaut" geleidelijk te verklaren:

met phonetisch behoud der χ, *hooch*, *ruuch*, *teech*, *deech*, *toech*, *sloech*, *dwoech*, *sach*, *sich*, *slach*, *dwach*, *vlich* imperat., *doch*, *noch* etiam, *noch* neque;

met verlies der χ op een der boven gemelde wijzen, *gevee* vijandig, *vloo* subst., *ree*, *die* dij, *scoe*, *ho* en *ru* (naast *hooch*, *ruuch*), *vloe* praeter., *vae*, *vlie* en *tie* imperat., *vore*, *vuere* sulcus (uit **furu*, **furi*, voor **furuh*, *-ih*, met svarabhaktivoc.), *dore*, *door* praepos., en het procliticum *no* neque (ontstaan in de verbindingen van deze partikel met een volgend woord, dat met een vocaal, een liquida, een nasaal of een halfklinker aanving).

De verklaring van *na* praepos. is onzeker: op gelijke wijze als *dor(e)* ontwikkeld uit **năh* = ohd. *năh*, of de vorm, die overgenomen is uit het adverb., dat zelve onder invloed der vergelijkende trappen zijn slotconson. had verloren of op een vroeger **náho* = ohd. *náho* berust?

Voor de *g* van 't mnl. *hoghe*, *rughe*, *-en* enz., 't ags. *héages*, *ríges*, *wóges*, *-e* enz., 't oofr. *furga*, *thiaghe*, *hâge* enz., 't owfr. *haeghest* enz. z. Anglia 5, 84, PBB. 9, 256, Altostfr. gr. bl. 119.

Groningen. W. VAN HELTEN.

DE SAGE VAN KAREL EN ELEGAST BIJ DE MONGOLE

Het Russische standaardwerk getiteld Očerki sêwero-zapadn Mongoliji (Schetsen van Noordwestelijk Mongolië), resultate eener reis in 1879 ondernomen volgens opdracht van 't Kei Russisch Aardrijkskundig Genootschap door G. N. Potanin bevat in de 4de Aflevering: Bouwstoffen voor volksbeschrijving eene rijke verzameling van volksverhalen, sprookjes enz., welk in Noordwestelijk Mongolië onder de Turksche en Mongoolsch stammen bekend zijn. Onder die stukken komt er een voor o blz. 323 onder den titel Edzjenj Chan, dat eene onmiskenbar verwantschap vertoont met de sage van Karel en Elegast. Ee gedeelte derzelfde stof is ook verwerkt in eene Russische Bylina waarvan Uhlenbeck hierachter de hoofdtrekken mededeelt. Voo zooverre ik weet is noch in Rusland noch elders de aandacht op de overeenkomst der Mongoolsche vertelling met de sage van Karel en Elegast gevestigd, en daarom heb ik gemeend den lezers van dit tijdschrift geen ondienst te bewijzen met eene vertaling van de Mongoolsche vertelling.

De volgende vertaling is gemaakt naar den Russischen tekst in Potanin's werk; de Mongoolsche tekst is, voor zoover ik weet, nooit gedrukt. De verteller is een geestelijke uit den Mongoolschen stam der Darchaten, met name Irintsjin.

EDZJENJ CHAN.

Edzjenj Chan ondervraagde eens de wichelaars naar zijn lot, en deze zeiden hem dat hij door den dood bedreigd werd, maar dat hij daaraan kon ontsnappen, indien hij er op uit wilde gaan om een diefstal te volbrengen. Edzjenj Chan verliet heimelijk zijn paleis met het plan om 't een of ander te gaan stelen, en ontmoette eenen man, wien hij vroeg: »Waar gaat gij heen?" »Uit stelen", was het antwoord. »En ik ook; neem mij met u meê". „Laat ons gaan!" »Waar zullen we

heengaan?" vraagt Edzjenj Chan. »Daar is", zegt de ander, »zekere Kok Dzjandzjin. Hij heeft in zijn hof veel schapen, we zullen er een stelen". Zij kwamen aan den hof; de gezel vraagt Edzjenj Chan of hij de kunst van stelen verstaat. »Wel", antwoordt Edzjenj Chan, »ik vrees dat mij dat onhandig zal afgaan". »Nu, blijf gij dan op wacht staan naast de joert (tent)", zegt de dief, »en luister opdat ze ons niet betrappen". Edzjenj Chan bleef bij de joert staan, en de ander sloop in den hof. Edzjenj Chan keek door een reet en ziet: daar zit Kok Dzjandzjin en diens vrouw, met een flesch voor hen. »Wat wilt ge met deze flesch?" vraagt de vrouw. »Waartoe moet ge dat weten? het gaat u niet aan", zeide de man. »Hoe zou ik dat niet moeten weten, ik ben toch uw vrouw". »Dit is een gastgeschenk voor Edzjenj Chan", zeide toen de man, »het is vergif. Ik wil het den Chan aanbieden; wanneer hij vergeven wordt, zal de troon op onzen zoon overgaan". Middelerwijl had de dief zich van een schaap meester gemaakt, en de Chan en de dief gingen verder. Onder weg zegt de dief tot den Chan: »Ik zal u thans geen gedeelte van het schaap geven; gij hebt slechts op wacht gestaan, niets uitgericht; kom later, dan zal ik u 't een of ander schenken". »Maar hoe zal ik u vinden?" vroeg Edzjenj Chan. »Laten wij onze mutsen ruilen", zoo stelde de Chan den dief voor. Deze stemde daarin toe, zij ruilden hunne mutsen en scheidden. De Chan keerde naar zijn paleis terug. Den volgenden morgen komt Kok Dzjandzjin tot hem en bood hem een drank aan. Edzjenj Chan zegt tot hem: »Ik ben nu ziek, heb medicijn ingenomen, ik zal later drinken". Daarop goot hij den aangeboden drank in een kopje en presenteerde Kok Dzjandzjin. Deze weigerde eerst, maar toen de Chan bleef aandringen, dronk hij en stierf. Daarop beval de Chan den dief te roepen en vroeg: „Gij zijt vandaag uit stelen gegaan?" „Neen, Chan", antwoordde de dief. »Hebt gij vandaag niet een schaap gestolen?" vroeg wederom de Chan. »Neen, Chan" »Hebt gij niet van nacht met een makker bij Kok Djandzjin gestolen?" »Neen, Chan". »Is dit niet uwe muts", vroeg de

Chan, terwijl hij den dief diens n s toonde. »Die is niet van mij", zeide de dief. Toen zeide de Chan tot hem: »Wees maar niet bang; ik was het die met u ging stelen". Hij vertelde hem, wat hij op wacht staande ehoord had, hoe daardoor eene samenzwering[1]) tegen hem 't licht was gekomen, en na den dief beloond te hebben, hij hem gaan.

Bij vergelijking van deze vertelling met de Russische Bylina is het niet weinig verrassend te ontwaren dat de eerste dichter bij de West-Europeesche sage staat dan de laatste.

H. KERN.

VOLCH-ELEGAST.

In verschillende Russische heldenliederen worden de tooverlisten van een held bezongen, die nu eens Volch Vseslavjevič, dan weder Vol'ga Buslajevič wordt genoemd. Men heeft verschillende pogingen gedaan om in hem een historischen persoon aan te wijzen en sommigen zien in hem den Věščij Olëg, Rjurik's bloedverwant, die vooral door zijn glansrijken tocht tegen Byzantium (Chronica Nestoris, ed. Miklosich, p. 14 v.v.) lang in de herinnering van zijn volk is blijven leven. Anderen daarentegen zien in hem vorst Vseslav van Polock, die eene rol in het Igorslied speelt, waar (Slovo o polku Igorevě, ed. Malašev, p. 74) van hem verhaald wordt, dat hij in de gestalte van een wild dier (ljutym zvěrem), van een wolf (vlŭkom) in korten tijd onmetelijke afstanden aflegt. Deze meeningen worden door Wollner in zijne Untersuchungen über die Volksepik der Grossrussen (p. 84 v.v.) uitvoerig besproken: hij eindigt

1) Deze uitdrukking (Russ. *zagovor*) is opmerkelijk, daar 't verraderlijk opzet van Kok Dzjandzjin geen „samenzwering" kan heeten. Misschien is in deze uitdrukking een spoor overgebleven van een eenigszins andere bewerking die dichter bij de West-Europeesche stond.

met de opmerking, dat de waarheid wel in het midden zal liggen en dat Volch zoowel aan Olëg als aan Vseslav trekken kan hebben ontleend. Van meer belang dan deze onzekere gissingen is echter de sterke overeenkomst, die de sage van Volch met die van Karel en Elegast vertoont, eene overeenkomst, die niet door het toeval te verklaren is. Om het Russische verhaal voor den beoefenaar onzer letteren toegankelijk te maken, moge hier een uittreksel volgen van het Volch-lied, zooals dat door den Kozak Danilov in de vorige eeuw is opgeteekend (ed. Bühler, p. 30 v.v.), met vermelding van enkele varianten in de redactie's, welke door Russische geleerden in onze eeuw zijn genoteerd. Daar de meeste hunner werken mij echter ontoegankelijk zijn, moet ik voor de varianten op Wollner afgaan en zelfs in één geval mijne toevlucht nemen tot een niet-wetenschappelijken schrijver. Graaf L. N. Tolstoj (Werken, IV, 615 v.v.) heeft namelijk getracht verschillende redactie's van het Volch-lied tot één geheel te vereenigen en uit zijne bewerking is mij één variant bekend, die voor de vergelijking met den Karel-en-Elegast van groot gewicht is. Bij Tolstoj eindigt namelijk het gesprek in de slaapkamer tusschen den sultan en zijne vrouw op dezelfde wijze als het overeenkomstige tusschen Eggerik en Karel's zuster: door hare tegenspraak verbitterd slaat de sultan zijne vrouw in het aangezicht. Uit Bezsonov's aanteekeningen op Kirějevskij's liederenverzameling (Pěsni IV, p. CLXXXVIII) is mij bekend, dat een dergelijk gesprek met denzelfden afloop ook in het Russische volkssprookje van Bova Korolevič voorkomt. Bezsonov voegt er aan toe, dat dezelfde trek in de liederen omtrent Olëg (waarmede hij Volch bedoelt) wordt gevonden en verwijst daarbij naar Rybnikov's verzameling, welke in onze bibliotheken ontbreekt. Nu is echter de geschiedenis van Bova Korolevič volgens Wollner (die zich op Pypin beroept) uit het Italiaansch ontleend: hij verwijst naar het gedicht Buovo d'Antona (eerste uitgave Bologna 1480) en naar de Reali di Francia (eerste uitgave Modena 1491). Dit weinige kan wellicht

tot vingerwijzing strekken voor hem, die de onderlinge ver houding van Elegast en Volch wil trachten te bepalen.

Eens wandelde de jonge prinses Marfa Vseslavjevna doo een groenen tuin. Plotseling slingerde zich een wreede slan om hare leden en sedert dien tijd werd de prinses zwanger Toen zij den slangenzoon, Volch Vseslavjevič, ter wereld bracht schudde de vochtige moeder-aarde en kwam de blauwe zee in beroering: de visschen zochten een schuilplaats in de diepte de vogels verhieven zich hoog in de lucht, de wilde dieren vluchtten in de bosschen. Anderhalf uur na zijn geboorte vraagde het wonderkind om een stalen pantser en een looden staf van dertig poed. Op zijn zevende jaar begon hij lezen en schrijven te leeren en daarna legde hij zich toe op de geheime tooverkunst. Toen hij twaalf jaar oud was, had hij de macht om zich in een helderoogigen valk, in een grijzen wolf en in een bruinen stier met gouden hoornen te veranderen. Vervolgens besteedde hij drie jaren met het samenbrengen eener bende: op zijn vijftiende jaar had hij zevenduizend gezellen van denzelfden leeftijd bijeen (volgens andere lezing had hij slechts negenentwintig gezellen, Wollner, p. 48). Plotseling kwam het gerucht tot Kiev, dat de koning van Indië (resp. Saltan Beketovič, Wollner, p. 84) tegen Rusland wilde optrekken om de stad Kiev te veroveren, Gods kerken in rook te doen opgaan en de kloosters te verwoesten. Volch trok met zijne makkers naar Indië (resp. Turkijë) met het doel om den ongeloovigen vorst te tuchtigen. Des nachts, terwijl zijne bende sliep, veranderde Volch zich in een wolf om pelsdieren te dooden en in een valk om jacht te maken op ganzen, witte zwanen en grauwe eenden: met de vellen der gedoode beren, vossen en sabeldieren kleedde hij zijne gezellen; met het verslagen gevogelte voedde hij hen. Toen zij een eindweegs getrokken waren, vraagde Volch aan zijne makkers, wie uit hen zich in een bruinen stier zoude kunnen veranderen om het rijk van den Indischen (resp. Turkschen) vorst te verkennen. Zij

antwoordden hem, terwijl zij zich voor hem bogen: Onder ons is niet zulk een held, behalve u, Volch Vseslavjevič! Daarop veranderde Volch zich in een bruinen stier met gouden hoornen en in twee sprongen was hij uit het oog verdwenen. In de gestalte van een helderoogigen valk vloog hij naar het rijk van den Muzelmanschen vorst en ging hij op het venster van diens kamer zitten. Zoo beluisterde hij een gesprek tusschen den koning en diens vrouw en ving hij de volgende woorden der laatste op: Wee u, gij wilt optrekken tegen Rusland, maar gij weet niet, dat er te Kiev een machtige held is geboren, die uw tegenpartij kan zijn. (de redactie bij Tolstoj voegt hier nog aan toe: De sultan geloofde niet aan die woorden, de vorst werd vertoornd op de vorstin, hij sloeg haar in het blanke aangezicht en verdreef haar uit zijne oogen). Toen Volch deze woorden had vernomen, veranderde hij zich in een hermelijndier, beet hij alle boogpezen der vijanden door en ook de pijlen en vuurwapenen maakte hij onbruikbaar. Daarop vloog hij als een valk naar zijne vrienden terug en voerde hij hen voor de ijzeren poorten der stad. Hij veranderde zich en de zijnen in mieren: zij kropen onder de poort de stad binnen en namen daar hunne menschelijke gedaante weder aan. Op bevel van Volch, hiewen zij alles neder, behalve 7000 meisjes (resp. 30). Volch zelf trad het paleis van den Indischen koning (resp. van den sultan) binnen, nadat hij de ijzeren deur met den voet had opengebroken: hij greep den vorst bij de blanke handen en smakte hem tegen den steenen vloer, zoodat hij in stukken viel. Toen werd Volch zelf koning, hij huwde de weduwe van den door hem gedooden vorst en gaf de 7000 (resp. 30) meisjes aan zijne makkers tot vrouw.

C. C. UHLENBECK.

J. B. HOUWAERT'S HANDEL DER AMOREUSHEYT.

Bij het lezen van een proefschrift over J. B. Houwaert do G. Du Soleil werd mijne aandacht op het vraagstuk der ech heid van 's dichters bovengenoemd werk gevestigd. De he Du Soleil beweerde immers dat G. Kalff zich vergist had, to hij eerst in dit tijdschrift [1]) en later in zijne Geschiedenis d Nederlandsche Letterkunde in de 16e eeuw [2]) de meening o perde dat de Handel der Amoreusheyt Houwaert's werk ni was en hem van plagiaat beschuldigde.

Wat G. Kalff van de vier spelen zegt, welke in de uitga van den Hand. d. Am. van 1621 voorkomen, wil ik, behal wat den Narcissus en Echo betreft, gereedelijk toegeven; doc van de beschuldiging van plagiaat wensch ik Houwaert te mo gen vrijpleiten.

Van den Hand. d. Am. kende G. Kalff, volgens eigen ge tuigenis, slechts ééne uitgave, die van 1621 te Rotterdam b »Jan van Waesberghe de Jonghe op de Korenmerct" versche nen. De uitgave van 1583 kwam hem niet onder de oogen e hij vermeldde ze slechts op gezag van het Biographisch Woor denboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde.

Nu, juist deze uitgave van 1583 is het, die alleen het vraag stuk kan helpen oplossen. Van deze uitgave, *de eenige waarvoo Houwaert verantwoordelijk kan gehouden worden*, is slechts ee enkel exemplaar bekend; vroeger behoorde het den heer C. Vyt van Gent, toe en sedert 1890 bevindt het zich op de Konink lijke Bibliotheek te Brussel. De titel luidt als volgt: *Den Han del der Amoreusheyt, Begrepen in dry Boecken | inhoudende dr excellente | constighe | soet-vloyende | Poetische spelen van sinnen van Jupiter en Yo | met dry behaeghelijcke ende belachelijck*

1) Deel VIII, 221—235.
2) I, bl. 264.

Dialogen oft disputacien van minnen | vuytermaten ghenoechlijck | lustich | ende plaisant om lesen | so wel voor d'amoreuse minnaers als voor die Edele Constige gheesten. — Met Privilegie. — Tot Bruessele by Jan van Brecht. 1583. 's Dichters naam en zinspreuk komen in een naamdicht op bladz. 2 (A^{II}) voor. De drie spelen vormen slechts een enkel stuk in drie deelen gesplitst.

Deze authentieke Hand. d. Amoreusheyt [1]) moet al vroeg zeer zeldzaam geworden zijn; het bestaan ten huidigen dage van slechts een enkel exemplaar is er een bewijs van; ook zoo laat het zich verklaren hoe Jan van Waesberghe, die ook Pegasides Pleyn uitgaf, bewust of onbewust, in 1621 onder Houwaert's naam en titel vreemd werk kon laten doorgaan.

Inderdaad, geen stukken van Houwaert zijn het die in den bundel van 1621 voorkomen en, naar ons gevoelen, had Houwaert deel noch part aan deze uitgave: hij was alsdan reeds 22 jaar dood en begraven! Deze compilatie, waar men min of meer behendig zekere dialogen en verzen van Houwaert en ook eenige *Houdt Middelmate* inlaschte, werd m. i. samengeflanst of door Jan van Waesberghe zelf, of door een ander, misschien door den Niet Snel Al-be-recht, wiens kreupele verzen op de eerste bladzijden te vinden zijn. Ik vermoed dat deze uitgave eenvoudig eene speculatie was, licht te verklaren door de populariteit welke de Brabantsche schrijver nog destijds genoot.

Deze pseudo-Hand. d. Am. had eene eeuwenlange vergissing voor gevolg daar men, het bestaan kennende eener uitgave van 1583, in den waan verkeerde dat de uitgave van 1621 een herdruk was van die van 1583. Deze misgreep is nog gedeeltelijk in het Biogr. Woord. d. N. en Z. Lett. te vinden, waar twee uitgaven van den Hand. d. Am. voor 1583 worden aangegeven, waarvan eene met denzelfden inhoud als die van 1621. Doch in zijne *Bibliotheca Belgica* vermeldt de heer F. van der Haeghen slechts een enkele uitgave van 1583; tevens herinnert de geleerde bibliothecaris er aan dat de gelijkheid

1) In de uitgave van 1621 heet het Handel der Amoureusheyt.

van titel tot op onze dagen deze uitgave als de prototype v
die van 1621 deed beschouwen. Is het gewaagd te vermoed
dat de opstellers van het Biogr. Woordenboek ook in dien wa
verkeerden en te goeder trouwe als inhoud eener uitgave v
1583 de titels der stukken meenden te mogen opgeven, wel
slechts in die van 1621 voorkomen?

Men zou dus, mijns inziens, ongelijk hebben nog lang
Houwaert van plagiaat te beschuldigen. Ik ben er echter ve
van af te beweren dat hij Smeeken's Mars en Venus niet z
gekend hebben toen hij zijn Jupiter en Yo schreef. Intege
deel, en zulks meen ik te mogen vermoeden op grond, ni
zoo zeer van Houwaert's verblijf te Antwerpen, van waar h
handschrift van Smeeken's stuk herkomstig is, noch van Ho
waert's vermelding van de minnarij van Mars en Venus in zi
Jupiter en Yo, als wel op grond van de overeenkomst v
zekere verzen in beide stukken. In Smeeken's Mars en Venus
treft men o. a. het volgende rederijkers kunstgreepje aan:

O Jolijt van ooghen,
Ghy duet dooghen dör dooghen in dooghen lichten;
Dies mijn ooghen als liefs ooghen int ooghen verhooghen,
Daer dooghen in dooghen alle vrientschap stichten.
Wat es sueter dan dooghen, liefs ooghen besichten
Met dooghen, daer dooghen jolijt in kinnen?
Sulke ooghen duen liefs ooghen druefheit swichten
Ende ooghe, in ooghe, labueren met minnen
Die therte hen in liefde laet verwinnen. —

En Houwaert's Jupiter en Yo vangt aan met den volgende
monoloog van Jupiter:

O ooghen, wat hebdy door d'ooghen ghesien
In d'ooghen die d'ooghen te hemwaerts trecken,
Daer d'ooghen tsecreet der ooghen bespien

1) Regel 370 vlgg.

Met den ooghen die d'ooghen tot liefden verwecken?
Nochtans moet d'ooghe door d'ooghe decken
Der ooghen soetheyt in tbegrijp der ooghen,
Al wijst d'ooghe met ooghe der minnen-kecken;
Dies d'ooghen in d'ooghen door d'ooghen verhooghen:
Tsamblant is meest gheveyst dat sy tooghen.

Verder reikt nochtans de overeenkomst niet, behalve de gelijkheid van het onderwerp, hier een bedrogen echtgenoote, daar een bedrogen echtgenoot.

Luik, Maart 1893. F. VAN VEERDEGHEM.

Toevalligerwijze ontving de Redactie kort na elkander, eerst het voorafgaande, later het hierna volgende stuk. Zij maakte gebruik van de gelegenheid om verschillende beschouwingen over eene zelfde zaak te gelijk op te nemen, maar berichtte natuurlijk te voren aan de beide inzenders dat ook van andere hand over hetzelfde onderwerp een opstel was ingekomen en zou worden geplaatst. Ten overvloede zij nog verwezen naar het naschrift op blz. 222.

De Redactie.

HOUWAERT'S PLAGIAAT.

Reeds in 1838 heeft Snellaert er op gewezen [1]), dat De Mo spel *van Eneas ende Dido*, door hem in handschrift geleze ook te vinden is in den *Handel der Amoureusheyt* van Ho waert, daarbij de vraag stellende: »Wie is nu de waerachti schryver?"

Dat Snellaert daar niet elijk een antwoord op liet volge kan niet nalaten ons eeni as te verbazen, want niema was beter dan hij in staat, dit antwoord te geven, daar hij de gelegenheid was geweest, nog twee andere spelen, bij Ho waert voorkomende, in handschrift te lezen, t. w. *van Narcis ende Echo*, door »Colijn Keyaert" (*sic*) en *van Mars ende Ven* door De Mol [2]). Had Snellaert den *Handel der Amoureushe* niet, of slechts gedeeltelijk gelezen? Of was de geheele zaa hem toevallig ontgaan? Dit is niet geheel onmogelijk.

Een volle halve eeuw is sedert verloopen, vooraleer d twijfelstuk weer ter sprake gebracht werd. Serrure was alle behalve royaal, als het er op aan kwam een ander van zijn handschriften en zeldzame boeken gebruik te laten maken, oo niet voor zijne beste vrienden; zelf heeft hij slechts een be trekkelijk gering gedeelte zijner schatten aan de wetenscha dienstbaar gemaakt; en de kans, dat zulks nog zou gebeuren verbeterde er natuurlijk niet op, toen, na zijn dood, zijne ge heele bibliotheek wijd en zijd verspreid werd. Zoo komt he dat Dr. Kalff eerst in 1888 [3]), toen hij een tweetal der bewust spelen in handschrift op de Koninklijke Bibliotheek te Brusse aantrof, overtuigend kon aantoonen, dat Houwaert op de on beschaamdste wijze plagiaat had gepleegd.

Terecht sprak Dr. Kalff daarenboven zijn twijfel uit omtren

1) In zijne *Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in België*, blz. 16 noot. Deze aanteekening schijnt Dr. Kalff ontgaan te zijn.

2) t. a. p.

3) *Tijdschrift* 8, 231 vlgg.

het eigendomsrecht van Houwaert op de twee overige spelen, in den *Handel der Amoureusheyt* voorkomende, vooral wat het spel *van Narcissus ende Echo* betreft, daar Snellaert, zooals ik reeds zei, een, eveneens aan Serrure toebehoorend stuk van dien naam gelezen had.

Ik ben zoo gelukkig, in de plaats van twijfel, volkomen zekerheid te kunnen stellen. Het waarschijnlijke is slechts al te waar: ook het tweede boek van den *Handel der Amoureusheyt* is niet door J. B. Houwaert »poetelijck geinventeert ende rethorijckelijck ghecomponeert", maar.... gestolen van een bekend kunstbroeder.

Een handschrift, het spel *van Narcissus ende Echo* bevattende, berust nl. op de Universiteits-bibliotheek te Gent, waar het deel maakt van eene verzameling, door Dr. Ferd. vander Haeghen van Serrure, kort vóór diens overlijden, gekocht [1]). Het bestaat uit vier volledige katernen van acht bladen papier, en een vijfde, in zoo verre onvolledig, dat de twee laatste bladen, ongebruikt gebleven, tegen de binnenzijde van het omslag werden geplakt. In het geheel dus 38 bladen, 148 millimeter breed bij 208 hoog. Het handschrift is in de laatste helft der vorige eeuw ingebonden, zooals blijkt aan het op het omslag geplakte, destijds zeer gebruikelijke, rood gemarmerd papier. Bij het inbinden heeft men voor- en achteraan telkens twee witte schutbladen aangebracht.

Op de keerzijde van het tweede der vooraan bijgevoegde bladen staat bovenaan geschreven, van de hand van Serrure:

In den catalogus van J. Koning, Amsterdam 1833
op bl. 28, onder n° 206, verkocht *f* 10,50.

Deze opgaven zijn juist.

Van het tweede en het derde katern zijn de signaturen (B en C) nog ongeschonden; van het vierde is de signatuur na-

1) De geldigheid van den (ver)koop werd door Serrure's erven betwist; vandaar dat al de handschriften, de bedoelde verzameling uitmakende, in den verkoopcatalogus van Serrure (1872 en 1873) te vinden zijn, geveild en *en commission* verkocht werden. Bij rechterlijk vonnis werd den erven Serrure hun eisch ontzegd.

genoeg geheel weggesneden: men bespeurt nog slechts een kl gedeelte van de bovenste helft der D.

Het watermerk van het papier komt nagenoeg geheel ov een met datgene afgebeeld bij De Stoppelaar, *Het Papier de Middeleeuwen*, plaat XV, nr 19; tusschen beide besta slechts zeer kleine verschillen.

Op de eerste bladzijde (de later toegevoegde schutbladen n medegeteld) leest men, bovenaan:

Van Narcissus en*de* Echo
ghemaect byde*n* amorôsen
Colijn en*de* is lanck in dicht
2193
regulen.

Deze »amorôse Colijn" is dezelfde als Colijn Keyart, liever: dit was zijn eigenlijke naam, zooals blijkt uit hetge men aan het einde van het spel, onder het laatste vers, g schreven vindt:

Colijn keyart
En is lanck in ghedichte 2193 regulen
Reyer gheurtz scripsit a° 1552.

Onwillekeurig denkt men dadelijk aan Colijn van Rijssel wiens *Spiegel der Minnen* in 1561 door Coornhert, naar ee versleten handschrift, voor het eerst werd uitgegeven bij Ja van Zuren te Haarlem [1]). Dat we hier met één en denzelfde

1) Over »die seer amoreuse historie van Dierick den hollandere ende Kathari Sheermertens", het onderwerp van den *Spiegel der Minnen*, zie KALFF, *Gesch. Nederl. letterk. in de 16de Eeuw*, 1,268. Het werkje werd herdrukt: T'hantwerpe By Jan van Waesberghe... 1577, en: Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe. 1617 (verg. LEDEBOER, *Het Geslacht v. Waesberghe*², blz. 52 en 69). In den ve koopcatalogus der bibliotheek van Prof. de Vries, nr. 1375, komt een exempla voor, waarvan het adres aldus wordt opgegeven: Antwerpen, van Waesberghe, 156 Daardoor wordt men natuurlijk in den waan gebracht, hier met eene titeluitga van den eersten druk (dus eene groote zeldzaamheid), te doen te hebben. Bij nad onderzoek is mij gebleken dat het boekje een exemplaar van den tweeden druk i

persoon te doen hebben, is dan ook zeer waarschijnlijk: de man heette blijkbaar *Keyart*, een naam welke meer voorkomt, en was waarschijnlijk van Rijsel afkomstig. Als schrijver van *amoreuse spelen* zullen zijne tijdgenooten hem den *amoreusen Colijn* genoemd hebben. Volstrekte zekerheid hebben we echter niet [1]).

Dat Colijn, ook in Noord-Nederland, werkelijk eene groote vermaardheid genoot, blijkt duidelijk uit de verzen, welke Bredero zijn Spaanschen Brabander in den mond legt (vs. 210 vlgg.):

Maar sjases par Dio sante, wa plochtender elegante Poëten te [wesen.
Item daer haddege Kastileyn, de Roovere, Gistellen, en Kolijn,
En Jan Baptisten Houwaart, dat bayloy goeye meesters zijn:
Dat waaren liens vol perfeccy: en van devine eloquency.

---

de twee laatste cijfers van het jaartal (1577) werden met de pen veranderd in 61. De verandering is zeer goed merkbaar. Vóór het titelblad is later eene kopergravure geplakt (*S. Fokke inv. et fec.* 1747 — *J. Smit excudit.*), waarop met de hand, in drukletters, werd gezet: N. Colyn / Toneel / Poëzy. / 1561.

Ook onder den rugtitel heeft het boekje, dat thans op de Universiteits-bibliotheek te Groningen berust, het juiste jaartal.

Het is wellicht niet geheel van belang ontbloot, hier in het voorbijgaan even te vermelden, dat Coornhert samen met Jan van Zuren, te Haarlem eene drukkerij opgericht heeft, doch steeds met het adres van den laatsten. Het eerste werk dat van hunne persen kwam, was Coornhert's vertaling van Cicero's *Officia*, waarvan hij, Coornhert, zich in de opdracht uitdrukkelijk als den drukker noemt. Dat was in 1561 In ditzelfde jaar verschenen nog Colijn's *Spiegel der Minnen*, en Coornhert's *Deerste twaelf boecken Odyssea*. Merkwaardiger wijze dragen de privilegies van ieder dezer boeken dezelfde dagteekening: 17 Juli 1561; ze zijn dus waarschijnlijk kort achter elkander verschenen. In 1562 werd Coornhert's *Seneca vanden weldaden* uitgegeven; het privilegie is gedagteekend van den 30 Juni 1562. Na dit jaar treft men geene drukken met het adres Jan van Zuren te Haarlem, meer aan. Verg *Bibliotheca Belgica* 1ste Reeks, Dl. IV, C 131; VI, S 80; en vooral XXIII, S 85, waar nog andere eigenaardige bijzonderheden aangaande Coornhert en Jan van Zuren worden vermeld.

1) Ten minste niet genoeg, m. i., om te mogen zeggen: „Colijn Keyaert, plus connu sous le nom de Colyn van Ryssele", zooals men in den *Catalogus Serrure*, nr. 2980, lezen kan.

En volgens Schotel leest men in een »M.S. liederboeck: uit het laatste der 16de eeuw": [1])

't geruchtelicke end deuchdelieke (*l.* — licke) scriven
van Coline sal in memorye bliven
tot s' warelts end."

Onder de blz. 208 vermelde woorden staan dan nog in handschrift, ter weerszijden van een calligraphisch figuurtje, initialen van den afschrijver: eene R links en eene G rechts

Over schrijver, afschrijver en tijd hebben we dus nagen alle wenschelijke inlichtingen. Alleen de opgave van pla ontbreekt. We hoeven echter geen oogenblik te twijfelen, die plaats is Antwerpen. Het spel *van Eneas ende Dido* w »tantwerpen ghespeeldt in mayo" 1552 [3]); ook op het tit blad van het spel van *Charon den helschen Schippere* leest m onderaan: *Antwerpen*, waaronder nog wat gestaan heeft, d

1) *Algemeene Konst- en Letterbode* 1839, 2, 176.

2) In eene aanteekening bij nr. 211 van den Catalogus Koning, wordt o. a. zegd: »De bovenstaande 14 Spelen zijn met éene hand, dat is die van *Re Gheurtzoon*, geschreven". Dit slaat dus op de nummers 198 tot en met 211. Da van gingen de volgende over in het bezit van Serrure: 200. *Van Eneas ende D* (*Cat. Serr.* 2884); 201. *Hue Mars ende Venus tsaemen bueleerden* (*Cat. Se* 2885); 204. *Van Charon den helschen schippere* (*Cat. Serr.* 2981); en 206. *V Narcissus ende Echo* (*Cat. Serr.* 2980). Doch Serrure kocht ook nr. 197: *Een p sent van Godt loondt, Grammerchys, Besolosmanos*, welk stuk, blijkens eene aant kening aan het einde, door denzelfden Reyer Gheurtz in 1553 geschreven we (*Cat. Serr.* 2886). Hieruit blijkt: 1° dat Koning 15 spelen van dezelfde ha bezat; en vooral: 2° dat R. Gheurtz een afschrijver van beroep was, wat nog b vestigd wordt door de omstandigheid, dat sommige dezer spelen uit Brabant, ande uit Holland (Amsterdam), en een paar uit Vlaanderen (t. w. het hier behandelde dat van *Charon*), afkomstig waren. Verkeerdelijk wordt in den *Cat. Serrure* naam van dezen afschrijver steeds *Ghevertz* geschreven. Op de verkooping Serru werden de nrs. 2184, 2885 en 2886 alle door den Antwerpschen boekhandelaar Kockx aangekocht, onderscheidenlijk voor 120, 130 en 160 frank. Nr. 2884 gi daarna over in het bezit van baron Dela Faille, uit wiens nalatenschap het weer gekoc werd door P. Kockx, voor 100 fr. (zie *Cat. Dela Faille* (1878), nr. 1091). Wa nr. 2886 zich thans bevindt, is mij niet bekend; ik weet alleen dat het *niet* op Koninklijke Bibliotheek te Brussel noch op de Universiteits-bibliotheek te Gent is.

3) Aangehaald naar de beschrijving van Kalff, in *Tijdschrift* 8,232, vgl. *Ca Koning*, nr. 200; *Cat. Serrure*, nr. 2884.

nu weggesneden is [1]). Daarenboven zijn al de stukken, door Reyer Gheurtz geschreven òf zuiver Brabantsch, òf Brabantsch gekleurd. Dit laatste is het geval met de spelen afkomstig uit Amsterdam (zooals blijkt uit het weinige, bij Koning er uit aangehaald), en vooral met het spel van *Charon*, eigenlijk in het Vlaamsch geschreven, doch met vrij talrijke Brabantsche vormen, door den afschrijver er in gebracht. Het is dus onmogelijk dat ons spel *van Narcissus ende Echo* elders dan in de Scheldestad zou geschreven wezen.

We kunnen zelfs nog een stap verder gaan, en het waarschijnlijk noemen, dat de stukken door Reyer Gheurtz geschreven, tot het repertorium van de Antwerpsche kamer de *Gou(d)bloeme* behoorden. Snellaert zegt [2]), dat De Mol's stuk op het tooneel der Violieren gespeeld werd. Hij voegt er echter geen bewijs bij. Ik vermoed dus, dat het slechts eene *gissing* is — later overgenomen in den Catal. Serrure [3]) —, en eene *vergissing* is het stellig.

Aan het einde van het eerste deel van het spel *van Eneas ende Dido* leest men namelijk:

Eerweerdighe Heeren, hier mede wy dit spel staken;
Tot overmorghen wy Goudtbloemkens groene,
Zo verre het weer blijft in 't saysoene [4]).

En aan het einde van het tweede deel:

Eerweerdighe heeren, hier mee wij cesseeren,
Wij goudtbloemkens gruyende in döchden;
Blijft Marien Soon bevoolen, de rust in vröchden [5]).

Deze verzen leveren ons het afdoende bewijs, dat het spel *van Eneas ende Dido* niet werd vertoond op het tooneel der

1) Het handschrift van dit spel behoort mede tot de bovenvermelde verzameling Serrure-handschriften op de Bibliotheek te Gent. Eerlang hoop ik het stuk uit te geven.

2) *Verhandeling over de Nederl. Dichtk. in België*, blz. 109.

3) *Cat. Serrure* nr. 2885.

4) Aldus aangehaald bij Kalff, *Gesch. d. Nederl. Letterk. in de 16de Eeuw*, 1, 207.

5) Aldus aangehaald door Kalff, in *Tijdschrift* 8, 232.

Violieren, maar op dat der kamer de *Goubloeme*, waarvan Jaco de Mol lid was. In 1563 vertegenwoordigde deze (als facteur i zijne kamer »op (*de*) iaerlijcxse Prinsfeeste van de Corenbloem Camere binnen Bruessele." Zijn antwoord op de vraag: » *Wa dat de Landen can houden in Rusten?*" luidde: » *Wijsen Raet Godlijck en Rechtelijck ghevseert*", en was, evenals zijn spel va zinne, onderteekend met zijne spreuk: *Laet wroeten den Mol* [1]

Doch het wordt tijd dat we tot ons spel *van Narcissus end Echo* terugkeeren.

Op de tweede bladzijde van het handschrift vinden we d lijst der personen aldus:

Personagens
- Cupido god der minnen
- Venus godinne
- Jonstich begheeren een engele
- Narcissus princhе
- deen heere
- Diana godinne
- Phebus als die son
- Wonderlyck murmureeren een verrader
- dander heere
- Echo een nymphe
- therte van Echo
- Een wachtere
- narcissus schoonheit verrader
- Echoes vader heer van yponen
- Heraut
- anxt vôr widerseggen camerlinck
- Druck en spijt een verrader
- Antropos die god van die doot
- Deen ghebuer
- Dander ghebuer
- Jupiter god der natueren
- Neptunus god van die wateren

1) Zie: *Refereynen ende Liedekens van diversche Rhetoricienen wt Brabant, Vlaen-*

Daaronder treffen wij het volgende eigenaardig bericht aan:

Deese drie speelen machmen aen een spel
speelen ofte in twee deelen ofte in drie
In drie te speelen is deerste deel tot dat
Echo therte ontschaect is ghevangen ghebrocht
int prysuen van minnen
En*de* danderde deel tot dat Echo hôr overgheeft
tot Narcissu*m* te gaen en*de* hôr liefde te kenne*n* gheeven
En*de* tderde deel ten eynde tue uyt
Wildijt aen tween speelen speelt die twee
eerste deelen te saemen.

Van een dergelijk bericht is bij Houwaert niets te bespeuren. Op den titel van het tweede boek volgen bij hem dadelijk de »*Namen der Personagiens van 't eerste Spel.*"

In het handschrift worden de drie »deelen" door niets bijzonders gescheiden; daarom is er ook slechts eene lijst der personen. Bij Houwaert niet zoo. Elk deel heeft een afzonderlijken »prologhe" en eene afzonderlijke lijst der personen [1]). Op die wijze worden de meeste personen natuurlijk drie maal genoemd, meest allen echter zonder bijvoeging der hoedanigheid, zooals in het handschrift. Daarenboven is de tweede lijst niet geheel volledig: slechts één der »heeren" wordt er in vermeld, en wel aldus: »*Acteon, een here.*" Deze naam is uit den tekst genomen, want ook in het handschrift komt hij voor, waar men in enkele tooneelen vindt: »*deen heer Acteon*". Evenzoo ontbreekt in deze lijst *Anxt voor weder-zeggen* (aldus bij Houwaert), ofschoon deze rol volstrekt niet uit den tekst is geschrapt.

---

deren, Hollant ende Zeelant: Gheleeen en ghesonghen op de Corenbloeme Camere binnen Brussele, op haer iaerlijcxse Prinsfeeste, Anno XVc. Lxij. den Sessentwintichsten dach in Julio... Brussele, by Michiel van Hamont... 1563 (beschreven in de *Bibliotheca Belgica*, 1ste Reeks, Dl. XXII, R 84, waar het bestaan van slechts twee exemplaren vermeld wordt, één te Gent en één te Brussel), fol. 64 en 65.

1) Abusievelijk wordt door Kalff, *Gesch. d. Nederl. Letterk. in de 16de Eeuw*, I, 207, gezegd dat het spel van *Narcissus ende Echo* bij Houwaert uit *twee* deelen bestaat

Eindelijk vindt men ook nog bij Houwaert, na elk »deel' een soort van intermezzo, half ernstig, half comisch. Het eerst der drie heeft geen afzonderlijken titel; er is zelfs niet d minste aanduiding om den lezer te waarschuwen, dat hetgee volgt niet tot het spel *van Narcissus ende Echo* behoort. De per sonen staan in de eerste lijst vermeld, doch ook zoo maar.

Dit eerste intermezzo is eene samenspraak tusschen drie jon gelingen: *Mijns zelfs onvry*, *Een anders vreucht* en *Niemant eyghen*. De eerste verpersoonlijkt de hopelooze, en toch stand vastige, liefde. »Hoe myn Lief my in liefden confuys »ziet" zegt hij, »Sy en acht myn jonst een enckel gruys »niet;

»Ziele, herte, lijf, goet, ja al dat mijn »is,
Ooghen, ooren, mont, al met mynen danck,
Stel ick (Myns zelfs onvry) in Liefs bedwanck."

Eens anders vreucht beweert »geen noot van zulcken meskieve' te hebben; ik, zegt hij:

Ick draech kleyn jonst tot mynen Lieve,
Nochtans mint my eene, ghezeyt al stille,
Weer dat ick wille oft niet en wille,
Maer ick en acht dat niet, dies is sy ontveucht (d. i. ontweegd)

Hij bemint ze niet, omdat ze hem »niet rijck noch goet ghenoech" is. De derde eindelijk, *Niemants eyghen*, kenschetst zich zelf aldus:

Vroukens die my jonste draghen,
Die troost ick al naer haer behaghen;
En die my oock gheen jonste en jonnen,
Die en zou ick niet gheminnen konnen:
Nu loop ick hier, dan loop ick weder daer,
Eu ick heb wel hondert Liefkens op een jaer,
En d'een en acht ick niet een enckel stroo
Meer dan d'andere.

De geheele samenspraak bestaat nu hier in, dat elck zijn standpunt toelicht en zooveel mogelijk verdedigt.

Het tweede intermezzo heeft den volgenden titel:

Een Tafel-Spel van twee Personagien,
Den Onghetroosten ende den
Welgheminden.

Men kan den inhoud reeds gissen: klachten van den *onghetroosten* (minnaar); gejubel van den *welgeminden*, die van zijne liefste alles verkrijgt wat hij verlangt.

Het derde intermezzo eindelijk heet

Tafel-Spel van dry Personagiens.
Het Herte.
De Ooghe.
De Wille.

Het Herte beschuldigt *de Ooghe*, de oorzaak te wezen van al zijn leed en verdriet, wat *de Ooghe* natuurlijk ontkent: niet zij, maar *'s Menschen Wille* verdient dit verwijt. Na eenigen tijd gekeven te hebben, besluiten beiden een scheidsrechter het geschil te laten uitmaken. Daartoe biedt *de Wille* zich aan. *De Ooghe* herhaalt hare beschuldiging, en ook *het Herte* keert zich tegen hem. Te vergeefs tracht *de Wille* zich te verdedigen.

Wij doen Houwaert zeker geen onrecht, als wij aannemen dat deze drie tafelspeelkens evenmin zijn werk zijn als de grootere spelen van sinnen.

Eene kleinigheid, die wellicht haar belang heeft, is deze, dat nl. dit laatste tafelspel in den *Handel der Amoureusheyt* achter de Naer-Prologhe op het geheele spel *van Narcissus ende Echo* voorkomt.

In het handschrift eindigt dit spel namelijk met de volgende

Concluysie.

Gods vrienden, hier hebdy môghen mercken
die wraecke van Echo, der scoonder ioncfrouwe;
hue narcissus creeg loon naer wercken,
dies alle dland dreeff druck en rouwe.
want duen syn eedel heeren ghetrouwe

hem vonden verdroncken in die fonteyne,
due wasser druefheit in mennigher vouwe,
daer hy doot lach mismaect in weyne.
dies de plaetse, net ende reyne,
fonteyne damours noch heet by naemen.
dus bid ick u, minnaers, int ghemeyne:
verhuedt dontroosticheit voll blaemen!
gheeft malcanderen troost, tot uwer vraemen.
wy sullen u gaen speelen een sotte collacie;
Dan beveelen wy alle god (*l.* gods) gracie! [1])

Zie hier nu wat er bij Houwaert van dese »Concluysie" g worden is:

DE NAER-PROLOGHE.

GOdts Vrienden hier hebt ghy moghen mercken
De wrake van Echo der schoonder Ionckvrouwe,
Hoe dat Narcissus kreech loon naer wercken,
Dies al 'tLant door bedreven wert grooten rouwe:
Want doen syn edele Heeren ghetrouwe
Hem vonden inde Fonteyne verdroncken,
Zoo beklaechden sy hem in menighe vouwe,
En de tranen zijn door der liefden voncken
Van hun wanghen ghezoncken.

Dees plasse en 'twater, dat doen onreyn »was,
Wert *Fonteyne d'Amours* gheheeten by namen:
Dus bid ick v ghy Mans in 't ghemeyn »ras,
En wilt gheen jonghe Dochters beschamen,
Maar vertroost de bedroefde 'thaerder vramen,
En als sy v bidden om assistentie,
Gheeftse ten minsten schoon woorden naer 'tbetamen,
En neemt in 't goede haer benevolentie,
Zonder reprehentie.

1) De interpunctie is van mij.

En ghy Vrouwen en Dochters hout v eer in weerde,
En zijt zoo dwaes niet noch zoo verblint,
Ghy en peyst dat 'thoy niet en mach gaen ten Peerde,
En datmen vileynen met bidden niet en verwint:
Bepeyst v altijt wel eer ghy beghint,
In een weynich verzinnens leyt wel groote bate,
Ziet toe dat ghy als Echo niet dwaeslijck en mint,
Dat bid ick v jonstelijck uyt caritate,
Maar *Houdt middelmate.*

Houwaert heeft dus, in hoofdzaak, bij den door hem gevonden tekst een aantal verzen bijgevoegd, daarbij niet verwaarloozende, evenals in de twee spelen door Dr. Kalff behandeld, zijne zeer zeker van voorzichtigheid, maar niet van grootheid des harten getuigende spreuk te pas te brengen. Wat hij verstond door »de middelmaat te houden", was, het zoo aan te leggen, dat hij »Conseillier ende Meester Ordinaris van de Rekeninghen des Hertogdoms van Brabant" werd, na in zijn jonger jaren openlijk partij voor den opstand gekozen te hebben. De oude vriend van Willem van Haecht dacht blijkbaar aan zijne spreuk niet, toen hij voor de ontvangst van Aartshertog Ernst van Oostenrijk zijne laatste moralisatie schreef [1]). Anders zou hij in het vleien wel wat meer maat gehouden hebben!

De »sotte collacie", aan het einde van Colijn's »Concluysie" aangekondigd, is in het handschrift niet te vinden; er volgt ook niet de minste aanduiding, die ons kan doen gissen, wat er het onderwerp mag van geweest zijn. Maar zou het al te gewaagd klinken, indien we meenden deze collacie in het laatste *Tafel-Spel van drie Personagien* terug te vinden? Zooals ik zooeven vermeldde, staat dit Tafelspel bij Houwaert *achter* de *Naer-Prologhe.* Nu is het niet onmogelijk, dat de dichter een handschrift onder de oogen gehad heeft, waarin de »sotte collacie" voorkwam, en dan natuurlijk na de »concluysie".

---

1) Verg. Kalff, *Gesch. d. Nederl. Letterk. in de 16de Eeuw*, 2, 33.

Er is echter een bezwaar, weshalve ik aan de onderstelli niet al te veel durf hechten: het *Tafel-Spel van drie Personag* is veeleer »int amoreuse", of zelfs »int vroede", dan »int sott Tot dit laatste genre behooren daarentegen wel degelijk twee eerste intermezzo's, waarin het o. a. ook aan plastisc schilderingen der mingenuchten, zooals men ze vaak in re reinen en spelen »in 't sotte" aantreft, niet ontbreekt. Kwam de drie intermezzo's in het door Houwaert gebruikte handschr wellicht in eene andere orde voor, en heeft hij deze orde ve anderd?

Doch dat alles zijn even onvruchtbare als vruchtelooze gi singen. Thans nog enkele opmerkingen aangaande den tekst zel

Vooreerst zijn de regisseurs-aanteekeningen veel talrijker i het handschrift dan bij Houwaert. Deze heeft geene ande aanwijzingen dan *Pausa*. Bij Colijn Keyart daarentegen zij meest alle tooneelen gescheiden door eene dwarsstreep, terwi *in margine* geschreven staat of: *pausa*, of: *binnen*, of beid het een onder het andere. De verdeeling der tooneelen is, o enkele uitzonderingen na, dezelfde in de twee teksten.

Ten opzichte van de taal is ons handschrift van het grootst belang. Reeds is dit het geval met den *Handel der Amoureu heyt*, die, zooals alle werken van Houwaert, in de Brabantsch *schrijftaal* der 16de eeuw gesteld zijn. Nu staat de taal va ons handschrift nog veel dichter bij het *gesproken* Brabantsc dialect: het heeft b. v. nooit *haar* (pron. poss.), maar altij *heur*, welke vorm stellig reeds in de 15de eeuw voor de gespro ken taal van geheel Zuid-Nederland moet aangenomen worden [1] nooit *oe*, maar altijd *ue* (*umlaut* van germ. *ô*). De *eu* word steeds voorgesteld door *o* met een kleine *e* er boven geschreven *o*. Het imperfect optativi van *mogen* luidt steeds: *mucht*, *muchten* van *moeten*: *must*, *musten*; van *kunnen*: *kust*, *kusten*; *û* vóó *r* staat gelijk met *eu*, blijkens schrijfwijzen als *natôre*, *ôr* naast *natueren*, *uren*, rijmende op *dôre*, *deure* (voorz.) en der

1) Verg. thans KERN, *Limb. Serm.*, § 165 (blz. 118).

Merkwaardigerwijze treft men het geheele handschrift door steeds *up* aan, een vorm welke natuurlijk niet in Brabant, maar in Vlaanderen thuis hoort. Zoo dat ook dit spel wel uit de westelijke gouwen afkomstig zal zijn. Een ander bewijs hiervoor is ook het uitsluitend gebruik van *de* als pron. relat., dat, gezien de teksten (mnl. en andere, zoo b. v. het spel *van Charon*), waar het voorkomt, veeleer een flandricisme dan een hollandisme blijkt te wezen. De taal van Stoke kan men toch ook geen *hollandsch* noemen.

De taal is bij Houwaert, in vergelijking met die van het handschrift, eenigszins moderner, *niet* echter in het rijm.

De grootste tekstafwijkingen bij Houwaert vertoonen die plaatsen, waar veel — meestal mythologische — eigennamen, van personen en landen nl., voorkomen: deze zijn soms tot onherkenbaar wordens toe verknoeid. Op enkele plaatsen heeft de tekst van Houwaert een paar verzen meer, o. a. in de laatste tirade van Atropos aan het einde van het spel, waar de dichter weer zijne spreuk inlaschte; elders, een paar minder; nog elders staan een paar verzen in omgekeerde volgorde; vaak is aan een verzenpaar nog een rijm toegevoegd, dat eigenlijk geheel overbodig is; één keer komt een woord, dat bij Keyart in het vers staat, in het rijm (t. w. *u*: *nu*), zoodat het vers zoo onwelluidend mogelijk wordt. In een drietal andere gevallen brengt Houwaert het eerste woord van een volgend vers in het rijm, wat dan allerlei geknoei medebrengt.

Evenals in het stuk van Smeecken, heeft onze dichter ook hier op verschillende plaatsen sommige krasse uitdrukkingen door zoogenaamd minder aanstootelijke, maar des te zouteloozer, vervangen.

Voor vele plaatsen, die in Houwaert's tekst zeer duister, en zelfs volkomen onverstaanbaar zijn, geeft de tekst van Colijn Keyart het noodige licht.

Het is niet mogelijk, over al deze verschillen in nadere bijzonderheden te treden; zoo iets zou eene voor dit tijdschrift te groote ruimte beslaan, en blijve dus voor eene nieuwe

uitgave van Colijn Keyart's *Spel van Narcissus ende Ec* bewaard.

Mij dunkt, het pleit is voldongen: Houwaert is niet schrijver van de drie eerste boeken van den *Handel der Amo reusheyt.* Dit zoo zijnde, is argwaan omtrent zijne rechten het vierde en laatste boek meer dan gerechtvaardigd; men geneigd te verklaren, dat deze bundel van de lijst zijner we ken kan geschrapt worden, en men stelt zich voor, dat h thans ontdekte plagiaat niet van aard is, om iemand in nemen met een man, wiens doen en laten, na een kortstondi enthousiasme voor de vaderlandsche zaak, vrij ordinair geweest.

Doch zijn er ook verzachtende omstandigheden aan te voe ren? Wellicht zal meer dan een lezer zich afvragen, of w wel het recht hebben Houwaert van plagiaat te beschuldige met betrekking tot een werk, dat eerst *twee en twintig* jaa na zijn dood is verschenen. Een dergelijke twijfel kan zeke niet voorbarig genoemd worden. Men kan echter al dadelijl antwoorden, dat de *Handel der Amoureusheyt* niet het eenig zijner werken is, dat na zijn dood het licht zag: *Den Gene ralen Loop der Werelt* werd pas in 1612 (Amsterdam), en d *Paræneseis Politica* in 1614 (Leeuwarden) uitgegeven. Deze wer ken kwamen dus blijkbaar in zijne nalatenschap voor, en het zelfde kan gebeurd zijn met den *Handel der Amoureusheyt.*

De zaak zou zich echter ook nog anders kunnen toegedrage hebben. Jan Baptiste Houwaert had een zoon Raphaël, di zijn vader hoog vereerde [1]). Heeft Raphaël Houwaert wellich in de nalatenschap zijns vaders afschriften der spelen, di thans den *Handel der Amoureusheyt* uitmaken, gevonden, e heeft hij, half door kinderlijke liefde, half speculeerende o

1) Dit blijkt uit een stuk, door Raphaël Houwaert in het Nederlandsch opgesteld hetwelk, met nog een paar andere, die op het leven van J. B. Houwaert een zee helder licht werpen, in 't Fransch vertaald, werd uitgegeven door Ch. Ruelens, i den *Bibliophile Belge*, 3, 25 suivv. (1869).

zijn vaders beroemdheid, die spelen dien vorm gegeven, welken wij uit den druk van 1621 kennen, en voor het werk zijns vaders uitgegeven?

Doch dat is niet dan eene gissing, voor dewelke het mij aan alle bewijs ontbreekt.

Ten slotte nog eene opmerking. Op het einde van zijn reeds meermalen vermeld opstel, gewaagt Dr. Kalff nog van een anderen bundel tooneelstukken, getiteld: »Den Handel der Amoureusheyt..... in dry boecken", waarin zich 3 spelen bevinden, een van Jupiter en Yo. Dit werk kwam in 1583 te Brussel uit."

»Daar deze bundel niet onder mijne oogen kwam," zoo luidt het verder, »kan ik niet beoordeelen, in hoever hier nieuwe gegevens liggen voor de oplossing der door mij gestelde vragen."

De vraag nopens het spel *van Narcissus ende Echo* vervalt met dit mijn opstel; wat deze omtrent het spel *van Leander ende Hero* betreft, van den »bundel" van 1583 is voor de beantwoording er van niets te verwachten, evenmin als voor de geheele zaak die ons thans bezighoudt, om de goede reden dat het boekje met den *Handel der Amoureusheyt* van 1621 slechts die drie eerste woorden van den titel gemeen heeft. Algemeen verkeert men namelijk in den waan, dat deze laatste bundel voor het eerst gedrukt werd in 1583, in-4°. Van der Aa schijnt de eerste zegsman te wezen. Zelfs de scherpzinnige en »veelziende" bewerkers der *Bibliotheca Belgica* zijn eerst later achter de waarheid gekomen [1]). Deze waarheid is namelijk, dat de zoogenaamde eerste druk van 1583 een geheel ander werk is; ziehier de juiste titel [2]):

Den Handel der || Amoureusheyt. || Begrepen in dry Boecken, inhoudende dry || excellente, constighe, soet-vloyende, Poeti- || sche spelen van sinnen, van Jupiter en Yo, || met

1) Zij eindigen al hunne beschrijving van den *Handel der Amoureusheyt* van 1621 aldus: »La 1re édition, *in dry boecken*, a été imprimée à Bruxelles, par J. van Brecht, en 1583. In-4°." Later hebben ze dat natuurlijk herroepen.

2) Naar de *Bibliotheca Belgica*, 1ste Reeks, Dl. XII, H 189.

dry behaeghelijcke ende belachelijcke Dia- || logen oft disputatien van minnen, vuyterma || ten ghenoechlijck, lustich, ende plaisant om || lesen, so wel voor d'amoreuse minnaers || als voor die Edele constighe gheesten. ||

Met Privilegie. || Tot Bruessele by Jan van Brecht. 1583. || in-4°.

Er kan zelfs moeilijk van een »bundel" gesproken worden, aangezien het boekje slechts één spel van sinnen bevat: *Van Jupiter en Yo*, doch in drie deelen, ieder deel met een afzonderlijken proloog. Het spel is dus geheel gebouwd als het *gedrukte* spel *van Narcissus ende Echo.*

Er schijnt slechts een exemplaar van dat werkje bekend te wezen, t. w. datgene door de *Bibliotheca Belgica* vermeld als toebehoorende aan den heer C. Vijt te Gent, welk exemplaar sedert is overgegaan naar de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

In de voorgaande eeuw was een exemplaar in het bezit van Mr. Johan vander Marck, »in zijn Wel-Ed. Leven, Raed, en Oud-Burgemeester, en laetst Hoofd-Officier der stad Leyden", die eene verzameling tooneelspelen bezat, welke thans nog eenig zou heeten [1]).

Of dit een ander, dan wel hetzelfde exemplaar is als dat, hetwelk thans te Brussel berust, kan ik bij gebrek aan gegevens, niet mededeelen.

WILLEM DE VREESE.

Geschreven in het najaar van 1889; thans gedrukt met enkele toevoegselen — op één na alle in de aanteekeningen —, welke de lezer dadelijk zal herkennen. Aan den heer Th. I. J. Arnold, die mij wees op de blz. 212 vermelde bijzonderheden aangaande Jacob de Mol, welke de *Refereinen en diversche Liedekens* aan de hand doen, betuig ik daarvoor openlijk mijn dank.

Leiden, Mei 1893. W. D. V.

1) Zie den verkoopcatalogus van J. vander Marck, Leiden 1774, nr. 232 (blz. 17).

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

(*Vervolg van blz.* 166).

I, 13. Velthem (want niet alles zal aan de afschrijvers te wijten zijn) is, wij hebben het reeds gezien, niet goed vertrouwd met de namen van steden, landen, rivieren enz. in het Oosten. Hij neemt die zoo goed mogelijk over van zijn Latijnsch voorbeeld, maar vergist zich telkens: nu eens gebruikt hij een verbogen naamval als nominatief, dan weer een adjectief als substantief, enz.

Behalve nog in het opschrift stuiten wij in dit hoofdstuk tweemaal op den vorm *Damascene* (vs. 1 en vs. 13) beteekenende *Damascus*. De *Libanon* heet meestal *Libani*, *Gerico* (vs. 31) is *Jericho*, *Bofre* (vs. 40) is *Bosra*, *Gelboe* is *Gilboa*, enz. enz.

Erger evenwel is het, dat Velthem weer vreeselijk heeft geknoeid met den Latijnschen tekst. Over de minder nauwkeurige vertaling van vs. 3 en vs. 6—9 zwijg ik. Maar van vs. 10 af is de voorstelling weer totaal in de war, doordien Velthem *Archadia* tot eene rivier heeft gemaakt, terwijl er een land mede bedoeld wordt. Vergelijk derhalve met de verzen 10—18 van dit caput het volgende Latijn: »In pede Libani montis scaturiunt duo rivi, qui fluvii sunt Damasci. *Abana* per Libanum et *Archadiae plana* fuit (*l.* fluit) et excipitur (a) mari, ubi beatus Eustachius uxore ac filiis desolatus remansit. *Farfar* per Syriam prope muros Antiochiae currit seque mari ad decem milliaria ab Antiochia fundit". De aardrijkskundigen mogen zich ergeren, dat Vincentius het gebergte Libanon blijkens den loop der rivieren oostelijk van Damascus laat liggen, dat hij de Abana en de Farfar in zee laat vallen, en de Farfar langs Antiochië laat stroomen en dus blijkbaar met den Orontes verwart, toch kan niet ontkend worden, dat Vincentius' bedoeling duidelijk is. Maar bij Velthem! Hij dommelde weer; men zou bijna wenschen, dat hij maar vast was ingeslapen.

Als een paar regels verder Vincentius vertelt, dat de rivieren Jor en Dan, na onder de bergen van Gilboa verscholen te zijn geweest, »iterum orti ac simul conjuncti Jordanem constituunt", dan zegt Velthem:

vs. 25. Dese (Jor ende Dan) lopen vord min no mee
Tote onder den berch van Gelboe,
Ende daer springense te gader uut
Ende lopen in die Jordane zuut.

Verbeteren kan en mag niet; wij kunnen alleen zeggen, dat Velthem onnauwkeurig heeft vertaald. Zoo ook de volgende verzen:

Aldus (*l.* Aldaer *hs.*) was in gedoept onse Here.
vs. 30. Binnen der derder milen, min no mere,
Van Gerico ten berge waerd van Gelboe
Toter stat (*hs.*) die heet Aspaltee
Daer staet *een* dal, daer in vloyt
Die Jordane, daert scone af groyt,
Ende in wederside oec *van* Lybani
Al toten bosche van Pharay
So steet een berch.

Latijn: »In quo fluvio baptizatus est Dominus tertio milliario a Hierico. A montibus Gelboae usque ad lacum asphaltitem est vallis quam influit Jordanes, et vocatur vulgariter gurges, ex utraque parte a Libano usque ad desertum Pharan cincta montanis."

Dat Velthem de plaatsbepaling in vs. 30 en 31 met het volgende in plaats van met het voorgaande verbindt, bewijst ten duidelijkste, dat hij weer geen voorstelling had van wat hij neerschreef; maar hoe zou dat ook, als hij van eene *stad Aspaltee* spreekt, en dat nog wel, terwijl hij een paar capita vroeger herhaaldelijk van *lacus asphaltites* = *Doode Zee* heeft gelezen!

In vs. 38 staat bij Le Long *steet;* hs. onduidelijk *sceet* of *steet;* lees *sceet* = scheidt, *dividit.*

Wij lezen in vs. 38 en vlgg.

Daer *sceet* si (= de Jordaan) oec in den vordgane
Dat lant van Galylee
vs. 40. Ende Bofre (*l.* Bosra) ende Ydumee;
Daer loept si onder die berge dan,
Ende daer weder herspringen comt an.
Dats een herde scone stede,
Een groet pleyn ende effen mede.

Deze verzen dienen ter vertaling van: »Jordanes significat descensum, eo quod terram subgreditur prope ortum suum, ut iterum oriatur ad quoddam planum." Zooals wij zien, geeft Velthem de laatste helft zoowat weer, laat hij de eerste helft van het Latijn bijna geheel weg, en voegt hij de verzen 43 en 44 bijna geheel aan Vincentius' tekst toe. Maar dat alles is Velthem's werk, waaraan wij niet kunnen veranderen. Wel mag er verandering worden gebracht in de volgorde der verzen; ik houd mij overtuigd, dat vs. 43 met vs. 44 van plaats moet ruilen, en de punt achter vs. 42 vervallen; de woorden:

Ende dan weder herspringen comt an
Een groet pleyn ende effen mede,
Dats een herde scone stede.

hebben dan een gezonden zin.

Onmiddellijk daarop volgt:

vs. 45. Ende dat plain heet in *Serramois*
Placamedam, *daer es altoes*
Marct, al van Pascen vord
Al den somer alsore toe hord,
Daer bringen die Turke hare rijchede
vs. 50. Te cope, entie van Arabie mede.

Serramois moet blijkens het Latijn *Saraceensch* beteekenen. Er staat: »lingua Saracenorum Placamedam dicitur." Heeft

Velthem zich door den buigingsuitgang laten beetnemen en in *Serrasinoes* geschreven? Ik houd het niet voor onmogelijk. Het rijm *altoes* blijft dan bewaard.

Onmiddellijk daarop volgt in het Latijn de etymologie van *Placamedan*, hetgeen men uit den Mnl. tekst niet zou opmaken. »*Placa* namque *platea* interpretatur, ... porro *Medan* est compositum, *Med* siquidem aqua interpretatur, ... *Dan* vero quidam fluvius dicitur." Van deze laatste, de rivier *Dan*, vinden wij een spoor in den Mnl. tekst, maar pas na vs. 50, daarover straks. Het overige is door Velthem overgeslagen, en daarvoor in de plaats vinden wij eene mededeeling van een' markt, die van Paschen af den geheelen zomer duurt. Hoe komt Velthem daaraan? Eenvoudig door *Pascha* te lezen, terwijl er bij Vincentius *pascua* staat. Men oordeele, of Velthem het Latijn ook geweld heeft aangedaan, om daaruit de bovenstaande verzen samen te flansen: »Placa namque platea, Latine forum, interpretatur, quoniam ibi mercimonia Turcis et Arabicis in aestate ad pascua convenientibus exponuntur."

En straks na vs. 50 vinden wij in Le Long's tekst:

vs. 51. *Dar* es oec ene groete riviere
Die bi Chivichen der stat diere
Loept;

In het hs. is het eerste woord niet duidelijk, eerder staat er *Dat* dan *Dar*. Velthem heeft geschreven *Dan* (zie boven). Vincentius: »*Dan* vero quidam fluvius dicitur, qui per Suythen (?) fluit."

Het slot van dit caput is eigenlijk ook niet te begrijpen.

Dese riviere (de Dan) loept dapperlike
Van Galylee te Cedar waerd,
Ende daer vergaderde in haer waerd
Jor, die grote flume,
vs. 60. Ende deletse daer met haere strume,
Ende die en gaet niet verre mede
Van Albelina, der goeder stede.

»*Van* Galylee *naar* Cedar" is volgens het Latijn onzin, waar van eene stad Cedar *in* Galilea gesproken wordt. *Waerd* in vs. 58 staat niet in het hs.; er staet *vaert*, de *w* is daar in eene *v* veranderd. *Albelina* is *Belynas* (d. i. Paneas of Caesarea Philippi). *Gaen* in vs. 61 is op te vatten als *stroomen; verre* = *ver* (niet = *verder*). Latijn: »fluensque versus Galileam Saracenorum, se vertit sub civitate Cedar, ut se Jor fluvio infundat, qui non longe a Belynas civitate distat".

I, 14. De eerste verzen van dit hoofdstuk luiden:

Bij Helina, die lake-staet,
Daer die Galileische zee angaet,
Tusscen Betsayda ende Capharnaam.

Het Latijn heeft: »Prope Belynas *est lacus* juxta quem incipit mare Galileum inter Bethsayda et Capharnaum". Lees derhalve:

Bi Belina die *lake staet*, enz.

De *lakestaet*, eene fictie van Le Long, kan derhalve met de verklaring *de waterstadt* verdwijnen.

Lake, hier blijkbaar onder den invloed van *lacus* gebruikt, is elders in het Mnl. ook bekend, zie Oudemans IV blz. 2 en 3 en weldra Mnl. Wdb. i. v. Vergelijk voor de afleiding Kluge op l a c h e.

In de verzen 12—14 haalt Velthem twee dingen door elkander, waardoor hij ons eene andere voorstelling geeft, dan wij in het Latijn vinden. Bij Velthem:

Bi Capharnaum es oec gesat
Een casteel, groet ende scone;
Tafel-casteel heet hi omt gone,
vs. 15. Bedie daer saetde onse here God
Vijf dusent man na sijn gebod
Met vijf gerstinen brode mede.

Bij Vincentius: »Castrum vero Capharnaum versus dexteram

a mari est situm. Ad duas autem leucas a Capharnaum est collis in declivo montis, qui scilicet locus Mensa dicitur, eo quod ibi pavit Dominus quinque millia hominum ex quinque panibus hordeaceis".

In vs. 37 maakt Velthem eene fout, doordat hij het Latijn te vluchtig las. Wij lezen in vs. 35 vlgg.:

Ende (*l.* Es) Magdalanum (*l.* Magdalum) geset ter stede,
Die casteel, *daer vrouwe af was*
Maria Magdalena, als ict las.

Vinc.: »Est Magdalum *castrum a quo* Maria Magdalena *dicta est*".

In vs. 47 vlgg. vertelt Velthem ons, dat de stad Tiberias naar keizer Tiberius heet. Een afschrijver heeft van Tiberias een *heiligen* Tiberius gemaakt:

(daer) Was Cytharach gestaen doe,
Dat men hiet *sinte* Tiberius.

Het rijm *dus* verbiedt *Tiberius* in *Tiberias* te veranderen, maar voor *sinte* leze men *sint*, d. i. sinds, sedert. Lat. »quae *nunc* est Tiberias".

In vs. 52 is *berch*, dat ook reeds zonder het Latijn kenlijk bedorven is, het overblijfsel van een eigennaam. Wij lezen in vs. 51 vlgg.:

Ende vandaer over vier milen
Staet *berch* nu ter wilen.
Ende tien milen van Tyberia*doee*
Staet Nazareth *ende* Galylee.

Lees:

Ende van daer over vier milen
Staet *Bethulia* nu ter wilen.
Ende tien milen van Tyberia*dee*
Staet Nazareth *in* Galylee.

Le Long deinst niet terug voor de verklaring van *doee*, dat (misschien om het rijm?!) voor *doe* = *toen* zou staan. Ik wil maar liever aannemen, dat Velthem den verbogen vorm *Tybe-*

riade(e) heeft gebruikt in plaats van den nominatief, evenals elders *Magdalo*, *Tiberio* e. a. Lat.: »Hinc ad quattuor leucas est *Bethulia* civitas. Porro ad decem leucas a *Tyberiade* sita est Nazareth Galileae."

Te beginnen bij vs. 60 ontbreken in dit caput een tiental verzen grootendeels, ten gevolge van een gat in het perkament. De woorden, die nog leesbaar zijn, doen met behulp van het Latijn de volgende lezing aan de hand:

60. Vier milen *torienten waert* stoet
Van Nazareth *een dorp min no* mee,
Dat men heet *Cana in Galilee*,
Ende twee (Latijn *eene*) milen *van Nazareth*
Es Reb*uth die stat geset*;
65. Daer wild*en die Joden* . . . .
Prins [1]). . . . . .
Ende *vier milen van Nazareth* mede
Staet *Thabor die berch gerede*,
Daer onse *Here hem openbaerde* (of: *verbaerde*)
70. Jegen Peter, *sine jongers* waerde,
Ende jegen Jacop, ende *jegen Janne*,
Ende twee milen van desen *vord*anne
tOrienten waert sonder waen
So es Hermon die berch gestaen.

Latijn: »Ad quattuor leucas a Nazareth (et ad duas a Sapharia) ex orientis parte est Cana, vicus Galileae. Ad unam vero leucam a Nazareth locus est, quem Rebuth vulgariter dicunt, unde Judaei Jesum praecipitare voluerunt. Iterum ad quattuor milliaria de Nazareth mons est Tabor, in quo transfiguravit se Dominus coram Petro et Johanne et Jacobo. Ad duas leucas a Tabor versus orientem est mons Hermon".

Het slot van dit caput:

1) Dit woord in het ms. onduidelijk. *Prins* staat er niet, hetgeen a priori uit het Latijn wel op te maken is. Er staat waarschijnlijk *Piis* . . . .

Twee milen van Thabor alsoe
vs. 80 Staet Naym opten (*hs.*) berch hoe,
Daer onse Here oec *int intgone*
Verwect (*l.* Verwecte) doe der weduwen sone,

is de vertaling van: »Ad duas leucas a Tabor sita est in monte civitas Nain, *in cujus porta* Dominus filium viduae suscitavit".

In vs. 81 is onvertaald gebleven *in cujus porta*. Misschien wist Velthem evenmin als ik eene zoodanige vertaling daarvan te bedenken, dat het rijm *sone* gebruikt kon worden; zoo zette hij den stoplap *intgone* (het eerste *int* moet geschrapt worden), die weer te geven is door *middelerwijl*, *onderwijl*.

I, 15. Wij lezen bij Le Long het begin van dit hoofdstuk aldus:

Vijf milen van Naym *dal*
Staet die stat van Jerael (Jizreël)
Daer in regneerde Jezabel.
Bi *dere* stede alsoe *welt*
5. Staet Magedo dat scone velt,
Ende twee milen vort getelt
Staen die berge van Gelboe,
Die welke verma . . . . . .
David om Saul*le over was*,
10. Als men in die Bibele las.

Met de door mij gecursiveerde woorden heb ik geen vrede. In het hs. staat *dal* in vs. 1 onduidelijk; aangezien drie verzen vroeger verteld is, dat Nain op een hoogen berg ligt, kan *dal* hier niet staan; het Latijn heeft hier alleen *Nain*; *dal* brengt het rijm in de war. Om dit alles moet *dal* verdwijnen en plaats maken voor een woord, dat niets aan den tekst toevoegt, maar het rijm herstelt; bijv. *wel*.

In vs. 4 *dere* l. *derre*, of is de vorm *dere*, die ook elders bij Velthem staat, uit *deerre* en dit uit *deesre* (*desere*) mogelijk? In ditzelfde vers *welt* l. *wel* om het rijm.

Vs. 8 is alleen bij gissing aan te vullen, aangezien het Latijn hier uitgebreider is, en er achter *Gelboe* nog een klein woord gestaan kan hebben. Vs. 9, voor zoover gecursiveerd, is in het hs. niet meer te lezen. Misschien in 1727 nog wel, maar dan las Le Long toch verkeerd. Er zal wel gestaan hebben drou', d. i. *droevich*, en niet lrou', waaruit Le Long (Saul)*le over* las. Het Latijn weerspreekt niet de lezing:

Staen die berge van Gelboe,
Die welke *vermaledyt werden*, *doe*
David om Saul *droevich* was.

Vinc.: »Montes Gelboae, quibus David de casu Saul et Jonathae *dolens maledixit*". Onzeker blijft het rijm *Gelboe: doe*; elders (cap. 13 tweemaal) is *Gelboe* ook in het rijm drieletter-grepig.

Vs. 13 *word*, l. *vort*.

Het onduidelijke verhaal, vs. 15—27, van de begrafenis van Johannes den Dooper is bij Velthem een overblijfsel van het volgende: »Urbs Sebaste sive Augusta, in qua inter Helysaeum et Abdiam prophetas sepultus fuit Johannes Baptista. Decollatus quidem est in castro Macheronta secus lacum asphaltitem trans flumen Jordanis et inde in Sebaste sepultus a discipulis. Cujus corpus postmodum absque capite digitoque quo Salvatorem ostendit Julianus Apostata fecit comburi et caput in Alexandriam, deinde Constantinopolim, tandem in civitatem Patras conferri, digitum vero qui Dominum ostendit beata Thecla in Montem Gaudii tulit."

Uit de mededeeling vs. 28 en 29:

So staet Napels die goede stede,
Daer staet bi Isar (*l.* Sichar) ende Sithan (*l.* Sichan : Dan),

zal niemand lezen, dat hier sprake is van ééne stad, die drie verschillende namen heeft. Napels, Sichem en Sichar zijn drie namen voor ééne stad, zooals Vinc. heeft: »Civitas Neapolis, prius dicta Sichar et Sichem".

Een gat in het perkament heeft in vs. 34 een paar woorden doen uitvallen. Wij lezen in vs. 31 vlgg., dat het gebeente van Jozef uit Egypte naar Sichem is gebracht en daar begraven.

Bi . . . . . ere, daer *Sarobeam*
35. Die . . . . . van Israël wilen dede
Twee gouden ossen maken gerede
Ende seide dat *sine* gebrachte wel
Van Jherusalem ende *niemen*
Ende den een setti in Betel met
Den anderen heeft hi in Dan geset.

Lees:

Bi *enen borre*, daer *Jerobeam*,
35. Die *coninc* van Israel, wilen dede
Twee gouden ossen maken gerede,
Ende seide, dat *hise* gebrachte wel
Van Jherusalem, ende niemen *el* (hs.).

Vinc.: »Ossa Joseph .... sepulta *juxta fontem*, ubi *Jerobeam, rex* Israël, fabricavit duos vitulos aureos, *quos* dixit *se* tulisse de Hierusalem."

Vs. 38 zou ik liever aldus lezen:

Van Jherusalem, ende *nieweren* el.

Het is eene toevoeging van Velthem; door Vinc. wordt de verandering dus niet gesteund. Jerobeam is bang voor afval van zijn volk, indien zij om hun eeredienst opgaan naar Jeruzalem, waar Rehabeam regeert. Zulk een koning zal niet tot zijn volk zeggen: »Aanbidt nu deze goden, die *ik zelve* hier gebracht heb"; maar wel: »Gaat niet op naar Jeruzalem, hier zijn uwe goden, die *nergens anders* vandaan komen dan van Jeruzalem".

In vs. 46 is *den Samaritanen* zeker fout; bedoeld is de Samaritaansche vrouw, tot wie Jezus sprak bij den put van Sichem.

»Lusa die port *Ende* Betel" (vs. 49) is verkeerd begrepen. *Bethel* is een andere naam voor *Luz*. Latijn: *Lusa* civitas *quae et Bethel*. Vergelijk Gen. XXVIII vs. 19: »En hij noemde den naam dier plaats *Beth-el*, daer toch de naam dier stad te voren was *Luz*."

De berg *Galge* (vs. 54) is bij Vinc. *Gilgal*. *Ende* (vs. 55) moet geschrapt worden. *Siden* (vs. 56) is *Sichem*. Na *Dan* (vs. 56) moet een punt staan. Hiermede is deze alinea overeenkomstig met het Latijn: »Montis Bethel confinis est mons Gilgal versus orientem inter Dan et Sichem". Men vraagt zich hier af, hoe Gilgal tusschen Dan en Sichem kan liggen. Sichem immers ligt noordelijk van Gilgal, en Dan (zooals blijkbaar ook Vinc. het opvat, vgl. vs. 30) wederom noordelijk van Sichem.

Aan het slot van dit caput maakt Le Long eene grappige fout:

Daer staet Rama oec die port,
Daer was die Arke Gods in *Siden*
Tot Samuels ende Davids tiden.

Vatten wij met Le Long *Siden* als eigennaam op, dan staat de ark in Rama en Siden tegelijk. Velthem schreef natuurlijk het bijwoord *siden* d. i. *sedert*.

I, 16. Zonder het Latijn zou het zeer moeilijk zijn, de herkomst der stad Tripolis in vs. 8 van dit caput te verklaren:

So staet Jherusalem min no mee
Ter middelt van der werelt recht.
8. *Tripels* oec die stede echt
Es harewaert.

Vinc.: »Sita est civitas sancta Hierusalem in medio mundi, *metropolis* civitatum Judaeae." Vergelijk met deze fout hetgeen gezegd is van I, 12, 47; bij Vinc. caput 60 even voorbij het midden.

In vs. 10 *staen* l. *slaen*; Lat. *interficere*.

Vs. 23 van dit caput bewaart een woord, dat elders in het Mnl. nog niet is gevonden, althans nog niet is genoemd. Ik bedoel *meren* in den zin van *het avondmaal gebruiken*.

Er staet vs. 21 vlgg.:

In den berch Zison (*l.* Zyon) met moeten
Wies onse Here siere jonger voeten,
Ende *meerde* daer ende maecte mede
Dneuwe testament gerede.

Vinc.: »In monte Sion pedes discipulorum Dominus lavit et *coenans* cum illis Novum Testamentum instituit."

In het Middelhoogd. en het Middelnederd. is het woord beter bekend. Lübben heeft meren in den zin van »Brot in Wein tunken". Bij Lexer mërn in dezelfde beteekenis, met de toevoeging »speziell vom Abendmahle Christi."

Enkele verzen verder, vs. 29, treft het ons, den Eufraat in de buurt van Jeruzalem te ontmoeten. De samenhang laat geen twijfel over, of Bethlehem is bedoeld, hetwelk derhalve onder zijn anderen naam *Effrata* is aangeduid. Lat.: »Secus viam quae ducit ad Effrata situs est fons Gihon, ubi coronatus est Salomon."

Het Latijn en het Mnl. hs. hebben in vs. 46 *Gallicantus*, niet *Gallicanus*. De spelling *hoeden* voor *hoofden* of *hoveden*, vs. 54, in de beteekenis van *hoofdeneind*, zou de goede opvatting in den weg kunnen staan. Dat zij de ware is, blijkt uit het Latijn: *tsinen hoeden* is de vertaling van »*ad caput ipsius ecclesiae*". Zie voor de uitdrukking ten hoveden = aan het hoofdeneind, *Mnl. Wdb.* III, 694. Hier van eene kerk gezegd, zal het koor bedoeld zijn.

In vs. 57 zal *geheten* wel eene verschrijving zijn onder den invloed van *heet* in vs. 58. Er staat:

In die stede oec *geheten* was
Ene stat, die nu heet Caritas.

Vinc.: »In partibus illis *est* locus, qui dicitur Caritas". Lees derhalve:

In die stede oec *geseten* was
Ene stat, die nu heet Caritas.

Vergelijk vs. 1 caput 17:

Bi Jherusalem es *geseten* wel na
Op ene mile Bethania.

Vinc.: »Ad unam leucam a Hierusalem .... *est* Bethania."
Met *Sydon* in vs. 65 is wederom *Sion* bedoeld.
Vs. 69: *sagent waren*, l. *sagen twaren*, hs.
In het laatste gedeelte van dit caput wordt herhaaldelijk de vorm *werd* a verbo *werden* gebruikt als imperfectum; het hs. heeft echter overal *w'd*, waaruit met evenveel recht *ward* te lezen is.

I, 17. Na vs. 10 is ook in dit hoofdstuk de tekst weer danig in de war, waarschijnlijk doordat Velthem het woord *praesepe*, d. i. *kribbe*, niet heeft herkend, en toen van de geheele plaats maar wat heeft gemaakt. Vs. 11—14 moesten de vertaling zijn van: »Ad hanc (civitatem) veniens Helena regina praesepe Domini fecit Romam portari et in ecclesiam beatae Mariae Majoris reponi."
Ook vs. 25—30 zijn onnauwkeurig. Vinc. heeft: „Ad XV leucas a Hierusalem versus Ramatha mons est, in quo quondam civitas Modin erat sita, *quae fuit Mathatiae*, *patris Machabeorum*, *ibidem sepultorum*".
Vs. 30: Bidda *l.* Lydda. Vs. 36: Canea, *l.* Cavea. Vs. 37: Avios, *l.* Amos. Vs. 39: *ene mile*, Latijn: *ad quattuor leucas*. Vs. 42: woenen, hs. *woëne*. Vs. 43: dan, *l.* van. Vs. 46: bosch, *l.* dat bosch. Vs. 48: daer na, *l.* daerne, d. i. waar hem.
Het schijnt vreemd, dat

52. Optie side van Galilee
Es een ander berch noch mee,
Die utermate hoge es,

de vertaling is van: »*Ex opposito* Galileae est alius mons valde

excelsus." Toch moet er, geloof ik, niet aan emendeeren gedacht worden. Er is sprake van een berg, die even noordelijk in Palestina ligt als Galilea, maar aan den *overkant* van den Jordaan; *ex opposito Galileae* zegt daarom Vincentius. Evenwel die berg wordt genoemd daar, waar sprake is van Jericho en omstreken, en zoo is het volkomen goed, wanneer men, van die stad uitgaande, zegt: »*Naar den kant van Galilea* ligt die berg," Velthem: *Optie side van Galilee*, wat ongeveer gelijk staat met *in noordelijke richting.*

Evenmin zal er veranderd mogen worden aan de verzen 65 en 66. Dat Velthem hier een nieuwen zin begint, zelfs eene geheel nieuwe mededeeling inleidt, is het gevolg van het niet begrijpen van: »Engaddi locus est Hierichontinus, in quo fuit quondam vinea balsami, cujus plantas Aegyptii tulerunt et in Aegypto plantaverunt *ad dimidiam leucam a Babylone Nova in quodam horto dimidii mansi.*

Vs. 70: *van Egipten* vloe; Lat.: *in Aegyptum* fugit.

Voor vs. 73 en vlgg. zie men *Mnl. Wdb.* I, 748, *aanm.*, en voor vs. 93 *Tijdschr.* X, blz. 262.

De mededeeling, in vs. 95—98 te vinden, dat St. Jean d'Acre aan *vier* zijden door zee omringd is, staat niet in het Latijn: »Acon civitas est in angulo sita, tota *patens ab Oriente ac Meridie, totaque mari clausa a Septentrione et Occidente.*"

Vs. 102: Toten *castele Pelegryn*; Lat.: »Usque ad *castrum peregrinum*, quod Destrictum dicitur".

Vs. 104: *vijf* milen; Lat.: *quattuor* ampla milliaria.

I, 18. Gunstig steekt dit en het volgende caput (te zamen de vertaling van caput 66 bij Vincentius) af bij de voorgaande, in zooverre Velthem beter dan vroeger begrijpt, wat hij vertaalt. Trouwens het onderwerp is een ander. In de geschiedenis en de aardrijkskunde van het Heilige Land is hij gebleken een leek te zijn, en zijne onkunde was eene der voornaamste oorzaken, dat hij gedurig het Latijn misverstond. Bij de kerkelijke inrichting van het Oosten, het onderwerp van dit hoofdstuk,

komt het Velthem ten goede, dat hij priester is. Hij begrijpt, wat Vincentius bedoelt, en voelt, waar hij zelf door zijne lezers misverstaan zou kunnen worden, zoodat eene uitweiding ter verklaring noodig is. Zoo bv. blijkt uit zijne omschrijving (vs. 22) dat hij »suffraganeum Graecum" te recht opvat als een »geestelijke van de Grieksche kerk", niet eenvoudig als een »Griek." Eveneens ziet hij iets vreemds in de mededeeling, dat »isti *abbates* atque *priores* cum infulis et baculis et annulis atque sandaliis *pontificalibus* assistunt in ministerio." Vandaar dat hij, alvorens die bijzondere kenteekenen te noemen, laat voorafgaan, dat die abten en priors er naar hunne kleeding geheel als bisschoppen uitzien (vs. 44—50).

Toch is hiermede niet gezegd, dat Velthem dit hoofdstuk onberispelijk heeft vertaald. Integendeel: het »aartsbisdom van Caesarea" is bij Velthem eenvoudig een »bisdoem" zonder bijvoeging van den plaatsnaam geworden, vs. 4 en vs. 64. Een »suffraganeum *Tiberiacensem*" wordt bij Velthem een »biscop te *Tyberia Cantem*" (vs. 10)! En nu wil ik gaarne gelooven, dat niet de geheele verknoeiing van dien naam aan Velthem te wijten is; in het gunstigste geval echter heeft hij toch *Tiberiacensem* in plaats van *Tiberias* gebruikt. Zoo ook verder in dit hoofdstuk *Tyrensem* = *Tyrus*; *Belinensem* = *Belynas*; *Petracensem* = *Petra*; *Liddenus* = *Lydda*, altemaal voorbeelden van zijne onbekendheid met plaatsnamen, waardoor hij het passende substantief bij een gegeven adjectief niet vinden kon. Waarom Velthem vs. 60 spreekt van de »Canonke van Sepulchri," terwijl hij vs. 27 de juiste vertaling van den »tempel ten *Heiligen Grave*" heeft gegeven, blijft een raadsel, en daarvoor moet hij nog wel, om een rijmwoord te krijgen, *si* = *is* gebruiken, hetgeen ook elders bij Velthem wel te vinden is, maar toch uitzondering blijft.

Fouten, niet aan Velthem, maar een afschrijver te wijten, vinden wij in vs. 14: Dat *l.* Dats; vs. 15: Berich *l.* Beryth; vs. 26: Der *l.* Die; vs. 34: heet *l.* men hevet; vs. 41: van *l.* daer; vs. 53: ondaen *l.* onderdaen; vs. 68: leget *l.* legen.

En nu ten slotte de *razale abde* in vs. 32. Wij lezen in vs. 31 vlgg.:

In ons Heren kerke met
Zijn oec razale abde geset
Ende oec canonke rike.

Vinc.: »In templo etiam Domini sunt *regulares*, *abbas* et *canonici*". Vreemd is, dat Velthem aan meer dan één abt denkt. Maar wat is *razale?* Eene drukfout voor *regale*, zooals Le Long denkt? Doch is *regale* = *reguliere*?! Ik zou het niet durven beweren; maar zou *razale*, dat duidelijk in het hs. staat, misschien te verklaren zijn als *geschoren*, *van de tonsuur voorzien*, dus *geordend*, *regulier?* Het is verleidelijk, en toch, ik geloof het niet: het woord is van elders onbekend, ook in de verwante talen. *Razale* zal wel eene verknoeiing zijn van *regulare*, in het Latijn als substantief bedoeld, door Velthem als adjectief gebruikt.

I, 19. In het opschrift »van den Sarrasynen *den ouden*" is het gecursiveerde door Velthem toegevoegd. Vinc.: »de Barsassinis." De Barsassini heeten elders Hautesisen, zie Tijdschr. IX, 64. Met *den ouden* bedoelt Velthem blijkbaar hun opperhoofd Vetulus de Montanis, de Oude van den Berg; zie Ducange op senex, en vgl. in dit hoofdstuk vs. 35 vlgg.

Enkele tekstveranderingen mogen hier volgen, die geen verdere verklaring noodig hebben. Vs. 2: Es ene stat *es Sardanasi*, *l.*: Es ene stat *Sardanai*; »locus, qui *Sardanai* dicitur". Vs. 23: Bat hebben, *l.*: Dies (= Die des) bat hebben; vgl. *Mnl. Wdb.* I, 1133. Vs. 34: Dits een scone teken *een* groet, *l.*: *ende* groet. Vs. 39: Dat, *l.*: Dats. Vs. 43: *ontsiet men*, l. *ontsien*, zooals het fragment van Crecelius heeft. Vs. 48: *Ende* daden, l.: *En* daden. Vs. 53: Alle leren si, *l.*: Alle *spraken* leren si; zie De Vries, *Taalk. Mag.* IV, 14, en Lett. N. R. VII, 198—207.

Vs. 18. Olie, die men Balseme heet, is de vluchtige vertaling van »Oleum balsamo suavius redolens."

Eene wonderlijke fout heeft Velthem in vs. 37 gemaakt, waar hij schrijft »In den casteel van *Marassijn*." Zijne Latijnsche bron heeft »In castris *munitissimis*!"

In vs. 13 of 14 moet ook eene fout schuilen; zij zijn de vertaling van: »Et cuidam abbatissae (tabulam) dedit, abbatissa vero ad locum praedictum transtulit".

Ten slotte zij opgemerkt, dat de beteekenis van *graven* in vs. 8 wel verwant is met die, genoemd in *Mnl. Wdb.* II, 2118, 3), maar niet geheel dezelfde. Velthem heeft:

So es in ene tafel *gegraven*
Een beelde na onser soeter vrouwen.

Vinc.: »*Depicta* est imago in tabula beatae Dei Genetricis". Blijkbaar is *graven* hier *schilderen*, *tafel* een houten *paneel*.

Leiden. C. J. M. VAN GELDER, VAN DE WATER.

GEBRADEN PEER.

Men herinnert zich het hekeldicht met het opschrift »Een Vlaems gebraey perken jent, Gesonden honsen broedere tot een present", door Van Lennep in zijne uitgave van Vondel (II, 327—329) opgenomen, en later nog eens herdrukt door Dr. H. C. Rogge (Taal- en Letterbode IV, 239—240; verg. V, 160). Dit opschrift vereischt eenige toelichting, die zoover ik weet nog niet gegeven is.

Een gebraden peer is of was voorheen eene gezochte lekkernij; vandaar dat het spreekwoordelijk in gebruik was voor: »een lekker hapje, een voordeeltje of buitenkansje" [1]). Ironisch gebezigd, krijgt het de beteekenis: een fijne zet, een stekelig of hatelijk gezegde, een poets enz. [2]): *hoe smaakt je dat peertje* (of: *die pruim*)? Verg. dergelijke zegswijzen, zooals de bekende: *daar zit hij nu met zijn gebakken* (of: *gestoofde*) *peren* [3]); *iemand eene peer stoven* (= — *eene kool stoven*, *eene poets bakken*), en andere als: *een appeltje met iemand te schillen hebben* [4]),

1) Aldus Sprenger v. Eyk, aangehaald bij Harrebomée II, 1755.
2) V. Eyk bij Harrebomée t. a. p.
3) Harreb. t. a. p., alwaar (1756) ook: *Rijd op met is gebakken peren.*
4) Zie Ned. Wdb. II, 551—552.

iemand van de taart geven, de middeleeuwsche grimmig schertsende uitdrukkingen *mede blanden*, *bruwen*, *scenken* enz. [1])

Zoo zal er met bovengenoemd opschrift ook bedoeld zijn: »Een lekker hapje of kluifje, een fijne schotel voor onzen broeder enz."; verg. de boven Vondel's Rommelpot staande woorden: »Om te kauwe veur begijne-koeck". Althans dit is waarschijnlijk. Doch het is niet geheel ondenkbaar dat er nog eene andere, bijzondere toespeling in schuilt. In het spectatoriale tijdschrift: De Koopman, of Bydragen ten opbouw van Neerlands Koophandel en Zeevaard V, 133 (a°. 1775) wordt gezegd, dat een boekverkooper de goede, vermaarde auteurs te vriend moet houden, en »hunne Werken tot een gezetten prijs moet verkoopen en er niet meê kladden . . . waar door hy in de kennisse raakt, en ook die anderen (t. w. *schrijvers*) aanspoord over een puikwerk met hem te contracteeren, en hem ook eens een *gebraay peerke* te bezorgen". In de noot worden de cursieve woorden aldus verklaard: »Zoo noemden de Brabandsche Schilders wel eer de *pronktafereeltjes*, die veel geld golden en zeer gewild waren: die Kunstterm is van daar tot den Boekhandel overgegaan". Indien dit werkelijk een min of meer vaste »kunstterm" is geweest [2]), kan men vragen of bij het opschrift van het spotdicht misschien aan een dergelijk »pronktafereel" gedacht is, b. v. aan eene allegorische voorstelling, een gildebord, gelijk men ze nog kan vinden in kerken en musea, veelal voorzien van een onderschrift in dergelijk Rederijkers-koeterwaalsch, als in het »Vlaems gebraey perken" bespottelijk wordt gemaakt. Ik zou de vraag niet stellig bevestigend durven beantwoorden; maar hoe dit zij, het docht mij niet kwaad, op de spreekwijze en op bovenstaand getuigenis de aandacht te vestigen.

Leiden, April 1893. J. W. MULLER.

1) Ook nnl. *muilpeer* en nvl. *peer*, *père*, kaakslag (Schuerm., De Bo, Rutten) zullen wel uit een dergelijk ironisch gebruik te verklaren zijn; of schuilt hier meer achter? Tusschen deze woorden en nhd. *maulbeere* (eig.: moerbei), *maulbirne* (eig.: eene soort van peer), welke woorden eveneens voor: klinkende slag in 't gezicht (*maulschelle*) gebruikt worden (D. Wtb. i. v.), bestaat zeker niet meer dan eene toevallige overeenkomst. In 't algemeen spelen bij dergelijke schertsende euphemismen voor: kaakslag verschillende vruchten eene rol: verg. nl. *oorvijg* naast *oorveeg* (doch zie Franck i. v.), nhd. *dachtel* (dadel), *kopfnüsse*, *maulschelle* (eig. een gebak); verg. nnl. *iemand een beschuitje geven*, iemands kin en kaak knijpen.

2) »Indien" — immers er is reden om hieraan te twijfelen: in V. Mander heb ik de uitdrukking niet kunnen vinden, en Dr. Max Rooses noch Dr. Hofstede de Groot kende de uitdrukking als zoodanig, t. w. als kunstterm; trouwens daarvoor klinkt zij ook eigenlijk te algemeen en tegelijk te gemeenzaam.

EEN NIEUW FRAGMENT VAN DEN ROMAN VAN LOYHIER EN MALAERT.[1])

Dit nieuw fragment van bovengenoemden roman werd door Dr. Max Rooses op het Museum Plantijn-Moretus gevonden; het diende tot schutblad van het werk van een Brugsch geleerde der XVI^de^ eeuw.[2])

Het fragment bestaat uit de twee benedenhelften van een paar bladen perkament, de beide helften zijn elk 0.21 breed en 0.15 hoog. Het schrift, naar ik geloof van de XIV^de^ eeuw, is duidelijk, hoewel er geen bijzondere zorg aan is besteed; alle aanvangsletters zijn met rood doorstreept; hier en daar ziet men eene groote roode aanvangsletter; uit deze fragmenten kan echter niet worden opgemaakt, hoeveel verzen tusschen twee zulker op elkander volgende aanvangsletters gelegen hebben. Zijn de bladen van het handschrift, waartoe deze stukken hebben behoord, juist middendoor gesneden, dan was het geschreven in kolommen van 50 regels; was de benedenhelft, zooals men zou opmaken uit eene vouw in het bovendeel der fragmenten, iets grooter, dan zijn het kolommen van 46 regels geweest.

In mijne *Middelnederlandsche Epische Fragmenten* heb ik den inhoud van bovengenoemden roman kortelijk medegedeeld.[3]) Onze fragmenten behooren thuis in het midden van het verhaal: »De paus erkent Loyhier als keizer van Rome; zijn broeder Lodewijk, die in Frankrijk Charlemagne was opgevolgd, wordt daarop ijverzuchtig. Zijne vrouw en twaalf verraderlijke

---

1) Gaarne betuig ik bij dezen mijn dank aan Prof. Verdam, die mij dit fragment ter bewerking overliet; aan den Heer E. Spanoghe voor het door hem gemaakte afschrift en zijne voorlichting; aan de HH. Dr. Max Rooses en Dr. C. P. Burger voor hunne welwillendheid, waardoor zij mij in staat stelden het afschrift van den Heer S. met de bladen perkament te vergelijken.

2) Mededeeling van den Heer Spanoghe. De naam van dien geleerde was den Heer S. ontschoten; ook Dr. Rooses kon zich dien niet herinneren.

3) T. a. p. bladz. 262—264.

raadslieden weten hem over te halen tot een schandelijk verraad. Om te verhinderen, dat Loyhiers nakomelingen de keizerlijke waardigheid zullen behouden en deze dus aan de Fransche kroon zal komen, lokt hij zijn broeder naar Parijs. Daar wordt hij door de twaalf verraders, die hem de schennis vroeger aan hunne vrouwen en dochters gepleegd niet kunnen vergeven, in eene hinderlaag gelokt en ontmand. Nieuwe oorlogen zijn daarvan het gevolg". Dat deel van den roman hebben wij hier voor ons.

De gissing, door mij t. a. p. uitgesproken, dat het wel waarschijnlijk is, dat de Mnl. bewerking den geheelen roman zal hebben bevat", wint door de ontdekking dezer nieuwe fragmenten in zekerheid.

Ter vergelijking met de Duitsche bewerking, zal ik aan den voet der bladzijde telkens de overeenkomstige deelen van Simrock's bewerking plaatsen.

De gewone afkortingen zijn door mij voluit geschreven.

I r°.

1ste kolom.

»Doet coemen minen vrient Malaert!
»Waer hi bi mi, ic waer gesont;
»Ne maer en segt hem niet den gront
» *Wat*... hier es gesciet.
5 »Bi gode, die hem crucen liet,
»Hi sout maken al verbuert".
. . . . . cnape sijn paert hurt,
Hi ginc iaghen metten sporen.
*De*n wech die lach, alsoe wij horen,
10 *Ter* stede waert van Parijs.

Simrock p. 129: »Loher sprach zu einem der Gesellen: Reit hin zu Mallern und sag ihm, dass er mir nachkomme; sag ihm aber nicht von meiner Krankheit, denn ich weisz wohl, wüste er wie es mir ergangen sei, er erschlüge Ludwig meinen Bruder. Der Gesell eilte bald zurück und fand Mallern noch zu Paris bei König Ludwig im Palast,

. . . . . Malaert die dicke prijs
*Bei*aghede, die es opghestaen,
Ten palayse es hi gegaen,
Daer hi Lodewike vant
15 . . . . . groetene die wigant,
*Als*men soude enen coninc
Ende doe wilde die jongelinc
Weten die waerheit altemale.
. . . . . metten zwerde van stale
20 . . . . . geslegen
Doe soe seide die coene degen
. . . . . .
. . . . . niet . . . . . .
Van uwen broeder den keyser fijn".
25 Die coninc seide: »*in* trouwen mijn.

2de kolom.

» . . . . . wrake ontfaen
»Al waer de coninc selve sijn broeder.
»Bi . . . . . moeder
» *Van gode* . . . . van hemelrike
30 »Ic ma*ectene* vanden live quite,
»Eer ic scede uter stede".
De cnape te Malaerde sede:
»Here, dies en es ghene noet.
»Maer spoet u met haesten groet;
35 »Hi sprake u utermaten gherne".
»Dies en staet mi niet tontberne",
Seide van Mon*tion* Malaert.

wo er mit dem König noch wegen Loher redete. Der Schildknecht zog Mallern sogleich auf die Seite und sprach: Herr, ihr sollt zu dem Kaiser kommen. Er ist aus der Stadt geritten. Wie ist dem? sprach Maller. Sollte der Kaiser ohne Urlaub hinwegreiten? das ist keine reine Sache. Ich besorge, dahinter steckt Verrätherei. Da gieng Maller alsbald aus dem Palast und zog sich an mit seinen Gesellen und ritt Lohern nach". (= vs. 1—50).

Doen sciet hi met snelre vaert,
Sonder te spreken enighe tale,
40 Van Lodewike uter zale.
Alte wel seit hem die moet,
Datter el was dan goet.
Dus es hi ter herbergen coemen.
Tierst hi sijn volc heeft vernoemen,
Soe riep hi met snelre vaerde:
»Ghi heren, vullike te paerde!
»Brinct mi gereet mijn corsier!"
Die cnechten brochten den goeden Malaert
Haestelike . . . . . *paert.*

I v°.

1ste Kolom.

. . . . . cnape . . . . . .
Die voer emmer vaste voren.
Malaert, die degen utvercoren,
Die reet na met sinen gesinde.

Simrock p. 129: »Da Maller seinen Herrn auf der Rossbahre fand, sprach er: Ich sehe nun wohl, dass mein Herr irgendwo bei einer Frauen ergriffen ist. Aber wüste ich, wer es ihm gethan hätte, er könnte sich in aller Christenheit nicht vor mir bewahren. Maller sprach zu dem Kaiser: Herr, ich sehe wohl, eure Liebe hat euch in grosze Noth gebracht. Ich besorge, dasz euch ein Herr oder Ritter bei seinem Weib oder seiner Tochter gefunden hat. Lieber Geselle, sprach Loher, so gedenkst du sehr unrecht, denn mich hat sonst eine Sucht ergriffen, daran ich sehr krank bin, und dünkt mich, wär ich in meinem Lande, so genäse ich desto eher. Lieber Herr, sprach Maller, mich wundert gar sehr, dasz ihr von euerm Bruder nicht Urlaub genommen habt. Loher antwortete ihm: Lieber Geselle, ich bin jetzt sehr krank, darum mag ich euch nicht eigentlich bescheiden. Loher verschwieg die Geschichte so lange er konnte, damit Maller nicht wieder nach Paris ritte. Als sie eine Weile geritten waren, sprach Maller zu Lohern: Herr, ich musz die Sache wiszen wie euch geschehen ist oder ich reite wieder nach Paris. Da will ich bei dem König erfahren was geschehen ist, dasz ihr ohne Urlaub hinweggeritten seid". (vs. 51—100).

55 Doen sach hi voren met gheninde
Loyers lieden ende die litiere.
Toten cnape seidi sciere:
»Hoerstuut, vrient, wilmi ghewaghen,
»Moet men minen here draghen?
60 »Es hi gequetst of gewont?
»Dat segt mi in corter stont."
»Here", seide die cnape, »dat suldi weten."
Dors heeft Malaert met spore ghesteken,
Tote hem selven dat hi sede:
65 Nu wetic wel die waerhede,
Dat hi tontsteden [1]) heeft gesijn.
Wie dorste den lieven here mijn
Mesbieden oft iet mesdoen?
Biden goeden Sente Symoen,
70 Diet dede saelt emmer becopen,
Hine sal ontriden no ontlopen
Binnen den lande van Kerstijnhede!
Biden here die sine lede
Om onsen wille ant cruce gaf,
75 In leve nemmermeer den dach

2de Kolom.

. . . . . ontfarmelike.
En was mensche op erterike
En hadde hem moghen deren.
Die hadde ghesien die groete heren,
80 Soe sere weenden si alle bede,
Dat hem die sprake moeste verleden
Ende voeren wel ter selver wile
. . . . . ene vrancsche mile, [2])
Dat haer negheen mochte spreken.

1) Vgl. omtrent dit woord *der Minnen Loep* II, 3293 var. en IV, 1642 var.
2) In het hs. leest men: »Van maten ene vrancsche mile". De twee eerste woorden begrijp ik niet. Zijn ze misschien corrupt?

85 Hem dochte beden therte breken.
Diere ierst sprac dat was Malaert:
»O her keyser, here waert,
Sal ic niet op dezen dach
Weten wat u deren mach?
90 Mijn herte sal van rouwen spliten.
Ghi sijt oec gewarelike
Gesceden dorperlike uter stede,
Die kennen wille die waerhede,
Dat ghi tiegen Lodewike,
95 Uwen broeder, properlike
Selfs niet en naemt orlof
Ende rumet alsoe spade sijn hof.
Soe groet een here als ghi sijt,
Hets u alte groeten verwijt,
100 Hets mi oec harde leet.

II r°.

1ste Kolom.

Al sprake hi nemmermeer een woert,
Men souts niet achten een toert. [1])
Mi seit aldus die Walsche tale,
Dat die legaet quam in die zale
105 Daer hi vant den coninc
Ende oec alle in ware dinc,

Simrock p. 132: »Herr, sprach Loher, ich will sie euch alle nennen. Der erste ist ein Herzog von Orleans und heist Samson; der andere heiszt Emmerich von Britannien; der dritte Hernisz von Lyon und Wilhelm von Blois, Gerhard von Besançon, Ulrich von Danxflüle, Hugo von Dorbandois, Ulrich von Poitiers, Basanger von Clermont, Isenbart von Langers, Denrot von Schante und Imera von Degon. Geistlicher Vater, also sind sie genannt, die mir die Bosheit gethan haben.

Der Pabst rief einen Boten, gab ihm einen Brief und befahl ihn dem König Ludwig gen Frankreich zu bringen.

1) Vgl. Tijdschrift voor N. T. en L. II, 204.

Die welke te sinen rade waren.
Argher dan mordenaren
Waren si al oppenbaer
110 Ende ic maegt met redene claer
Segghen ende over waerhede,
Want si daden in Kerstijnhede
Sterven menech goet man.
Die niet en vrucht Gods ban,
115 Luttel roect hem wat hi doet.
Nu soe quam, des benic vroet,
Die legaet voer den coninc
Ende hi seide dese dinc:
»God die in hemelrike es here,
120 Die moete van scanden ende van sere
Verden onsen ertschen vader
Ende den keyser bede gader,
Alsoe waerlike als hijs wel heeft die macht.
Ende hi verdoeme des gheens cracht,
125 Die na valschen rade staet.

2de Kolom.

. . . . . .
Fel coninc, hoe mochti ghetemen

Der Bote kam gen Paris: da fand er König Ludwig auf dem Palast und gab ihm des Pabstes Brief. Ludwig sprach: Lieber Bote, wie geht es unserm geistlichen Vater dem Pabst? Ist er frisch und gesund? Ja, lieber Herr, er ist wohl gesund; aber sehr betrübt, weil euerm Bruder auf euer Geheisz so grosze Bosheit geschehen ist, wie ihr wohl wiszt, denn es ward nie betrübterer Mann als euer Bruder Loher ist. Ich hab es aus seinem Munde gehört, er wollte lieber todt sein als so grosze Schmach erleiden. Darum entbietet euch unser geistlicher Vater und Kaiser Loher, dasz ihr ihnen die zwolf Verräther schicken wollt, die hier geschrieben stehen, dasz sich der Kaiser an ihnen räche und seinen Willen mit ihnen thue. Wenn ihr das nicht thätet, so verdientet ihr groszen Hasz von dem Pabst und Kaiser Lohern, dasz sie euch mit Gewalt überziehen und nicht von hinnen kommen wollten, sie hätten euch denn gänzlich verderbt. Darum lieber Herr, folgt guten Räthen und bedenkt euch wohl, das thut euch Noth". (= vs. 101—150).

Hem te doene sulke overdaet!
Bi den here daert al an staet,
130 Hi hadde liever, des gheloeft,
Haddi hem ghenoemen sijn hoeft
Ende soe hadde elc scamel man.
Nochtan soe es hi een lam
Tuwaert ende soe goedertieren,
135 Ja, alsoe ic u visiere,
Her coninc, verstaet ende wel weit,
Wildi u van der dorperheit
Claren, hets hem harde lief
En*de* altemale sijn meskief
140 Dat wil hi gerne laten liden;
Maer ghi moet hem in corten tiden
Senden, eest u leet of lief.
Die hier staen in desen brief:
Dats den verrader Sansoen,
145 Aumarie, Ernien van Lyoen,
Alorise ende Berengieren,
Aymar ende Gheraert den fieren,
Den grave van Blaves ende den fellen onwijs
IJsacaerde metten teste grijs.
150 Coninc, wat holpe lange tale?

II r°.

1ste Kolom.

»Van Malaerde den gheselle sijn;
»Nemaer Loyer die keyser fijn
»Ne sceet uut v . . . . . .
»Ic horet hem zweren also sere,
155 »Ghine sult tierst sijn versleghen.

Simrock, p. 133: »Bote, sprach König Ludwig, sage dem Pabst und meinem Bruder Loher, was ihm hier geschehen sei, das habe er längst wohl verdient, denn die Fürsten, die hier genannt sind, deren Weiber

»Nu beraet u, edel deghen:
»Die vroeden raet nemt, die es vroet;
»Daer comt alle ere af ende al goet."
Als Lodewijc die coninc verstont
160 Den legaet, ic maecs u cont,
Sprac hi aldus ende seide
Ten legaet sonder beide:
»Ghi sult seggen den ertschen vader
»Ende minen broeder bede gader,
165 »So wat dat hem es mesdaen,
»Segt hem wel ende doet verstaen,
»Dat hijt tiegen die groete heren
»Verdie*nde* vele der oneren
»Te dier tijt dat onse vader

und Tochter habe er geschändet, wovon die Fürsten alle grosze Schmach und Betrübniss haben, denn sie mochten in meinem Lande keine schone Frau vor meinem Bruder bewahren. Darum verbannte ihn mein Vater auf sieben Jahre aus seinem Lande. Als mein Vater lebte, durfte ihm Niemand nichts thun: den Hasz und Zorn aber haben die Fürsten stats gegen meinen Bruder getragen. Es sind alle grosze Herzogen und Grafen, zum Theil Königssohne und mächtige Herren. Sie haben auch zusammen geschworen und sich verbunden, was den Einen angehe, das solle den Andern auch angehen. Darum sind sie mir zu stark, ich mag sie nicht bezwingen. Es ist mir jedoch leid dasz es geschehen ist, und wollte ich dasz es mein Bruder nicht gegen sie verschuldet hätte. Spräche ich wider Einen ein Wort, so vertrieben sie mich aus Frankreich: so mächtig sind sie wohl. Darum sage dem Pabst, das ich dieser Sachen unschuldig bin: wollte er mich darum in den Bann thun, so geschähe mir grosz Unrecht. Sage auch meinem Bruder, wolle er die Fürsten haben, so solle er kommen und sie mit dem Schwert gewinnen, denn ich habe nicht Macht sie zu bezwingen. Herr, sprach der Bote, so sagt man nicht in Rom, denn man spricht, Ihr seid schuldig daran: es sei auf euer Geheisz geschehen, damit Kaiser Loher keinen Leibeserben gewinne und das Kaiserthum wieder an eure Erben falle. Bote, sprach König Ludwig, man mag sagen was man will, so bin ich der Sache doch unschuldig und ist mir leid, dasz es geschehen ist. Aber will mein Bruder die Fürsten haben, so musz er sie mit dem Schwert gewinnen, denn ich kann sie ihm nicht schicken, sie sind mächtiger als ich. (= vs. 151—200).

170 »Levede; het weten al te gader
»Die heren die nu(?) bi mi sijn,
»Dat *Loyer* die broeder mijn
»Anverde der groeter heren wive;
»Mijn vader moestene driven
175 »Uut sinen lande VII. iaer

2de Kolom.

»Alle lande sullent weten,
»Ende oec soe sijn si geseten
». . . . . maghen
»O . . . en mochte niem . . . . verslaghen,
180 »Want si sijn soe hoghe geboren,
»Al haddict hondertwaerf ghezworen,
»Sine daden niet dan haer gebod.
»Oec suldi seggen den ertschen god,
»Eest dat hi mi verwaten doet,
185 »Hi heeft onrecht, des sijt vroet;
»Vander sake ic niet en mach.
»Segt minen broeder ende doet gewach,
»Wil hi die twaelf princen hebben,
»Daer ic u af hore seggen,
190 »Dat hi se selve halen coeme,
» . . . . hi waent doen sine vroeme.
»Te senden hen hebbic gheen macht,
»Te groet soe es mi hare cr*acht*,
»Tfeit es bi mi niet toe coemen;
195 »Omdat haer wive waren ghenoemen,
»Alsijt niet ghebeteren mochten,
»Soe waest dat siere nu om dochten;
»Tfeit ic hem niet dede doen."
Die legaet seide: »bi Sente Symoen,
200 »Wine seggen . . . . . ghijt . . . . .

Amsterdam. G. KALFF.

HET HAAR VAN DEN HOND.

De Hoogleeraar Verdam heeft op bl. 140 vlgg. van dezen jaargang deze uitdrukking uitvoerig behandeld. Daar ik het niet in alle opzichten met hem eens kan zijn, wil ik haar nog eens ter sprake brengen en zoo mogelijk bovengenoemd artikel hier en daar aanvullen en verbeteren.

In den *Feestbundel* aan Matthias de Vries zijn, bl. 135 vlgg., door Dr. Verdam vele spreekwoorden en spreekwijzen besproken, en al kan men met den schrijver van meening verschillen over de aldaar gegeven verklaringen, enkele minstens gewaagd, andere onjuist vinden, het stuk heeft toch deze groote verdienste, dat het den waren weg heeft aangewezen, waarlangs wij den oorsprong veler hedendaagsche spreekwijzen kunnen opsporen: de *historische* beoefening onzer vroegere taal. De taal der middeleeuwen, maar vooral »de schrijvers uit de 17de eeuw moeten met dit doel worden ontgonnen. En uit geene van de 17de eeuwsche geschriften zal men voor dit onderwerp meer buit behalen, dan uit de pamfletten en uit de blijspelen en kluchten, omdat deze de volkstaal met haren schat van eigenaardige beelden, vergelijkingen en uitdrukkingen het getrouwst weergeven". — Een uitstekende raad, dien Dr. Verdam echter zelf niet kan opvolgen, daar al zijn tijd door de bewerking van het Middelnederlandsch Woordenboek wordt in beslag genomen. Een prettig werk is het bovendien niet, tal van flauwe, onbeduidende, zoutelooze kluchten te doorworstelen. doch het excerpeeren van die stukken, en van zeer vele, is dikwijls de eenige weg om achter de waarheid te komen.

Juist het gebrek aan bewijsplaatsen is de reden, dat er in het artikel van Dr. Verdam hier en daar eene onjuistheid is binnengeslopen.

In de eerste plaats dan een enkel woord over het bij Kili-

aen vermelde *hont*, thesaurus reconditus aut in terra defossus, d. i. »*een zorgvuldig verborgen of in den grond begraven schat*". Dr. Verdam meent, dat dit *hond* hetzelfde woord is als hond (*canis*), dat alleen door volksvernuft van beteekenis zou zijn gewijzigd. Den overgang van beteekenis tracht hij te verklaren door te wijzen op *aap*, dat ook in den zin van *beurs*, *spaarpot* gebruikt werd; »licht kon men hier een *hond* van maken, te eer, omdat men daaraan het denkbeeld van trouwe bewaking of bewaring verbinden kon". Zéker, onmogelijk is zulks niet. Inderdaad gebruikte men reeds in de 17de eeuw het woord *aap* voor een verborgen schat, een onverwacht voordeel (zie het *Ndl. Wdb.* I. 528).

Ook sprak men van *ronde apen* (vgl. thans *ronde schijven*), zooals blijkt uit *De gewaande Weuwenaar met het bedroge kermis-kind*, blijspel (zonder jaartal en naam van den drukker), dl. II, 44:

Naauw'lyks sliep hy, of zy luisden de *ronde aapen*
Uit oom kool zyn beurs. Des morgens vreef hy de slaap
Uit zijn oogen, en voelden, dat'er van den *Aap*
Zijn veeren in die nagt vry veel waaren gevloogen.

Bekend was ook *den aap vlooien*, dat niet beteekende *de geldsom nauwkeurig tellen*, doch de som *stelen*, zooals blijkt uit de klucht van *Sr Groen Geel*, t' Amsterdam, 1643, bl. 7:

Die arch is die krijcht de kost, ick was daer *in Moers tas te* (*vloyen*,
Ick riep al evenliens, as de Dieve doen in de schape koyen.

In Zeeuwsch-Vlaanderen bezigt men die uitdrukking nog in dezen zin; ook zegt men daar »*den aap is geluist*" (vgl. de bovengeciteerde plaats en *Navorscher* XXV, bl. 506).

Hoe men er toe gekomen is een schat een aap te noemen, is tot nu toe niet overtuigend bewezen. Wel wordt in het *Ndl. Wdb.* I, 527 beweerd, dat men vroeger steenen spaarpotten had in den vorm van een aap, doch het bewijs hier-

voor moet nog geleverd worden. De Heeren David van der Kellen en Jhr. van Riemsdijk, die ik om inlichting vroeg, vertelden mij, evenmin ooit iets van dergelijke spaarpotten gelezen of gezien te hebben, zoodat de bewering van Ter Gouw in den *Oude Tijd*, 1874, bl. 131, dat men vroeger »kistjes en koffertjes, apen en varkens, allerlei naar lust en luim, gebruikte voor spaarpot," zonder nader bewijs niet kan worden aangenomen.

In het *Wdb. der Ned. Taal* wordt gewezen op het fr. *magot*, dat ook *aap* en *geld* beteekent, en de gissing gewaagd, of wellicht dit fransche woord invloed heeft gehad op het nederlandsche — een invloed, dien ik bij zulk een typisch volkswoord, dat in de 17de eeuw alleen in kluchten en dergelijke geschriften voorkomt, al zeer onwaarschijnlijk vind. Evengoed had men kunnen beweren, dat de beteekenis *geld*, *schat* zich had ontwikkeld onder invloed van het engelsche *monkey*, dat in het Slang ook eene geldsom aanduidt n. l. 500 pound st., dus 6000 gulden. Aan gissingen heeft het niet ontbroken om deze moeilijkheid op te lossen; eene keurige collectie van dergelijke »misschienen" kan men vinden in den *Navorscher* XXV, bl. 294, 295, waar zelfs eene afleiding uit het Hebreeuwsch (aan Tuinman I, 11 ontleend) wordt vermeld. Naar het mij voorkomt, kunnen wij thans nog niet met volle zekerheid den overgang der beteekenis *aap* op die van *geld* verklaren, en hoewel ik niet durf beweren, iets gevonden te hebben dat de zaak *geheel* opheldert, zoo meen ik toch bij het groote aantal gissingen nog eene te mogen voegen, die ik hoop dat men niet alle waarschijnlijkheid zal ontzeggen.

Wanneer men in de 17de eeuw wilde uitdrukken, dat hij, die overvloed bezit, wel wat kan missen, gebruikte men de zegswijzen *de hant die wint is milt* (Sinnepoppen, eerste schock, XXVI); *'t komt op een turf niet aan, als men in 't veen is* of *ze zien op geen aap, die uit Oost-Indien komen* (vgl. Harrebomée, I, 4), welke spreekwijze we o. a. lezen in *De gewaande Weuwenaar*, dl. I, 28:

Ze zien op geen Aap, die uyt Oost-Indien komen.
Hy langt mêe braaf af.

Vooral uit den tweeden regel blijkt duidelijk de beteekenis van den eersten. Waar nu de *geheele* uitdrukking wil zeggen: »hij die *geld* heeft, is niet karig," is het m. i. niet onwaarschijnlijk, dat tengevolge der bepaalde toepassing, die van deze spreekwijze werd gemaakt, *aap* de beteekenis van *geld* daaraan heeft ontleend. Geheel op dezelfde wijze heeft ook *oude hond* de beteekenis aangenomen van ouden *wijn* of *bier* (zie bl. 149 en het slot van dit opstel). Zoo heeft ook het bijvoeglijk naamwoord *blauw* de beteekenis gekregen van *valsch, bedriegelijk* (vgl. het glossarium op *Van Vrouwen ende van Minne*; *Ned. Klass.* VI, bl. 95; Halma, bl. 77 en Van Dale *i. v.*) door de reeds in de middeleeuwen gebruikelijke zegswijze: *iemand de blauwe huik omhangen*, d. i. *bedriegen*; ook in de bepaalde beteekenis van een man tot horendrager maken (zie het *Mnl. Wdb.* I, kol. 1290 en mijne uitvoerige behandeling van deze spreekwijze in *Noord en Zuid*, XIV, bl. 30—35); de Vlamingen maakten van dit blauw (*bedriegelijk*, *valsch*) wederom een werkwoord *blauwen* d. i. *smokkelen* (De Bo, bl. 147).

Op eene dergelijke wijze kwam het fr. *canard* aan de beteekenis van *mensonge*. In de 16de en 17de eeuw zeide men *donner, vendre à quelqu'un un canard à moitié* (en le faisant passer pour un canard *entier*), in de beteekenis van *iemand bedriegen, beetnemen*. Het laatste gedeelte van de spreekwijze werd weggelaten en zoo ontstond *donner, vendre à quelqu'un un canard*, en vandaar weder *c'est un canard*, in den zin van *une tromperie, un mensonge, une fausse nouvelle* (zie A. Darmesteter: *La Vie des Mots*, 2e ed. bl. 59).

Geenszins wil ik hiermede beweren, dat dit *de* verklaring is; het is slechts eene poging hiertoe, nu het blijkt, dat men in de 17de eeuw geen spaarpotten heeft gekend in den vorm van dat dier, of ook in dien van een hond of een varken. Trouwens de naam spaar*pot* bewijst genoegzaam, dat het geld meestal in een *pot* werd bewaard, zooals bekend kan zijn door

het plaatje bij Roemer Visscher's *Sinnepoppen*, eerste schock, XXXIX, en uit den *Warenar*, vs. 269:

'k Weet wel waer hy wezen wil, maer dat gat zal hy niet booren,
Hy heeft het op het *katshooft* emunt, daerom is 't dat hy vrijt.

en vs. 618:

Neen, by gort!, zoo langh as het daer leit en heb ik gien vrêe:
Waer ik gae, waer ik stae, het *katshooft* moet mêe.

Warenar noemt dus zijn pot met geld zijn *katshooft*; elders wordt die pot een *smoorpot* genoemd (vs. 926 en 1215). Volgens De Vries, bl. 112, waren dat »aarden potten, die van onderen smal toeliepen en opstekende ooren hadden, weshalve zij aan de gelijkvormigheid met een kattenkop *katshoofden* genoemd werden, gelijk nog op sommige plaatsen in Noord-Holland de genoemde soort van potten dien naam draagt. [1])

Een goed gevulde beurs vergeleek men ook met zulk een katskop (De Vries, bl. 112); tenminste we lezen bij J. F. Vijgh: *Klucht van Jaep Ront-Voet* (anno 1645) bl. 8 (Van Vloten *Het Kluchtspel*, II, 192):

'k Heb hier een kinckel in 't net, die moet eens rontspringen,
Hy het een *beurs as een katskop*, en gelt as saet.

Daarna werd de beurs ook zelve eenvoudig *katskop* genoemd.

Wanneer in W. D. Hooft's Cluchtich spel: *Andrea de Piere, Peerdekooper* (anno 1634), bl. 19 v, Margriet haren zoogenaamden broeder Andreas een beurs met dukaten heeft ontstolen, zegt ze tot hare meid Lyntje:

Jae ick sin so blijt, dat het ons so wel is gaen locken
En dat wy so moy raeckte an zijn *kats-kop met gelt*.

Vgl. ook: *Hedendaeghschen verloren Soon*, anno 1640 (*Kluchtspel* II, 118):

---

1) Bij Bouman: *De Volkstaal in Noord-Holland*, is het niet opgeteekend.

Wy souwen van out op nu, iens lustich suypen, schrense,
In dat hiel vrolyck, en daertoe blyer als bly,
Want ick heb 't *katskop* nou selver op mijn sy.

In het Hoogduitsch spreekt men nog van eene *Geldkatze*, voor een *geldbuidel*, *geldriem*. Is het toeval, dat in het Bargoensch de dieven onder een *kat* ook den geldriem verstaan (*Onze Volkstaal*, III, 196)? Of het wel zoo zeker is, dat men een pot met geld juist een katskop noemt wegens de uiterlijke overeenkomst met een kattenkop, meen ik te moeten betwijfelen. Thans verstaat men in Noord-Brabant onder een *ketskop* een achtste van een ton bier (*Volkstaal*, I, 209); en Van Dale vermeldt, dat kattekop nu nog in sommige streken beteekent een klein roggebrood. Een ton en een brood gelijken toch beide niet op een kattenkop, evenmin als een *okshoofd* gelijkt op een ossenkop (zie Franck, 691) of een *hogshead* zooals de Engelschen zeggen, op dat van een zwijn.

Zijn er dus geen spaarpotten in de 16de en 17de eeuw geweest in den vorm van een hond (een aap of een varken), dan moeten we naar een anderen oorsprong der benaming *hond* voor een schat zoeken, en dien meen ik te vinden in het ohd. *hunda*, mhd. *gehünde*, angs. *hûp*, dat *roof*, *buit* beteekent, en waaraan bij ons *hond* moet beantwoorden. Zoo is ongedwongen het bij Kiliaen vermelde hont als »zorgvuldig verborgen of in den grond begraven schat", verklaard, te meer wanneer men bedenkt, dat roof en buit dikwijls in den grond werden begraven. Aan dit woord moeten we denken bij de door Dr. Muller gevonden plaats uit 't jaar 1528 (bl. 149), alsook bij die uit Poirters, *Mask.* 158: *het hondeken vloyen* (vgl. Harrebomée I, 318: *het is den hond gevlooid*). Nog eene andere plaats wensch ik hier aan toe te voegen; ze is te vinden in Coster's *Tysken van der Schilden*. Aldaar lees ik vs. 912 vlgg.:

T. v. d. Sch. Wie geyts mannen, benje noch al kloeck en ghesont?
Jan Rap: Jae wy, Capeteyn: maer de beurs en weecht gheen pont.
Haddje nou wat over, datje een kales wat bedocht.

. . . . . .

T. v. d. Sch. Dit is recht een man als my behaecht
Souje de Prins noch wel een tocht doen? Laet eens weten.
Jan R.: 'k Sach den dagh zoo lief niet, ick soud' liever vech-
(ten als eten,
Wistje maer een avontuertjen, wy volchden u terstont.
T. v. d. Sch. Dit volck soeckt recht *het hayr van den hont.*
Of ick een aenslach wist, souje wel moet hebben?

Dr. Kollewijn zegt hier: *het haar van den hond zoeken*, d. i. *strijdlustig zijn.* Doch waartoe dan de vraag van Tysken, of ze wel moed zouden hebben, die, zooals later blijkt, hun geheel ontbrak? Ik begrijp ook niet, hoe die uitdrukking aan zulk eene beteekenis zou komen. Liever denk ik dan ook hier aan *hond* in den zin van *schat*, en verklaar de geheele uitdrukking door: *belust zijn op geld*, hetgeen best te begrijpen is van menschen, die kalessen zijn en wier beurs geen pond weegt. Zij zoeken dus den eenen of anderen schat te rooven; vgl. hiermede de bovengeciteerde uitdrukkingen *den aap*, *den hond vlooien* of *luizen*, en thans nog *iemand plukken.*

Tot in de 18de eeuw schijnt hond in dezen zin gebruikelijk geweest te zijn, tenminste bij Mellema lezen wij nog: HONT, *thrésor enterré.* Ook in het Duitsch kent men dialectisch nog *hund* in dien zin; o. a. in het Beiersch (*Schmeller* I, 1128), waar men zegt: *den hunt hint haben*, einen heimlichen Schatz besitzen; *in dem Haus steckt noch ein alter Hund* (ist noch viel Geld von den Eltern da); *den hund schmecken*, wissen, wo Vermögen und etwas zu erhaschen ist (Grimm, IV², 1919). Ook in Kaltschmidt's *Gesammt Wörterbuch der D. Sprache* staat p. 435 vermeld, dat in Zuid-Duitschland *hund* gebezigd wordt in den zin van: *der verborgene Schatz.* Ook hier zou ik weer willen vragen, of het toeval is, dat de dieven in hunne taal onder een hondje een *dubbeltje* verstaan (*Volkstaal* III, 195).

Bij het verouderen van dit woord hond, had weldra verwarring plaats met het andere woord hond (canis), een ver-

schijnsel dat [illegible] gelijkluidende woorden aantreft. Tal van o[illegible] z[illegible] ik l[illegible]an kunnen aanhalen; op enkele wil ik ophe[illegible]. Het adjectief *adelijk* (bedorven), van wild we[illegible]en men het niet meer begreep, verward m[illegible] *uijk* (v[illegible]l), zóo zelfs dat men ging spreken van een *joni[illegible] h[illegible] jonkerigen* haas (*Ned. Wdb.* I, 787 en *Taal-[illegible] l[illegible]ode* I, 261). In de spreekwijze *fiolen laten zorgen* [illegible] niet meer het znw. *fiole* (flesch), doch wel *viool* (muzi[illegible]nstrument) en schreef derhalve dienovereenkomstig »*vi*[illegible] laten zor[illegible]" (zie mijne behandeling dezer spreekwijze in *Noord Z*[illegible], XIV, bl. 221 vlgg). Wanneer men zegt *langs 's heer*[illegible] wandelen, denkt niemand meer aan het verouderde *h*[illegible] ([illegible]er), doch ieder aan God; men schrijft dat woord d[illegible] o[illegible]t eene hoofdletter: »langs 's *Heeren* wegen wandelen".

Zoo is de gelijkluidendheid der beide woorden *poot* (hoofd) en *poot* (voet) oorzaak geweest, dat het adjectief *potig* (koppig, stijfhoofdig o. a. bij Hooft) thans opgevat wordt in den zin van *gespierd*, *sterk*, terwijl tevens de schrijfwijze gewijzigd is tot *pootig* (*Tijdschrift* I, bl. 42 vlgg.; *Noord en Zuid*, V, 363; VI, 148). Tot deze gevallen kan men ook brengen de uitdrukking *klaar is Kees*, waar de eigennaam *Kees* in de plaats is gekomen van de stofnaam *kees*, dialectisch voor *kaas*. Het eerst is hierop gewezen in den *Taalgids* IV (1862) bl. 286; later is het herhaald door Dr. Verdam in den *Feestbundel*, bl. 141; in zijne *Geschiedenis der Ned. Taal*, bl. 126, en in het *Mnl. Wdb.* III, 1214; doch terwijl in deze drie laatste werken het bewijs ontbreekt, wordt in den Taalgids gewezen op *Do weer de kees klar*, daarmede was de zaak afgedaan (te vinden in het *Holsteinsch Idioticon* van J. T. Schütze, II, bl. 245), en op *Klaar is d' Kees*, opgeteekend in het *Ostfriesisches Wörterbuch* van C. H. Stürenburg, bl. 108.

Op dezelfde wijze als bovenstaande woorden, zijn ook *hond* (schat, ohd. *hunda*) en *hond* (canis, ohd. *hunt*) met elkaar verward.

Vooral van deze twee woorden behoeft ons dat niet te ver-

wonderen, daar men vroeger geloofde, dat slangen, draken en honden bewakers waren van onderaardsche schatten; licht kon nu de bewaker met het bewaakte worden verwisseld, en dit des te eerder daar beide denzelfden naam droegen. Het is bekend dat Cerberus het rijk van Pluto bewaakte; volgens Grimm, *Deutsche Mythologie*, bl. 929, leest men in de Annales corbej. ad a. 1048 (Paulini p. 386): »ajunt in Brunsberg magnum thesaurum absconditum esse, quem *niger canis* custodit cum oculis igneis" en Carmen de Brunsbergo (Paulini p. 599):

horrendus *canis* est tenebrosum vinctus ad antrum
thesauri custos.

Aan het bijgeloof dat een zwarte hond de bewaker van een schat zou zijn, herinnert ons ook nog Mephistopheles in den *Faust* II, acte 1, vers. 368 [1]).

Der eine faselt von Alraunen
Der andere von dem schwarzen Hund.

Eene herinnering aan zulk een wachter ligt eveneens opgesloten in de hd. spreekwijze *da liegt der hund begraben* (bij Harrebomée I, 316: *Daár ligt de hond begraven*), waarvoor Marnix zou zeggen *daar liggen de mosselen*, en wij thans *daar zittem de knoop*. Over deze uitdrukking is in Duitschland al veel geschreven, o. a. door Grimm in het Wtb. IV², 1917, die haar »ihrem Ursprunge nach dunkel" noemt; ook door Borchardt in zijne *Sprichwörtliche Redensarten*, p. 238—239 en door Herman Schrader in *Der Bilderschmuck der Deutschen Sprache*, Berlin 1886, bl. 109, 110. Als een fraai staaltje van Duitsche verbeeldingskracht laat ik hier zijn betoog volgen. Hij begint met »die Deutung" van deze spreekwijze »ein schweres Räthsel" te noemen; verwerpt de beteekenis van hund in den zin van *schat*, en tracht daarna het raadsel aldus op te lossen. »Wenn der Hund nämlich nach der Sage unterirdische Schätze bewacht, so ist hier an den Haushund gedacht, der den Schatz

1) Aangehaald bij Borchardt, bl. 239.

seines Herrn treu bis zum Tode l racht (werden doch deswegen die Schlösser wol die Hunde Schlossers genannt). Hieraus nun erklärt sich die al sy bolische Sitte, dasz man früher bei Neubauten einen E in das Fundament vergrub, um das Haus sinnbildlich ur eue Wache und Obhut zu stellen. Da ist nun buchstäblich r Hund begraben. Daraus ergiebt sich ungezwungen der Urs ingliche Sinn: das ist der Kern der Sache, das Wesentliche, worauf es ankommt. Man möchte sich gern einen Hausv enken, der nach vollendetem Bau seinen Freunden des Hauses festes Fundament und starkes Gefuge durch alle T hindurch zeigt, wodurch es gegen jeden Unbill des Wet s geschützt sei, und der dann hinzufügt: und da liegt der Hu begraben; damit stelle ich (was das Beste ist) symbolisch Haus noch unter höhere Wacht und Obhut, unter den von Oben. Wir meinen, dasz sich recht wohl ungezw en(!) in solcher Weise das Räthsel lösen läszt."

Commentaar is hier overbodig. — Wers glaubt, wird selig.

Met Dr. Rudolf Kleinpaul (*Das Leben der Sprache und ihre Weltstellung*, III, p. 425) kunnen wij m. i. gerust zeggen: »Der Hund liegt wohl da begraben, wo ein *Schatz* verborgen ist."

Nog in een andere spreekwijze wordt de hond als bewaker van schatten voorgesteld. n.l. in *Die hont sitt op sijn tassche* (Meyer, *Spreuken*, bl. 26). Tuinman, die haar ook vermeldt, (bl. 168) voegt er het volgende aan toe: »Dit zegt men van een zeer deunen vrek, uit wiens beurs niet lichtelijk geld komt, als of'er gedurig een wachthond op zat".

Merkwaardig is het, dat men in Aardenburg voor „den aap vinden" nog zegt »den dooden *hond* vinden" (*Navorscher* V, 239) voor: een onverwachten, buitengewonen schat vinden. Ook hier dus heeft men blijkens het bijv.naamw. *dood* aan het dier gedacht, evenals bij de door Dr. Verdam geciteerde aanhalingen uit Schuermans »hij heeft een dikken hond op zijde liggen; en uit Rutten: »zijnen hond loslaten".

Met dit znw. hond (*schat*) wil Dr. Verdam ook in betrekking

brengen de uitdrukking »het haar van den (ouden) hond er op leggen". Hij redeneert aldus: de oude hond was het fijnste, dat de kelder opleverde, dat zorgvuldig was bewaard en slechts bij zeer zeldzame gelegenheden werd aangesproken, dus een *extra-fijne flesch*; te eerder kan Dr. V. tot deze verklaring overhellen, daar Bilderdijk mededeelt, dat men Rijnschen wijn om 't jaren lang onaangeroerd liggen den naam *kelderwachter* en zoo van *ouden kelderhond* gaf (bl. 142).

Laat ons zien, in hoeverre we hier den schrijver gelijk kunnen geven. — Terecht heeft Bilderdijk reeds gewezen op het oude volksgeloof (dat thans nog in Holland bestaat), dat men de haren van den hond, die iemand gebeten heeft, op de wonde moet leggen, om te genezen. Dat hij gelijk heeft is door Dr. Verdam overtuigend bewezen met een recept uit de middeleeuwen, ontleend aan een hs. dat aan Serrure heeft behoord, en met een plaats uit Ogier's *Seven Hoofdsonden*, aangehaald in De Cock's »Volksgeneeskunde". Nog twee andere bewijzen wil ik er aan toevoegen. In het *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, V, worden bl. 61 vlgg. eenige fragmenten medegedeeld *aus dem Gothaischen Arzeneibuche*. Op bl. 96 las ik het volgende: »Heft dy eyn davendich [1]) hunt ghebeten [so] dode den sulven hunt unde braet de leveren und gif de deme sulven mynschen ethen, unde *braet ok des sulven hundes haer* [*unde legge yt*] *up de wunden unde laet dat dar up ligghen*".

De tweede bewijsplaats is te vinden in *Een nieuwe tractaet ghenaemt dat Batement van recepten*, Gheprent Tantwerpen, 1546 [2]) bl. 45: »Teghen het bijten van eenen dullen hont: Neemt van u eyghen water ende waster die wonde mede, ende dan *neemt haer vanden selven hont ende legghet ende bindet seer wel op die voorschreven wonde.*"

Het staat derhalve vast, dat het volk meende (en thans nog meent), dat men door hetzelfde dier genezen kon worden, dat

1) Mnd Handwörterbuch, 83: *dovendich*, *tobend*, von *Sinnen*.
2) In het *Mnl. Wdb.* aangehaald als *Receptenb.* [1].

[illegible] kon die [illegible] door hetzelfde, dat de [illegible] *a similibus*. Stelt men nu [illegible] k voor als e [illegible] hond, dan zou men ge- [illegible] aan dat bijgelo [illegible] w nemen der schadelijke ge- volgen [illegible] het te veel [illegible] : »net haar van den hond er op [illegible] kunnen n[illegible] ; [illegible] as in dat geval: opnieuw [illegible] te drinken, [illegible]lk mid [illegible] we bij Tuinman II, 12 vin [illegible] volen:

Verbuist des nachts te veel te drinken u den kop.
Zo legt er 's morgens weêr denzelven pleister op.

Daar men nu feitelijk opnieuw iets verkeerds deed, ontwikkelde zich de beteekenis nog verder tot *voortgaan in zijn kwaad*, zooals blijkt uit Huygens' *Oogentroost*, vs. 149 (zie bl. 140):

Soo siet mense door weeld' in weeld' op weeld' volherden:
Soo legghen s' alle daegh 't haer van den hond daer op.

Inderdaad werd in de kluchtspelen der 17de eeuw de drank, en vooral het bier, toenmaals de drank bij uitnemendheid, als een kwaadaardige, bijtende hond voorgesteld, zooals blijkt uit de uitdrukking: *van den Delftschen hond gebeten zijn*, d. i. *dronken zijn*. Men weet Delft was

Een stadt, daer welvaert was, en die haer leckre Bieren
Met groote menichte, door Neêrlant kon vertieren.

Dat het hondje dus juist uit die stad moest komen, is wel eenigszins te begrijpen, ofschoon het evengoed uit Rotterdam, Weesp, Haarlem of Nijmegen, waar ook bier gebrouwen werd, geboortig zijn kon.

Dat men in Vlaanderen eveneens bij een roes aan den beet van een hond gedacht heeft, blijkt uit hetgeen De Bo, bl. 437 vermeldt nl. *van stokers hond gebeten zijn*, d. i. dronken zijn. Dit dier als beeld der waakzaamheid voor te stellen mag heel natuurlijk wezen, evengoed kan de hond wegens andere wel

bekende eigenschappen als het beeld van iets kwaads dienen. En dat dit geschiedt, blijkt o. a. uit de spreekwijze: »men moet geen slapende honden wakker maken", waarmede men *oorspronkelijk* wilde zeggen: men moet een vergeten *twist*, niet weder oprakelen (zie *Tijdschrift*, X, bl. 118 vlgg). Wil men uitdrukken, dat de grootste moeilijkheden later zullen komen, dat men de slechte, nadeelige gevolgen van eene handelwijze nog zal ondervinden, dan zegt men: het hinkende paard of *de hinkende hond komt achteraan*, eene spreekwijze, die al zeer oud is. In het Amsterdamsche Liedeboek van 1589, waarover Dr. Joh. Bolte in het *Tijdschrift* X, 175–202 heeft gehandeld, wordt zij reeds aangetroffen:

Wijn, wijn, fijn eedelen wijn,
Sober wilt ghy ghedroncken zijn,
Anders so zijt ghy fenijn
En doet den hont wel hincken.

Ook in de uitdrukking »van het *hondje* gebeten zijn, d. i. trotsch, ingebeeld zijn, speelt de hond een slechte rol. Immers de volledige uitdrukking luidt »van het *hondje van laatdunken* gebeten zijn", zooals Tuinman I, 348 reeds heeft beweerd, hetgeen later door Dr. Kalff in den Gids (1890) nog nader is bevestigd, en zooals ook blijkt uit *Andrea de Piere*, bl. 12:

O vaer! *'t honckje van laet-dunckentheyd* het jou al me ebeten.

Ten slotte bewijst de 17de eeuwsche uitdr. *het zal er honden*, waarvoor men ook zeide »het zal er *vuilen*", voor »het zal er slecht voor u uitzien", genoegzaam, dat hond toen ter tijde meermalen in slechten zin werd gebruikt. Er is dan ook geen bezwaar, om een roes met een bijtenden hond te vergelijken, en dat dit werkelijk geschiedde, blijkt niet alleen uit de uitdrukking »van den Delftschen hont gebeten zijn" maar ook uit eene plaats bij Hans Sachs, te vinden in Grimm's *Wtb.* IV², 1917:

O wie war ich nechten so vol
drumb thut mir heudt der kopf nit wol

kan mich schier weder b [illegible]
wil gleich des hars uberlegen
vom hundt welcher [illegible] *hten beisz.*

Een roes van Delftsch bier kon derhalve zeer natuurlijk een *Delftsche hond* genoemd worden, zooals we o. a. lezen in het *Eerste Nieu Amoreus Liedtboeck, t' Amsterdam ghedruckt by Hendrick Barentz*, anno 1605, bl. 97:

Heeft u den Delfsen hont gebeten,
Of die van Hamborch gans doorgeten,
Of den Engelsman gesmeten,
Wijn is een Medecijn.

en bij Coster, *Tysken v. d. Schilden* vs. 805:

Waert. Proeft een reys hoe datje dat mout mont.
Boer. Ick sou soo wel *ghebeten worden van de Delfsche hont.*

De boer zegt, dat hij er wel zoo veel van zou willen drinken, dat hij *dronken* werd. De uitdrukking heeft dus reeds een algemeene beteekenis gekregen, waarbij men niet bepaald aan *Delftsch* bier behoeft te denken.

Had men nu 's avonds te veel van dat bier gedronken, en ondervond men 's morgens de onaangename gevolgen er van, had men een *kater*, was men *katterig*, gevoelde men *katzenjammer*, zooals de bierdrinkers bij uitnemendheid zeggen, of had men *pijn in 't bollement* en knaagde de *bolworm*, zooals onze voorouders het uitdrukten, welnu men nam een *pierenverschrikkertje* (*Noord en Zuid* X, bl. 339), om dien worm te verjagen en begon dus opnieuw te drinken, in de meening hierbij baat te zullen vinden, zooals zeer duidelijk blijkt uit D. Pers, *Wonderwercken van Bacchus*, t'Amstelredam, 1628, bl. 34:

Een Vorst, die seer gewoon met Jonckers plach te toeven,
En altijd in den wijn te plenghen en te schroeven,
Sat met den hand in 't hoofd, en klaeghde van de pijn,
In 't dolle bollement, door 't suypen van den wijn.

Hy vraeghde synen Sot, hoe dat hy mocht genesen,
Of voor dien krancken kop geen Medicijn kost wesen?
Ja, sprack de loose Narr', ick weet een goede vond
Gaet legghen op dit zeer, 't hayr van den ouden hond.
De Vorst segt, so de pijn dan evenwel bleef duren?
Al wederom aen 't vocht, en volght u oude kuren.
Of evenwel dan 't hoofd noch raeckten opter loop?
Al wederom aen 't nat, en op de oude koop.

Men moest er dus het haar van den *ouden* hond opleggen, dat blijkens *oude* kuren en *oude* koop hier niet anders kan beteekenen, dan *dezelfde*, zooals men volgens getuigenis van den Heer Eymael nog in Brabant zegt. Van verwarring, zooals Dr. Verdam meent (bl. 144), behoeft hier dan ook geen sprake te zijn. Nog een ander bewijs, dat men met *oude* niet *oud van jaren* doch *dezelfde* bedoelde, levert G. C. van Santens *Lichte Wigger*, Leiden, anno 1617, bl. 7 *r*:

De waerd comt uit:

Go'en avond Monsieurs. *D. J.*: jou oock soo:
Wy comen we'er om 't hair van den *eighen* hond.

Gelijk men uit de voorbeelden ziet, werd *niet* gezegd »het haar van den hond er op leggen", doch »het haar van den *ouden*, *eyghen*, *denzelfden* hond"; en nu mag Huygens in Oogentroost een dezer adjectieven er niet bijvoegen, die eéne plaats uit 't jaar 1647, bewijst tegenover de twee andere uit de jaren 1628 en 1635 niet, dat Huygens de *oorspronkelijke* zegswijze gebruikt, gelijk Dr. Verdam meent (bl. 143). En al mogen in andere talen deze bijv. naamwoorden eveneens ontbreken, in de meeste wordt het *begrip* oud (= dezelfde) toch wèl uitgedrukt; vgl., contre morsure de chien de nuict le *mesme* poil très bien y duit; du poil de la bete *qui te mordit* [1]); take a hair of the dog, *that bit you* [2]).

1) Zie ook A. Schultz: *Das höfische Leben*, I, bl. 438.
2) Volgens eene vriendelijke mededeeling van Dr. W. H D. Suringar vindt men

Langzamerhand zien we in de kluchten de uitdrukking eenigszins veranderen, hetgeen gemakkelijk te begrijpen is, daar men den oorsprong begon te vergeten. Men wist, dat »het haar van den ouden hond" er op leggen beteekende »opnieuw beginnen te drinken van hetzelfde, dat men den vorigen avond had gebruikt", en nu liet men het eerste gedeelte weg en sprak ook alleen van *den ouden hond*, in de beteekenis van het oude bier of den ouden wijn. Zoo lezen wij in de klucht: *De vryer in de kist*, 2de druk, J. Lescailje, 1704, bl. 22 [1]):

Hoe hebben we mekâar nae 't gat ezeeten
Mit fluiten en drielingen en dat al *van den ouwen hond*,
Boorde vol eschonken, en schoontjes eleegt tot de grond.
't Was of we ons ryk zouwen drinken.

en *Broershert*, kluchtspel door A. Leeuw, anno 1668, bl. 13 *v*:

Nou meester, lustig eens geschonken,
En van den *ouwen hondt* gedronken
Op 't goet verdrag van 't lieve paar,
Mijn Heer Reinier met Juffrouw Klaar.

Natuurlijk kon deze naam *oude hond* al spoedig aanleiding geven tot verwarring, nu hij van het eerste gedeelte der spreekwijze was gescheiden; men begon dan ook *oud* op te vatten als *oud van jaren*. Wellicht heeft dit adjectief die beteekenis reeds op de twee geciteerde plaatsen, doch uit het verband is het niet op te maken. Duidelijk blijkt deze nieuwe beteekenis evenwel uit de klucht van *De Bekeerde Dronkaard*, Amsterdam 1691, bl. 31, waar Gozewyn, dronkende zynde, roept:

Geen *nieuwe* Wyn, breng van *de oude hond*, 'k moet men keel noch eens smeeren.

Op bl. 9 komt deze uitdr. nog eens voor; ook hier zal men

de uitdrukking, behalve op de *Erasmus* p. 403 geciteerde plaatsen, ook nog bij Buchler, *Gnomol.* p. 259 en 261.

1) Er bestaat ook een druk van 1678.

met het oog op deze plaats het adjectief oud wel in bovengenoemden zin moeten opvatten. Ze luidt:

Breng eens een Bottelje van *de oude Hond* binnen.

Dat met »*oude hond*" op deze plaats oude *wijn* bedoeld wordt, blijkt uit hetgeen Gozewyn zegt, als de knecht antwoordt, dat de kelder op slot zit:

Kom, ik moet evenwel *Wyn* hebben, je maakt hoe je 't maakt.

Eindelijk nog eene plaats uit *De ontrouwe kantoorknecht en lichtvaardige dienstmaagd.* Amsterdam, bij A. Magnus, 1685 (Van Vloten, *Kluchtspel*, III, bl. 251):

De grootste kenners zijn
Meer liefhebbers van een beker van *den ouden hond als van die* malle, platte *nieuwe* wijn.

Vergelijk ook de door Dr. Verdam vermelde plaats uit *Krelis Louwen*, waar eveneens *oude hond* niet anders kan beteekenen dan *oude wijn.*

Het staat derhalve vast, dat men in de 17de eeuw onder ouden hond ouden wijn (of bier?) verstond. Was de wijn niet oud, dan kon men hem eenvoudig *hond* noemen (vgl. *Delfsche hond*), zooals de Duitschers ook eene soort bier dien naam geven [1]), En hoewel ik niet kan bewijzen, dat hond alleen staande in dien zin voorkomt, meen ik toch eene aanwijzing hiervan te vinden in eene spreekwijze, opgeteekend bij Harrebomée I, 318: Het is een wrange *hond*, zei de boer, en hij dronk bij vergissing een flesch wijnazijn voor *rijnwijn* leêg. Gebruikte men inderdaad dien naam voor wijn, dan is de naam *kelderwachter* of *oude kelderhond*, waarvan Bilderdijk melding maakt in zijne aanteekening op *Oogentroost*, vs. 149, gemakkelijk te herkennen als een product van het volksvernuft.

1) In het Mnd. is *kater* de naam van een soort bier; bij ons kende men in de 17de eeuw ook Nijmeegsche *mol* (zie o. a. Halma).

Amsterdam. F. A. STOETT.

IN HOEVERRE HET TYPE „SLENDERHINKE" IN P. LANGENDIJKS „ZWETSER" OORSPRONKELIJK IS.

Bij de behandeling van den invloed der buitenlandsche letterkunde op Pieter Langendijk schrijft Dr. C. H. Ph. Meijer op bladz. 45 van zijn Proefschrift »Pieter Langendijk, zijn leven en werken": »*De Duitsche litteratuur* kunnen wij buiten beschouwing laten; zij *leverde geene werken op, die in onze letterkundige kringen weerklank vonden of er doordrongen; zeker vindt men althans bij Langendijk er geen spoor van*".

Deze zekerheid heeft den Heer Meijer bij de behandeling van »de Zwetser" op een dwaalspoor gebracht, waarop hij zich ook nog bevindt in de onlangs verschenen uitgave van genoemd kluchtspel in 't Klassiek letterkundig Panthéon van W. J. Thieme en Cie te Zutphen. Hij heeft waarschijnlijk, toen hij het bovengenoemde ter neer schreef, meer uitsluitend gedacht aan die litterarische werken, welke in de Hoogduitsche taal zijn verschenen en daardoor er minder op gelet, dat vele dichters der 17e en 18e eeuw nog voorliefde voor het dialect hadden en daarin schreven. Wij herinneren slechts aan de »Geliebte Dornrose" van A. Gryphius, aan de »Scherzgedichte" van Lauremberg, aan de dramatische werken van J. Rist en aan den »Bauer mit der Erbschaft" van Krüger, hetwelk Lessing in de Hamburgische Dramaturgie bespreekt. Dat de Platduitsche litteratuur, ten minste gedeeltelijk voor de Nederlandsche lezers uit de dagen van P. Langendijk gewilde lectuur was, zou men reeds uit de veelvuldige drukken van eenige kluchten, die o. a. in 1661 en 1687 gezamenlijk als »Den Westvaelschen Speelthuyn" te Amsterdam en te Utrecht zijn uitgegeven, kunnen en mogen afleiden. In dezen »Westvaelschen Speelthuyn" zijn de volgende kluchten opgenomen: 1°. »De Historie van Slenner-Hincken Landlaup, Hellenvaurt un Juffrenhijlk", 2°. »Tewesken Hochtijdt", 3°. »Tewesken Kinder-

behr", 4°. »De Historie van Lukevent of 't Samenspraeck van Knubbe, Stortentuen un Lukevent", 5°. »Een Overijsselsche Vrijagie van Lubbert Boukslach unde Smudde-Mulen Swenne". N°. 1, 3 en 4 zijn later nog herhaaldelijk o. a. in 1701, 1709, 1719, 1730 en 1761 te Amsterdam uitgegeven. Niet alleen in Holland, maar ook in Friesland vonden deze kluchten bijval, zooals blijkt uit »Waatze Gribberts Brilloft", dat eene vertaling van »Tewesken Hochtijdt" en »Tewesken Kinderbehr" is.

Voor de studie van Langendijks »Zwetser" is alleen de »Historie van Slenner-Hincke" van belang. Slechts enkele details kunnen doen vermoeden, dat L. ook de »Historie van Lukevent" gelezen heeft. Had Dr. Meijer bovengenoemde klucht gekend, dan zou hij in zijn oordeel over den invloed der Duitsche litteratuur op P. Langendijk voorzichtiger zijn geweest. Hij beschouwt nl. den »Zwetser" als eene vrije navolging van Izaak Vos' »Klucht van de Mof" en wijst op de veranderingen, die door L. zijn aangebracht. De gedachte, dat onze blijspeldichter nog uit eene andere bron kan geput hebben, schijnt niet bij hem te zijn opgekomen. Doch geven wij Dr. M. zelf het woord: »Wat de vinding betreft, Langendijk heeft in deze klucht zeer vrij nagevolgd die van den Mof van Izaak Vos. Eigenlijk is volgen hier het woord niet; wie genoemde zeer platte klucht leest, zal zien, dat er een groot verschil bestaat, niet alleen in den vorm, maar ook in den inhoud. In den Mof komt een »Hanneke de meijer", genaamd Jochim, bij een schoenmaker, wordt als knecht aangenomen, werpt zich bij de dochter als minnaar op, doch wordt door haar en den leerjongen, haar vrijer, voor den gek gehouden, en door den vader weggejaagd. Overeenkomst in den inhoud zien wij in het hoofdmotief in zooverre, dat een mof door den vader eerst goed opgenomen, later weggejaagd wordt; verder dat de Duitscher dingt naar de hand van de dochter en zich bij het meisje afschildert als zeer rijk. Enkele details bewijzen, dat Langendijk de klucht van I. Vos kende. Bij dezen

vinden wij ook de beschrijv an de reis en de zeeziekte, waarbij sommige uitdrukkingen t ia geheel dezelfde zijn; doch bij Vos is de zeeziekte zeer o dig beschreven, bij Langendijk, minder walgelijk, in enkele egels. Ook het drinken van azijn in plaats van wijn, en het uitspuwen er van, dat bij Langendijk voorkomt, vinden wij terug in het drinken van olie door Jochim, en de daaropvolgende onpasselijkheid. Doch Langendijk heeft er verscheiden nieuwe personen ingevoegd, en om den kern eene geheel andere geschiedenis gemaakt".

Wij willen niet onderzoeken, in hoeverre Langendijk aan de »Klucht van de Mof" gedacht heeft, toen hij zijn »Zwetser" schreef, ook niet of »Hans Yservresser, een Hoogduytse Joncker" in het zinnespel »Iemant en Niemant" van Vos hem voor den geest gezweefd kan hebben, maar alleen aantoonen, dat Langendijk de beschrijving van de reis en de zeeziekte van Slenderhinke in het 19e tooneel van zijn »Zwetser" zeer goed kan geschreven hebben, zonder ooit de »Klucht van de Mof" te hebben gezien. Het zal dan blijken, dat het door Dr. M. aan de reis en de zeeziekte ontleende argument al heel weinig waarde heeft. Wij zijn echter vooraf zoo vrij onzen lezers in herinnering te brengen, dat in L.'s »Zwetser" Slenderhinke, een Westfaalsche grasmaaier, dienst genomen heeft bij Hans Zwetser, die dingt naar de hand van Izabel, eene dochter van Ernst, »een edelman van l gerlijken staat". Slenderhinke heeft het voorbeeld van zijn olgd en het hof gemaakt aan Katrijn, de meid van houdt zich alsof zij de huldigingen van den W rasmaaier zeer prettig vindt en geneigd is met hem te uwen. Slenderhinke begrijpt in zijn eenvoud niet, dat zij r den gek houdt en trotsch op zijne vermeende ng enscht hij den anderen aanwezigen moffen, wa n l, een dergelijk geluk toe. Hij drukt zich in l 19e to el van Langendijks kluchtspel aldus uit:

»'k Ben noe geen Slenderhink, maar '*jonk'ren hennendrek*,
Ik zol noe overal mit stoan op mien rompspek.

Doe [2] *joff'ren deers*, *mit oe slepstarten* altomoalen,
Hebt stoe kein zin om ook nen jonkren oet Westfoalen
Te trouwen? tast noe to, 't zint Wessels hups ond stark.
Wat stoan mien schonken los".

Als Ernst hem dan verzoekt eens te willen vertellen »bij wat okkazie" hij uit Westfalen in Holland is gekomen, verneemt men het volgende verhaal:

Slenderhinke: »Bij wat karosje? 'k liep to veut,
'k Heb kein karosje nog kein woagen jo ontmeut.
'k Ben [3] *met een hennigheit* oet mien voars hoes 'ekeumen,
Ond heb dèn holster, met de graswan, mit eneumen,
Ond liep jo recht oet naar een [4] *suverlike stat*,
Woar in het volk, as hier, jo roare noamen had:
Loat zeen, [5] *Zwoleerzen*; moar ik gink van doar vertrekken,
Ond voer toen in een schip, [6] *op einen grauten bekken*;
Dat was de Zuuderzee, een grooten wieden plas,
[6] *Dolkoppig woter*, dat nig stil te moaken was;
Ond 'et begon mik doar [7] *to grouw'len in den balge*.
Ik sprak den [8] *voerman* an, ond zei, doe [10] *deef*, de galge
Is voor oe nog te goed, [9] *woar veur stoe goe leun hen?*
Weet stoe nig, [10] *teuvenaar*, dat ik Slendrinke ben,
[11] *Hier is noe land, nog zand, nog hoes, nog driet, nog beumen*,
[12] *Woar zol stoe rekkel, op een regte weege keumen?*
[13] *In al den angste stond de teuvener en zonk*,
Terwijl [13] *et etten mik vast oet den balge gonk*,
'k Spyde ook een luttik greun, ond 'k hef nigt greuns 'egetten.
[14] *Toen roakten ik in sloap*, totdat den morgen kam,
Ond zag jo, de eerstemaal dit [15] *grauts Haspeldam*,
Dit Amsterholland; dat verbliede mik de zinnen,
Toen docht ik: Hinke, doe solst dikke doalders winnen:
Moar toen ik hier kam, vond ik wark, noch nicht nen driet.
Ond liep toen noar nen stat, die 't volk [16] *den Hoagen* hiet,
Doar al [17] *de beuvenste* von zevven lande weunnen,
Ze zeiden mik, doar zal 'k nen [18] *voerman* worden keunnen,
Ond voeren [2] *juffers met slepstarten aan het gat*

In golde woagens met vier peerden deur de stadt.
'k Vond [2] *zo veul juffers* in nen Hoage op alle weggen,
Dat [19] *ik er jo wol ein te gevve had 'ekreggen:*
[20] *Moar 'k vond nigt einer zo geleerd die mik verstoan*
Of mit mik sprekken kon. Zie hinnikten mik oan" ....

Dit geheele verhaal vinden wij bijna woordelijk in de »Historie van Slenner-Hincke". Aangezien Langendijk zijn kluchtspel voor het eerst in 1712 uitgaf en de oudste ons bekende druk van de »Historie van Slenner-Hincke" reeds in 1661 verscheen, valt aan de prioriteit van laatstgenoemde klucht niet te twijfelen. Mocht men aan een nader verband tusschen de Westfaalsche klucht van Slenner-Hincke en het hierboven aangehaalde uit Langendijks Zwetser twijfelen, dan vergelijke men de volgende citaten uit eerstgenoemde met het verhaal dat Langendijk zijn Slenderhinke laat doen. De gelijke nummers wijzen de overeenkomstige plaatsen aan.

1. In het 3e bedrijf van de »H. v. Sl.-H." zegt deze: »sey heten mick im Hollenlanne *Hennendreck.* In hetzelfde bedrijf wordt hij als »*Juncker Hennendreck*" aangesproken.

2) vgl. o. a. »ick loyve anners nicht dat dei Jonckeren und *Jufferendeirs in dem Lanne upper wilgen wasset*, et lopter soo volle Rebbendreggers un *slepsterte.*

3. vgl. o. a. »Kwil *mit ne hennicheyt* by em im huse gahn". De juiste beteekenis van dit »met een hennigheit" verlaten van het vaderlijk huis begrijpt men eerst, wanneer men de »H. v. Sl.-H." kent. Sl.-H. gaat heimelijk naar Holland, omdat zijne ouders hem anders niet zullen toestaan daarheen te vertrekken. Bij Langendijk begrijpt men het waarom niet.

4. Deze uitdrukking gebruikt Sl.-H. o. a. later, wanneer hij van Haspeldam (Amsterdam) spreekt: »hae ick saune *suyverlijcke stat* achter den scheppen nich seyn liggen".

5. »men de Leuper (met wien Sl.-H. naar Zwolle liep) sedde de Lue de inner Stadt wonden, dat wehren Swollesche of *Swoleyrzen*".

6. vgl. »men ick loive et Groslansche water moht *dul im*

koppe wessen, et steyt un schumet un sleyt sich selvest vom rasenen sinne, *im grohten Beken*". »Sau was desse wech *upper grohten Becke* auck".

7. vgl. »as ick sou sit un spenteseire, begon mick 't herte soo *im balge tho growelen*".

8. Deze vergelijking van den schipper met een voerman komt eerst tot haar recht, wanneer men de westfaalsche klucht leest. Sl.-H. is Westfalink en heeft nog nooit de zee gezien, evenmin een groot schip. Hij vergelijkt het door den storm in beweging gebrachte schip met eene merrie, die door een doorn onder de staart wild is geworden en den schipper met een voerman, die tevergeefs tracht het dier te betoomen: vgl. »dattet Schip so moutwilligh wart un sprang achter un vor up, asne Meyren dei nen dorne onneren sterte ebonnen is, un dat was et meiste wonner, dei *Voyrman*, ha nene Sweppe, un ha dem Schepe im eyrse teumet, un ha ne leylijne am stert ebonnen, un stont auck immer bym sterte tho dreyen.... dahr vinck et Schep an tho wepsterten un spranck achter un vor as ne Kau de bisset, do was ick lickers banghe, 't schol den *Vourman* entlopen hebben.

9. vgl.: »*woe hestu goe Lue vervohrt*".

10. ook in de »H. v. Sl.-H." wordt de schipper, behalve een voerman, een toovenaar genoemd: »de *Voyrman* was ne *Toyvenaer*, dat weyt ick encke, *in al dem anghste stont dessen Deyjj un zonck*, dat em de hals krackede".

Dr. Meijer verklaart dit »un zonck" aldus [1]): »d. w. z. in zijn oog, omdat hij draaierig werd". Uit de »H. v. Sl.-H." blijkt, dat deze interpretatie niet deugt. De schipper liet zich door den angst en het schelden van Slenner-Hincke niet uit zijn humeur brengen, integendeel hij zong een liedje.

11. vgl. »*hyr is noch Bos*, *noch Baum*, *noch Speir*, *noch Bult*, *noch nich nen dreyt*".

---

1) Vgl. bl. 120 van zijne uitgave van den »Zwetser" in 't Klassiek letterkundig Panthéon.

12. vgl.: »*wahr ten duyvel wultu wijr uppen rechte wegghe kommen*".

13. vgl.: »begon mick 't herte soo im balge tho growelen, ten werde nich lange dar nah de wehrstraum quam .... un (ik) schickede mick tom spijen, doe wol 't eirst of *ick nich den darmen im balggen schol ehaulen* .... doe wolt im balge nich elos, ten lesten *quammer luttick greunes uth*, *un 'k hebbe mijn levvedage nich greunes evretten*".

14. vgl.: »*wen ick nich im slape komen hae*".

15. vgl. »'t Is enkede wahr dat ick ju vanner *grothen* Mourstat seggen schol". »Dat kon ick in 't eirste nich wol im koppe krijgen, dahr na enthijl ick et bym Hanekam, sei het *Haspeldam*".

16. Men vraagt Sl.-H.: »men Hinke wo hettet groute Dorp?" Sl.-H.: »Dat heyt *im Hagen*".

17. vgl. »dei *Bovvenste* van den sevven Lannen". Langendijk vat »de beuvenste" anders op dan de schrijver van de westf. klucht. Deze verstaat onder den »Bovvenste" den »Prinsheyr" »den bovvenste van alle Schabben, den Krijgermeister", dus den stadhouder; L. niet één, maar meer bestuurders der »zevven lande".

18. Men vraagt Sl.-H., of hij »nen *Voyrman* van wagen wessen wol".

19. vgl. »*ick woller wol eine tho gevve kreggen hebben*".

20. vgl. »de keirl *was sau deipe nich eleiret dat he mick verstahn kon*".

Men ziet dus, dat Langendijk in het verhaal van de reis van Slenderhinke uit Westfalen naar Holland al heel weinig oorspronkelijk is. Hij heeft hetgeen hij in de »Historie van Slenner-Hincke" gelezen had, eenvoudig in rijm gebracht en was daardoor genoodzaakt hier en daar eenige verandering in de volgorde aan te brengen. Dit is behalve een paar woordspelingen van eigen vinding nagenoeg zijn eenige verdienste.

De billijkheid tegenover Dr. M. verplicht ons ook het verhaal van Jochim Bueleke in de »Klucht van de Mof" van I. Vos af te drukken:

Jochim Bueleke uyt het Veerschip van Zwol koomende, spreeckt:

»Dat wolde Godt ont nimmer keen olt wijf,
Tom suke noch toe, woo seer deyt mick et lijf,
Als wen ick geroodert weer, mijn doogen kaam ick nicht
[wedder too scheepe,
I tommelde sick eft et dol weer, ont hat soo ein seltzeme greepe
Im maarse, dat ihm de hoore te barge stonden, ick reep tom suke,
Schipman, schipman, holt stille, wat let dick too vlueke,
Doe blinde humlingh seed he, kan stu et moel nicht holden?
Ick sweegh ydel stil, man ick dacht wy scholden
Al ons doogen nicht wedder too lande kaamen,
Den vorwoor de scheepkneghten hedden al de seegels ingenamen,
Soo greslijck saaghet door oet, on dat mick opt meyst brude,
Ick hed soo eyn hechtken speck gevreeten, ont al de lude
Die lachede oft se roosende dol weeren, ick vroochde en woorom,
Dat weerste wol wijs worden seden se, kom
Man eyn luttick wyder in see, dat speck motter wedder oet,
On eyn stunde er twey dar noo kreegh ick soo eyn gril aver de hoet
Dat ick swart om gen kop wert, ick spuegh al wat ick int lijf hat,
Man 't is mick wol hondertmool leet dat ickt nicht wedder op vrat,
Aber twas nicht mochlijck eft ickt schoon doen wolt,
I twas to mool hubsch swijne vleesch, soo geel as eyn dukoten golt,
't Was verwoor to euvel, soo as die besuckede wint weyde,
Soo ongestuym ont soo heslijck, dat ihm de oogen im kop verdreyde.
Noe dats tot door toe, herneughst queemen wy by dusse Stat,
Ick wust by mijnder arme seel nicht beeter, den dat
Ick een wolt, oder eyn woestijne vor my hat, ont et weren ydel
[schepen,
Ick dacht de hosekoppen hebt oock seltzeme greepen
Im moorse, se muegense wol oet schyten,
Mit beguntse alle toogels ont seegels los too rijten,
Dat help de goe Gott seed ick, noe bin ick oet al mijn noot,
On wy steegen doe in eyn melck nap, die weer koem sesteynde
[part soo groot

Wiet ander, on et weer stickkende voll,
Ick meen dat ick in angst weer, su door ick woll
Der wol eyn stijgh doolder om geven hebben, hat ik er oet gewest,
Ick dacht ick slaght de vette swijnen, ick bin noe al oet emest,
Toch onse Herre God halp mik der noch oet, wo door bit mick
[een loes".

Eene vluchtige vergelijking der reisbeschrijving van Vos met die in het 19e tooneel van Langendijks »Zwetser" en die in de »Historie van Slenner-Hincke" zal reeds in het oog doen vallen, dat Langendijk niet van de »Klucht van de Mof", maar van de »Historie van Slenner-Hincke" een zeer vrijmoedig gebruik heeft gemaakt. De on andigheid, dat Langendijk zijn Westfaalschen grasmaaier S iderhinke en niet Jochim Bueleke noemt, pleit eveneens voor deze stelling.

Vraagt men ons naar de ho ling tusschen de »Klucht van de Mof" en den »West i Speelthuyn", dan zouden wij kunnen antwoorden, dat r onze meening Vos evenals Langendijk den »Speelthuyn" gek l heeft. Zeer waarschijnlijk zijn *al* de 5 kluchten, die in d zameling opgenomen zijn, reeds vóór 1644 (toen de »Klucht van de Mof" voor het eerst verscheen) in het licht gegeven, ook de »Historie van Slenner-Hincke", waarvan ons geen oudere druk bekend is, dan die van het jaar 1661. Blijkt ons vermoeden juist te wezen, dan zouden de plaatsen in de »Klucht van de Mof", welke met die in de verschillende kluchten van den »Speelthuyn" overeenkomen, te verklaren zijn uit het feit, dat Vos deze gekend heeft.

Wij mogen ons artikel niet besluiten, voordat wij de volgende woorden van den Heer T. Z. Mehler uit zijn »Pieter Langendijk" geciteerd hebben: »Toch heeft het stukje (nl. de Zwetser) langen tijd veel bijval gevonden, in de eerste plaats wel om de brabbeltaal van Hans en zijn knecht Slenderhinke. Zelfs de eer hiervan heeft men onzen dichter misgund. In een brochure van den acteur-auteur M. Westerman van het jaar 1816, getiteld: »Aan de Schrijvers van het tijdschrift de Too-

neelkijker" lezen wij o. a. het volgende: »Hetgeen hij (Langendijk) Slenderhinke in den mond legt, is overgenomen uit een boeksken, getiteld *Het leven van Slenderhinke*, gedrukt op dezelfde wijze als *Het leven van Clement Marot*, *Duifkens en Willemijnkens pelgrimagie*, en meer andere werkjes van dien aard, in vroegere dagen bij alle boekkramers te vinden". Zooals men ziet is de Heer Mehler op den goeden weg geweest. Toch heeft hij den juisten samenhang tusschen Langendijks Slenderhinke en den oorsprong daarvan niet gezien, zooals blijkt uit zijne woorden: »Zelfs de eer hiervan heeft men onzen dichter misgund". Westerman spreekt over een »*Leven van Slenderhinke*". Wij weten niet of hij daarmee een ander boek bedoelt, dan de »*Historie van Slenner-Hincke*". De overeenkomst in formaat en druk tusschen laatstgenoemd boek en »Duifkens en Willemijnkens pelgrimagie" zou tegen deze mogelijkheid pleiten.

Toch houden wij het bestaan van een »Leven van Slenner-Hincke" zeer wel voor mogelijk, zelfs niet voor onwaarschijnlijk. In de laatste helft der vorige eeuw is nl. een »Voorlooper van Gedenkschriften, behelzende het Leeven van den Jongen Slennerhincke en zijne Gemaalin Souillone Salopje, Geboortig van Nonchalante" verschenen. Voordat de schrijver van dezen »Voorlooper" met het verhaal van de avonturen van den jongen Slennerhincke begint, vermeldt hij kortelijk die van den ouden en zegt o. a., dat de »bijzondere bejegeningen en wetenswaardige lotgevallen van dezen alleen een boek zouden vullen zo dik als de Pandecten van Justiniaan". Van de »bejegeningen en lotgevallen", die dan opgesomd worden [1]), vinden wij in de »*Historie* van Slenner-Hincke" niets. De mogelijkheid, dat er nog een volksboek over Slenner-Hincke heeft bestaan, het-

1) Er wordt o. a. gesproken over een »driftige zamenspraak met Roeland van der Steen, zielroerend beeldhouwer tot Overkolk" en een »gemeenzame dialogue en de daaropgevolgde vegtpartij tegens den metalen Jan Rasmus te Rotterdam". Vgl. Navorscher XLII blz. 396.

welk ons echter tot nu toe onbekend bleef, is dus volstrekt niet uitgesloten. Of Langendijk uit dat boek geput heeft, komt ons evenwel na bovenstaande vergelijking tusschen het verhaal van zijn Slenderhinke en de »Historie van Slenner-Hincke" reeds a priori twijfelachtig voor.

Goes, Jan. '93. A. POSTMA.

BOUC VAN SEDEN
vs. 656—658.

Die wile dat spise es in dinen mont,
So drinc, no suup, want in den coppen
Ne machstu niet dijn eten soppen.

Deze laatste regel, die in het Comburger handschrift ontbreekt, is aldus aangevuld door Dr. W. H. D. Suringar, die in dezen is voorgelicht door Prof. Verdam, welke voorgesteld heeft aldus te lezen met het oog op *Lekenspiegel* III, 4, 313, waarnaar in de aanteekeningen verwezen wordt:

In den nap oec, des bedinct,
Daer een ander met u uut drinct,
En sopt niet; want sijds ghewes
Dat dat onhoefscheit es.

Het komt me voor, dat de geleerde uitgever hier bij deze vergelijking niet genoeg gelet heeft op de woorden »daer een ander met u uut drinct". Natuurlijk is het »onhoefscheit" brood te soppen in een beker, waaruit ook een ander drinkt, doch juist deze toevoeging wijst er op, dat men anders gewoon was dit wel te doen.

Dit blijkt uit eene overeenkomstige plaats uit het gedicht *Van Zeden*, »waarin hetzelfde onderwerp nagenoeg op denzelfden trant behandeld wordt" als in 't *Bouc van Seden*, ik bedoel, strophe 57:

Hebstu spijse in dinen mont,
Van drinkene wachti in dier stont.

In nappen men te soppene pliet,
Maer in den mont ne pleecht mens niet.

Het was dus eene gewoonte in den beker het voedsel te soppen; dit in den mond te doen, door te drinken, werd voor onvoegzaam gehouden. Men zal derhalve de regels uit 't *Bouc van Seden* aldus moeten lezen:

Die wile dat spise es in dinen mont,
So drinc, no suup; want inden coppen
Men die spise pleecht te soppen.

Verandering van *no suup* in *no sop* (editie Suringar, bl. 100) is onnoodig, daar *supen* in de Middeleeuwen en ook later nog in de 17de eeuw *drinken* beteekent en niet, zooals thans, *onmatig* drinken.

Amsterdam. F. A. STOETT.

GRANDE.

Eerst nadat ik het voortreffelijk opstel van De Vries over *granje* tot een woordenboeksartikel had verwerkt is mij ter oore gekomen dat een der daarin genoemde bijvormen, t. w. *grande*, nog heden te Leiden van algemeene bekendheid en in bloeiend gebruik is. »Hij kon zijn *grande* (ook wel *gerande*) »niet halen" zegt men hier van iemand die — door toorn of drift overstuur — zijn moed niet te koelen, zijn wraaklust niet bot te vieren weet. Men brenge dus dit bewijs uit de levende taal op zijn hoefslag onder de in het *Woordenboek* (Deel 5, 570) vermelde beteekenis: »den lust om zich te wreken bevredigen", het bijbelsche: »zijn lust aan zijne haters zien".

Leiden, Juli 1893. A. BEETS.

NOG OVER STOEPJES.

Op blz. 90—91 van dit deel geeft het Tijdschrift een artikel van den heer C. H. Ph. Meijer over de etymologie van *stoepjes*. Hij citeert uit mijn *Etym. Woordenboek*: »misschien echter van *stoep*, als zijnde een soldaat die slechts moet *stoepenen*", — en voegt bij: »die veronderstelling lijkt mij niet waarschijnlijk".

Verder zegt hij: »M. i. moet men .... het woord opvatten als de verkorting van eene samenstelling in den verkleinvorm. Die samenstelling meen ik in volledigen vorm terug te vinden .... vs. 2231" (nml. van Bredero's Moortje, uitg. Moltzer),

Hier moet ik aanmerken, dat heer Meijer's citaat van mijn tekst niet volledig is; daar moet nog bij: »vergel. Bredero, Moortje, 2422 (uitg. Oudemans)". Ik verzend dus reeds in mijn Woordenboek juist naar dat vers, waarin de heer Meijer *thans* de samenstelling, waaruit *stoepje* verkort is, meent terug te vinden. Dus was ook reeds voor mij *stoepje* diminutieve verkorting uit *stoepschijter*. Dat heb ik wat te beknopt en ook wat gebrekkig uitgedrukt, maar toch niet onduidelijker dan wanneer ik b. v. zeide: »WINKEL (boutique) van *winkel* = hoek, als zich oorspronkelijk bevindende op de hoeken van kerken en andere groote gebouwen", — en dan verzond naar een tekst waarin de volle vorm *winkelhuis* zou voorkomen.

Welke nu de beteekenis is van *stoepschijter*? Geene andere, geloof ik, dan die ik in mijn Woordenboek opgaf, nml. iemand die niets doet dan *stoepenen* (cf. De Jager, Wdbk. frequent. II, 834): die zijn stoep niet verlaat; die niet, zooals de andere soldaten, in 't veld gaat.

Mij is het niet duidelijk, welke beteekenis de heer Meijer er in vindt: »Zóó zal men, zegt hij, vroeger de oude, veelal gegekromde, ineengevallen stadsoldaten gekscherend genoemd hebben .... De bet. van de samenstelling zelf zal waarschijnlijk overeenkomen met het Zeeuwsche *kakkernisje* voor 't kleinste kind in een gezin". Ik geloof dat er velen met mij het verband niet zien tusschen *stoepschijter* en *kakkernestje*, noch de ironie vatten van de benaming *stoepschijter* in hare toepassing op iemand die *oud*, *gekromd* en *ineengevallen* is.

Gent, 6—5—'93. J. VERCOULLIE.

FOSETE, FOSITE, FOSTE.

Zoo heette een der goden van de Friezen. Dien vereerden ze vooral op het eiland, dat naar hem heet.

Ziehier eerst de meedeelingen uit oude schrijvers, waar die namen in voorkomen, en wat zij omtrent die godheid melden.

Vita Willebrordi ab Alcuino († 804), cap. X.

(Willebrordus) pervenit in confinio Fresonum et Danorum ad quandam insulam, quae a quodam deo suo *Fosite* ab incolis terrae *Fositesland* appellabatur, quia in ea ejusdem dei fana fuere constructa. Qui locus a paganis in tanta veneratione habebatur, ut nihil in ea vel animalium ibi pascentium vel aliarum quarumlibet rerum quisquam gentilium tangere audebat, nec etiam a fonte, qui ibi ebulliebat aquam haurire nisi tacens praesumebat. Quo cum vir Dei tempestate iactus est, mansit ibidem aliquot dies, quousque sepositis tempestatibus opportunum navigandi tempus adveniret. Sed parvipendens stultam loci illius relegionem vel ferocissimum regis animum qui violatores sacrorum illius atrocissima morte damnare solebat, igitur tres homines in eo fonte cum invocatione Sanctae trinitatis baptizavit; sed et animalia in ea terra pascentia in cibaria suis mactare praecepit. Quod pagani intuentes, eos vel in furorem verti, vel eciam veloci morte perire quos cum nihil mali cernebant pati, stupore perterriti regi tamen Rabbodo quod videbant, factum retulerunt. Qui nimio furore succensus in sacerdotem Dei vivi suorum injurias deorum ulcisci cogitabat.

Jaffé, Bibl. Rer. Germ. VI, 47 [1]).

Vita Liudgeri († 809), *ab Altfrido* cap. 19.

(Liudgerus) transfretavit in confinio Fresonum atque Danorum ad quandam insulam, quae a nomine Dei sui falsi *Fosete*,

1) Deze reis valt tusschen 690 en 714

Foseteslant est appell: ... Pervenientes autem ad eandem insulam, destruxerunt om e m *Fosetis fana* que illic fuere constructa... Cumque b ores terrae illius fide Christi inbueret, baptizavit eos... fonte qui ibi ebulliebat, in quo sanctus Willibro prius h s tres baptizaverat, a quo etiam fonte nemo ius urire aquam nisi tacens praesumebat. Cuiusd um principis filium, Landricum nomine, accepit a f ...

Mon. Germ. SS. II, 410 [1]) ook uitgeg. door W. Diekamp in de Geschichtsquellen des Bisthums Münster IV (1881).

Wie is deze *Fosete*, *Fosite*.

Mook in de Germ. Grundriss I, 1065—66 vereenzelvigt hem met *Forseti*, een noordsche godheid; die daar echter geimporteerd is. »Forseti (ist) weiter nichts wie Baldr als Rechtsgott oder wie der Mars Thingsus der Twianten, eine Seite des alten Tiwaz, des Ζεὺς ἀγοραῖος der Griechen".

Zoo ook Grimm, die het er voor houdt (Mythol. 212), dat het woord uit *Forseti* geassimileerd is. Hij stelt de godheid met Wodan gelijk. Von Richthofen doet dit net zoo, maar wil liever aannemen dat het woord zelf door een afschrijver verminkt is.

Hij zou de 'princeps' wezen, de voorzitter; ook die in de sage van de 12 Aesgen aanwees wat Recht was [2]).

Zeker is het de Oppergod. Dit blijkt uit de bovengeciteerde gedeelten, waarin breed uiteengezet wordt hoe men hem vreesde. Wat hem geheiligd was, durfde men niet aanraken. Een bron was hem gewijd — men zweeg, als men er water uit putte. Men was overtuigd dat hij elke oneerbiedigheid streng strafte. Het lot moest uitmaken wie der euveldaders op gruwlijke wijs hem moest geofferd — want ook menscheoffers nam hij —,

1) Het is niet bekend, wanneer deze reis is gedaan; evenwel nà 785 en voor 809.

2) Von Richthofen, Fries. Rechtsqu. 439. — Hettema, O. Fr. W. II, 65.— Von Richthofen Unters. II, 459 vv.

wie dadelijk het land moesten verlaten. Hij is de ontzagwekkende, de vreeselijke.

Maar waaruit blijkt dat hij gelijk Mars Thingsus was; dezelfde die in de sage het recht aan de Aesga wees? Alleen omdat hij de opperste god was? Maar die sage is een christelijke sage. Misschien met heidensche bestanddeelen. Wie is echter bij de Friezen de Opperste god?

Wodan? Die bij de Nederduitschers algemeen zoó werd vereerd?

Zeker, de Friezen hebben hun *Werns-dei*, *Warns-dei*. Maar verder is geen spoor aantewijzen dat Wodan hun hoofdgod, niet een ander dit was. Zij hebben ook hun *Thius-dei*. En hun *Thonres-dei*. Dan — in veel komen de oude Friezen met de Noren overeen.

En de opperste god der Noren was *Ponar*. Die wordt vaak met Jupiter en Hercules gelijkgesteld. Dit is bekend.

En nu is merkwaardig [1]), dat in de *Vita Suiberti*, dat in de XIIe eeuw geschreven heet [2]), meegedeeld wordt:

Insula *Fostelandiae* quae a quodam deo suo, dicto *Foste* tunc *Fostelandia* appellabatur... (in qua)... delubra *Iovis* et *Foste*.

Worden hier twee goden, of maar één aangeduid? Mij dunkt van één. Jupiter wordt hier eerst genoemd, is ook de hoofdgod. Foste in de tweede plaats. En toch is hij op dit eiland, dat naar hem heet, de hoofdgod. Zij moeten dus wel dezelfde wezen. En daar Jupiter = Thonar is, zal ook Foste dezelfde zijn.

---

1) Von Richthofen hecht er geen gewicht aan. — Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II, 5. aufl. Berlin 1886, S. 471 evenwel schrijft: „Betrügerisch ist die .... Vita Suiberti welche dessen Gefährte Marchelmodis Marcellinus geschrieben haben soll, in Wirklichkeit eine Fälschung, wegen welcher Bouterwek Gerhard von Harderwijk, Ortwinus Gratius und Gotfried Kessel verdächtigte. Doch hat jetzt W. Diekamp nachgewiesen, dass sie schon im 14. oder Anfang des 15. Jahrh. in Holland verfertigt ist, Hist. Jahrb II, 272—287." — Het artikel van Diekamp staat in Hist. Jahrb. d. Görres Ges. 1881. (O. Br.)

2) Rettberg, Deutsche Kirchengesch. II, 396. Von Richthofen Unters. II, 437. Leibnitz, SS. rer. Brunswic (1710) II, 226.

De vraag komt bij me op of wel richtig is. Moet het niet wezen — staat er misschien in t handschrift?— iets als ꝛ of ℓ (= vel); of *i* of *i. e.* (= est) of . (= i. e.), of zoo iets. Of is 't van de u eve Die mogelijk een . of een afkorting oplosten? De vi lan ik ook niet nazien. Dan stond er Jupiter (.) Foste, v ij et laatste een explicatiefglosse kan wezen. Of is het Jup · F , Ζεῦς φοβερός?

Op het eiland stond meer d mpel van Foste; vgl. »omnia eiusdem Fosetis fana que illic f re constructa", boven, blz. 281.

Fosteland is Helgoland, zooals en aanneemt. Dit zou blijken uit de boven aangehaalde regels. Ook merkt men daar nog de piëteit in, die men nog jaren later had voor 't eiland, aan den God geheiligd.

Adamus Bremensis (1069 in Bremen dom-scolasticus), Histor. ecclesiast. IV, cap. 3.

Archiepiscopus (Adalbertus Bremensis † 1072)... ordinavit .. in Funem Eilbertum, quem tradunt conversum a pyratis, Farriam insulam, quae in ostio fluminis Albiae longo secessu latet in occeano, primum repperisse, constructoque ibi monasterio fecisse habitabilem. Haec insula contra Hadeloam sita est; cuius longitudo [1]) vix octo miliaria panditur, latitudo quatuor.... Piratae.. solent heremitis ibi viventibus *decimas* praedarum offerre.. Haec insula .... collem habet unicum, arborem nullam, scopulis includitur asperrimis, nullo aditu praeter unum, ubi et aqua dulcis, locus venerabilis, omnibus nautis, praecipue vero pyratis, unde accepit nomen, ut Heiligland [2]) dicatur. Hanc in vita Sancti Willibrordi *Fosetisland* appellari discimus, quae sita est in confimio Danorum et Fresonum.

Mon. Germ. IX, 369.

---

1) hs latitudo.

2) Helgæland (XIIIe eeuw, begin), Hilgheland (A° 1356); vgl. Von Richthofen, Unters. II, 426; Lappenberg, Alte geschichte Helgolands. A° 1572: Hilligelant, Bijdr. Meed. Hist. Gen. XIV, 175.

Toen de bewoners zich lieten overhalen tot het christendom, verloor het eiland, dat niet meer het middelpunt van een godsdienstige vereering bleef, wel zijn algemeene bekendheid. Het heet opnieuw ontdekt; heeft een andere naam, die 't echter ook vroeger gehad kan hebben.

Was dit de eenige plaats waar *Foste* vereerd werd?

Ocko van Scharl is een niet zeer geloovenswaardig historicus [1]). Hij verhaalt met andere woorden, bekort, hetzelfde als het uit de Vita Willibrordi hier boven geciteerde; alleen het eiland wordt „*Ameland*, hoewel de Koning (Radbodus) het by de zynen *Fosteland* hiette" [2]).

»A° 806 [3]), is op Ameland de Afgodt Foste omgeworpen, en zijn tempel is weder tot een Bedehuys der Christenen geconsacreert, daar namaals nog een Klooster af wierde gestigt van S. Benedictus Ordre, en wijl dit Klooster, of deze Tempel wat alleen stond, en nog geen naam en hadde, zo gebeurde het dat er iemand hene ging, die bij geval ofte anderzins gevraagt wierde, waar hy hene woude? Daar op straks geantwoord wierde, na Fostewert, want vermits des Afgodts naam nog in versche memorie bij hen-lieden was, en konden ze zo schielijk tot veranderinge van dien niet geraken, waar door het voort die gewoonte bleef, doen 't Klooster [4]) daar al gestigt, en gebouwt was, dat men 't voortaan *Fostewert* hiete, hoewel het met 'er tijd na veranderinge van sprake, *Foswert* genoemd word.

(Anna, de Edele Heer van Ameland zijn Dochter).. liet verzetten uit zonderlinge ijver die ze tot Godt en zijnen dienst hadde, het Klooster *Foswert*, dat bij haar tijd op Ameland stond, over in Friesland, want het daar veel aanstoot hadde, en zeer gekweld wierde van de kwade Schelmen, Pyraten, en

1) Zie maar Bolhuys van Zeeburgh, Kritiek blz. 175.
2) Editio in 4°, blz. 41.
3) Ald. 62.
4) A° 866, ald. blz. 78.

Zee-rovers, zo met geweld, brand, roven, als anderzins, zo dat ze daar veel te lyden hadden, 't welk de voornoemde Gravinne zeer deerde, zo dat zy het derhalve uit medelyden, Anno 1109, in Friesland liet zetten" . . . [1]).

Dit alles heet men fabelen. Maar zou er in 't geheel geen historische kern in zitten? Zou het verhaal, gedeeltelijk naar de Vita Willibrordi, alleen gediend moeten hebben om *Fos-wert* te verklaren?

Etymologisch is er volstrekt geen bezwaar dat *Foswert* uit *Fostewert* ontstaat. *Wert* is hetzelfde dat in tal van plaatsnamen voorkomt. Het eerste komt het woord Foswert voor in autentieke schriften van 1338:

Abbas de Furswarth, Driessen, Mon. Gron. blz. 131. — A° 1390: tha kelneran fon Furswerth, Schwartzenbergh, Charterb. I. 250. — A° 1438: Taka susteren .. to *Forswert*, Schotanus, Tablin. blz. 131.

Dat hier een *r* in staat, kan net hetzelfde geval als bij *Ternaard*, *Lauwersee*, *Amersfoort*, *haerd* (steenen hoofd in zee.) e. d. wezen. Nu was Oostergo oorspronkelijk één marke, waartoe ook *insula Amblâ* hoorde. Daarin lag een plaatsje 'Tuna-werd', en later een district 'Dongera-deel'. Dit moet zich vrij ver uitgestrekt hebben; daarnaast stond toch, naar alle waarschijnlijkheid, in den ouden tijd het binnenland. Het omsluit dus de kuststreek. Vrij zeker dus dat het eiland Ameland híer bij hoorde, evenals het latere Ferwerderadeel waarschijnlijk. Nu staat Tuna-, Donger-, wel in verband met Thonar [2]). Hier dus werd meer bepaald 'Thonar' vereerd. Mogelijk is dus — daar Foste naar de meeste waarschijnlijkheid = Thonar is — dat werkelijk op Ameland een tempel

1) Ald. blz. 87. — In een rekwest van 15 Oct. 1581 verklaart „Taeck van Camminga, als voermond van de kynderen van Peter van Camminga zyn broeder, in zynen leven Heer van Ameland, hoe dat het convent van Foswert eerst is gefundeert geweest upt voortz. Land, hebbende aldaer noch zeeckere jaerlicxe opcomsten." Charterb. IV, 279.

2) Zie Nom. Geogr. Neerl. binnenkort.

van dezen stond, waar naar het klooster later Fos-(te-)werd heette. Reeds dadelijk na Bonifacius had het klooster te Fulda, waar zijn lijk begraven was, vrij wat goederen op Ameland: er was dus bebouwde grond.

Zoo had ook *Fos*-wert zijn verklaring.

Dit is niet veel meer dan een hypothese. Maar verklaart hoe Ocko Scharl aan zijn verhaal, dat hij uitwerkte, komt. Het is een oude overlevering. Men kan niet te voorzichtig wezen — ook met het beweren dat iets gefabeld is.

En, indien waar, geeft het een nieuwe aanwijzing dat *Thonar* = *Foste* is.

In elk geval, ligt het eiland van Willebrordus noord van de monden van Elbe en Weser. Aan den oostelijken oever van deze laatste rivier lag een bosch, dat aan Hercules (= Thonar) gewijd was, waar Arminius zijn volk bijeen bracht tegen Germanicus [1]).

Maar merkwaardiger is wat MUCH heeft gevonden [2]). Aan beide de Elbe-oevers woonden de Κασῦλκοι; Tacitus noemt die de FOSI. Deze laatste naam zou Φοβεροὶ beduiden en brengt MUCH in verband met het zweedsch „*fasa* schaudern, sich entsetzen, *fasa* (ijsl. *fasi*) schaudern, grausen, entsetzen, engl. (bei Halliwell) *fese*, to frighten, to make afraid, *affesed*, frightened, ags. *fésian*(?) fugare, fǽs (Beowulf 2230) grausen, entsetzen, dän. *faas*, heftigen anlauf um schrecken einzujagen".

Wat is er nu tegen om met deze woorden ook *Foseti*, *Fosite*, *Foste* in verband te brengen? Immers, de uitval van de *r*, als 't uit *Forseti* ontstaan is, kan in zoo vroegen tijd al zeer moeilijk verklaard. Maar dan is 't geen samenstelling met *sitta*. Heeft niet meer met 'princeps' of Voorzitter te maken. Evenmin met *Forseti* in 't noorden wat uit te staan. Of met Mars Thingsus.

De stam is FOS(-*i*-*ti* of -*ta*).

---

1) Tacitus, Annales II, 12.

2) Paul-Braune, Beitr. XVII, 57. Voor de etymologie blz. 222.

De God is de »vreeselijke": Thór heeft in 't noorden de bijnaam ook van 'Atli', de woedende.

Was Thonar-Foste een gouw-godheid?

Van de mythologie der oude Friezen weten we weinig; men zal daarom elke bijdrage, ook deze poging om te verklaren, naar ik hoop, welkom willen heeten.

„Men meent", zegt Martinus Hamconius [1]), „dat zijn naem (die van Foste) genomen is van 't ghene d' Friezen bij olde tijden een *Fost*, nu een *Fest*, noemen, ende 't geene de Saksische een fuyst heten...

Degenen, welcke desen gemeynt hebben te zijn *Vestam*, zijn bedroghen nadien men nergens leest, dat *Foste* voor een Godinne gheeert is".

Hij houdt hem voor één met de Romeinschen Mars. Waarom, zegt hij niet. Evenmin wie hem met *Vesta* vereenzelvigen. Kan iemand dit meedeelen?

Zwolle, 2 Augustus '92. BUITENRUST HETTEMA.

---

1) Verthooninghe der Coninghen, etc. Franeker, 1617; gedrukt Vrije Fries III, 336 vv.; zie blz. 343 het geciteerde. — Vgl. Winsemius, Kron. blz. 58 en 83. — Ook Teenstra, Kron. van Friesl., Gron., Drente (1860) II, blz. 332; en I, Bijlage blz. LXXXIX, en LXXXI, en XCIII (: dat Veste ook te Dokkum vereerd werd!) — En de Haan Hettema, Het eiland Ameland, Frie. Volksalm. 1855, blz. 27, die op blz. 30 meedeelt: »Eene Afbeelding van de Godin Fosta kan men vinden in de Beschrijving van de Cijmbersche Afgodenbeelden der Saxen, Wenden en Vriezen, door Trogillo Arnkiel, Hamburg 1690, 4°, I". — De Haan Hettema gelooft niet dat tempel en klooster naar 't zelfde zouden heeten.

SEC(K), *SICK*.

Ik wensch eene lans te breken voor de verklaring van *seck* = *zeg ik*, door den heer Spanoghe gegeven [1]), al is die verklaring nu niet juist toepasselijk op de plaats, die ze uitlokte.

Zuidnederlandsche geleerdheid is voor den Noordnederlandschen taalkundige niet zelden verdacht; en tot een dergelijk wantrouwen wordt helaas maar al te veel aanleiding gegeven. Doch men kan het allicht overdrijven, als men vergeet dat het Zuidnederlandsch onzer dagen, wat klanken en woordenschat betreft, in vele opzichten van de vroegere perioden nog volstrekt niet verschilt, zoodat de hedendaagsche Vlaming of Brabander veel nog levendig gevoelt, wat door zijne »Noorderbroeders" of in 't geheel niet, of slechts met veel moeite en na veel studie begrepen wordt.

Dit is, geloof ik, ook het geval met *seck*, *sick*. Dr. Te Winkel wil er den imperatief van *zien* in terugvinden; doch hoe daarbij de *k* uit *ch* te verklaren is, heeft hij niet gezegd. Dat *sich* eene interjectie was, waarvan men de afkomst niet langer begreep, kan hier niet aangevoerd worden, daar deze imperatief na 1600 wel degelijk nog voorkomt, o. a. ook bij Bredero. Ook geloof ik dat het moeilijk zou wezen te bewijzen, dat *sick* »vorzüglich" bij Bredero te vinden is.

Daarna heeft Dr. Muller trachten te betoogen, dat *seck*, *sick*, »de tot een tusschenwerpsel geworden oude imperatief van *seggen*" is. Naar mijne bescheiden meening is deze opvatting in zooverre onjuist, dat ze te exclusief is: *seck* is niet alleen imperatief van *zeggen*, maar ook samentrekking van *zeg ik*. De vraag is maar, wanneer het eene, en wanneer het andere.

Voor den hedendaagschen Zuidnederlander is *zek* niets anders dan *zeg ik*; evenzoo is *mag ik* tot *mak* geworden. Nu hoort

1) *Tijdschrift* 9, 80.

men dit *zek* niet alleen in verband met *hou!* zooals men uit het artikeltje van den heer Spanoghe allicht zou kunnen opmaken [1]. *Zeg ik* wordt tot *zek*, om het even in welk verband, en iedereen is zich heel goed van de waarde van dat woordje bewust. Aan eene interjectie denkt niemand; men voelt dat het wezenlijk een werkwoordsvorm is, welke dan ook betrekkelijk zelden absoluut wordt gebruikt. Een ongedurig kind b.v. voegt men toe: *Houd u stille, zek!* doch meestal: *Houd u stille, zek u!* Vertelt men aan een derde, wat men *tegen* iemand gezegd heeft, dan wordt niet zelden het zoogenaamde historische praesens gebruikt, met eene bepaling met *tegen*, b. v. »*Ja maar, zek tegen hem, dat kan zoo niet blijven duren . . .*"

Verwarring met den imperatief is thans onmogelijk, daar deze steeds met eene spirans, niet met eene gutturale tenuis (zooals met *zek* het geval is) gesproken wordt. Daarenboven is het gebruik van *zeg* als interjectie, in Noord-Nederland zoo gewoon, wat zeker sterk medewerkt om den Hollander *seck* als *zeg* te doen opvatten, in het Zuiden op verre na zoo algemeen niet. Naar het mij althans voorkomt, hoort men daar dit *zeg* slechts zelden in die gevallen waar de toegesprokene eigenlijk volstrekt niets hoeft te »zeggen".

Nu is het maar de vraag of deze soort van samentrekking, door het enclitisch gebruik van het pronomen veroorzaakt, ook reeds voor de taal der 16de eeuw is aan te nemen?

Alleen reeds op grond van het conservatisme der Zuidnederlandsche dialecten zou ik bevestigend durven antwoorden. Doch ziehier nog andere en betere bewijzen.

In Colijn Keyart's spel *Van Narcissus ende Echo* (handschrift) [2],

---

1) *Hou, zek!* is daarenboven lang niet overal in gebruik, zoo b. v. niet te Gent en omstreken, waar de voerlieden van allerlei slag (dus ook de melkboerinnen!) zeggen: *O! peerd!* of eenvoudig *O!* nu eens wat min, dan wat meer gerekt (de laatste uitroep natuurlijk altijd als het lastdier geen paard, maar b. v. een hond is). In West-Vlaanderen: *hou peerd!* (DE BO).

2) Zie mijn artikel in den loopenden jaargang van dit *Tijdschrift*, blz. 206 en vlgg.: *Howeaert's Plagiaat.*

komt, naast *seg ick*, ook *seck* voor, en wel op de volgende plaatsen:

blz. 3: *ruert seck u vinnekens;* 9 en 17: *Weest sec(k) te vreeden;* 35: *Ou seck ou;* 46: *Staet seck all stille;* 49: *gaet seck van my ghy quelt my so seere;* 64: *hy en doog seck niet;* 71: *hy wordt sec verdroncken.*

Vergelijkt men den tekst van het handschrift met dien in den *Handel der Amoureusheyt*, dan blijkt het dat Houwaert (of wie dan ook) op al deze plaatsen *sec(k)* door *zegh ick* heeft vervangen. Eén *Ou sick ou* van het handschrift, blz. 39, is blijven staan bij Houwaert, bl. (K_8) *a* [1]: *Hou zick hou*, waarover straks nog nader.

Wat meer is, de imperatief van *zeggen* komt in het handschrift ook voor en luidt niet *sec*, maar *seg*:

hs. blz. 31: hier comt een wit herte gheloopen
laet draeven die honden met herten mild
volgt my myn iaeghers en spôret dwild
met cluecker herten als blij van gheeste
neen seg ghy blyftere schoon eedel beeste
ghevangen all zydy overdadich
int loopen int springen.

In den *Handel der Amoureusheyt* vindt men hiervoor: »neen neen, ghy blyfter," enz.

Het komt mij voor dat deze bijzonderheid afdoende het bestaan der samentrekking in de 16de eeuw bewijst. Het is niet aan te nemen dat hij, die den tekst zooals we dien in den *Handel der Amoureusheyt* vinden, vaststelde, zijn voorbeeld verkeerd begrepen en in *seck* de beteekenis van *zeg ik* »hineingetragen" zou hebben. Daarvoor verschilde het Zuidnederlandsch van circa 1550 al te weinig van dat even na 1600. Wel is de gedrukte tekst eenigszins gemoderniseerd,

1) De *Handel der Amoureusheyt* is niet gepagineerd, daarom citeer ik naar de signatuur.

doch alleen met betrekking tot vormen als *hoot* b. v., welke buiten het rijm meestal door jongere zijn vervangen. Daarenboven weten we volstrekt niet wanneer en door wien die gedrukte tekst is vastgesteld. Houwaert kan het gedaan hebben, maar misschien ook niet: hij kan den tekst in zijn tegenwoordigen vorm hebben ontvangen, of de wijzigingen kunnen eerst na 's mans dood zijn aangebracht. Alles schijnt hier mogelijk.

Een ander deugdelijk bewijs voor mijne bewering meen ik te vinden in de volgende plaats van het refereìn »int zotte", waarmede de Nieuwpoortsche Kamer *Van Vroescepe dinne* in 1539 te Gent mede om den prijs dong:

Grammatollen, Poëten, hoe zy befaemt zijn
Rhetores, Logycyenen, elck om wijsheyt pooght
Ia al dat ter wærelt wat wilt gheraemt zijn
Tes zeck al buezelijnghe, want tclaer betaemt fijn
Dit volck inde wærelt meest zotheyt tooght.

Gentsche Ref. 74 (ed. *Vl. Bibl.*).

Zooals bekend is, vatten de refereindichters den inhoud eener strophe steeds in de twee, soms in de drie laatste verzen samen. Daarbij is *dus zegghic dat* enz. eene der meest gebruikelijke formules, waarop we hier eene variatie vinden: *zegghic* kon hier niet dienen, daar het vers dan te lang zou geweest zijn.

Ook op de volgende plaatsen is, naar mijne meening, *seck* als *zeg ik* op te vatten:

C. Ghunder sitten lieden, die naer hu haken...
G. Wat volc eist?
C. Tes seck de ghilde.

CORN. EVERAERT, *Werken in hs.*, fol. 22 r°.

Weir zy looppen of ghaen, ryden of varen
Of hoe zy mesbaren by eenegher weenynghe
Pilgieret (= *plunderen*) al.
Dats seck de meenynghe.

ibid., fol. 36 r°.

Wd. Laet my coken, by ghans doot
Ic salder my toevoughen met al de leden
W. Dat de tafel ghedect zy
Wd. Syt seck tevreden
Ic salt wel doen laet my behandelen.
ibid., fol. 90 v°.

C. Wat, wilt ghy hebben, weerdt, dat zou (d. i. *zij*, t. w. »*de weerdinne*") my selven
Zal commen cussen up dit termijn
B. Dat wil gaen voort
G. Dat moet seck zijn
Men mach geen beter condicie peynsen.
ibid., fol. 96 r°.

W. Ghy en sult niet claghen van mijn betalen
O. De woorden zijn goet
W. Ick ghaet seck halen
Houdt tot jc comme een lettel stille
ibid., fol. 147 r°.
Weest seck te vreden
ibid., fol. 169 r°.

Cnape. Vrouwe, hebt van uwer ghiften danck;
Ic worde in taveerne eer hiet lanck,
Daer ic met dryncken zal rusten de leden.
Wijf. Houdt ommers (d. i. *ten minste*) mesdach.
Cnape. Sijt, seck, te vreden
tWercken en es met my niet zo nyeuwe.

C. EVERAERT, *Esbat. v. d. Vigelie, bij* V. VLOTEN, *Kluchtsp.* [2] 1,100.

Verdwaesde jongheyt.

Neimt die mutse, met die plume op thooft,
En ghenært v niet meer metten innocenten,
Men moght v by gans bloc nu niet vergenten,
Alle ghenoughte zal op v welven, ziet
Voughter v toe.

Mensche.

Ic en kenne my zelven niet.

Vierighe lust.

Het zal, zec al commen tuwen wille.

Gentsche Spelen v. Sinne 362 (ed. 1539)

Heyda, seck, daer is een ander sap ...
dat wij zeer souden drinken.

ald. 366.

Dit betoog zal eerst dan volledig zijn, als ik bewijs dat d[redacted]e samengetrokken vorm *seck* nog betrekkelijk zeldzaam is. D[redacted]e volgende voorbeelden zullen het doen.

Uit Keyart's spel *Van Narcissus ende Echo* zelf, blz. 64: ti[redacted] seg ick een futselere (= *Hand. d. Amour.* (N_8) *a*); tis seg ic[redacted] een ruyn (= *Hand d Amour.* (N_8) *b*). Deze twee plaatsen staa[redacted] vlak onder den zin met *seck*, boven vermeld.

Handel. d. Amour. I_2 *b*:

Worpt, zegh ick, u alzulcken liefde nedere,
Of ghy kort u zelven dijn jeuchdich leven.

De Mol, *Van Aeneas ende Dido*, in *Hand. d. Amour.* B_3 *b*: 't Is, zeggh' ick, een weerelt, ... Hupsch van moede; Smeecken, *Van Mars ende Venus*, ibid., V_2 *b*: Maect u, zegh ick, wech.

Trou moet blijcken: 37 Weest, seg ick, stout! 42 Wat so(,) seg ick(,) daer? (= wat is daar gaande).

Colijn van Rijssele (C. Keyart), *Spieghel der Minnen*: 19 Tis seg ick een man ... Vroom, rasch en snel; 21 Spreyt seg ick tnetken van ioyeusheden; 36 Tis seg ick al niet; 89 Clinct seg ick v clocxken; 90 Naeyt seg ick v socxken; 91 Ke foey seg ick foey; 110 Her op seg ick, op; 131 Tis seg ick vileynicheyt; 132 Tis seg ick v schult; 140 Ke swijcht seg ick sotteken; 145 Tis seg ick een leven, Te Dordrecht te zijne; 147 Hoort dien hoerensuene, Hy soude seg ick hondert menschen bederven; 147 Tsus seg ick, haer neve comt hier gaende, Hem deert dat sy dus droeffelijck siet; 161 Ghy sult seg ick vallen,

Vander carren; 175 en 176 Maect seg ick goede chiere; 188*bis* en 189 Springt seg ick int bedde; 197 Twordt seg ick al trueringhe; 211 Ke fy seg ick matte; 232 Ke foey seg ick foey salmen theylichdom croken; 246 Comt seg ick ten danse; 256 Duyct seg ic hier achtere; 258 Soect seg ick wat beters; 288 Swijcht seg ick hy sluymt; 296 Ick wil seg ick voort Eermen die braykens trect vanden roostere.

blz. 32 *Begheerte van hoocheyt.*

Sy en heeft anders niet te doene,
Dan v te troosten.

Vreese voor schande.

Ke neense seg ick vincke.

blz. 186 *Dierick.* Nu ons ghelach
de Neve. Tis seg ick al betaelt.

Zie ook nog blz. 20, 67, 141, 157, welke voorbeelden moeilijk aan te halen zijn. Het zou geene moeite kosten, deze reeds aanzienlijke reeks, met nog vele andere plaatsen te vermeerderen. De mooiste heb ik echter nog niet genoemd, de volgende nl., ook *Spiegel d. Minnen*, blz. 23: *Ke segt seck matte.* Ziedaar de imperatief naast den samengetrokken vorm van *zeg ik!*

Men zal mij toestemmen: 1° dat op al deze plaatsen *seg ick* vol komen op dezelfde wijze gebruikt wordt als *seck* op de boven vermelde, het een, zoowel als het andere, kan weggelaten worden; zonder dat de zin er eenigszins door verandert; 2° dat, als *seg ick* vervangen wordt door *seck*, men evengoed zal kunnen beweren, dat men met den imperatief van *zeggen* te maken heeft; sommige dezer plaatsen zijn zelfs zóó, dat, indien *seck* er stond, men zich nauwelijks zou kunnen voorstellen dat het geen imperatief is.

Slechts in één geval is *seck* imperatief, geloof ik, namelijk in den uitroep »*Ou seck ou*":

Hau, sec, hau! [1]) joffer Hoverdie, zydi niet thus?
Vijf maagden, vs. 109.

tIs best, dat ic cloppe, want zou (= *zij*) wuent hier,
By wiens rade dat ic zal mueghen ghewin vaen;
Au, seck, au!
C. EVERAERT, *Esbat. v. d. Visscher*, bij V. VLOTEN, *Kluchtsp.*[2] 1, 84.

Ou, sick, ou, en sult ghy van die coomen niet coopen?
Ick heb hier te coop, dats veelderhande waer,
Om gelt t'ontfangen is al mijn hoopen.
Een tafelspel van een coomen, ibid. 1, 190.

Wij en connen van honger niet gespreecken;
T'eten, t'eten, hou seck!
Esbat. v. d. Schuyfman, in *Trou m. bl.* 6.

Hou! seck, ou! isser niemant thuijs?
Hann. Leckertant, ibid. 71.

Wat, ou sick! Heijne coemt ghinder ghaen
met Roelen, so ic gemerken can.
Bat. v. d. Katmaecker, ibid. 266.

Mijne meening steunt hierop: 1° dat de imperatief *seg* in de 16de eeuw werkelijk als interjectie voorkomt. Zie hier, behalve het boven reeds aangehaalde voorbeeld uit Keyart, nog enkele andere uit het *Spel van St. Trudo*, in *Trou moet blijcken:* 90 Hy moet, seg, noch kinnen ... Des dobbelers cansen ... Als ander hansen, ... Diet al verteeren; 108 Vreest ghy heere oft page? Bregt (d. i. *breekt*), seg, u courage; 123 Ten sal, sag, nyet clincken; 134 Hy es, seg, heel vervult; 148 Hy moet, seg, noch bucken; 178 Ick sal hem, seg, schincken ... Een lieffelyck boelken; 179 Schueren, twaer, seg, abuys ... Sonder vrouwen te syne.

Belangrijk vooral zijn, wegens hun ouderdom, de twee vol-

1) Zeker wel aldus te lezen; de tekst heeft *Hauser! Hau!* enz.; zie ook *Mnl. Wdb.* op *hau*.

gende plaatsen uit de *Eerste Blisc. v. Maria* (ed. Moltzer): vs. 119 Ik (»*Nijt*" *spreekt*) heb, seg, gheeten Mi selven, alsoet oec wel es scinende Aen mijn fautsoen: ic ga al dwinende Tot eender scaduwen, soe nipet mij Dat iemen bat varen soude dan wi.

Lucifer.

vs. 649 Scoyen wi, duvel, sonder beyen
Tot in den groten kakebo (d. i. *de hel*)!
Gawi de plaetse lingen en breyen:
Het comter nu al, des ben ic vro!

Nijt.

Het worter bestiert, seg, so, Heer, so ...
Si moeten alle, in desen no,
Bi ons springen enen spronc.

Willems heeft op deze twee plaatsen *seg* verklaard als *zeg ick*. Voor een tekst van ca. 1444 is dit grifweg onaannemelijk, en niet alleen dáárom: naast den imperatief enkelvoud komt ook de tweede persoon meervoud voor:

Wat wildi meer, segt, valsch fenijn?

Sevenste Blisc. vs. 1078.

Laeckt haer niet, die God claer hiet; wee u, die den stoot staeckt! Smaeckt den keest, segt; vliedt, tempeest van blasphematien.

A. BIJNS, *N. Ref.* 329.

Hann. Leckertant, in *Trou m. bl.* 60 Peijnsdij alre (d. i. *alreede*) om eeten, seght, onaerdich gast?

R. En soudij u niet om te gaen porren? Ic sal u geraken! *D'A.* Zegt, boef, ghij en sout niet dorren!

Bat. v. d. Katmaecker, ibid. 269.

2° dat naast *ou seck ou*, ook *ou seg(t) ou* voorkomt: *Esbat v. d. Schuyfman*, in *Trou m. bl.* 5: Mijn strotgadt verworgt van honger, dats claer. Ou! seg, ou! 20 Och, ick heb mijns heeren huijs gesien. Laet ons cloppen! ... Ou! seg, ou!

(m[illegible] met de boven aangehaalde uit [illegible] 's *l* [illegible] *er!*) Belangrijk vooral ech- [illegible] voor [illegible]ld:

Het quam een ruyterken ut Bosscayen
Ghister avont inden wijn (d. i. *wind*)
Ou segt ou en salmen hier niet naien
Ic hebbe geschuert mijn hemdekijn.

Antw. Liedb. n° LXVI.

Dr. Kalff heeft immers aangetoond, dat de liederen van het *Antw. Liedb.*, welke aangeduid zijn met de woorden »een out liedeken" tot de 15de eeuw moeten gebracht worden, wat op verrassende wijze bevestigd wordt door de omstandigheid, dat enkele dezer aldus aangeduide liederen voorkomen in een handschrift der 15de eeuw [1]). Ook met n° LXVI is zulks het geval, en dit handschrift heeft: *Hou* seett *hou en salmen hyer niet nayen* [2]). De uitroep *hou sec hou* dagteekent dus zeker van vóór 1500.

Ik twijfel echter, of men in de tweede helft der 16de eeuw en later nog overal duidelijk gevoelde, waar dit *sec(k)* in *ou sec ou* vandaan kwam. Reeds in C. Keyart's spel *van Narcissus ende Echo* komt de vorm *sick* voor (hs. blz. 39), en merkwaardiger wijze is juist deze plaats onveranderd in den *Handel der Amoureusheyt* overgenomen (zie boven). Daarentegen werd *ou seck ou* van handschr. blz. 35 wél veranderd in den gedrukten tekst. Blijkbaar zag men dus *zeg ik* alleen in *sec*; *sick* verstond men wellicht niet eens meer. Ook aan Bredero zal de geheele uitdrukking wel pasklaar bekend geworden zijn. Men merke namelijk wel op, dat alle bovenvermelde voorbeelden van *seck* (wat de beteekenis ook zij), uit Zuidnederlandsche stukken komen, op twee na (al ligt het niet in mijne bedoeling, deze

1) Door Prof. Stan. Bormans aan de Bibliotheek te Amsterdam geschonken. Zie voor de tijdsbepaling van het handschrift: KALFF in *Tijdschrift* 9, 164.

2) *Tijdschrift* 9, 178.

omstandigheid als een onwraakl r w voorkomen [1]).
De dagteekening van *tspel va e Con* wordt door V. Vlo-
en niet opgegeven; doch *tspe c K e* is 1578,
meer dan laat genoeg dus, op dat de ele ting
e Hollanders van de Zuiderl en kun o
ijn. Toen Bredero schreef, w nbo de ,
eg ik, *ou seck ou* en dergelijke l r erijl to e
ulpmiddelen waren, lang voorbij. Het s v -
jk dat de eigenlijke beteekenis van t or a geb
ick aan den dichter van het *Moortje* bekend
s meer: 1° daar die vorm *sick*, b het voorbeeld uit
Reyart, wellicht niet in het Noo n, het Z t-
taan is, daar althans meer dan l ve vr b
end was; en 2° daar Bred ro k sch , k,
ie plaatsen, waar zonder d minsten j l i e
an *zeggen* bedoeld is (b. v. *Rodd. v. Alph.* , 4 ,
ymen s. S. vs. 412 [*secktme*]), welke vorm *seck* op ondul l-
innige wijze de mededeelingen van Dr. Muller aangaande t
estaan der gutturale *media* bevestigt.

Leiden, 3 Juni 1893. WILLEM DE VREESE.

1) Toch heeft het zijn belang hier te vermelden, dat ik in een groot aantal Noordnederlandsche Rederijkerswerken (tot ± 1650) vruchteloos naar voorbeelden van *sec(k)* heb gezocht.

NOGMAALS *SECK*.

De door mij in den vorigen jaargang [1]) gegeven verklaring van bovenstaand woordje heeft geene algemeene instemming gevonden. Dr. De Vreese wenscht eene lans te breken voor de uitlegging, door zijn landsman, den Heer Spanoghe, voorgesteld [2]); en hij is inderdaad zoo zwaargeharnast en welgewapend tegen mij in het krijt getreden, dat hij wel verre van zijne lans te breken, mij bijna geheel uit den zadel gelicht heeft. Bijna — want geheel »verwonnen lîen" kan ik nog niet. Wanneer ik mijne gronden daarvoor hier eenigszins omstandig mededeel, doe ik dat niet zonder vrees dat deze of gene zal uitroepen: »Seck und kein Ende!" Toch durf ik nog eens, voor de laatste maal, de aandacht voor deze kwestie vragen. Niet zoozeer omdat hier »Zuid- en Noord-Nederlandsche geleerdheid" tegenover elkander staan, — wie zou de bladzijden van ons vreedzaam tijdschrift willen ontwijden door ze tot het bloedig tooneel te maken van een onzaligen broedertwist tusschen Noord en Zuid! — als wel omdat het hier almede het vraagstuk raakt van het al of niet bestaan, in vroeger eeuwen, eener in Noord- en Zuid-Nederland verschillende schrijftaal.

Laat ik beginnen met duidelijkheidshalve het breedvoerig betoog van den Heer De Vreese in 't kort samen te vatten. In de hedendaagsche Zuidnederlandsche spreektaal, zegt hij, is als interjectie, of liever, als stopwoord, de imperatief *zeg* zoo goed als onbekend, *zek* daarentegen, opgevat als indicatief = *zeg ik*, zeer gewoon. Op grond van het conservatisme der Zuidnederlandsche dialecten mag men deze samentrekking ook reeds voor de 16de eeuwsche schrijftaal aannemen. Inderdaad komt *seck* in dien tijd zeer vaak voor, o. a. in een stuk van

1) XI, 31; verg. XI, 244.

2) Ook Dr. P. Leendertz geeft, in de 13de stelling achter zijn onlangs verschenen proefschrift, de voorkeur aan de verklaring van *seck* als *zeg ik*.

Colijn Keyart (c. 1550); welnu, door een omwerker, die misschien eene halve eeuw later leefde, wordt het gelijkgesteld met en vervangen door *seg ick*, dat dan ook ter zelfder tijd eveneens gevonden wordt (soms in hetzelfde handschrift naast *seck*!), in allerlei verbindingen, o. a. in de conclusie van een rederijkersreferein; daarnaast staat, duidelijk onderscheiden, de imperatief *seg*. *Seck* en *seg ick* hebben dezelfde beteekenis en worden op dezelfde wijze gebruikt, d. w. z. als expletief of stopwoord, dat evengoed gemist kan worden: de beteekenis is zoo weinig vast, dat men *seck* dikwijls ook als imperatief zou kunnen opvatten. Alleen in den uitroep *(h)ou seck (sick) (h)ou!* moet men een imperatief erkennen, en wel 1° omdat ook *seg* als interjectie voorkomt, en 2° omdat naast *ou seck ou* ook *ou seg(t) ou* wordt gevonden. De oorspronkelijke, imperatieve beteekenis werd echter omstreeks 1600 niet of nauwelijks meer gevoeld, vooral de vorm *sick* werd eene bloote interjectie; zóó zal deze halfverstane uitroep door de Hollanders van de Zuiderlingen zijn overgenomen: bij Bredero luidt de eigenlijke imperatief *seck*, maar de uitroep *sick*.

Aldus Dr. De Vreese. De menigte bewijsplaatsen, door hem uit zijn welvoorzien arsenaal aangevoerd, hebben mij zeker overtuigd dat in de 16de eeuw *seck* en *seg ick* door Zuidnederlanders dikwijls, zoo niet altijd, gelijkgesteld werden, en dus op die plaats en in dien tijd in beteekenis feitelijk gelijkstonden. Met de gevolgtrekkingen, door Dr. De Vreese hieruit afgeleid, kan ik mij echter niet geheel en al vereenigen. Eerstelijk en voornamelijk word ik hiervan teruggehouden door het niet te loochenen bestaan van een imperatief *sec*, welks gebruik reeds nadert tot het interjectionale, in het Middelnederlandsch der 14de en 15de eeuw. Wie zou in de volgende verzen uit den Rinclus (r. 942):

Hoverdege,... Wat sal dijn vader genoemt, sec?
Waertoe doestu siere doeget vertrec *enz.*

sec (door het rijm als echt gewaarmerkt) niet als imperatief, maar als samentrekking van *segge ic* willen opvatten? Vermoe-

delijk noch de laatste uitgever, Dr. Leendertz (al laat hij zich in de Aanteekeningen over deze plaats niet uit), noch Dr. De Vreese (zie boven, blz. 296—297). Hetzelfde geldt voor de zes plaatsen, door Prof. Verdam uit de Oudvlaemsche Liederen aangehaald [1]).

Wanneer Dr. De Vreese nu zijnerzijds het conservatisme der Zuidnederlandsche tongvallen aanvoert ten gunste zijner verklaring, m. a. w. besluit dat wat in de hedendaagsche spreektaal bestaat ook in de 16de eeuwsche schrijftaal reeds zal bestaan hebben, zou ik daartegenover willen stellen dat men evenzeer, of eigenlijk veeleer eene nauwe overeenstemming en continuïteit mag verwachten tusschen het Middelnederlandsch en de taal der 16de eeuw: immers heel groot kan het verschil tusschen het Vlaamsch en Brabantsch der 15de en der 16de eeuw (want daarop komt het in dezen eigenlijk neer) niet geweest zijn. Het zou dus al zeer vreemd zijn, wanneer het gebruik van den imperatief *sec* als tusschenwerpsel in de 14de en 15de eeuw in Zuid-Nederland welbekend, eene eeuw later daarentegen spoorloos verdwenen ware. Dr. De Vreese erkent dan ook (blz. 296) »dat de imperatief *seg* in de (15de en) 16de eeuw werkelijk als interjectie voorkomt", t. w. op verschillende plaatsen uit de Eerste Bliscap van Maria en het Spel van St. Trudo; ook ziet hij in *ou seck ou* dienzelfden imperatief, met de oude tenuis uitgesproken. Maar, zou ik willen vragen, is eenmaal het bestaan van dat verzwakte gebruik van den imperatief *seg* of *sec* voor dien tijd toegegeven, waarom kan dan diezelfde opvatting niet bedoeld zijn op verschillende der hierboven op blz. 291—294 aangehaalde plaatsen, vooral op die waar *sec* na een echten imperatief staat [2])? Trouwens Dr. De Vreese erkent zelf dat deze opvatting mogelijk is (blz. 295).

Dat *seck* door het taalgevoel van sommige Zuidnederlanders van omstreeks 1600 gewoonlijk werd opgevat als eene samentrekking van *zeg ik*, wil ik niet tegenspreken; maar is eene ver-

1) Tijdschr. IX, 296—297.

2) Over het verschil in vorm tusschen *sec(k)* en *seg* zie beneden, blz. 308.

keerde opvatting hunnerzijds zóó ondenkbaar? Voor ééne plaats (*ou seck ou*, Narc. ende Echo 35, veranderd in *zegh ick*) moet Dr. De Vreese zelf dit misverstand toegeven; bovendien weten wij, gelijk hij te recht herinnert, volstrekt niet waar, wanneer en door wien dit stuk is omgewerkt; het schijnt niet eens zeker dat de omwerker een landsman van Colijn Keyart is geweest. Heeft deze omwerker zich éénmaal vergist, waarom dan niet meermalen? Op vele plaatsen is immers de eene opvatting evengoed te verdedigen als de andere en kan zij ook evengoed door den schrijver bedoeld zijn?

Bovendien, dat *seck* destijds volstrekt niet algemeen door alle Vlamingen als *zeg ik*, maar wel degelijk ook als de imperatief *zeg* werd opgevat, daarvan kan ik een stellig bewijs leveren in de woorden van een onverdacht getuige, t. w. van niemand minder dan den Oudenaardschen Aristarch Matthijs de Castelein. In zijne Const v. Rhetor. 40 noemt deze onder meer andere zijns inziens verwerpelijke woorden en zegswijzen — eene niet onaardige bijdrage tot de geschiedenis der taal zoowel als der taalkunde — ook *hau seck* op:

> Ghelijck dees termen, haudtse vut uwen beck
> Biedt hemlien vertrec, wilter niet naer vraghen:
> *Maesscip*, *bonnespaeis*, *altoos*, *tes gheck*,
> *Vastelauent*, *esse*, *wijnwatere*, *hau seck*, . . .
> Seghd . . .
> *Maerctscip: voerboergh: altijd: behauwens paeis:*
> *Vastenauend: ghewijd water: wats u lief, kercmesse:*
> Vuer *auerecht* (onthaudt dit vuer een lesse)
> *Contrarie* of *omme:* vuer *auseck*, zeghd, *au seghd.*

Waaruit zonneklaar blijkt dat deze onvervalschte Vlaming althans *hau seck* nog zeer wel verstaat en er een imperatief in ziet.

Voorts kan ik niet aannemen dat »aan Bredero de geheele uitdrukking wel pasklaar bekend geworden (zal) zijn", en dat ze derhalve »door Hollanders van de Zuiderlingen zou zijn overgenomen". Vooreerst laten Bredero, Coster en hunne genooten,

zoo j l ammers, ten in ı ho ı ı ə ıeelen, onvervalscht Amster- eken: al is zoo geneigd Vlaamsche en Bra- ntsc l d in oı Nieuwnederlandsche schrijftaal te erkenı , (, in de volkstaal der kluchten zal men die zeker niet in de e plaats zoeken en vinden.

Alvorens verder te n wensch ik echter eerst de enkele plaatsen te monsteren, (ik uit Hollandsche schrijvers tegenover het Zuidnederland: ıe heirleger van Dr. De Vreese kan aanvoeren. Vooreerst de plaats die tot al dit geschrijf aanleiding gegeven heeft, Bredero II, 38 (Moortje, r. 641): »Hy sick! hem sick! hou sick! myn Heer sel je wat koopen?" Evenzoo W. D. Hooft, A. de Piere, 8:

M. Niet beter as dat wy de ouwe Vrou iens spreken
Hem sick Beste-Moer. *L.* Vrouw 't lijckt datse jou niet hoort.

Op de volgende plaatsen heeft de imperatief nog min of meer zijne eigenlijke kracht behouden: Bredero I, 27 (Roddr., r. 379): »Wel wat schortje, seck kack-neysters, of ist noch na jou wil niet?"; I, 28 (r. 426): »Siet dit onwetende panckt: Wat schortje, seck sticke vleys?"; I, 29 (r. 436): »Nieuwen-Haan hoe vaarje? seck, met jouw vrijster Baartje?"; I, 257 (Symen, r. 412): »Hoe is toch zyn naem, ay secktme, of zyn tittel?" Daarnaast echter als imperatief *segh* I, 247 (r. 143), I, 249 (r. 188), *seght* I, 247 (r. 136), I, 249 (r. 207), II, 53 (r. 1063) enz.

Uit deze aanhalingen (alle ontleend aan tooneelen, waarin de volkstaal gesproken wordt) blijkt m. i. genoegzaam 1° dat noch bij *hou sick* noch bij *seck* aan een overnemen uit Vlaanderen kan worden gedacht — zulke uitdrukkingen kunnen niet anders dan volkseigen, »autochthoon" zijn —; en 2° dat de verklaring als imperatief — hetzij eigenlijk, hetzij tot tusschenwerpsel verzwakt — hier de eenig mogelijke, althans verreweg de waarschijnlijkste is.

Dit gebruik van *zeg* schijnt de kiem van het meer uitgebreide in de tegenwoordige Noordnederlandsche of Hollandsche

meenzame omgangstaal, vooral van het volk en van kinderen, lijk in zinnen als: *toe zeg*, *kom nou mee!* (als min of er knorrige aansporing tot iemand die lang op zich laat chten), *zeg*, *ben-je mal!* (als verontwaardigde uitroep bij ne onaangename verrassing enz.), *nou zeg eens*, *ik bedank hartelijk*, *hoor!*, soms alleen: *zeg* (om iemand te roepen, zijne ndacht te vragen, een gesprek in te leiden enz.), waarin dus o noodig volstrekt niet meer van den aangesprokene gevergd ordt dat hij iets *zeggen* zal, maar waarin wij Hollanders toch en zeker een imperatief van dat woord voelen als de Vlamin-n in hun *zek* een indicatief met geinclineerd pronomen. Daar-aast kennen wij ook de verbinding *zeg ik* als stopwoord, maar leen in gevallen waar zij oorspronkelijk thuis hoort, t. w. waar e spreker zijne eigene woorden aanhaalt, gelijk b.v. breedspra-ige vrouwen in een verhaal doen: eene welbekende en vaak eparodiëerde eigenaardigheid.

Nu zal een niet slechts »langtongde", maar ook »slaplippige" Hollander (en zoo zijn er zeker vele!) dit *zeg ik* bij het snel en chteloos spreken wel eens tot *zê ĕk*, *zê'k* of zelfs tot *zek* samen-melten, evenals b. v. *mag ik* wel tot *ma'k*, *dat ik* tot *da'k*, *wat ik* tot *wa'k*, *laat ik* tot *laa'k*, *heb ik* tot *he'k*, *zal ik* tot *za'k*, *wil ik* tot *wi'k*, *willen we*, *moeten we*, *laten we* tot *wiwwe*, *moewe*, *lawe* (of ook *wimme*, *moeme*, *lame*) worden. Maar dit is niet alleen in de beschaafde Hollandsche spreektaal, maar ook, voor zoover ik weet, in de eigenlijke volkstaal van stad of land, volstrekt geene vaste, gewone samentrekking, geene staande eigenaardigheid, het blijft een sporadisch verschijnsel bij sommige mel of slordig sprekende individuen [1]). En daarom valt het ons Hollanders moeilijk te gelooven dat deze thans slechts sporadische samentrekking drie eeuwen vroeger hier zóó gewoon was dat

1) Althans niet overal. Luidens eene mededeeling van den Heer J. B. Meerkerk te Kampen schijnt de samentrekking tot *zê'k* in den Alblasserwaard inderdaad zeer gebruikelijk te zijn. En zoo zal het wellicht ook in sommige andere tongvallen zijn; in Cremer's Overbetuwsche Novellen b. v. zijn *da'k*, *wa'k* enz. vrij gewoon.

zij ook wel geschreven en door Bredero met zijn *seck* of *sick* bedoeld zou zijn. Waren deze dergelijke samentrekkingen in de toenmalige Hollandsche volkstaal gebruikelijk geweest, dan zouden wij in de kluchten van dien tijd er meer sporen van vinden.

Intusschen, wat voor het Hollandsch van na 1600 niet waarschijnlijk is kan daarom zeer wel mogelijk geweest zijn in het Vlaamsch van omstreeks 1500. Ik wil gaarne gelooven wat Dr. De Vreese mij mondeling als zijne door bewijzen te staven overtuiging mededeelde, dat het gesproken Vlaamsch reeds in de Middeleeuwen vrij sterk afweek van de door dichters en prozaschrijvers geschreven taal, die dus toen reeds eenigermate eene litteraire schrijftaal mocht heeten. Het hedendaagsche *zek* voor *zeg ik* kan dus inderdaad reeds zeer oud zijn en lang in de spreektaal bestaan hebben, alvorens het eerst in de taal der kluchten en later ook in de deftige taal der rederijkers doordrong. Men denke aan het bekende, ons zoo zeer modern klinkende *verstame* bij Utenbroeke, dat, indien de verklaring als *verstaan-we* juist is, beschouwd moet worden als een indringer uit de gesproken volkstaal in de Middelnederlandsche schrijftaal [1]).

Dat omstreeks 1600 dergelijke samentrekkingen in de Vlaamsche en Brabantsche tongvallen zeer gewoon waren, bewijst Bredero's Spaansche Brabander met zijn *dagghe* = *dat ge* enz. Ik zou dan ook niet durven ontkennen dat in vele der uit Vlaamsche schrijvers aangehaalde plaatsen met *seck* inderdaad *zeg ik* bedoeld is. De vraag is maar, of wij nu nog altijd in staat zijn om uit te maken welke der beide opvattingen op eene bepaalde plaats de ware is. En dat schijnt mij inderdaad twijfelachtig. Het zinsverband pleit niet altijd ondubbelzinnig voor de eene of de andere verklaring. Vergelijkt men al de door Dr. De Vreese en door mij bijeengebrachte plaatsen onbevooroordeeld, dan zal men, geloof ik, moeten erkennen dat op de meeste

1) Zie V. Helten, Mnl. Spraakk. § 213 Opm.

de eene opvatting een even goeden zin oplevert als de andere, althans daar waar het bij een imperatief staat. Op de plaatsen met een indicatief daarentegen, Narc. 64, 71, Gentsche Ref. 74, Everaert 22, 36, 96, 147, Gentsche Spelen 362, 366 enz. past »zeg ik" ongetwijfeld beter, ofschoon sommige ook den imperatief zouden toelaten.

Aldus blijkt zoowel de eene als de andere opvatting van dit fatale woordje *seck* verdedigbaar: voor beide zijn gewichtige gronden en onwraakbare getuigen aan te voeren [1]).

Ik geloof dat de eenige weg om uit dit dilemma te geraken is aan te nemen: 1° dat de imperatief *sec* in Zuid- en Noord-Nederland beide na de Middeleeuwen als imperatief, gaandeweg tot interjectie versteend, met de oude slot-tenuis is blijven voortleven; in Hollandsche stukken der 17de eeuw kan alleen dit bedoeld zijn; 2° dat daarnaast in Zuid-Nederland reeds vroeg in de spreektaal *zeg ik*, tot *zek* samengetrokken, als stopwoord in gebruik gekomen en in de 16de eeuw in de schrijftaal, vooral de taal der kluchten, doorgedrongen is; en 3° dat deze beide uitdrukkingen, in vorm en welhaast, bij het veelvuldig steeds verzwakt gebruik, ook in beteekenis samengevallen, met elkander verward zijn, zoodat wij ze thans niet meer kunnen onderscheiden. Dr. De Vreese zegt wel (blz. 290): »Verwarring met den imperatief is thans onmogelijk, daar deze steeds met eene spirans... gesproken wordt"; maar de vraag waarop het aankomt is of die verwarring toen onmogelijk was. En nu het bewezen is dat de uitspraak met tenuis èn in 't Mnl. der 15de èn in 't Hollandsch der 17de eeuw [2]) nog bestond, is er m. i. er alle reden is om die ook voor het Vlaamsch en het Brabantsch der 16de eeuw aan te nemen. Denkelijk was zij

1) Ik herinner hier nog even aan de analogie eenerzijds van nl. *hort*, *hou* en derg. interjecties uit imperatieven en van fr. *dis* (*donc*), en anderzijds van eng. *I say*.

2) Zie behalve Tijdschr. XI, 32 noot en het andere woord *sek*(*gras*) (Tijdschr. XI, 244) nog *bruc* voor *brug*(*ge*) bij Bredero II, 166 (Nauta, Taalk. Aant. op Bredero, § 31 β), en vooral Coster 41: »'k Seck, isser niemant in" (in de latere ed. veranderd in *'k Segh*, *'d Seck*, *d'Seck*), welke laatste plaats bovendien bewijst dat, ook al is *seck* indicatief, de *k* toch niet die van *ik* behoeft te zijn.

echter reeds l verc ral: in den tot vers nden ks hang met het ww. *zeg* et e ld al zij langer gebleven [1]) ju door h onderstelde verwarring met *zek* = *zeg ik*, dat in bete en uitspraak nagenoeg geheel overeenkwam, gesteund zijn. I e weifeling in de uitspraak van den imperatief schijnt mij toe ook uitgedrukt te worden in de wisselende spelling *sec(k)* of *seg*, zoowel in Zuid- als in Noord-Nederland (zie boven, blz. 304, de plaatsen uit Bredero); het laatste kan ook eene etymologische spelling, naar *zeggen*, zijn. Hecht Dr. de Vreese aan die ve chillende spelling niet te veel waarde ter onderscheiding r twee uitdrukkingen? Waar *seg* staat wil hij altijd een in eratief zien (verg. de plaatsen, op blz. 291 en 296 aangehaald uit Keyart (31) en uit het Spel van St. Trudo). Maar hij moet toch toegeven (blz. 296 en 297), dat èn de echte imperatief èn de uitroep zoowel *sec* als *seg* geschreven worden. De vo i is voor ons derhalve evenmin een onderscheidingsteeken als de beteekenis. Ja ik zou het niet onmogelijk achten dat bij bestaande verwarring ook *zek* = *zeg ik*, al werd dit stellig altijd met tenuis, nooit met spirant uitgesproken, eene enkele maal als *seg* geschreven is, en dat dus b. v. op de plaats uit Keyart 31 in *seg*, door Dr. De Vreese (blz. 291) als imperatief opgevat, eigenlijk *zeg ik* schuilt: die beteekenis past daar even goed.

Op deze wijze is het wellicht mogelijk de beide verklaringen, al blijft er een en ander raadselachtig, met elkander te vereenigen.

Leiden, Sept. 1893. J. W. MULLER.

1) Het door mij XI, 32 noot genoemde *hort sek* (te Amsterdam indertijd een gewone aansporing van een koetsier tot zijn paard) zou ik dan ook willen houden voor een overblijfsel dier oude uitspraak van het imperatieve *sek*.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ERZÄHLENDEN LITTERATUR DES 16. JAHRHUNDERTS

VON

JOHANNES BOLTE.

I. *Olivier de la Marche's Camp vander doot.*

Die allegorische Dichtung *Le chevalier* *éré* des burgı
lischen Ritters Olivier de la Marche (c. 14 3—1502), ·
lieser begeisterte Anhänger Karls Küh das t
Tode der Erzherzogin Maria (1482) Her ·
unter der Form eines mel: ıchol | ı ε
nigenes Leben besang, erre , t 1· im D
schienen war, vielfaches Inte u l Au n [1]).
Dass sie auch ins Niederländ ül t de, v o
nicht bekannt. Diese Übersetzı führt f(n ˙ :

ℭ Dit boeck is ghenoempt den Camp vander doot | Studeert hier inne want het is v noot. | Darunter ein Holzschnitt, auf dem ein Ritter mit eingelegter Lanze wider den mit Schild und Pfeil bewaffneten Tod kämpft. 6 Bogen 4°. — Schluss auf Bl. fiiij a: ℭ Hier eyndet een profitelijc boeck gehieten dē Camp vander doot welcke boec | constelijc ende wel gheset is. ende mit naersticheit ghecorrigeert inder stede vā schi | edamme in hollant totten huyse van Otgiers nachtegaels priester Indē iare vā | . M. CCCCC ende. iij. Opten xxvij. dach in Junio. vanden welcken sij geloeft eñ | gheeert die heylige drieuoudicheit nu ende inder ewicheit. Amen. | Holzschnitt: Ein kniender Engel hält zwei Wappenschilder (springender Löwe und drei Sanduhren), darüber steht auf einem Spruchbande: Schiedam | In Hollant. — (Hamburger Stadtbibliothek SCc II, 24). Blatt a 4 fehlt. Die Initialen jeder Strophe sind rot gemalt.

Die 15 blattgrossen Holzschnitte, welche die einzelnen Abschnitte des Gedichtes einleiten, sind aus der Ausgabe des französischen Originals herübergenommen, die zu Schiedam um

1) Brunet, Manuel du libraire 3, 779 (1862). Über eine Berliner Handschrift (Mscr. gall. fol. 177, Bl. 89b) vgl. J. Bekker, Monatsberichte der Berliner Akademie 1853, 3.

1500 bei demselben bisher unbekannten Buchdrucker [1]) erschien und 1842 zu Paris in der Collection Silvestre Bd. 16 wiederholt worden ist. Auf ihnen sind die dargestellten Personen durch französische Beischriften bezeichnet, und vielleicht war dies für den ungenannten Übersetzer der Anlass, auch im Texte diese französischen Personennamen beizubehalten und nur am Schlusse ein erklärendes Namenverzeichnis anzuhängen. Er sagt darüber am Schlusse auf Bl. fiijb:

Dit is ghestelt int iaer ons heeren
Dusent vier hondert neghentich en drie [2]).
God geeft, datter duecht in moet vermeeren
En dat sij hem allen moeten bekeeren,
Die duer deese materie worden blye.
Den campe vander doot tot alle tye
Sal dit boeck hieten al bouen al,
Ghetranslateert bij eenen pertcheual.

Om doechdelijc ende wel te verstaen
Die walsche namen, die hier voerstaen
In die figueren van deesen boecken,
Hij machse verstaen, die wel wil soecken;
Want alle die namen in walsche gheset
Hij selse verstaen veele te bet
Om de duytsche namen, die daer na volgen
In dese tafel vant a. b. c. Wilter niet zijn van verbolgen.

Wie man aus dieser Probe ersieht, verwendet der Übersetzer dieselbe achtzeilige Strophe mit der Reimstellung abaabbcc wie seine Vorlage, während die spanische Übersetzung von Don Hernando de Acuña [3]) in zehnzeiligen Strophen (ababa ccddc) geschrieben ist. Die Dichtung bietet auch in der oft zu skla-

1) Vgl. Holtrop, Monuments typographiques des Pays-Bas 1868 p. 78, 114. A. M. Ledeboer, De Boekdrukkers in Noord-Nederland 1872 p. 352.

2) Muss heissen 1483.

3) El Cavallero Determinado, Traduzido de lengua Francesa en Castellana. Por Don Hernando de Acuña. En Anveres, En l'Oficina Plantiniana M. D. XCI. 16 Bl. + 208 S. + 3 Bl. 8° mit Kupferstichen. (Berlin Xt 4210). — Die erste Ausgabe erschien 1553 zu Antwerpen.

t, groter heyr-
scoone Susiane,
ede.

vijn te gader spraken, die wijle
, ende hoe Susiane haer
er dingen.

was vanden soudaen Bradimant.

bider gracien gods vten handen
ende wonderliker auenturen, ende
die hi hadde, daer hy veruolcht was.

ijn doer die maniere, die hem sijn wert
schoor e Susianen, ende hoe dat sy malcan-

Buevijn in Enghelant track onbekent bi den
hulpen, die van Doioen verdreuen was, ende
Geeraar , ende hoe hem zijn oom iij. duzent
de betaelde, ende hoe si tegen Doyoen deerste
omen Grymmerstoel weder.

nder twee battaellyen, die Seghebalt hadde
Gheeraert h , tegen den verradere Doyon, daer
, ende hoe beyde Doyoens neuen Fromont ende
ren.

13. Hoe Doyoen als pelgrym quam binnen Grymmer-
te hoe zijn twee neuen Ate ende Fromon gheiusticieert

14. Vanden groten strijde, die Buevijn ende Segebalt
Doyoen, daer alte veel volcx wert verslagen ende Doioen
n.

p. 15. Hoe Doyoen in Enghelant trac aen den coninc sinen
nde ouer Seghebalden, ende vanden campe tusscen Buevijn
, ende hoe Aetsepaert verslagen was.

2. Cap. 16. Hoe Buevijn wt Engelant gebannen was, om dat
des conincs soen doot sloech, ende Diederick met hem.

Cap. 17. Hoe Susiane die wijle, dat Diederic was ghegaen, om
te soeken ende Buevijn n tten kinderen ghelopen om te beste-
anden coninc Yuorijn genor n was, diese lange gesocht hadde,
anden groten drucke, die Buevijn ende Diederic bedreuen.

Die Hamburger Stadtbibliothek (SCc II, [illegible] ie erheblich ältere Antwerpener Ausgabe, [illegible] 1 [illegible] in Desvorh erschien.

Die historie | Vā Buevijne vā Austoen wt [illegible] lādt gheborē. vol wōderlijcke auentuerē | vol strijen. vol amoru[illegible] it. [illegible]nde vol van verraderijen .·. | □ | 11⅚ Bogen zu 6 Blättern; zv[illegible] g mit Holzschnitten. — Schluss auf Bl. Mvb, 1: Hier es dā v[illegible] t [illegible] schone his | torie van Buevijne van Austoen. | Gheprent Thātwer[illegible] : Dyserē | waghe By my Jan van Desvorh | Int iaer ons heeren. M. vijfhondert | ende iiij.

Abweichend von dem französischen Prosaromane, von dem mir eine undatierte, bei Anthoine Verard erschienene Pariser Ausgabe [1]) vorliegt, ist der Text in 26 Kapitel geteilt, in die oft gereimte Stellen, namentlich Dialoge, eingeschaltet sind. Zur Übersicht des Inhalts wird die Mitteilung der Kapitelüberschriften dienlich sein.

Aiija, 1. Cap. 1. Hier beghint een schone historie van den graue van Austoen wt Enghelant, die Gwydo gehieten was ende wert vermoort vanden hertoge Doyoen bi toedone van sijnder valscher vrouwen, dien hem leuerde, ende van sinen sone Buevijn, ende hoe dese verraetscap perst toe quam.

A 4 *a*. Cap. 2. Hoe die grauinne van Austoen met Doyoene den verrader sprac, om haren man ende heere te doen dooden, also si beloft hadden, dwelck lazen volbracht was int bosch, daer hi ter iacht van sijnder vrouwen gesonden wort.

A 6 *a*, 2. Cap. 3. Hoe Segebalt doer den raet van sijnre huysvrouwen Buevijn sijn leuen behielt, werpende een wassen kint int watere met Buevijns cleeder gecleet, so dat sijn moeder ende Doyoen anders niet en wisten, ten was Buevijn selue.

Bija, 2. Cap. 4. Hoe die valsce moeder haer kint tschepe versandt met Fromont ende Aten, om te verdrincken, ende hoe si Buevijn verchoften op tzee, ende noch ander dingen.

B 4 *b*, 2. Cap. 5. Hoe die verrader Doyon den goeden Segebalt vten lande verdreef, ende noch ander dinghen.

---

1) Beufues danthomes nouuellement imprime a paris. 4 + 126 Bl. 4° (Berlin Xx 1134).

B 5 *b*, 1. Cap. 6. Vanden soudaen Brandimant, die met groter heyrcracht quam in Ermenien om des conincx dochter, die scoone Susiane, die hi te wijue hebben wilde, ende vander orloghen, dier gescyede.

Cijb, 2. Cap. 7. Hoe Susiane ende Buevijn te gader spraken, die wijle dat die soudaen vanden coninc wtgeleydt was, ende hoe Susiane haer ganslijc ouergaf in Buevijns liefde, ende meer ander dingen.

C 5 *a*, 1. Cap. 8. Hoe Buevijn geuangen was vanden soudaen Bradimant.

Djb, 2. Cap. 9. Hoe Buevijn ontquam bider gracien gods vten handen vanden soudaen met groter vromicheit ende wonderliker auenturen, ende vander strijdinghen ende vechtinghen, die hi hadde, daer hy veruolcht was.

Ejb, 1. Cap. 10. Hoe Buevijn doer die maniere, die hem sijn wert seide, ter spraken quam der schoonre Susianen, ende hoe dat sy malcandieren kennende werden.

E 4 *b*, 2. Cap. 11. Hoe Buevijn in Enghelant track onbekent bi den ghetrouwen Seghebalde te hulpen, die van Doioen verdreuen was, ende hoe hi hem dede noemen Geeraart, ende hoe hem zijn oom iij. duzent soudenieren mede gaf ende betaelde, ende hoe si tegen Doyoen deerste orloge begonnen ende wonnen Grymmerstoel weder.

Fjb, 2. [Cap. 12]. Vander tweester battaellyen, die Seghebalt hadde met Buevijne, die men Gheeraert hiet, tegen den verradere Doyon, daer si douerbant behielden, ende hoe beyde Doyoens neuen Fromont ende Ate gheuanghen waren.

F 4 *a*, 2. Cap. 13. Hoe Doyoen als pelgrym quam binnen Grymmerstoel onbekent, ende hoe zijn twee neuen Ate ende Fromon gheiusticieert waren.

Gija, 2. Cap. 14. Vanden groten strijde, die Buevijn ende Segebalt hadden tegen Doyoen, daer alte veel volcx wert verslagen ende Doioen wten velde vloot.

Hja, 7. Cap. 15. Hoe Doyoen in Enghelant trac aen den coninc sinen swagher clagende ouer Seghebalden, ende vanden campe tusscen Buevijn ende Doyoen, ende hoe Aetsepaert verslagen was.

H 4 *a*, 2. Cap. 16. Hoe Buevijn wt Engelant gebannen was, om dat sijn paert des conincs soen doot sloech, ende Diederick met hem.

Ijb, 1. Cap. 17. Hoe Susiane die wijle, dat Diederic was ghegaen, om cruyden te soeken ende Buevijn metten kinderen ghelopen om te besteden, vanden coninc Yuorijn genomen was, diese lange gesocht hadde, ende vanden groten drucke, die Buevijn ende Diederic bedreuen.

Iijb, 2. Cap. 18. Hoe Diederick ende Buevijn foorselijc vochten doer theydensche heyr tot in die stadt van Siuilien, ende vanden strijde, dier gesciedde, daer die soudaen Brudilant verslaghen was ende die coninck van Siuilien so gequest, dat hyer af sterf.

I 6 *a*, 2. Cap. 19. Hoe Segebalt Susianen vant in Prouencien, ende vanden strijde, die hi hadde teghen den coninc Iuorijn.

Kjb, 2. Cap. 20. Hoe Susiane in eens speelmans gelijckenisse voor Buevijns tafel een liedeken speelde, daer alle die geschiedenisse van hem beyden inne begrepen was, ende hoese Buevijn kende, ende hoe Diederick ooc Segebalden kende.

Kiijb, 2. Cap. 21. Hoe vreeselic dat die machtige soudaen ende coninc Iuorijn quam in Ermenien die godshuysen verbarrende, de kerstenen doerpalende, steden ende sloten raserende, gods beelden sleypende, om dat hem Susiane genomen was.

K 5 *b*, 2. Cap. 22. Hoe Buevijn Diederick ende Seghebalt met haren volcke onuersienlic in coninc Iuorijns heyr sloegen ende vechtender hant in die stadt quamen.

Lijb, 2. Cap. 23. Vanden groten strijde, dier geuochten werdt, na dattet bestant wt was.

L 4 *b*, 2. Cap. 24. Hoe die coninc Yuorijn kersten werdt ende Balam genoemt, ende hoe Buevijns sone sijn dochter troude ende coninc van Monbrant gecroont werdt ende dlant totter kerstenheyt bekeert werdt, ende noch ander dinghen.

Mija, 2. Cap. 25. Hoe dat die bisscop van Cantelberch ende noch een ander bisscop wt Enghelant ende die hertoghe van Glowcestre als abbassaten quamen in Ermenien aenden coninc Buevijn met brieuen, die hem bootschapten, dat hy die crone van Engelant ontfangen wilde van hem. dalut bestorven ware, van synder moeder weghen, aengesien dat coninc Ridsart haer broeder ouerleden ware etc.

Miijb, 2. Cap. 26. Hoe Susiane sterf ende vanden groten drucke, dat daer bedreuen was van den coninc Buevijn ende synen kinderen.

Als Proben der oft in dramatische Form übergehenden Darstellung wähle ich die beiden Erkennungsscenen zwischen dem Helden und seiner Geliebten Susiane in Cap. 10 und 20 aus, die beide Motive, die in der Volkspoesie noch lange fortleben, verwerten. Das erstemal naht Buevijn als Bettler verkleidet der

Almosen verteilenden Prinzessin und erzählt ihr auf ihre Frage von ihrem Geliebten [1]); das zweitemal erscheint sie in Spielmannstracht, da Buevijn eben seine Hochzeit mit einer andern Braut feiern will, und ruft ihm durch ihr Lied alle seine Abenteuer ins Gedächtnis zurück.

1. AUS CAP. 10.

[Eija, 1] *Hoe dat Buevijn Susianen toespreect haer biddende om een aelmoesen, ende hoe si hem kennende werdt.*

[*Buevijn.*] Princesse mijnder herten soet als garnate,
Ach bloeme, doet toch v caritate
Ter eeren hem allen, die in minnen dolen!
Susiane hem aelmoessen geuende seyt aldus:
Dat woort comt wt eenen edelen vate.
Houdt daer, pelgrym soet van gelate!
Alle dolende minnaers zijn gode beuolen.
Buevijn. Het draecht sulc pelgrym minne verholen
Ende wt overvloytender herten iolijs vrij
So spreect den mont.
Susiane. Vrient, wanen sijt ghij?
Vwe woerden sijn alte soet om horen.
Buevijn. Vrouwe, ic ben wt Enghelant geboren
Van Grymmerstoel of daer omtrent.
Susiane. Hebdi daer noyt eenen Buevijn gekent,
Van Austoen eens grauen sone ghepresen?
Buevijn. Ja ick herdde wel.
[Eijb, 1] *Susiane.* En waer mach hy wesen?
Es hi t Ingelant waert om slants verstijdinge?
Buevijn. Neen hi, vrouwe, daer en is geen tijdinge;
Anders dan dat hi gheuanghen leyt
Te Damast, ende tvolc gemeynlic seyt,
Datten v vader daer versandt,
Om datten die saoudaen Brandimant
Dooden soude ende nemen wrake
Van sinen twe broders.
Susiane. Och, cracht ende sprake
Falgiert mi doer dese bootscap swaerlijc.

1) Vgl. dazu Nicodemus Frischlins Komödie Fraw Wendelgard (1580) und Adriaan van Steyns Geveynsde bedelaer, of herstelde liefde (1661).

O mijn lief es doot, dat hoor ic claerlijc.
O vader, hoe moechti dese moort gedinken
Te doen! Ach, thert moet mi ontsinken.
O aerde, ondoet v, wilt mi ouer weluen!

Buevijn laetende hem seluen kennen seyt tot Susianen:
Ay mogende vrouwe, stelt doch v seluen!
Tcoemt dicwil wel, datmen qualic beheet.
Al gaet dus de fame, god ist, diet weet,
Hoet met hem staet. Wilt zijn verduldich,
Peyst, wi sijn hier al te lijden schuldich
In dees aersce allende voir onse sonden!
Maer ghi wert verblijt in corter stonden.
Dus, Susiane lief, nv vruecht hanteerst.

Susiane verblijt sijnde seyde:
O Buevijn lief, nv ken ic v eerst.
Ic wist luttel, dat ghi mi hier waer so bij.
Tes blijsscap dat eerst was o wij.
Een blijde belij nog lieuer vont.
Ic wil v eens cussen aen uwen mont.
Ic ben ghesont lof leyls beclijuen.

Buevijn. Ten soude geen clerc mijn vruecht bescriuen,
Der vruecht bedriuen lief van ons beeden.

Susiane. Nu en wil ic nemmemeer van v scheeden. etc.

---

2. aus cap. 20.

[Kija, 1] Als dan Susiane voor des conincs tafel ghebrocht was ende dye coninc met sijnre bruyt ende den anderen heren ter maeltijt ghesetten waren, soe heeftse biden gheboden des conincs beghonnen te singhen, en dan weder tselue versken te speelen met eender vedelen seer suetelijck. Dit zijn die woorden des liedekijns:

1. O coninc Buevijn, op v beghint mijn spel,
Die van tween verraders fel
Ouer dzee vercocht wairt heer ridder fier,
Daer na ghebrocht, dit weetic wel,
In Ermenien; die coninc snel
Cocht v, daer waerdy palfenier.

2. Voort Susianen camerlinc
Waert ghi daer na: maer alsmen ghinc

Vechten teghen den soudaen,
Susiane, dit es een ghewarich dinc,
Die sloech v ridder ionghelinc;
Brandimanden soudi haer ghevaen.

3. Haer vader had v binae gheschendt,
Want met eenen brieue waerdi gesendt
Te Damast, daer laechdi seuen iaer
Binnen dezen so hwde die bloeme gent
Metten coninc Yuorijn wide bekent
Te Brandijs woende die vrouwe daer naer.

4. Als pelgrijm waerdi, als ghijse vont.
Sy trac met v ende menich pont
[Kijb, 1] Ontdroech den coninc Yuorijn,
Den rese verwondi, ic maects v kont,
Die met v als knape trac ter stont,
Ghi bracht haer tot Colene opden Rijn.

5. Daer bleef se biden ruse Aetsepaert,
Ende ghi, Buevijn, tract tYnglant waert
Met volke; maer als ghi weder quaemt,
Die hertoghe wt Sassen met loser aert
Wilde foortselic trouwen die bloeme vermaert
Tsinte Peters, daer ghi hem dat benaemt.

6. Daer na brachtij die vrouwe te Lonnen,
Daar was van v eenen camp begonnen
Tegen Doyoen, om wreken ws vaders doot,
Die vromelic was van v verwonnen;
Maer hadden die verraders wel gekonnen,
Si hadden v bracht in swairder noot.

7. Ghi beswoirt v steden de wrouwe plan
Sant Troude ghi, ende troct in Yngelant,
Daer v paert met lopen den prijs gewan.
Des conincs sone tsinen rade vant
Int stal te gane, ende tpaert te hant
Sloech hem doot, dies hady daer den ban.

8. Van daer trac Diederick, sij ende ghi
Int bosch by Buenen; sie vrouwe vrij
Van twee schoon sonen daer ghelach.
Daer verloordij malkandren, tquam wonderlijc bi.
Dits vte, her coninc, ghy en hebbes niet meer van mij,
Want v die vrouwe noyt sindert en sach.

Als dan Susiane dus haer liedeken wtghesongen hadde ende des conincs regnacie so perfectelijc ghedeclareert hadde van punte te punte, soe en heeft hi hem niet konnen onthouden van groten verwondere, wie dat die speelman wesen mochte, die soe soetelijc gespeelt ende ghesongen [Kijb, 2] hadde, ende seyde: 'Vrient, nv wil ick v soe hoochlijc beghiften, dat ghijs v leuen lanc te rijcker sijn sult; wilt mijns verbeyden, als die maeltijt ghedaen es!' Doe seyde Susiane: 'O heer coninc, wilt toch mi ende mijn geselle besorgen van spijsen ende van drancke, op dat wi moghen gheuoedt worden, die toch seer cranc van honghere zijn; want wi niet veel broots binnen iiij.daghen gheproeft en hebben. Doe dede die coninc een groote mande met spijsen dragen buten den paleyse, daer Segebalt stont Susianen verwachtende. Hij nam den korf op sinen hals ende ghincker mede tvisschers huyse, ende Susiane die droech die flessche metten wijne. Dye visscher was seer blijde, als hy so veel goeder spijzen in zijn huis hadde, ende maecte goede chiere met sinen gasten. Ende als deen vlessche wt was, so ghinc hy int hof ende deedse weder vullen seggende, datter dye speelman omme sandt. Ende so creech hy wijns ghenoech, want die coninc hadde beuoelen, datmen den speelman ende sinen geselscape so vele spijsen ende drancs geuen soude, als sy begheerden. Als sy dan aldus van als ghenoech gehadt hadden ende die natuere wel ghevoedt hadden ende dye maeltijt ghedaen was, so heef haer die coninghinne so chierlic toegemaect, als si konde, met schoonen costelijcken cleederen, diede visscher in stadt ontleende. Ende die oude Seghebalt heeft hem oock opt rijckelijcste vercleedt. Ende als si aldus wel toeghemaect waren, soet voor seyt es, soe sijnse onder hem beyden te samen gheghaen na des conincs palleys. Maer Seghebalt bleef buten der poorten vanden houe staende, ende si tradt in die sale, daer die coninc met [Kija, 1] sinen heeren noch was gescien. Alle, dye haer saghen, maecten haer plaetse ende daden haer reuerencie, om datse so scone was. Aldus vast passerende verbi die heren so ysse gecomen in die

presencie vanden coninc B vijn voor sijn tafel, diese terstont sonder eenich woort te se ı gekent heeft. Ende van groter blijscap heeft hi die tafelen (ı gestoten ende Susianen omvangen in sijn armen, se g le: 'O sidi dit, Susiane, mijn liefste trouwe, mijn hope, mijn troost, mijn sterven, mijn leven! O spiegel mijnder (, o vercoren vrouwe, twi hebdi v niet eer te kennen gege en'.

Susiane. O Buevijn, mijn vruecht es bouen screuen,
Ic en weet, wat seggen; ken weet, my waer bestieren.
Buevijn. Ay, die tranen comen mi door doogen gedreuen
Doer dontsprekelijke vruecht o lieflijck antieren.
Susiane. O mijnder herten vercyeren!
Buevijn. O spiegel mijnder herten liefden beraende.
Susiane. O genzende balseme, mijnder quetsen cuereringe!
Buevijn. O lieflijc gesichte te miwaert draiende,
Neemt danckelijc mijnre ionsten presenteringe!
Susiane. Alle voorleden druc es nv iubeleringe
Ende triungheringe met volder vruecht.
Hoe wel, lief, dat ghi mi niet ghebueren en muecht,
Aengesien dat ghi gehwt sijt,
Nochtans dierste trouwe die es altijt
Van rechts wegen sculdich voren te gane.
Buevijn. Het sal ooc sijn, schoon Susiane.
Want in dit huwelijc was ic te kennen gegeven,
Dat ic een wijf had doot oft leuen [Kiijb, 2] de.
Dit seidic den coninc, dits waerhede,
Quaemdi weder, dit huwelic en hielt geen stede.
Dus ga wy, lief, en maect geen beroer.
Totte bisscop, voir wien ic trouwe swoer,
Sal ic gaen ontbieden, vrouwe rijckelijc,
Om quijtscheldinge te hebben auctentijkelijc.

Nv swighic van Buevijn ende den prelaten, die onledich waren metten huwelijc van Makadosen om te veranderen; want Susiane die yerste trouwe voor Makadosen ontfanghen hadde, so voren genoech voorseyt es, ende sal v vertellen van Segebalden, Diedericx vader, hoe si malkanderen ooc werden kennende.

J. B. HOUWAERT'S HANDEL DER AMOREUSHEYT. — NASCHRIFT.

Dezer dagen heb ik in de bibliotheek van het British Museum een tweede exemplaar van Houwaert's *Handel der Amoreusheyt*, 1583 aangetroffen. Het komt in den Catalogus voor onder nummer 11555 b. b. Het is volkomen gelijk het Brusselsche, behalve dat het niet in leder ingebonden is. De laatste bladzijde echter bevat het privilegie, dat in het Brusselsche exemplaar niet voorkomt, daar dit blad waarschijnlijk bij het inbinden weggevallen is. Ik wensch het hier te mogen mededeelen; het kan wellicht tot min of meer gewichtige gevolgtrekkingen aanleiding geven.

Privilegie.

Onse ghenadighe Heere den hertoghe van Brabandt/ heeft toeghelaten Janne van Brecht, Boeckprinter der Stadt van Bruessele/ te moghen printen seker boecxken/ gheïntituleert Den Handel der Amoreusheyt/ etc. met Interdictie van allen boeckprinters tselve naer te drucken/ ofte dese naerghedruckte boecxkens by eenighe boecvercoopers te vercoopen binnen desen Lande van Brabandt binnen den termyn van ses Jaren/ ēn dat op confiscatie van deselve naerghedructe boecken/ ēn voorts te vervallen in sekere pene naer Inhout van de Acte xxij Augusti 1583. Daer op gheexpedieert

Onderteekent
J. Spijsken.

Londen, 16 Sept. 1893. F. VAN VEERDEGHEM.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL

Eerste Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1892.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdrag worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

REDACTIE:

A. BEETS.

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. W. MULLER.

J. VERDAM.

J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Klokstreeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Blads.

G. C. G., Anchovis . . . . . 81.

H. J. EYMAEL, Kokerellen . . . . . 82.

E. SPANOGHE, Sogheijn van Jherusalem, vs. 5844 en vlgg. . . 92.

F. VAN VEERDEGHEM, De Mensch-wordingh. Een Mysteriespel van 1686 . . . . . 93.

W. DE VREESE, Een nieuw fragment van Valentijn en Namelooz . . . . . 140.

VERBETERINGEN OP TIJDSCHR. XI, 63—71.

Men gelieve in dit artikel de volgende drukfouten te verbeteren; men lees nl.: blz. 64, r. 15 v. b. *woorden* en *vormen*; r. 1. v. o. *altijd*; vs. 17, 119, 132 *joncfrouwe*; vs. 44 *tweewerfseven*; vs. 80 *verloren*; vs. 110, 120 *jaer*; vs. 171 *verswegen*; vs. 181 *verlichten*.

In vs. 148 moet gelezen worden: *in* scijn (*in* niet in het hs.).

De volgende tekstverbeteringen zijn van Prof. Verdam: vs. 113 *eer* l. *ie*; vs 153 *woude* l. *wonder*, waarbij natuurlijk de aanteekening op het volgende vers vervalt; vs. 197 *genaemp* l. *genant*.

W. D. V.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

AANTEEKENINGEN

OP DEN

BÉOWULF

DOOR

P. J. COSIJN.

Alom verkrijgbaar. Prijs f —.75.

INHOUD.

Blaadz.

W. L. VAN HELTEN, Bijdragen tot de Dietsche grammatica (XXVI. Over een eigenaardige woordschikking in het tweede bestanddeel van een tweeledigen voorwaardelijken bijzin, blz. 163; XXVII. Over het gebruik van den infinitief als subject, object of in verbinding met dan, blz. 165; XXVIII. Over het gebruik van een infinitief in plaats van 't partic. perf. ter omschrijving van een verleden tijd, blz. 168; XXIX. Over de woordschikking in zinnen met zitten enz. en een verbum finitum, blz. 177; XXX. Over 't gebruik van het partic. praes. bij sijn, werden enz., blz. 178; XXXI. Over de praedicaatsdeelwoorden met het karakter van een infinitief, blz. 180; XXXII. Over verbale adjectiva, als dronken, gereden (= rijdende), bedrogen (= bedriegelijk), enz., blz. 187) . . . . . 163.
W. L. VAN HELTEN, Addendum bij XX (zie *Jaarg.* 10, blz. 215). 197.
H. KERN, Germaansche verwanten van Slawisch žrêbŭ . . . 198.
F. J. COSIJN, Wêttu Irmingot . . . . . 200.
C. C. UHLENBECK, Konijn . . . . . 201.
R. FRUIN, Over cliven en clawen in onze oude rechtstaal . . . 202.
J. W. M., Boeget. . . . . 209.
F. A. STOETT, Van Begrijpe . . . . . 210.
J. H. KERN, Collatie van de Limburgsche Afol-fragmenten . . . 213.
W. D. V., Bladvulling . . . . . 224.
C. C. UHLENBECK, Kabeljauw . . . . . 225.
A. E., Bladvulling . . . . . 228.
J. TE WINKEL, Valentijn en Nameloos . . . . . 229.
EM. SPANDOGHE, In den nap liggen . . . . . 236.
J. VERDAM, Lijfcoop . . . . . 237.
A. SEETS, Rijmkalenders . . . . . 243.
J. W. MULLER, Sek, sekgras . . . . . 244.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

AANTEEKENINGEN

OP DEN

BÉOWULF

DOOR

P. J. COSIJN.

Alom verkrijgbaar. Prijs f —.75.

presenteront à votre esprit tout de suite, en laissant à côté de tout ce qui sera altioris indaginis et curarum secundarum. Vous avez si bien mérité de notre ancienne literature, que votre nouvelle decouverte sera recue partout avec empressement; je m'imagine que le poème de Servais contiendra seulement quelque mille vers, attendu que la legende est pauvre en elle même et que Henri se sera abstenu de l'abondance ou de la diffusion de notre clerc hautallemand.

Excusez la hâte et l'impatience avec lesquelles je vous écris, je suis enfoncé dans bien d'autres travaux, mais je prends un vif interêt à votre talent et à votre assiduité, qui nous préparent une excellente publication. Agréez l'assurance de ma haute considération.

Jacob Grimm.

Jai lieu de m'étonner, que ni Grandgagnage ni Liebrecht, qui sont à votre portée, aient l'ouvrage de Haupt, qu'il vous a fallu consulter. la meilleure edition des poèmes de Heinrich von Veldeke, qui nous restent, est celle de *Ludwig Ettmüller*. Leipz. 1852. il connaît le diplome parlant de Spalbeke et met l'Eneide entre 1155—1175, c'est à dire la première partie.

druk. 1871. (XII, 412). 8°. . . . . *f* 3.6

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* 3.6

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hoog onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII, 284). 8°. . . . . *f* 2.7

Droste, Coenraet. Overblijfsels van geheugenis der bijzonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en onderneming gen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letter (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I, VIII, 263, Dl. II 264—548). *f* 7.5

Enquete ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaale voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXI 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* 5.—

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, cum latis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius zijne Latijnsche distichs als vertaling van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verzameling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . *f* 3.5

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* 6.—

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 18 (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* 2.—

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. va Vloten. (XIX. 408). ruy. 8°. . . . . *f* 6.2

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met Goudsche Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Acade voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* 4.—

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk va wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 18 gr. 8°. . . . . *f* 3.5

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII, 499). 8°. . . . . *f* 3.7

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII, 306). 8°. *f* 1.9

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* 0.9

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWAALFDE DEEL.
NIEUWE REEKS, VIERDE DEEL.
Eerste Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

TWAALFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIERDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWAALFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIERDE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den *Secretaris* der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

TWAALFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIERDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

☞ Zie binnenzijde van het omslag.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Blzn.
G. KALFF, Een nieuw fragment van den roman van Loybier en Malaert 241.
F. A. STOETT, Het haar van den hond . . . . . 251.
A. SOETMA, In hoeverre het type »Slenderhinke" in P. Langendijk's »Zweiaer" oorspronkelijk is . . . . . 268.
F. A. STOETT, *Bouc van Seinen* vs. 656—658. . . . . 278.
A. BEETS, *Grande* . . . . . 279.
J. VERCOULLIE, Nog iets over Stoepjes . . . . . 280.
BUITENRUST HETTEMA, *Fuerte*, *Fusite*, *Foste* . . . . . 284.
W. DE VREESE, Sc(*k*), *sch* . . . . . 289.
J. W. MULLER, Nogmaals *sch* . . . . . 300.
J. SOLTE, Beiträge zur Geschichte der erzählenden Litteratur des 16. Jahrhunderts (I. *Olivier de la Marche's Camp van der dood*, blz. 309; II. *Boeken van Austoen*, blz. 311) . . . . . 309.
F. VAN VEERDEGHEM, J. B. Houwaert's Handel der Amorosheyt. — Naschrift . . . . . 320.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Klokstreg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Blzdz.
J. A. WORP, Brieven van Huygens aan Cats . . . . . 177.
W. VAN HELTEN, Over een en ander uit het Ndl. Consonantisme. III. De behandeling der in den »auslaut" staande ϰ in 't Westnederfrankisch . . . . . 191.
H. KERN, De sage van Karel en Elegast bij de Mongolen . . . . . 196.
C. C. UHLENBECK, Volch-Elegast . . . . . 198.
F. VAN VEERDEGHEM, J. B. Houwaert's Handel der Amoreusheyt . . 202.
Noot van de Redactie . . . . . 205.
W. DE VREESE, Houwaert's Plagiaat . . . . . 206.
G. J. M. VAN GELDER, VAN DE WATER, Veltham's Spiegel Historiael. Tekstcritiek. *Vervolg van blz.* 166 223
J. W. MULLER, *Gebraden peer*. . . . . 239.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn ongehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatiya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhatadîpikâ of Parmâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. *3e druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stock van der reductie ende reformatie van den schiltaen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius, in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* **0.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* . .

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk, vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . *f* **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. *f* **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 18001—837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . *f* **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. *f* **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . *f* **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . *f* **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . *f* **2.90.**

INHOUD.

Blzn.

J. VERDAM, Eene onuitgegeven spreukenverzameling . . . . . 97.
Aanteekeningen 103
J. VERDAM, Verklaring van Nederlandsche woorden (VIII. *Karwei*, blz. 112; IX. *Krot*, blz. 117; X. *Kroei*, blz. 120; XI. *Wouteren*, blz. 128) . . . . . 112.
J. VERDAM, Dietsche Verscheidenheden (CIV. *Non fortse; forche*, blz. 131; CV. *Een tot heden onbekend ww. cuiwen*, blz. 134; CVI. *Boeshudich*, blz. 137). . . . . 131.
J. VERDAM, Het haar van den hond . . . . . 140.
Naschrift 149
C. J. M. VAN GELDER VAN DE WATER, Velthem's Spiegel historiael. Tekstcritiek . . . . . 150.
W. VAN HELTEN, Over een en ander uit het ndl. consonantisme (I. De apocope der -n in de hedend. natuurlijke spreektaal, blz. 167; II. Over den invloed, door een heterosyllabische *j* op een voorafgaande dentaal of *l* uitgeoefend, bl. 170) . . . . . 167.
W. VAN HELTEN, Naar aanleiding van *Tijdschr.* 11, 277 en '8 . . 174.
J. VERDAM, Van dingen, die zelden gezien . . . . . 175.
J. W. MULLER, Nfri. *boesdoer* . . . . . 176.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier aflevering, of 20 vel druks, vormen een Deel.

A. SIFFER, Uitgever-Boekhandelaar, GENT.

VERKLAREND WOORDENBOEK, met platen, voor België en Nederland, door J. BAL, professor. (Woordafleidkunde. — Geschiedenis. — Aardrijkskunde. — Literatuur. — Godgeleerdheid. — Schilderkunst. — Geneeskunde. — Rekenkunde. — Natuurlijke wetenschappen. — Plantenrijk. — Natuurkunde. — Muziek. — Bouwkunde. — Wetgeving. — Sterrenkunde, enz.) Prijs **5 frank.**

VLAAMSCHE BIBLIOGRAPHIE. Lijst der boeken, vlug- en tijdschriften, muziekwerken, kaarten, platen en tabellen, in België van 1830 tot 1890 verschenen.

Uitgegeven op last der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, door FR. DE POTTER, bestendigen secretaris der Academie. 1ste deel. Prijs **5 frank.**

DE BELGISCHE TAALWETTEN toegelicht door Mr. A. PRAYON—VAN ZUYLEN. 1ste deel. Prijs **3 frank.**

HET BELFORT, Maandschrift. **6 frank.**

MAGASIN LITTÉRAIRE, revue mensuelle. **10 francs.**

Al de uitgaven der Koninklijke Vl. Academie van België.

(Catalogus op aanvraag).

INHOUD.

Bladz.

F. BUTTENBRUSCH HETTEMA, Over Reynaert I . . . . . 1.

A. BEETS, Tuit . . . . . 24.

J. TE WINKEL, De Spiegel der Sonden, een nieuw Mnl. Leerdicht . . 25.

A. VAN LEEKUM, Rinclus vs. 193 . . . . . 41.

" " " Over romaansche en germaansche lijkpechtigheden [1]. 48.

F. J. COSIJN, Fama . . . . . 83.

A. K., Bladvulling (*Gloop*) . . . . . 88.

C. H. [illegible], Kroewelase . . . . . 89.

" " Steepes . . . . . 90.

H. KERN, Bijdrage tot de klankleer van 't Oostgeldersch Gaboizen. Beschrijving van de korte clinkers en lettergrepen, met hoofdklemton . 92.

[1] Het Sciwoen [illegible] op [illegible] titel omgewijzigd bijven staan.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, met zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn zoon, huwelijks kleinzoon. 1872. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Āryabhaṭīya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadīpikā of Parameśvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Burchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.00**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopædie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugenis der bisonderste voorvallen in zijn leven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. *3e druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enquiste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getuxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glanduryius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glanduryius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (XXIV. 152. 122). 8°. . . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . *f* **6.—.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1876. (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* **4.—.**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk van wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . *f* **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. *f* **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit. 1882. 8°. . . . . *f* **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 16001—837. 1880. (XVI. 584). 8°. . . . . *f* **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. *f* **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . *f* **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . *f* **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8°. . . . . *f* **2.90.**

[redacted]